

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

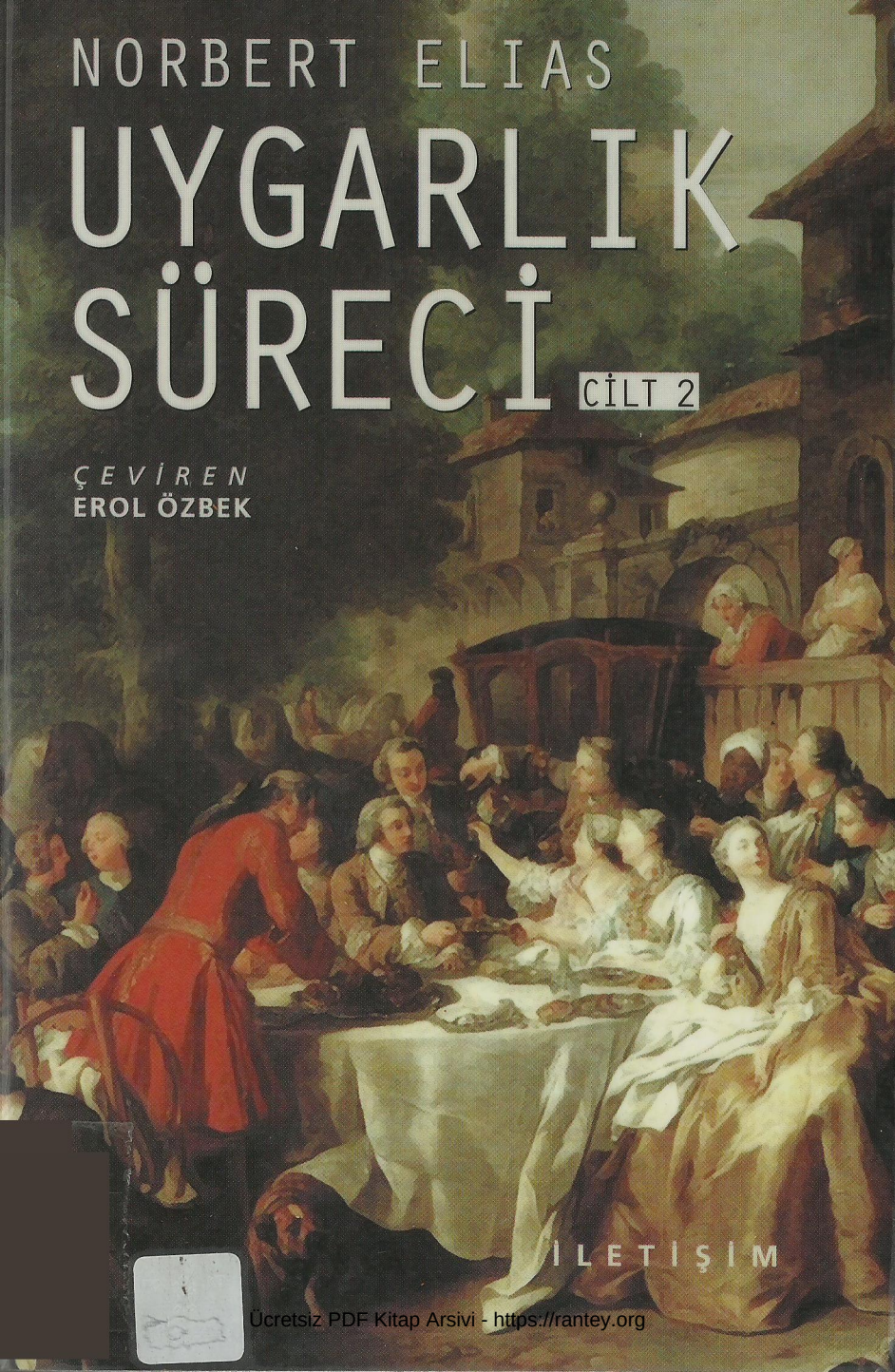
- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

NORBERT ELIAS

UYGARLIK SÜRECİ

CİLT 2

ÇEVİREN
EROL ÖZBEK

İLETİŞİM

NORBERT ELIAS • Uygarlık Süreci • CİLT 2

Toplumun Değişimleri / Bir Uygarlaşma Teorisi İçin Taslak

Inter Nationes (Bonn) katkılarıyla yayımlanmıştır.

Über den Prozeß der Zivilisation II

© 1939, 1969, 1976 Norbert Elias

Bu kitabın ilk baskısı 1939'da Basel'de, Haus zum Falken tarafından *Wandlungen der Gesellschaft Entwurf zu einer Theroie der Zivilisation* başlığıyla yayımlanmıştır.

İletişim Yayınları 812 • Politika Dizisi 38

ISBN 975-05-0045-8 • ISBN 975-470-785-5 (Tk. No.)

© 2002 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2002, İstanbul (1000 adet)
2. BASKI 2004, İstanbul (500 adet)

EDITÖR Tanıl Bora

KAPAK Utku Lomlu

KAPAK RESMİ François de Troy'nun
"Av Partisi" adlı tablosu

KAPAK FILMİ 4 Nokta Grafik

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Serap Yeğen

MONTAJ Şahin Eyişmez

BASKI ve CILT Sena Ofset

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

NORBERT ELIAS

Uygarlık Süreci

Sosyo-Oluşumsal ve
Psiko-Oluşumsal İncelemeler

CILT 2

Toplumun Değişimleri
Bir Uygarlaşma Teorisi
İçin Taslak

*Über den Prozeß der Zivilisation
Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*

ZWEITER BAND
*Wandlungen der Gesellschaft
Entwurf zu einer Theorie der Zivilisation*

ÇEVİREN *Erol Özbek*

i l e t i ş i m

NORBERT ELIAS Yahudi bir ailenin tek çocuğu olarak 1897'de Breslau'da doğdu, 1990'da Amsterdam'da öldü. K. Jaspers, E. Husserl ve R. Höningwald'ın öğrencisi oldu. A. Weber ve K. Mannheim ile birlikte çalıştı. 1933'te Almanya'dan ayrılarak İngiltere'ye yerleşti. 1954-1962 yılları arasında Leicester Üniversitesi'nin Sosyoloji Bölümü'nde görev yaptı. 1965'te Almanya'ya döndü. Münster, Konstanz ve Aachen üniversitelerinde dersler verdi. 1984'ten sonra Amsterdam'da yaşamaya başladı. 1939'da İsviçre'de yayımlanan *Uygarlık Süreci* uzunca bir süre tanınmayan bir yapıt olarak kaldı. 1969 baskısı da pek dikkat çekmedi, ama kitabın 1976'da Almanya'da yapılan ikinci baskısı, Elias'ın sosyolojinin klasikleri arasına katılmasını sağladı. *Uygarlık Süreci*'nin ilk cildi "*Batılı Dünyevi Üst Tabakaların Davranışlarındaki Değişmeler*" İletişim Yayınları tarafından 2000 yılında yayımlandı. 1997'de Adorno Ödülü'nü aldı. Yapıtları: *Engagement und Distanzierung* (1983); *Über die Zeit* (1984, Türkçesi: *Zaman Üzerine*, çev. Veysel Atayman, Ayrıntı 2000), *Studien über die Deutschen* (1989), *Etablierte und Außenseiter* (1990), *The Symbol Theory* (1991), *Mozart Zur Soziologie eines Genies* (1991).

“Uygarlık ... henüz tamamlanmamıştır.”

[Holbach, *Système Sociale*, 1774]

ÜÇÜNCÜ KISIM

Batı Uygarlığının Sosyo-Oluşumu Üzerine	9
<i>Saray Toplumuna Genel Bakış</i>	<i>11</i>
<i>Mutlakiyetçiliğin Sosyo-Oluşumuna Kısa Bir Ön Bakış</i>	<i>19</i>

BİRİNCİ BÖLÜM

Feodalleşmenin Mekanizmaları	25
1. Giriş	25
2. Ortaçağ Egemenlik Aygıtındaki Merkezileştirici ve Ademi Merkezileştirici Kuvvetler	28
3. Kavimler Göçü Sonrasında Nüfus Artışı	47
4. Haçlı Seferleri'nin Sosyo-Oluşumuna İlişkin Birkaç Gözlem	59
5. Toplumun İçeride Genişlemesi: Yeni Organ ve Aygıtların Oluşumu	68
6. Ortaçağ Toplumunun Yapılanışında, İlkçağ'a Kıyasla Yeni Bazı Unsurlar Üzerine	78
7. Feodalizmin Sosyo-Oluşumu Üzerine	86
8. Minne Şarkısının ve Kibar Adap Biçimlerinin Sosyo-Oluşumu Üzerine	98

Devletin Sosyo-Oluşumu Üzerine.....131

1. Yükselen Kraliyet Hanedanının İlk Durağı:
Bir Ülke Çerçevesindeki Rekabet Mücadeleleri
ve Tekel Oluşumu 131
2. İngiltere, Fransa ve Almanya'nın Gelişme
Süreçlerindeki Bazı Farklar Üzerine Çıkma.....137
3. Tekel Mekanizması Üzerine.....148
4. Krallık Çerçevesindeki İlk Rekabet Mücadeleleri.....164
5. Merkezkaç Kuvvetlerin Yeniden Güçlenişi:
Prenslerin Rekabet Çevresi.....181
6. En Son Serbest Rekabet Mücadeleleri ve
Galibin Nihai Tekel Konumu.....202
7. Egemenlik Birimi İçindeki Ağırlık Dağılımı.
Bunun Merkezi Erk İçin Önemi.
"Krallık Mekanizması"nın Oluşumu 217
8. Vergi Tekelinin Sosyo-Oluşumu Üzerine 266

ÖZET

- Uygarlığın Bir Teorisi İçin Taslak.....297**
1. Kendini Zorlamaya Yönelik Toplumsal Zorlama.....299
 2. Uzak Görüşlülüğe Zorlanmanın ve
Kendini Zorlamanın Yaygınlaşması.....322
 3. Tezatların Azalması, Çeşitlenmelerin Çoğalması 327
 4. Savaşçıların Saraylılaşması.....337
 5. Güdülerin Ilımlılaşması.
Psikolojikleştirme ve Rasyonelleştirme.....352
 6. Utanma ve Mahcubiyet.....376
 7. Üst Tabakanın Daha Fazla Bağlanması.
Aşağıdan Yukarıya Hareketin Artması.....387
 8. Genel Bakış.....408

Kaynakça.....431

**Batı Uygarlığının
Sosyo-Oluşumu Üzerine**

,

1. Soylular, kilise ve prensler arasında egemenlikten ve ülkenin gelirinden pay almak uğruna verilen mücadeleler bütün Ortaçağ boyunca sürer. 12. ve 13. yüzyıllar boyunca, güç çekişmesindeki bir muhatap olarak bir grup daha ortaya çıkar: ayrıcalıklı kent sakinleri, yani “burjuvazi”.

Bu sürekli çekişme tablosu ve çekişenler arasındaki güç oranları değişik ülkelerde hayli farklıdır. Mücadelelerin sonucu hemen hemen her yerde, yapısı itibariyle aynıdır: sonunda kıtanın bütün büyük ülkelerinde, zaman zaman İngiltere’de de, hükümdarların ya da onların temsilcilerinin elinde, zümrelerin başa çıkamayacağı bir erk toplanır. Çoklar otarşisi, zümrelerin egemenlik payları kademe kademe geriletilir ve tepedeki tek kişinin diktatörce ya da “mutlak” egemenliği, ağır ağır, uzun ya da kısa süreliğine kendini kabul ettirir: Fransa, İngiltere ve Habsburg ülkelerinde kralın, Alman ve İtalyan bölgelerinde ise teritoryal egemenlerin.

2. Örneğin, Philipp Augustus’tan I. François’ya ve 4. Henry’e kadarki Fransa krallarının iktidarlarını genişletmeleri ya da Brandenburg’da Devlet Prensi (Kurfürst)* Friedrich Wil-

(*) Kralı seçmek üzere oy verme hakkına sahip prens - e.n.

helm'in eyalet zümre meclislerini, Floransa'da Mediciler'in patricileri ve meclisi, İngiltere'de Tudorlar'ın aristokrasiyi ve parlamentoyu egemen konumdan uzaklaştırması hakkında elimizde pek çok anlatım var. Örneklerde hep, çeşitli eylemlerini gördüğümüz, kişisel zaaf ve yetenekleri sergilenen bireysel aktörler söz konusudur. Ve kuşkusuz, tarihi bu boyutta, tek tek bireylerin tek tek eylemleri olarak görmenin kendine göre bir verimliliği vardır ve bu muhakkak ki vazgeçilmezdir.

Ama burada, bir dizi büyük prensin tesadüfen ortaya çıkışından ve birçok münferit ülke egemeninin ya da kralın çok sayıdaki münferit zümre karşısındaki tesadüfi zaferlerinden başka bir şey söz konusudur. Bir mutlakiyet çağından söz edilmesi yersiz değildir. Egemenlik biçimindeki değişiklikte dışavurumunu bulan şey, bir bütün olarak Batı toplumundaki bir yapı değişikliğidir. Yalnızca tek tek krallar, iktidarlarını artırmış değildir, sosyal bir kurum olarak kral ya da prens, tüm toplumun tedricen yeniden biçimlenişiyle yeni bir ağırlık, bir iktidar artışı sağlamış ve bu ağırlığı bir talih olarak o kurumların hamilinin ya da temsilcilerinin ve hizmetkârlarının ellerine vermiştir.

Bir yandan, şu ya da bu adamın egemenliği nasıl ele geçirdiği ve kendisinin ya da mirasçılarının kazanılan bu iktidarı "mutlakiyetçilik" bakımından nasıl artırdığı ya da kaybettiği sorulabilir.

Öte yandan, bir Ortaçağ kurumu olarak kral ya da prensin belirli yüzyıllarda hangi toplumsal değişimler zemininde "mutlakiyetçilik" ya da "sınırsız hâkimiyet" gibi kavramlarla ifade edilen niteliği kazanıp o iktidar artışını yaşadığı ve hangi toplum yapısının, insan ilişkilerindeki hangi gelişmenin, onun bu biçimde uzun ya da kısa vadede varlığını korumasını mümkün kılmış olduğu sorulabilir.

Her iki soru şekli yaklaşık olarak aynı malzemeyle iş görür. Yalnız sonuncusu, uygarlaşma sürecinin gerçekleşmekte olduğu tarihsel gerçeklik düzlemine ayak basar.

Kralın ve prensin mevkiinin mutlakiyetçi biçimini edindiği yüzyıllarda, sözünü ettiğimiz heyecanların dizginlenmesi ve

mutedillik eğiliminin, yani davranışlardaki “uygarlaşma”nın da hissedilir ölçüde güçlenmesi, tesadüfi bir eşzamanlılık olmanın ötesindedir. Davranışlardaki değişime tanıklık eden yukarıdaki alıntılarda, bu değişimin, üst organı mutlak hükümdar ve daha geniş kapsamlı değerlendirildiğinde onun sarayı olan hiyerarşik toplum düzeniyle ne kadar iç içe geçmiş olduğu yer yer hayli belirgin ifade edilmişti.

3. Hükümdarın konutu, yani saray da, aşağı yukarı “Rönesans” adını verdiğimiz zamanlarda, ağır ağır tüm Avrupa’ya yayılan ve kimi yerde daha erken, kimi yerde daha geç tekrar yayıflayan bir hareketle, Batı toplumu içerisinde yeni bir görünüm ve yeni bir önem kazandı.

Bu dönemdeki hareketlerde saraylar giderek, Batı’nın asıl üslup oluşturunca merkezleri haline gelir. Önceki evrede bu işlevi, toplumsal güç ilişkilerine göre kimi zaman kiliseyle, kimi zaman kentlerle, kimi zaman da büyük vasalların ve şövalyelerin tüm ülkeye dağılmış haneleriyle paylaşmak ya da zaman zaman tamamen öteki merkezlere devretmek zorunda kalmışlardı. Bu andan itibaren saraylar işlevlerinin merkezî kudretini ancak Alman topraklarında, özellikle de Protestan yörelerinde, prensliklerdeki memur zümrelerinin eğitim yeri olan üniversiteyle paylaşırlar Roma [İmparatorluğu] ülkelerinde ve belki de -burasının daha sınanması gerek- tüm Katolik ülkelerinde ise, sosyal kontrol mercii ve insan davranışı için model belirleyici biçimlendirme organı olarak prens saraylarının önemi, üniversitenin ve bu dönemin tüm diğer sosyal yapılarınıninkini çok çok geride bırakır. Masaccio, Ghiberti, Brunelleschi ve Donatello gibi adamların damgasını vurduğu Floransa erken Rönesansı daha az, İtalyan yüksek Rönesansı daha fazla, barok, rokoko ve XV. ve XVI. Louis üslupları gayet belirgin olmak üzere ve nihayet, sonuncusuna oranla artık daha fazla geçiş halindeki, yani sanayi burjuvazisi çizgilerini epeyce taşıyan “Empire”, hep saraylı üsluplardır.

Sarayda oluşan bu toplum, insanların bu entegrasyon biçimi için Almanca’da özgöl ve yanlış anlamaya yer vermeyecek bir ad yoktur ve bunun nedeni herhalde, Almanya’da neredeyse

hiçbir zaman, Weimar Cumhuriyeti dönemindeki son ve geçiş dönemi biçimiyle de, merkezi ve belirleyici bir öneme erişmemiş olmasıdır. Almanca'daki "gute Gesellschaft" ('iyi, nezih çevre') ya da daha basit bir şekilde, "monde" [Fr.: insanlar] anlamında "Gesellschaft" ('toplum'/cemiyet'), tıpkı kendisine tekabül eden toplumsal oluşum gibi, Fransızca ve İngilizce'deki adlandırmalar kadar berrak bir profile sahip değildir. Fransızlar, "société polie"den [medenî cemiyet] söz ederler. Ve Fransızların "bonne compagnie" ya da "gens de la Cour" [saray adamları], İngilizlerin "society" [cemiyet] kavramları da, en azından aynı doğrultudadır.

4. Ölçüleri belirleyen saray toplumu, bilindiği gibi, Fransa'da oluştu. Aynı hitap biçimleri, aynı adabı muaşeret, aynı zevk ve aynı dil, Paris'ten, kısa ya da uzun süreliğine Avrupa'nın tüm diğer saraylarına yayıldı. Bu yaygınlaşma, sadece Fransa dönemin en güçlü ülkesi olduğundan gerçekleşmedi; hatta bu biçimlerin oluşumu ancak, Avrupa toplumunun baştan aşağı dönüşümü içerisinde her yerde benzer sosyal formasyonların, aynı toplum tipinin, insanlar arasında türdeş ilişkiler tarzlının ortaya çıkması sayesinde mümkün oldu. Diğer ülkelerin mutlakiyetçi-saray aristokrasisi, dönemin en zengin, en kudretli, en fazla merkezileşmiş ülkesinden, kendi toplumsal ihtiyaçlarına uygun olanı devraldı: onları seçkinleştiren, [sınıflarına] mensup olmayanlardan ayırt eden âdetler ve dil. Aristokrasi, toplumsal durumdaki benzerlik itibariyle, kendi ideallerine tekabül eden şeyleri Fransa'da en olgunlaşmış şekliyle gördü: temsil etmekten anlayan ve aynı zamanda da hitap biçimlerinin nüans çeşitliliğiyle, selamlama tarzıyla ve sözlü ifade kalıplarının seçimiyle de yukarıya ve aşağıya karşı ilişkilerini kesin tanımlanmış sınırlarla belirlemeyi bilen insanlar, "temayüz etmiş" ve "medeniyet" sahibi insanlar. Ve çeşitli hükümdarlar Fransız etiketini ve Paris seremoni sistemini benimsemekle, hem itibarlarını ifade etmenin, toplumun hiyerarşisini görünür kılmanın, hem de başta saray aristokrasisinin kendisine olmak üzere, tüm ötekilere bağımlılıklarını hissettirmenin arzu edilir araçlarını edinmiş oldular.

5. Burada da, çeşitli ülkelerdeki tekil fenomenleri birbirinden tecrit edilmiş halde görmek ve anlatmak yeterli değil. Batı'nın, görelî olarak tekbiçimli adaba sahip çok sayıdaki sarayına, Avrupa toplumunun bütünlüğü içerisinde iletişim halinde bulunan organlar olarak birlikte baktığımızda, yeni bir tablo çıkar ortaya. Ortaçağ'ın sonundan itibaren yavaşça oluşmaya başlayan, yalnızca ötede bir saray toplumu, beride bir saray toplumu değildir. Bu, tüm Batı'yı kapsayan, merkezi Paris'te, şubeleri tüm diğer saraylarda, uzantıları diğer tüm muhitlerde, özellikle de burjuvazinin üst tabakasında, kısmen de orta tabakanın geniş kesimlerinde "dünyaya" ve "topluma" dahil olma iddiasındaki bir saray aristokrasisidir.

Bu çok eklemli toplumun üyeleri, tüm Avrupa boyunca aynı dili konuşur; önce İtalyanca, sonra Fransızca. Aynı kitapları okur, aynı zevke, aynı terbiyeye sahiptir ve -seviye farklarıyla da olsa- aynı yaşam tarzını sürer. Uzun ya da kısa süreliğine -tüm siyasi ayrılıklara ve birbirleriyle yürüttükleri tüm savaşlara rağmen- Paris'teki merkeze ayak uydurmakta geniş ölçüde mutabıktırlar. Ve saraydan saraya toplumsal iletişim, yani saraylı-aristokrasi toplumu içerisindeki iletişim, uzun süre boyunca, aynı ülkenin saray toplumu ile diğer tabakaları arasındaki iletişimden çok daha sıkı olmaya devam eder; bu, ortak dillerinde bile ifadesini bulur. Sonra, aşağı yukarı 18. yüzyılın ortalarından itibaren, kimi ülkede biraz daha erken, kimi ülkede biraz daha geç, ama her durumda orta tabakaların gittikçe daha güçlü bir şekilde yükselmesiyle, sosyal ve siyasi ağırlığın saraylardan çeşitli ulusal burjuva toplumlarına kaymasıyla bağlantılı olarak, değişik ulusların saraylı-aristokrat toplumları arasındaki temaslar, hiçbir zaman tamamen yok olmasa bile, ağır ağır gevşer. Fransızca, şiddetli mücadeleler eşliğinde, üst tabaka içerisinde de yerini burjuva dillerine, ulusal dillere bırakır. Fransız devrimiyle birlikte eski, aristokratik toplum merkezini nihai olarak kaybettiğinden, saray toplumunun kendisi de gittikçe burjuva toplumlarıyla aynı tarzda farklılaşır. Zümresel-sosyal entegrasyon biçimi karşısında ulusal entegrasyon öncelik kazanır.

6. Batı'nın çeşitli ulusal geleneklerinin ortak zemin renginin, derindeki birliğinin içerisinde türediği toplumsal gelenekleri ararken, yalnızca Hristiyan kilisesini, ortak Roma-Latin mirasını düşünmek yetmez; Batı toplumunun ulusal farklılaşmasının gölgesinde bile az çok, farklı farklı diller konuşan alt ve orta tabakalardan ayırt edilebilen, bu büyük ulusal öncesi toplumsal formasyonun tablosunu göz önüne almak gerekir. Avrupa toplumundaki dönüşümün Ortaçağ'ın sonundan itibaren az çok tüm tabakalar için gerekli hale getirdiği barışçı ilişkilerin modelleri bu formasyon içerisinde yaratıldı; savaşçı üst tabakasıyla Ortaçağ toplumunun, güvenlikten yoksun, sürekli tehdit altındaki bir hayatın zorunlu sonuçları olan kaba alışkanlıkları, vahşi ve dizginsiz âdetleri burada "ılımlılaştırıldı", "cilalandı" ve "uygarlaştırıldı". Saray yaşantısının baskısı, prensin ya da "büyüklerin" gözüne girme rekabeti, ayrıca genel olarak başkalarından ayırt edilme gereği ve görece barışçı araçlarla, entrikalarla ve diplomasiyle fırsat mücadelesi yürütme gereği, fevriyetlerin gemlenmesini, bir öz disiplini ya da "self-control"ü zorunlu kıldı. Bu kendine özgü saray akılcılığı, saray insanının 18. yüzyılın muhalif burjuvazisine, özellikle Almanya'da, ama İngiltere'de de, mantıklı kişi timsali olarak görünmesini sağlamıştır.

Ve bugün bile tüm ulusal farklılıkların ötesinde Garbin ortak bir yönü olarak hissedilebilen ve tüm farklara rağmen Garbin tüm halklarına ortak bir damgayı, belirli bir uygarlığın damgasını taşımasına katkıda bulunan o buyruk ve yasakların da bir kısmı yine burada, bu ulusal öncesi saray-aristokrasisi toplumu içerisinde biçimlendi ya da en azından hamuru yoğruldu.

Bu mutlakiyetçi-saray toplumunun ağır ağır oluşması ile birlikte üst tabakanın dürtüler bütçesinin ve davranışlarının da "uygarlaşma" anlamında bir yeniden biçimlenişinin gerçekleştiği, bir dizi örnek üzerinde gösterilmişti. Ayrıca, dürtüsel hayatın daha fazla zaptedilmesinin ve düzenlenmesinin daha güçlü bir bağla, sosyal bağla, soyluların merkezi efendiye, krala ya da prence bağımlılığıyla ne kadar ilişkili olduğu da kabaca görünür hale gelmiş bulunuyor.

Bu daha güçlü bağ ve bağımlılık nasıl meydana geldi? Neden, görece bağımsız savaşçı ve şövalyelerden oluşan bir üst tabakanın yerine az çok pasifize olmuş bir saraylı üst tabakası geçti? Neden zümresel formasyonların söz hakkı Ortaçağ boyunca ve Yakınçağ başlangıcında adım adım geriletildi ve neden er ya da geç tepedeki bir kişinin diktatörce “mutlak” egemenliği ve bu egemenlikle beraber saray etiketi zorunluluğu, irili ufaklı bölgelerin bir merkez tarafından pasifize edilmesi, Avrupa’nın tüm ülkelerinde kendini kabul ettirdi? Mutlakiyetçiliğin sosyo-oluşumu gerçekten de uygarlaşmanın genel sürecinde kilit bir konuma sahiptir: Devlet kuruluşları sürecini ve bu sürecin içerisinde ilerleyen, ilk olarak da mutlakiyetçi egemenlik biçiminde özellikle belirgin bir ifadesini bulan toplumun merkezileşmesi olgusunu incelemeden, davranışın uygarlaşmasını ve insan bilincinin ve dürtülerinin idaresinde buna karşılık düşen dönüşümü anlayamayız.

Mutlakiyetçiliğin Sosyo-Oluşumuna Kısa Bir Ön Bakış

1. İlk başta, Ortaçağ sonlarında bir egemenlik bölgesinin merkezi erkine giderek artan fırsatlar sunan en önemli mekanizmalardan bir ikisinin, birkaç kelimeyle anlatılması gerekiyor. Bu mekanizmalar, Batı'nın tüm büyük ülkelerinde büyük ölçüde aynıdır. Özellikle berrak ve belirgin bir biçimlenişle, Fransız krallığının gelişiminde kendilerini gösterirler.

Para ekonomisi sektörünün, Ortaçağ'da belirli bir bölgede doğal ekonomi zararına giderek büyümesinin, bir yandan savaşçı soyluların büyük kısmı için, öte yandan bu bölgenin kralı ya da prensi için hayli değişik sonuçları oldu. Bir bölgede dolaşıma daha fazla para girdikçe, fiyatlar aynı ölçüde yükseldi. Kazançları aynı ölçüde artmayan tüm tabakalar, sabit gelirli tüm insanlar, özellikle de mülklerinden sabit rantlar tahsil eden feodal beyler, bundan zarara uğradılar.

Gelirleri yeni kazanç fırsatlarına uygun bir şekilde büyüyen toplumsal mevkiler ise fayda sağladılar. Buna, burjuvazinin belirli grupları dahildi; özellikle de kral, yani merkezi egemen dahildi; çünkü o da vergi aygıtı üzerinden, büyüyen zenginlikten pay alıyordu; egemenlik bölgesindeki tüm kazançların bir bölümünü kendine çekebiliyordu ve bunun sonucunda, para dolaşımının artmasıyla gelirleri olağanüstü çoğaldı.

Bundan çıkarı olanlar tarafından her zamanki gibi ancak zamanla hatta sonradan bilinçli bir şekilde benimsenen ve merkezî erk tarafından görece geç bir aşamada iç politikanın prensibi haline getirilen bu mekanizma ile öncelikle, az ya da çok otomatik bir şekilde, gittikçe daha büyük bir gelir merkezi egemenlerin emrine girdi. Bu, krallık ya da prenslik kurumunun zaman içerisinde mutlakiyet ya da sınırsız egemenlik niteliğini kazandığı zeminin önkoşullarından biridir.

2. Merkezîlik işlevinin kontrol ettiği malî fırsatlarla orantılı olarak, elindeki askeri fırsatlar da büyüdü. Bütün bir ülkenin vergilerini elinde bulunduran kişi, herhangi bir başkasından daha fazla sayıda savaşçı kiralayabilecek durumdaydı; aynı zamanda, feodal serfin tımar sisteminden dolayı sunmakla yükümlü olduğu savaş hizmetlerinden de görece bağımsızlaşıyordu.

Bu da, tüm diğerleri gibi çok erken başlayan ve somut kurumların oluşumuna ancak zaman içerisinde varan bir süreçtir. Fatih William İngiltere seferine çıktığında bile, ordusunun sadece bir kısmı serflerden oluşur, geri kalanı maaşlı şövalyelerdir. O zamandan, merkezi egemenler tarafından sürekli orduların kurulmasına kadar yüzyıllar geçti. Sürekli orduların kurulmasının önkoşulu, vergi bolluğundaki artışın yanı sıra, bir insan arzı fazlasıydı; yani günümüzde “işsizlik” biçimiyle bilinen, belirli bir toplumdaki insan sayısı ile “iş” bolluğu arasındaki orantısızlık. Bu türden insan fazlası arzeden bölgeler, örn. İsviçre ve Almanya’nın bazı bölümleri, parasını ödeyebilecek herkese paralı asker sağlıyordu. Büyük Friedrich’in reklam taktiği, kendi topraklarında askeri amaçları için ihtiyaç duyduğundan daha az sayıda boşta insan bulunduğu zaman bir hükümdarın başvurabileceği çarenin epey geç bir örneğidir. Her durumda, malî üstünlükle el ele giden askeri üstünlük, bir egemenlik bölgesinin merkezi erkinin “sınırsızlık” niteliğini kazanmasının ikinci, belirleyici önkoşuluydu.

Savaş tekniğinin dönüşümü bu gelişme sürecini izledi ve onu daha da güçlendirdi. Ateşli silahların yavaş yavaş gelişmesi sonucunda, soylu olmayan yaya savaşçı kitlesi, at üstünde

savaşın sayıca sınırlı soylular karşısında savaş değeri bakımından üstün hale geldi. Bu da, merkezi erkten yana etki etti.

Örneğin Capet hanedanı döneminin Fransası'nda eşit kudretliler arasındaki bir bölge egemeninden yüksek olmayan, hatta zaman zaman diğer bölge egemenlerinden daha az erk sahibi olan kral, gelirlerin artmasıyla ülkenin diğer tüm askeri güçleri karşısında askeri üstünlük fırsatını da elde etti. Şurada veya burada kraliyet tacını ve böylelikle bu fırsatlara erişim imkânını fetheden soylu hanedanın hangisi olduğu, bir dizi etkene ve bu arada tabii ki bireylerin kişisel yeteneklerine, sıklıkla tesadüflere de bağlıdır; giderek krallık mevkiinin bir parçası olmaya başlayan malî ve askeri fırsatların büyümesi ise, bireylerin iradesinden ya da yeteneğinden bağımsızdı; toplumsal süreçlerin kendisini gözlemlediğinizde her yerde karşılaştığınız katı bir yasallığa uygun düşüyordu.

Ve merkez mevkiinin fırsatlarındaki bu artış, büyük ya da küçük bir egemenlik bölgesinin bir merkezden hareketle pasifize edilmesinin de önkoşuluydu.

3. Güçlü bir merkezi erk lehine etki eden iki gelişme dizisi her bakımdan eski Ortaçağ savaşçı zümresinin aleyhine işledi. Bunların büyüyen para ekonomisi ilişkileri sektörüyle dolaysız bağlantısı yoktu. Ortaya çıkan yeni gelir fırsatlarından hemen hemen hiç dolaysız yarar sağlayamadılar. Yalnızca değersizleşmeyi, fiyatların artışıını hissettiler.

Yapılan bir hesaba göre, 1200 yılındaki 22.000 franklık bir servetin değeri 1300 yılında 16.000 frank, 1400 yılında 7500 frank, 1500 yılında 6500 franktı. 16. yüzyılda bu hareket hızlandı; aynı meblağın değeri 2500 franga düştü. Ve bu yüzyılda Fransa için gözlemlenen gelişme, benzer bir çapta tüm Avrupa için geçerlidir.¹

Çok öncesinde, Ortaçağ'da uç veren bir hareket, 16. yüzyılda olağanüstü bir ivme kazandı. Sadece I. François'nın iktidar döneminden 1610 yılına kadar, Fransız frangı aşağı yukarı 100:19,67 oranında değer kaybetti. Bu gelişim eğrisinin toplu-

1 James Westfall Thompson, *Economic and Social History of Europe in the later Middle Ages (1300-1530)*, New York ve Londra 1931, s.506/7.

mun yeniden yapılanması açısından önemi, birkaç kelimeyle söylenemeyecek kadar fazlaydı. Para dolaşımı büyür ve ticaret faaliyeti gelişir, burjuva tabakaları ve merkezi erkin gelirleri yükselirken, diğer tüm soyluların gelirleri düşüyordu. Şövalyelerin bir kısmı yoksul hayatına mahkûm oldu, bir kısmı barışçı yoldan artık erişemediği zenginliği, soygun ve gasp yoluyla elde etti, pek çoğu da mümkün olduğu sürece, mülklerini yavaş yavaş satarak ayakta kalmaya çalıştı; nihayet, soyluların epey bir bölümü de, koşulların zorlamasıyla ve yeni fırsatların cazbetmesiyle, para ödeyebilecek durumdaki kralların ya da prenslerin hizmetine girdi. Para dolaşımının ve ticaret ağının büyümesine eklemelenemeyen savaşçı zümrenin ekonomik bakımdan bulabildiği fırsatlar bunlardı.

4. Savaş tekniğindeki gelişmenin nasıl aleyhlerine işlediğini zaten belirtmiştik: Piyadeler, hor görülen ayak takımı, savaşta süvarilerden daha önemli hale geldi. Bununla sadece Ortaçağ savaşçı zümresinin savaş üstünlüğü değil, aynı zamanda silah tekeli de kırılmıştı. Yalnızca asillerin, soyluların savaşçı olduğu ya da tersinden ifade edersek, tüm savaşçıların asil ve soylu olduğu durum değişmeye, soylunun en iyi ihtimalle, maaşı ödenmesi gereken bir pleb birliğinin subayı olduğu bir duruma dönüşmeye başladı. Silahlara ve savaş erkine hükmetme tekeli tüm soylu zümresinin elinden çıkarak, üyelerinden bir tanesinin, tüm bölgenin vergi gelirini alması sayesinde bölgedeki en büyük birliğe parası yeten prensin ya da kralın eline geçti. Böylelikle soyluların büyük çoğunluğu görece özgür savaşçı ve şövalyeler olmaktan çıkıp merkezi egemenin hizmetindeki maaşlı savaşçıları ya da subayları haline geldi.

Bunlar, bu dönüşümün en önemli yapısal çizgilerinden biridir.

5. Onlara bir tane daha eklendi. Para ekonomisi sektörünün büyümesiyle soylular toplumu içinde erk kaybederken, burjuva tabakaları erk kazandı. Ama genelde, her iki zümre de, öteki- nin üzerinde uzun vadeli üstünlük kazanacak kadar güçlü görünmüyordu. Gerilimler sürekli var oldu ve bunlar her yerde zaman zaman çarpışmalarla patlak verdi. Mücadele cepheleri

hayli farklı ve karmaşıktı. Yer yer belirli soylu tabakalarıyla burjuvazinin bazı tabakaları arasında ittifaklar oldu; geçiş biçimleri hatta iki zümrenin kısmi grupları arasında kaynaşmalar da oldu. Ama ne olursa olsun, merkezi kurumun iktidarının çokluğu ve sınırsızlığı, soylular ile burjuvazi arasındaki bu gerilimin varolmasına ve varlığını sürdürmesine bağımlıydı. Mutlakiyetçi krallığın ya da prensliğin yapısal önkoşulları arasında, iki zümreden hiçbirinin ve bunların içerisinde de hiçbir grubun üstünlüğü ele geçirmemesi vardı. Mutlakiyetçi merkezi erkin temsilcileri bu nedenle sürekli olarak, egemenlik bölgeleri içerisindeki zümreler ve gruplar arasındaki bu kararsız dengenin sürdürülmesini gözetmek zorundaydılar. Bu dengenin kaybolduğu, bir grup ya da tabakanın fazla güçlendiği ya da soylu gruplarının ve burjuva üst gruplarının, geçici olarak bile olsa, ittifak kurduğu yerlerde, merkezi erkin sınırsızlığı son derece büyük tehdit altındaydı ya da -İngiltere’de olduğu gibi- çökmeye mahkûmdu. Buna uygun bir şekilde, bir dizi hükümdar içerisinde birinin, taraflardan birini, örneğin soylular gözüne fazla güçlü ve bu nedenle tehlikeli görüldüğü için burjuvaziyi koruduğunu ve teşvik ettiğini, bir sonrakinin ise soylular fazla zayıfladığı ya da burjuvazi fazla güçlendiği ve itaatsizleştiği için daha fazla soylulardan yana davrandığını görürüz, ancak dengenin öteki ucu asla tamamen ihmal edilmez. Mutlakiyetçi merkezi egemenler, bunun tamamıyla bilincinde olsunlar olmasınlar, kendi yaratmış olmadıkları bu toplumsal düzeneğin üzerinde oynamak zorundaydılar oyunu. Sosyal varoluşları bu düzeneğin varlığına ve işlerliğine bağımlıydı. Onlar da, “içerisinde sahne aldıkları” sosyal yasaya tâbiydiler. Bu yasallık, bu toplum yapısı, er ya da geç türlü türlü biçimleriyle, Batı’nın hemen hemen tüm ülkelerinde oluştu. Ama gözlemciye tam profilini ancak, nasıl oluştuğu somut bir örnek üzerinde görüldüğünde sergiler. Bu sürecin belirli bir andan itibaren en düz çizgi halinde gerçekleştiği ülkenin, Fransa’nın gelişimi, burada örnek olarak ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

Feodalleşmenin Mekanizmaları

1. Giriş

1. Fransa, İngiltere ve Alman İmparatorluğu'nun 17. yüzyıldaki merkezi erklerinin gücü ölçülse, İngiltere kralına, hele Alman İmparatorluğu'nun imparatoruna kıyasla Fransa kralı özellikle güçlü görünür. Ama bu konumlanış, çok uzun bir gelişimin sonucudur.

Karolenj döneminin sonunda, Capet döneminin başlangıcında, karşılıklı konumlar bunun tam tersidir. O sırada Alman imparatorlarının merkezi erki, Fransız krallarınıninkine kıyasla güçlüdür. İngiltere'nin ise Normanlar tarafından birleştirilmesi ve yeniden düzenlenmesi henüz gerçekleşmiş değildir.

Alman İmparatorluğu'nda merkezi erkin kudreti o zamandan itibaren -yenilgilerle- sürekli erozyona uğrar.

İngiltere'de, Normanlar döneminden beri, kral erkinin güçlü olduğu dönemler ile zümre ya da parlamento erkinin güçlü olduğu dönemler birbirini izler.

Fransa'da 12. yüzyılın başından itibaren kral erki -bazı yenilgilere rağmen- büyük ölçüde istikrarlı biçimde Capet hanedanından Valois hanedanına ve Bourbonlar'a kesintisiz bir çizgi uzanır.

Bu farklılıkları en başından itibaren zorunlu nedenlere dayandırmayı haklı gösterecek hiçbir neden yok. Üç ülkenin çeşitli bölgelerinin ulusal birlikler halinde bütünleşmeleri çok yavaş gerçekleşir. Sonradan “Fransa”, “Almanya”, “İtalya” ve “İngiltere” haline gelecek olan bölgelerin entegrasyonunun, iç içe geçme derecelerinin henüz çok düşük düzeyde olduğu sürece, bunların iç tutunumları, sosyal organizma olarak öz ağırlıkları, tarihsel güçler arasındaki oyunda henüz fazla bir ağırlık oluşturmaz. Ve bu evrede bu ulusların tarihindeki büyük gelişme eğrileri de, “İngiltere”, “Almanya” ya da “Fransa”nın belirli bir yapıya sahip sosyal örgüler olarak bir öz ağırlığa ve kendi işleyiş yasalarına kavuştukları daha sonraki zamanla kıyas kabul etmez ölçüde bireylerin talih ve talihsizliğinden, kişisel yeteneklerden, sempati ve antipatilerden ya da “tesadüflerden” etkilenirler. İlk önceleri tarihsel çizgiler, henüz, daha sonraki bütünden bakıldığında zorunluluk içermeyen etkenler tarafından hayli güçlü bir şekilde belirlenirler.¹ Sonra zamanla, büyükçe yörelerin ve insan kitlelerinin artan ölçüde iç içe geçmesiyle yavaş yavaş, tek tek kudretli olanların hatta tek tek grupların çıkarlarına sınırlar koyan ya da yeni fırsatlar sunan bazı yasalar belirmeye başlar. Ve bu sosyal birimlerin gelişim yasası ancak ondan sonra tüm tesadüflere karşı koyar hale gelir ya da en azından onlara damgasını vurur.

-
- 1 Bunun bir örneği, Karolenj hanedan mülkünün, des fiscus'un konumundan dolayı ortaya çıkan sonuçlardır. Bu sonuçlar belki de, aşağıdaki alıntıda görüldüğü kadar büyük değildi; ama Karolenj hanedan mülkünün konumunun, ulusal sınırların ortaya çıkışında bir etken olarak rol oynadığı kesindir:

“Karolenj devlet mülkünün genişliği... mülkü, imparatorluğun içerisinde tutulduğu engin bir ağ haline getiriyordu. Mülkün bölüştürülmesi ve dağıtılması, Frank İmparatorluğu'nun tasfiyesinde, toprak sahibi soyluların yerel siyasi hırslarından daha önemli bir faktördü.... Mülkün kalbinin Orta Avrupa'da bulunması, tarihsel bir olgu olarak, dokuzuncu yüzyıldaki bölünmeleri açıklar. Bu konumları, bu yöreleri ulusların savaş meydanı olmalarından çok daha önce kralların savaş meydanı haline getirdi...”

Müstakbel Fransa ve müstakbel Almanya arasındaki sınır, mülkün en büyük parçası ikisinin arasında kaldığı için, dokuzuncu yüzyılda çizildi.”

James Westfall Thompson, *Economic and Social History of the Middle Ages (300-1300)* New York, Londra 1928, s.241/42. Ayrıca bak. aynı yazar: *The Dissolution of the Carolingian Fisc*, Berkeley, University of California Press, 1935.

2. Özellikle Francien dükalığının,* “Isle de France”ın bir ulusun billurlaşma noktası haline gelmesini daha en başından bir zorunluluk olarak görmenin hiçbir haklılığı yok. Kültürel ve siyasi olarak da, Güney Fransa bölgeleri Kuzey İspanya ve sınırdaş İtalyan yöreleriyle, Paris etrafındaki yörelere oranla daha güçlü bağlara sahiplerdi. “Provencial”, langue d’oc’un eski, daha fazla kelto-roman bölgeleri ile langue d’oïl ülkeleri, yani Frank damgasını daha fazla taşıyan bölgeler ve özellikle de Loire Irmağı’nın kuzeyindeki bölgeler ve ayrıca Poitou, Berry, Bourgogne, Saintonge ve Franche-Comté arasındaki fark, her zaman büyük olagelmıştır.²

Verdun Antlaşması’nın (843) ve daha sonra Meerssen Antlaşması’nın (870) Batı Frank İmparatorluğu için doğuda saptamış olduğu sınır çizgileri de, zamanla “Fransa” ve “Almanya” ya da “İtalya” olarak ortaya çıkan oluşumlar arasındaki sınırdan çok daha farklı bir görünüme sahipti.

Verdun Antlaşması’nın Batı Frank İmparatorluğu’nun doğu sınırı olarak belirlediği çizgi, güneyde bugünkü Lyon körfezinden başlayarak Rhone’un batı kıyısı boyunca yaklaşık kuzey-güney doğrultusunda uzanıyor ve Gent yöresine kadar varıyordu. Loren [Lothringen/Lorraine] ve Burgund -Saone’nin batısındaki herseklik hariç-, dolayısıyla Arles, Lyon, Trier ve Metz de, böylelikle Batı Frank İmparatorluğu’nun sınırlarının dışında kalıyordu, buna karşılık güneyde Barselona kontluğu da bu sınırların içindeydi.³

Meerssen anlaşması güneyde Rhone’u, doğrudan doğruya, Batı ve Doğu Frank imparatorlukları arasındaki sınır ırmağı haline getirdi; sınır ondan sonra Isère boyunca ilerliyor, biraz daha kuzeyde de Mosel’i izliyordu. Trier ve Metz böylelikle sı-

(*) Metinde kullanılan Herzogtum/herseklik karşılığında okura kolaylık olması için Fransa ve İngiltere için dükalık terimini kullandım, ancak her ikisi aynı terimdir - ç.n.

2 A. Luchaire, *Les premiers Capétiens*, Paris 1901, s.180.

3 Ch. Petit-Dutaillis, *La Monarchie féodale en France et en Angleterre*, Paris 1933, s.8 ve sonraki harita. Batı Frank İmparatorluğu’nun doğu sınırları ve sınırın değişmesi konusunda ayrıntılar için bak. Fritz Kern, *Die Anfänge der französischen Ausdehnungspolitik*, Tübingen 1910, s.16.

nır kentleri oldu, aynı şekilde anlaşmaya adını veren daha kuzeydeki Meerssen de öyle. Ve sınır çizgisi nihayet Ren ağzının kuzeyinde, Güney Friesland yöresinde sona eriyordu.

Ama bu tür sınırlarla birbirinden ayrılan, ne devletler, ne halklar ne de uluslardı; bu terimlerden herhangi bir şekilde birlik içinde, bir bütün oluşturan ve istikrarlı, sosyal oluşumları anlıyorsak şayet. Bunlar olsa olsa, oluşum halindeki devletler, halklar, uluslardı. Bu evrede tüm büyük egemenlik bölgelerinde ilk göze çarpan, bütünlüklerinin sağlam olmayışı, merkezkaç kuvvetlerin, dağılmaya yönelen kuvvetlerin güçlülüğüdür.

Bu merkezkaç kuvvetler hangi türdendir? Bu egemenlik formasyonlarının yapısı içerisinde, bu tür kuvvetlerin böylesi güçlü olmasını sağlayan özellik nedir? Ve toplum yapısındaki hangi değişiklik nihayet 15., 16. ya da 17. yüzyıldan itibaren merkezi erklere tüm merkezkaç kuvvetleri karşısında üstünlük ve böylelikle egemenlik bölgelerine daha fazla istikrar kazandırır?

2. Ortaçağ Egemenlik Aygıtındaki Merkezileştirici ve Ademi Merkezileştirici Kuvvetler

3. Şarlman'ın ["Büyük Karl"] dev imparatorluğu fetih yoluyla bir araya getirilmişti. Seleflerinin ve özellikle de bizzat Şarlman'ın elbette tek değil ama en temel işlevi, muzaffer, fethedici ve koruyucu önderliği idi. Bu işlev onun kraliyet erkinin, itibarının, toplumsal gücünün temelini oluşturunuyordu.

Şarlman askerî önder olarak, fethedilmiş ve korunan ülke üzerinde tasarrufta bulunuyordu. Muzaffer prens olarak, kendisine itaat eden savaşçıları toprakla ödüllendiriyordu. Ve bu otorite sayesinde, ülkeye dağılmış olarak kendi mülklerinde otursalar bile, onları bir arada tutabiliyordu.

İmparator ve kral tüm ülkeyi tek başına denetleyemezdi; onun yerine işleri yoluna koymak, vergilerin toplanması, talep edilen hizmetlerin sunulmasını sağlamak ve direnişi cezalandırmak üzere güvendiklerini ve hizmetkârlarını ülkeye gönderiyordu. Onların hizmetlerini parayla ödemiordu; bu evrede

bu da hiç yok değildi, ama görece dar kapsamlıydı. İhtiyacın büyük kısmı az çok dolaysız olarak topraktan, yani tarlalardan, ormanlardan, ahırlardan ve hammaddenin evde ve sarayda işlenmesiyle karşılanıyordu. Pfalzgraflar [imparatorun emrindeki kontlar - ç.n.], hersekler ya da hangi isim veriliyor olursa olsun merkezi erkin görevlilerinin ve maiyetinin hepsi, üstüne oturtuldukları, merkezi erk tarafından tımarıyla ödüllendirilmiş oldukları, topraklardan besleniyordu. Toplumun bu evresindeki egemenlik aygıtı, ekonomik yapıya uygun olarak, kelimenin daha kesin anlamıyla “devletlerin” varolduğu zamankinden farklı nitelikteydi. Bu evre hakkında, “çoğu memur, yalnızca belirli sürelerle ve beklenmedik olayların ortaya çıkması durumunda ‘vazifeye’ meşgul olan birer çiftçiydi ve polislik ve yargı erkine de sahip olmaları dışında daha ziyade çiftlik sahipleriyle karşılaştırılabilirdi,” de denmiştir.⁴ Bu polislik ve yargı işlevine askeri işlevleri ekliyorlardı; dışarıdan bir düşman tehdidinin ortaya çıkması halinde birer savaşçıydılar, savaşçı bir maiyetin ve kralın kendilerine vermiş olduğu arazi üstündeki tüm diğer toprak sahiplerinin komutanı oluyorlardı. Tek kelimeyle, tüm egemenlik işlevlerini ellerinde tutuyorlardı.

Ama -bu toplumsal evredeki iş bölümünü ve farklılaşmayı örnekleyen- bu kendine özgü egemenlik aygıtı her zaman ve sık sık, yapısının tarzından kaynaklanan özgün gerilimlere yol açıyordu. Aygıt -belirli değişikliklerle- kendini sürekli tekrarlayan belirli tipik olay akışları üretiyordu.

4. Merkezi egemen tarafından kendisine bir kez belirli bir bölge üzerindeki egemenlik işlevlerinin emanet edilmiş olduğu ve böylelikle bu bölge üzerinde fiilen egemen olarak tasarrufta bulunan kişinin, kendini ve yanındakileri beslemek ve korumak için merkezi egemene hemen hemen hiç ihtiyacı kalmıyordu; en azından dışarıdan ya da komşular arasından daha güçlü bir düşman ortaya çıkmadıkça. Bu yüzden o ya da halefleri, imkân bulur bulmaz, merkezi erk en ufak zayıflık belirtisi gösterdiğinde, egemenlik hakkını, bir kere kendisine ödünç verilmiş bölge

4 Paul Kirn, *Das Abendland vom Ausgang der Antike bis zum Zerfall des karolingischen Reiches, Propyläen-Weltgeschichte* cilt III, Berlin 1932, s.118.

üzerindeki egemenliğini belirgin bir şekilde göstermeye ve merkezi erk karşısındaki bağımsızlığını sergilemeye çalışıyordu.

Yüzyıllar boyunca, bu egemenlik aygıtı içerisinde aynı eğilimler ve figürler tekrar tekrar kendini gösterir: Merkezi egemenin kısmi bir bölgesi üzerinde o sırada egemen durumunda bulunanlar, kabile hersekleri ya da kabile reisleri her zaman merkezi erk için tehlikelidirler. Askerî önder ve dış düşmanlara karşı koruyucu nitelikleriyle güçlü olan fatih prensler ve krallar, ilkönce kendi egemenlik bölgeleri içerisinde bu tehlikeyle baş etmeye çalışırlar. İmkân varsa, mevcut kabile prensinin yerine kendi güvendiklerini, akrabalarını ya da hizmetkârlarını, ülkelerinin kısmi bölgeleri üzerindeki egemenliklerinin temsilcileri olarak oturturlar. Görece kısa zaman sonra, sıklıkla da aynı neslin ömrü içerisinde, bu oyun tekrarlanır. Merkezi erkin eski temsilcileri, başlangıçta merkezi erkin delegeleri ve hizmetkârları olarak başına geçirildikleri bölgeyi mümkün olduğunca merkezi egemenin tasarrufundan çıkararak, bölgeye kendi ailelerinin miras bırakılabilir mülkü ve egemenlik bölgesi gibi hükmetmeye çalışır.

Kısmi bir bölge üzerinde bağımsız hükümdar haline gelmek isteyenlerin başında *comes palatii*, 'Pfalzgraf'lar [krallığın 'merkez bölgesinin kontları' - ç.n.] gelir; bu kelimenin vaktiyle kraliyet sarayının kâhyasını tanımladığının anısı bugüne hemen hemen hiç ulaşmamıştır; sonra *Markgraflar* [sınır eyaleti kontları - ç.n.], hersekler [kökeni: Cermen kabilelerinin savaş reisleri; daha sonraları kabile prensleri; sonradan bir soyluluk unvanı, Fransız ve İngiliz kültüründe dük- ç.n.], *graf*'lar [Almanlarda kontun muadili - ç.n.], baronlar ya da kralların ministerialleri [vekiller - ç.n.]. Savaşçı fatih krallar güvendiklerini, akrabalarını, hizmetkârlarını tekrar tekrar dalgalar halinde görevli olarak ülkeye gönderir, bir zamanların görevlileri ya da onların halefleri de tekrar tekrar dalgalar halinde, vaktiyle bir tür tımar olan bölgelerini miras bırakma hakkı ve fiili bağımsızlık için merkezi erke karşı savaşırlar.

Bir yanda krallar, egemenlikleri altındaki kısmi bölgelerin tasarruf hakkını başka bireylere delege etmek zorundaydı. Sa-

vaş, ekonomi ve ulaşım organizasyonunun düzeyi onlara başka tercih hakkı tanımıyordu. Toplum onlara, maaşlı bir orduyu ya da görevli memurları uzak bölgelerde de maaşla bağımlılık içerisinde tutabilmelerini sağlayacak çapta parasal vergi kaynakları sunmuyordu. Onlara ücret, ödül ya da tımar olarak sadece toprak tahsis edebilirlerdi ve merkezi erkin bu bölgede ki temsilcileri olarak gerçekten de bölgenin diğer savaşıçlarından ya da çiftlik sahiplerinden daha kudretli olabilmeleri için çok miktarda toprak tahsis etmek zorundaydılar.

Öte yanda merkezi egemen ile eski delege arasındaki karşılıklı bağımlılıkta denge kendi lehlerine değiştiği zaman, hiçbir tımar yemini ve serf sadakati, merkezi erkin temsilcilerini, tımarlıları, üzerinde tasarrufta bulundukları bölgenin bağımsızlığı için savaştan alıkoymuyordu. Bölgesel egemenler ya da kabile prensleri, kralın vaktiyle kendilerine tahsis etmeye karar verdiği toprakların fiili sahibidirler. Belirli dış tehdit durumları bir yana bırakılırsa, krala artık ihtiyaçları olmaz. Onun erkinden çıkarlar. Ona ihtiyaçları olduğunda, kralın savaş efendisi işlevi ortaya çıktığında, hareket tersine döner ve merkezi egemenin savaşta başarılı olması şartıyla, oyun bazen yeni baştan başlar. O zaman kral, kılıcından kaynaklanan güç ve tehdide dayanarak, yeniden tüm bölgenin toprakları üzerindeki fiili tasarruf imkânını kazanır ve bu toprakları yeniden dağıtabilir. Bu, erken Ortaçağ'daki ve zaman zaman daha sonraki zamanda da, Batı toplumunun değişmez figürlerinden ya da süreçlerinden birisidir.

5. Bu tür süreçlerin örneklerine Avrupa dışındaki benzer toplum yapısına sahip bölgelerde bu gün bile rastlanır. Son zamanlarda Avrupa'dan para ve başka kurumların akışıyla bir miktar değişime uğramış olmakla birlikte, Habeşistan'ın gelişimi bu tür figürleri bolca sergiler. Ama Ras Taffari'nin tüm bölgenin merkezi hükümdarlığına ya da imparatorluğuna yükselişi yalnız en güçlü bölgesel egemenlere savaş yoluyla boyun eğdirilmesiyle mümkündü ve İtalya'ya karşı direnişin beklenmedik ölçüde hızlı çöküşünün önemli nedenlerinden bir tanesi, bu feodal ve ağırlıklı doğa ekonomisine dayalı egemenlik bölgesinde de, merkezi egemen en önemli görevini hemen yerine getiremedi-

ğinde, dış düşmanı püskürtemediğinde ve böylelikle “zayıf” olduğu ortaya çıktığında, tek tek bölgelerin merkezkaç kuvvetlerinin hemen güçlenmesiydi.

Bu mekanizmanın emareleri Batı tarihinde daha Merovenjler* döneminde bile görülür. Daha bu dönemde bile, “yüksek imparatorluk makamlarını miras bırakılabilir egemenliklere dönüştüren bir gelişmenin başlangıçları mevcuttur.”⁵ Şu cümle, daha o zaman için bile geçerlidir: “Bu makam sahiplerinin fiili kudreti, ekonomik ve sosyal dayanakları büyüdükçe, makam sahibi öldüğünde krallığın makamı ölenin ailesi dışındaki birine vermeyi düşünmesi o denli zorlaştı.”⁶ Başka bir deyişle, merkezi egemenin tasarruf yetkisinin büyükçe bölümleri bölgesel egemenlerin tasarrufuna geçti.

Bu türden süreçler Karolenj döneminde daha belirgin şekilde görünür. Şarlman [Charlemagne], Habeşistan İmparatoru’nun yaptığına benzer bir şekilde, imkânları ölçüsünde eski kabile herseklerini ortadan kaldırır ve kendi “memurlarını”, *graf*’ları onların yerine geçirir. Grafların keyfiligi ve tahsis edilen bölge üzerindeki fiili egemenlikleri daha o hayattayken görünür hale gelince, âdeta yine bir dalga halinde, kendi çevresinden kişileri, kral elçileri, “missi dominici” sıfatıyla onları denetlemeye gönderir. Daha Sofu Louis döneminde bile, graf mevkii mirasla devredilebilir hale gelmeye başlar. Şarlman’ın halefleri, “mirasla devir talebini fiilen tanıma yönündeki zorunluluktan artık kaçınamaz olur”.⁷ Ve kral elçilerinin aracılık işlevi anlamını kaybeder. Sofu Louis, missi dominici’leri teftiş etmeleri gereken bölgelerden geri çekmek zorunda kalır. Şarlman’ın destek aldığı savaşçı itibardan yoksun olan Sofu Louis’nin zamanında im-

(*) Fransa’daki ilk kral soyu olarak kabul edilmiş Frank hanedanı (476-750) - e.n.

5 Brunner, *Deutsche Rechtsgeschichte*, aktaran: Dopsch, *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung*, Viyana 1924. II. Bölüm, s.100/101.

6 Alf. Dopsch, *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung aus der Zeit von Cäsar bis auf Karl den Großen*. Viyana 1918-1924. II. Bölüm, s.115.

7 P. Kim, *Das Abendland vom Ausgang der Antike a.y.*, s.118.

paratorluk ve toplum organizasyonu içerisindeki merkezkaç eğilimlerin güçlülüğü belirgin bir şekilde açığa çıkar. Merkezkaç eğilimler 887'de dış düşmanları, Dan[imarka - ç.n.] Normanlarını kılıcıyla da parayla da Paris'ten uzak tutamayan III. Charles döneminde ilk doruğuna ulaşır. Ve Karolenj'lerin doğrudan [saltanatının] sonunun gelmesiyle ilkönce Şarlman'ın piç oğlu ve Şişko Charles'ın yeğeni Arnulf von Kaernten'in taç giymesi karakteristiktir. Arnulf istilacı yabancı kavimlere karşı sınır savaşlarında kendini askerî önder olarak kanıtlamıştı. İlkönce Bavyera'nın başına geçip zayıf merkezi egemene karşı bayrak açtığında kısa zamanda başka kabilelerin, Doğu Franklarının, Thürlinglilerin, Saksonların ve Süveblerin takdirini kazanır. Alman kabilelerinin savaşçı soyluları tarafından yine kelimenin asıl anlamında kral seçilir.⁸ Bu toplumda krallığın erk sağlayan ve meşrulaştırıcı işlevinin ne olduğu kendini bir kere daha dolaysız şekilde gösterir. Arnulf 891'de Normanları Dyle kıyısındaki Löwen'de geri püskürtmeyi başarır. Ama herhangi bir yeni tehdit karşısında askerî önder olarak çarpışmalara girmekte tereddüt etmesi bile, derhal tepkileri harekete geçirir; gevşek şekilde bir araya gelmiş egemenlik bölgesinde merkezkaç kuvvetleri derhal üstün gelir: "Illo diu morante, multireguli in Europa vel regno Karoli sui patruelis excrevere" [O fazla tereddütte kalınca Avrupa'da, hatta kuzeni Karl'ın ülkesinde bile, pek çok küçük kral yükseldi] der, dönemin bir yazarı.⁹ Savaşma konusunda bir süre tereddüt edince Avrupa'nın dört bir yanında küçük krallar ortaya çıkıverdi. Bu, Avrupa toplumunun bu evredeki gelişim şekline damgasını vuran sosyal yasanın tek bir cümle halindeki özetidir.

Hareket, ilk Sakson imparatorların iktidarında tekrar ters döner. Tüm imparatorluğun tacının özellikle Sakson herseklerinin eline geçmesi, bu toplumda merkezi egemenin en önemli işlevinin ne olduğunu bir kere daha belirgin şekilde gösterir.

8 A. v. Hofmann, *Politische Geschichte der Deutschen*. Stuttgart ve Berlin 1921-1928. I. cilt, s.405.

9 Ernst Dummler, *Geschichte des ostfränkischen Reiches*. Berlin 1862-1888. II. cilt, s.306.

Saksonlar doğudan akın eden Cermen olmayan kabilelerin baskısına özellikle fazla maruz kalıyordu. Sakson hersekleri öncelikle kabilelerinin bölgesini korumak ve savunmak zorundaydı. Ama böylelikle aynı zamanda diğer Alman kabilelerinin bölgesini de savunuyorlardı. I. Heinrich 924'te, ilk olarak, hiç değilse bastıran Macarlarla bir ateşkes yapmayı başlarır; 928'de kendisi Brandenburg'a kadar ilerler; 929'da Meissen sınır kalesini inşa eder; 933'te Macarları Riade'de yener, ama imha etmeden, tehlikeyi gerçek anlamda ortadan kaldırma-dan; ve 934'te kuzeyde de, Schleswig mark'ında, akın eden Danlar karşısındaki sınırı eski haline getirmeyi başlarır.¹⁰ Ancak bütün bunları asıl olarak Sakson herseği olarak başlarır. Bunlar öncelikle Saksonların, sınırlarını zorlayan ve Sakson bölgesine girme tehdidinde bulunan kavimlere karşı kazandıkları zaferlerdir. Ama Sakson hersekleri sınırda savaşırken, zafer kazanıp fethederken, içerideki merkezkaç eğilimlere karşı koymak için gerekli savaş erkini ve savaşçı itibarı da kazanırlar. Dıştaki düşmanlara karşı zaferleriyle, içerideki merkezi iktidarı güçlendirmenin temelini yaratırlar.

I. Heinrich asıl olarak, en azından kuzey kısmında, sınırları korumuş ve sağlamlaştırmıştı. Ölümünden hemen sonra Vendler [Batı Slavları] Saksonlarla barışa son verir. Ve Heinrich'in oğlu Otto onları geri püskürtür. Sonraki yıllarda, 937 ve 938'de, Macarlar yeniden ilerler ve onlar da geri püskürtülür. Sonra yeni bir güçlü yayılma başlar; 940'ta Alman egemenlik bölgesi Oder Irmağı yöresine kadar taşınır; ve her zamanki gibi, günümüzde de olduğu gibi, yeni toprakların fethini, -o zamanlar bugünkünden çok daha fazla- egemenlik pekiştirmeye hizmet eden kilisenin organizasyonu izler.

Aynı şey güneydoğuda gerçekleşir. 955'te Macarlar -hâlâ Alman toprakları üzerinde- Augsburg yakınlarındaki Lechfeld'de yenilir ve böylelikle nihai olarak Alman topraklarından sökülür. Onlara karşı korunmak amacıyla Ostmark ['doğu tımarı' -ç.n.], yani geleceğin Avusturya'sının tohumu atılır; sınırı aşağı

10 Paul Kirn, *Politische Geschichte der deutschen Grenzen*. Leipzig 1934, s.24.

yukarı Pressburg civarındadır. Onun doğusunda, Orta Tuna havzasında ise Macarlar yavaş yavaş kalıcı egemenlik kurar.

Otto'nun imparatorluğu içerisindeki erki, askerî önder olarak elde ettiği bu başarılarına denktir. Elinden geldiği her yerde, büyük kısmı eski imparatorların görevlileri ya da daha doğrusu onların soyundan gelen ve şimdi kabile reisleri ve bölgesel efendiler olarak karşısına çıkan kişilerin yerlerine kendi akraba ve güvendiklerini yerleştirir. Süvebya [Schwaben] oğlu Ludolf'a, Bavyera kardeşi Heinrich'e, Loren [Lothringen] damadı Conrad'a düşer; Ludolf öfkelenince de Süvebya Conrad'ın oğlu Otto'ya.

Otto aynı zamanda, -ve görünüşe bakılırsa seleflerinden daha bilinçli şekilde- merkezi iktidarı habire zayıflatan ve egemenlik aygıtının merkezîyetçiliğini tahrip eden mekanizmalara karşı koymaya çalışır. Bunu bir yandan, bir bölgeye oturttuğu şahısların etki alanlarını kimi yerlerde daha küçük tutarak ve görevlerini sınırlayarak sağlamaya çalışır. O ve daha da kararlı bir şekilde halefleri, bu mekanizmalara karşı koymak için öte yandan ruhbani bir bölge üzerinde egemenlik yetkileriyle donatırlar. Ruhani piskoposluk makamının temsilcilerine dünyevi graflik makamı da teslim edilir. Mirasçısı bulunmayan yüksek ruhbana görev vermekle nihayet, merkezi iktidarın görevlilerinin güçlü bağımsızlık heveslerine sahip bir "mirasla aktarılabilir, toprak sahibi aristokrasi"ye dönüşümünün önüne geçilmesi amaçlanır.

Gerçekte ise ademî merkezîyetçi güçler, onların önüne geçmesi düşünülmüş bu tedbirle uzun vadede daha da kuvvetlendirildi. Bu düzenleme nihayetinde ruhani egemenlik bölgelerinin prensliklere, dünyevi egemenliklere dönüşmesine yol açtı. Temelleri bu toplum yapısında bulunan, merkezkaç eğilimlerin merkezîcil eğilimlere üstünlüğü, yeniden su yüzüne çıktı. Ruhani unvan sahipleri, kendilerine emanet edilen bölge üzerindeki bağımsız tasarruf erklerini giderek dünyevi unvan sahipleri kadar kıskançlıkla gözetir oldular. Artık onlar da birer dünyevi bölgesel egemen olarak, merkezi erkin fazla güçlenmemesinden çıkar bekliyordu. Ve Fransa'da tam tersi bir man-

zara görünürken Alman İmparatorluğu'nda yüzyıllar boyunca merkezi iktidarın fiili erkinin zayıf kalmasında ve bölgesel egemenlerin tasarruf erkinin, bağımsızlığının pekişmesinde, yüksek ruhani ve yüksek dünyevi unvan taşıyıcılarının çıkarlarının bu şekilde aynılaştırılmasının oynadığı rol hiç de az olmadı. Fransa'da yüksek rahipler pek büyükçe dünyevi bölgesel egemenler haline gelmediler. Mülkleri kısmen çeşitli bölgesel egemenlerin topraklarına dağılmış halde bulunan piskoposlar, kendilerini korumak adına güçlü bir merkezi iktidardan yana oldular. Ve kilise ile krallığın çıkarları arasında, epey uzun zaman varlığını sürdüren bu doğrultu birliği, Fransa'da merkezi iktidarın merkezkaç eğilimlere görece erken ağır basmasını sağlayan faktörler arasında hiç de en önemsizi değildi. Fakat daha önce, aynı yasaya uyarak, Batı Frank İmparatorluğu'nun çözülüşü Doğu Frank İmparatorluğu'nunkinden daha çabuk ve daha radikal bir şekilde gerçekleşti.

6. Son Batı Frank Karolenjleri, kişisel olarak, bir kaynaktan belirlendiği gibi,¹¹ kimisi büyük niteliklere sahip, yiğit ve berrak düşünen adamlardı. Ama mücadelelerini merkezi egemene pek az fırsat tanıyan bir durumda yürütüyorlardı ve bu da, bu toplumsal yapıda ağırlığın merkezi egemenin aleyhine dönmesinin ne kadar kolay olduğunu hayli belirgin bir şekilde gösterir.

Merkezi egemenin toplumsal gücünün zeminini, askerî önder, fatih ve yeni toprakların dağıtıcısı olarak sahip olduğu erki bir yana bırakacak olursak, ailesinin hanedan mülkü olan, üzerinde dolaysızca tasarrufta bulunduğu ve hizmetkârlarını, sarayını, silahlı maiyetini beslemekte yararlandığı toprak oluştuyordu. Bu noktada merkezi egemen, baştan itibaren, herhangi bir bölgesel egemenden daha iyi konumda değildi. Ama Batı Frank Karolenjlerinin toprak mülkiyeti, kendi "toprakları" ["Territorium"], uzun mücadeleler boyunca hizmetler karşılığında başkalarına verilerek dağılmıştı. Yardım almak ve ödüllendirmek için babaları toprakları tımar olarak vermek zorunda kalmışlardı. Her toprak verilisi -yeni fetih olmadıkça- hane-

11 Ferd. Lot, *Les derniers Carolingiens*. Paris 1891, s.4 ve ayrıca: Jos. Calmette, *Le monde féodal*, Paris 1934, s.119.

danın kendi mülkiyetini azaltıyordu. Oğullar da gittikçe daha fazla yardıma muhtaç hale geldi. Yeni yardımlar alabilmek için yeni topraklar verilmeliydi. Nihayet mirasçılara bırakabilecekleri fazla toprak kalmadı. Besleyebildikleri ve ödüllendirebildikleri savaşçı maiyet gittikçe küçüldü. Batı Frank Karolenjlerinin sonuncularını kimi zaman çaresiz durumlarda görürüz. Tımar sahipleri elbette orduya katılmakla yükümlüydüler, ama savaş seferi kişisel bir çıkar içermediği zaman ancak savaş gücü yüksek bir tımar beyinin açık ya da gizli baskısı onları yükümlülüklerini yerine getirmeye sevk edebilirdi. Kralın peşinden ne kadar az vassal gelirse, erki o denli az tehditkâr hale geliyor, o denli az vassal peşinden gidiyordu. Topraklar açısından olduğu gibi, savaş gücü bakımından da, bu toplumsal mekanizmalar bir kere yuvarlanmaya başlamış olan Karolenj egemenliğini gittikçe daha fazla yokuş aşağıya sürüklüyordu.

Kişisel olarak yiğitçe ve umarsızca savaşan IV. Louis zaman zaman “le roi de Monloon”, yani Laon kralı olarak anılır. Karolenjlerin koca hanedan mülkünden ona kalan, neredeyse sadece Laon kalesidir. Hanedanın son üyeleri kimi zaman kendi haklarını savunmaya bile asker bulamazlar, tıpkı maiyetlerini beslemeye ve ödüllendirmeye toprakları olmadığı gibi: “Gün geldi ki, Şarlman’ın soyunun ferdi, kendi mülklerinin efendisi olan toprak sahipleriyle çevrili halde, hizmetinde adam tutabilmek için, vergiden muaf tımar mülkleri dağıtmaktan başka çare bulamaz oldu: yani, onları kendine bağlayabilmek için gittikçe daha bağımsız kıldı ve hükmetmeye devam etmek için kendini gittikçe daha fazla hükümsüz kıldı.”¹² Krallık mevkii kaçınılmaz olarak yokuş aşağı gitmektedir ve mevki sahiplerinin davalarını güçlendirmek üzere yaptıkları her şey son kertede aleyhlerine işler.

7. Batı Frank Karolenjlerinin eski egemenlik bölgesi, [yani] gelecekteki Fransa’nın taslağı, bu sırada fiilen çeşitli egemenlik bölgelerine ayrılmış durumdaydı. Bu bölgede, yaklaşık olarak eşit güçteki bölgesel egemenler arasındaki uzun savaşların hengâmesi sonucunda bir tür denge oluşmuştu. Doğrudan erkek

12 Beaudoin, aktaran: Calmette, *La société féodale*. Paris 1932 s.27.

soy zinciri olarak Karolenjlerin soyu tükendiğinde kabile reisleri ya da bölgesel egemenler kendi içlerinden, hanedanı öncelikle yabancı Normanlara karşı savunmada kendini göstermiş ve böylelikle de uzun zamandan beri, zayıflayan kraliyet hanedanının en güçlü rakibi haline gelmiş olanı kral seçerler; Doğu Frank bölgesinde de Karolenjlerin sonuyla birlikte nihayet, ülkeyi istilacı Doğu ve Kuzey halklarına, Slavlara, Macarlara, Danlar'a karşı başarıyla savunan kabile reislerinin, yani Saksonya herseklerinin kral yapılmasına benzer bir süreçtir bu.

Öncesinde de Francien hanedanı ile en son Batı Frank Karolenjleri arasında uzun bir mücadele olmuştur.

Bu hanedanın kendisi de, Hugo Capet'nin şahsında taç giydiğinde, Karolenjleri yokuş aşağı götürmüş olan sürecin bir benzeriyle biraz zayıflamıştı bile. Francien hersekleri de ittifaklara girmek, hizmetler talep etmek ve bunları topraklar ve haklar vererek öderhek zorunda kaldılar. Bu arada yerleşik halle gelmiş ve Hristiyanlaşmış Norman herseklerinin, Akitanya ve Burgund herseklerinin, Anjou, Flandre, Vermandois ve Champagne kontlarının egemenlik bölgeleri, yeni kraliyet hanedanını oluşturan Francien herseklerinin erkinden ve topraklarından pek de daha küçük değildi, hatta bazılarınıninki daha büyüktü. Ve önemli olan da bunlardı, hanedan erki ve topraklar. Aile mülkiyetinin kralın eline verdiği erk imkânları, krallık erkinin de gerçek temeliydi. Kraliyet hanedanının aile mülkiyeti başka bölgesel egemenlerinkinden fazla değilse, erki de daha fazla değildi. Yalnız aile mülklerinden ve topraklarından düzenli gelir elde ediyorlardı. Buna olsa olsa başka toprakların kilise ödentileri ekleniyordu. Bunun ötesinde "kral" olarak aldıkları çok azdı. Ancak Alman bölgelerinde merkezileştirici krallık mevkiine, bölgesel egemenlerin merkezkaç eğilimleri karşısında dalgalar halinde sürekli yeniden ağırlık kazandıran öge, dış düşmanlara karşı savaşta ve yeni toprakların fethinde askerî önderlik işlevi, Batı Frank bölgesinde görece erken bir dönemde ortadan kalktı. Krallık bölgesinin bölgesel egemenlikler halinde parçalanmasının burada daha önce ve başlangıçtan daha radikal gerçekleşmesinin belirleyici neden-

lerinden birisi de budur. Doğu Frank bölgeleri çok daha uzun süre yabancı kavimlerin hücumuna ve tehdidine maruz kaldı. Böylelikle krallar sadece, bölgelerinin korunması için birden fazla kabile tarafından ortaklaşa verilmesi gereken çarpışmalarda tekrar tekrar önder olarak ön plana çıkmakla kalmıyordu; kral böylelikle ayrıca, tasarrufu ve dağıtımı onun hakkı olan yeni bölgelere ilerleme, yeni topraklar fethetme ve bir süreliğine görece büyük sayıda hizmetkârı ve tımar sahibini kendine bağımlı tutma imkânı buluyordu.

Buna karşılık Batı Frank bölgesi, Normanların yerleşmesinden sonra dıştan, yabancı kavimlerden pek fazla tehditle karşılaşmadı. Zaten, Doğu Frank bölgesinin aksine, sınırlarının ötesinde yeni topraklar fethetmek için serbest alan ve imkânlar yoktu. Böylelikle çözülüşü hızlandı. Kralın merkezkaç kuvvetler karşısında ağır basmasını sağlayabilecek temel faktörler, savunma ve fetih atılımı eksikti. Bu toplum yapısında, çeşitli yöreleri bir merkezi egemene muhtaç kılacak başka pek bir neden bulunmadığından, krala gerçekten de kendi topraklarından başka, üzerinde tasarrufta bulunabileceği pek bir şey kalmıyordu.

“Hükümran olarak anılan bu kişi, Seine ve Loire kıyılarında, bugünkü departmanlardan dört ya da beşine bile karşılık gelmeyen birkaç kontluğun sahibidir. Kraliyet mülkü, tam da bu yokluğu yüzünden teorik bir haşmete bürünür. Bugünkü Fransa’yı oluşturan bölgesel egemenliklerin ne en büyüğüdür ne de en zengini. Kral, büyük vasallarından bazılarının daha az kudret sahibidir. Ve tıpkı onlar gibi, mülklerinin gelirleriyle, çiftçilerin vergileriyle, serflerinin emeğiyle ve bölgesinin manastırlık ve piskoposluklarının ‘gönüllü hediye’leri ile geçinir.”¹³

Asıl zaaf, tek tek kralların değil krallık mevkiinin zaafı, bununla birlikte egemenlik bölgesinin ayrışması, Hugo Capet’in ayaklanmasından kısa zaman sonra yavaş yavaş ve sürekli ar-

13 A. Luchaire, *Les premiers Capetiens*. Paris 1901, s.176f. Hugo Capet dönemindeki egemenlik dağılımının bir özeti için ayrıca M. Mignet, *Essai sur la formation territoriale et politique de la France*, *Notices et Mémoires historiques*. Paris 1843, cilt II, s.154f.

tar. İlk Capetler saraylarıyla birlikte tüm ülkede dolaşıyordu. Kraliyet belgelerinin imzalandığı yerler, nasıl oradan oraya dolaşıyorlarmış hakkında bize epey fikir verir. Hâlâ başka büyük tımar sahiplerinin makamlarında mahkeme kurarlar. Fransa'nın güneyinde bile bir miktar geleneksel nüfuzları vardır.

12. yüzyılın başında, çeşitli bölgesel egemenliklerin sınırsız miras bırakılabilirliği ve bağımsızlığı artık tamamlanmış bir olgudur. Beşinci Capet Şişko Louis'nin (1108-1137), -kişi olarak yiğit ve savaşçı bir beydir, hiç de hanım evladı değil- kendi toprakları dışında söyleyecek pek bir sözü yoktur. Kraliyet belgeleri, kendi hersekliğinin sınırlarının ötesine pek yolculuk yapmadığını gösterir.¹⁴ Kendi hane mülkünün bölgesinde yaşar. Artık büyük vasallarının bölgelerinde huzura kabul vermez. Onlar da kraliyet sarayında pek görünmezler. Özellikle krallığın güney kısımlarıyla karşılıklı dostluk ziyaretleri seyrekleşir, yazışmalar azalır. 12. yüzyıl başında Fransa olsa olsa bölgesel egemenliklerin bir birleşimi, aralarında şimdilik bir tür denge oluşmuş olan küçüklü büyüklü egemenlik bölgelerinin gevşek bir ittifakıdır.

8. Alman İmparatorluğu içerisinde, krallık ve imparatorluk tacının taşıyıcısı ile en kudretli hersek aileleri arasında savaşlarla dolu bir yüzyıl sonunda içlerinden birisi, Süvebya herseklerinin sarayı, 12. yüzyılda bir kere daha diğerlerine üstün gelmeyi başarır ve bir süreliğine, merkezi iktidara gerekli güç araçlarını elde eder.

12. yüzyılın sonundan itibaren Almanya'da da toplumsal denge gittikçe daha belirgin ve kaçınılmaz bir şekilde bölgesel egemenliklerden yana döner. Ama burada, Alman "Imperium Romanum"un ya da daha sonraki adıyla "Sacrum Imperium"un dev sahasında bölgesel egemenlikler tekrar tekrar ve yüzyıllar boyunca güçlü bir merkezi iktidarın oluşumunu ve böylelikle tüm bölgenin daha sıkı entegrasyonunu önleyebilecek şekilde pekişirken; Fransa'nın daha küçük sahasında daha 12. yüzyılın sonundan itibaren gelişim çizgisi, bazı geri adım-

14 A. Luchaire, *Histoire des Institutions Monarchiques de la France sous les premiers Capétiens (987-1180)*. Paris 1883. cilt II, Notes et Appendices, s.329.

lara rağmen, aşırı çözülmeden, ağır ağır ve büyük ölçüde sürekli bir şekilde merkezi iktidarın yeniden güçlenmesine ve gittikçe daha büyük kısmi bölgelerin bir merkez etrafında yeniden entegrasyonuna doğru ilerler.

Küçük bölgelerin hangi yoldan daha sıkı bir birlik halinde bir araya geldiğini ve büyükçe egemenlik bölgelerinde bizim “mutlakiyetçilik” kavramıyla adlandırıldığımız merkezi organların ve modern devletlerin iskeletini oluşturan o egemenlik aygıtının toplumdaki hangi süreçler yoluyla ortaya çıktığını anlamak istiyorsak, bu radikal çözülüş tablosu, gözümüzün önüne getirmek zorunda olduğumuz çıkış noktasıdır bir bakıma. Merkezi iktidarın ve merkezi organların, “mutlakiyetçiliğin çağı” adını verdiğimiz bu evredeki istikrarı, ondan önceki “feodal” evredeki her türlü merkezi iktidarın istikrarsızlığı ile keskin bir tezat içermektedir.

Toplumun yapısında ne vardı, orada merkezileşmeyi, buradan ise merkezileşmeye karşı koyan güçleri teşvik eden?

Bu soru bizi, toplumsal süreçlerin, davranış ve dürtülerin “uygarlaşma” anlamında değişmesini beraberinde getiren, insanlar arası ilişki örgülerinin ve bağımlılık biçimlerindeki değişimlerin tam göbeğine götürür.

9. Ortaçağ’daki, özellikle de erken Ortaçağ toplumundaki ademi merkeziyetçileştirici kuvvetlere merkezileştirici kuvvetler karşısında her defasında yeniden üstünlük kazandıran şeyi görmek zor değildir ve bu dönemin tarihçileri tarafından şu ya da bu biçimiyle zaman zaman vurgulanmıştır. Örneğin, Batı yüksek Ortaçağı’nı tasvir ederken Hampe,¹⁵ “Devletler dünyasının feodalleşmesi her yerde hükümdarları, askeri birlik liderlerini ve memurlarını toprak mülkiyetiyle donatmaya zorluyordu; bundan dolayı yoksulluğa gömülmek istemiyor ve vasalların askeri hizmetlerinden yararlanmak istiyorlarsa, neredeyse zorunlu olarak komşu yörelerin erk boşluğu bulunan alanlarına yönelen, savaşçı genişleme denemelerine âdeta itili-

15 Karl Hampe, *Abendländisches Hochmittelalter* (Prop.-Weltgesch. cilt. III). Berlin 1932, s.306.

yorlardı. Böylesi bir bağımlılığın modern memuriyetin oluşturulması yoluyla aşılabilmesi için ise o zamanlar öncelikle ekonomik önkoşul eksikti.”

“Feodalleşmeyi” tüm bu değişimlerin dışsal bir “nedeni” olarak kavramıyorsanız, bu cümleler gerçekten de, o merkezkaç kuvvetlerdeki mecbur edici yön ve aynı zamanda da bu toplumun krallığının bağlı olduğu mekanizmalar hakkında söylenebilecek hemen hemen tüm önemli şeyleri içkin olarak gösteriyor; yani şu bağlantıları: savaşçıların ve memurların toprakla donatılması zorunluluğu, yeni fetih seferleri gerçekleşmediği sürece kraliyet mülkiyetinin kaçınılmaz olarak azalması, merkezi iktidarın barış zamanlarında zayıflaması eğilimi. Bütün bunlar büyük bizzat “feodalleşme” sürecinin kısmi süreçleridir. Aktarılan cümleler aynı zamanda, bu özgül egemenlik biçimi ile onun egemenlik aygıtının belirli bir ekonomi biçimiyle ne denli ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğuna da işaret ediyor.

Açık biçimiyle söyleyecek olursak: Toplumda aynı ekonomik ilişkiler ağır bastığı sürece daha sıkı merkezileşmiş bir memur zümresinin, ağırlıkla barışçı araçlarla iş gören ve sürekli merkezden kumanda edilen istikrarlı bir egemenlik aygıtının oluşması pek mümkün değildi. Tarif edilen otomatizmler: fatih kral, merkezi iktidarın ülkenin idaresi için görevliler göndermesi, gönderilenlerin ya da onların haleflerinin bölgesel egemenlere dönüşerek bağımsızlaşmaları ve merkezi iktidara karşı verdikleri mücadele; bu otomatizmler ekonomik ilişkilerin belirli biçimlerine denk düşüyordu. Bir toplumda küçük ya da büyük bir toprak parçasının üretimi giyimden gıdaya ve ev gereçlerine kadar insanların tüm önemli gündelik hayat ihtiyaçlarını tatmin etmeye yeterliydiyse, işbölümü ve ürünlerin uzun mesafeler boyunca değiş tokuşu az gelişmiştiyse, buna uygun bir şekilde -bütün bunlar aynı entegrasyon biçiminin çeşitli yönleridir- yollar kötüydü, taşıma araçları az gelişmişti, dolayısıyla çeşitli bölgelerin karşılıklı bağımlılıkları da zayıf kalıyordu. Ancak bunlar hayli büyümeye başladığı zaman, daha büyük bölgelerde, bir miktar istikrarı olan merkezi

kurumlar ortaya çıkabilir. Daha önceleri toplumsal yapı buna bir türlü imkân tanımaz.

“Ortaçağ’ın ulaşım koşullarında, geniş topraklara yayılmış bir imparatorluğun yönetiminin ve idaresinin ne kadar zor olduğunu tasavvur bile edemeyiz,” diye yazar, dönemin bir tarih yazıcısı.¹⁶

Şarlman’ın kendisini ve maiyetini de asıl olarak, Ren, Maas ve Mosel (Fr. Moselle) ırmakları arasında dağınık halde bulunan eski kabile ve hane mülkünün gelirleri geçindiriyordu. Her “Palatium”, yani şato -Dopsch’un¹⁷ akla yakın bir sunuşuna göre birbirine az çok yakın konumlu bir dizi çiftlik ve köy ile eşlenmişti; imparator ve kral bu görece dar bölge içerisinde, kendini ve maiyetini çevredeki çiftlik ve köylerin gelirleriyle besleyerek palatiumdan palatiuma dolaşıyordu. Uzaklarla ticaret o dönemde de tamamen yok değildi: ama asıl olarak lüks maddelerin ticareti söz konusuydu, günlük ihtiyaç maddelerinin ticareti her halükârda değil. Şarap da genellikle uzun mesafeler boyunca taşınmazdı. Şarap içmek isteyen, onu kendi bölgesinde yetiştirmek zorundaydı ve ürün fazlası, değiş tokuş yoluyla, ancak en yakın komşulara düşüyordu. Bu yüzden Ortaçağ’da, Flandre ya da Normandiya gibi, üzümü fazla ekşi olduğu ya da yetiştiriciliğin “rantabl olmaktan çıktığı” için günümüzde artık şarap bağcılığı yapılmayan yörelerde de üzüm bağları vardı. Öte yandan yine bu yüzden, Bourgogne gibi, asıl şarap bölgeleri olarak görmeye alışık olduğumuz yöreler henüz şarap üzümculüğünde uzmanlaşmış olmaktan çok uzaktı. Orada da her çiftçi, her çiftlik, bir dereceye kadar “kendine yeterli” (“otark”) olmak zorundaydı. 17. yüzyılda bile Bourgogne’da herkesin şaraplık üzüm yetiştiricisi olduğu yerleşimlerin sayısı sadece 11’dir.¹⁸ Çeşitli

16 Paul Kirn, *Das Abendland vom Ausgang der Antike bis zum Zerfall des karolingischen Reiches* a.y. s.119.

17 Alf. Dopsch, *Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit, vornehmlich in Deutschland*. Weimar 1912. cilt I, s.162; egemenin konutu ile köyün genel tasviri için ayrıca bkz. Knight, Barnes ve Flügel, *Economic history of Europe*, Londra 1930, The Manor, s.163 vd.

18 Marc Bloch, *Les caractères originaux de l’histoire rurale française*. Oslo 1931, s.23.

yörelere iç içe geçmesi, iletişimin sıkılaşması, işbölümünün, büyükçe bölgelerin ve insan kitlelerinin entegrasyonunun artışı ve buna uygun olarak da büyükçe bölgeler boyunca aynı değere sahip mübadele araçlarının ve hesap birimlerine, paraya, duyulan ihtiyacın artışı böylesine yavaştır.

Uygarlaşma sürecinin kavranması açısından, “doğal ya da geçim ekonomisi”, “para ekonomisi”, “büyükçe insan kitlelerinin iç içe geçmesi”, “bireyin toplumsal bağımlılığının değişmesi”, “artan işlev bölümü” ve benzer terimlerin aslında neyi kastettiği hakkında anlaşılır bir tasavvurunuzun olması özellikle önemlidir. Bu kavramlar kolaylıkla, içindeki tüm anlaşılabilirlik ve böylelikle de aslında her türlü berraklığın yok olduğu kelime fetişleri haline gelebiliyor. -Kaçınılmaz olarak özet deyişle- “doğal ekonomi” kavramının burada işaret etmesi istenen toplumsal ilişkiler hakkında belirli bir fikir vermiş olmalıyız. Kavramın gösterdiği şey, insanların birbirine bağlanmasının ve birbirine bağımlı olmasının çok özgül bir biçimidir. Malların, onları topraktan çıkaran, doğadan elde eden kişiden bunları tüketen kişiye geçişinin dolaysız olduğu, yani ara halkalar üzerinden gerçekleşmediği ya da sadece az ölçüde ara halkalar aracılığıyla gerçekleştiği bir topluma ve bunların birinci ya da ikinci kişinin, ki bunlar aynı kişi de olabilir, evinde işlenmesine ilişkindir. Bu gidiş pek yavaş farklılaşır. Gittikçe daha fazla insan, yavaş yavaş, malın ilk üreticiden son tüketiciye geçişinde işleme ve dağıtım görevlileri olarak devreye girer. Bunun nasıl gerçekleştiği ve her şeyden önce neden gerçekleştiği, zincirlerin uzamasına itici kuvvetini neyin verdiği kendi başına birer sorudur. Her halükârda para, zincirlerin uzadığı, iş ve dağıtımın farklılaştığı zaman ihtiyaç duyulan ve toplumun yarattığı, belirli koşullarda bu farklılaşmayı daha da güçlendirme eğiliminde olan bir araçtan başka bir şey değildir. “Doğal ekonomi” ve “para ekonomisi” kavramları kullanıldığında kolaylıkla, sanki bu iki “ekonomi biçimi” arasında mutlak bir karşıtlık mevcutmuş gibi görünür ve böylesi bir karşıtlığın tasavvuru pek çok hararetle tartışmayı tetiklemiştir. Batı toplumunun belirli sektörlerinde uzun mesafeli ekonomik iletişimin ve böylelikle de

paranın kullanımının hiçbir zaman tamamen son bulmadığı vakıası bir yana, somut toplumsal süreçte, üretim ile tüketim arasındaki zincirlerin yer değiştirmesi ve farklılaşması gayet yavaş olur. Dolayısıyla Batı toplumunda para ekonomisi sektörünün büyümesi, toplumsal işlevlerin farklılaşmasındaki artış, çeşitli bölgelerin iç içe geçmesi, büyük insan kümelerinin birbirine bağımlılığının artması ağır ağır ilerler; bütün bunlar aynı toplumsal sürecin çeşitli veçheleridir. Ve, egemenlik biçiminin ve egemenlik aygıtının sözü edilen değişimi de bu sürecin yanlarından birisinden başka bir şey değildir. Merkezi organların yapısı görev bölümünün ve iç içe geçmenin yapısına karşılık düşer. Ağırlıkla doğal ekonomiyle işleyen toplumlarda yerel, siyasi otarşiye yönelik, merkezkaç eğilimlerin güçlülüğü, yerel, *ekonomik* otarşi derecesine denk düşer.

10. Bu türden ağırlıkla doğal ekonomiye dayalı savaşçı toplumların gelişiminde genel olarak, kendini bir kere daha ya da belki sık sık tekrar eden iki evre ayırt edilebilir: Savaşçı, yayılmacı ve fethedici merkezi egemenler evresi ve eski toprakların yanına yeni topraklar katmayan, koruyan, muhafaza edici egemenler evresi.

İlk evrede merkezi iktidar güçlüdür. Bu evrede bu toplumun merkezi egemeninin birincil toplumsal işlevi, askerî liderliği, dolaysız olarak görünür haldedir. Kraliyet hanedanının uzun süre boyunca bu savaşçı işleviyle sahneye çıkmadığı yerde, askerî lider olarak ona ihtiyaç duyulmadığı ya da hükümdarların askerî liderler olarak başarılı olmadığı yerde, tüm bölge için en yüksek hakemlik ya da mahkeme başkanlığı gibi ikincil işlevler de kaybolur ve hükümdarın unvanından başka öteki bölgesel egemenlerden üstün yanı kalmaz.

Dolayısıyla, sınırlarda düşman tehdidinin bulunmadığı ve yeni toprakların fetih yolunun şu ya da bu nedenle açık olmadığı öteki evrede kaçınılmaz olarak merkezkaç kuvvetler üstünlüğü ele alır. Fatih kral fiilen tüm ülke üzerinde tasarrufta bulunmuşken, görece huzur zamanlarında ülke gitgide, onun hanesinin tasarrufundan çıkar. Bir parça toprak üzerinde tasarruf edebilen herkes kendini, kendi toprağının efendisi ola-

rak görür. Bu da, onun merkezi egemene gerçek bağımlılık düzeyine uygun düşer. Bu bağımlılık barış zamanlarında asgari-
ridir.

Büyükçe bölgelerin birbirine ekonomik bağımlılığının ve entegrasyonunun olmadığı ya da ancak oluşum halinde bulunduğu yerde, ekonomik olandan başka bir entegrasyon biçimi güçlü bir şekilde ön plana çıkar: Savaşçı entegrasyon, ortak düşmanların püskürtülmesi amacıyla birleşme. En güçlü desteği ortak inanç ve en önemli teşvikçisi kilise olan, ancak hiçbir zaman çöküşü önlemeyen ve tek başına da hiçbir zaman bir birleşme sağlamayan geleneksel cemaat duygusunun yanında burada fetih dürtüsü, savunma zorunluluğu, görece uzak bölgelerdeki insanları birbirine bağlayan başlıca öğedir. İşte bu yüzden bu toplumda bu türden her birleşme, daha sonrasına kıyasla, böylesine istikrarsız ve ademi merkezizetçi güçlerin ağırlığı da bu denli büyüktür.

Asıl olarak doğal ekonomiye dayanan toplumun sözü edilen iki evresi, fatih hükümdarların evreleri ile muhafaza eden hükümdarların evreleri ya da bir ya da öteki yöndeki kaymalar, belirtildiği gibi sık sık birbirinin yerine geçebilir. Nitekim Batı ülkelerinin tarihinde gerçekten de durum budur. Ama Alman ve Fransız gelişimlerinin örnekleri de burada, büyükçe egemenlik bölgelerinin ayrışma eğiliminin, fatih hükümdarların zamanlarındaki tüm gerilemelere rağmen, toprağın merkezi egemenin tasarruf erkinden vaktiyle tımar verilmiş kişinin erkine geçişinin belirli bir ana kadar durmaksızın ilerlediğini göstermiş durumda.

Neden? O sırada esas itibariyle Batı dünyasının temsilcisi olan, Karolenjlerin devamı niteliğindeki imparatorlukların karşılaştığı dış tehditler bu dönemde azalmış mıydı? Karolenj imparatorluğunun adım adım ademi merkezileşmesinin başka nedenleri mi vardı?

Bu sürecin motorlarının neler olduğu sorusu, onu çok iyi bilinen bir kavramla ilişkilendirmemiz halinde önem kazanabilir. Egemenliğin ve toprakların bu tedrici ademi merkezileşmesi, toprağın fethedici merkezi egemenin tasarruf erkinden,

bir bütün olarak savaşçı kastının tasarruf erkine geçişi, “feodalleşme” adıyla bilinen süreci başkası değildir.

3. Kavimler Göçü Sonrasında Nüfus Artışı

11. Feodalleşme sorununun kavranışı bir süredir, belki de daha güçlü ve bilinçli bir vurgulamayı hak eden köklü bir dönüşüm içerisinde. Eski tarih araştırmaları genel olarak toplumsal süreçlere olduğu gibi, bu sürece, Batı’nın feodalleşmesine de bir türlü uygun yaklaşım yolunu bulamamıştır. Tek tek faillere göre düşünme eğilimi, toplumsal dönüşümlerin bireysel yaratıcılarını araştırma ya da toplumsal kurumlar içerisinde olsa olsa hukuki kurumları görme ve bunlar şu ya da bu kişi tarafından yaratılırken göz önüne alınan örneklerini arama yönündeki düşünme alışkanlığı, neticede, vaktiyle skolastik düşünürler için doğal süreçler nasıl kavranamazdıysa; düşünen bilinç için bu süreçleri ve kurumları öylesine çözülemez kılmıştır.

Daha yakın zamanlarda tarih araştırmacıları tarafından yeni bir sorunsal zorlama süreci başlatıldı. Tımar kurumunun ortaya çıkışıyla uğraşan araştırmacılar tarafından, burada tek tek insanların birtakım planlı yaratımlarının ya da birtakım daha eski kurumlara dayanarak açıklanabilecek kurumların söz konusu olmadığı, gittikçe daha fazla vurgulanıyor. Örneğin Dopsch¹⁹ feodalleşme konusunda şöyle der: “Burada, devletler ya da devlet erkinin sahipleri tarafından planlı ve bilinçli bir amaçla, belirli siyasi hedefleri gerçekleştirebilmek üzere hayata geçirilmiş kurumlar söz konusu değildir.”

Calmette²⁰ ise, tarihin toplumsal süreçlerine ilişkin sorunsal biraz daha belirgin ifade eder: “Feodal sistem kendisinden önceki sistemden ne kadar farklı da olsa, doğrudan doğruya onun içinden doğar. Onu bir devrim, bireysel bir irade yaratmış değil-

19 Alf. Dopsch, *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung aus der Zeit von Caesar bis auf Karl den Großen*. Bölüm II, 1924, s.309.

“Bu makam sahiplerinin fiili erki, ekonomik ve toplumsal dayanağı büyüdükçe, onun ölümü halinde krallığın bu makamı onun ailesi dışında birine vermeyi düşünmesi aynı oranda zorlaşıyordu.”

20 Jos. Calmette, *La Société féodale*. Paris 1932, s.3.

dir. Yavaş bir evrim yoluyla oluşur. Feodalite, tarihteki 'doğal oluşumlar' ya da 'doğal olgular' denebilecek kategoriye dahildir. Oluşumu bir bakıma mekanik kuvvetlerce belirlenmekteydi (des forces pour ainsi dire mécaniques) ve adım adım ilerledi.”

Ve toparlayıcı çalışması *La société féodale*'ın²¹ bir başka ye-

- 21 Jos. Calmette, *La Société féodale*, s.4. Bu sorunla ilgili olarak ayrıca karş.: W. Ch. Macleod, *The Origin and History of Politics*, New York 1931, s.160 vd.'da Avrupa ve Japon feodalizminin karşılaştırması. Ancak burada da Batı'nın feodalleşmesinin açıklaması, bölgelerin o sıradaki eklemleme zorunluluklarından ziyade, daha önceki geç Roma kurumlarında aranır.

“Pek çok yazar, Batı Avrupa feodalizminin kurumsal kökenlerinin Roma öncesi Töton kurumlarında bulunduğu inaniyor görünüyor. Öğrencilere şunu açıklamalıyız ki, Cermen istilacılar geç Roma İmparatorluğu'nun yalnızca, ... sözleşmelere dayalı kurumlarını benimsediler.” (s.162). [özgün metinde İngilizce - ç.n.] Özellikle, dünya toplumunun çok farklı yerlerinde de müteakbil feodal ilişki biçimlerinin ve kurumların ortaya çıkmış olmasına ilişkin olguları tam olarak anlaşılır kılmanın tek yolu, fiili ilişki zorunluluklarının ve iç içe geçme mekanizmalarının kudretini net bir şekilde görebilmektir; ve aynı zamanda, değişik toplumların feodalleşme süreçlerinin ve feodal kurumlarının belirli bakımlardan birbirinden neden farklı olduğunu da, yalnız bunların analizi anlaşılır kılabilir.

Değişik feodal toplumların bir başka karşılaştırmasını Otto Hintze, *Wesen und Verbreitung des Feudalismus, Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse*, Berlin 1929, s.321 vd. (Feodalizmin Doğası ve Yaygınlığı, Prusya Bilimler Akademisi Toplantı Raporları) içinde bulmak mümkün. Max Weber'in tarih ve toplum araştırmaları yöntemi üzerine düşüncelerinden etkilenen yazar, “feodalizm kavramının temelinde yatan *ideal tipi* tanımlamaya” çalışır. Ama, eski tarih araştırma yöntemini başka, mevcut toplumsal yapılara daha fazla yönelen bir yönetime doğru dönüştürme yoluna girilmiş olsa ve böylelikle ayrıntılarda ne kadar verimli noktalar gün ışığına çıksa da, çeşitli feodal toplumların bu karşılaştırması, tarihçilerin Max Weber'in yöntemsel ana düşüncelerini benimsemeleri, -Otto Hintze'nin ifadesiyle- “canlı soyutlamalar, tip oluşumları” çabasına girmeleri halinde ortaya çıkan zorluklara dair sayısız örnekten bir tanesidir. Gözlemciye değişik insanlar ve toplumların benzerliği olarak görünen şey, *ideal tipler*, yani ancak bakan kişinin düşünsel bir işlemleriyle yaratılan “tipler” değildir, bizzat toplumsal yapıların gerçekten varolan bir akrabalığı söz konusudur; bu yoksa, o zaman tarihçinin kavramsal tip inşası da yersiz kaçır. Eğer “ideal tip” kavramının karşısına başka bir kavram koymamız gerekiyorsa, söz konusu olan, *gerçek tiplerdir*. Çeşitli feodal toplumların benzerliği düşüncenin yapay bir ürünü değil, bir kere daha söylemek gerekirse, çeşitli zamanlarda ve dünya toplumunun çeşitli yerlerinde benzer tarihi akışların, birbiriyle akraba ilişki biçimlerinin ve kurumların sadece “fikir” olarak değil fiilen ortaya çıkardığı, benzer türden eklemleme zorunluluklarıdır. (Bu düşüncelerin bilgi teorisi açısından gerekçelendirmesinin yeri burası değil; sorunun bu yönüne ilişkin bazı imalar 129. dipnotta alıntılanan “Die Gesellschaft der Individuen” [Bireyler Toplumu] adlı çalışmada bulunabilir.)

rinde de şöyle der: “Tarihte elbette öncellerin, yani bir diğerinden önce gelen görüngülerin bilinmesi ilginç, öğreticidir ve biz de, bu konuya geri dönmeyi ihmal etmeyeceğiz. Ama tek etken bu ‘önceller’ değildir, hatta belki de en önemlilerinden de değildir. Her şeyden önemlisi, ‘élément féodal’ın [feodal öge] nereden geldiğini, köklerinin Roma’da mı yoksa Cermenlerde mi aranması gerektiğini bilmek değil, bu ögenin neden ‘feodal’ niteliği kazandığını bilmektir. Temeller oldukları hale geldilerse bunu, sırrını ne Roma’ya, ne de Cermenlere sorabileceğiniz bir evrime borçlular... Oluşumları, ancak jeolojik kuvvetlerle karşılaştırılabilecek kuvvetlerin sonucudur.”

Dilimiz tarihsel-toplumsal süreçlerin kendisine ait, berrak ve ayrı bir kelime haznesi geliştirmediği sürece, doğa ya da teknik alanına ait benzetmelerin kullanımı kaçınılmaz. Öncelikle bu alanlardan benzetmelere başvurulmasının nedenini anlaması kolay: Bunlar tarihteki toplumsal süreçlerin zorunluluk yönü-

Ralf Bonwit’e borçlu olduğum birkaç sına örneği, Japonya’da feodal ilişki biçimlerine ve kurumlara yol açan eklemleme zorunluluklarının gerçekten de, Batı feodal devrine ilişkin malzemelerden çıkarsanan yapılara ve eklemleme zorunluluklarına nasıl hayret verici ölçüde benzediğini gösterdi. Ve bu tür bir karşılaştırmalı yapı analizinin aynı zamanda, Japonya’nın feodal kurumlarını ve bunların tarihsel değişimini Batı’dan ayıran özgünlüklerin açıklanmasında daha elverişli olduğu da görüldü.

Homeros’un savaşçı toplumuyla ilgili bir sına inceleme de benzer sonuç verdi. İlkçağ şövalye toplumunda olduğu gibi Batı ve benzer yapıdaki bazı başka toplumlarda büyük epik döngülerin -bu olguyu sıf hatırlatmış olalım- ortaya çıkışını açıklamak için biyolojist-spekülatif bir hipoteze, toplumsal “organizmalar” için bir “gençlik çağı”nın varsayılmasına ihtiyaç yoktur; bunları açıklamak için, orta ve zengince feodal saraylarda ya da şövalyelerin savaş seferleri ve seyahatlerinde oluşan özgül topluluk biçimlerinin incelenmesi tamamıyla yeterlidir. Ozanlar ve tiyatrocular ve onlarla birlikte ağızdan ağıza aktarılan, büyük savaşçıların kaderlerine, kahramanlıklarına ait manzum anlatımların, bu tür feodal savaşçı toplumlarının güncel hayatında belirli bir yeri ve belirli bir işlevi vardır ve bu da, şarkıcıların ve şarkıların, örneğin daha dar bir alanda birlikte yaşayan bir kabileden sahip olduğu konum ve işlevden farklıdır.

Öte yandan, İlkçağ savaşçı toplumunun yapısal değişimlerini gözlemlemekte, erken İlkçağ vazolarının ve vazo resimlerinin üslubundaki değişim, belirli bir imkân sunar. Örneğin kökeni bilinen bazı vazo resimlerinde belirli dönemlerde “barok” üslup öğeleri, yapmacık ya da -olumlu ifade edersek- daha incelikli jest ve giysiler görünüyorsa, söz konusu toplumun biyolojik “yaşlanması” yerine farklılaşma süreçlerini, savaşçı toplumun kalabalığı içinde daha zengin savaşçı ya da prens hanelerinin ön plana çıkarıldığını, yüksek olsun aşağı olsun “savaşçıların saraylaştığı”nı ya da duruma göre, başka, daha kud-

nü ilk elde kâfi gelecek kadar ifade ediyorlar. Ve, insanların ilişkili örgülerinden kaynaklanan bu toplumsal süreçler ve onlara ilişkin zorunluluklar sanki gerçekten ve bünyeleri icabı, örneğin dünyanın güneş etrafındaki dönüşü ya da bir makine içerisindeki bir kaldıraçlar mekanizmasının işleyişi ile aynı doğaya sahipmiş gibi bir yanlış anlama tehlikesine ne kadar açık olunsada, yapısal tarihe dayalı yeni bir sorunsal bu tür formülasyonlarda gayet kesin bir ifadesini buluyor. Daha sonraki bir kurulumun önceki evredeki hangi benzer kurumlarla ilişki içerisinde olabileceği sorusu, her zaman önem taşır. Ama tarihsel nitelik taşıyan asıl soru burada, kurumların ya da davranışın ve duyuşsal durumunun neden *değiştiği* ve neden ille de bu şekilde *değiştiği*dir. Soru, tarihsel-toplumsal *değişimlerin* kesinlikli düzeyine ilişkindir. Ve belki günümüzde hâlâ, bu değişimlerin kendi içinde aynı kalan bir şeylerden hareketle açıklanamayışını anlamak her zaman kolay değildir, hele tarihte hiçbir zaman tecrit

retli saraylardan gelen sömürgeci bir etkiyi aklımıza getirmemiz daha makuldür. Avrupa erken döneminin malzeme zenginliği sayesinde feodal toplumun özgül gerilim ve prosedürleri hakkında edinebildiğimiz görüş, tek kelimeyle, İlkçağla ilgili malzemelerin gözlemini de belirli bir yönde keskinleştirebilir ve yönlendirebilir. Ama bu tür tahminler elbette her bir vakada, bizzat İlkçağ'a ait başka malzemelere dayanan sıkı bir yapısal tarih denetimini gerektirir.

Bu türden karşılaştırmalı sosyo-oluşumsal ya da yapısal tarih incelemelerinin gerçekleştirilmesi henüz pek başlanmamış, gelecekte yerine getirilmesi gereken bir görevdir. Bunun başarılması için, bugüne kadar araştırma çalışmalarına damgasını vuran, bilimsel disiplinler arasındaki fazla keskin ayrım ve çeşitli bilim dalları arasındaki işbirliği eksikliği yüzünden bilhassa zorlaşan bir teşebbüste bulunulması şarttır. Erken feodal toplumların ve bu toplumların yapısının kavranışı açısından vazgeçilmez bir şey, örneğin, yaşayan feodal toplumların fazla geç olmadan yapılması gereken ayrıntılı bir karşılaştırmalı araştırmasıdır. Her toplumun kavranması için vazgeçilmez olan, ancak çözümlenmesi için geçmişin bölük pörçük malzemelerinin yeterli olmadığı bir dolu küçük özellik, yapısal bağlantı ve aktarım işlevinin çözümlenebilir ve kavranabilir hale gelmesi ancak; etnoloji araştırma çalışmalarını bugün yaptığı ölçüde basit toplumların, "kabilelerin" çözümlemesiyle tarih araştırmaları da çalışmasını geçmişteki ölü toplum biçimleri ve süreçleriyle sınırlamadığı, onun yerine her iki disiplin elbirliğiyle, yapıları itibariyle Batılı Ortaçağ toplumuna yakınlığı bulunan yaşayan toplumların açıklanması için çalıştıkları, kelimenin dar anlamıyla bu toplumların yapısına eğildikleri, bu tür toplulukların insanlarını birbirlerine ve her birine bağlayan işlevsel bağımlılıkları, tabiiyetleri belirli koşullar altında bu bağımlılıkların ve ilişkilerin belirli bir yönde değişmesine yol açan eklemlenme zorunluluklarını ortaya çıkarmak için çaba gösterdikleri zaman mümkün olacaktır.

edilebilir bir olgunun kendi başına biçimlendirici ve yeniden biçimlendirici rol oynamadığını, her zaman başka olgularla iç içe geçerek etkide bulunduğunu anlamak daha da zordur.

Bu değişimler, onları açıklamak üzere kendinizi bireylerin kitaplarda yazılı fikirleriyle sınırladığınız zaman da nihayetinde kavranamaz. Toplumsal süreçleri sorguluyorsanız, o zaman onları hareket halinde tutan ve onlara her defasında belirli bir biçimi ve belirli bir yönü veren zorunlulukları dolaysızca insani ilişkilerin örgüsünde aramanız gerekir. Bu, feodalleşme süreci için geçerli olduğu gibi, giderek ilerleyen işbölümü süreci için de geçerlidir, kavrama aygıtımızda ancak süreç karakterine sahip olmayan kelimelerle, süreç içerisinde oluşturulmuş belirli kurumların vurgulanmasıyla, “mutlakiyetçilik”, “kapitalizm”, “doğal ekonomi”, “para ekonomisi” ve benzer kavramlarla temsil edilen sayısız başka tekil süreç için de geçerlidir. Bunların hepsi de arka planda, insani ilişkilerin yapısındaki, bireylerin planlamadığı ve hoşlansınlar hoşlanmasınlar boyunca eğmek zorunda kaldığı anlaşılan değişikliklere işaret ederler. Ve bu nihayet, insani *habitus*’un* kendisindeki değişiklikler için, uygarlaşma ya da uygarlık süreci için de geçerlidir.

12. İnsani ilişkilerin ve bunlara karşılık düşen kurumların yapısındaki değişimin en önemli motorlarından birisi, nüfusun artması ya da azalmasıdır. Bu da, insani ilişkiler düzeneğinin bütünlüğünden ayrılamaz. Egemen düşünme alışkanlıklarının bizi kolaylıkla eğilimli kıldığı varsayım doğrultusunda, tarihsel-toplumsal hareketin “ilk nedeni”ni oluşturuyor değildir, örneğin. Ama, değiştiren etkenlerin karşılıklı etkileşimi içerisinde önemli, hiçbir zaman göz ardı edilmeyecek bir öğeyi oluşturur. Aynı zamanda özellikle açık bir şekilde, bu toplumsal kuvvetlerin zorlayıcı yönünü sergiler. Geriye, bu türden etkenlerin incelenen evrede hangi rolü oynamış olduğunu incelemek kalıyor. Kavimler göçü çağının en son hareketlerini kısaca bir hatırlatmak, bunları anlaşılır kılmakta yardımcı olabilir.

8. ve 9. yüzyıllara kadar, göçebe halklar art arda yeni dalgalar

(*) Toplumsal kimlik farkı oluşturan davranış ve dış görünüş özellikleri - e.n.

halinde doğudan, kuzeyden ve güneyden Avrupa'nın daha eski yerleşim bölgesine akın eder. Bu, uzun zaman aralıklarına yayılan bir hareketin son ve en güçlü dalgasıdır. Bu harekete ilişkin gördüklerimiz, küçük kesitlerdir: Helen "barbarlarının" eski yerleşim ülkesi Küçük Asya'ya ve Balkan Yarımadası'na akın etmesi, İtalyan "barbarlarının" batıdaki komşu yarımada'ya akması, Kelt "barbarlarının", artık bir bakıma "uygarlaşmış" olan ve ülkeleri "eski kültür ülkesi" haline gelmiş olan önceki göçmenlerin bölgesine doğru ilerlemesi ve bu Kelt kabilelerinin bunların batısında ve kısmen de kuzeyinde nihai olarak sabitleşmesi.

Nihayet Cermen kabileleri, aynı şekilde artık bir bütün olarak "eski kültür ülkesi" haline gelmiş olan önceki kavimlere ait bölgenin büyük bir kısmını istila eder. Ve bu sefer de Cermenler, fethettikleri bu "eski kültür ülkesini", tüm yönlerden akın eden yeni kavim dalgalarına karşı savunurlar.

Muhammed'in 632'deki ölümünden kısa zaman sonra Araplar harekete geçer.²² 713'te Asturya dağları haricinde tüm İspanya'yı fethetmiş durumdadırlar. 8. yüzyılın ortasına doğru bu dalga, tıpkı vaktiyle Kelt dalgalarının Roma kapıları önünde durması gibi, Frank İmparatorluğu'nun güney sınırında durur.

Doğudan, Frank İmparatorluğu'na Slav kabileleri akar. Slavlar 8. yüzyılın sonunda Elbe kıyısına dayanmışlardır.

"800 yılında siyasi bir kâhin, Avrupa'nın bizlerin şimdi tasarlayabildiğimiz türden bir haritasına sahip olsaydı, herhalde, Danimarka yarımadasından Peleponnes'e kadar kıtanın tüm doğu yarısının bir Slav imparatorluğu ya da en azından güçlü bir Slav ülkeleri grubu oluşturmaya yazgılı olduğu öngörüsünde bulunmanın çekiciliğine kapılmadan edemezdi. Elbe ağzından Lyon denizine kadar kesintisiz bir çizgi boyunca, Slav halkları sıralanıyordu... (Bu çizgi) Cermen âleminin sınırını tanımlıyor gibiydi."²³

22 Bu konuda ve bundan sonraki gözlemler hakkında karşı. A. ve E. Kuliseher, *Kriegs- und Wanderzüge*. Berlin ve Leipzig 1932, s.50f.

23 I. B. Bury, *History of the Eastern Roman Empire*, 1912, s.373, aktaran: Kuliseher a.g.e., s.62.

Slavların hareketi, Araplarınkinden biraz daha geç duraklar. Ondan sonra da uzun zaman boyunca mücadelenin sonu belirsizdir. Cermen ve Slav kabileleri arasındaki sınır bir ileri, bir geri taşınır. Genel olarak ise Slav kavimlerinin dalgası aşağı yukarı 800'den beri Elbe kıyısında sabitleşmiştir.

Garp diyarının "eski yerleşim ülkesi" olarak adlandırılabilir olan bölge böylece, Cermen kabilelerinin egemenliği ve önderliği altında, göçmen kabileler karşısında sınırını korumuştur. Eski göç dalgasının temsilcileri burayı, Avrupa üzerinden geçen sonraki nihaî göç dalgalarına karşı savunurlar. Göçün daha fazla ilerlemeleri engellenen taşıyıcıları, Frank ülkesinin sınırlarından başlayarak yavaş yavaş yerleşik hale gelir. Ve böylece, Avrupa'nın büyük iç alanlarında da, Frank ülkesinin etrafında iskân edilmiş bölgelerden bir halka meydana gelir. Vaktiyle göçebe olan kabileler toprağı sahiplenir. Büyük göç hareketleri yavaş yavaş durulur ve göçebe kavimlerin zaman zaman tekrarlanan akınları, Macarlarınki, son olarak da Türklerinki, bu topraklara tutunmuş olanların daha iyi savunma tekniğı ve gücü karşısında er ya da geç kırılır.

13. Yeni bir durum ortaya çıkmıştı. Avrupa'da artık boş alanlar yoktu. Kullanılabilir -işleme tekniğinin düzeyine göre kullanılabilir- olup da sahiplenilmemiş hiç ya da neredeyse hiç toprak kalmamıştı. Avrupa'nın özellikle de büyük iç bölgelerin yerleşimi, bütün olarak bakıldığında, elbette bunu izleyen yüzyıllardakiyle kıyaslanamayacak derecede az yoğun olmakla birlikte, o zamana kadar hiç olmadığı kadar tamamlanmıştı artık. Ve tüm belirtiler, büyük göç hareketlerinin kargaşa dalgaları geri çekildiğı ölçüde, nüfusun da büyüyeceğini gösteriyordu. Böylelikle değişik halklar arasındaki ve içlerindeki tüm gerilim sistemi değişime uğradı.

Geç İlkçağ'da, "eski kültür ülkesinin" nüfusu, ama yavaş ama hızlı, mutlaka azalır. Böylelikle, görece büyük ve yoğun bir iskâna karşılık gelen toplumsal kurumlar da yok olur. Örneğin bir toplumun iç ilişkilerinde paranın kullanımı, nüfus yoğunluğunun belirli bir düzeyine bağlıdır. Nüfus yoğunluğu, emeğin farklılaşmasının ve pazarların oluşmasının vazgeçil-

mez önkoşullarından birisidir. Nüfus belirli bir sınırın altına düştüğü taktirde -nedeni ne olursa olsun- otomatik olarak aynı zamanda pazarlar da boşalır; bir malı doğadan kazanan ile onu tüketen arasındaki zincirler kısılr. Bir araç olarak para, anlamını kaybeder. İlkçağ'ın bitiminde gelişme bu yönde gider. Toplumun kentsel sektörü küçülür. Toplumun tarımsal niteliği güçlenir. İlkçağ'daki işbölümü, bizim toplumumuzdaki işbölümü kadar büyük olmaktan çok çok uzak olduğu için, bu gelişme o ölçüde kolay gerçekleşebildi. Kentsel hanelerin bir bölümünün ihtiyaçları bir dereceye kadar hep doğrudan ve ticarî ya da işleyici ara kademeler olmaksızın büyük köle çiftliklerinden sağlandı. Ve malların uzun kara mesafeleri boyunca nakliyesi İlkçağ tekniğinin düzeyinde her zaman son derece zahmetli olduğundan, uzak ticaret asıl olarak su yollarından yapılan nakliyatla sınırlı kaldı. Büyükçe pazarlar, büyükçe kentler ve canlı bir para trafiği asıl olarak suların yakınında gelişebildi. İç kısımlar daima ağırlıkla geçimlik ekonomi niteliğini korudu. Otark [kendine yeterli - ç.n.] hane, ihtiyaçların kendi mallarıyla karşılanması, kentsel tabakalar için de asla yakın zamanların Batı toplumunda olduğu ölçüde önemini kaybetmemişti. Nüfusun düşüşü ile birlikte İlkçağ toplum yapısının bu yönü daha güçlü bir şekilde görünür oldu.

Kavim göçlerinin durulması sırasında bu hareket yeniden geriye doğru yöneldi. Birçok yeni kabilenin gelişi ve nihayet yerleşmesi, bütün Avrupa bölgesinin yeni ve daha kapsamlı bir iskânının tabanını yarattı. Karolenj döneminde bu yerleşim düzeni henüz neredeyse katıksız geçim ekonomisi niteliğindedir, hatta belki Merowinger dönemindekinden de daha fazla ölçüde;²⁴ siyasi merkezin daha da fazla ülke içlerine kayması, -ki Garp âleminin atalar silsilesi arasında, Hitit İmparatorluğu gibi az sayıdaki istisna dışında, dediğimiz gibi kara taşımacılığının zorlukları nedeniyle, büyük egemenlik birimlerinin siyasi merkezinin ülke içlerinde bulunduğu pek bir örnek yoktur- bunun ifadesi olsa gerek. Nüfusun daha bu dö-

24 Henri Pirenne, *Les villes du moyen âge*, Brüksel 1927. [Türkçesi: *Ortaçağ Kentleri*, çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul 1990]

nemde yavaşça büyümeye başladığı varsayılabilir. Yine bu dönemde yer yer orman kesilerek toprak kazanıldığını duyarız; bu da her zaman, toprak sıkıntısı çekildiğinin, yerleşim yoğunluğunun artmaya başladığının bir işaretidir. Ama bütün bunlar elbette başlangıçlardır. Kavim hareketleri henüz durmuş değildir. Nüfusun daha hızlı büyüdüğüünün işaretleri ancak aşağı yukarı 9. yüzyıldan itibaren çoğalır. Ve bunun üstünden çok geçmeden, Karolenjlerin haleflerinin bölgelerinde yer yer toplumsal bir nüfus fazlasının belirtileri kendini göstermeye başlar.

İlkçağ bitiminde nüfusun azalışı, kavim göçlerini izleyen zamanda değişmiş koşullar altında yavaşça yeniden artışı... Özet halindeki bu geriye bakış, hareketin izlediği eğriyi hatırlamak için yeterli olsa gerek.

14. Avrupa halklarının tarihinde nüfus fazlasının hissedilir olduğu evreler, iç baskının az olduğu dönemlerle dönüşümlü olarak birbirini izler. Ama nüfus fazlasından ne anlaşılması gerektiğinin açıklanması gerekiyor. Bunun sorumlusu, belirli bir bölgede oturan insanların mutlak sayısı değildir. Dağınık alanda toprak işleyen ve uzak ticaretin az olduğu doğal ekonomiye dayalı bir toplumda, bu durumun tüm tipik belirtileriyle birlikte nüfus fazlası da oluşturacak kadar çok sayıda insan; toprağın görece yoğun işlendiği, uzak ticaretin gelişmiş olduğu ve ithal ve ihraç gümrüklerinin tesisi yoluyla tarım sektörü karşısında sanayi sektörünü teşvik eden yüksek derecede sanayileşmiş bir toplumda az çok bolluk içinde yaşayabilir. Dolayısıyla “nüfus fazlası” olarak adlandırdığımız şey öncelikle, nüfusun belirli bir bölgede, mevcut toplum yapısında standart ihtiyaçlarını karşılamayı gittikçe daha az insan için mümkün kılacak şekilde artmasıdır. Şimdiye kadarki tecrübelerimizden yalnızca, belirli toplum biçimleri ve belirli bir ihtiyaç standardı temelinde görel bir “nüfus fazlası”nı, toplumsal bir nüfus fazlasını biliriz.

Bunun belirtileri az çok farklılaşmış toplumlarda genel olarak bakıldığında hep aynıdır: toplum içindeki gerilimlerin artışı, “sahip olanların”, yani ağırlıkla doğal ekonomiye dayalı bir toplum durumunda “toprağı olanların”, “sahip olmayanlardan” ya

da en azından onların standartlarında beslenmeye yetecek kadar sahip olmayanlardan daha fazla kopması ve pek çok durumda aynı zamanda “Haves” [İng. malikler] içerisinde de, daha fazlası olanların daha azı olanlardan daha fazla kopması; aynı sosyal konumdaki insanların, dışarıdakilerin hücumunu püskürtmek ya da başkaları tarafından tekel altına alınmış fırsatları ele geçirmek üzere daha sıkı birlik oluşturması ve birliğin daha çok vurgulanması. Ayrıca, daha seyrek yerleşimli ya da savunması daha zayıf komşu bölgelere baskının artması ve nihayet dışarı göç eğilimlerinin artması, fetih ya da en azından yeni toprakların yerleşime açılması yönündeki dürtülerin güçlenmesi.

Günümüze ulaşan kaynakların, Avrupa’nın yerleşikliğe geçiş yüzyıllarındaki nüfus artışı ve özellikle çeşitli bölgelerin nüfus yoğunluklarındaki farklar hakkında kesin bir tablo sunmaya yeterli olup olmadığını söylemek zor.

Ama bir şey kesin: Göç hareketleri yavaş yavaş durma noktasına geldiğinde, değişik kabileler arasındaki büyük mücadeleler ve mülkiyet kaymaları son bulduğunda, bir “toplumsal nüfus fazlası”, toplumsal kurumların dönüşümünü beraberinde getiren türden hızlı bir nüfus artışının tüm belirtileri peş peşe kendini gösterir.

15. Artan nüfus baskısının belirtileri kendini ilk olarak özellikle Batı Frank İmparatorluğu’nun bölgesinde çok belirgin gösterir.

Burada aşağı yukarı 9. yüzyılda -Doğu Frank İmparatorluğu’ndan farklı olarak- yabancı kabilelerin tehdidi ağır ağır hafifler. Normanlar imparatorluğun, adını onlardan alan bölgesinde şimdilik sakinleşmişlerdir. Batı Frank kilisesinin de yardımıyla, onları çevreleyen, içerisinde Gallo-Roman unsurların Frank unsurlarıyla birbirine karıştığı dille ve tüm gelenekle kaynaşırlar. Ona kendilerinden yeni unsurlar eklerler. Özellikle de bölgesel egemenlik çerçevesindeki idare yapısı onlardan önemli uyarımlar alır. Her durumda o andan itibaren Batı Frank bölgesel egemenliklerinin birliği içerisindeki, hem de önde gelen kabilelerden birisi olarak, bu imparatorluğun bütününün gelişimi açısından belirleyici rol oynarlar.

Araplar, Sarazenler [Fatımi ya da Emeviler - ç.n.] zaman zaman Akdeniz kıyılarını huzursuz ederler, ama genelde onlar da 9. yüzyıldan itibaren imparatorluğun varlığını pek tehdit etmezler.

Fransa'nın doğusunda, Saksonya imparatorları altında yenden çok güçlü hale gelen Alman İmparatorluğu'nun bölgesi vardır. Alman ve Batı Frank imparatorlukları arasındaki sınır onuncu yüzyıldan 13. yüzyılın ilk çeyreğine kadar, az sayıdaki istisna bir yana bırakılırsa, pek değişmez.²⁵ 925'te Loren,

25 Paul Kirn, *Politische Geschichte der deutschen Grenzen*. Leipzig 1934, s.15 vd. Alman ve Fransız feodalleşme süreçlerinin hızlarındaki ve ayrıca yapılarındaki farklar konusunda daha kesin bilgi için bkz. J. W. Thompson, *German Feudalism*, *American Historical Review*, cilt XXVIII, 1923, s.440 vd., "9. yüzyılda Fransa'yı feodal bir ülkeye dönüştüren olaylar, Almanya'da IV. Heinrich dönemindeki iç savaflara dek gerçekleşmemişti." a.g.e. s.444. Bununla birlikte orada (ve bu kaynağa göre ayrıca W.O. Ault, *Europe in the Middle Ages*, 1932 adlı kitapta da) Batı Frank bölgesinin dağılışı her şeyden önce dışarıdan daha güçlü tehdit altında olmasıyla ilişkilendirilir: "Almanya, Fransa'ya kıyasla dış saldırılara daha az maruz kaldığı ve ülke içinde daha sağlam bir yapıya sahip olduğu için, Alman feodalizmi Fransız feodalizmi kadar yerleşik ve köklü bir sistem haline gelmedi. 'Eski' Fransa 9. ve 10. yüzyıllarda dağılıp gitti, oysa değişmeden varlığını koruyan antik dükalıklara dayanan 'eski' Almanya bütünlüğünü korudu." (Thompson a.g.e. s.441). Ama Batı Frank bölgesindeki feodal çözülüşün hızı ve şiddeti bakımından belirleyici etkenlerden bir tanesi, Normanların yerleşmesinden sonra burada yabancı kabilelerin akınlarının ve böylelikle de dışarıdan gelen baskı ve tehdidin Doğu Frank bölgesindekinden daha az olmasıydı. Bir kere birleşmiş olan büyük bölgelerin, bunun tam tersi durumdaki, yani bir kere çözülmüş olan bölgelerin daha zor ve yavaş bütünlüşebilmesinde olduğu gibi, küçük bölgelere oranla daha yavaş mı çözüldüğü sorusunun, bir toplum mekaniği sorunu olarak sınılanması gerekiyor. En azından Karolenj hanedanının ağır ağır zayıflamasına - ki bunun nedeni en azından kısmen, hanedan zenginliğinin kuşaklar boyunca kaçınılmaz olarak azalması, toprak mülkiyetinin alınan hizmet karşılığı ödeme olarak verilmesi ya da mülklerin hanedan içinde çeşitli üyeler arasında paylaşılması (bunun da daha yakından sınılanması gerek), bölünmesi sonucunda parça parça tüketilmesi- tüm Karolenj egemenlik bölgesi boyunca bir çözülme ivmesi eşlik etti. Bu ivmenin daha 9. yüzyılda Batı Frank bölgesinde, daha sonraki Alman bölgelerine oranla biraz daha ileri gitmiş de olabilir. Ama herhalde onlarda [Alman bölgelerinde] bu ivme, dışarıdan gelen tehdidin daha güçlü olması ile ilişkili olarak yeniden tavsamış olmalıdır. Bu tehdit daha uzunca zaman boyunca ve birden fazla ivme halinde belirli kabile prenslerine, ortak düşmanlar karşısında savaş başarıları yoluyla güçlü merkezi egemenler haline gelme ve böylece Karolenj merkezi organizasyonunu tekrar tekrar yeniden canlandırma ve daha da geliştirme fırsatını verdi; ve aynı yönde, merkezi bir erkin güçlenmesi doğrultusunda bir süre daha etki eden bir unsur, sömürgeci yayılma im-

1034'te Burgund [Bourgounde] imparatorluk tarafından geri alınır. Bunun dışında bu çizgi üzerinde 1226'ya kadar gerilim pek büyük değildir. İmparatorluğun yayılma eğilimleri asıl olarak doğuya yöneliktir.

Batı Frank ülkesine dışarıdan tehditler dolayısıyla görece azdır. Ama mevcut sınırların ötesine yayılma imkânları da aynı ölçüde azdır. Özellikle doğu, gerek yerleşim yoğunluğu, gerek imparatorluğun savaş gücü nedeniyle, Batı Frank İmparatorluğu tarafından yeni toprakların kazanılmasına kapalıdır.

Ama dışarıdan gelen tehdidin bir ölçüde durulduğu bu koşullarda, bu bölgenin içinde nüfus hissedilir şekilde artmaya başlar. Nüfus 9. yüzyılı izleyen yüzyıllarda öyle hızlı artar ki, 14. yüzyıl başında muhtemelen neredeyse, 18. yüzyılın başındaki kadar çoktur.²⁶

Bu hareket de elbette düz bir çizgi halinde ilerlememiştir, ama genele bakıldığında nüfusun sürekli arttığı, bir dolu tekil fenomenden bellidir; genel hareketin muazzamlığını ve bunun içerisindeki anlamlarını anlayabilmek için birbirleriyle bağlantılı görülmesi gereken tekil fenomenlerdir bunlar.

10. yüzyılın sonundan itibaren ve daha da güçlü bir şekilde 11. yüzyılda, toprağa yönelik basınç, yeni toprak arzusu ve mevcut olandan daha büyük verim elde etme isteği Batı Frank bölgesinde gittikçe daha belirgin hale gelir.

Ormanlardan yeni toprakların kazanılmasına, dediğimiz gibi, yer yer Karolenj devrinde ve zaman zaman daha erken dönemde de rastlanır. Ama 11. yüzyılda toprak kazanmak üzere orman kesiminin hızı ve boyutları ivme kazanır. Koca ormanlar yerle bir edilir, bataklık bölgeleri, tekniğin düzeyi izin verdiği ölçüde tarım toprağına dönüştürülür. Aşağı yukarı 1050'den 1300'e doğru olan dönem Fransa bölgesi için büyük

kâniydi, yani Alman bölgesinin dolaysız doğu sınırında yeni toprakların edinilmesi. Buna karşılık Batı Frank bölgesinde yabancı kabilelerin akınlarından gelen tehdit de sınır ötesine ortaklaşa yayılma imkânı da 9. yüzyıldan itibaren daha azdı. Aynı ölçüde, güçlü bir krallık oluşturma fırsatı da daha azdı; "kralliyet görevi" eksikti; böylece feodal çözülüş daha çabuk ve daha yoğun gerçekleşti. (Bu konuda karş. a.g.g. s.26 vd. ve s.55/56.)

26 Levasseur, *La population française*. Paris 1889, cilt 1, s.154f.

orman kesiminin,²⁷ içeride toprak fethinin çağıdır. 1300'e doğru bu hareket yeniden yavaşlar.

4. Haçlı Seferleri'nin Sosyo-Oluşumuna İlişkin Birkaç Gözlem

16. Dışarıdan gelen büyük hücum durmuştur. Toprak verimlidir. Nüfus artmaktadır. Mülkiyetin ve bu toplumdaki zenginliğin özü olan, en önemli üretim aracı toprağın sıkıntısı çekilmektedir. Orman kesimi, içeride yeni tarım topraklarının kazanılması, bu sıkıntıya çare olmaktan çok uzaktır. Sınırların dışında yeni topraklar arama zorunluluğu vardır. Dış kolonizasyon, başka bölgelerde yeni toprakların fethedilmesi, içerideki kolonizasyon ile el ele gider. Daha 11. yüzyılın başında Norman şövalyeleri Güney İtalya'ya gider ve oradaki bazı prenslere savaşçı olarak kiralık hizmet sunarlar.²⁸ 1029'da bunlardan birisine hizmetleri karşılığında Napoli dükalığının kuzey sınırındaki küçük bir toprak parçası tımar olarak verilir. Onu başkaları izler; içlerinde küçük bir Norman senyörü olan Tancred de Hauteville'in başka oğulları da vardır. Toplam on iki oğlu vardır ve bir ölçüde de olsa kendi standartlarını koruyarak hepsi birden nasıl geçinecektir ki babalarının toprağından? Dolayısıyla sekizi Güney İtalya'ya gider ve orada adım adım, vatanlarında imkânsız olanı, bir parça toprak üzerinde egemenliği elde eder. Kardeşlerden birisi, Robert Guiscard, muharebelerde giderek Norman savaşçılarının önderi olarak kabul görmeye başlar. Tek tek kişilerin elde etmiş olduğu dağınık çiftlikleri ya da derebeyliklerini bir araya toplar. 1060'tan itibaren Norman savaşçıları onun önderliği altında Sicilya'yı istila etmeye başlar. 1085'te, Robert Guiscard'ın ölümü sırasında, Sarazenler (Fatımi Arapları - ç.n.) artık adanın güneybatı köşesine sıkıştırılmıştır. Bunun dışındaki her yer Normanların elindedir ve yeni bir Norman feodal ülkesi oluşturmaktadır.

27 Marc Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*. Oslo 1931, s.5.

28 W. Cohn, *Das Zeitalter der Normannen in Sicilien*. Bonn ve Leipzig 1920.

Bütün bunlar aslında planlanmış değildir. Başlangıçta ana-yurttaki baskı ve fırsatların kapalılığı, bireylerin dışarı göç etmesi ve bunların başarısının başkalarını cezbetmesi vardır; sonunda bundan bir ülke doğar.

Benzer şeyler İspanya'da olur.

Daha 10. yüzyılda Fransız şövalyeleri, Araplara karşı savaşta İspanyol prenslerinin yardımına koşar.

Batı Frank bölgesi, dediğimiz gibi, Doğu Frank bölgesinden farklı olarak, pek birleşmemiş durumdaki kabilelerin bulunduğu geniş bir kolonizasyon bölgesine sınırdış değildir. Doğuda imparatorluk, yayılmayı engellemektedir. İberya Yarımadası tek dolaysız çıkış yoludur. 11. yüzyıl ortasına kadar ilk öncele-ri burada da, dağları aşıp gidenler tek tek kişiler ya da küçük gruplardır; sonra giderek ordular haline gelirler. Kendi içlerinde bölünmüş olan Araplar kısa süreli düşük direnişler gösterir-ler. 1085'te Toledo alınır, 1094'te Cid önderliğinde Valencia alınır ve kısa süre sonra tekrar kaybedilir. Üstünlük bir bu tara-
fın, bir öteki tarafın eline geçer. 1095'te bir Fransız kontu geri alınmış olan Portekiz bölgesini tımar olarak alır. Ama Lizbon'u nihai olarak ele geçirmeyi ve oradaki egemenliğini feodal bir kral olarak bir miktar pekiştirmeyi ancak 1147'de onun oğlu, İkinci Haçlı Seferi şövalyelerinin yardımıyla başarır.

İspanya bir yana bırakıldığında, Fransa'nın yakınlarında ye-ni topraklar kazanma imkânı bir tek suyun [Marş] karşı yaka-sında vardır. Bazı Norman şövalyeleri daha 11. yüzyılın orta-sından önce bu yönde de gitmiştir. 1066'da ise Norman dükü Norman ve Fransız şövalyelerinden bir orduyla karşıdaki ada-ya geçer, oranın egemenliğini ele geçirir ve toprakları yeniden dağıtır. Genişleme imkânları, Fransa yakınlarında yeni toprak-lar bulma umudu gittikçe daha kısıtlı hale gelir. Gözler uzağa yönelir.

1095'te, büyük feodal beylerin bu hareketi üstlenmelerin-den önce, şövalye Walter Habenichts ya da Gautier Senzavoire önderliğindeki bir topluluk Kudüs'e doğru yola çıkar; Küçük Asya'da kırılırlar. 1097'de muazzam bir savaş ordusu Norman ve Fransız bölgesel egemenleri önderliğinde kutsal ülkeye se-

fer yapar. Haçlılar önce Doğu Roma imparatorunun fethedilecek toprakları tımar olarak kendilerine vermesini sağlarlar, sonra yola devam ederler, Kudüs'ü fethederler ve yeni feodal bölgesel egemenlikler kurarlar.

Kilisenin yönlendirmesi, inancın kutsal topraklarla ilişkisi olmasaydı, bu yayılmanın ille de doğrudan oraya yöneleceğini varsaymak mümkün değil. Ama Batı Frank bölgesindeki ve sonra da Latin Hristiyanlığının tüm diğer bölgelerindeki sosyal basınç olmasaydı da, Haçlı Seferleri'nin meydana gelmesi muhtemel olmayacaktı.

Bu toplumun içindeki gerilimler sadece toprak ve ekmek talebiyle dışa vurulmuyordu. İnsanın tüm benliğinde manevi bir baskı olarak hissediliyordu. Toplumsal basınç, bir motorun elektrik üretmesi gibi, itici güç verdi. İnsanları harekete geçirdi. Kilise mevcut gücü yönlendirdi. Sıkıntıya el attı, ona bir umut verdi ve Fransa'nın dışında bir hedef gösterdi. Yeni topraklar uğruna savaşa kapsamlı bir anlam ve haklılık gerekçesi kazandırdı. İnanç uğruna bir savaş olmasını sağladı.

17. Haçlı Seferleri Hristiyan Batı'nın ilk büyük genişleme ve kolonizasyon hareketinin özgül bir biçimidir. Yüzyıllar boyunca kabileleri doğudan ve kuzeydoğudan batı ve güneybatı yönüne akın ettiren kavim göçleri ile Avrupa'nın kullanılabilir yüzeyleri en dış sınırlarına kadar, Britanya adalarına kadar, insanlarla dolmuştu. Artık yerleşiktiler. Ilımlı iklim, verimli toprak, dizginsiz dürtüler hızlı bir çoğalmayı kolaylaştırdı. Toprak dar gelmeye başladı. Kavim göçleri dalgası bir çıkmazda hapis kalmıştı bir anlamda ve orada sıkışmış olanlar tekrar doğuya geri akın ettiler. Haçlı Seferleri yanında, Avrupa'nın kendi içinde de Almanların yerleşim bölgesi kıyasıya çarpışmalarla yavaş yavaş gittikçe daha fazla doğuya, Elbe'nin ötesinde Oder kıyısına, sonra da Weichsel'in ağzına ve nihayet Prusya'ya, hatta, Alman köylülerinin değil de yalnız Alman şövalyelerinin göç dalgasının ulaştığı Baltık topraklarına kadar genişledi.

Ama özellikle bu son fenomen, bir dizi başkasıyla beraber bu ilk toplumsal nüfus fazlası ve yayılma evresini daha sonrakilerden ayırt eden özgünlüklere özellikle belirgin bir şekilde

işaret eder. Uygarlaşma süreci, onunla birlikte de dürtüsel hayatın bağlanması ve düzenlenişi ilerlediğinde -ve bu süreç, ileride sözü edilecek olan nedenlerden ötürü üst tabakalarda her zaman alt tabakalardakinden daha güçlü bir şekilde ilerler-, o zaman, hem de genellikle alt tabakalarda üst tabakalardakinden daha yavaş olmak üzere, çocuk bolluğu da gitgide azalır. Üst ve alt tabakalar arasındaki ortalama çocuk sayısı arasındaki fark, üsttekilerin standardının korunması açısından çok durumda büyük öneme sahiptir.

Hristiyan Batı'daki bu ilk hızlı nüfus artışı evresi, daha sonrakilerden, egemenler tabakasının, savaşçı zümrenin ya da soyluların nüfusundaki artış hızının, serflerin, aşar yükümlüsü köylülerin ve köylüler tabakasının, kısaca toprağın dolaysız işleyicilerinin nüfus artışından pek geri kalmayışıyla ayrılır. Nüfusun artışıyla birlikte öncelikle tek tek kişiler için zorunlu olarak azalan fırsatlar uğruna verilen mücadele, bu gerilimlerin daima tetiklediği düşmanlıklar, yüksek oranlı çocuk ölümleri, hastalıklar ve salgınlar, bütün bunlar insan fazlasının bir kısmını yeniden ortadan kaldırmış olabilir; ve görece korunmasız köylü tabakasının bundan, savaşçılara göre daha fazla etkilenmiş olması mümkündür. Dahası o tabakanın dolaşım serbestliği ve özellikle de iletişimi öylesine kısıtlıydı, çeşitli bölgeler arasındaki alışveriş öylesine zordu ki, işgücü fazlası ülkeye hiç de çabuk ve eşit şekilde dağılamıyordu; bu yüzden de bir bölgede düşmanlıklar ve yıkım, salgınlar, yeni toprakların açılması ya da serflerin kaçıışı nedeniyle işgücü kıtlığı meydana gelirken, diğerlerinde insan fazlası birikebiliyordu. Gerçekten de elimizde o dönemden kalma, bir bölgede özgür olmayanlardan yana açık bulunduğunu gösteren belgeler, buna karşılık diğer bir bölgede efendilerin topraklarını işlemeleri için serbest aşar köylüsü, misafirler, *hospites*, yani kendilerine daha iyi şartlar sunulan işgücü çekmeye çalıştıklarını²⁹ belirgin bir şekilde gösteren başka belgeler var.

Ama ne olursa olsun, burada meydana gelen süreçlerin nite-

29 H. Sée, *Französische Wirtschaftsgeschichte*, Jena 1930, s.7.

liği açısından belirleyici olan Şey, bu toplumda yalnızca zgr olmayan ya da yarı zgr emekçilerden bir nüfus fazlasının, bir “yedek [iŐgc] ordusu”nun oluŐmakla kalmaması, aynı zamanda st tabakadan, mülksüz ya da mlk geçim standardını sürdürmeye yetmeyen şövalyelerden de bir “yedekler ordusu”nun oluŐmasıdır. Batı’nın bu ilk yayılma hareketinin ve ge-niŐleme seferlerinin karakterini ancak bu Şekilde anlayabiliriz. Köylüler, zgr olmayanların oğulları, elbette Şu ya da bu biçimde kolonizasyon savaŐlarına katıldılar, ama savaşlar asıl itki-sini, şövalyelerin toprak sıkıntısından aldı. Yeni topraklar yalnız doğrudan doğruya kılıçla fethedilebilirdi. şövalyeler silahlarıyla yolu açtılar, nderliği yürüttüler ve orduların çoğunluğunu on-lar oluŐturdular. st tabakanın, soyluların insan fazlası, bu ilk genişleme ve kolonizasyon dönemine özel damgasını vurdu.

Herhangi bir biçimde toprağı olanlar ile hiç ya da yeterince toprağı olmayanlar arasındaki ayrım çizgisi toplumu boylu bo-yunca keser. Bir yanda toprağın tekelcileri, savaşçı aileler, yani soylu haneler, birinci plandaki çift sahipleri ama onların yanı sıra kendilerini -kıt kanaat- besleyen bir toprak parçası zerin-de oturan köylüler, serfler, yarı zgrlar, “hospites” vardır. Öte yanda ise Şu ya da bu tabakadan, toprağından uzaklaŐtırılmıŐ olanlar vardır. Bu tabakadan, soylu olmayanlar tabakasından olup toprağından -fırsat yokluğundan ya da efendilerin eziyet-leri yüzünden- uzaklaŐtırılmıŐ olanlar dışarı ge ya da kolo-nizasyona katılırlar, ama oluşma yolundaki kent komünlerinin insan malzemesi de onlardan oluşur. Öteki, savaşçı tabakadan ayrılanlar ya da kabaca ifade edersek, mirasları gerek kendi beklentileri için gerek salt karın doyurmak için bile fazla küçük olan “küçük oğullar”, şövalyeler arasındaki “lsuzlar”, yüzyıllar boyunca kendilerini son derece çeşitli sosyal karak-ter maskeleriyle gösterirler: haçlı şövalyeleri, çete reisleri, da-ha büyük efendilerin hizmetindeki maaşlı şövalyeler olurlar ve nihayet düzenli orduların ilk biçimleri için insan malzemesini oluştururlar.

18. Sıkça alıntılanan nl “Senyrsz [efendisiz] toprak ol-maz” sözü sadece bir hukuk ilkesi değildir. Aynı zamanda sa-

vaşçı zümrenin sosyal sloganıdır. Şövalyelerin, bir şekilde üzerinde tasarruf edilebilir her toprağa sahip olma ihtiyacını ifade eder. Bu, er ya da geç Latin Hristiyanlığının tüm bölgelerinde gerçek olmuştur. Yararlanılabilir her toprak parçasının kesin bir sahibi olur. Ama toprağa yönelik talep devam eder, hatta daha da büyür. Talebi tatmin etme imkânları azalır. Toplumun kendisi içindeki gerilim yükseldiği gibi, yayılma isteği de artar. Ama bütün bu toplumun böylelikle kazandığı özgül dinamik sadece altta kalanları harekete geçirmekle kalmaz; toprağa sahip olan, toprakça zengin olanları da kaçınılmaz olarak etkiler. Yoksul, borçlanmış, statü kaybeden şövalyelerde sosyal baskı, bir parça toprağa ve onları standartlarına uygun bir şekilde geçindirecek kol gücüne yönelik basit bir talep olarak dış vurur. Ama zengin savaşçılarda, büyük toprak ve bölgelerin egemenlerinde de aynı şekilde yeni topraklara yönelik hareketlenmeye neden olur. Ama alttakilerde kendi zümresine uygun geçim araçlarına yönelik basit bir istek olan şey, yukarıdakilerde egemenliği büyütme, “daha fazla” toprağa ve böylelikle daha fazla erke, daha büyük toplumsal kuvvete yönelik bir hıstır. Zengin çiftlik sahiplerinde, özellikle de en üst kademede, kontlarda, düklerde [herseklerde] ve krallarda, mülkünü büyütmeye yönelik bu çaba da yalnızca bireylerin kişisel hırsından kaynaklanmaz. Yukarıda, Batı Frank Karolenjleri’nin ve ayrıca Capet sarayhanesinin ilk üyeleri örneğinde, toprak mülkiyeti ve toprak dağıtmaya dayalı bir toplumsallaşmanın otomatik işleyişleri yoluyla kraliyet hanedanlarının bile, sürekli yeni topraklar fethetme imkânını bulamadıklarında kaçınılmaz olarak düşüşe geçtiğini gösterdik. Ve bütün bu dış ve iç yayılma evresi boyunca yalnızca yoksul şövalyelerin değil, pek çok zengin şövalyenin de sürekli yeni topraklara, hane erklerini büyütmeye yöneldiğini görüyorsak bu, ister altta kalanlarda toprak sahibi olma isteği olsun ister zengin olanlarında “daha fazla” toprak hırsı olsun, toplumun yapısını ve durumunun tüm tabakaları ne kadar güçlü bir şekilde yeni toprak isteğine ittiğinin ifadesinden başka bir şey değildir.

“Daha fazla” mülke yönelik bu çabanın, kazanç çabasının,

“kapitalizmin” ve böylelikle yakın zamanın özgül bir özelliği olduğuna inanılırdı. Ortaçağ toplumunun karakteristiğinin ise zümrevî konuma uygun hakça gelirin korunmasıyla yetinme olduğu düşünülürdü.

Eğer “daha fazla”ya yönelik hırsta yalnız daha fazla paraya yönelik çabayı göz önüne alırsak, belirli sınırlamalarla elbette doğrudur bu. Ama Ortaçağ’ın büyük dönemi boyunca servetin asıl biçimini para sahipliği değil toprak mülkiyeti oluşturur. Kazanma çabası, eğer bu terimi burada kullanmak mümkünse, burada zorunlu olarak başka bir biçime ve başka bir yöne sahiptir; az ya da çok gelişmiş para ve pazar ekonomisi olan bir toplumdakinden farklı davranış biçimleri gerektirir. Yakın çağda ilk defa, çabası sürekli çalışma yoluyla daha fazla *para* edinmeye yönelen, ticarete uzmanlaşmış bir tabakanın olduğu doğru olabilir. Ortaçağ’ın ağırlıkla doğa ekonomisine dayalı sektöründe gittikçe daha fazla üretim aracı edinmeye iten toplum yapıları - orada da burada da toplumsal yapı özgünlükleri söz konusudur- kolaylıkla gözden kaçır, çünkü çabalar burada dolaysızca daha fazla para edinmeye değil, daha fazla toprak edinmeye yöneliktir. Buna, bu dönemde siyasi ve askeri işlevlerin daha sonra yeni toplumda yavaş yavaş olduğu gibi ekonomik işlevlerden farklılaşmış olmayışı da ekleniyor. Askeri eylem, siyasi ve ekonomik çaba büyük ölçüde özdeştir ve toprak sahipliği biçimindeki daha büyük zenginliğe yönelik çabalar, egemenlik erki alınının, hükümranlılığın ve askeri gücün büyütülmesi çabalarıyla aynı anlama gelir. Belirli bir bölgenin en zengini, yani toprak bakımından en zengini burada, en büyük maiyeti edinebilen, yani doğrudan doğruya askeri bakımdan en kudretli olandır aynı zamanda; hem askerî önderi, hem egemendir.

Tam da bu toplumda bir çiftlik sahibinin diğeri karşısındaki konumu bir bakıma, bugün bir devletin diğeri bir devlet karşısındaki konumu gibi olduğundan, bir komşunun yeni toprak edinmesi dolaysızca ya da dolaylı olarak diğeri için bir tehlikeye demekti. Bugünkü [devletler arası dengede olduğu - ç.n.] gibi, birbiri karşısında daima potansiyel müttefik ve potansiyel düşman olan egemenliklerin bir hayli kararsız dengelenmiş bir

sistemleri içerisinde bir denge kayması demekti. Ve bu iç ve dış yayılma evresinde zengin ve kudretli şövalyeleri de yoksullar kadar hareket halinde tutan, diğerlerinin büyümesi karşısında tetikte durmalarına, sürekli kendi mülklerini büyütme peşinde koşturmalarına yol açan basit mekanizma işte budur. Bir toplum toprak sınırlaması ve nüfus baskısıyla bağlantılı olarak bir kere böylesi bir hareketlenmeye girdiyse, başkaları savaşırken savaşa katılmayan, diğerleri büyümeye çalışırken yalnızca sahip olduklarını koruyan, en sonunda zorunlu olarak diğerlerinden “daha azına” sahip olur, daha zayıf kalır ve bir sonraki ilk elverişli fırsatta onlara yenilmesi tehlikesi gitgide büyür. Bu dönemin zengin şövalyeleri ve bölgesel egemenleri bunu burada dile getirildiği kadar teorik ve genel görüyor değillerdi; ama yanı başlarında toprak ve egemenlik bakımından daha zengin olanlar bulunduğu ya da komşuları arasından başkaları yeni topraklar ve egemenlik alanları kazandığında ne kadar aciz kaldıklarını gayet somut şekilde görüyorlardı. Bunu daha kesin bir şekilde haçlı seferi önderlerinin örneğinde göstermek mümkün; uzakta daha büyüğünü elde etme amacıyla anayurdundaki mülkünü satıp rehin veren ve gerçekten de bir krallığa kavuşan Gottfried v. Bouillon örneğinde olduğu gibi. Daha sonraki zamandan da örneğin Habsburglular örnek gösterilebilir, bunlar imparator olarak gerçekten de esasen “hane erkini” büyütme düşüncesine tutkundular, ama sırtlarını kendilerine ait bir hane erkine yaslayamadıklarında da imparator olarak fiilen tamamen aciz durumdaydılar; zaten bu hanedanın ilk imparatoru, erklerini kıskançlıkla gözetken güçlü bölgesel egemenleri tarafından tam da yoksulluğu ve acizliği ile bağlantılı olarak bu mevkiye seçilmişti. Ayrıca, İngiltere’nin Normanların dükü tarafından fethedilmesinin Batı Frank İmparatorluğu’nun gelişimi açısından oynadığı rol üzerinde de bunu canlı bir şekilde göstermek mümkün. Gerçekten de bir bölgesel egemenin erkindeki büyüme, bu imparatorluğun temsil ettiği bölgesel egemenlikler ittifakı içerisindeki dengenin tamamen kayması demekti. Nitekim kendi bölgesinde, Normandiya’da merkezkaç kuvvetlerin etkisini diğer bölgesel egemenlerinden da-

ha az yaşamayan Norman prensi İngiltere'yi bir bütün olarak Normanlar için değil, elbette kendi hane erkini büyütmeğe üzere fethetmişti. Ve İngiltere topraklarının kendisiyle birlikte gelmiş olan savaşçılara yeniden dağıtımını bilhassa, merkezkaç kuvvetlerin yeni egemenlik alanında işlemesinin önünü kesmeye ve İngiltere topraklarında büyük bölgesel egemenliklerin oluşmasını önlemeye yönelik düzenlenmişti. Şövalyelerine toprak dağıtmak zorunda olması doğaldı ve başlıbaşına egemenliğin ve toprakların idaresinin gereği buydu; ama tek bir kişiye bir bütün oluşturan, büyükçe bir egemenlik bölgesi tahsis etmekten kaçındı. Geçimleri için büyük bölgeler talep edebilecek olan yüksek düzeydekilere de, az çok dağınık birimler halinde topraklar verdi.³⁰

Bu fetihle Prens aynı zamanda otomatik olarak Batı Frank ülkesinin en kudretli bölgesel egemeni konumuna yükselmişti. Er ya da geç onun hanesi ile kraliyet unvanının hamili olan Francien düklerinin hanesi arasında bu imparatorlukta üstünlük uğruna ve kraliyet tacının kendisi için bir mücadele meydana gelmek zorundaydı. Ve sonraki yüzyıllardaki gelişimin Francien dükleri ile Norman dükleri arasındaki mücadele tarafından ne denli belirlendiği, Isle de France egemenlerinin yavaş yavaş yeni bölgeler edinerek bu erk kaymasını nasıl dengeledikleri, nihayet Manş'ın bu ve öteki yakasındaki mücadeleler sonucunda iki ayrı egemenlik bölgesinin ve iki ayrı ulusun oluştuğu malûmdur. Ama bu elbette, yoksul şövalyeler

30 Kurt Breysig, *Kulturgeschichte der Neuzeit*. Berlin 1901, cilt II, s.937f. özellikle de s.948.

"Üç monarşinin davranışını karşılaştırsak ve başarılarındaki farklılıkların nedenlerini araştırırsak, elbette nihai nedeni tek tek yön değişikliklerinde göremeyiz. Norman-İngiliz krallığı o sırada, ne tahtın hamilinin ne de başka bir ölümlünün kudretinde bulunan, İngiltere'nin dış ve iç tarihinin örgüsüne dayalı bir durumdan yararlandı. 1066 yılında İngiltere'de, bir bakıma bir devletin en alttaki temellerinden başlayarak kurulmuş olması sayesinde, büyük monarşilerin, en fazla da en yakındaki Fransız monarşisinin edinmiş olduğu tecrübeleri değerlendirmek mümkün oldu. Yüksek soyluların tımarlarının küçük parçalara bölünmesi ve makamların miras bırakılabilirliği, bütün bunlar bir bakıma yalnızca, Norman krallığının en yakınındaki örneğin akıbetinden çıkardığı derslerin faydacı uygulamalarıydı."

kadar zengin şövalyeleri de yeni toprak arzusuna iten, Ortaçağ'ın bu son derece dinamik evresinin otomatik işleyişlerinin çok sayıdaki örneğinden yalnız bir tanesidir.

5. Toplumun İçeride Genişlemesi: Yeni Organ ve Aygıtların Oluşumu

19. Bu toplumsal genişlemenin motorlarının, artan insan sayısı ile mutlak sahiplik altındaki toprak arasındaki orantısızlığın efendiler tabakasının büyük bir bölümünü ittiği yol olan yeni toprakların fethi, alt tabaka insanlarına, emekçilere büyük ölçüde kapalıydı. Onları topraktan uzaklaştıran zorunluluklar ağırlıkla başka bir yöne doğruydı: emeğin farklılaşması. Topraktan uzaklaştırılan özgür-olmayanlar, dediğimiz gibi, elverişli konumdaki egemen ikametgâhlarının yanı başında yavaş yavaş billurlaşan, oluşma yolundaki zanaatçı yerleşimlerinin malzemesini sundular; ki bunlar da oluşma yolundaki kentlerin malzemesini meydana getireceklerdi.

Biraz büyükçe insan toplaşmalarına -"kent" kelimesi belki de yanlış bir tablo sunacaktır- 9. yüzyılın doğa ekonomisine dayalı toplumunda da rastlanır. Ama bunlar, "toprağın işlenmesi yerine daha ziyade zanaat ve ticaretten yaşayan ya da herhangi özel hukukları ve özel kurumları olan"³¹ komünler

31 Henri Pirenne, *Les villes du moyen âge*. Brüksel 1927, s.53. Bunun karşısı olan görüş henüz yakın zamanda D. M. Petruşevski tarafından Strittige Fragen der mittelalterlichen Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte, *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* cilt 85, 3. Tübingen 1928, s.468 vd. içinde savunuldu. Çalışma, alışlageldik tarih anlayışının bazı belirsizliklerini ve bazı yetersizliklerini karşıt yöndeki tek yönlülüğüyle aydınlatığı için ilginç sayılmalıdır.

Örneğin, İlkçağ'ın kentlerinin erken Ortaçağ'da tamamen kaybolduklarını savunan tasavvurun karşısına hiç de daha az belirsiz olmayan bir başka görüş konuyor. Karş. daha dengeli bir sunum için H. Pirenne, *Economic and social history of medieval Europe*, Londra 1936, s.40: "İslâm istilası Tiren denizindeki limanların çıkışını kapattıktan sonra... kentsel faaliyet hızla sönüverdi. Bizans ticareti sayesinde ayakta kalabildiği Güney İtalya ve Venedik hariç, her yerde ortadan kayboldu. Kentler varoluşlarını sürdürdü, ancak zanaatkâr ve tüccar nüfuslarını ve onlarla birlikte de Roma İmparatorluğu'nun kentsel organizasyonundan hayatta kalabilmiş olan her şeyi kaybettiler."

"Doğal ekonomi" ve "para ekonomisi"nin tedricî bir tarihsel sürecin yönünü ifade etmek yerine daha ziyade toplumun ardışık olarak birbirinden sonra

değildi. Büyük efendilerin kaleleri ve aynı zamanda tarımsal idare merkezleriydiler. Bir zamanların kentleri bile birliğini kaybetmişti. Sıklıkla değişik şövalyelere ve böylelikle her biri kendi ekonomik hayatını yaşayan bir kısmı dünyevi, bir kısmı

varolan iki ayrı ve birbiriyle bağdaştırılamaz fiziksel durumu olarak görüldüğü statik anlayışın (bkz. yukarıda s.43 ve s.70) karşısına Petruşevski tarafından, “doğal ekonomi” türünden bir şeyin hiç varolmadığını söyleyen öteki anlayış konuyor: “Burada, zaten doğal ekonominin, Max Weber’in göstermiş olduğu gibi, yalnızca yaşam gerçekliğinde varolmayan ve hiç varolmamış bilimsel ütopyalardan biri olmakla kalmadığı... ayrıca mantıksal karakteri bakımından da, hiçbir yaşam gerçekliğinde uygulama imkânı bulamayacak ütöpik genel kavramlar arasında olduğu konusuna girmek istemiyoruz” (s.488). Buna karşılık olarak karş. Pirenne, a.y., s.8'deki sunuş:

“Ekonomik bakış açısından, bu uygarlığın en çarpıcı ve karakteristik kurumu, büyük mülkiyettir. Bunun kökü elbette çok daha eskidir ve çok uzak bir geçmişle ilişkisini kurmak kolaydır... (s.9.) Yeni olan şey, ticaret ve kentlerin yok olduğu andan sonraki işleyiş biçimiydi. Birincisi ürünlerini taşıyabildiği ve ikincisi de ona bir pazar sağlayabildiği sürece, büyük mülkiyet dışarıya düzenli bir satışı idare etmiş ve bundan yarar sağlamıştı... Ama şimdi artık tüccarlar ve kentliler olmadığından, bunu yapmaz olmuştu... Herkes kendi toprağıyla geçinmeye başlayınca, hiç kimse dışarıdan erzak satın almakla uğraşmadı... Dolayısıyla her mülk, pek de isabetli olarak ‘kapalı mülk ekonomisi’ olarak tanımlanmış olan ve aslında sadece pazarları olmayan bir ekonomi olan ekonomi türüne yöneldi.” [Çev. notu: kitapta ek not halinde verilen Almanca çeviri Almanca baskıdan (Henri Pirenne: *Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Europas im Mittelalter*, 5. basım, Münih, Francke Verlag 1982, UTB 33, s.43) alındığından özgün metinle arada bazı terimsel farklar var: büyük mülkiyet olarak çevirdiğim “great estate” yerine “Grundbesitz”, yani toprak mülkiyeti ve yukarıda “kapalı mülk ekonomisi” şeklinde çevirdiğim “closed estate economy” yerine “Hauswirtschaft”, yani “hane/ev ekonomisi” deniyor.]

Petruşevski son olarak, “feodalizm”in ve “doğal ekonomi”nin toplumun iki değişik oluş küresi ya da katmanı, bunlardan birinin altyapı, diğerinin üstyapı, üreten ya da belirlenen gibi görüldüğü görüşün karşısına, bu iki fenomenin birbiriyle hiçbir ilgisi olmadığı görüşünü koyar: “...tarihsel olgu malzemesiyle hiç de uyuşmayan görüşler, örneğin feodalizmin doğal ekonomi ile belirlendiği ya da kapsamlı bir devlet organizasyonu ile bağdaşmadığı [görüşü] (s.488).”

• Bu konuda durumun gerçekte nasıl olduğu, metinde gösterilmeye çalışıldı. Doğal ekonominin erken Ortaçağ’da söz konusu olan özgül biçimi, büyük derebey çiftliklerinin çatısı altındaki fazla farklılaşmamış ve pazardan görece yoksun ekonomik faaliyet ve siyasi-askeri örgütlenişin “feodalizm” adını verdiğimiz özgül biçimi; bunlar aynı insan ilişki biçimlerinin iki değişik yanından başka şeyler değildir. Aynı insan ilişkilerinin iki değişik yanı olarak düşüncede birbirinden ayrıt edilebilirler, ama düşüncede de, herhangi bir anlamda kendi başına varlığı olan iki madde gibi birbirinden ayrılamazlar. Feodal beyin ege-

ruhani, değişik mülk efendilerine ait olan yan yana konmuş parçalar, gruplar halindeydiler. İçlerindeki her türlü ekonomik faaliyetin çerçevesi mülk ekonomisinden, mülk efendisinin egemenlik alanından ibaretti. Asıl olarak, doğrudan doğruya aynı yerde üretiliyor ve tüketiliyordu.³²

Ama 11. yüzyılda bu oluşumlar büyümeye başladı. Çoğu şövalye yayılmalarında olduğu gibi burada da, ama bu sefer özgür-olmayanlar tabakasında, bu tür kırsal merkezlerde hareket itilenler ilk önceleri, emekçi fazlasını oluşturan, örgütlü olmayan bireylerdi. Her durumda bir başka mülkü terk etmiş olan bu yeni gelenlere karşı mülk efendilerinin tutumu her yerde aynı değildi.³³ Kimi durumda onlara belirli bir asgari ölçüde özgürlük veriyorlardı; çoğu durumda ise onlardan da diğer serf ve aşar köylülerinden bekledikleri hizmet ve vergilerin aynısını talep ediyorlardı. Ama bu tür maişetlerin büyükçe toplaşmaları, efendi ile alt tabaka insanları arasındaki güç orantısını değiştirdi. Yeni gelenler birleşerek güçlendiler ve zamanla her yerde kanlı ve sıklıkla uzun süren mücadelelerle kendilerine özgü yeni haklar dayattılar. Bu mücadeleler her yerden önce İtalya'da, biraz daha sonra Flandre'da patlak verdi: 1030'da Cremona, 1057'de Milano, 1069'da Mans, 1077'de Cambrai, 1080 St. Quentin, 1099'da Beauvais, 1108-1109'da Noyon, 1112'de Laon, 1127 St. Omer. Bu tarihler, şövalye yayılmasının tarihleriyle birlikte, bu evrede toplumu harekete geçiren iç gerilimler hakkında en azından genel bir izlenim verir. Çalışan, burjuva insanların ilk kurtuluş mücadeleleri söz konusudur. Savaşçı zümrenin adamlarıyla mücadelede bazı yenilgilerin ardından nihayet Avrupa'nın son derece çeşitli yörele-

menlik ve askerlik işlevleri toprak ve serflerin sahibi olarak işlevi, birbirine karşılıklı bağımlıdır ve ayrıştırılamaz. Ve, bu toplumun tüm yapısını itibariyle yavaş yavaş gerçekleştiren, bu efendilerin konumundaki değişiklikler de yalnız ekonomik ilişkilerin ve işlevlerin kendi kendine hareketlerinden ya da siyasi-askeri işlevlerin ve ilişkilerin değişmesinden hareketle açıklanamazlar, ancak birbirine ayrılmaz bir şekilde bağlı iki işlev alanının ve ilişki biçiminin birlikte-liğinden ortaya çıkan eklemlenme zorunluluklarıyla açıklanabilir.

32 Bkz. Louis Halphen'in sunuş yazısı: A. Luchaire, *Les Communes Françaises à l'Epoque des Capétiens directs*. Paris 1911. s. VIII.

33 Halphen, Luchaire'in sunuşu: a.y., s. IX.

rinde kendilerine ait haklar, önce küçük, sonra daha büyük ölçüde özgürlük koparabilmiş olmaları, toplumsal gelişmenin ellerine verdiği fırsatların gücünü gösterir. Ve bu kendine özgü fenomen, alttaki, kentli çalışan tabakaların yavaş yavaş hareketlenerek siyasi bağımsızlığa ulaşması ve nihayet -ilkönce meslek sahibi burjuvazi suretinde- siyasi önderliği elde etmesi, Batı toplumlarını Şark toplumlarından ayıran ve onlara özgül damgasını vuran tüm yapısal hususiyetlerin anahtarıdır.

11. yüzyıl başında asıl olarak iki özgürler sınıfı vardır: savaşçılar ya da asiller ve ruhban; onların altında da yalnızca serfler, özgür olmayanlar, yarı özgürler vardır; "ceux qui prient, ceux qui combattent, ceux qui travaillent"³⁴ [dua edenler, çarpışanlar, çalışanlar]."

1200 civarında, yani iki yüzyıl içerisinde, daha kesin söylersek sadece bir buçuk yüzyıl sonra, orman kesimleri ve kolonizasyon genişlemesi gibi bu hareket de özellikle 1050'den itibaren hızlanmış, bir dizi zanaatçı yerleşimi bir dizi komün, kendine ait haklar ve yargı düzeni, imtiyazlar ve özerklik elde etmiştir. Diğerlerinin yanına üçüncü bir özgürler zümresi eklenir. Toplum toprak sıkışmasının ve nüfus artışının baskısı altında sadece dışarıya doğru genişlemez, bir anlamda içeride de genişler; farklılaşır, yeni hücreler filizlendirir, yeni organlar oluşturur: kentler.

20. Ama emeğin artan farklılaşmasıyla, burada oluşan yeni, daha büyük pazarlarla, mübadelenin yavaş yavaş daha uzun mesafelere yayılmasıyla birlikte, taşınabilir (menkul) ve tek tip takas araçlarına ihtiyaç da artar.

Serf ya da aşar köylüsü efendisine haracını götürdüğünde, üretici ile tüketici arasındaki zincirler çok kısaysa ve ara halkalar yoksa, o zaman toplumun, mübadele edilen bütün nesnelerin ortak bir ölçü birimi gibi oranlanabileceği bir hesap birimine, takas araçlarına ihtiyacı yoktur. Şimdi ise, ürün işleyicilerin giderek mülk hanesinin oluşturduğu ekonomik birimden kopmasıyla, ekonomik olarak bağımsız bir zanaatın ortaya çıkmasıyla ve ürünlerin birden fazla el üzerinden, uzun zincirler

34 A. Luchaire, *Les Communes Françaises à l'Epoque des Capétiens directs*. Paris 1911, s.17.

boyunca takas edilmesiyle, artık mübadele edimlerinin örgüsü karmaşıklaşır. Tüm diğerlerinin kıyaslanabileceği tek tip, taşınabilir bir ölçü lazım olur. Emek farklılaşması ve mübadele daha karmaşık ve canlı bir hal aldığına, daha fazla para lazımdır. Para gerçekten de âdeta, içerisinde bir malın doğal halinden tüketime ulaştığı toplumsal dokunun cisimleşmesi, takas edimleri ve insan zincirleri örgüsünün bir simgesidir. Ona ancak, bir takas toplumu içerisinde uzun zincirler oluştuğu zaman, yani belirli bir nüfus yoğunluğunda, büyükçe bir toplumsal eklemlenme ve farklılaşma halinde ihtiyaç duyulur.

Geç İlkçağ'da pek çok bölgede para ekonomisi ilişkilerinin giderek geri çekilmesi ve aşağı yukarı 11. yüzyıldan itibaren yeniden yükselmesi meselesini daha yakından izlemek burada sözü uzatmak olacaktır; ama öngörülerimiz bağlamında bu meselenin işaret ettikleri hakkında bir görüş belirtmek gerekiyor.

Paranın aslında Avrupa'nın görece eski yerleşim bölgesinde hiçbir zaman tamamen kullanım dışı kalmadığına dikkat çekmek elbette zorunludur. Bütün o zaman boyunca doğal ekonominin hüküm sürdüğü bölgelerde para ekonomisi adacıkları varoldu, onlara ek olarak toplam Karolenj bölgesinin dışında da eski Roma İmparatorluğu'nun büyük bazı bölgelerinde para trafiği hiçbir zaman burada olduğu ölçüde gerilemedi. Dolayısıyla her zaman ve gayet haklılıkla Hristiyan Batı'da para ekonomisinin "öncellerinin", para ekonomisinin hiç kaybolmadığı adacıkların mâhiyeti sorulabilir. Şöyle sorulabilir: Para ekonomisi nereden gelir? Kaynakları nelerdir? Paranın kullanımı yeniden nereden öğrenildi? Ve sorunun böyle soruluşunun, bu araştırma yönünün değeri yok değildir; çünkü gerçekten de, eğer önceki ya da komşu başka uygarlıklarda bu denli geliştirilmiş olmasaydı, hiç bilinmiyor olsaydı, bu aracın yeniden kullanıma göreli olarak bu kadar çabuk gireceğini düşünmek zor olurdu.

Ama Batı'da para trafiğinin yeniden artışına ilişkin sorunun en esaslı yanı bu şekilde cevaplanmaz. Batı toplumunun, gelişiminin uzunca bir merhalesi boyunca neden görece az paraya ihtiyaç duyduğu, paraya ihtiyacın ve ardından paranın kullanımının tüm dönüştürücü sonuçlarıyla birlikte, neden tedricen yeniden

arttığı sorulmalıdır. Burada sorgulanacak olan, *hareket ettiren, değiştiren* faktörlerdir. Ve bu soru, para ekonomisinin öncellerinin neler olduğunu sormakla, paranın ya da para ekonomisinin kökenini araştırmakla cevaplanmaz. Ancak sönmekte olan İlkçağ dünyasında para trafiğinin yavaşça gerilemesinden sonra, paraya olan ihtiyacın yeniden artmasını sağlayan fiili toplumsal süreçlerin, yeni insan ilişkilerinin, entegrasyon ve eklemlenme biçimlerinin neler olduğu araştırılarak cevaplanabilir: Toplumun hücresel yapısı farklılaşmaktaydı. Bunun *bir* ifadesi, para kullanımının yeniden artışıydı. Sadece iç genişlemenin değil, göç ve kolonizasyon hareketlerinin de malvarlığının seferber edilmesi, yeni ihtiyaçların uyandırılması, uzun mesafeli ticaret ilişkilerinin kurulması yoluyla bunda önemli bir rol oynadığı kolayca anlaşılır. Süreçlerin toplamının teşkil ettiği oyunda her tekil hareket diğerlerine engelleyici ya da güçlendirici etki yapar, o andan itibaren hareket ve gerilimlerin örgüsü toplumsal farklılaşma ile birlikte epey karmaşıklaşır. Tek tek etkenleri mutlak şekilde ayırtmak mümkün değil. Ama toplumun kendi içindeki farklılaşma olmasaydı, toprağın kesin sahipliği, nüfusun büyük çoğalışı, bağımsız zanaatçı ve tüccar komünlerinin oluşumu olmasaydı, toplumun içinde paraya ihtiyaç asla bu kadar çabuk tekrar artamaz, para ekonomisi sektörü bu kadar çabuk yeniden büyüyemezdi. Para, paranın kullanımının azalışı ya da artışı kendi başına değil, yalnız insanlardan, insan ilişkilerinin yapılanışından bakışla kavranabilir. Bu dönüşümün birincil güçleri burada, insanların entegrasyonundaki değişikliklerde aranmalıdır; elbette sonrasında kullanımının kendisi de, bir kere büyüme sürecine girince, bütün bu hareketi, nüfus artışı, farklılaşmayı, kentlerin belirli bir doygunluk noktasına kadar büyümesini ilerletmiştir.

- “11. yüzyılın başlarının karakteristiği henüz, büyükçe para işlemlerinin yokluğudur. Zenginlik kilisenin ve dünyevi toprak sahiplerinin ellerinde bir bakıma hareketsizdir.”³⁵

35 Hans v. Werveke, “Monnaie, lingots ou marchandises? Les instruments d'échange au XIIIe siècles.” *Annales d'Histoire Economique et Sociale* No. 17. Eylül 1932, s.468.

Sonra, menkul takas araçlarına olan ihtiyaç giderek artar. Mevcut madeni para yetmez olur. İlkönce idarelik çarelere başvurulur, örneğin bir hesap birimine sahip olabilmek için, ağırlığı tartılan asil metalden levhalar ve mücevherler yardımıyla takas yapılır; atlar değer ölçüsü olarak rol oynayabilir; artan ihtiyaca uygun olarak yeni darp edilmiş para akar dolaşıma, yani otoriteler tarafından ayarı yapılmış; belirli ağırlıktaki asil metal parçaları. Ve muhtemelen, menkul takas araçlarına ihtiyacın artmasıyla bu süreç çeşitli basamaklarda tekrarlanmıştır; belki de madeni para rezervi genişleyen ihtiyaçlar için yine yetmez olduğunda doğal ya da yarı doğal yedek araçlar yardımıyla takas bir kere daha kullanım alanları kazanmıştır. İnsan edimlerinin artan farklılaşması ve iç içeliği, artan ticaret ve takas hacmi, yavaş yavaş madeni para hacmini çoğaltır, madeni para hacmi de ötekileri. İkisinin arasında yeniden orantısızlıklar ortaya çıkar, sürekli.

13. yüzyılda artık, en azından Flandre’da, menkul servet epvey büyüktür -diğer bölgelerde belki biraz daha erken ya da ortaya çıkar, bu. “Bu arada yaratılmış olan bir dizi araç yardımıyla”, servet hayli hızlı³⁶ dolaşır: bu araçlar kendi darp ettikleri altın paralardır. O zamana kadar Fransa’da, şimdiye kadar Habeşistan’da olduğuna benzer bir şekilde, ayrı altın para darp edilmezdi; kullanımda olan, hazine odalarında duran, Bizans altın sikkeleriydi. Ayrıca bozuk para, senet ve poliçe, bütün bunlar, takas zincirlerinin görünmez örgüsünün sıkılaştığının simgeleridir.

21. Ama ulaşım araçları yetersizken, toplum biraz büyükçe mesafelere yük taşıyamazken, çeşitli yerleşimler ve bölgeler

36 Hans v. Werveke a.y. Aynı sürecin tersi, demir para trafiğinin geri plana düşmesi, aynı ödemenin ön plana çıkması, geç İlkçağ’da hayli erken başlar: “Üçüncü yüzyıl ilerlediği ölçüde, çöküş de hızlanır. Dolaşımda kalan tek madeni para Antonianus’tur...” (F. Lot, *La Fin du Monde Antique*, Paris 1927, s.63). “Ordu maaşları gittikçe daha fazla aynı ödenme eğiliminde olur...” (s.65) Verilen hizmetlerin yalnızca doğal maddeler ve toprak dağıtımı yoluyla ödüllendirilmesine izin veren bir sistemin kaçınılmaz sonuçlarını öngörmek kolay: tımar kurumuna ya da onunla karşılaştırılabilir bir egemenlik biçimine varır, bu.” (s.67)

arasında takas ilişkileri ve emeğin yerelliği aşan bir farklılaşması nasıl meydana gelebildi?

Karolenj dönemine ait örneklerde, kralın, âdeta mülklerinin ürünlerini oldukları yerde tüketmek üzere maiyetiyle birlikte bir pfalz'dan (kırsal şato) diğerine gezmek zorunda olduğunu görmüştük. Bu saray bütçesi, önceki mutlakiyetçi evrenin saray bütçelerine oranla bile küçük olsa da, beslenmek için gerekli mal miktarlarını oraya buraya taşımak öylesine zahmetliydi ki, insanlar malın olduğu yere gitmek zorundaydı.

Ama nüfusun, kentlerin, eklemelenmenin ve bunun aygıtlarının daha güçlü ve hissedilir şekilde büyümeye başladığı dönemde, ulaşım araçları da gelişti.

Eski dünyadaki at koşumu ve genel olarak tüm araba ve yük hayvanlarının koşumları, ağır yüklerin uzun mesafeler boyunca taşınmasına pek uygun değildi. Bunlarla hangi mesafelerde ve hangi büyüklükteki yüklerle taşıma yapılabildiğini bilemiyoruz, ama anlaşılan bu taşıma tarzı İlkçağ ekonomisinin kara içlerindeki yapısına ve ihtiyaçlarına yetiyordu. Tüm İlkçağ boyunca kara taşımacılığı, su yoluyla taşımacılığa oranla son derece pahalı,³⁷ ağır ve zahmetli olmaya devam etti. Hemen hemen tüm büyükçe ticaret merkezleri deniz kenarında ya da gemi ulaşımına uygun ırmakların kıyısındaydı. Ve ana ulaşımın su damarları etrafındaki bu odaklaşması, İlkçağ toplumunun yapılanışının karakteristiğinde hiç de önemsiz değildir. Burada, su yollarında ve öncelikle de deniz kıyılarında, gıda maddesi ve lüks mal ihtiyaçları sıklıkla hayli uzakta bulunan yörelerden karşılanan ve çok uzaklara uzanan bir takas trafiğinin çeşitlenmiş zincirlerinde bir halka, bir düğüm noktası oluşturan, zengin ve kimisi epey yoğun nüfuslu kentsel merkezler ortaya çıktı. Onların arkasındaki, asıl olarak yalnız kara trafiğine açık olan, dev bölgelerde, yani Roma İmparatorluğu'nun büyük farkla en büyük kısmını teşkil eden sahada nüfus birincil ihtiyaçlarını doğrudan yakın çevrenin ürünlerinden karşılıyordu; burada kısa takas zincirleri, yani biraz ayrımsızca "doğal eko-

37 M. Rostovtsev, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford 1926, s.66/67, s.528 ve başka pek çok yerde (karş. taşımacılık endeksi).

nomi ilişkileri” olarak adlandırdığımız şey hâkimdi; para sadece görece küçük bir kapsamda kullanılmaktaydı; ve İlkçağ’ın bu doğal ekonomi sektörünün alım gücü, lüks maddeler için fazla düşüktü. Dolayısıyla da, küçük kentsel sektör ile muazzam karasal alanlar arasındaki tezat hayli fazlaydı. İnce sinir uçları gibi su yolları boyunca engin kara bölgelerinin içlerine doğru uzanan büyük kentsel yerleşimler oraların gücünü, emek ürünlerini kendilerine çekiyordu. Ta ki merkezi egemenlik aygıtının çöküşüyle ve kısmen de kırsal unsurların kent efendilerine karşı aktif mücadelesiyle, tarımsal sektör yeniden kentlerin hâkimiyetinden kurtulana, uzun menzilli eklemlenmeleriyle birlikte bu daha fazla farklılaşmış dar büyük kent sektörü çökene ve - biraz değişmiş biçimiyle- yöresel sınırlar içindeki kısa takas örgüleri ve doğal ekonomi kurumları onun yerine geçene kadar. İlkçağ toplumunun bu hâkim kentsel sektöründe anlaşılan kara taşımacılığını daha fazla geliştirme ihtiyacı yoktu. Kendi ülkesinin ona sunamadığı ya da ancak yüksek taşımacılık maliyetleriyle sunabildiği her şey, su üzerinden daha rahat geliyordu.

Ancak Karolenj devrinde büyük bir halklar topluluğu için, eski dünyanın trafik damarı, yani Akdeniz özellikle de Arap yayılması yüzünden, kapanmıştı. Kara ulaşımı, karasal eklemlenme, Akdeniz’den sürülme durumuyla öncekinden bambaşka bir önem kazandı. Karasal eklemlenmelerin büyümesi kara ulaşım araçlarının geliştirilmesini zorluyordu, bunların gelişimiyle de eklemlenme ve takas yine bu yönde ilerlemekteydi. Ve daha sonra, tıpkı İlkçağ’daki gibi deniz aşırı bağlantılar, örneğin Venedik ile Bizans, Flandre kentleriyle İngiltere arasındaki ulaşım, Garp ülkesinin sonraki yükselişi açısından yeniden belirleyici önem kazandıysa da, deniz aşırı bağlantılar ağının gittikçe daha yoğun bir kara bağlantıları ağıyla bağlı olması, kara içlerinde de giderek büyükçe ticaret merkezlerinin ve pazarların gelişmesi, Batı’nın gelişiminin özgül niteliğinin oluşmasında daha az rol oynamadı. Kara taşımacılığı araçlarının İlkçağ’daki düzeyinden öteye gelişmesi, toplumun Avrupa’nın kara içlerindeki alanları boyunca farklılaşmasının ve eklemlenmesinin özellikle canlı bir ifadesidir.

Atın koşum hayvanı olarak kullanımı, dediğimiz gibi, Roma dünyasında pek fazla gelişmemiştir. Koşumlar hayvanın gırtlığının üstünden geçiyordu.³⁸ Bu, atın itaatkâr olmasını sağlamak ve onu kolay yönlendirmekte binici için belki yararlıydı. Atın, İlkçağ kabartmalarında sıkça rastlanan geriye dönük başı, “gururlu” duruşu, bu koşum bağlama tarzıyla bağlantılıdır. Ama bu yöntem atı ya da katırı, koşum hayvanı olarak görece yararsız hale getiriyordu, özellikle de kaçınılmaz olarak hayvanın gırtlığını ezen ağır yüklerde.

Benzer bir durum, toynak kaplaması için de söz konusudur. İlkçağ’da, ata tam direnç sağlayan ve çekerken tüm gücünü kullanabilmesine izin veren çivili demir nal yoktur.

İkisi de, 10. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş değişir. Orman kesimlerinin hızlandığı, toplumun farklılaştığı ve kentsel pazarların oluştuğu, eklemlenmenin simgesi olarak paranın yeniden daha fazla kullanılır olduğu evrede, kara taşımacılık araçları da, hayvan emek gücünden yararlanmanın gereçleri de önemli ilerlemeler kaydeder. Ve bugün bize ne kadar basit görünürse görünsün, bu iyileştirmenin o evredeki önemi, daha sonraki bir evrede makine tekniğinin geliştirilmesinden hiç de az değildir.

38 Lefebvre des Noettes, *L'Attelage. Le cheval de selle à travers les âges. Contribution à l'histoire de l'esclavage*. Paris 1931.

Lefebvre des Noettes’ün araştırmalarına, gerek sonuçları, gerek sorularının yönü nedeniyle ne kadar çok önem verilse azdır. Bazı noktalarda elbette sınırlama gerektiren bu sonuçların önemi karşısında, yazarın nedensel bağlamı tersyüz ederek koşum tekniğinin gelişmesini köleciliğin ortadan kaldırılma nedeni olarak görmesinin ehemmiyeti yoktur.

Gerekli düzeltmelere ilişkin görüşleri, Marc Bloch’un kitap üzerine “Problèmes d’histoire des techniques,” *Annales d’histoire économique et sociale*, Eylül 1932’de yaptığı eleştiride bulmak mümkün. Lefebvre des Noettes’ün çalışmasının özellikle iki noktası orada kısmen daha net ifade edilmiş, kısmen düzeltilmiştir. 1. Çin’in ve Bizans’ın Ortaçağ’daki icatlara etkisi daha yakından incelenmeyi gerektirir görünüyor. 2. Kölecilik, yeni koşum düzeninin ortaya çıktığı erken Ortaçağ dünyasının yapılışında çoktandır önemli rol oynamıyordu: “Herhangi bir açık seçik zamansal oluş sıralaması yokken neden-sonuç ilişkilerinden nasıl söz edilebilir?” (s.484) Lefebvre des Noettes’ün başlıca sonuçlarının Almanca olarak özet bir sunumu L. Löwenthal, “Zugtier und Sklaverei,” *Zeitschrift für Sozialforschung*, Frankfurt am Main 1933 H.2’de bulunabilir.

11. ve 12. yüzyıllar boyunca, “muazzam bir inşa hırsıyla,”³⁹ hayvan emeğinin yararlanılma alanı yavaş yavaş genişletilir. Çekme yükünün ağırlığı gırtlaktan omuzlara kaydırılır. Nal ortaya çıkar. 13. yüzyılda at ve diğer koşum hayvanları için modern koşum tekniği ilke olarak yaratılmıştır. Büyükçe yüklerin uzunca mesafeler boyunca karadan taşınmasının temeli atılmıştır. Aynı zamanda tekerlekli araba ortaya çıkar ve yol kaplamalarının ilk başlangıçları görülür. Taşımacılık tekniğinin gelişmesiyle su değirmeni, İlkçağ’da sahip olmadığı bir önem kazanabilir. Su değirmenine uzunca mesafelerden de tahıl taşımaya geçiyordur artık.⁴⁰ Bu da, farklılaşma ve eklemelenme yolunda, çeşitli işlevlerin mülk çiftliğinin kapalı alanından ayrıştırılması yolunda bir adımdır.

6. Ortaçağ Toplumunun Yapılandırılmasında, İlkçağ’a Kıyasla Bazı Yeni Unsurlar Üzerine

22. Davranışlarda ve dürtüsel yaşantıda “uygarlaşma” adını verdiğimiz değişim, insanların daha fazla eklemelenmeleriyle ve birbirlerine bağımlılıklarının artmasıyla çok yakından ilgilidir. Burada verilebilen az sayıdaki örnekte, bu eklemelenme bir ölçüde oluşum halinde görülür. Ve burada, bu görece erken evrede bile, Batı’nın toplumsal eklemelenmesi belirli noktalarda İlkçağ’dakinden farklıdır. Toplumun hücre yapısı yeniden farklılaşmaya başlamıştır, hem de önceki yüksek farklılaşma evresinden geriye kalmış kendi menzili içerisindeki kurumlardan çok çeşitli şekillerde yararlanarak. Ama bu yeniden farklılaşmanın gerçekleşme koşulları, böylelikle farklılaşmanın kendisinin tarzı ve yönü de, bazı bakımlardan önceki farklılaşma evresinden ayrılıyordu.

11. ya da 12. yüzyılda “ticaretin rönesansı”ndan söz edilir. Bununla, o dönemde İlkçağ’a ait kurumların bir ölçüde yeniden canlandığı kastediliyorsa, bu elbette doğrudur. İlkçağ’ın

39 Lefebvre des Noettes, “La ‘Nuit’ du moyen âge et son inventaire,” *Mercure de France* 1932 cilt 235, s.V.

40 Hans v. Werveke, “Monnaie, lingots ou marchanises?” a.y., s.468.

mirası olmasaydı, toplumun bu gelişme sırasında karşılaştığı sorunların üstesinden gelinmesi ve bunların biçimlendirilmesi elbette bu şekilde başarılamazdı. Bir bakıma, eski temeller üzerine yapı kurmaktı, yapılan. Ama hareketin motoru, “İlkçağ’dan öğrenmekte” değildi. Toplumun kendi içindeydi, onun otomatikleşmiş işleyişlerindeydi, insanların birbirleriyle uzlaşmak zorunda oldukları şartlardaydı. Ve bu otomatik işleyişler, bu şartlar bile, İlkçağ’dakiyle aynı değildi. Batı’nın aslında ancak Rönesans ile birlikte yeniden “İlkçağ düzeyine” vardığı ve ancak ondan sonra yavaş yavaş “bunun üstüne çıktığı” düşüncesi hayli yaygındır. Ama bir “ötesine geçme” ya da bir “ilerleme” söz konusu olsun ya da olmasın, İlkçağ’a göre yeni bir şeyi temsil eden yapılanma yasaları ve gelişme yönleri ancak Rönesans’ta değil, ilk olarak -en azından belirli bir belirlenlikle- burada sözü edilmiş olan yayılma ve büyümenin erken evresinde kendini gösterir.

Bu türden yapı farklarının ikisini ele alalım: Batı toplumunda savaş esirlerinin, kölelerin ucuz işgücü eksikti. Ve şurada ya da burada mevcutsa bile -ve gerçekten de tamamen yok değildi- toplumun genel yapılışında artık çok önemli bir rol oynamıyordu. Bu da sosyal gelişmeye daha en başından farklı bir yön verdi.

Sözünü etmiş olduğumuz diğer bir durum da daha az önemli değildi. Yeniden iskân eskisi gibi bir denizin etrafında ve yalnızca nehir yolları boyunca değil, önemli ölçüde kara içlerinde ve kara ulaşım damarlarına bağlı olarak gerçekleşti. Çok defa birbiriyle sıkı sıkıya iç içe geçmiş olan her iki fenomen, Batı toplumunun insanlarını daha en başından, İlkçağ toplumunun çözmek zorunda kalmadığı ve etkileriyle toplumsal gelişmeyi yeni yollara yönelten bazı sorunlar karşısında bıraktı. Mülklerin işletilmesinde kölelerin pek az rol oynamış olması büyükçe köle rezervlerinin yokluğu ile ya da yerli serf nüfusunun savaşçı zümrenin ihtiyaçları için yeterli olmasıyla ilgili olabilir; ne olursa olsun, köle emeğinin öneminin azlığına uygun olarak, bir köleci ekonominin tipik sosyal yasaları da yoktur. Batı toplumunun yasalarının özgünlüğü de ancak

bu diğer yasaların yokluğunun oluşturduğu arka plan önünde doğru bir şekilde aydınlanır. Yalnız işbölümü değil, insanların eklemelenmesi, üst ve alt tabakaların karşılıklı bağımlılığı ve dolayısıyla da her iki tabakanın dürtüsel durumları, kölelerin bulunduğu bir toplumda, az ya da çok özgür emeğin söz konusu olduğu bir toplumdakinden farklı gelişir; özgür emeğin emek aygıtının gelişimi için taşıdığı önem bir yana, sosyal gerilimler hatta paranın işlevleri bile aynı değildir.

Burada, Batı'da uygarlığa özgül çehresini kazandıran süreçlerin karşısına, gelişmiş köle pazarlarına sahip bir toplumda işleyen diğer süreçlerin kısa bir özetini koymakla yetinmek zorundayız. Bu süreçler, ötekiindeki süreçlerden daha az zorlayıcı değildir. Günümüzdeki araştırmaların bir özeti olarak, köle emeği üzerine kurulu bir toplumun mekanizmaları şu şekilde özetlenmiştir:⁴¹

41 A. Zimmern, *Solon and Croesus, and other Greek essays*, Oxford 1928, s.113. Bu konuda ayrıca karş. Alfr. Zimmern, *The Greek Commonwealth*. Oxford 1931.

Bir süredir -ve elbette tamamıyla yerinde olarak- Roma'da kölelerin yanı sıra özgür doğanların da el emeği ile çalıştığı vurgulanmaktadır. Özellikle M. Ros-tovtsev'in araştırmaları (bak. *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford 1926), ayrıca örn. R.H. Barrow, *Slavery in the Roman Empire*, Londra, 1928 (bak. örn. s.124 vd.) gibi uzmanlık etütleri, bu koşulları daha yakından ortaya koymuştur. Ama özgür doğanların emeği olgusu, genel üretim içerisindeki payını ne kadar yüksek tahmin etseniz de, yukarıda A. Zimmern'in çalışmasından yapılan alıntıyla gösterilmiş olan ile yani el emeğinin epeyce bir kısmının köleler tarafından gerçekleştirildiği bir toplumdaki toplumsal yasaların ve süreçlerin, içerisinde en azından tüm kentsel emeğin yalnızca özgür kişiler tarafından gerçekleştirildiği bir toplumdaki işleyişlerden gayet özgül bir tarzda farklı olduğu olgusuyla hiç de çelişmez. Eski toplumda olduğu gibi geniş bir köle emeği sektörü içeren yeni toplumlarda da özgür kişilerin, aynı zamanda satın alınabilir köleler tarafından yürütülen işlerden uzak durma gayreti ve buna uygun olarak bir "yoksul avareler" tabakasının oluşumu, toplumsal bir eğilim olarak her zaman hissedilebilir. Ancak yoksulluğun baskısı altında buna rağmen daima az ya da çok sayıda özgür doğmuş kişinin kölelerle aynı işleri görmeye mecbur kaldığını anlamak da herhalde zor değildir. Ancak onların durumunun olduğu gibi kol emekçilerinin genel durumunun da köle emeğinin varlığından belirleyici şekilde etkilendiği, aynı ölçüde açık görülmez. Bu özgür kişiler ya da en azından bazıları, kölelerle aynı ya da benzer koşullara katlanmak zorundadır. Emekleri, bu tür bir toplumun kullanabildiği köle miktarına ve bu emeğin köle emeğiyle karşılıklı bağımlılık derecesine göre, az ya da çok köle emeğinin rekabet baskısı altındadır. Ve bu da, bir köle sahipleri toplumunun yapılanış yasaları arasındadır. Karş. ayrıca F. Lot, "La Fin du Monde Antique," a.y. s.69 vd.

“Köle emeği, özgür emeğin üretici çalışmasıyla etkileşir. Etkileşim üç şekildedir: belirli sayıda adamın üretimden gözetime ve millî savunmaya kaydırılmasına neden olur; kol emeğine ve herhangi biçimdeki bir yoğunlaşmış etkinlik aleyhine bir genel duygu yayar; daha özelde ise özgür emekçileri, kölelerin yer aldığı faaliyetlerden uzaklaştırır. Nasıl ki Gresham yasasına göre kötü demir para iyi parayı kovarsa, tecrübeyle sabittir ki, herhangi bir verili faaliyette ya da faaliyetler yelpazesinde köle emeği özgür emeği kovar; böylece, aşağı mevkideki kölelerle yan yana çıraklık yaparak beceri kazanmaları gerekiyorsa bir faaliyetin yüksek mevkileri için bile yeni elementler bulmak zordur.

Bu, ağır sonuçlara yol açar; çünkü bu faaliyetlerden uzaklaştırılan adamlar, kendileri de kölelerin emeğinden geçinmeye yetecek kadar zengin değildir. Bu yüzden, olabildiği kadar geçinebilecek kaynak bulmaya çalışan bir avare ara sınıf oluşturma eğilimindedirler -bu, modern ekonomistlerin ‘adi beyazlar’ ya da ‘beyaz süprüntüler’, Roma tarihini okuyanların ise ‘clientes’ ya da ‘faex Romuli’ diye bildiği sınıftır. Bu tür bir sınıf, gerek sosyal huzursuzlukları, gerek kölecî bir devletin askeri ve saldırgan karakterini vurgulamaya eğilimlidir...

Kölecî bir toplum bu nedenle keskin bir şekilde üç sınıfa bölünmüştür: efendiler, adi beyazlar ve köleler; ve orta sınıf, cemaatten ya da savaştan ya da üst sınıfın kesesinden geçinen bir avare sınıftır.

Ama bir sonuç daha vardır. Üretken çalışma aleyhindeki genel duygu öyle koşullara yol açar ki, köleler tek üreticiler ve yer aldıkları faaliyetler de ülkenin istisnasız tüm endüstrileri olma eğilimine girer. Başka bir deyişle, topluluk kendi refahı için, hiçbir değişime ya da koşullara uyum sağlamaya izin vermeyen faaliyetlere dayanacaktır ve emek açıklarını üretme/ye-tiştirme yoluyla kapatmadıkça, sürekli sermaye ihtiyacı içinde olacaktır. Ancak bu sermaye, bu topluluktan hiçbir şekilde çıkmaz. Bu yüzden ülke dışında aranmak zorundadır: ve kölecî bir topluluk ya saldırgan savaşlar yürütecek ya da özgür emek sistemine sahip komşularına borçlanacaktır...”

Kölelerin çalıştırılması özgür kişileri az ya da çok ölçüde, onursuz bir uğraş olan çalışmanın dışına sürer. Köle sahiplerinden oluşan, çalışmayan üst sınıfın yanında *çalışmayan bir orta tabaka* oluşur. Kölelerin çalıştırılmasıyla toplum görece basit bir emek aygıtına, köleler tarafından yürütülebilen ve bu nedenle de değişimlere, iyileştirmelere, yeni koşullara uyum sağlamaya görece kapalı bir teknik düzeneğe bağımlıdır. Sermayenin yeniden üretimi kölelerin yeniden üretimine, dolayısıyla da doğrudan ya da dolaylı olarak savaş seferlerinin başarısına, köle rezervlerinin bolluğuna bağımlıdır ve hiçbir zaman, insanların ömür boyu satın alınmadığı, sosyal olarak az çok özgür insanların tekil emek performanslarını satın alındığı bir toplumla aynı derecede öngörülebilirliği, hesap edilebilirliği yoktur.

Erken Ortaçağ'da nüfus yavaşça artarken kölelerin olmayışının ya da her durumda büyük rol oynamamış olmalarının Batı toplumunun tüm gelişme doğrultusu açısından hangi öneme sahip olduğu, ancak bu arka plan önünde anlaşılır hale gelir. Toplum daha başından itibaren, Roma İlkçağı'ndan farklı bir yola girmiştir.⁴² Oradakinden başka yasalara tâbiydi. 11. ve 12. yüzyılın kent devrimleri, emekçilerin, topraktan ayrılmış olanların, burjuvaların/yurttaşların adım adım toprak sahibi şövalyelerin erkinden özgürleşmesi, bunun ilk dışavurumudur. Bu noktadan başlayan bir çizgi, Garp ülkesinin giderek bir bütün halinde çalışan bir topluma dönüşmesine doğru uzanır. Köle ithalinin ve köle emeğinin yokluğu emekçilere alt tabaka olarak da epeyce bir toplumsal ağırlık sağlar. İnsanların eklemlemişinin artması süreci ilerledikçe ve bununla beraber toprak ve toprak ürünleri de ticaretin döngüsüne, paranın yasalarına dahil oldukça, çalışmayan üst tabakalar, savaşçılar ya da soylular,

42 Klasik devrindeki Yunan toplumu A. Zimmern'in incelemelerine göre kelimenin tipik anlamında bir köleci toplum değildi: "Yunan toplumu bir köleci toplum değildi; ama en alçaltıcı işleri görmek üzere kölelerden oluşan bir tortu tabakası içeriyordu. Buna karşılık köle adı verilenlerin asıl büyük bölümü, efendileriyle birlikte ve neredeyse onlarla aynı koşullarda çalışarak ileride paylaşacakları bir uygarlığın maddi temelini yaratmak üzere dışarıdan getirilmiş çıraklardan oluşuyordu." (*Solon and Croesus* s.161.)

çalışan alt ve orta tabakalara gittikçe daha fazla bağımlı hale gelir; ve bunlar da o ölçüde toplumsal güç kazanır. Burjuva tabakalarının üst tabakaya yükselişi bu yasanın bir ifadesidir. Kentsel özgür kişilerin en azından önemli bir oranının sürekli çalışmanın dışına sürüldüğü İlkçağ köleci toplumunun tam tersine, Batı toplumunda özgür kişilerin çalışmasının sonucu olarak herkesin herkese bağımlılığının artması, nihayet daha önce çalışmayan üst tabakaların üyelerini de gittikçe daha fazla işbölümü döngüsünün içine çeker. Ve Batı'nın teknik gelişiminin de, paranın gelişerek Batı için karakteristik olan özgül "sermaye" biçimini kazanmasının da ön koşulu, köle emeğinin yokluğu ve özgür emeğin gelişimidir.

23. Bu, Batı'nın Ortaçağ'dan yakın zamana kadar uzanan özgül gelişim eğilimlerine dair örneklerden birisinin kısaca tasvir edilmiş halidir.

Ortaçağ'daki iskân hareketinin bir denizin çevresi boyunca gerçekleşmemiş olması olgusunun da önemi daha az değildir. Göçmen kavimlerin ilk dalgaları, belirtmiş olduğumuz gibi, Avrupa alanında yalnızca kıyı bölgelerinde ve özellikle de Akdeniz'in kıyı bölgelerinde yoğun ticaret eklemlesmesine ve büyükçe bölge birimlerinin entegrasyonuna yol açmıştı. Bu, Yunanistan için ve daha da fazla Roma için geçerlidir. Romalıların egemenliği ağır ağır büyük içdenizin havzası etrafında genişledi ve nihayet onu çepeçevre kuşattı. "Ren, Tuna, Fırat ve Sahra'daki en dış sınırları, bu kıyı kuşağına erişimi emniyet altına alan dev bir savunma çemberi oluşturuyordu. Deniz hiç kuşkusuz, Roma İmparatorluğu için hem siyasi, hem ekonomik birliğinin temelidir."⁴³

Cermen kabileleri de ilk önceleri her yanda Akdeniz'e doğru akın ederler ve ilk önceleri ülkelerini Roma İmparatorluğu'nun bölgelerinde, Romalıların "mare nostrum" ["bizim deniz"] diye adlandırmış olduğu denizin etrafına kurarlar.⁴⁴ Franklar bu noktaya kadar varamazlar; tüm kıyı yörelerini iş-

43 Henri Pirenne, *Les villes du moyen age*. Brüksel 1927, s.1vd.

44 Henri Pirenne, a.y., s.10 vd.

gal edilmiş bulurlar. Zorla geçmeye çalışırlar. Bütün bu değişimler ve mücadeleler bile Akdeniz çevresindeki iletişimleri sarsmış ve gevşetmiş olabilir. Akdeniz'in Avrupa toprakları üzerindeki her türlü yüksek kültür gelişmesi için ulaşım yolu, bağlayıcı öge, zemin ve merkez olarak taşıdığı önemin daha temelli bir şekilde Arapların istilasıyla tahrip olduğu açıkça görülüyor. Gevşemiş bağlar ancak bu istilayla birlikte nihai olarak kopar. Roma gölünün epey bir kısmı Arap gölü olur. "Doğu ve Batı Avrupa'yı, Bizans İmparatorluğu'nu ve batıdaki Cermen ülkelerini birbirine bağlayan bağ kesintiye uğramıştır." İslâm'ın istilasının fiili sonucu, burayı, tarihin başlangıcından beri hiç varolmamış bir duruma getirmek oldu.⁴⁵ Biraz daha farklı ifade etmek istersek: En azından o zamana kadar, Avrupa'nın kara ülkelerinde büyük nehir vadilerinin ve az sayıdaki birkaç askeri yolun dışında bundan daha zengin çeşitlenmiş bir toplum ve böylelikle daha fazla çeşitlenmiş bir üretim hiçbir zaman gelişmemiştir.

Hali hazırda, daha fazla kara merkezli bir gelişmenin koşullarının gerçekten de tek başına Arap istilası tarafından mı yaratıldığına karar vermek henüz zor. Avrupa içlerinin kavim göçlerinin kabileleriyle dolması da buna kendi payına katkıda bulunmuş olabilir. Ama Batı ve Orta Avrupa toplumunun gelişme yönü için, o zamana kadarki ulaşımın ana damarlarından geçici olarak koparılacak her durumda belirleyici bir rol oynamıştır.

Karolenj devrinde gerçekten de ilk defa muazzam bir bölge, epeyce kara içlerinde bulunan bir merkezin etrafında gruplaştı. Toplum, kara içi iletişimlerini daha fazla geliştirme göreviyle

45 Henri Pirenne, a.y. s.27. Bu "kara içlerine geri atılma"nın bir doğrulamasını ve Batı toplumunun gelişim yönü için önemini, kara taşımacılığı araçlarının İlkçağ'daki düzeyini aşan gelişmesinin, bugün görülebildiği kadarıyla, gemicilik tekniğinde buna karşılık düşen ilerlemelerden aşağı yukarı bir yüzyıl önce başlamış olması olgusunda bulmak mümkün. İlki aşağı yukarı 1050 ile 1100 arasında, ikincisi ise anlaşılan ancak 1200 civarında başlar. Bu konuda bak. Lefebvre des Noettes, *De la marine antique à la marine moderne. La révolution du gouvernail*. Paris 1935, s.105 vd. Ayrıca karşı. Eug. H. Byrne, *Genoese shipping in the twelfth and thirteenth centuries*, Cambridge (Mass.) 1930, s.5-7).

karşı karşıyaydı. Yüzyıllar içerisinde bunu başardığında, İlkçağ'ın mirası bu bakımdan da yeni koşullar içine girmişti. İlkçağ'ın bilmediği biçimlenmelerin temeli atıldı. İlkçağ entegrasyon birimleri ile yavaş yavaş Batı'da oluşan diğer entegrasyon birimleri arasındaki bazı farklar bu noktadan hareketle anlaşılmalıdır: devletler, uluslar ya da bu birimlere başka ne adlar verirsek verelim, çoğunlukla kara içlerindeki merkezler ya da başkentler etrafında gruplanmış ve kara içi damarlarla birbirine bağlı halk gruplarıdır.

Daha sonraları Batı merkezleri tarafından yalnızca bir kıyı kolonizasyonu ya da yalnızca büyük nehir vadileri etrafının kolonizasyonu değil de, büyük kara bölgeleri boyunca bir kolonizasyon amaçlanıp geliştirildiyse, Garp ülkesinden hareketle dünyanın geniş bölümleri gerçekten işgal edilip oralara yerleşildiyse, bunun önkoşulları, köle emeğine bağlı olmayan kara içi iletişim biçimlerinin ana yurtların kendisinde geliştirilmiş olmasındaydı. Bu gelişme yönünün de başlangıçları Ortaçağ'dadır.

Ve nihayet, bugün toplumun karasal-tarımsal sektörü de daha önce hiç olmadığı kadar farklılaşmış işbölümünün ve geniş alanlara yayılan mübadele eklemlenmeleri döngüsüne dahil edildiyse, bu gelişmenin başlangıçları da yine bu dönemdedir.

Bugün hiç kimse, Batı toplumunun bir kere bu yola sokulduktan sonra mutlaka oradan devam etmesinin zorunlu olduğunu söyleyemez. Toplumun bu yolda kalmasında ve istikrar kazanmasında, bugün bile tamamı görülemeyen koca bir manivelalar örgüsü etkili oldu. Ama bu toplumun sonradan, yakın çağda izlemeye devam ettiği yola işte bu dönemde, bu erken dönemde girmiş olduğunu görmek önemlidir. Dünya toplumunun gelişimi açısından bakıldığında bütün bu çığırın, Ortaçağ ve Yakınçağ'ın bir arada tek ve bir bütün oluşturduğu bir dönem, bir büyük "Ortaçağ" gibi görüldüğünü düşünmek kolaylıkla mümkün. Ve Ortaçağ'ın kelimenin dar anlamında yalnızca o statik zaman aralığı, sıklıkla tarif edildiği şekliyle "taşlaşmış orman" olmadığını, içerisinde, sonradan yakın çağın içinde ilerlemeye devam ettiği yönde bir hareketlilikle do-

lu evreler ve sektörler, genişlemenin, işbölümünün ilerlediği, toplumsal dönüşümlerin ve devrimlerin, iş gereçlerinin geliştirildiği evreler bulunduğunu görmenin önemi de daha az değildir. Bunların yanında, kurumların ve düşüncelerin katılaştığı ve âdeta “taşlaştığı” sektör ve evreler de vardı. Ama genişleme dolu evre ve sektörler ile yayılma ve gelişmenin ilerletilmesinden ziyade muhafazası için mücadele verilen, toplumsal kurumların daha katı hale geldiği evrelerin birbirini izlemesi, daha yakın zamanlar için de yabancı bir şey değil; her ne kadar toplumsal gelişme ve evre değişiklikleri Ortaçağ’dakinden çok daha büyük bir hız kazanmış olsa da.

7. Feodalizmin Sosyo-Oluşumu Üzerine

24. Toplumsal genişleme süreçlerinin sınırları vardır. Er ya da geç dururlar. Aşağı yukarı 11. yüzyılda başlamış olan genişleme hareketi de giderek durma noktasına geldi. Batı Frank şövalyeleri için, orman kesimleri yoluyla yeni tarlalar açmak gittikçe daha zorlaşıyordu. Sınırların hemen ötesinden toprak kazanmak pek mümkün değildi ya da ancak çok şiddetli çarpışmalarla mümkündü. Doğu Akdeniz’in kıyı bölgelerindeki kolonizasyon ilk başarılarından sonra durakladı. Ama savaşçı nüfus artmaya devam ediyordu. Bu egemenler tabakasının da tutkuları, dürtüleri, henüz toplumsal bağımlılıklar ve uygarlaşma süreçleri tarafından, kendisinden sonraki üst tabakalarda olduğundan çok daha az dizginlenmişti. Erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliği pek sarsılmış değildi. “Bu zamanın tarihçelerinin her sayfasında, sekiz, on, on iki ve daha fazla erkek çocuğu olan şövalyelerden, baronlardan, büyük egemenlerden söz edilir.”⁴⁶ 12. yüzyılda daha belirgin bir şekilde öne çıkan ve 13. yüzyılda bir bakıma kesinleşmiş olan “feodal sistem” denen şey, toplumun tarımsal sektöründeki bu genişleme hareketinin tamamlanmış biçiminden başka bir şey değildir; kentsel sektörde bu hareket başka bir biçimde biraz daha de-

46 A. Luchaire, *Louis VII., Philippe Auguste, Louis VIII.* Paris 1901 (Lavissee, *Histoire de France*, cilt III, 1), s.80.

vam eder ve nihayet o da tamamlanmış biçimini lonca sisteminde bulur. Bu toplumun içerilerinde, zaten bir parça toprağa, mülklere sahip olmayan savaşılar için toprağa ulaşmak, küçük bir toprak mülkiyeti olan haneler için de yeni topraklar kazanmak ve mülkiyetlerini büyütmek gittikçe daha zor hale gelir. Mülkiyet koşulları katılaşır. Yükselmek gittikçe zorlaşır. Ve buna uygun bir şekilde savaşılar arasındaki zümre farkları da katılaşır. Soylu tabakada, toprak mülkiyetindeki çeşitli büyüklük kademelerine denk düşen hiyerarşi gittikçe daha belirgin bir şekilde öne çıkar. Ve vaktiyle hizmet rütbesini ya da bugün adlandıracağımız gibi “memuriyet kademesini” tanım-lamış olan çeşitli unvanlar artık giderek yeni bir anlamda sabitleşir; belirli bir hanenin toprak mülkiyetinin büyüklüğünün ve böylelikle aynı zamanda askeri kudretinin ifadesi olarak, o hanenin adıyla birleşirler. Hersek [dük] hanedanları, vaktiyle bir kralın bir teritoryumun [ülkel bölge] başına geçirmiş olduğu kraliyet hizmetkârlarından birinin soyundan gelenlerdir; giderek kendileri de bütün bu teritoryum üzerindeki az çok bağımsız tımar beyi ve bu teritoryumun içerisinde de az ya da çok büyükçe bir tımarsız hane mülkünün sahibi olurlar. Graf-lar [kontlar] ya da “comtes” de benzer durumdadır. “Vicomtes” [vikot] ise, bir grafın belirli bir küçük bölgenin başına kendisine vekil olarak getirmiş olduğu ve yardımcı-graf [Vizigraf] sıfatıyla artık bu bölge üzerinde miras bırakılabilir bir mülk olarak tasarrufta bulunan bir adamın soyundan gelenlerdir. “Seigneurs” [senyörler] ya da “Sires” [sörler] bir grafın vaktiyle kalelerinden ya da şatolarından birisinin başına bekçi olarak koyduğu ya da belki de bekçisi olarak görevlendirildiği küçük bölgede kendi kalesini inşa etmiş olan bir adamın soyundan gelenlerdir.⁴⁷ Artık onun hanesinde de kale ve etrafındaki toprak, miras bırakılabilir mülkiyete dönüşmüştür. Herkesin nesi varsa, elinde tutar. Yukarıdan hiç kimsenin elindekini almasına izin vermez. Ve artık aşağıdan da hiç kimse bu-raya giremez. Toprak dağıtılmıştır. İç ve dış doğru genişle-

47 Jos. Calmette, *La Société féodale*. Paris 1932, s.71. Ayrıca karş. aynı yazarın eseri: *Le monde féodal*. Paris 1934.

yen bir toplum, yükselmenin, toprak edinmenin ya da daha fazla toprak kazanmanın bir savaşı için çok da zor olmadığı bir toplumdan, yani fırsatların ya da mevkilerin görece açık olduğu bir toplum, birkaç nesil içerisinde mevkilerin az çok kapalı olduğu bir toplum haline gelir.

25. Yükselme ve genişleme imkânlarının daha fazla olduğu evrelerden, standart ihtiyaçları ve yükselme ihtiyaçlarını tatmin etme imkânlarının azaldığı, herkesin kendi konumunda dışa karşı kapandığı ve aynı konumdakilerin daha sıkı kenetlendiği evrelere geçişler... türünden süreçler tarihte sıkça gerçekleşir. Biz kendimiz de halen, sanayi toplumunun özel esnekliği, bir sektörün kapanması halinde başka bir sektörde yeni fırsatlar yaratabilme imkânı ve karşılıklı birbirine bağlı bölgelerin gelişme düzeylerinin farklılığı tarafından ılımlılaştırılmış, bu türden bir dönüşümün tam ortasındayız. Ama bütün olarak bakıldığında her kriz yalnız şu yönde bir itme, her konjunktür öteki yönde bir itme demek değildir; toplumdaki ana eğilim her zaman daha belirgin şekilde mevkilerin kapalı olduğu bir sistem yönünü işaret eder.

Bu tür dönemler, ruhların bir miktar karamsarlaşmasıyla - en azından talihsiz olanlar nezdinde öyledir-, toplumsal biçimlerin sertleşmesi ve donmasıyla, alttan gelen engelleri kırma girişimleriyle ve dediğimiz gibi, aynı konumdakilerin hiyerarşik bir düzen içerisinde daha sıkı birleşmesiyle uzaktan bakıldığında bile belli ederler kendilerini.

Ayrıntılarında ise, ağırlıkla doğal ekonomiye dayalı bir toplumdaki süreçler, kuralları daha az kesinlikli olmamakla birlikte, bir para ekonomisi toplumundakinden daha farklı bir seyir izler. Feodalleşme sürecinde daha sonraki gözlemciye ilk bakışta başka her şeyden önce anlaşılmaz görünen şey, ne kralların, ne herseklerin, ne de daha alt kademelerdeki tüm diğer rütbelerin, kendi hizmetkârlarının tımarın az çok bağımsız sahiplerine dönüşmesini önleyebilmiş olduğu olgusudur. Ama özellikle de bu fenomenin istisnasızlığı, burada iş görmüş olan toplumsal otomatik işleyişlerin gücünü gösterir. Doğal ekonomiye dayalı bir toplumda tacın taşıyıcıları tekrar

tekrar genişlemeyi, yani yeni topraklar fethetmeyi başaramadığı zaman, kral hanedanını yavaş yavaş yokuş aşağı sürükleyen zorunluluklar yukarıda zaten ana hatlarıyla çizilmişti. Benzer süreçler, genişleme imkânının ve dış tehdidin azalmasıyla tüm savaşçı toplum içerisinde de işledi. Bunlar, içerisinde ticaret örgüsünün büyük rol oynamadığı, toprak mülkünün az çok kendine yeterli olduğu ve korunma ya da saldırı amaçlı askeri ittifakların büyükçe bölgelerin entegrasyonunun birincil biçimi niteliğini taşıdığı toprak mülkiyeti üzerine kurulu bir toplumun tipik yasalarıdır.

Kabile birliğinde savaşçılar bölükler halinde gruplanmış olarak görece sıkı ilişkiler içerisinde bir arada yaşarlar. Sonra yavaş yavaş tüm ülkeye dağılırlar. Sayıları artar. Ama çoğalmalarıyla, büyük bir bölgeye yayılmalarıyla, vaktiyle kabilenin ya da bölüğün tek tek üyelere sunduğu koruma da kaybolur. Artık mülklerinde ve kalelerinde kendi başlarına ve pek çoğu da diğerlerinden epey uzak mesafede oturan tek tek aileler, tek tek savaşçılar, hem bu ailenin, hem de az çok kalabalık sayıdaki serfin, tebanın, her türlü kademedен yarı-özgürün egemeni olan bu egemenler artık geniş bir bölgede daha önce hiç olmadıkları kadar tecrit haldedirler. Savaşçılar arasında, artan sayıların ve daha geniş bir alanın, bireylerin daha fazla tecrit olmuşluğunun ve toprak mülkiyetinin yasalarının birer işlevi niteliğindeki yeni ilişki biçimlerinin tüm ülkede oluşması ancak ağır ağır ilerler.

Kabile birliğinin zamanla çözülmesiyle ve Cermen savaşçıların Galyalı-Roman üst tabaka ile kaynaşmasıyla, savaşçıların geniş bir bölgeye yayılmasıyla, sosyal olarak daha güçlü olanlara karşı kendini korumak için, daha kudretli birinin himayesine girmekten başka çare kalmaz tek tek kişilere. Bunların ise eşit kudretlilere, yaklaşık benzer büyüklükteki bir toprak mülkiyetine ve böylelikle de yaklaşık benzer savaş kudretine sahip başkalarına karşı kendilerine korunmak için tek çareleri, savaşçılık hizmetlerini, bilek güçlerini onlara sunan ve karşılığında toprak vermek ya da mevcut topraklarını korumak zorunda oldukları savaşçıların yardımını almaktır.

Bireysel bağımlılıklar oluşur. Tekil savaşçı bir diğeriyle yemine dayalı bireysel bir ittifak kurar. Orduda daha yüksek rütbeli olan, daha büyük bir toprak bölgesine sahip olan - biri diğeri gerektirir ve birinde bir değişim er ya da geç öteki konuda da değişim demektir- "tımara efendisi"dir, sosyal olarak daha zayıf olan ise "vasal". Bazı koşullarda bu kişi de kendisinden daha az toprağa sahip, üretim araçları ve savaş teçhizatı bakımından daha zayıf olan başka savaşçıları hizmetleri karşılığında himayesi altına alabilir. Bu türden bireysel ittifaklara girmek, ilk önceleri, insanların insanlara karşı korunabilmesinin tek biçimidir.

"Feodal sistem" kabile düzeniyle ilginç bir tezat içerisindedir. Bu düzenin çözülmesiyle kaçınılmaz olarak yeni gruplaşmalar, yeni entegrasyon biçimleri oluşur. Toplumun hareketliliğinin ve genişleme eğiliminin daha da güçlendirdiği, müthiş bir bireyselleşme atılımı gerçekleşir. *Kabile bağına oranla bir bireyselleşmedir* bu; kısmen de aile bağına oranla bireyselleşme- tıpkı sonradan tımara bağına, lonca bağına, zümre bağına ve tekrar tekrar aile bağına oranla bireyselleşme atımları görüleceği gibi. Ve tımara yemini, tek tek savaşçıları arasındaki savunma ittifakının mühründen, toprak dağıtan ve koruyan bir savaşçı ile hizmet sunan savaşçı arasındaki bireysel ilişkinin kutsallaştırılarak berkitilmesinden başka bir şey değildir. Kral, hareketin başlangıç aşamasında, bir uçta durur. Fatih kral olarak fiiliyatta tüm topraklar üzerinde tasarruf edebilmektedir ve hiçbir hizmet sunmaz; yalnız toprak dağıtır. Serf, piramidin öteki ucundadır; hiçbir toprak üzerinde tasarrufu yoktur ve yalnız hizmetler sunar ya da aynı anlama gelmek üzere vergi verir. Bunların arasındaki tüm basamakların, evvelâ, iki yüzü vardır. Aşağıya toprak ve himaye, yukarıya ise hizmet sunmak durumundadırlar. Ama, diğeriinden üstte olanın hizmetlere, öncelikle de savaşçılık hizmetlerine, diğeriinden aşağı olanın ise toprağa ve himayeye bağımlılıklarının bu örgüsü, çok özgül kaymalara yol açan gerilimleri içinde barındırır. Feodalleşme süreci, bu bağımlılıklar örgüsü içerisinde bu tür kaçınılmaz bir kaymadan başka bir şey değildir. Belirli bir evrede

Garp ülkesinin her yerinde ve daima, diğerinden üstte olanların hizmetlere bağımlılığı, daha altta olanların bir kere bir parça toprak üzerinde tasarruf eder hale geldikten sonra himaye duydukları bağımlılıktan daha fazladır. Her toprak parçasının kendi efendisini geçindirdiği bu toplumdaki merkezkaç kuvvetler güçlerini buradan alır. Savaşçı toplumunun tüm basamaklarında bir zamanların hizmetkârlarını ellerindeki tımarlara bağımsız tasarruf eden sahipleri haline getiren ve hizmet unvanlarını mülkiyetin ve askeri gücün büyüklüğüne denk düşen basit rütbe adlarına dönüştüren döngüsü ile o süreçlerin basit yasası budur.

26. Aslında onlara daha sonra bakan gözlemci “hukuk” adını verdiği şeye ilişkin düşüncelerini, hep ve sürekli savaşçılarla feodal toplum arasındaki ilişkilere taşıyıp duruyor olmasaydı, kendi başına bu kaymaların ve mekanizmaların kavranması zor olmayacaktı. Bizim toplumunuzun düşünme alışkanlıkları öylesine zorlayıcıdır ki, geriye doğru bakan kişi gayri iradî olarak şöyle sormaya eğilimlidir: Krallar, hersekler, graflar, ilk başta üzerinde tamamıyla tasarrufta bulundukları toprakların tasarruf erkinin ellerinden alınmasına nasıl razı geldiler ki? Neden “haklarına” sahip çıkmadılar?

Ama burada, daha fazla ayrılmış bir toplumda “hukuk meseleleri” adı verilen şey değildir söz konusu olan. Kendi “hukuk biçimlerinizi” hukukun *kendisi* olarak görmemek, feodal toplumu anlamanın âdeta ön koşuludur. Hukuk biçimleri her dönemde, toplumun yapısına karşılık düşer. Sanayi toplumunun mülkiyet biçimlerine ait genel, yazıya dökülmüş hukuk normlarının oluşmasının ön koşulu yüksek bir toplumsal eklemlenme düzeyi ve bununla bağlantılı olarak, kendi egemenlik bölgelerinde tek bir ve aynı hukuka genel geçerlilik kazandırabilecek, bu bölge içerisinde yazılı sözleşmelere, sabitleşmiş yasalara ve yetkili temsilcilerinin sözüne, ayak direyenlerin bile saygı göstermesini sağlayabilecek kadar güçlü olan merkezi kurumların oluşumudur. Yeni çağda hukuki unvanların ve mülkiyet haklarının dayanağını oluşturan erk, artık o kadar dolaysızca görünür değildir. Bu erk birey karşısın-

da öyle büyüktür ki, orada oluşunun kesinliği, ondan kaynaklanan tehdit öyle tabiidir ki, bir *Kohlhaas** mücadelesiyle sınanması pek enderdir. İşte bu yüzden bu hukuku, sanki kendi başına bir varlıkmış, sanki gökten inmiş, sanki iktidar aygıtı başka bir yapılaşa sahip olsaydı da varolacak olan “hukukun” ta kendisiymiş gibi görme eğilimi bu kadar büyüktür.

Hukuk ve iktidar aygıtı arasındaki aracı zincirler, toplumsal farklılaşmanın fazlalığına uygun bir şekilde, uzamıştır. Ve hukuk aygıtı, her zaman ve elbette hiçbir zaman tamamen olmasa da, pek sık iktidar aygıtından bağımsız çalıştığından, hukukun her toplumda olduğu gibi burada da toplum yapısının bir işlevi, toplumsal kuvvetler oranının ifadesi, çeşitli sosyal grupların birbirine ihtiyaç ve bağımlılık derecesinin ya da toplumsal güç oranlarının -ki aynı şeyin ifadesidir- simgesi olduğunu kolaylıkla göz ardı etmek mümkündür.⁴⁸

(*) Kleist'in “At Tüccarı” adlı öyküsünde kendi hakkını savunmakla başlayarak haksızlık etmeye varan karakter - ç.n.

48 Bununla birlikte hukukun hareket etmesi ve değişmesi, hukuk aygıtının sabitlenmesinden, bağımsızlaşmasından ve kendine ait mevcudun muhafazasından çıkarı olan uzman kurumların varlığı yüzünden görece zordur. Her zaman toplumun epey bir bölümünün çıkarının bulunduğu “hukuki güvencenin” kendisi zaten bir ölçüde hukukun yerinden kırırdatılmasının zorluğuna dayanır. Ve bu çıkar, bu hareketsizliği daha da teşvik eder. Eklemlenmiş ya da karşılıklı bağımlı hale gelmiş insanların sayısı ne kadar fazlaysa, bölge ne kadar büyükse, bu tür görece büyük bölgeler çapında tek tip bir hukuk da - örneğin tek tip bir para birimi ne kadar gerekliyse- o denli gerekli olur; yine tıpkı para birimi gibi eklemlenmişliğin bir organı, karşılıklı bağımlılıkların bir üreticisi olan hukuk ve onun aygıtı her türlü değişikliğe o denli kuvvetle karşı koyar, her değişikliğin beraberinde getirdiği arazlar, çıkar kaymaları o denli büyür. Bu da, iktidar aygıtının “meşru” organlarıncı bedensel zor kullanımının sadece tehdidine başvurulmasının bile, bireyleri ve bütün halinde toplumsal grupları, toplumsal güç oranlarının belirli bir düzeyinde bir kere tespit edilmiş olan hukuk ve mülkiyet normu neyse ona itaat eder hale getirmek için genellikle uzun müddet yeterli olmasına katkıda bulunur. Mevcut hukuk ve mülkiyet ilişkilerinin muhafaza edilmesiyle bağlantılı çıkarlar öylesine büyüktür, artan eklemlenme sayesinde hukukun kazandığı ağırlık o denli hissedilebilirdir ki, karşılıklı bağımlılığın daha az olduğu toplumlardaki insanların girişmeye eğilimli bulunduğu, toplumsal güç oranlarının bedensel mücadele yoluyla yeniden sınanması yerine, mevcut hukuka uyma yönünde uzun süreli bir rıza geçmiştir. Ve ancak toplum içerisindeki sarsıntılar ve gerilimler olağanüstü büyüdüğünde, mevcut hukuk ile bağlantılı çıkarlar toplumun geniş kesimlerinde sallantılı hale geldiğinde, ancak o zaman, çok kere yüzyıllar süren bir

Feodal toplumda bu daha örtölmemiş şekilde açığa çıkıyor-
du. İnsanların ve bölgelerin karşılıklı bağımlılıkları daha azdı.

aradan sonra, bir toplumun grupları, sabitlenmiş hukukun gerçek toplumsal güç oranlarına hâlâ denk düşüp düşmediğini bedensel erk mücadelesiyle sına-
maya girişirler.

İnsanların birbirlerine çok daha az bağımlı oldukları, dolayısıyla toplumun son derece gerçek olan, ama hiçbir zaman bir bütün halinde görölemediği için anlaşılması kolay olmayan eklemlenme örgüsünün bireyin karşısına her zaman daha güçlü taraf olarak dikilmediği, ağırlıkla doğal ekonomiye dayalı toplumda ise, tek kişinin hak iddiasının arkasında bu hakkı muhafaza eden kudret, toplumsal kuvvet, daima dolaysızca görünür halde olmak zorundaydı; bu kudret çözüldüğünde ya da kuşkulu hale geldiğinde, o hak da ortadan kalkardı. Her mülk sahibi, "hak iddiası" için yeterli savaş kudretine, yeterli toplumsal güce hâlâ sahip olduğunu bedensel kavga içerisinde kanıtlamaya hazır-
dı ve hazır olmak zorundaydı da. İnsanların büyükçe bölgeler boyunca ve gö-
rece iyi iletişim imkânlarıyla sıkı ve yoğun eklemlenmesinin karşılığı, yerel ve bireysel farklılıkları büyük ölçüde bir kenara bırakan bir hukuktur, "genel" den-
nen bir hukuktur, yani tüm bölge ve bu bölgenin tüm insanları için uygulanabilir ve geçerli olan bir hukuktur.

Ağırlıkla doğal ekonomiye dayalı feodal toplumdaki eklemlenmenin ve bir-
birine muhtaçlığın diğer türü, görece küçük gruplara ve sıklıkla da tek tek bireylere günümüzde "devletlerin" yürüttüğü işlevler yükliyordu. Buna uygun olarak "hukuk" da kıyas kabul etmez bir şekilde daha fazla "bireyselleşmiş" ve "yerel"di. Filanca tımar beyiyle falanca vasalın, filanca serf grubuyla mülk sahibinin, filanca burjuvanın falanca senyörle, falanca manastır başrahiplerinin falanca hersekle kurduğu bir yükümlülük ilişkisi ve bağ söz konusuydu. Ve bu "hukuk ilişkilerinin" incelenmesi aynı zamanda, bunun ne demek olduğuna dair son derece net bir kavram sağlar: Bu evrede toplumsal eklemlenme örgüsü ve insanların karşılıklı bağımlılıkları daha azdı ve buna uygun olarak da toplumsal entegrasyon tarzı, insan ile insanın ilişkisi, başkaydı. Örneğin. Pirenne, "İnsan kent defterlerine abartılı bir önem biçmekten sakınmalıdır," der: "Bunlar ne Flandre'da ne de Avrupa'nın başka bir yöresinde, kent hukukunun tamamını kapsar. Anahatlarını tespit etmekle, birkaç temel ilkeyi formüle etmekle, özellikle önemli birkaç uzlaşmazlığı çözmekle yetinirler. Çoğunlukla özel koşulların sonucudurlar ve yalnızca, hazırlandıkları anda ele alınmış olan meseleleri dikkate almışlardır... Yurttaşlar [burjuvalar] yüzyıllar boyunca kent kayıtlarına olağanüstü bir kaygıyla bekçilik ettilerse, bunlar özgürlüklerinin güvencesi olduğu içindir; çünkü mutabakatların ihlal edilmesi halinde yurttaşların ayaklanmalarını haklı göstermelerine imkân veriyorlardı- ama [onlara atfedilen önem,] kesinlikle hukuklarının bütününe kapsadığından dolayı değildir. Bir bakıma kent hukukunun iskeletiydiler. oluşturdukları mutabakatın etrafında âdetlerin, alışılmış usüllerin, yazıya dökölmemiş ama kaçınılması hiç de bu yüzden daha kolay olmayan imtiyazlardan sınıksı bir örgü vardı ve durmaksızın geliyordu.

Bu yüzden pek çok kent defterinin kendisinde de kent hukukunun gelişimi öngörölmekte ve önceden tanınılmaktaydı... Flandre kontu 1127'de Brugges yurttaşlarına, 'alışıldık usullere dayalı yasalarını bir günde iyileştirme' imkânını, yani kentin alışıl gelmiş usullerine ek yapma hakkını tanıdı." (Pirenne, *Les villes du moyen age*, a.y., s.168.)

Tüm bölge boyunca istikrarlı bir iktidar aygıtı yoktu. Mülkiyet ilişkileri dolaysızca, karşılıklı birbirine ihtiyacı olmanın ve gerçek toplumsal gücün ölçüsüne göre kendi kendine ayarlanıyordu.*

İşte burada bir kere daha görüyoruz ki, farklı bir eklemlenme örgüsüne uygun olarak, farklı büyüklük kademelerine ait oluşumlar, örneğin bir kent ile büyükçe bir feodal bey birbirleri karşısında, günümüzde artık yalnız “devletler” arasında varolan türden konumlarda bulunurlar ve hukuki mutabakatları da, onlar arasındaki kuralların aynısını arzeder: çıkarlardaki ve toplumsal güçteki kaymaları epeyce dolaysızca izler.

(*) *Toplumsal güç kavramı hakkında not.* Bir insanın ya da bir grubun “toplumsal gücü” karmaşık bir fenomendir. Tek kişiyle ilgili olarak, hiçbir zaman tamamen onun bireysel bedensel gücüyle özdeş değildir ve gruplarla ilgili olarak da onların toplamı değildir. Ama bedensel güç ve beceri bazı koşullar altında toplumsal gücün önemli bir unsurunu *oluşturabilir*. Bedensel gücün toplumsal güçteki payının ne kadar olduğu, toplumun genel yapısına ve söz konusu tek kişinin o toplum içerisindeki konumuna bağlıdır. Toplamların kendi yapısı ve yapılışı ne kadar farklıysa, bu güç, bu toplumsal güç de, yapısı ve yapılışı bakımından o kadar farklıdır. Örneğin sanayi toplumunda, onun gelişiminin bazı evrelerinde bedensel güç toplumsal güç bileşiminin unsuru olarak herkes için yeniden büyük önem kazanabilmekle birlikte, bir kişide en yüksek toplumsal güç ile çok düşük fiziksel güç bir arada olabilir.

Feodal savaşçılar toplumunda önemlice bir bedensel güç toplumsal gücün vazgeçilmez unsurudur, ama tek başına bedensel güç toplumsal güç için belirleyici değildir. Biraz basitleştirerek şöyle denebilir: Feodal savaşçılar toplumunda bir erkeğin toplumsal gücü, bir şansı ifade ettiği kadarıyla, üzerinde fiilen tasarrufta bulunduğu toprağın çapı ve verimliliği ile aynı büyüklüktedir. Fiziksel gücü kuşkusuz bu tasarruf erkinin başlıca unsurlarından birini oluşturur. Bir savaşçı gibi dövüşemeyen ve kendi bedenini saldırı ve savunmada kullanamayan birisinin uzun vadede bu toplumda mülk sahibi olma şansı pek yoktur. Ama bu toplumda bir kere büyükçe bir parça toprağı eline geçiren, bu toplumdaki en önemli üretim aracının tekercisi olarak toplumsal bir güce, yani kişisel bireysel gücünün ötesinde fırsatlara sahip olur. Toprağı ihtiyacı olan başkalarına toprağından verebilir ve bunun karşılığında onların hizmetlerini talep edebilir. Toplumsal gücünün, üzerinde fiilen tasarrufta bulunduğu toprakların çapı ve verimliliği kadar olması aynı zamanda şu demektir: toplumsal gücü onun maiyeti, ordusu, savaşçı gücü kadardır.

Ama böylelikle aynı zamanda, toprağını elinde tutmak ve savunmak için hizmetlere ihtiyacı olduğu da açıktır. Çeşitli kademelerden oluşan bir maiyete ihtiyacı olması, onun toplumsal gücünde önemli bir unsurdur. Maiyetin gücü, yani [toprak sahibinin] hizmetlere duyduğu ihtiyaç arttığı zaman, toplumsal gücü azalıyordu; sahip olmayanlarda toprağı ihtiyacı ve talep arttığında, toprağı elinde tutanların toplumsal gücü artıyordu. Bir insanın ya da grubun toplumsal gücü tam anlamıyla ancak orantılarla ifade edilebilir. Bu, bunun basit bir örneğidir.

“Toplumsal gücün” ne olduğunu daha yakından incelemek, başlı başına bir ödev konusu olabilir. Geçmişte ve günümüzdeki toplumsal işleyişler için han-

Sanayi toplumunda, bir anlamda feodal toplumdaki savaşırlar ile mülk sahibi arasındaki ilişkiyle kıyaslanabilecek olan ve bu ilişkinin kurallarının onun üzerinden açıklanabileceği bir ilişki türü vardır. Bu da, devletler arasındaki ilişkidir. Bu ilişkilerde de, ekonomik eklemlenme örgüsünden kaynaklanan karşılıklı ihtiyaç ya da bağımlılığın yanı sıra askeri gücün de görece çok yüksek bir paya sahip olduğu toplumsal güç, gayet açık bir şekilde belirleyicidir; buna karşılık bu savaş potansiyelinin kendisini de önemli ölçüde belirleyen bir etken, savaşçılar toplumundakine benzer şekilde, hükümlanlık alanının büyüklüğü ve verimliliği, üzerinde beslenebilen insanların sayısı ve emek potansiyelidir.

Devletler arasındaki ilişkiler için de, kendi içerisinde geçerliliği olan türden bir hukuk yoktur. Bu tür bir devletler arası hukuka dayanak olabilecek geniş kapsamlı bir erk aygıtı eksiktir. Erk aygıtı olmaksızın bir devletler hukukunun varlığı, halklar arasındaki ilişkilerin uzun vadede yalnızca toplumsal güç oranlarına göre ayarlandığı ve bu güç oranlarındaki her kaymanın, çeşitli kıtasal denge sistemleri ve -artan eklemlenme karşısında- artık tüm dünya toplumu içerisinde bir ülkenin erk artışının, büyümesinin otomatik olarak başka ülkelerin toplumsal gücünün zayıflaması demek olduğu gerçeğini gizleyemez.

Ve burada da, burjuva dünya toplumu bu sektörde bir “kapalı fırsatlar sistemine” gittikçe daha fazla yaklaştıkça, “sahip olanlar” ile “sahip olmayanlar” arasındaki, hak taleplerine ve standartlarına göre çok az toprağı ve üretim aracı olanlarla kendi standartlarına göre yeterli toprak ve üretim aracı olanlar arasındaki gerilim otomatik olarak artar.

gi öneme sahip olduğunu söylemek gereksiz. “Siyasi erk” de toplumsal gücün belirli bir biçiminden başka bir şey değildir. Bu yüzden, ilgililerin kendi söylediklerinden ve inandıklarından etkilenmeksizin, fiilî, toplumsal güçlerini sınamaksızın, insanların, grupların, sosyal tabakaların, devletlerin ne davranışlarını ne de kaderlerini anlamak mümkündür. Tüm ülkelerin toplumsal güç oranlarının örgüsü analizlerle bir ölçüde gözler önüne serilmiş olsaydı, siyaset oyununun kendisi Hasard [bir talih oyunu, Fransızca’dan - ç.n.] karakterinden ve gizemlerinden çok şey kaybederdi. Bunun için daha kesinlikli yöntemlerin oluşturulması, geleceğin çok sayıdaki sosyolojik ödevinden birisidir.

Feodal toplumdaki tek tek kale beylerinin birbiriyle ilişkisi ile sanayi toplumundaki devletlerin birbiriyle ilişkisi arasında varolan benzerlik tesadüfi olmanın ötesindedir. Benzerliğin nedenleri, bizzat Batı toplumunun gelişim eğrisinde görülebilir. Bu gelişim boyunca, artan eklemlenme örgüsü ve karşılıklı bağımlılık ile beraber, hukuk biçimleri de dahil olmak üzere, ilk önceleri görece küçük entegrasyon ve bölge birimleri arasında bulunan benzer türden ilişki biçimleri, her defasında daha yüksek bir büyüklük kademesine ait entegrasyon ve bölge birimleri arasında yeniden ve yeniden oluşur- farklı bir büyüklük kademesine ait gruplara geçiş belirli bir niteliksel değişimi beraberinde getirir de.

Burada tablosu ortaya çıkmaya başlayan sürecin, yani içeride görece pasifize edilmiş, dışarıya karşı savaşa hazır olan git-tikçe daha büyük entegrasyon birimlerinin oluşturulmasının, davranıştaki ve dürtü yaşamındaki değişimler için, uygarlaşma süreci için hangi önemi taşıdığını göstermek gerekecek.

Tek tek kale beylerinin birbiriyle ilişkisi gerçekten de bugünkü devletlerin ilişkilerini andırıyordu. Bununla birlikte tek tek mülk egemenlikleri arasındaki ekonomik eklemlenme, takas trafiği, işbölümü, 10. ve 11. yüzyıllarda henüz devletlerle kıyas kabul etmez ölçüde azdı ve buna uygun bir şekilde savaşçıların birbirine olan ekonomik bağımlılıkları da daha azdı. Buna bağlı olarak, tek tek kale beyleri arasındaki ilişki açısından, sahip bulundukları savaş potansiyeli ve maiyetlerinin ve üzerinde gerçekten tasarrufta bulundukları toprağın büyüklüğü çok daha dolaysızca belirleyiciydi. Bu toplumda uzun vadede hiçbir sadakat yemininin ve hiçbir sözleşmenin -günümüzde devletler arasındaki ilişkilere benzer bir şekilde- toplumsal güçteki değişimlere dayanmadığı tekrar tekrar gözlemlenebilir. Vasalin sadakatı eninde sonunda daima, birbirine bağladığı tarafların karşılıklı gerçek ihtiyacına, bir yanda toprak ve himaye veren ve kelimenin en geniş anlamında hizmetlere ihtiyaç duyanlar ile öte yanda hizmet sunan ve toprak ya da himayeye ihtiyacı olan taraflar arasındaki arz ve talepteki değişimlere göre düzenliyordu kendini. Genişleme, yeni toprakların

fethi ya da kazanılması zorlaştığı zaman şans öncelikle daima, hizmetler sunan ve toprak alanlardan yanaydı; bu toplumda gerçekleşen ilk kaymalardan bir tanesi olan hizmetkârların bağımsızlaşmasının arka planı budur.

Toprak bu toplumda daima, üzerinde fiilen tasarrufta bulunan, mülkiyet haklarını gerçekten uygulayan ve bir kere eline geçmiş olanı savunabilecek kadar güçlü olan kişinin “mülküdür”. Bu yüzden, hizmet alabilmek üzere toprağı tımara vermesi gerekenler, toprak alan, hizmetkâr, tımar sahibi karşısında daima dezavantajlı durumdadır, her şeyden önce “Tımar beyi” tımara verilen toprak üzerinde “hak” sahibidir elbette, ama tımar sahibi bu toprağın üzerinde fiilen tasarrufta bulunur. Bir kere toprağı aldıktan sonra tımar sahibini tımar beyine muhtaç kılan tek şey, kelimenin geniş anlamıyla onun korumasıdır. Ama insanın her zaman korunmaya ihtiyacı olmaz. Nasıl ki feodal toplumun kralları daima, tımar sahipleri onların korumasına, tehdit karşısında önderliklerine muhtaç olduğunda ve özellikle yeni bir ülke fethettiklerinde, dağıtacak yeni toprakları olduğunda güçlüdürler, buna karşılık tımar sahipleri tehdit altında olmadıkları ve yeni topraklar dağıtılmayacağı zaman zayıftırlar; başka büyüklük kademelerinden tımar beyleri de, bir kere toprak tımarı vermiş oldukları kişiler onların korumasına ihtiyaç duymadığı zaman aynı şekilde zayıf olurlar.

Herhangi bir kademedен bir tımar beyi zor kullanarak tımarlılardan şu ya da bunun yükümlülüğünü yerine getirmesini sağlayabilir ve onu zorla toprağından kovabilir. Ama hepsine birden yapamaz bunu, hatta birçoğuna da yapamaz. Çünkü bir savaşçıyı yerinden kovabilmek için -serfleri silahlandırmak düşünölemeyeceğine göre- diğer savaşçıların hizmetine ihtiyacı vardır ya da yeni hizmetleri ödeyebilmek için yeni topraklara ihtiyacı vardır. Ama fethetmek için de yine yeni hizmetlere ihtiyacı vardır. Bu şekilde Batı Frank bölgesi 10. ve 11. yüzyılda gerçekten de bir sürü küçük ve gittikçe küçölen egemenlik bölgeleri halinde parçalanır. Her baron, her vikont, her senyör, kalesinden ya da kalelerinden mülküne ve mülklerine bir hü-

kümdarın devletini yönetmesi gibi hükmeder. Kâğıt üzerindeki tımar beylerinin, daha merkezî nitelikli otoritelerin erki azdır. Arz ve talep değişiminin, toprak üzerinde fiilen tasarrufta bulunan tımarlının genel olarak tımar beyine ihtiyacını azaltan zorlayıcı mekanizmaları işini tamamlamıştır. Mülkün parçalanışı, toprağın kralların tasarruf erkinden bir bütün olarak savaşçılar toplumunun kademeli tasarruf erkine geçişi -“feodalleşme” bundan başka bir şey değildir-, en son sınırına ulaşmıştır. Ama bu müthiş parçalanmayla ortaya çıkan toplumsal gerilim sistemi aynı zamanda bir karşı hamle, yeni bir merkezileşme için gerekli itici güçleri de içermektedir.

8. Minne Şarkısının ve Kibar Adap Biçimlerinin Sosyo-Oluşumu Üzerine

27. Feodalleşme sürecinde iki evre ayırt edilebilir: Az önce sözü edilen uç noktadaki parçalanma evresi ve sonra, bu hareketin ters yönde işlemeye başladığı ve büyük çaptaki bir re-entegrasyonun henüz gevşek türdeki ilk biçimlerinin ortaya çıktığı bir evre. Böylelikle, uç noktadaki bu parçalanma durumunu başlangıç noktası olarak alırsak, akışı boyunca gittikçe daha büyük bölgelerin ve insan kütlelerinin karşılıklı bağımlı hale geldiği ve nihayet sıkı şekilde örgütlenmiş entegrasyon birimlerine dönüştüğü uzun bir tarihsel süreç başlar.

“10. yüzyılda ve 11. yüzyılda da parçalanma hâlâ ilerler. Sanki sonunda hiç kimse, herhangi bir tesire sahip bir eylemde bulunmasına yetecek büyüklükteki bir egemenlik payını elinde tutamayacak gibi görünmektedir. Tımarlar, egemenlik fırsatları, haklar, bölündükçe bölünür... Tepeden turnağa tüm hiyerarşi basamakları boyunca her otorite, gittikçe daha fazla çözülme yolundadır.

Sonra, henüz 11. ve özellikle de 12. yüzyılda, bir tepki gerçekleşir. Tarihte çeşitli biçimlerde defalarca tekrarlanmış bir fenomen sahneye girer. Daha iyi mevzilenmiş durumdaki toprak egemenleri feodal harekete el koyarlar. Sabitleşmeye başla-

yan feodal hukuka yeni bir yön verirler. Onu vasallarının aleyhine sabitleştirirler. Bazı büyük tarihsel bağlantılar da onların bu gayretlerini destekler... Ve bu tepki öncelikle, bir kere elde edilmiş mevkinin sağlamlaştırılması anlamında işler.”⁴⁹

Savaşçılar toplumunun, tek tek kişiler için görece büyük yükselme ya da genişleme fırsatlarının bulunduğu daha hareketli bir evreden, mevkilerin kapalı olduğu ve giderek herkesin elindekini tutmaya ve pekiştirmeye çalıştığı bir evreye geçişinin ardından, tüm ülke çapında “reguli” gibi, yani birer küçük kral gibi kalelerinde oturan savaşçılar arasındaki dengede yeniden bir kayma olur: Az sayıdaki zengin ve büyük toprak beyi çok sayıdaki küçük toprak beyine oranla toplumsal güç kazanır.

Böylelikle yavaş yavaş işlemeye başlayan tekelleşme mekanizmasından bundan sonra daha ayrıntılı söz edilmesi gerekecek. Yalnız, bu düzenekteki, bundan böyle gittikçe daha kesin bir şekilde az sayıdaki büyük savaşçının varoluşunun lehine ve küçüklerin aleyhine etki eden bir etkene burada işaret etmiş olalım: Ağır ağır ilerleyen ticarileşmenin önemidir bu. 10. ve 11. yüzyılın henüz fazla farklılaşmamış toplumunda bağımlılıkların eklenme örgüsü, toprak, himaye ve hizmetlere ilişkin arz ve talep hareketi, yapılanışı itibarıyla basittir. 11. yüzyılda yavaş yavaş ve 12. yüzyılda daha hızlı bir şekilde, örgü karmaşılaşır. Araştırmaların bugünkü düzeyinde, bu dönemdeki ticaret trafiğinin ve dolaşıma giren para araçlarının büyümesini daha kesin bir biçimde saptamak zor. Toplumsal güç oranlarındaki değişimleri gerçekten topluca görmek ancak bunun saptanması ile mümkün olurdu. Ama, ekonominin doğal biçimi henüz ve daha uzun süre boyunca büyük farkla öncelik taşısa bile, toplumda emeğin farklılaşması, pazar ve para trafiğinin oluşturduğu sektör büyür; ve ticaret ve para trafiğinin bu büyümesinin az sayıdaki zengin ve büyük toprak sahibine sağladığı yararın ölçüsü, küçük toprak sahipleri kütlesinde olduğundan çok farklıdır. Sonuncular büyük ölçüde, mülk-

49 Jos. Calmette, *La société féodale*, s.70 vd.

lerinin üstünde öteden beri yaşayageldiği şekilde yaşamaya devam eder. Mülklerinin getirdiğini doğrudan tüketirler ve ticaret ve takas ilişkileri ağıyla eklemlenmeleri en düşük düzeydedir. Büyük mülk sahiplerinin ise ticaret ilişkileri örgüsüne girmeleri yalnız ürün fazlalarına bağlı değildir. Büyüyen zanaatkar ve tüccar yerleşimleri, kentler, çoğunlukla büyük efendilerin kalelerine ve idare merkezlerine yanaşıktır ve büyük efendilerle bölgelerindeki komünler arasındaki ilişkiler henüz ne kadar sallantılı da olsa, güvensizlik, düşmanlık, açık çarpışmalar ve barış mutabakatları arasında ne kadar gidip gelseler de, nihayetinde onlar ve onlardan gelen vergiler büyük toprak sahiplerini küçükler karşısında güçlendirir; hizmetler karşılığında toprağın tımar olarak verilmesi ve tımarın tımarlı tarafından mülk edinilmesi şeklindeki sonsuz kısır döngüden çıkışı sağlayan, merkezkaç kuvvetlere karşı koyan fırsatları sunarlar. Büyük toprak sahiplerinin saraylarında, ticaret ağıyla doğrudan ya da dolaylı eklemlenmeleri sayesinde, gerek aynı olarak, gerek darp edilmiş ya da edilmemiş soylu metaller halinde, küçük toprak sahipleri kütlesinde olmayan bir zenginlik toplanır. Ve bu fırsatlar, fırsat talebinin artışıyla, başarısız savaşçıların ya da topraktan atılmış başka hanelerin sunduğu hizmetlerdeki bir artışla çakışır. Toplumun genişleme imkânları ne kadar azalırsa, üst tabaka dahil olmak üzere tüm tabakaların yedekler ordusu o kadar büyür. Bu tabakadan da pek çok kişi artık, büyük mülk sahiplerinin saraylarında herhangi bir mevki sayesinde sadece geçimini, giysisini ve iâşesini sağlamakla memnun olur; ileriki bir zamanda büyük bir efendinin inayetiyle bir parça toprak, bir tımar alırsa, bu çok özel bir şans sayılır. Walther von der Vogelweide'nin Almanya'da iyi bilinen kaderi bu bakımdan Fransa'daki pek çok adamın hayatı için de gayet tipiktir. Ve toplumsal zorunlulukların bu alt zemininden hareketle, Walther'in "Ich hab mein Lehen!" [Tımarımı aldım] seslenişinin arkasında nice aşağılamalar, nafîle yalvarmalar ve hayal kırıklıkları yatıyor olabileceğini az çok tahmin etmek mümkün.

28. Büyükçe feodal beylerin, kralların, herseklerin, grafların

(kontların), yüksek baronların ya da daha genel bir kelime kullanacaksak, bölgesel egemenlerin sarayları böylece odalarında bekleyen fırsatların artması sayesinde artan sayıda insanı kendilerine çeker. Gayet benzer süreçler 100 yıl kadar sonra mutlakiyetçi prenslerin ve kralların saraylarında âdeta daha yüksek bir entegrasyon basamağında yeniden işleyecektir. Ama o zaman toplumun eklemlenmesi, ticaret ve para trafiğinin gelişimi artık o kadar büyümüştür ki, tüm egemenlik bölgesinden gelen düzenli bir vergi geliri ve mutlak egemenin bu vergi geliriyle elinde tuttuğu, soylu subaylar ve köylü ve burjuva çocuklarından oluşan sürekli askerî birlik, merkezkaç kuvvetleri, soylu mülk efendilerinin bağımsızlık heveslerini tüm ülke boyunca tamamen felce uğratabilir. 12. yüzyılda ise entegrasyon, ulaşım ve ticaret eklemlenmesi henüz o ölçüde bir olgunlaşmaya çok uzaktır. Bir krallık ülkesi çapındaki bölgelerde merkezkaç kuvvetlere uzun vadeli karşı koymak henüz hiç mümkün değildir; bir hersekliğin ya da bir graflığın bölge büyüklüğündeki teritoryumlarında bile, topraklarını tımar beyinin tasarruf erkinden çıkarmak isteyen vasalları dizginlemek henüz hayli zordur ve ancak az çok şiddetli çarpışmalardan sonra mümkün olur. Toplumsal güç artışı, zengin feodal beylere birinci planda hane mülklerinin, tımara verilmemiş topraklarının büyüklüğü temelinde yansır; kraliyet unvanının taşıyıcıları bile bu bakımdan diğer büyük feodal beylerden hiç farklı değildir. Büyük toprak mülkiyetleri sayesinde ticaret ve para trafiğinden çıkarabildikleri fırsatlar onlara, hallerinden memnun küçük şövalyeler karşısında ilkönce bir arazi menzilinde, bir teritoryumda, aynı zamanda askerî nitelik de taşıyan bir üstünlük sağlar; burada, bu dönemin kötü yol ve ulaşım koşullarında bile daha merkezi bir erkin müdahalesi pek zor değildir; bütün bunlar bir araya gelerek bu gelişim basamağında, kelimenin daha sonraki anlamında bir krallıktan ya da “devletten” daha küçük, ama şövalye mülklerinin büyük çoğunluğundan daha büyük, orta büyüklükteki bölgelerin egemenlerine özel bir toplumsal önem kazandırır.

Ama bununla asla, gelişmenin bu düzeyinde bir teritoryum

büyüklüğü için bile gerçekten istikrarlı bir egemenlik ve idare aygıtı yaratılabilmiş olduğunu söylemiş olmuyoruz. Bölgelerin karşılıklı bağımlılığı ve paranın ülkeye nüfuz etmişliği, bir bölgenin en yüksek ve zengin feodal beylerine, yalnızca ya da ağırlıkla parayla ödüllendirilen bir memurlar kurumunu yaratma ve böylelikle daha sıkı bir merkezileştirme imkânı vermeye yetecek kadar olgunlaşmış olmaktan çok çok uzaktı. Herseklerin, kralların, grafların toplumsal güçlerini kendi teritoryumları içerisinde bile bir ölçüde kabul ettirebilmeleri için, bir dizi çarpışmaya girmeleri gerekti; ve üstelik tekrar tekrar alevlenip duran bu çarpışmalar nasıl sonuçlanırsa sonuçlansın vasallar, küçük ve orta şövalyeler mülk bölgelerinde eskisi gibi egemenlik haklarına ve mevkilerine sahip olmaya, orada küçük birer kral gibi hüküm sürmeye devam ettiler. Ama büyük feodal beylerin sarayları kalabalıklaştıkça, ambarları dolarken ve mallar alınıp verilmeye başlarken, küçük şövalyeler kalabalığı kendi kendine yeterli ve sıklıkla hayli kısıtlı yaşamını sürdürdü. Çiftçilerden herhangi bir şekilde alınabilecek ne varsa alıyorlardı; iyi kötü birkaç hizmetkârı ve çok sayıdaki oğul ve kızlarını besliyorlardı; kendi aralarında sürekli düşmanlık içindeydiler. Bu küçük şövalyelerin kendi tarlalarının mahsulünden biraz fazlasını elde edebilmelerinin tek yolu, başkalarının tarlalarının talanıydı; özellikle de başpapazlıkların ve manastırların bölgelerindeki yağmalar, sonraları ise para trafiği ve dolayısıyla da para ihtiyacı büyüyünce, kentlere ve mal kervanlarına saldırılar ve savaş esirlerinin fidyesinden gelen kazanç. Savaş, soygun, akın ve yağma, doğal ekonomiyle geçinen savaşçılar için düzenli bir kazanç biçimiydi, dahası erişebildikleri tek biçimdi; ne kadar kıt kanaat yaşıyorlarsa, bu kazanç biçimine de o denli muhtaçtılar.

Yavaş yavaş artan ticarileşme ve parasallaşma gerçekten de az sayıdaki büyük mülk ve feodal egemenini küçükler kalabalığı karşısında avantajlı hale getiriyordu. Ama kralların, herseklerin ya da grafların üstünlüğü, daha sonraları mutlakiyetçilik çağındaki kadar büyük olmaktan çok çok uzaktı.

29. Benzer ağırlık kaymaları, dediğimiz gibi, tarihte sıkça ger-

çekleşmiştir. Büyük burjuva ve küçük burjuva tabakaları arasındaki farklılaşmanın artması, 20. yüzyılın gözlemcisine en tanıdık geleni olsa gerek. Bu örnekte de, görece büyük yükselme fırsatları ve zenginleşme imkânları içeren daha serbest bir rekabet mücadelesi evresinden sonra küçük ve orta servet sahipleri için, burjuvazi içerisindeki ağırlık giderek ekonomik olarak daha zayıf olan grupların aleyhine ve ekonomik olarak daha güçlü grupların lehine yer değiştirir. Sadece küçük ya da orta çapta servete sahip olanların, yeni açılan az sayıdaki branş bir yana bırakılırsa, büyük servete ulaşması gittikçe daha da zorlaşır. Küçük ve orta hanelerin büyüklere doğrudan ya da dolaylı bağımlılığı artar. Ve birincilerin fırsatları azalırken, ötekilere neredeyse otomatik olarak gittikçe daha geniş büyüme fırsatları açılır.

Bunun benzeri, 11. yüzyıl sonları ile 12. yüzyılların Batı Frank şövalye toplumunda gerçekleşti. Toplumun ağırlıkla doğal ekonomiyle geçinen sektörünün genişleme imkânları hemen hemen tüketilmişti. Toplumsal iş bölümü, ticaret sektörü, -kimi zaman sekteye uğramakla birlikte- henüz genişleme ve büyüme yolundaydı. Mülk sahibi şövalyelerin büyük kalabalığı bu genişlemeden pek az yararlandı. Az sayıdaki büyük mülk sahibi şövalye ise pay alabildiği bu gelişmeden yarar sağladı. Böylelikle feodal şövalye toplumunun kendisinde, yaşama ilişkin tutum ve yaşam tarzı açısından sonuçsuz kalmayan bir farklılaşma gerçekleşti.

“Bir bütün olarak feodal toplum,” der Luchaire, Philipp Auguste zamanındaki toplum hakkındaki eşsiz anlatımında,⁵⁰ “bir elit kesim istisna olmak üzere... alışkanlıklarını ve âdetlerini 9. yüzyıldan beri pek değiştirmez. Kale beyi neredeyse her yerde gaddar ve soyguncu bir silahşör olmaya devam eder; savaşa gider, turnuvada yarışır, barış zamanını avla geçirir, ziyankârlıkla kendini iflasa sürükler, köylüleri ezer, komşularına şantaj yapar ve kilisenin arazilerini yağmalar.”

Yavaş yavaş artan işbölümünün ve parasallaşmanın etki alanındaki tabakalar hareket içerisinde; diğerleri durağandır

50 A. Luchaire, *La société française au temps de Philippe Auguste*. Paris 1909, s.265.

ve değiştirici glerin akıntısına ancak direnişle ve âdeta pasif bir şekilde kapılırlar. şu ya da bu tabakanın “tarihsiz” olduğunu söylemek elbette hiçbir zaman tamamen doğru değildir. Ama şu söylenebilir: Küçük mk egemenlerinin ya da şövalyelerin yaşam koşulları ancak çok yavaş değişir. Mübadele eklemlenmesine, para akışına, bununla birlikte toplumu saran daha hızlı hareketliliğe dolaysızca ve aktif olarak katılmazlar. Ve toplumsal hareketlerin darbe ve sarsıntılarını hissettikleri zaman bu, hemen hemen daima kendileri için elverişsiz bir biçimde olur. Bütün bunlar, çiftçiler kadar mk egemenlerinin de, kendine yeterlilik zemininden akışkanlığı daha hızlı olan tabakalar arasına az çok zorla srklenmedike, çoğunlukla anlamadığı ve sıklıkla nefret ettiği arazlardır. Topraklarının, ahırlarının ve serflerinin emeğinin üretimini yerler. Bu bakımdan bir şey değişmez. Kıtlık olursa ya da daha fazlası istendiğinde, soygun seferleri ve yağmalarla, zorla alınır. Basit, kolay kavranır ve bağımsız bir varoluştur bu; burada şövalyeler, çok daha sonraları çiftçiler de, bir bakıma daima kendi topraklarının efendisidirler. Vergiler, ticaret, para, piyasa fiyatlarının artışı ya da düşüşü, bütün bunlar başka bir dünyadan gelme, yabancı ve sıklıkla da düşmanca olgulardır.

Ortaçağ'da ve ondan çok sonrasına kadar da, toplumsallaşmış insanların çoğunluk kısmını kapsayan, toplumun doğal ekonomiyle geçinen sektörü bu erken dönemde de elbette tarihsel-toplumsal hareketlerden hiç etkilenmeden kalmaz. Ama tüm sarsıntılara rağmen, bu kesimin içindeki ze ilişkin değişimlerin temposu, başka tabakalardaki değişimlere kıyasla, çok düşük kalır. “Tarihsiz” değildir; ama burada, Ortaçağ'da çok büyük sayıda insan ve aslında daha yakın zamanda gittikçe klen sayıda insan açısından, daima aynı yaşam koşulları kendini yeniden üretir. Burada retim ve tüketim ağırlıkla yerinde ve aynı ekonomik birim çerçevesinde gerçekleştirilmeye devam eder; başka bölgelerdeki daha sıkı, yerel üstü eklemlenme örgüsü ancak geç ve dolaylı olarak hissedilir hale gelir. Ticarileşmiş sektörde daha hızlı ilerleyen işbölümü ve çalışma tekniği, burada ancak pek yavaş değişir.

Ve çok daha sonraları o özgün zorunluluklar, para örgüsü içinde, artan sayıdaki görünür ve görünmez bağımlılıklarıyla daha büyük işbölümünün örgüsü içinde insanı biçimlendiren o daha sıkı düzenlemeler ve çekingenlikler de çöker insanların ruhunun üzerine Burada dürtüsel hayat ve davranış çok daha tereddütle ve daha yavaş bir şekilde uygarlığa yenik düşer.

Dediğimiz gibi Ortaçağ'da ve onun çok daha sonrasında da, kısıtlı işbölümüne ve doğal ekonomisine dayalı, yerel üstü eklemelenme örgüsü zayıf ve durağanlık yeteneği güçlü bu tarımsal sektör, nüfusun büyük farkla çoğunluğunu kapsar. Uygarlaşma sürecini gerçek anlamda kavrayabilmek için tarihin bu çoksesliliğini, bir kısım tabakalar ağır tempoda değişirken başka tabakaların değişiminin daha çabuk oluşunu ve bunlar arasındaki orantıyı göz önünde bulundurmak gerekiyor. Ortaçağ dünyasının bu ağır hareket eden büyük tarımsal sektörünün efendilerinin, şövalyelerin büyük kısmı, davranışları ve dürtüleri bakımından para zincirleriyle bağlı değildir; çoğunlukla geçimleri için kılıçtan başka bir aracı -dolayısıyla da başka bir dolaysız bağımlılık- bilmezler. Geri durmalarını sağlayabilecek tek şey olsa olsa, bedensel olarak alt edilme tehlikesi, görünür şekilde üstün olanın savaş tehdidi, dolayısıyla dışarıdan gelen doğrudan bedensel zorunluluklar olabilir. Bunun dışında, hayatın tüm korkuları ve sevinçleri içerisinde tutkular hayli bağımsız ve dizginsizdir. Zamanları üzerinde -ki zaman da para gibi, toplumsal karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin bir işlevidir- başkalarına bağımlılıkları ya da ihtiyaçları nedeniyle sürekli bir bölümlenme ya da düzenlenme baskısı çok azdır. Aynı şey dürtüler için de geçerlidir. Bunlar vahşi, gaddar, patlamalara eğilimli ve anlık zevklere adanmıştır. Öyle de olabilirler. Durumlarında, zorunluluklara katlanmaya zorlayıcı pek bir şey yoktur; şartlanmaları içerisinde, sıkı ve istikrarlı bir üst-ben olarak adlandırılabilir, içsel zorunluluklara dönüştürülmüş dışsal zorunlulukların ve dış bağımlılıkların bir işlevi olan şeyi geliştirmeye zorlayan bir şey de yoktur.

Ortaçağ'ın bitimine doğru artık herhalde biraz daha kayda değer sayıda şövalye, büyük şövalyelerin feodal saraylarına ta-

şınmış durumdadır; yukarıda bir şövalyenin hayatı için bir di-
zi resim üzerinde verilmiş olan örnekler (bak. Cilt 1, s. 324
vd.) bu çevrelere ilişkindir. Ama şövalyelerin çoğunluğu bu
zamanda da 9. ya da 10. yüzyıldakinden çok daha farklı yaşa-
mıyordu. Hatta, gittikçe azalan sayıda mülk sahibi buna ben-
zer bir hayatı Ortaçağ'ın çok sonralarına kadar sürdürdü. Ve
eğer bir şairin, George Sand'in sözüne güvenebilecekseniz -ken-
disi bunun tarihsel doğruluğunu açık bir şekilde vurguluyor-
bu türden tek tük dizginsiz feodal yaşamlar Fransa taşrasının
birtakım köşelerinde henüz Fransa devriminin hemen öncesi-
ne kadar vardı; artık toplum dışı olan konumları nedeniyle iki
kat vahşi, ürkmüş ve gaddardılar. Kendileri değiştiklerinden
değil, daha ziyade onları kuşatan toplum değişmiş olduğu için
az çok bir eşkıya ini niteliğindeki bu son kalelerden birindeki
yaşamı Sand, "Mauprat" adlı uzun öyküsünde anlatır:

"Büyükbabam" der öykünün kahramanı, "o andan itibaren se-
kiz oğluyla birlikte, ilimizin bu çeşit küçük feodal tiranlar na-
mına muhafaza etmiş olduğu tek örnek oldu; Fransa pek çok
yüzyıl boyunca bunlarla doluydu ve onlar tarafından harap
edilmişti. Büyük devrimci huzursuzluğa doğru hızla ilerleyen
uygarlık bu tür şantajları ve organize soygun seferlerini gittik-
çe daha fazla ortadan kaldırıyordu. Eğitim yoluyla aydınlan-
ma, bir tür iyi zevk, kibar bir sarayın uzak bir yansıması ve belki
de halkın yakın zamanda ve korkunç şekilde uyanacağını
sezgisi saraylara doldu ve Krautjunkerlerin [çiftçiye dönüş-
müş soyluların - ç.n.] yarı çiftçi mülk-hanesine kadar ulaştı."

10., 11., 12. yüzyıllarda üst tabakanın büyük bir kısmı için
karakteristik olan davranış biçimlerine, benzer hayat şartları
nedeniyle hâlâ tek tek toplum dışı kişilerde rastlanabildiğini
göstermek için aslında bu anlatımın geniş parçalarını burada
aktarmak gerekirdi. Mesela dürtülerin düzenlenmemişliği ve
dizginlenmemişliği hâlâ vardır. Bunların, etraflarındaki toplu-
mun artık tanıdığı çok sayıda çeşit çeşit incelmış haz türleri-
ne dönüşümü eksik kalmıştır. Sonra, asıl olarak duyusal tat-
minin nesnesi olan kadınlara karşı güvensizlik vardır, yağma

ve tecavüzden sevinç duyulması vardır, kendi üzerinde hiç kimseyi efendi olarak tanımama isteği vardır, sırtlarından geçinilen çiftçilerin boyun eğmişliği ve bunun ardında da silahla, fiziksel zorla açıklanamayacak zorlamalar vardır: Borçlanma; hayatın, üzerinde hak iddia edilenlerin büyüklüğü ile keskin bir tezat halindeki darlığı ve yoksulluğu; gerek efendilerde, gerek çiftçilerde paraya karşı duyulan güvensizlik:

“Mauprat para istemedi. Parasal kıymetler, bu yörelerin köylülerinin gerçek saymakta en büyük direnci gösterdiği şeydir; elden çıkarmakta yine en büyük isteksizliği gösterdiği şeydir. ‘Para pahalıdır’, der, ata sözlerinden bir tanesi, çünkü para onun için bedensel emekten başka bir şeyi temsil eder. Dışarıdan şeylerle ve insanlarla yapılan bir alışveriştir, tedbirlilik ve temkin gayretidir, bir pazardır, onu alışık olduğu kaygısızlıktan koparıp alan bir tür entelektüel kavgadır; tek kelimeyle: zihinsel bir çalışmadır; ve onun için en zahmetli ve en fazla tedirgin eden iştir bu.”

Burada, ticaret ilişkileri ve işbölümüyle eklemlenmiş geniş alanların ortasında hâlâ ağırlıkla doğal ekonomiye dayalı adacıklar vardır. Buralarda bile, paranın akıntısının içine çekilip sürüklenmekten tamamen kurtulunamıyordur artık. Özellikle vergiler, sonra kendi üretmediğiniz kimi şeyleri satın alma gereği, kişiyi bu yöne itmektedir. Ama para zincirleriyle her türlü eklemlenmenin insanların sırtına yüklediği kendine özgü karmaşık düzenleme ve öngörü [gereği] zorunlu bedensel emeğin ötesindeki eğilimlerini gemleme [gereği] bu bölgelerde nefret edilen ve aslında kavranamayan türde bir zorlama olarak kalır.

Bu alıntı 18. yüzyıl sonlarındaki mülk sahibi egemenlere ve çiftçilere ilişkindir. Ve bu toplum sektöründeki değişim temposunun yavaşlığına ve insanların tutumuna canlı bir örnek sunmaya yeterli olsa gerek.

30. Böylece 11. yüzyılda ve daha belirgin bir şekilde 12. yüzyılda Fransa’da, sayısız kale, çok sayıdaki irili ufaklı egemenlik bölgesi, doğal ekonomiye dayalı geniş araziler içinden,

işbölümünün ve insanların eklemelenmesinin artışının göstergesi olan iki tür toplum organı, iki yeni yerleşim ya da entegrasyon biçimi öne çıktı: Büyük feodal beylerin sarayları ve kentsel yerleşimler. İçlerindeki insanlar birbirine karşı ne kadar güvensiz ve düşmanca davranırsa da, her iki kurum sosyolojileri bakımından sıkı bir bağ içerisindedir.

Bunu yanlış anlamamak gerek. İçerisinde doğrudan ya da dolaylı olarak takas ve işbölümü temelinde biraz daha büyük insan kitlelerinin beslenebildiği yerleşim biçimleriyle, daha fazla farklılaşmış bir sektör, doğal ekonomiye dayalı daha az farklılaşmış sektörün karşısına bir çırpıda çıkıyor değildir. Malların doğal halleriyle tüketime gittiği yolda, ilkönce sonsuz bir yavaşlıkla ekonomik olarak bağımsız yeni istasyonlar kurulur. Ve böylece, adım adım, kentler ve büyükçe feodal saraylar da, küçük mülklerde varlığını koruyan işleyiş biçiminin dışına taşarlar. 12. yüzyılda ve ondan sonra bile daha epey zaman boyunca, kentsel yerleşimler de büyük feodal saraylar da, örneğin daha sonraları 19. yüzyılda kentlerin açık kırsal denilen yerlerden ayrılmış olduğu kadar ayrılmış olmaktan çok çok uzaktırlar. Aksine, kentsel ve kırsal üretim burada henüz en sıkı bağlantı içerisindedir. Ve az sayıdaki büyük feodal saray gerçi hasat fazlalarıyla, kendilerine akan vergilerle olduğu kadar, daha büyük bir lüks ihtiyacı ile ticaret ağına ve piyasa trafiğine bağlanmıştır, ama gündelik ihtiyaçlarının en büyük kısmı hâlâ doğrudan hane mülklerinin ürünleriyle karşılanmaktadır; ve bu anlamda da henüz ağırlıkla doğal ekonomiye dayalı saraylardır. Bununla birlikte tam da hane mülkünün büyüklüğü yüzünden kendi içindeki işleyiş de farklılaşır. İlk çağ'da büyük köle çiftliklerinin kısmen pazar için, kısmen de doğrudan egemenlerin büyük hane [ekonomisinin] ihtiyaçları için çalışmasına ve bu anlamda da hâlâ pazarsız bir ekonominin ve ekonomik işleyiş biçiminin daha farklılaşmış bir türünü oluşturmalarına benzer bir durum, bu büyük feodal mülklerde de söz konusudur. Bu bir dereceye kadar, buradaki daha basit işler için geçerli olsa gerek; öncelikle de işletmenin organizasyonu için geçerlidir. Büyük feodal beylerin hane mülkü

ne de olsa hemen hemen hiçbir durumda tek, muazzam, arazi olarak bütünlüklü bir kompleks oluşturmaz. Mülkler hayli çeşitli yollardan, fetihlerle, miraslarla, hediyelerle ya da evlenmeyle gayet tedricen tek elde toplanmıştır. Çoğunlukla teritoryum içerisinde çeşitli yörelerde dağınık haldedirler ve bu yüzden de küçük bir mülk kadar kolayca, bir bütün halinde görülemezler. Bir merkezi aygıt, ilkönceleri ne kadar basit şekilde yürütülüyor olursa olsun, malların girişini çıkışını denetleyen, hesapları tutan insanlara, aynı zamanda vergilerin gerçekten geliyor olmasını kontrol eden ve bunun ötesinde de teritoryumun idaresiyle ilgilenen insanlara ihtiyaç duyulur. “Küçük feodal saray entelektüel bakış açısından güdük bir organdı, özellikle de beyin kendisinin ne okuma ne de yazma bildiği yerlerde.”⁵¹ Büyük ve zengin feodal beylerin sarayları her şeyden önce idare amaçları ile, tahsilli bir ruhban kurmayını kendilerine çeker. Ve bu büyük feodal beyler, dediğimiz gibi, bu dönemde onlara akan fırsatlar sayesinde, bölgelerinin en zengin ve en kudretli adamlarıdır; bu konumu sarayın parıltısı ve süslenmesiyle ifade etme imkânıyla birlikte bu yöndeki istek de artar. Yalnız diğer şövalyelerden değil, ilkönceleri herhangi bir kent yurttaşından/burjuvadan da daha zengindirler. Bu yüzden büyük feodal saraylar bu dönemin tablosunda kentlerden daha büyük, kültürel bir öneme sahiptir. Bölgesel egemenlerin kendi aralarındaki rekabet mücadelesi içerisinde bunlar, bölgelerinin kudretinin ve zenginliğinin temsil edildiği yerler haline gelir. Bu saraylar eli kalem tutan adamları yalnız idari işler için değil, eylemlerinin ve kaderlerinin tarih yazıcıları olarak da kendine çeker. Kendilerine ve hanımlarına övgüler düzen oyunculara karşı cömert davranırlar. Büyük saraylar “edebi hamiliğin potansiyel merkezleri” ve “tarih yazımının potansiyel merkezleri”⁵² haline gelir. Henüz bir kitap pazarı yoktur. Ve dünyevi toplum çerçevesinde, yazma ve şiir üzerinde uzmanlaşmış, hayatını bununla kazanmak zorunda olan biri

51 Ch. H. Haskins, *The Renaissance of the Twelfth Century*. Cambridge 1927, s.55

52 Ch. H. Haskins, a. y., s.56.

için, ister ruhban olsun ister olmasın, geçim kaynağı bulmanın tek biçimi bir sarayın himayesidir.⁵³

Burada, tarihte hep olduğu gibi, edebiyatın daha yüksek ve incelikli türleri, toplumun farklılaşması, daha zengin ve incelikli toplum çevrelerinin ortaya çıkışı bağlamında basit türlerin içinden çıkararak gelişir. Edebiyatçı burada henüz kendi ayakları üzerinde duran bir birey olarak, olsa olsa tek tük temsilcilerini tanıdığı anonim bir hedef kitle için yaratıyor değildir. Tanıdığı, her gün ilişki içinde olduğu insanlar için dolaysızca yaratmakta ve konuşmaktadır; ve sözlerinde, bu toplumsal çevrenin ahablığı, ilişki ve hitap biçimleri, atmosferi ve kendisinin bu çevre içindeki sosyal konumu da ifade bulur.

Kumpanyacılar kaleden kaleye göçerler. Bunlar şarkıcıdır, sıklıkla da sadece kelimenin en basit anlamında maskara ve dalkavuklardır. Ve bu halleriyle daha basit ve küçük şövalyelerin kalelerinde de rastlanır onlara. Ama buralara yalnızca geçici ziyaret için gelirler. Burada onlar için yer ve ilgi yoktur, bir kumpanyacının sürekli beslenmesi ve ödüllendirilmesi için gerekli imkânlar da çoğunlukla yoktur. Yalnız az sayıdaki büyük saray hanesinde, kumpanyacıların sürekli tutulması için gerekli imkânlar ve ilgi vardır. Ve kumpanyacı derken, gerçekten de en basit maskara ve dalkavuktan Minne ozanına ve troubadour'a,* kadar bütün bir işlevler yelpazesini anlamak gerekiyor. İşlev, izleyici kitle ile birlikte çeşitlenir. En büyük, en zengin -ve bu aynı zamanda, feodal hiyerarşide en yüksekte yer alan da demektir- beyler en iyi kuvvetleri sarayına çekme imkânına sahipti. Oralarda daha fazla insan toplanmıştı; oralarda daha incelikli ahablık ve eğlence imkânı vardı; böylece oralarda edebiyatın tonu da inceldi. "Bey ve hanım ne kadar yüksekse, şarkıcı da o kadar daha yüksek ve daha iyidir" düşüncesi bu dönemde hayli sık dile getirilmiştir.⁵⁴ Böylesi kural olarak gayet tabii sayılıyordu. Ve sıklıkla da büyük feodal sa-

53 Ch. H. Haskins, a. y., s.56.

(*) Minne ozanı: Saraylılara dönük aşk şiirleri seslendiren şarkıcı. Troubadour: Ortaçağ'da Güney Fransa'da gezgin saz ozanı - e.n.

54 Eduard Wechssler, *Das Kulturproblem des Minnesangs*. Halle 1909, s.173.

raylarda sadece bir değil, birden fazla şarkıcı yaşardı. “Bir prensesin kişisel özellikleri ve rütbesi ne kadar yüksekse, sarayı yürütme şekli ne kadar parlaksa, o denli daha fazla sayıda övgü şairi onun hizmetinde toplanırdı.”⁵⁵ Büyük feodal beyler arasındaki iktidar mücadelesine, sürekli bir itibar mücadelesi karşılık düşüyordu. Şair de tıpkı tarih yazıcısı gibi, bunun aletleri arasındaydı. Bu yüzden bir Minne ozanının bir beyin hizmetinden bir diğerinkine geçişi sıklıkla, onun tarafından takdim edilen siyasi fikirlerin de tamamen değişmesi anlamına gelirdi.⁵⁶ Minne şarkısı hakkında gayet yerinde bir şekilde şöyle denmiştir: “Anlam ve amaç itibarıyla, kişisel hayranlık biçimindeki bir siyasi kasidedir (Panegyrikos).”⁵⁷

31. Minne şarkısı bugünden geriye bakanın gözüne kolaylıkla, şövalye toplumunun ta kendisinin ifade biçimi gibi görünür; ve onu böyle görme alışkanlığı, mutlakiyetçiliğin yükselişi içerisinde şövalye işlevlerinin ortadan kalkmasıyla, soylu üst tabakanın da bağımlılığının artmasıyla, daha özgür ve bağımlılıkları daha az olan şövalye toplumunun geriye bakanlar için bir özlem halesiyle çevrilmesinden destek alarak güçlenmiştir. Ama Minne şarkısının ve özellikle de onun daha duyarlı tonlarının -her zaman duyarlı değildir çünkü-, şövalyelerin büyük çoğunluğuna özgü o konumlarına uygun dizginsiz, kaba ve küstah davranış biçimleriyle aynı hayatın içinden kaynaklandığını düşünmek zordur; hatta Minne şarkısının aslında “şövalyece ruh haline hayli aykırı”⁵⁸ olduğu da vurgulanmıştır. Bu çelişkiyi çözebilmek ve Troubadour lirizminde dile getirilen insan tutumunu anlayabilmek için tüm ortamı farklılaşmaya başlamış haliyle göz önünde bulundurmak gerekiyor.

11. ve 12. yüzyılın ilerleyişi içerisinde şövalyelik kaderinin, pek çok ara geçiş ile birlikte, üç biçimi birbirinden ayrılır. Bir yanda küçük şövalyeler vardır, pek de geniş olmayan bir ya da birkaç mülkün efendisidir bunlar; öte yanda büyük ve zengin

55 Eduard Wechssler, *a.y.*, s.174.

56 Eduard Wechssler, *a.y.*, s.143.

57 Eduard Wechssler, *a.y.*, s.113.

58 Hennig Brinkmann, *Entstehungsgeschichte des Minnesangs*. Halle 1926, s.86.

şövalyeler, bölgesel egemenler vardır, ötekilere kıyasla sayıca azdırlar; ve nihayet toprağı olmayan ya da çok az toprağı olan ve daha büyük şövalyelerin hizmetine giren, onlara bağımlı hale gelen şövalyeler vardır. Şövalye olan, soylu Minne şarkıcıları istisnasız olarak değil ama asıl olarak bu son grüptan gelir. Büyük bir beyin ya da soylu bir hanımın hizmetinde şarkı ve şiir okumak, kentsel-kırsal alt tabakadan gelenlere olduğu kadar, üst tabakadan olup toprağından ayrılmak zorunda kalanlara da açılan bir fırsattır. Her iki tabakadan çıkanlar troubadour işleviyle büyük feodal saraylarda bir araya gelirler. Ve zaman zaman büyük feodal beylerden birisi de şarkı ve şiire katılsa bile, troubadour şiirini ve Minne hizmetini biçimlendiren, zengin ve giderek daha kesin biçimler alan bir birlikteliğin çemberi içinde sosyal olarak bağımlı insanların sadakatidir. Burada oluşan insan ilişkileri ve zorunluluklar henüz, daha sonraları daha büyük ve çok daha fazla oranda para ilişkisiyle biçimlenmiş mutlakiyetçi saraylardaki kadar sürekli değildir, o denli sıkı düzenlenmemiştir, ayrıca aynı ölçüde kaçınılmaz da değildirler, ama bunlar bile dürtülerin daha sıkı bir düzenlenişi yönünde etki ederler; sarayın dar çevresi içinde ve özellikle de hanımın huzurunda bulunmanın etkisiyle, daha barışçı ilişki biçimleri mecburiyet halini alır; bunu tabii abartılı bir şekilde düşünmemek gerekiyor; ruhların pasifize edilişi, mutlakiyetçi kralın düelloları bile yasaklayabildiğı daha sonraki zamandaki kadar olgunlaşmış olmaktan çok uzaktır; kılıçlar henüz gevşek kınlarda durmaktadır ve savaş ve düşmanlık yakınlardadır; ama öfke kabarışlarının dizginlenişi, feodal saray birlikteliğı çevresindeki incelme apaçıktır ve kaçınılmazdır. Şövalye olsun, burjuva olsun, şarkıcılar sosyal olarak bağımlı yaşamlar sürmektedir; ve şarkı söyleyişlerinin, tutumlarının, dürtüsel ve tutkusal durumlarının toplumsal temelini hizmet ilişkisi oluşturmaktadır.

“Saray şarkıcısı sanatına ve kişiliğine saygı ve itibar sağlamak istiyorsa, gezgin kumpanyacıdan ilânihaye üstün hale gelmesi yalnızca, prens ya da prensesin hizmetine alınması halinde mümkündü. Henüz ziyaretine gitmediğı uzaktaki bir ha-

nıma yönelttiği Minne şarkılarının, hitap edilen hanımın yanında saray hizmeti görme rızasını ve arzusunu ifade etmekten başka bir amacı yoktu. Sanatlarıyla geçimlerini kazanmak zorunda olan herkes için, ister aşağı kökenden olsunlar, ister kibar hanelerin ötekilerden sonra doğmuş ve bu yüzden mirassız oğulları olsunlar, işlerin gidişatına göre gerçek hedef buydu ve böyle kaldı...”

“... Walther von der Vogelweide’nin hizmet koşullarını, Konrad Burdach’ın berrak saptamaları sayesinde tipik bir örnek olarak gözlemleyebiliriz. König Philipp Walther’i ‘yanına almıştı’, yani şair familia’ya [aile] kabul edilmişti: memuriyete girmenin alışılacağı ifadesi buydu. Beneficium’suz [tımar] ve dört hafta ilâ bir yıl ihbar süreli bir hizmetti. Bu süre dolduktan sonra, o zamana kadarki efendisinin izniyle yeni bir efendi arayabilirdi. Walther, Philipp’ten tımar almadı, Dietrich von Meißen’den ve bir ara maiyetine dahil olduğu IV. Otto’dan ya da Hermann von Thüringen’den de alamadığı gibi. Piskopos Wolfer von Ellenbrechtskirchen’in yanında da sadece geçici olarak hizmet gördü. Nihayetinde, sanattan anlayan ve kendisi de şair olan II. Friedrich ona geçimini sağlayan bir beneficium verdi. Bir *honos*, toprak ya da makam tımarı (çok daha sonraları para tımarı da) doğal ekonomiye dayalı feodal çağda sunulan hizmetler için en yüksek onurlandırma ve en büyük arzuların hedefiydi. Fransa’da olduğu gibi Almanya’da da saray şarkıcılarına verilmesi hayli enderdi. Çoğunlukla, saray şairi olarak topluluğun eğlencesine hizmet etmekle ve bunun karşılığında barındırılma ve yemek yiyebilmekle ve özel bir onurlandırma olarak da... saray hizmeti için ihtiyaç duydukları kıyafetleri almakla yetinmek zorundaydılar.”⁵⁹

32. Minne şarkısında ifade bulan özel tutkusal durum, Minne ozanlarının toplumsal konumundan ayrılamaz. 9. ve 10. yüzyılların şövalyeleri ve daha sonraları da hâlâ şövalyelerin çoğunluğu, kendi kadınlarına, hele daha aşağı konumdaki ka-

59 Eduard Wechssler, *a.y.*, s.140.

dınlara pek yumuşak muamele etmezlerdi. Kalelerde kadınlar, daha güçlü olan erkeğin el uzatmasına daima dolaysızca maruzdu. Hile ve kurnazlıkla kendini savunabilirdi, ama burada egemen olan erkekti. Ve cinsler arasındaki ilişkiler, az ya da çok belirgin erkek egemenliğinin bulunduğu her savaşçı toplumunda olduğu gibi güce göre ve sıklıkla da, herkesin kendi imkânlarıyla yürüttüğü açık ya da gizli mücadele içinde düzenleniyordu.

Ara sıra, mizaç ve eğilimler bakımından erkeklerden çok farklı olmayan kadınlardan söz edildiğini duyarız. Kalenin hanımı bu durumda şedit mizacı, canlı tutkuları olan, gençliğinden itibaren her türlü bedensel talime tâbi tutulmuş, etraftaki şövalyelerin tüm eğlence ve tehlikelerine katılan bir “Virago”dur.⁶⁰ Öte yanda ise hayli sıkça, bir savaşçının, kralın ya da basit bir senyörün karısını dövdüğünü duyarız. Bu âdeta sabit bir alışkanlıktır: Şövalye öfkelenir, yumruğunu kadının burnuna indirir ve kan çıkar:

“Kral bunu duyar ve öfkesi yüzüne yansır: Yumruğunu kaldırır ve onun burnuna vurur, dört damla kan fışkırır. Ve hanım der ki: İçtenlikle teşekkür ederim. Hoşunuza gittiyse tekrar başlayabilirsiniz.”

Luchaire “aynı edebiyat türünün başka sahnelerinden de alıntı yapmak mümkün”⁶¹ der, “burna inen yumruk her zaman vardır.” Ayrıca, karısına danışan şövalyeler de hayli sıkça yerilir.

“Kadın, gölgeye çekil,” der mesela bir şövalye, “ve nedimele-rinizle yemek içmek üzere boyalı ve altın kaplı odalarınıza gidin; ipek boyamakla uğraşın: sizin göreviniz budur. Benimki-si, çelik kılıçla vurmaktır.”

Yine Luchaire’e göre, “Philipp August döneminde bile saraylı, kibar, kadınlar için daha uygun bir tutuma feodal çevrelerde

60 A. Luchaire, *La société française au temps de Philippe Auguste*, s. 374.

61 A.Luchaire, a.y., s.379.

ancak istisnai olarak rastlandığı sonucunu çıkarabiliriz. Ege-
menlik ve kale bölgelerinin büyük çoğunluğunda hâlâ pek say-
gılı olmayan ve gaddar eski eğilim hâkimdi; bunlar 'chansons
de geste'lerin* çoğunluğunda anlatılmıştır; dilerseniz abartılı
deyin. Provence troubadour'larının ve Flandre ve Champag-
ne'dan birkaç 'Trouvères'in** aşk teorilerine dayanarak hayale
kapılmamak gerek: Dile getirdikleri duygular, öyle inanıyoruz
ki, bir elitin, çok küçük bir azınlığın duygularıydı...."⁶²

Küçük ve orta şövalye saraylarının çoğunluğu ile ticarî ve
parasal eklemlenme örgüsü ağına daha sıkı bağlanmış olan az
sayıdaki, büyük şövalye sarayı arasındaki farklılaşma, görüldü-
ğü gibi, davranışın farklılaşmasını da beraberinde getirir. Bu tu-
tumlar elbette, günümüzden geriye bakarak tasvir edildiğinde
göründüğü kadar keskin bir şekilde karşı karşıya değillerdi.
Burada da bir dizi geçiş ve karşılıklı etki varolmuş olmalıydı.
Ama genelleme olarak diyebiliriz ki, sarayın hanımı etrafındaki
daha barışçı bir topluluk yalnızca bu az sayıdaki büyük şövalye
sarayında oluşmuştur; şarkıcının az çok uzun süreli bir hizmet
ilişkisi bulma şansı yalnızca buralarda vardı ve hizmet eden er-
keğin sarayın hanımı karşısındaki, Minne lirizminde ifade bu-
lan kendine özgü konumu yalnızca burada ortaya çıkmıştır.

Başka bir deyişle, Minne şarkısında ifade bulan tutum ve
duygular ile öteki, chansons de geste'de hâkim olan ve tarih-
ten de yeterince tanıklığına sahip olduğumuz daha gaddar tu-
tum arasındaki fark, kadın ile erkek arasındaki ilişkinin iki
değişik türüne dayanır. Bunlar, feodal toplum içindeki iki de-
ğişik tabakaya karşılık gelir ve sözü edilen ağırlık kaymasıyla
birlikte ortaya çıkar. Geniş topraklara dağılmış haldeki kale ve
mülklerinde görece rahatlık içinde oturan bir toprak soyluları
toplumunda genelde, erkeğin kadın üzerinde daha fazla ağır-
lık sahibî olmasının, dolayısıyla da az çok örtülmemiş türden
bir erkek egemenliğinin şansı çok büyüktür. Ve bir savaşçılar

(*) Kahramanlık destanı - e.n.

(**) Ortaçağ'da Kuzey Fransa'da saz ozanı - e.n.

62 A.Luchaire, a.y., s.379/80.

tabakasının ya da toprak soyluları tabakasının bir toplumun genel davranışını güçlü şekilde etkilediği her yerdeki geleneklerde az çok belirgin bir şekilde erkek egemenliğinin izlerine, özgül erotizmiyle ve kadının bir ölçüde kenarda duruşuyla bir saf erkekler arası yârenliğin biçimlerine rastlanır.

Bu türden bir ilişki Ortaçağ savaşı toplumunda da hâkimdi. Bunun bir karakteristiği, yaşam biçimleri ya da cinsiyetlerin içerisinde hareket ettiği yaşam alanları arasındaki büyük farkın ve böylelikle oluşan ruhsal yabancılığın ifadesi olan, cinsiyetler arası tuhaf bir güvensizlik tarzıdır. Kadın meslek hayatının dışında tutulduğu sürece daha sonraları da hep olduğu gibi, kadınların genelde erkek hayatının merkez küresinin, yani savaşçı etkinliğin dışında tutulduğu bu [ortamda] da erkekler hayatlarının asıl kısmını kendileri için ve kendi aralarında yaşarlar. Ve bu üstünlüğe, erkeğin kadına yönelik az ya da çok dile getirilen bir horgörüsü karşılık düşer: “Narin süslerle kaplı odalarınıza gidin bayan, bizim işimiz savaştır.” Bu gayet tipiktir. Kadının yeri Kemenate’dir.* Ve burada da bu tutum, tıpkı yaşamın yapılanışı gibi, içerisinde üretildiği toplumsal zemin gibi, hayli uzun süre varlığını sürdürür. İzlerine Fransız edebiyatında 16. yüzyıla kadar, üst tabakanın ağırlıkla bir savaşçılar ve toprak soyluları tabakası olduğu⁶³ sürece rastlanır, sonra bu tutum, artık Fransa’da hemen hemen istisnasız saraylı insanlar tarafından denetlenen ve şekillendirilen edebiyatta kaybolur, ama elbette kırsal soyluların hayatında kaybolmaz.

Büyük mutlakiyetçi saraylar, Avrupa tarihinde şimdiye kadar merkezi hayat alanlarında ve böylelikle de erkeklerin ve kadınların davranış biçimlerinde en mükemmel eşitliğin ortaya çıktığı yerlerdir. Henüz 12. yüzyılın büyük feodal saraylarının, sonrasında da iyice ve kıyas kabul etmez şekilde daha belirgin olarak mutlakiyetçi sarayların, kadınların erkek egemenliğini aşması ve erkeklerle eşit konuma gelmeleri için neden özel fırsatlar sunduğunu burada göstermek bizi fazla uzaklara götüre-

(*) Kalede genellikle kadınlara ayrılan şömineli oda - ç.n.

63 Pierre de Vaissière, *Gentilshommes Compagnards de l'ancienne France*. Paris 1903, s.145.

cektir. Örneğin, Güney Fransa'da kadının daha erken bir dönemde tımar efendisi ve mülkiyet sahibi olabildiğine ve siyasi bir rol oynayabildiğine dikkat çekilmiştir; ve bu olgunun Minne şarkısının gelişimini teşvik ettiği tahmini de dile getirilmiştir.⁶⁴ Ama sınırlayıcı bir unsur olarak, "kızların tahta geçişinin ancak erkek akrabalar, tımar beyi ve komşular mirasçı kadının mülkünün başına engellenmeden geçebilmesine izin verdiği zaman mümkün olduğu"⁶⁵ da vurgulanmıştır. Gerçekten de, büyük feodal beylerin oluşturduğu dar tabaka içinde de, erkeğin kadın üzerindeki, savaşçı işlevinden kaynaklanan üstünlüğü her zaman hissedilir olmaya devam etti. Büyük feodal sarayların kendi içindeki yaşam alanlarında ise erkeklerin savaşçı işlevleri bir dereceye kadar geriledi. Burada, dünyevi toplumda ilk kez olmak üzere, erkekler de dahil, büyük sayıda bir insan kalabalığı hiyerarşik düzen içerisinde ve merkezi şahsiyetin, bölgesel egemenin gözleri önünde, çok sıkı bir iç içelik örgüsü içerisinde birlikte yaşıyordu. Sırf bu bile, tüm bağımlıları belirli bir ölçüde geri durmaya zorluyordu. Burada bir dolu savaşçılık dışı idarî iş, yazı işleri yürütülmek zorundaydı. Bütün bunlar, biraz daha barışçı bir atmosfer yaratıyordu. Erkeklerin bedensel zor kullanmaktan feragat etmek zorunda kaldığı her yerde olduğu gibi, kadınların sosyal ağırlığı arttı. Burada, büyük feodal sarayların kendi içlerinde, erkek ve kadınların ortak bir yârenliği ortaya çıktı.

Bu saraylarda elbette erkek egemenliği, daha sonraları mutlakiyetçi saraylarda olduğu kadar kırılmış değildi. Bu sarayın beyi için hâlâ şövalye ve savaş önderi işlevi diğer tüm işlevlerinden önce geliyordu; eğitimi de bir savaşçının eğitimiydi ve silah zanaatını merkez alıyordu. Tam da bu yüzden kadın, barışçı yârenlik ortamında onun karşısında üstündü. Batı tarihinde sıklıkla olduğu gibi, tinsel eğitim ve okuma için boş zaman bulan önceleri erkek değil, yüksek tabakaların kadınıydı; büyük sarayların imkânları kadına, boş zamanını doldurma ve bu tür

64 Hennig Brinkmann, *Entstehungsgeschichte des Minnesangs*. Halle 1926, s.35.

65 Eduard Wechssler, a.y., s.71.

lüks ihtiyaçlarını tatmin etme imkânını veriyordu; şairleri, şarkıcıları, tahsilli ruhbanı yanına alabilirdi; ve böylece burada önce kadınların etrafında, daha barışçı, tinsel açıdan canlı muhitler oluştu. “Kibar çevrelerde 12. yüzyıl boyunca kadının tahsili, ortalamada erkeğinkinden daha yüksekti.”⁶⁶ Elbette yalnızca aynı seviyedeki erkeğe, kocaya kıyasla. Onunla, kocayla ilişki henüz, savaşçılar toplumunda âdet olduğundan çok daha farklı değildi. Küçük şövalyelerde olduğundan daha ılımlılaşmış ve belki biraz daha incelikli hale gelmişti; ama erkeğin karısı karşısında kendine yüklediği zorunluluklar genelde pek büyük değildi. Burada da gayet açık bir şekilde erkek egemendi.

33. Troubadour lirizminin ve Minne şarkısının temelinde yatan, koca ile nikâhlı karı arasındaki bu ilişki değil, sosyal bakımdan daha aşağı erkek ile sosyal bakımdan daha yüksek kadın arasındaki ilişkidir. Ve Minne şarkısına da yalnızca bu tür ilişkilerin oluşmasını ve sürdürülmesini sağlayacak kadar zengin ve kudretli olan türden saraylarda, yalnızca o tabakada rastlanır. Ve şövalyeliğin bütününe kıyasla dar bir tabaka, bir “elit”tir bu.

İlişkinin toplumsal yapılanışı ile dürtüsel yaşamın yapılanışı arasındaki bağlantı burada gayet berrak bir şekilde gün ışığına çıkar. Feodal toplumun, erkeğin egemen, kadının erkeğe bağımlılığının örtüsüz ve neredeyse hiç sınırlanmamış olduğu ana kütlelerinde erkeği dürtülerini baskılamaya ve gemlemeye zorlayıcı hiçbir şey yoktur. Bu savaşçılar toplumunda “aşk”tan pek söz edilmez. Ve bu savaşçıların arasında âşık olan birinin gülünç görüneceği izlenimi edinirsiniz. Kadın burada erkeklerle genelde aşağı türden bir yaratık olarak görünür. Onlardan yeterince vardır. Dürtülerin en basit biçimiyle tatminine yararlar. Kadınlar erkeğe “ihtiyaçları ve zevk alması için” verilmiştir. Bu, daha sonraki bir zamanda dile getirilmiştir, ama savaşçının önceki zamandaki davranışına birebir denk düşer. Kadında aradığı bedensel hazdır; bunun ötesinde “sabır göster-

66 Schönbach, aktaran Eduard Wechssler, *ay.*, s.74. Aynı anlamda ayrıca: Marianne Weber, *Ehefrau und Mutter in der Rechtsentwicklung*. Tübingen 1907, s.265.

mek için karılarına uzun süre tahammül edenler pek erkek değildirler.”⁶⁷

Öteden beri Batı tarihinde ve sonrasında kadının dürtüsel yaşamına binen zorunluluklar büyük mutlakiyetçi saraylar bir yana, hemen hemen bütün Batı tarihi boyunca,* dengi olan erkeğinkilerden bir hayli daha fazladır. Bu savaşçı toplumun yüksek mevkilerinde bulunan ve konumuna uygun olarak belirli ölçüde özgürlüğe sahip olan kadının tutkularını dengi olan erkeğe oranla her zaman çok daha çabuk ve kolay denetlemeyi, inceltmeyi, verimli bir şekilde dönüştürmeyi başarmış olması başka şeylerin yanı sıra, bu alışkanlıktaki sürekliliğin ve erken yaşta bu yönde şartlanmanın bir ifadesi de olabilir. Kadın, dışarıya karşı sosyal olarak kendisiyle eşit olan erkekle ilişkisi içinde de bağımlı, sosyal olarak daha aşağı bir yaratıktır.

Savaşçılar toplumunda erkeğin dürtülerini kendinde tutmaya, onlardan imtina etmeye, onları dizginlemeye ve böylelikle dönüştürmeye zorlanmasının ancak sosyal olarak daha alttaki ve bağımlı erkeğin sosyal bakımdan daha üstteki kadın ile ilişkisi içinde mümkün olması da buna karşılık gelir. Sadece bireysel değil toplumsal bir fenomen olarak bizlerin “lirizm” adını verdiğimiz şeyin ve -yine toplumsal bir fenomen olarak- “aşk” olarak adlandırdığımız hazzın o dönüşümünün, duygunun o tonlamasının, tutkuların o örtükleşmesi ve incelmesinin bu insani durum içerisinde oluşması tesadüf değil. Burada erkek ile kadın arasında, sadece istisnai olarak değil, aksine toplumsal-kurumsal olarak pekişmiş halde, daha güçlü olan erkeğin de kadını dilediği zaman almasını imkânsızlaştıran, erkek için kadını ulaşılmaz ya da zor ulaşılabılır hale getiren ve aynı zamanda da, daha üstte olduğu için, zor ulaşılabildiği için, belki daha da arzulanır kılan türden temaslar ortaya çıkar. Yüzyıllar boyunca sevenlerin daima kendi hissettiklerine dair tanıdık bir şeyler buldukları Minne şarkısının durumu, duygusal konumu böyledir.

67 Bouchet, aktaran: P.de Vaissiere, a.y., s.145.

(*) Cümledeki “...Batı tarihi boyunca” yinelemesi, orijinal metinde mevcuttur - e.n.

Elbette Troubadour ve Minne şarkılarının pek çoğu asıl olarak feodal saraya ait konvansiyonun ifadesi, topluluk içerisinde bulunmanın süsü püsü ve sosyete oyununun aletleridir. Hanımlarıyla içsel bağı hiç de o denli güçlü olmayan ve daha kolay ulaşılabilir başka kadınlarla tatmin olan pek çok Troubadour vardı herhalde. Ama bu türden gerçek deneyimler ve hisler olmasaydı, ne bu konvansiyon ne de onun ifadesi ortaya çıkabilirdi. Yapay olmayan duyguların ve gerçekten yaşanmış olanların oluşturduğu bir çekirdeği vardır bunların. Öylesine akla geliverecek ya da uydurulacak türden tonlar değildir bunlar. Bazıları sevmiş, bazıları sevgilerini kelimelerle ifade etmeye yetecek güç ve çap sahibi olmuştur; hatta hangi şiirlerde duygu ve yaşantıların gerçek ve hangilerinde az çok konvansiyonel olduklarını söylemek bile zor değil. Başkalarının bunlarla oyun oynayabilmesi, bundan bir konvansiyon doğması için önce bazılarının hissettiklerine dair kelimeleri ve tonları bulması gerekiyordu. "İyi şairler, burası kesin, bu aşk çılgınlığı şiirine de kendi gerçeklerini katmışlardır: Şarkılarının malzemesi hayatlarının doluluğundan akıp gelmiştir."⁶⁸

34. Minne şarkısının edebi kaynakları ve örnekleri sıkça sorulmuştur. Ve muhtemelen haklı olarak, onun dinî Minne lirizmi ve Latin Vagant şiiri* ile akrabalığına dikkat çekilmiştir.⁶⁹

Ama Minne şarkısının ortaya çıkışı yalnızca ve özü itibariyle, edebi öncellerinden yola çıkarak anlaşılamaz. Vagant ve Marien lirizmi kendi içlerinde pek çok gelişme imkânı barındırıyordu. İnsanların kendilerini ifade etmeye çalıştığı tarz ni-

68 Eduard Wechssler, a.y., s.214.

(*) Latin gezgin öğrenci ozanlarının şarkıları - ç.n.

69 Hennig Brinkmann, a.y., s.45 vd., 61, 86 vd. Bu konuda ve sonrası için ayrıca karş. C. S. Lewis, *The Allegory of Love, a Study in Medieval tradition*. Oxford 1936, s.11.

"Bizzat yeni olanı açıklamışım gibi yapmaya çalışmıyorum. İnsan duygularında gerçek değişimler çok enderdir, ama ortaya çıktıklarına ve bunun onlardan biri olduğuna inanıyorum. Neden derken, yeni durumu tamamen açıklayacak ve bu açıklamayla yeni görünen yönünü ortadan kaldıracak olan bir şeyi kastediyorsak, bunların 'nedenleri' olduğundan emin değilim. Ama her durumda aydınların büyük gayretlere rağmen Provence Minne şarkısının içeriğinin kaynağını bulmayı başaramadıkları kesindir."

ye değişti? Soruyu çok basit bir şekilde soralım, neden bu iki- si, Marien ve Vagant lirizmi, toplumun hâkim ifade biçimleri olmaya devam etmedi? Neden bunlardan biçim ve duygu öge- leri alınıp yeni bir şey oluşturuldu? Yeni olan neden tam da “Minne şarkısı” adıyla bildiğimiz biçimi aldı? Tarihin sürekli- liği vardır: sonradan gelenler bilerek ya da bilmeyerek varola- na dayanırlar ve onu ileri götürürler. Ama hareketin dina- mizmleri, tarihsel değişimlerin biçimlendirici güçleri neler- dir? Burada da soru yine budur. Köken araştırması, öncellerin incelenmesi elbette Minne şarkısının anlaşılması açısından da az ya da çok büyük önem taşır, ama sosyo-oluşumsal ve psi- ko-oluşumsal araştırmalar yapılmazsa, ortaya çıkışı, dayanak- larının bağlamı karanlıkta kalır. İlişkinin özgül biçimi, kendi- lerini dile getiren insanların gerçek durumunu ve bu duru- mun oluşumunu bilmeden Minne şarkısını bireyüstü bir feno- men olarak, toplumsal işleviyle, yani bir bütün olarak feodal toplum içerisindeki işleviyle anlamak, keza biçiminin özgül yanını, içeriklerinde tipik olanı anlamak mümkün değildir. Bunun için de bu özel soruna, daha geniş bir hareket bağlamı- nın amaçlandığı bu çalışmada ayrılabilircek olandan daha ge- niş yer gerekir; bu bağlamda eğer Minne şarkısı gibi tekil bir fenomen için soru doğrultusu kesinleştirildiyse ve sosyo-olu- şumsal ve psiko-oluşumsal kuruluşunun birkaç ana çizgisi ve- rildiyse, burada bu ödevle ilgili yapılabilecek olan her şey ya- pılmış demektir.

35. Büyük tarihsel değişimlerin kesin yasaları vardır. Günü- müzün tasvirlerinde çok sık, tarihin öyküsünü anlattığı tek tek toplumsal biçimlenişler sanki daha ziyade tesadüfen birbirini iz- liyormuş gibi görünür; Peer Gynt’in bir bulutun biçimlerini ta- savvur edişi gibi: bir an bir ata benzer, bir sonraki anda bir ayıya benzer, toplum bir an Roman ya da Gotik, sonra barok görünür.

Tarihsel süreçlerin, toplumun “feodal sistem” anlamında bi- imlenişine ve nihayet kendini Minne şarkısında ifade eden türden ilişkilere varan itici mekanizmalarının birkaç ana çizgi- si burada açığa çıkarıldı. Kavimler göçü dönemi sonrasında nüfusun daha hızlı artışının, mülkiyet ilişkilerinin gittikçe da-

ha sabitleşmesiyle birleşerek yarattığı tesir; özgür olmayanlar ya da yarı özgürler tabakasında olduğu gibi soylular tabakasında da bir insan fazlasının oluşumu ve açıkta kalanların orada burada yeni hizmetler arama zorunluluğu vardır.

Bununla bağlantılı olarak üretimden tüketime giden yolda ağır ağır ara durakların devreye girmesi, taşınabilir tek tip mübadele araçları ihtiyacının artması, feodal toplum içerisinde ağırlığın görece az sayıdaki büyük beyin lehine, çok sayıdaki daha küçük egemenin aleyhine kayması, bir teritoryum ölçeğindeki bir bölgenin merkezinde büyük şövalye feodal saraylarının oluşması, buralarda şövalyece-feodal özelliklerin saraylı özelliklerle kendine özgü bir birlik oluşturması, aynı şekilde bu toplumun bütününde doğal ekonomiye dayalı ilişkilerle para ekonomisine dayalı ilişkilerin birleşmesi vardır.

Sonra, bu büyük feodal beylerin kendi aralarında kanlı ya da kansız rekabet mücadelesi içindeki itibar ve temsil ihtiyacı; kendilerini küçük şövalyelerden ayırt etme istekleri de vardır; ve bütün bunların ifadesi olarak burada beyi ve hanımı öven, beyin çıkarlarını ve siyasi fikirlerini, hanımın zevkini ve güzelliğini kelimelere döken şair ve ozanlar az çok sağlam toplumsal kurumlar haline gelir.

Ve yine şövalye toplumunun bu küçük üst tabakası içerisinde, kadın özgürleşmesinin, kadın için daha geniş bir hareket özgürlüğünün ilk biçimi görülür -kadının büyük mutlakiyetçi saraylardaki hareket özgürlüğü ile kıyaslandığında elbette çok dardır; bu sarayın hanımı ile Troubadour arasında, yani sosyal açıdan daha üstte olan kadın ile şövalye olsun olmasın sosyal bakımdan daha aşağı ve bağımlı olan erkek arasında daha sürekli temaslar olur; arzulanan kadının ulaşılmazlığı ya da zor ulaşılabilirliği söz konusudur; sosyal olarak bağımlı erkekler için, dürtülerini kendinde tutma, kadını gözetme zorunluluğu, dürtüsel yaşantının henüz çok ılımlı bir düzenlenişi ve dönüşümü ve nihayet bu tür zor gerçekleştirilebilir dileklerin rüyaların dilinde, şiirle ifadesi vardır.

Kimi şiirin güzelliği, kimisinin boş konvansiyonelliği, şu Minne şarkıcısının büyüklüğü, berikinin küçüklüğü, bunlar

kendi başına olgulardır. Çerçevesi içerisinde bireyin geliştiği toplumsal kurum olarak Minne şarkısı ise -burada sözü edilen yalnızca odur- dolaysızca toplumsal süreçlerin bu oyunu içerisinde oluşur.

36. İşte bu durumda, yani feodal büyük şövalye saraylarında, aynı zamanda karşılıklı davranış biçimlerinin daha kesin bir konvansiyonu, tutkuların belirli bir ılımlılaşması, edaların bir düzenlenişi oluşur. Bu, bizzat bu toplumda “Courtoisie” [Kibarlık] adı verilmiş olan terbiye standardı, birbirine davranış konvansiyonu, davranışın rafineleşmesidir. Ve tablo ancak, önceki bölümde kibar davranışa dair görünür hale gelmiş olanın, feodal sarayların bu telâkkisine eklenmesiyle tamamlanır.

Kibar toplumun kuralları yukarıda, davranışın uygarlaşması sürecini tasvir etmeyi amaçlayan çeşitli örnek dizilerinin başında yer aldı. Büyük feodal şövalye saraylarının sosyo-oluşumu aynı zamanda bu kibar davranışın da sosyo-oluşumudur. Bu “courtoisie” da herhalde ilkönceleri ve birinci planda bu saraylı-şövalye üst tabakasının ahabpık muhitinde sosyal olarak daha bağımlı yaşantılar içinde ortaya çıkmış bir davranış biçimidir.⁷⁰ Her ne olursa olsun, her durumda bütün bunlarda bir şey bir kere daha belirgin şekilde kendini gösterir: Bu kibar davranış standardı herhangi bir anlamda bir başlangıç teşkil etmez; tutkuların toplumsal olarak, yani insanların birbirleriyle ilişkisi yoluyla bağlanmaması ya da “doğal” hareket etmesi halinde davranışın nasıl biçimleneceğinin bir örneği değildir hiçbir şekilde. Böylesi bir mutlak dürtü-bağlanmamışlığı ya da “başlangıç” durumu gerçekte hiç yoktur. Dürtü dışavurumlarının -Batı’nın daha sonraki dünyevi üst tabakalarınınkine kıyasla- görece büyük bağlanmamışlığı, insanların burada birlikte yaşamak durumunda olduğu karşılıklı bağımlılığın ölçüsüne ve tarzına tam tamına denk düşer.

70 Hatta İngiltere’de, buna tekabül eden ifadeye daha sonraki zamanda yer yer açıkça hizmet edenlerle sınırlanmış bir anlamda rastlarız. Örneğin, G. G. Coulton, *Social Life in Britain*, Cambridge 1919, s.37’de bulabileceğimiz, iyi bir sofraya için gerekenlerin tarifinde “hizmetkârların kibarlığı ve dürüstlüğü”nün karşısına “akşam sofrasında oturanların kibar dostluğu ve ahabpığı”nın konması, bunun bir örneğidir.

Burada işbölümü, daha sıkı olan mutlakiyetçi egemenlik aygıtının olduğu evredekinden daha azdır; ticarî eklemlenme daha düşüktür, buna uygun olarak belirli bir yerde doyurulabilen insanların sayısı da daha azdır; ve bağımlılık ilişkileri ayrıntıda nasıl biçimlenirse biçimlensin, tek tek insanlarda kesişen bağımlılıkların toplumsal eklemlenmesi burada, daha yüksek işbölümünün bulunduğu toplumlarda olduğundan, daha fazla insanın daha kesinlikli işlenmiş bir düzen içerisinde sürekli yakın mesafede birlikte yaşadığı yerdekenden daha seyrek örgülü ve daha az kapsamlıdır; bunun sonucunda da tek tek kişilerin dürtüsel yaşantısının tâbi olduğu düzenleme ve bağlanmışlık daha az sıkı, daha az kalıcı ve daha az eşit dağılımlıdır; ama yine de burada, büyük feodal saraylarda, insanların birbirlerine ihtiyacının henüz çok daha az kapsamlı ve farklılaşmış olduğu, tek tek insanların birbirleriyle iç içeliğinin çok daha seyrek ilmekli olduğu, savaş ve zor kullanımından başka hiçbir işlevsel bağımlılığın insanları o denli güçlü şekilde birbirine bağlamadığı daha küçük saraylardakinden, savaşçı toplumunun büyük çoğunluğundan çok daha fazladır; buradaki davranışlarla ve tutku durumuyla ölçüldüğünde, “Courtoisie” daha şimdiden bir incelmeyi, bir ayırıcı özelliği temsil eder. Ve Ortaçağ adabı muâşeret kurallarının içerdiği polemik -şunu yapma, bunu yapma- az çok dolaysızca, 9. ya da 10. yüzyıldan aşağı yukarı 16. yüzyıla kadar tıpkı hayat koşulları kadar yavaş ve az değişen, şövalyelerin büyük çoğunluğuna hâkim bu davranışa işaret eder.

37. Gelişmenin bugünkü düzeyinde henüz, bu süreçlerin yavaşça kayarak ilerlemesine uygun bir dilsel aygıt eksiktir. İnsanların ve dürtüsel dışavurumların bağlanmışlığı “arttı”, entegrasyonu “sıkılaştı”, karşılıklı bağımlılıkları “güçlendi”, demek kesinlikten yoksun ve geçici bir çaredir; nasıl ki şu “doğal ekonomiye dayalıdır”, bu “para ekonomisi temelindedir” ya da burada seçilmiş olan ifade biçimini tekrar edeceksek, “para ekonomisi temelindeki ilişkiler sektörü büyüdü” dediğimizde tarihsel-toplumsal gerçekliği tam kavramış olmuyorsak. Peki bu sektör adım adım ne kadar “büyüdü”? Bağlan-

mışlıklar hangi şekilde “arttı”, entegrasyon nasıl “sıkılaştı”, karşılıklı bağımlılık nasıl “güçlendi”? Kavramlarımızın ayrımları yetersiz; maddi özlerin görüntüsüne çok fazla bağılılar. Bütün bunlarda yalnızca derece derece kaymalar, “daha fazla” ya da “daha az”lar değıldir söz konusu olan. Bağların ve karşılıklı bağımlılıkların her “güçlenişi”, insanların birbirleriyle bağlarının, birbirlerine ihtiyacının, birbirlerine bağımlılıklarının başkalaştığıının, niteliksel olarak başkalaştığıının bir ifadesidir; toplumsal yapıdaki farklılıklardan söz edildiğinde kastedilen budur. Ve bir insan hayatını saran bağımlılıkların ve muhtaçlıkların dinamik örgüsü ile birlikte, insanların dürtüleri ve davranış tarzları da *başka* bir kılığa bürünür; ruhsal bütçenin yapılanışındaki ya da davranışın standardındaki farklılıklardan söz edildiğinde kastedilen budur. Bu türden niteliksel değışimlerin, hareketin gelgitlerine rağımen uzun mesafeler boyunca bir ve aynı yönde ilerleyen değışimler olması, sadece düzensiz değışimler değıl de sürekli doğırultusu olan süreçler olması, çeşitli evreleri karşılaştırırken kıyaslarla konuşmayı akla getiriyor ve mümkün kılıyor. Bununla, bu süreçlerin hareket ettiğı yönün daha iyiye, bir “ilerleme” ya da daha kötüye, bir “gerileme” niteliğinde olduğı söylenmiş olmuyor. Ama, yalnızca nicel değışimler oldukları da söylenmiş olmuyor. Tarihte sıkça olduğı gibi, nicel değışim yanıyla en kolay, en anlaşılır, ama belki de en yüzeysel şekilde kavranabilen yapı değışimleri söz konusudur.

Hareket insanın gözünün önüne geliyor: Önce kaleye karşı kale vardır, sonra teritoryuma karşı teritoryum, sonra devlete karşı devlet; günümüzde de tarihin ufkunda, çok daha büyük ölçekte bölgelerin ve insan kütlelerinin entegrasyonu yönündeki ilk belirtiler ve mücadeleler belirlemekte. Artmaya devam eden eklemlenmeyle birlikte giderek daha da büyük bir ölçekteki entegrasyon birimlerinin istikrarlı bir egemenlik aygıtının altında toplanabileceğini ve kendi içinde pasifize edilebileceğini, bu birimlerin de silahlarını aynı ölçekteki başka beşerî eklemlenmelere karşı çevirmesi gerekeceğini tahmin edebiliriz; ta ki yeni bir eklemlenmenin oluşmasıyla, uzaklıkların daha

da azalmasıyla bunlar da birleşene ve dünya toplumu barışa kavuşana kadar. Bu henüz yüzyıllar ya da binyıllar sürebilir, ama ne olursa olsun, entegrasyon ve egemenlik birimlerinin gittikçe daha geniş ölçü birimleri oluşturacak şekilde büyümesi aynı zamanda daima toplumun yapılanışındaki, insan ilişkilerinin kendisindeki yapısal değişikliklerinin bir ifadesidir de. Toplum içindeki ağırlığın yeni bir ölçekteki entegrasyon birimlerine doğru her meyledişinde -büyük feodal beyler lehine, küçük ve orta feodal beylerin aleyhine, sonra feodal ya da bölgesel beylerin karşısında kralların lehine oluşan ağırlık kaymasında her defasında bu yönde bir itiş ifade bulur- bunların her birinde dönüşüm, toplumsal işlevlerin başka ve daha güçlü bir şekilde farklılaşmış olmasıyla, toplumsal örgütlenmenin eylem zincirlerine, gerek askeri gerek ekonomik örgütlenmeye yeni halkalar eklenmiş olmasıyla ve zincirlerin uzamış olmasıyla bağlantılıdır. Her defasında, tek tek kişilerde kesişen muhtaçlık ve bağımlılıklar örgüsünün daha büyük ve yapısı itibariyle başka bir hale gelmiş olması demektir; ve her defasında bu bağımlılıklar örgüsünün yapılanışıyla gayet dakik bir irtibat içinde davranışın ve tüm duygusal yaşantının şekillenmesi, ruhsal ekonominin biçimi değişir. Davranış ve dürtüsel yaşantı açısından bakıldığında “uygarlaşma” süreci, insani ilişkiler açısından bakıldığında toplumsal işlevlerin ve ona uygun olarak da, kişinin haline ve hareketlerine farkında olsa da olmasa da bağımlı olduğu, gittikçe daha kapsamlı karşılıklı bağımlılıkların, gittikçe daha büyük entegrasyon birimlerinin ilerleyen iç içe geçme süreciyle aynı şeydir.

Burada ilk olarak en erken ve en az karmaşık evre için kavranması kolay olguları bir kenara koymayı denedik; bu hareketin devamından, onu ilerleten mekanizmalardan, birazdan söz edilmesi gerekecek. Öncelikle, Batı tarihinin ağırlıkla doğal ekonomiye dayalı erken evresinde büyük ülkeler için entegrasyona ve istikrarlı egemenlik aygıtlarının kurulmasına nasıl ve neden pek fazla imkân bulunmadığı görüldü. Bu evrede gerçi fatih krallar savaşta dev bölgeleri bir araya getirebilir ve bir süre boyunca kılıçlarının saygınlığıyla bir arada tutabilirler, ama

toplumun yapılışı henüz, fethedilmiş ÷lkeye uzunca barış zamanları boyunca da ve görece barışçı araçlarla kalıcılık ve bütünlük sağlayabilecek istikrarlı bir egemenlik örgütlenmesinin yaratılmasına izin vermez. Bu tür bir istikrarlı egemenlik aygıtının ortaya çıkmasını ve böylelikle tek tek kişilerin bambaşka bir bağlanışına imkân vermesini hangi toplumsal süreçlerin mümkün kılacağıının henüz gösterilmesi gerekiyor.

9. ve 10. yüzyıllarda dış tehdidin az olmasıyla -en azından Batı Frank bölgesinde böyledir- ve ekonomik eklemlenışin azlığına uygun olarak, egemenlik işlevlerinin parçalanışının olağanüstü yüksek bir dereceye ulaştığını gördük. Her küçük mülk bir egemenlik bölgesi, kendi başına bir “devlet”tir, her küçük şövalye toprağının bağımsız efendisi ve amiridir. Toplumsal manzarada bir dolu egemenlik ve ekonomi birimlerinin karmançormanlığından başka bir şey görünmemektedir; kimisi biraz daha büyükçe, yerel üstü bağlamda birbiriyle ilişkisi olan yabancı tüccarlar ya da manastır ve başrahiplikler gibi birkaç adacık hariç, bunların her biri asıl olarak kendine yeterlidir ve diğerlerine fazlaca bağımlılığı yoktur. Dünyevi egemenler tabakasında saldırı ya da savunma için savaş yoluyla entegrasyon, eklemlenmenin başlıca biçimidir. Egemenler tabakasının bu insanlarını, tutkularını düzenli ve kalıcı biçimde dizginlemeye yöneltebilecek fazla şey yoktur. Bu, kelimenin en geniş anlamında, genel olarak insanların entegrasyonunun mümkün her biçimini tanımlayan anlamda bir “toplum”dur. İnsanların, en azından iç ilişkilerde şiddet edimlerinden geri durmalarını az çok zorlayan, daha kalıcı, görece sıkı ve düzgün dağılımlı bir entegrasyonuna işaret eden, kelimenin daha dar anlamında bir “toplum” değildir henüz. Kelimenin daha dar anlamındaki bu türden bir “toplum”un erken biçimi yavaş yavaş feodal büyük şövalye saraylarında oluşur. Mülk gelirlerinin büyüklüğüyle ve ticaret ağıyla bağlantı bağlamında daha büyük mal miktarlarının bir araya toplandığı, daha fazla insanın hizmet talebiyle güdülendiğı ve barınak bulabildiğı bu yerlerde, aynı zamanda daha büyük sayıda insan kalıcı iç barış münasebetlerine mecbur ve bağılıdır. Bu da her şeyden önce

daha yüksek konumdaki kadınların huzurunda, davranışların belirli bir düzenlenişini ve davranışlarda geri durmayı, tutkuların ve münasebet biçimlerinin biraz daha kesin bir modellenmesini gerektirir.

38. Bu geri duruş her zaman, Minne şarkısının konvansiyonuna göre şarkıcı ile hanım arasında söz konusu olduğu ölçüde büyük olmamış olsa gerek. Kibar adabının muaşeret kuralları, burada talep edilen davranışın günlük standardı hakkında daha kesin bir tablo sunar. Yalnızca şarkıcının sarayın hanımıyla ilişkisini ele almakla sınırlı olmayan bu kaynaklarda, şövalyelerin kadınlara davranışlarına da yer yer ışık tutulur.

Örneğin “Erkekler hakkında söz”de⁷¹ şöyle denir:

“Her şeyden önce dikkat et/soylu hanımlarla terbiyeli/konuşmaya, sana yaraşan budur... Ama iş oraya varacak olursa/bir tanesi senden isterse/senin yanına oturmanı, akılda tut bunları/esvabına oturayım deme/ve fazla yakın da oturma ona, sana tavsiyem odur./ Samimi konuşmak istersen onunla,/ sarılma hemen ona,/ ona başkaca neler diyebilecek olsan da.”*

Kadınlara yönelik bu ölçüde düşüncelilik göstermek bile küçük şövalye alışkanlıkları standardına göre bir hayli büyük çaba gerektirmiş olsa gerek; başka courtoise kurallarda olduğu gibi, örneğin XIV. Louis’nin sarayında alışkanlık haline getirtilen kendine hâkim olma ölçüsüne kıyasla çok azdır bu. Bu da, burada ve orada her hayat akışı boyunca alışkanlıkları terbiye eden karşılıklı bağımlılık düzeyinin farklılığı, bağımlılık örgü-

71 Zarncke, *Der deutsche Cato*, a.y., s.130 V. 71 ve s.132 V. 141 vd. Savaşçıların kibarlaşmasının (çeşitli ülkelerdeki şövalye tarikatlarının oluşumu ve davranış kodları) bu ilk büyük dalgasının başka yönleri için karş. E. Prestage, “Chivalry”, *A series of studies to illustrate its historical significance and civilizing influence*, Londra 1928; buradakilerden bir tanesi: A. T. Byles, *Medieval courtesy-books and the prose romances of chivalry* (s.183 vd.)

(*) Özgün metnin yazımındaki ve sözdizimindeki belirsizlikler Tannhäuser’in ‘Hofzucht’u [Saray Terbiyesi] ve ‘Deutscher Cato’ ile ilgili olarak büyük ölçüde, Andreas Winkler’in çalışmasındaki metin çeşitlemeleriyle yapılan el yazması karşılaştırması çerçevesinde giderilebilmiştir. Bu konuda bak. Andreas Winkler, *Selbständige deutsche Tischzuchten des Mittelalters. Texte und Studien*. Marburg/Lahn: Univ. Phil. Diss. 1982 - ç.n.

leri arasındaki farklar hakkında fikir verir. Ama aynı zamanda da Courtoisie'nin gerçekten de, nihai olarak dürtülerimizin şekillenişine varan yolda bir adım, "uygarlaşma" yönünde bir adım olduğunu da gösterir.

Bir yanda çok gevşek entegre olmuş dünyevi savaşçılar üst tabakası ve onların simgesi olan kendine yeterli mülk bölgesi içindeki kale, öte yanda ise bir krallık ülkesinin merkezi organı olan mutlakiyetçi sarayda bir araya toplanmış dünyevi saraylıların daha sıkı entegre olmuş üst tabakası... bunlar bir anlamda, uygarlaşma değişiminin sosyo-oluşumuna bir giriş yolu açmak amacıyla çok daha uzun ve geniş bir hareket içerisinden kesip ayırdığımız gözlem sahamızın kutuplarıdır.

Courtoisie'nin merkezleri olan büyük feodal sarayların, kalelerin oluşturduğu manzaranın içerisinden yavaş yavaş nasıl sıyrıldıklarını, belirli açılardan gördük. Geriye, büyük feodal ya da bölgesel beylerden *birisine*, krala, onu diğerlerine üstün kılan bir ağırlık kazandıran ve pek çok teritoryumu kapsayan bir bölge üzerinde daha istikrarlı bir egemenlik aygıtını, bir "devleti" yönlendirme imkânını veren süreçler düzeniğinin ana hatlarını ortaya çıkarma görevi kalıyor. Bu aynı zamanda, "Courtoisie"nin davranış standardından "Civilité"nin standardına giden yoldur.

İKİNCİ BÖLÜM

Devletin Sosyo-Oluşumu Üzerine

1. Yükselen Kraliyet Hanedanının İlk Durağı: Bir Ülke Çerçevesindeki Rekabet Mücadeleleri ve Tekel Oluşumu

1. Her şeyden önce dış düşmanlara karşı savaş yürütme işlevi olmak üzere, fiilî ya da şeklî bazı merkezi işlevler tüm taşıyıcılarında ortak olmakla birlikte, kraliyet tacı toplumsal gelişmenin değişik evrelerinde hayli farklı anlamlar taşır.

12. yüzyılın başında, artık güçlü dış düşmanlar tarafından pek tehdit edilmeyen eski Batı Frank İmparatorluğu nihai olarak bir dizi çeşitli egemenlik birimine ayrılmıştır:¹

“Vaktiyle ‘illeri’ ve feodal hanedanları monarşinin ‘şefine’ bağlayan bağ hemen hemen tamamen kopmuştur. Hugot Capet ve oğlunun, büyük tımar bölgelerinde iş görmelerine değilse bile hiç değilse orada kendilerini göstermelerine imkân veren fiili tâbiyetin en son izleri kaybolmuştur. Birinci dereceden feodal gruplar... kralın her türlü dış etkisine, hele eylemlerine kesinkes kapalı olan bağımsız devletlerin edasını takınmakta-

1 Achille Luchaire, *Les premiers Capétiens*, Paris 1901, s.285, ayrıca bak. Luchaire, *Louis VI. le gros*, Paris 1890, Introduction.

dırlar. Büyük feodal beylerin tacın taşıyıcıları ile ilişkileri en asgari ölçüyle sınırlıdır. Ve bu dönüşüm şimdiden, resmi unvan ve formüllere yansımaktadır. 12. yüzyılın feodal prensleri kendilerini 'comtes du Roi'ya da 'comtes du royaume' [Kralın/Kraliyetin kontları] olarak adlandırmayı bırakırlar."

Bu durumda "kral", diğer büyük feodal beylerin yaptığını yapar: Kendi mülkünü sağlamlaştırmaya, müdahalesine bir dereceye kadar açık olan bölgedeki, Francien dükalığındaki erkini genişletmeye odaklanır.

1108-1137 yıllarının kralı VI. Louis tüm ömrü boyunca öncelikle iki görevle uğraşır: Francien dükalığı içerisindeki dolaysız toprak mülkünü, tımara verilmemiş ya da ancak küçük parçaları tımara verilmiş topraklarını ve kalelerini, yani hane ya da domanial mülkünü büyütme ve -yine Francien dükalığı içerisinde- tüm muhtemel rakiplerini, erk bakımından kendisiyle boy ölçüşebilecek tüm savaşçıları ezmek. Bir görev diğerine katkıda bulunur: Islah ettiği ya da yendiği feodal beylerin mülkünü ya da mülkünün bazı kısımlarını ellerinden alır ve bunları bir bütün halinde yeniden tımar olarak vermez; böylece çok küçük adımlar halinde hane mülkünü, erkinin ekonomik ve askeri temelini genişletir.

2. Kraliyet tacının taşıyıcısı burada ilkönce büyük bir feodal beyden başka bir şey değildir. Eli altında bulunan iktidar araçları henüz o denli azdır ki, orta boy feodal beyler ve -birleştiklerinde- çok sayıdaki küçük feodal bey bile, ona başarıyla karşı koyabilecek durumdadır. Ortak askeri önderlik işlevinin geri plana düşmesi ve feodalleşmenin ilerlemesiyle kral hanedanının sadece krallık ülkesinin büyük bölgesindeki üstünlüğü kaybolmakla kalmaz; miras aldığı teritoryum içerisindeki üstünlüğü bile son derece şüphelidir; rakip başka mülk sahipleri ya da savaşçı aileler bu üstünlüğü reddetmektedir. Capet hanedanı VI. Louis'nin kişiliğinde Montmorency, Beaumont, Rochefort, Monthléry, Ferté-Alais, Puiset ve pek çok başka haneye karşı savaşır,² nasıl ki

2 A. Luchaire, *Histoire des institutions monarchiques de la France sous les premiers Capétiens (987-1180)*, Paris 1891, 2.cilt, s.258.

pek çok yüzyıl sonra Hohenzollern hanedanı büyük Kurfürst'ün [seçici prens] kişiliğinde Quitzwow ve Rochow'lara karşı savaştıysa. Yalnız, Capetlerin durumu pek çok bakımdan daha elverişsizdi; Capetler ile rakiplerinin savaş ve malî iktidar araçlarındaki, para, vergi ve askerî tekniğin düzeylerindeki farklar nedeniyle [Hohenzollern'lere oranla] çok daha küçüktü. Kurfürst kendi teritoryumu üzerinde zaten bir tür tekelci tasarruf erkine sahipti; VI. Louis ise, kilise kurumlarının ondan yana olmasını bir yana bırakırsak, asıl olarak bir büyük toprak sahibi, biraz daha küçük hane mülklerinin ve buna uygun olarak da daha küçük savaş güçlerinin efendileriyle boy ölçüşmek zorunda olan büyükçe bir domain mülkünün efendisiydi; ve ancak bu mücadelelerin galibi, teritoryum içerisinde bir tür tekel konumunu, başka hanelerin rekabet alanının ötesindeki bir mevkiî elde edebilirdi.

Capet hanesinin askeri ve ekonomik iktidar araçlarının bu dönemde Francien dükalığının başka feodal hanelerinin iktidar araçlarının ötesine ne kadar az geçebildiğini ve ekonomik eklemlenmenin zayıflığı, ulaşım ve iletişim araçlarının gelişiminin azlığı, feodal ordu ve kuşatma organizasyonu koşulları altında, “prens”in tekel mevkiî için mücadelenin bir teritoryumun küçük bölgesi içerisinde bile ne kadar zor olduğunu, ancak çağdaşlarının anlatımlarını okuyanlar değerlendirebilir.

Capet domain'inin en önemli iki kısmı arasındaki yola, Paris ve Orléans etraflarındaki bölgeler arasındaki irtibat hattına hâkim olan Montlhéry ailesinin kalesi örneğine bakalım. Capet kralı Robert 1015'te bu toprağı hizmetkârlarından ya da memurlarından birine, “grand forestier”e [büyük ormancı] üstüne bir kale inşa etme izniyle birlikte vermişti. Bu “grand forestier”nin torunu ise kalesinden etraftaki bölgeye bağımsız bir bey gibi hükmeder. Bu, o dönemde kaçınılmaz olarak her yerde gerçekleşen tipik merkezkaç hareketlerinden birisidir.³ VI. Louis'nin babası nihayet uzun uğraşlar ve savaşlardan sonra, Montlhéry hanesiyle bir tür uzlaşma elde etmeyi başarır; aşağı yukarı on yaşındaki bir piç oğlunu Montlhéry'nin

3 Bak. yukarıda s.17 vd., özellikle s.31/32.

hanım vârisiyle evlendirir ve böylece kaleyi hanesinin tasaruf erkine alır.

“Elveda, sevgili oğlum Louis”, der⁴ ölümünden hemen önce en büyük oğlu ve mirasçısı VI. Louis’ye, “Montlhéry’nin bu kalesine iyi mukayyet ol; bu kale bana onca dert olduğundan beni vaktinden önce yaşlandırdı ve onun yüzünden asla kalıcı bir barış ya da gerçek bir huzur tadamadım... Uzak yakın her türlü sadakatsizin merkeziydi orası, daima yalnız onun yüzünden ya da onun katkısıyla huzursuzluk çıktı... Montlhéry bir yanda Corbeil ve sağında da Châteaufort’nun arasında bulunduğundan, patlak veren her çatışmada Paris mağdur oldu, öyle ki Paris ile Orléans arasında irtibat kurmak ancak askeri güçle mümkün oldu.”

Günümüzde de devletler arası ilişkilerdeki rolü hiç az olmayan türden bağlantı sorunları, toplumsal gelişmenin bu düzeyinde bambaşka bir ölçekte aynı derecede önemli ve zordur: bir feodal beyin -kral unvanını taşıyın taşımasın- diğerleriyle ilişkilerinde ve bugüne kıyasla mikroskopik olan Paris-Orléans mesafesinde (Montlhéry’nin Paris’e uzaklığı 24 km’dir) [de öyledir.]

VI. Louis’nin iktidar döneminin epeyce bir kısmı fiilen bu kale uğruna savaşlarla doludur, ta ki en sonunda Montlhéry hanesinin mülkünün nihai olarak Capet hanesinin mülküne katılması başarılanı kadar. Bu, bu türden durumlarda hep olduğu gibi, muzaffer hanenin hem askeri olarak güçlenmesi, hem de ekonomik olarak zenginleşmesi demektir. Montlhéry’nin hâkimiyeti 200 livres değerinde gelir getirdi -o dönem için yüklüce bir meblağ- ve bu bölgeye 13 doğrudan tımar ve 20 tane bunlara bağımlı, dolaylı ya da ikinci sınıf tımarlar⁵ dahildi, bu tımarların taşıyıcıları da Capet hanesinin savaş gücünü genişletti.

VI. Louis’nin yürütmek zorunda olduğu diğer mücadeleler

4 Suger, *Vie de Louis le Gros*, Molinier basımı, bölüm 8, s.18/19, aktaran: Longnon, *La formation de l'unité française*, Paris 1922, s.80.

5 Vuitry, *Etudes sur le régime financier*, Paris 1878, s.181.

de daha az uzun boylu ve zorlu değildi. Orléans bölgesindeki tek bir şövalye ailesinin hâkim konumunu kırabilmek için bile 1111, 1112 ve 1118'de üç sefer yapması gerekti,⁶ ve Rochefort, Ferté-Alais ya da Puiset haneleriyle işini bitirmesi ve bunların mülklerini kendi hane mülküne ekleyebilmesi yirmi yılını aldı. Ancak ondan sonra Capet domain mülkü öylesine büyük ve sağlam oldu ki, bu çaptaki bir mülk egemenliğinin ellerine verdiği ekonomik ve askerî imkânlar sayesinde Francien dükaliğindeki diğer tüm savaşçıların rekabet alanının epeyce ötesine geçtiler ve bu teritoryumda bir tür tekel konumu edindiler.

Dört ya da beş yüzyıl sonra ise, hamilini krallık ülkesinin tüm bölgesindeki dev askerî ve malî iktidar araçlarının tekelsi yapan bir krallık işlevi oluşur. VI. Louis'nin bir teritoryum çerçevesinde başka feodal beyleriyle yürüttüğü türden savaşlar, kraliyet hanedanının daha sonraki tekel konumuna giden yoldaki ilk adımları temsil eder. İlk önceleri, ismen kral olanların hanesi, sahip olduğu topraklar, askeri ve ekonomik güç bakımlarından etrafındaki feodal hanelerden pek az üstünlüğe sahiptir. Mülkiyetin farklılaşması nispeten azdır ve buna uygun olarak da, kendilerini süsledikleri unvanlar neler olursa olsun, savaşçılar arasındaki toplumsal farklılaşma görece azdır. Sonra bu hanelerden bir tanesi evlenme, satın alma, fetih yollarıyla gittikçe daha fazla toprağı elinde toplar ve böylelikle kaçınılmaz olarak komşuları arasında hâkim bir konum kazanır. Francien dükaliğinde bu hâkim konumu kazanmayı başaranın eski kraliyet hanesi olması, -yeni bir başlangıca imkân sağlayan, hiçbir zaman azımsanmayacak düzeydeki toprak mülkü bir yana- temsilcilerinin kişisel nitelikleriyle, kilise tarafından desteklenmesiyle ve bir tür geleneksel itibarla bağlantılı olabilir. Ama savaşçılar arasındaki aynı mülkiyet farklılaşması, dediğimiz gibi, aynı dönemde başka teritoryumlarda da gerçekleşir. Bu, savaşçılar toplumu içerisinde, az sayıdaki büyük şövalye ailesi lehine ve çok sayıdaki küçük ve orta şövalye ailesi aleyhine, yukarıda da sözü edilmiş olan ağırlık kayması-

6 A. Luchaire, Louis VI., a.y.

dir. Her teritoryumda er ya da geç bir savaşı ailesi, toprak mülkiyeti toplama yoluyla diğerleri üzerinde hâkimiyet kurmayı, bir tür hegemonya ya da tekel konumunu kazanmayı başarır. Tacın taşıyıcısı Şişman Louis'nin de aynı şeyi yapması krallık işlevinden feragat etmek gibi görünebilir. Ama toplumsal iktidar araçlarının bu dağılımında başka çaresi yoktur. Hane mülkü ve dar kabile bölgesindeki egemenlik, bu toplumun yapılışında kraliyet erkinin de en önemli askerî ve malî temelini oluşturur. Güçlerini Francien bölgesinin küçük alanında yoğunlaştırmasıyla, bir teritoryumun sınırlı sahasında bir hegemonya ve tekel konumu yaratmasıyla, VI. Louis hanedanının daha sonraki genişlemesinin temelini atar; bu geleceği bir peygamber vahyi gibi önceden görmüş olduğunu elbette varsayamazsak da, böylelikle daha büyük bir bölge oluşturacak olan Fransa için potansiyel bir billurlaşma merkezi yaratır; VI. Louis fiili durumunun dolaysız zorunluluklarına göre davranmaktadır; kendi bölgesinin parçaları arasındaki bağlantıyı kaybetmek istemiyorsa Montlhéry'yi kazanmak zorundadır; oradaki erkinin kaybolmasını istemiyorsa Orléans bölgesinin en kudretli ailesini dize getirmek zorundadır. Capet eğer Francien'de hâkim bir konum kazanmayı başarmış olmasaydı, bu konum er ya da geç -tıpkı Fransa'nın diğer yörelerinde olduğu gibi- başka bir haneye düşecekti.

Hâkimiyet oluşturma'nın mekanizması hep aynıdır. Yakın zamanlarda ekonomik kuruluşlar da benzer bir şekilde devletler -mülkiyetin tek elde toplanmasıyla- diğerlerinin rekabet alanından sıyrılmışlardır ve birbirleriyle mücadele etmektedirler, ta ki içlerinden bir ya da ikisi ekonominin belirli bir dalını tekel şeklinde kontrol edene ve o dala egemen olana kadar. Yakın zamanlarda yine benzer bir şekilde devletler -toprak mülkiyetini ellerinde toplayarak ve böylelikle askerî ve malî potansiyellerini genişleterek- bir kıta üzerindeki hâkimiyet için mücadele ediyor. Ama günümüzün daha fazla işlev bölümlü olan toplumunda görece farklılaşmış bir şekilde yürüyen ekonomik ve askerî hâkimiyet oluşumu, VI. Louis'nin ağırlıkla doğal ekonomiye dayalı toplumunda henüz birden ayrışma-

mıştır: Bir teritoryum üzerinde egemenliği elinde tutan hane aynı zamanda, bu teritoryumun en zengin domain mülküne sahip olan hanedir; ve domain gelirlerinin büyüklüğü sayesinde, tımarlarındaki ve maiyetindeki adamların sayısı sayesinde kendi teritoryumu içerisindeki tüm diğer savaşı ailelerinden üstün olmadığı taktirde egemenlik erki yok olur.

Bir savaşı hanesinin bu küçük bölge içerisindeki hâkim konumu bir dereceye kadar sağlamlaştıysa, o zaman daha geniş bir bölge içerisindeki hegemonya uğruna mücadele, az sayıdaki büyük bölgesel egemenin krallık ülkesi içerisindeki hâkimiyet için mücadelesi ön plana çıkar. Capet hanedanının sonraki nesillerinin, VI. Louis'nin haleflerinin karşısına çıkan görev budur.

2. İngiltere, Fransa ve Almanya'nın Gelişme Süreçlerindeki Bazı Farklar Üzerine Çıkma

1. Hâkim konuma geçme mücadelesinin ve dolayısıyla da merkezileşme ve egemenlik mücadelesinin ilgili taraflara yüklediği görev çok basit bir nedenden ötürü İngiltere ve Fransa için başkaydı, Roma-Cermen İmparatorluğu bölgesi için ise bambaşka: Bu imparatorluk diğer ikisinden bambaşka boydaki bir oluşumdu; arazi farklılıkları, toplumsal ayrılıklar burada diğerlerine oranla olağanüstü büyüktü; bu da yerel merkezkaç eğilimlere bambaşka bir güç katıyordu; bu da, tüm diğerlerine üstün olan bir bölgesel hâkim gücün oluşmasını ve böylelikle de merkezileşmeyi kıyas kabul etmez ölçüde zor kılıyordu; bu Roma-Cermen İmparatorluğu'nun merkezkaç kuvvetlerini dizginlemek ve bir bütün halinde kalıcı olarak bir birlik içerisinde toparlamak için, Fransa ya da İngiltere'dekinden çok daha büyük ve daha güçlü -egemen hanedanın güç kaynağı olarak- bir teritoryum ya da hane erki gerekirdi. Böylesi muazzam bir bölgedeki merkezkaç eğilimleri sürekli kontrol altında tutabilme görevinin, işbölümünün, eklemlenmenin, savaş, ulaşım ve idare tekniğinin o sıradaki düzeyinde neredeyse çözülemez olduğuna işaret eden pek çok neden vardır.

2. Toplumsal süreçlerin içinde gerçekleştiği ölçek elbette bu süreçlerin ihmal edilemez bir yapısal ögesini oluşturur: elbette, diğer ögeler arasında bir öge. Fransa'nın bölgesinde, İngiltere'ninkinde de, merkezileşmenin ve entegrasyonun Alman bölgelerine oranla neden böylesine erken ve eksiksiz başarıldığı sorulduğunda, bu noktayı göz ardı etmemek gerekir. Üç bölgenin gelişme eğilimi bu bakımdan son derece farklıdır.

Batı Frank bölgesinin kraliyet tacı Capet hanesine geçtiğinde, bu hanenin gerçek bir erke sahip bulunduğu bölge Paris'ten kuzeyde Senlis'e ve güneyde de Orléans'a kadar uzanıyordu. Ondan 25 yıl önce I. Otto Roma'da Roma Kaiseri olarak taç giymişti. Başka Alman kabile reislerinin direniş girişimlerini öncelikle kendi kabile bölgesinin savaşa alışkın güçlerine dayanarak, kanlı bir şekilde ezmişti. Otto'nun imparatorluğu bu dönemde batıda aşağı yukarı Antwerp ve Cambrai'den doğuda en azından -Elbe'nin doğusundaki Markgraf'lıklar hariç- Elbe'ye kadar ve biraz daha güneyde ise doğudaki Brunn ve Olmütz'e kadar uzanıyordu; kuzeyde Schleswig'e ve güneyde de Verona ve İstria'ya ulaşıyordu; buna ayrıca İtalya'nın epeyce bir kısmı ve dönem dönem de Burgund ekleniyordu. Dolayısıyla burada karşı karşıya bulunduğumuz gerçekten de, ona daha sonra eklenen Norman-İngiliz kolonisini hesaba katacak olsak bile Batı Frank bölgesindekinden mutlak ölçüde başka ölçekte ve bunun sonucunda da çok daha büyük gerginliklerle ve çıkar karşıtlıklarıyla dolu bir oluşumdur. Francien düklerinin ve Normandiya'nın ya da Angevin teritoryumun düklerinin krallar olarak bu bölgedeki hegemonya uğruna mücadelede karşı karşıya bulundukları görev, Roma-Cermen İmparatorluğu'nun her egemeninin üstesinden gelmek zorunda olduğu görevden çok farklıydı. Orada, o küçük bölgede, merkezileşme ya da entegrasyon bir o bir bu yana çok sayıda yalpalamaya rağmen bütününe bakıldığında hayli süreklilik içerisinde ilerledi. Kıyas kabul etmez ölçüde daha büyük olan diğer bölgede ise her defasında yeni bir bölgesel egemen hanesi imparatorluk tacıyla birlikte aynı zamanda tüm imparatorluk üzerinde gerçek, istikrarlı bir hegemon-

ya kazanmaya boşu boşuna çalıştı. Bu haneler bu korkunç görevle boğuşurken peş peşe, başka her şeye rağmen hâlâ gelirlerinin ve böylelikle de iktidar konumunun merkezi kaynağı olmaya devam eden şeyi, kabile ya da domain mülkiyetlerini tükettiler. Ve yeni bir hanenin nafile girişimlerinden her birinin sonunda ademi merkezileşme, merkezkaç kuvvetlerin pekişmesi bir adım daha ilerledi.

Fransız kraliyet hanedanının güçlerinin yavaş yavaş yeniden toparlanmaya başladığı, bu hanenin VI. Louis'nin kişiliğinde ilkönce kendi teritoryal ve domain mülkünü birleştirmeye başladığı zamandan kısa süre önce, Roma-Cermen imparatorluğunda imparator IV Heinrich'in iktidarı, büyük Alman teritoryal egemenlerinin, kilisenin, Yukarı İtalya kentlerinin ve en büyük oğlunun, yani son derece çeşitli merkezkaç kuvvetlerinin birleşik hücumuyla, çökmüştür. Bu, Fransız krallığının erken dönemi için belirli bir karşılaştırma noktasıdır. Daha sonraları, Fransa kralı I. François'in artık zümre meclislerini toplantıya çağırmaya gerek duymadığı, vergilendirilenlere sormadan vergi koyduğu bir sırada imparator V. Karl ve yönetimi, ülkesinin saray, ordu ve idaresi için gerekli vergileri bir araya getirmek için kendisine miras kalmış olan mahreç bölgesinde bile bir dolu yerel zümre meclisiyle pazarlık yapmak zorundadır; ve bütün bunlar, deniz aşırı kolonilerin gelirleri katıldığına bile, dallanıp budaklanmış egemenlik görevini yerine getirebilmesi için gerekli harcamaları karşılayabilmekten çok uzaktır. V. Karl tahttan çekildiğinde imparatorluk idaresi malî olarak iflasın eşiğindedir. V. Karl da, pekişmiş merkezkaç kuvvetlerle böylesine muazzam bir ülkeye hükmetme göreviyle boğuşurken kendini tüketmiş ve iflas etmiştir. Ve Habsburgluların yine de egemenliklerini sürdürmeleri, genelde toplumun ve özelde de krallık işlevinin dönüşümünün bir ifadesidir.

3. Devlet oluşumunun -"devlet" kelimesinin daha yeni anlamındaki devlet oluşumunun- mekanizması, dediğimiz gibi, toplumun ağırlıkla doğal ekonomisine dayalı bir evreden süreklilik içerisinde para ekonomisine dayalı bir evreye geçtiği Avrupa genelinde, ana hatlarıyla hep aynıdır. Fransa örneğin-

de bunun biraz daha yakından gösterilmesi gerekecek. Avrupa'nın en azından büyük devletlerinin tarihinde daima, daha sonra oluşacak olan devletin bölgesi içerisinde, doğal ekonomi ilişkilerinin hâkimiyeti altında egemenlik örgütlenmesine konmuş olan sınırlara uygun olarak, bir teritoryum ölçeğindeki egemenlik birimlerinin, yani dünyanın daha düşük işbölümünün ve eklemlenmenin bulunduğu birçok başka yerinde de benzerleri dönemden döneme tekrar tekrar oluşmuş olan küçük ve gevşek egemenlik birimlerinin belirleyici rol oynadığı bir erken evreye rastlanır. Buna bir örnek, daha sonra para ekonomisinin ilerleyişiyle birlikte küçük krallıklar, herseklikler ya da grafıklar halinde istikrar kazanan, Roma-Cermen İmparatorluğu bölgesi içerisindeki feodal bölgesel egemenliklerdir; bir diğeri, Galler prensliği ya da Iskoçya krallığı gibi artık Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı içerisinde İngiltere ile kaynaşmış bölgelerdir; diğeri bir örnek ise, daha sağlam bir feodal egemenlik birimine doğru gelişiminden az önce söz edilen Francien dükalığıdır.

Şematik olarak canlandırırsak, az ya da çok yakın komşuluk içerisindeki değişik bölgesel egemenlikler arasındaki süreç, daha önce belirli bir teritoryum içerisinde içlerinden birisi hâkim konum kazanana ve böylelikle daha sağlam bir bölgesel egemenlik oluşana kadar tek tek mülk efendileri ya da şövalyeler arasında işleyen sürece gayet benzer bir şekilde ilerler. Belirli bir evrede ilkönce çok sayıdaki mülk egemeninin durumunda olduğu gibi, sonraki evrede bir üst büyüklükteki ölçekte yer alan egemenlik birimleri, herseklikler (dükalıklar) ya da grafıklar, kendilerini bir rekabet durumunda, er ya da geç genişleyen komşuları tarafından yenilmek ya da onlara bağımlı hale gelmek istemiyorlarsa genişleme zorunluluğu içerisinde bulurlar.

Bu toplumda nüfusun artışıyla, toprak mülkiyetinin pekişmesiyle ve dış genişlemenin zorluklarıyla birlikte, içeride toprak uğruna rekabetin nasıl şiddetlendiği yukarıda daha ayrıntılı bir şekilde anlatıldı. Toprağa yönelik hücumun daha yoksul şövalyelerde zümrelerine yaraşır bir maişet doğrultusunda basit

bir arzu, en üstteki ve en zengin şövalyelerde ise “daha fazla” toprağa yönelik bir güdü olarak etki ettiği gösterildi; çünkü bu tür bir rekabet baskısının bulunduğu bir toplumda “daha fazla” edinmeyenler, yalnızca sahip olduklarını muhafaza ettiklerinde otomatik olarak “daha az” haline gelirler. Bu toplumu tepeden tırnağa kaplayan baskının etkisini bir kere daha görürüz: Bu baskı bölgesel egemenleri birbirine kıskırtır; böylelikle de tekel mekanizmasını harekete geçirir. İktidar araçlarının farklılaşması burada da ilkönceleri henüz bir dizi feodal bölgesel egemenliğin birbiriyle boy ölçüşmesine izin veren bir çerçevede kalır; sonra, pek çok zafer ve yenilginin ardından, birkaçı iktidar imkânlarının ellerinde toplanmasıyla güçlenir, başkaları hâkimiyet uğruna verilen rekabet mücadelesinden elenir; bunlar bu mücadelede birinci dereceden figürler olmaktan çıkarlar; az sayıdaki diğerleri birbirleriyle mücadeleye devam ederler ve eleme süreci kendini tekrarlar, ta ki iş en sonunda, başkaları üzerindeki zaferlerle, onların gönüllü ya da zorla dayatılmış ilhakıyla büyümüş olan iki bölgesel egemen arasındaki hükme kalana kadar; tüm diğerleri -savaşa katılmış da, tarafsız da kalmış olsalar- bu iki egemenin büyümesi ve erklerinin ağırlığı karşısında ikinci ya da üçüncü dereceden figürler niteliğini kazanmışlardır, yine de bu işlevleriyle hâlâ belirli bir toplumsal ağırlığa sahiptirler. İki büyük güç ise artık bir tekel konumuna yaklaşmaktadırlar; diğerlerinin rekabet alanının dışına çıkmışlardır; hüküm ikisinin arasında verilecektir.

Bu “eleme mücadelelerinde”, bu toplumsal ayıklama sürecinde, elbette tek tek kişilerin kişisel vasıfları da, örneğin bir adamın geç ölümü ya da bir egemenler hanedanında erkek mirasçı yokluğu gibi pek çok çeşitten başka “tesadüfler” kadar, *hangi* teritoryumun kazanacağı ve büyüyeceği sorusu açısından belirleyici rol oynar.

Güçlü rekabet baskısı altında görece eşit büyüklükteki çok sayıda erk ve mülkiyet birimlerinin bulunduğu bir toplumun az sayıdaki birkaçının büyümesine ve nihayet tekel oluşumuna eğilim gösterdiği olgusu, toplumsal süreç bu tür tesadüflerden büyük ölçüde bağımsızdır; bunların bu sürece hızlandırıcı

cı ya da yavaşlatıcı bir etkisi olabilir. Ama tekelcinin kim olacağı fark etmeksizin, er ya da geç bu tür bir tekel oluşumunun meydana geleceği -en azından toplumun şimdiye kadarki yapılış koşullarında- çok yüksek dereceli bir ihtimaldir. Bu tespit, belki de müspet doğa bilimlerinin dilinde bir “yasa” olarak adlandırılırdı. Yakından bakıldığında, bir kere harekete geçirildiğinde bir saat düzeneği gibi işlemeye devam eden hayli basit bir toplumsal mekanizmaya dair görece kesin bir formülasyon söz konusudur: Görece çok sayıda birimin erk araçlarının büyüklüğüne dayalı olarak birbiriyle rekabet ettiği bir beşerî eklemlenme, bu denge konumunu (çok sayıda birimin dengelemesi, görece serbest rekabet) terk etme ve içerisinde gittikçe daha az sayıda birimin birbiriyle rekabet edemediği başka bir dengeye yaklaşma eğilimindedir; başka bir deyişle, bir toplumsal birimin, birikim yoluyla, uğruna mücadele edilen iktidar imkânları üzerinde tekel elde ettiği bir duruma yaklaşır.

4. Tekel mekanizmasının genel niteliğinden ileride biraz daha ayrıntılı söz edilecek. Yine de şimdiden, bu türden bir mekanizmanın, daha önce daha küçük egemenlik birimlerinin, bölgesel egemenliklerin ya da daha sonraları daha büyük birimlerin oluşumundakine benzer bir şekilde, devlet oluşumunda da iş başında olduğuna dikkat çekmek gerekliydi. Ancak bu mekanizma göz önünde bulundurulduğu zaman, çeşitli ülkelerin tarihindeki hangi etkenlerin onu değişime uğrattığını ya da engellediğini kavramak mümkün olur. Roma-Cermen İmparatorluğu’ndaki potansiyel bir merkezi egemeninin görevinin, Batı Frank bölgesindeki potansiyel bir merkezi egemenin önündeki görevden neden kıyas kabul etmez ölçüde zor olduğunu ancak bu şekilde belirli bir netlikle görmek mümkündür. Bu imparatorluk içinde de bir dizi eleme mücadelesi yoluyla, teritoryumların devamlı galibin elinde toplanmasıyla, erk araçlarının odak noktası olan hükümdar hanesinin giderek diğerlerini de barışçı ya da savaşçı zorlamalar yoluyla kendine bağımlı kılabilecek ve nihayet tâbiyeti altına alarak ya da ortadan kaldırarak kendi egemenlik aygıtına eklem-

leyebilecek duruma gelebilecek kadar üstün, erk araçları bakımından zengin ve o denli istikrarlı bir bölgesel egemenlik oluşması gerekecekti; bu ayrık imparatorluğun merkezileşmesi ancak bu şekilde meydana gelebilirdi ve bu yöndeki birtakım hâkimiyet mücadeleleri de eksik olmadı; yalnızca Welfler ve Stauferler arasındaki türden mücadeleler değil, kendine özgü karmaşıklıklarıyla imparatorlarla papalar arasındaki mücadeleler de bu kapsamdadır. Ancak tümü de hedefin çok gerisinde kaldı. Yeterli bir billurlaşma merkezinin, belirgin bir hâkim gücün oluşması ihtimali, böylesi geniş kapsamdaki ve böylesi ayrıklıktaki bir bölgede, üstelik ekonomik eklemelenmenin daha sonraki evrelere oranla daha seyrek, mesafelerin kat kat büyük olduğu bir evrede, daha küçük bölgelere oranla olağanüstü düşüktü. Ve her durumda, bu kadar büyük bir bölge içerisindeki eleme mücadeleleri, daha küçük bir komşu bölgedekinden çok daha fazla zaman almak zorundaydı.

Sonuçta Roma-Cermen İmparatorluğu bölgesinde devlet oluşumunun nihayet hangi şekilde gerçekleştiği, yeterince bilinmemektedir. Alman bölgesel egemenlikleri arasında -İtalyan bölgesel egemenlikleri arasındaki benzer süreci bir yana bıraksak- öncelikle Alman ya da yarı Alman kolonyal bölgesine yayılarak yavaş yavaş daha eski Habsburg erkiyle rekabete girecek kadar büyüyen bir bölgesel erk oluştu: Hohenzollern'lerin bölgesel erkidi bu. Bir hâkimiyet mücadelesi ortaya çıktı, Hohenzollern'ler galip geldi, Alman bölgesel egemenlikleri arasında belirgin bir hâkim güç oluştu ve böylelikle Alman teritoryumları adım adım tek bir egemenlik aygıtı altında toplandı. Ama imparatorluğun en kudretli iki kısmi bölgesi arasında daha güçlü entegrasyonu ve kendi içindeki devlet oluşumunu başlatan bu hâkimiyet mücadelesi aynı zamanda, eski imparatorluk ülkesinin parçalanması yolunda yeni bir adım anlamına geliyordu. Habsburg toprakları yenilgiye uğramalarıyla egemenlik alanının bütününden ayrıldı. Bu fiilen, eski imparatorluğun yavaş ve sürekli çözülüşü yolundaki en son adımlardan birisiydi. Yüzyıllar boyunca tekrar tekrar kısmi bölgeler koparak bağımsız egemenlik birimleri haline gelmişti.

Bir bütün olarak imparatorluk bölgesi, devlet oluşumu süreci için fazla büyük, fazla ayırık ve böylelikle de engelleyiciydi.

Roma-Cermen İmparatorluğu bölgesindeki devlet oluşumunun neden Batılı komşularından bu denli zahmetli ve bu kadar geç başarıldığı üzerine düşünmenin elbette 20. yüzyılın kavranması için de hâlâ dolaysız önemi vardır; ve bu soru bugünkü vurgularını da sıklıkla bu tür fiili tecrübelerden alır; örneğin, uzun zamandır sağlamlaşmış, daha iyi dengelenmiş ve genişlemeyle doyumluğa ulaşmış Batılı devletler ile eski imparatorluğun ancak kısa süredir bir ölçüde sağlamlaşmış, genişleme aşamasına çok geç ulaşmış halef devletleri arasında varolan farkın tecrübesinden. Yapısal açılardan hiç de cevaplanmaması aşırı zor görünmez bu sorunun, en azından, tarihsel yapıların kavranışı açısından ondan pek de önemsiz olmayan ve burada en azından işaret edilmesi gereken tamamlayıcı sorudan daha zor görünmez: bu muazzam devin elverişsiz yapılanışına ve merkezkaç kuvvetlerinin kaçınılmaz güçlülüğüne rağmen neden bu kadar uzun süre bir arada kaldığı, bu imparatorluğun neden daha önce dağılmamış olduğu sorusu.

5. Bütün olarak epey geç dağıldı; ama yüzyıllar içerisinde zaman zaman zaman zaman -özellikle batıda ve güneyde- Roma-Cermen İmparatorluğu'nun kenar bölgeleri koptu ve kendi yoluna gitti; aynı sırada ise durmak bilmeyen bir kolonizasyon, Alman yerleşim bölgesinin doğuya doğru yayılması, batıdaki bölge kayıplarını bir dereceye kadar telafi etti- ama ancak bir dereceye kadar: İmparatorluk geç Ortaçağ'a dek ve kısmen ondan sonra da, batıda Maas ve Rhone'ye kadar uzanmaktaydı. Tüm yalpalamaları göz ardı edersek ve yalnızca hareketin genel eğilimine bakarsak, o zaman imparatorluğun bir yandan sürekli aşınmaya uğradığı ve küçüldüğü, aynı zamanda da genişleme yönünün ve içerideki ağırlığın batıdan doğuya kaydığı görüntüsünü elde ederiz. Bu eğilimi, burada yapılabileceğinden daha derinlemesine işleyerek ortaya çıkarmak başlı başına bir görev olabilirdi. En azından, katıksız bölge büyüklüğü bakımından, asıl Alman bölgesindeki en son değişikliklerde bile bu eğilimi seçmek mümkündür:

Alman birliği	1866 öncesinde	630.098 km ²
Almanya	1870 sonrası	540.484 km ²
Almanya	1918 sonrası	471.000 km ²

İngiltere'de ve Fransa'da, hareketin eğilimi yaklaşık olarak tam tersidir. Burada geleneksel kurumlar ilkönce görece çok küçük ve sınırlı bölgelerde gelişerek ve etki alanlarını yavaşça genişletirler. Bu basit etkeni, küçükten büyüğe doğru bu yavaş büyümeyi hesaba katmaksızın, bu ülkelerdeki merkezi kurumların kaderlerini, tüm egemenlik aygıtının yapılanışını ve gelişimini anlamak, onlarla eski imparatorluğun halef devletlerinde onlara karşılık gelen formasyonlar arasındaki farkı açıklamak mümkün değildir.

Roma-Cermen İmparatorluğu ülkesine kıyasla, Norman dükü William'ın 1066'da fethettiği ada teritoryumunun yayıldığı sınırlar hayli dardı. Aşağı yukarı, ilk krallar dönemindeki Prusya'yı andırıyordu. Kuzey sınırında İskoçya'ya kadarki dar bir şerit eksik olmak üzere bugünkü İngiltere'yi, yani İskoçya ve Galler haricindeki ada bölgesini, toplamda aşağı yukarı 131.764 km²'yi kapsıyordu. Galler ancak 13. yüzyılın sonuna doğru tamamen İngiltere'yle birleşir (İngiltere Galler'le birlikte 151.130 km²). İskoçya'yla taç ve taht birliği ise ancak 1603'ten beri var. Bu tür sayılar yapı farklarını görünür kılar, ama başlangıç için henüz hayli ham işaretlerden başka bir şey değildir. İngiliz ulusunun ve daha sonra da Britanya ulusunun oluşumunun, belirleyici bir evresinde, büyük kıtasal uluslarınkine kıyasla, bir bölgesel egemenliğin pek az ötesine geçen bir çerçevede gerçekleştiğine işaret ederler. Fatih William'ın ve onun dolaysız haleflerinin inşa ettiği şey fiiliyatta, Batı Frank İmparatorluğu altındaki büyük bir bölgesel egemenlikten başka bir şey değildi ve aynı sıralar Francien, Akitanya ya da Anjou'da mevcut olanlardan çok da farklı sayılmazdı. Buranın bölgesel egemenlerine, yani potansiyel merkezî egemenlere -onların yerine başka birisinin genişleme yoluyla üstün duruma geçmemesi için genişlemek zorunda olmaları gibi basit bir zorunluk nedeniyle- hâkimiyet mücadelesinin yüklediği görevi, kıta imparatorluğunun kendi

merkezi egemenlerinin karşısına çıkardığı görevle kıyaslanmanın gerçekten de imkânı yoktu; bu, ada bölgesinin bir tür Batı Frank kolonisi oluşturduğu, Norman ya da Angevin hükümdarlarının aynı zamanda kıtadaki kayda değer teritoryumlara sahip olduğu ve henüz Batı Frankların devamı olan bölgede hâkimiyet için mücadele ettikleri ilk evre için bile geçerlidir; hele kıtadan adaya geri püskürtüldükleri ve İngiltere'ye dayanarak yalnız bu adayı tek bir egemenlik aygıtı altında toplamaya uğraştıkları evre için daha da fazla geçerlidir. Ve krallık işlevi gibi kral ile soylu meclisleri arasındaki ilişki de burada kıta imparatorluğundakinden farklı biçimlendiyse, buna etki eden etkenlerden bir tanesi -elbette tek etken değil-, birleştirilmesi söz konusu olan bölgenin görece küçüklüğü ve tabii bir de diğer bölgelerden ayrı oluşuydu. Büyük bir arazi farklılaşmasının imkânları bu bölgede çok daha azdı, iki rakip arasındaki hâkimiyet mücadelesi de diğer taraftaki çok sayıdaki rakip arasındaki mücadelelerden daha basitti. İngiliz parlamentosu oluşumunun tarzı ve böylelikle de yapısı bakımından, hiçbir şekilde Alman İmparatorluğu'nun soylu meclisleriyle karşılaştırılmaz; olsa olsa, öncelikle, Alman eyalet meclisleriyle karşılaştırılabilir. Ve diğer tüm kurumların da durumu buna benzer. Tıpkı İngiltere'nin kendisi gibi onlar da küçükten başlayarak büyürler; feodal bir teritoryumun kurumları süreklilik içerisinde bir devletin ve bir imparatorluğun kurumları haline gelir.

Ama burada da, bir araya toparlanmış bölgenin belirli bir büyüklüğe erişmesinden itibaren merkezkaç eğilimler güçlenir. Eklemlenmenin ve iletişimlerin ilerlemiş düzeyine göre bile, bu imparatorluk tehlikeli ölçüde fazla büyüktür. Ancak çok tecrübeli ve esnek bir yönetme sanatı ile pek çok zorluklarla, egemenlik birimi olarak bir arada tutulabilir. Eski Alman Kaiser'lik ülkesininkinden hayli farklı önkoşullar altında yine de, fetih ve kolonizasyon ile bir araya getirilmiş çok büyük bir imparatorluğun nihayet bir dizi az çok bağımsız egemenlik birimlerine bölünerek dağılmaya ya da en azından bir tür "federal devlet"e dönüşmeye meylettği görülmekte. Ve yakından bakıldığında, bu mekanizma neredeyse gayet doğal görünür.

6. Capetlerin ana bölgesi, Francien dükalığı, Norman dükünün hükmettiği İngiliz bölgesinden daha küçüktü. Büyüklüğü aşağı yukarı, Staufer dönemindeki Brandenburg Mark'ı kadardı. Ama burada, imparatorluğun çerçevesi içinde, bu küçük kolonyal bölge herhangi bir şekilde imparatorluğun eski, sağlamlaşmış bölgesel egemenlikleriyle rekabete girebilene kadar 5 ya da 6 yüzyıl geçti. Batı Frankların devamı olan bölgenin daha sınırlı çerçevesinde bu tür bir bölgenin erk araçları, kilise mercilerinin Capet hanesine sunduğu maddi ve ruhani yardımlarla birlikte, bu hanenin kısa zamanda Fransa'nın daha büyük bölgelerinde hâkimiyet mücadelesini başlatabilmesine yetecek kadar büyüktü.

Daha sonraki Fransa'nın taslağı, Batı Frank İmparatorluğu'nun devamı olan bölge, kapsamı bakımından kabaca daha sonraki İngiltere ile Roma-Cermen Kaiser ülkesinin arasında yer alıyordu. Arazi ayrılıkları ve böylelikle de merkezkaç kuvvetlerin gücü, komşu imparatorluktakinden daha azdı ve buna uygun olarak potansiyel merkezi egemenin görevi de daha kolaydı. Bu ayrılıklar ve onlarla birlikte de merkezkaç kuvvetlerin gücü, Britanya Adası'ndakinden daha büyüktü.⁷ Ama bura-

7 "Northumberland'dan Manş Denizi'ne kadar birliği sağlamak, Flandre'dan Pirenelerle kadar olduğundan daha kolaydı." Petit-Dutaillis, *La Monarchie féodale*, Paris 1933, s.37. Bölge büyüklüğü sorusu hakkında ayrıca bak. Roh. H. Lowie, *The Origin of the State*, New York 1927, *The Size of the State*, s.7 vd.

W.M.Macleod (*The Origin and History of Politics*, New York 1931), ulaşım araçlarının basitliği karşısında İnkâ İmparatorluğu ya da Çin gibi bu türden büyük egemenlik birimlerinin varlığını sürdürmesinin ve görece istikrara sahip olmasının aslında ne kadar hayret verici olduğuna dikkat çeker. Gerçekten de, böylesi dev bölgelerin kaynaşmasını ve onları bir arada tutan gücün doğasını kavrayabilmenin tek yolu, bu ülkelerdeki merkezkaç ve merkezileştirici eğilim ve çıkarların değişimlerine dair kesinlikli bir yapısal tarih analizi olacaktır.

Çin'in merkezileşme biçimi herhalde Avrupa'nın gelişimine kıyasla özellikle kendine özgüdür. Burada savaşılar tabakasının kökünün görece erken bir tarihte ve özellikle radikal şekilde, güçlü bir merkezi erk tarafından kazındığı anlaşılıyor. Bu kökünü kazıma -her nasıl meydana geldiyse- Çin toplum yapısının iki ana özgünlüğü ile bağlantılıdır: Toprak üzerindeki tasarrufun köylülerin eline geçmesi (buna Batı'nın erken döneminde pek az yerde, örneğin İsveç'te rastlarız) ve egemenlik aygıtının kısmen hep köylülüğün kendi içinden devşirilen ve her durumda tamamen pasifize edilmiş bir memurlar topluluğuyla doldurulması. Bu memur hiyerarşisinin dolayısıyla saraylı uygarlık biçimleri halkın alt tabakalarının derinlerine kadar ulaştı: pek çok çeşit dönüşüme uğ-

da, İngiltere’de, tam da bölgenin sınırlılığı nedeniyle, belirli koşullar altında çeşitli zümrelerin ve özellikle bütün bölgenin savaşçılarının merkezi egemene karşı birleşmesi de daha kolaydı; hele Fatih William’ın toprak dağıtımı tüm İngiltere çapındaki mülk sahibi tabakaların birbirleriyle temaslarını ve ortak çıkarlara sahip olmalarını kolaylaştırırken- en azından merkezi egemene karşı ilişkilerinde ortak çıkarlar söz konusuydu. Egemenlik bölgesinin, dağılmayı muhtemel kılacak kadar büyük olmayan, ama zümrelerin tüm ülke boyunca dolaysızca birleşmesini zorlaştıracak kadar büyük, belirli bir farklılığın ve ayrıklığın, merkezi egemenin konumunu nasıl güçlendirdiğinin de ayrıca gösterilmesi gerekecek.

Dolayısıyla, Batı Frankların devamı olan bölgenin genişliği bakımından bir merkezi egemenin ortaya çıkışı, bir egemenlik tekelinin oluşması için sunduğu imkânlar, fena değildi.

Özelde, Capet hanesinin bu fırsatlardan nasıl yararlandığı ve bu bölgede bir egemenlik tekelinin hangi mekanizmalar aracılığıyla ortaya çıktığının incelenmesi gerekiyor.

3. Tekel Mekanizması Üzerine

1. Yakınçağ’ın toplumu adını verdiğimiz toplumun karakteristiği, özellikle Batı’da, tekel oluşumunun belirli bir düzeyidir. Askeri erk araçlarının serbest tasarrufu tek tek kişilerin elinden alınmış ve hangi biçimde olursa olsun, bir merkezi erke mahsus kılınmıştır⁸ ve tek tek insanların malvarlığından ya da

rayarak, köyün davranış kodunda kök saldılar. Ve sıklıkla Çin halkının “savaşçılıktan uzak” mizacı diye adlandırılan şey herhangi bir “doğal özelliğin” ifadesi değildir, halkın sürekli temas içerisinde olarak modellerinden pek çoğunu aldığı tabakanın yüzyıllardan beri bir savaşçı tabaka, bir soylu tabaka değil, barışçı ve tahsilli bir memurlar kesimi olmasıyla üretilmiştir. Çin halkının geleceksel değer ölçeğinde -Japon halkınınkinden farklı olarak- savaşçı faaliyetin ve gayretin pek yüksek bir konum almayışında ifade bulan şey birinci planda bu kesimin durumu ve işlevidir. Özelinde Çin merkezileşmesinin yolu Batı’daki merkezileşme süreçlerinden ne kadar farklı olursa olsun, büyükçe bir egemenlik bölgesini bir arada tutan temel orada olduğu gibi burada da, serbestçe rekabet eden savaşçıların ya da toprak efendilerinin aşılmasıydı.

8 Fiziksel zor kullanımının “devletlerin” yapısını üzerine bak. özellikle Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen 1922.

gelirlerinden alınacak vergiler de toplumsal bir merkezi erkin elinde yoğunlaşmıştır. Bu şekilde bu merkezi erkin tasarrufu için bir araya gelen malî imkânlar zor kullanma tekeli ayakta tutar, zor kullanma tekeli de vergi tekeli ayakta tutar. Bu ikisinden hiçbirini diğeri karşısında önceliğe sahip değildir, ne ekonomik tekel askeri olan karşısında, ne de askeri olan ekonomik tekel karşısında önceliklidir. Aynı tekel konumunun iki yüzü söz konusudur. Biri yok olursa öteki de otomatik olarak onu izleyecek, egemenlik tekeli de bir bu taraftan, bir öteki taraftan güçlü sarsıntılara uğrayacaktır.

Görece büyük bir bölgede vergiler ve ordu üzerinde bu türden bir tekelci tasarrufun ön biçimleri, özellikle büyük fetih seferlerinin sonucu olarak, düşük işlev bölümüne sahip toplumlarda da zaman zaman görülmüştü. Toplumun çok ilerlemiş bir işlev bölümünde ortaya çıkan şey, bu tekellerin sürekli, uzmanlaşmış bir idare aygıtına sahip olmasıdır. Ordu ve vergiler üzerindeki tasarrufun tekel niteliğini tam anlamıyla kazanması ancak bu farklılaşmış egemenlik aygıtının ortaya çıkmasıyla olur; askeri tekel ve vergi tekeli ancak bu şekilde sürekli bir fenomen haline gelir. Sosyal mücadeleler artık egemenlik tekelinin bertaraf edilmesi uğruna değil, yalnızca kimin bu tekel aygıtı üzerinde tasarrufta bulunacağı, aygıtın nereden devşirilmesi ve yükünün ve yararının nasıl dağıtılması gerektiği soruları etrafında döner. Egemenlik birimleri ancak merkezi erkin bu sürekli tekelinin ve bu uzmanlaşmış egemenlik aygıtının oluşumuyla birlikte “devlet” niteliğini kazanırlar.

2. Soru, bu tekel oluşumunun nasıl ve neden meydana geldiğidir.

9. ve 10. yüzyılların toplumunda bu oluşum henüz kesinlikle yoktur. 11. yüzyıldan itibaren -Batı Frankların devamı olan bölgede- yavaş yavaş oluşmakta olduğu görülür. Ülkede bir parça toprağa sahip olan her savaşçı, ilk önceleri sonradan giderek bir uzmanlar makinesinin aracılığıyla idare edilerek bir merkezi erkin tekeli haline gelen egemenlik işlevlerinin tümünü yürütüyordu. Yeni topraklar edinmek ya da kendi topraklarını savunmak üzere dilediği zaman savaşlar yapar. Sahipli-

giyle bağlantılı tüm egemenlik işlevleriyle birlikte toprağın edinilmesi ve aynı şekilde bu mülkiyetin savaş yoluyla savunulması, daha sonraki bir zamanın diliyle konuşacak olursak, “özel girişime” bırakılmıştır. Ve burada nüfusun artması karşısında toprağa olan talep, toprak üzerindeki baskı, toprak açlığı olağanüstü güçlü olduğundan, toprak için rekabet mücadelesi de tüm ülke çapında tüm hızıyla sürmektedir -örneğin devletlerin zor kullanımı tekeli sayesinde artık yalnızca ekonomik zor yoluyla yürütülen 19. yüzyılın rekabet mücadelelerinden farklı olarak, savaş ve ekonomik zor araçlarıyla yürüyen bir rekabet mücadelesidir bu.

Hemen gözlerimizin önünde gerçekleşmiş rekabet mücadelelerinin ve tekel oluşumlarının anısı, toplumun daha eski evrelerindeki tekel mekanizmalarının kavranışı açısından bazı yararlarla sahiptir ve bu toplumsal gelişmenin bütünü göz önüne alındığı taktirde eski evreleri incelerken daha sonrakileri hatırlatmak gayet anlamlıdır. Birinin önkoşulu diğeridir ve her iki hareketin merkezini, o sıradaki en önemli üretim aracının birikimi ya da en azından üzerindeki tasarruf erkinin git-tikçe daha az sayıdaki elde toplanması oluşturur; birinde toprağın birikimi, diğerinde paranınki.

Tekel oluşumu mekanizmasından kısaca söz etmiştik.⁹ - Aşa-

9 Bak. yukarıda s. 105 vd. Bugünkü âdete uygun olarak tekel mekanizması için matematiksel bir ifade aramak gerekli görülmedi. Böyle bir ifade bulmak elbette imkânsız olmasa gerek. Bulduğunda, bugün genellikle ortaya atılmayan bir soruyu bu açıdan da ele almak mümkün olacaktır: o da, matematiksel formülasyonun *bilgi edinme* değeridir. Matematiksel bir formülasyon yoluyla örn. tekel mekanizmasıyla ilgili bilgi edinme imkânları ve berraklık açısından ne kazanılmıştır, diye sormak gerekir. Bu soru yalnızca basit tecrübe temelinde cevaplanabilir.

Günümüzde pek çok insanın bilincinde genel yasaların formülasyonuyla bağlantılı hale gelen bir değer -en azından tarih ve toplum bilimleri söz konusu olduğunda- bilgi edinme değeriyle hiçbir ilişkisi olmadığı kesindir; ve bu sorgulanmamış değer ölçüleri sıklıkla bizzat araştırma çalışmalarının yolunu şaşırtmasına neden olmakta. Pek çok insana araştırmanın en temel görevi, tüm değişimleri değişmez bir şeyden hareketle açıklamak gibi görünür. Ve matematiksel formülasyonların sahip olduğu itibarın hiç de önemsiz olmayan bir nedeni, değişmez olana takdir edilen bu değerdir. Ama bu ideal ve bu değer ölçeğinin kökleri araştırmanın bilgi edinme görevinde değil, araştıranların ebediyet arzusundadır. Tekel mekanizması ve tüm diğer genel ilişki yasaları

ğı yukarı şu şekilde toplamak mümkündür bunu: Büyükçe bir toplumsal birim içinde karşılıklı bağımlılıkları yoluyla daha büyük birimi oluşturan küçük toplumsal birimlerin pek çoğu görece eşit toplumsal güce sahipse ve buna uygun olarak birbirleriyle -mevcut tekeller tarafından engellenmeksizin- toplumsal güç fırsatları, yani öncelikle geçim ve üretim araçları için rekabet edebiliyorsa, o zaman birkaçının galip gelmesi, başkalarının yenilgiye uğraması ve bunun sonucunda da gittikçe daha azının gittikçe daha fazla fırsata sahip olması, gittikçe daha fazlasının rekabet mücadelesini terk etmek zorunda kalması ve sayıları gittikçe azalan bir kesime doğrudan ya da dolaylı bağımlı hale gelmesi ihtimali hayli büyüktür. Dolayısıyla, bu hareket içinde bulunan insan örgüsü, engelleyici düzenlemeler yapılmadığı taktirde, uğruna mücadele verilen fırsatlar üzerindeki fiili tasarruf erkinin tek bir elde bulunduğu bir duruma yaklaşır; bir açık fırsatlar sistemi, fırsatların daha kapalı olduğu bir sistem haline gelmiştir.¹⁰

Bu akışın genel şeması hayli basit: Bir toplumsal alanda belirli sayıda insan ve insanların ihtiyacına oranla kısıtlı ya da yetersiz düzeyde, belirli sayıda fırsat bulunsun. Diyelim ki bu alanda bütün bu insanlar mevcut fırsatlar için birbirleriyle teke tek mücadele ediyor olsun; o zaman hepsinin sonsuza kadar bu denge durumunda kalması ve birbiriyle mücadele eden bu çiftlerden hiçbirinin galip gelmemesi ihtimali, gerçekten de hiçbir tek el gücünden etkilenmeyen serbest bir rekabet mücadelesi söz konusuysa, olağanüstü düşüktür ve er ya da geç mücadele edenlerden bazılarının rakiplerini alt etmesi ihtimali olağanüstü büyüktür; mücadele edenlerden bazıları galip geldiğinde ise fırsatları çoğalır, yenilenlerin fırsatları ise azalır; mücadeleye birlikte başlayanlardan bir kısmının elinde daha

türünden genel yasalar, matematiksel olarak formüle edilmiş olsunlar olmasınlar, tarihsel-toplumsal araştırma çalışmalarının nihai hedefi ya da taçlandırılışı değildirler; aksine bu tür yasalar hakkında öğrendiklerimiz, başka bir nihai hedefin bir aracı olarak, insanın kendi ve dünyası hakkında genel fikir sahibi olmasının bir aracı olarak verimlidirler. Değerleri yalnızca, tarihsel dönüşümün sırlarının çözülmesi açısından taşıdıkları işlevlerde yatar.

10 Bu konuda bak. III. Bölüm. Ortaçağ'da Toplumun Gelişme Mekanığı Üzerine, 1. Kısım, s.23 vd. Ayrıca "toplumsal güç" kavramıyla ilgili olarak karş. "toplumsal güç üzerine not", s.91 vd., aşağıda.

büyük fırsatlar toplanır; diğer kısım onlarla dolaysız rekabette elenir; diyelim ki galip gelenlerden her biri yine bir diğeriyle mücadele etsin, o zaman işleyiş tekrarlanır: tekrar bir kısmı galip gelir ve yenilenlerin fırsatları üzerindeki tasarruf hakkını kazanır; daha da küçük sayıda insan daha da büyük sayıda fırsat üzerinde tasarruf imkânı bulur; daha da büyük sayıda insan serbest rekabet mücadelesinden elenmiştir; ve bu işleyiş tekrarlanır, ta ki nihayet optimal durumda tek bir kişi tüm fırsatları kullanana ve tüm diğerleri ona bağımlı olana kadar.

Tarihsel gerçeklikte elbette bu eklemlenme mekanizmasına girenler her zaman tek tek insanlar olmaz, sıklıkla koca toplum gruplaşmaları, örneğin teritoryumlar ya da devletler söz konusudur. İşleyişler gerçeklikte bu şemanın gösterdiğinden çok daha karmaşıktır ve dahası pek çok çeşitlemeyle doludur. Örneğin sıklıkla, daha zayıf olanlardan bir dizinin çok fazla fırsatı elinde toplamış ve aşırı güçlenmiş olan birisini el birliğiyle ezmek üzere birleştiği görülür. Başarıya ulaşırlarsa yenilenin fırsatlarını ya da fırsatların bir kısmını alırlar ve bu uğurdaki mücadele, dolayısıyla da hâkimiyet mücadelesi, kendi aralarında devam eder. Sonuç, güç oranlarının kayması, her zaman aynıdır. Bu yoldan da sistem bir dizi eleme mücadelesi yoluyla er ya da geç gittikçe daha az sayıdaki insanın eline gittikçe daha büyük sayıda fırsat verme eğilimindedir.

Çok sayıdaki aleyhine ve gittikçe daha az sayıdaki lehine olan bu denge kaymasının gidişi ve hızı, fırsatlara ilişkin talep ve arzın orantısına yüksek derecede bağlıdır. Talepte bulunanların ve fırsatların sayıları hareketin gidişi içerisinde bütün olarak değişmediği taktirde, dengenin yeniden yapılanmasından sonra fırsatlara yönelik talep daha da artacaktır; bağımlıların sayısı, bağımlılığın derecesi artacak ve tarzı değişecektir. Görece bağımsız toplumsal işlevlerin yerine toplumda giderek daha fazla sayıda bağımlı işlev geçerse -örneğin özgür şövalyelerin yerine saraylı şövalyeler ve nihayet saraylılar ya da görece bağımsız tüccarların yerine bağımlı tüccarlar ve ticaret memuru geçerse- o zaman zorunlu olarak aynı zamanda tutkuların biçimlenişi, güdü ekonomisinin ve düşünüşün ya-

pılanışı, kısaca insanların tüm sosyo-oluşumsal yaşam ortamı ve sosyal tutumları da değişecektir; üstelik belirli fırsatlar için serbestçe rekabet etme imkânına kendini kapatmış olup buna uygun olarak doğrudan ya da dolaylı bağımlılığa düşmüş olanlarda olduğu kadar, bir tekel konumuna yaklaşanlarda da.

3. Çünkü bu süreci asla, belirli evrelerde bu tarifi akla getirecek bir görünüm sunsa bile, gidişatı içerisinde gittikçe daha az sayıdaki "özgür", gittikçe daha fazla sayıdaki "bağımlı" hale gelmesi şeklinde anlamamak gerekir. Hareketin bütününe bakıldığında -en azından daha yüksek derecede ve fazla farklılaşmış her toplumda- bağımlılığın sürecin belirli bir evresinden itibaren renk değiştirdiğini görmek ve kavramak zor değil. Tekel mekanizmasının işleyişi yoluyla ne kadar fazla sayıda insan bağımlılığa düşerse, gerçi tek tek bağımlıların değil ama bir bütün olarak bağımlıların, az sayıdaki ya da tek tekelci karşısındaki toplumsal gücü aynı derecede artar; hem sayılarının kabarıklığı yoluyla, hem de tekel konumuna yaklaşan az sayıdaki [kişinin], tekelleştirilmiş fırsatların muhafazası ve işletilmesi için gittikçe daha fazla sayıda bağımlıya muhtaç olması yoluyla. İster toprak, ister asker ya da herhangi bir biçimde para söz konusu olsun, bunların ne kadar fazlası tek elde toplanırsa, tek kişinin hepsini birden gözetim altında tutması o denli zorlaşır, bizzat bu kişi, o denli kesinlikle tekeli aracılığıyla başkalarına muhtaç olur, bağımlılarının eklemlemesine o denli fazla bağımlı hale gelir. Hissedilir hale gelmeleri için sıklıkla yüzyıllar geçmesi gereken, kalıcı kurumlarda belirginleşmeleri yine yüzyıllar daha alan değişimler söz konusudur; toplumun özel bazı yapıları yasaları bu sürecin gidişine sonsuz engel çıkarabilir; mekanizması ve eğilimi ise apaçıktır. Tekelleştirilmiş fırsatlar ne kadar kapsamlı hale gelirse, görevliler olarak tekel fırsatlarının işletilmesinde pay sahibi olan ya da tekelin varlığını sürdürebilmesi için herhangi bir bakımdan emeğine bağımlı olduğu insanların örgüsü ne kadar büyük ve fazla işbölümlü olursa, tekelcinin bütün bu egemenlik alanı o denli güçlü bir şekilde bir öz ağırlığı ve kendine özgü yasaları ortaya koyar; tekel efendisi buna uyabilir ve böylesi

muazzam bir oluşumun merkezi egemeni olarak taşıdığı işlevin gerektirdiği kısıtlamaları yüklenebilir; ama kendini bırakması ve kişisel eğilim ve tutkularına başka her şey karşısında öncelik vermesi de mümkündür; o zaman özel elde toplanmış fırsatların dönüşmüş olduğu karmaşık toplumsal aygıt er ya da geç düzensizleşecek ve direncini, kendine özgü yasaları ona daha da fazla hissettirecektir. Başka bir deyişle, bir tek el mülkiyeti ne kadar kapsamlı ve işbölümlü hale gelirse, tek elci egemenlerin ya da egemenin işlev bölümlü bir aygıtın merkezi görevlilerine dönüştüğü bir noktaya doğru o denli belirgin bir şekilde ilerler; bu kişi belki başka görevlilerden daha kudretlidir, ama onlardan hiç de daha az bağımlı ve bağılı değildir. Bu değişim neredeyse fark edilmeyecek şekilde küçük adımlar ve mücadeleler halinde gerçekleşebileceği gibi, bağımlı gruplarının bütün halinde az sayıdaki tek elci egemen karşısındaki toplumsal güçlerini şiddet yoluyla ortaya koyması şeklinde de olabilir; en azından çok sayıdaki eleme mücadelesiyle biriktirilmiş fırsatlar üzerindeki tasarruf erki öyle ya da böyle, mülkiyet büyüklüğünün optimal bir noktasından itibaren tek elci egemenin elinden kayıverme ve bir bütün olarak bağımlıların ya da ilkönceleri en azından birkaç bağımlı grubunun eline, örneğin o zamana kadarki tek elci idarenin tasarruf erkine, geçme eğilimindedir. Tek kişilerin özel tekeli toplumsallaşır; koca toplumsal tabakaların tekeli, kamusal bir tek el, bir devletin merkezi organı haline gelir.

Günümüzde “devlet bütçesi” dediğimiz şeyin gelişme yolu, bu süreç için canlı bir örnek sunar. Devlet bütçesi, feodal egemen hanelerinin “özel bütçesi”nden ortaya çıkar; daha kesin söylersek: daha sonraları “kamusal” ve “özel” gelirler ya da harcamalar olarak karşı karşıya konan şeyler arasında bir ayrım yoktur henüz. Merkezi egemenlerin gelirleri asıl olarak kişisel hane ya da domanyal mülklerinden kaynaklanır; egemenin saray giderleri, sürekli avları, giysileri ya da hediyeleri için harcamalar, görece küçük idarenin, varsa paralı asker birliklerinin ya da kale inşaatlarının harcamalarıyla tamamen aynı şekilde yapılır. Sonra, bir egemen hanesinde gittikçe daha fazla

toprak bir araya gelir; gelir ve giderlerin idaresi, mülkiyetinin idaresi ve savunulması tek kişi için gittikçe daha zor izlenebilir bir hal alır. Ama egemen hanesinin dolaysız mülkü, domainal mülkü, çoktan egemenliğinin en önemli gelir kaynağı olmaktan çıktıktan sonra, toplumun artan ticarileşmesiyle birlikte tüm ülkeden para ödentileri merkezi egemenin “hazine odalarına” akmaya başladıktan ve toprak üzerindeki tekel ve şiddet tekeli aynı zamanda bir para ödentisi ve vergi tekeli haline geldikten sonra da, o zaman bile merkezi egemen ilkönceleri bunların üzerinde, kendi hanesinin kişisel geliri üzerinde bulunduğu şekilde tasarrufta bulunur. İlkönceleri daima, bu gelirlerin ne kadarının şato yapımına, hediye dağıtımına, mutfağının idaresine ve tüm saray işleyişine, ne kadarının örneğin askerlerin geçimine ve egemenlik idaresinin ücretlendirilmesine harcanacağına karar verebilmektedir. Tekelleşmiş fırsatlardan gelen gelirlerin dağıtımı onun keyfine bırakılmıştır. Bununla birlikte daha yakından izlendiğinde, mülk [hanesinin] giderek bir dev insan örgüsüne dönüşmesi nedeniyle, tekel sahibinin karar serbestisinin gittikçe daha fazla sınırlandığı görülebilir. Idare kurmayına olan ihtiyacı ve kurmayın nüfuzu artar; tekel aygıtının sabit masrafları sürekli büyür; ve bu gelişimin sonunda, görünüşte sınırsız tasarruf erkine sahip mutlak hükümdar artık olağanüstü yüksek ölçüde, hükmettiği toplumun baskısı, yasası ve işlevsel bağımlılığı altındadır. Sınırsız egemenliği sadece fırsatlar üzerindeki tekelci tasarrufunun bir sonucu değil, toplumun bu evredeki yapılanışındaki, henüz sözünü edeceğimiz özel bir özgünlüğün bir işlevidir. En azından Fransız mutlakiyetçiliğinin bütçe düzenlenişinde henüz “özel” ve “kamusal” giderler arasında bir ayrım yoktur.

Egemenlik tekelinin toplumsallaşmasının nihayetinde bütçede nasıl ifade bulduğu gayet iyi bilinir. Hangi unvanı taşıyor olursa olsun, merkezi erkin hamiline diğer tüm görevliler gibi bir meblağ tahsis edilir; merkezi egemen, kral ya da başkan, hane ya da saray işleyişinin giderlerini buradan karşılar; ülkenin egemenlik örgütlenmesinin gerektirdiği giderler, tek tek kişilerin kendi amaçları için yaptığı harcamalardan sıkı sıkıya

ayrı tutulur; özel egemenlik tekeli, toplumun görevlisi olarak onu tek bir kişi elinde tutsa bile, kamusal bir egemenlik tekeli haline gelmiştir.

Ve egemenlik aygıtının oluşumunu bütününde takip ettiğimizde de aynı tablo ortaya çıkar. Aygıt, kralların ya da prenslerin -diyelim ki- “özel” saray ve domain idaresinden taşar. Devlet egemenliği aygıtının hemen hemen tüm organları, prens hanesinin işleyişindeki işlevlerin farklılaşmasıyla, yer yer de birtakım yerel özyönetim organlarının asimilasyonu ile ortaya çıkar. Nihayet egemenlik aygıtı devletsel ya da kamusal hale geldiyse, o zaman o aygıtın merkezi egemenlerinin hane bütçesi olsa olsa bu organlardan bir tanesini oluşturur ve sonunda da o kadarını bile ifade etmez.

Bu, özel mülkiyetin kamusal bir işlev haline gelmesinin ve tek kişinin -bir dizi zaferle çıkılmış rekabet ya da eleme mücadelesinin sonucunda, birden fazla nesil boyunca fırsatların birikimi yoluyla kazanılmış olan- tekelinin nihayetinde toplumsallaşmasının en belirgin örneklerinden bir tanesidir.

Tekelleşmiş fırsatlar üzerinde tek tek kişilerin âdeta “özel” tasarruf erkinin “kamusal” ya da “devletsel” ya da “toplumsal” bir tasarruf erki haline gelmesinin aslında ne anlama geldiğini daha yakından göstermek bu çalışmanın çok fazla dışına taşacaktır. Bütün bu ifadeler, daha önce belirttiğimiz gibi, yalnızca çok ileri işlev bölümünün bulunduğu toplumlar bağlamında tam olarak anlamlıdır; her bireyin faaliyeti ve işlevi ancak bu tür topluluklar içerisinde çok sayıda başkalarınınkine dolaylı ya da dolaysız olarak bağımlıdır ve ancak burada iç içe örülü bu çok sayıdaki eylem ve çıkarların ağırlığı, dev fırsatlar üzerinde tekeli tasarrufta bulunanların bile baskısından ve erkin-den kaçınamayacağı kadar büyüktür.

Tekel mekanizması anlamındaki toplumsal akışlara, işlev bölümü ve eklemlenmesi düşük toplumlar dahil olmak üzere, pek çok toplumda rastlanır. Bunlarda da her tür tekel belirli bir birikim derecesinden itibaren, tek kişinin tasarruf erkin-den kayıp gitme ve bütünler halinde toplumsal grupların, sıklıkla ilkönce eski egemenlik görevlilerinin tasarrufuna, tekel-

cinin birinci hizmetkârlarının erkine, geçme eğilimindedir. Feodalleşme süreci bunun bir örneğidir. Bu sürecin akışı içerisinde de görece çok büyük bir toprak mülkiyeti ve çok büyük askerî erk araçları üzerindeki tasarruf erkinin, tekel egemeninin elinden kayarak çeşitli dalgalarla ilkönce eski görevlilerinin ya da bunların mirasçılarının erkine, daha sonra da tüm savaşçılar tabakasının kademelendirilmiş erkine geçtiği, yukarıda gösterildi. Toplumsal işlevlerin karşılıklı bağımlılığının az olduğu toplumlarda bu toplumsallaşma hamleleri zorunlu olarak ya bir tür “anarşiye”, tekelin neredeyse tamamen dağılışına ya da bu tekelin tek kişi yerine bir oligarşi tarafından sahiplenilişine yol açar. Daha sonraları çok sayıda kişi lehine olan bu tür toplumsallaşma hamleleri, tekel fırsatlarının paylaşımı yerine yalnızca bunlar üzerinde başka türlü bir tasarruf tarzına varır; tekelleri, onları dağıtmaksızın, az sayıdaki kişinin keyfi kullanımından tümüyle çıkarmak ancak tüm işlevlerin toplumsal karşılıklı bağımlılığının artmasıyla beraber mümkün olur: İşlev bölümünün güçlü olduğu ve ayrıca artma yolunda bulunduğu her yerde, sürekli yenilenen dalgalar halinde fırsatları tekelci bir şekilde ellerinde toplayan az sayıdaki kişi, tüm diğerlerinin hizmetlerine muhtaç olmaları ve böylelikle onlara işlevsel bağımlılıkları yoluyla, er ya da geç güçlüklerle karşılaşır ve çok sayıda olanlar karşısında dezavantajlı hale gelir. Gittikçe daha fazla işlev bölümüne uğrayan insan örgüsü bir bütün olarak kendine özgü bir yasaya sahiptir, bu da fırsatların her türlü özel tekelleşmesine karşı gittikçe daha güçlü bir şekilde karşı koyar. Tekellerin, örneğin şiddet ve vergi tekelinin, “özel” tekeller olmaktan çıkıp “kamusal” tekeller ya da “devlet” tekelleri haline gelme eğilimi, toplumsal karşılıklı bağımlılığın bir işlevinden başka bir şey değildir. İşlev bölümü güçlü ve artma yolunda olan bir insan örgüsü, bir bütün olarak sahip olduğu öz ağırlığı ile tekelleşmiş fırsatların faydasının ve gelirlerinin az sayıdaki birkaç kişi lehine dağıtılmasının imkânsızlaşacağı bir denge durumuna yönelir. Belirli tekellerin, özellikle de egemenliğin kilidini oluşturan tekellerin, vaktiyle hiç de öyle olmadıkları halde, “devlet” elinde ya da

“kamusal” olması bugün bize gayet tabii görünüyorsa, bu, belirttiğimiz yöndeki bir adımı gösterir. Bu tür bir sürecin izlediği yolda bir toplumun özel koşulları nedeniyle tekrar tekrar engeller çıkması pekâlâ mümkündür; bu türden engellemele- rin özel türdeki bir örneği yukarıda eski Roma-Cermen İmpa- ratorluğu’nun gelişim sürecinde gösterildi; ve bir toplumsal örgünün söz konusu tekel oluşumu için optimum olan belirli büyüklüğü aştığı her yerde, buna benzer fenomenler kendini gösterecektir. Ama bu türden bir insan örgüsünün, tekellerin tüm insan topluluğunun yararına ve onlar adına idare edildiği, çok belirli bir yapılanışa yönelmesi, hangi etkenler karşı me- kanizmalar olarak devreye girerse girsin ve akışı sürekli yeni- den ortaya çıkan bir çatışma durumunda sabitlemeye çalışırsa çalışsın, hissedilir olmaya devam eder.

Dolayısıyla öncelikle genel bir şekilde baktığımızda, tekel oluşumu sürecinin çok net bir yapılanışı vardır. Serbest reka- bet mücadelesinin bu süreçte kesin belirlenebilir yeri ve önemli bir işlevi bulunur: Üzerinde henüz tek bir kişinin ya da az sayıdaki birkaç kişinin tekelinin bulunmadığı fırsatlar için görece çok sayıdaki kişinin bir mücadelesi ve rekabetidir, bu. Her toplumsal tekel oluşumunun öncesinde bu türden bir serbest eleme mücadelesi yer alır; her serbest toplumsal eleme ya da rekabet mücadelesi tekel oluşumuna eğilim gösterir.

Serbest rekabetin bu evresinin karşısında tekel oluşumu bir yandan belirli fırsatlara doğrudan erişimin birçoklarına ve gi- derek artan sayıda insana kapanması demektir; öte yandan, bu fırsatlar üzerindeki tasarruf erkinin gittikçe daha fazla merke- zileşmesi demektir. Bu merkezileşme yoluyla fırsatlar çok sayı- daki insanın dolaysız mücadele menzilinden çıkar; optimum durumda tek bir toplumsal birimin tasarrufunda bulunurlar. Tekelci ise hiçbir zaman, tekelinin hasılatını tek başına kendisi için tüketebilecek durumda olmaz; özellikle de işlev bölümü güçlü bir toplumda bunu hiç yapamaz. İlk önceleri, bunun için gerekli toplumsal güce sahipse tekel hasılatının muazzam bir kısmını kendine ayırabilir ve aldığı hizmetleri asgari yaşam düzeyinde ücretlendirebilir. Her durumda, başkalarının hiz-

metlerine ve işlevlerine bağımlı olduğu için, üzerinde tasarrufta bulunduğu fırsatların büyük bir kısmını başkalarına dağıtmak zorundadır, hem de birikmiş malvarlığı ne kadar büyüyse o denli daha büyük bir kısmı dağıtması gerekir, ayrıca başkalarına ve onların toplumsal gücüne ihtiyacı arttığı ölçüde daha fazlasını dağıtmak zorundadır. Dolayısıyla bu fırsatların dağıtımı için, bu tür fırsatlara ihtiyacı olanlar arasında yeniden bir rekabet mücadelesi meydana gelir; ama önceki evrede rekabet mücadelesi “serbest”ken, yani yalnızca, belirli bir anda kimin daha güçlü ya da zayıf olduğunun belirlenmesine bağlıyken, şimdi ayrıca tekelinin kendi egemenlik alanına bakışı içerisinde bir kişiye hangi işlev ya da amaç için ihtiyaç duyduğuna da bağlıdır. Serbest rekabet mücadelesinin yerine bağımlı bir merkezi merci, belirli insanlar tarafından yönlendirilen ya da en azından yönlendirilebilen bir rekabet mücadelesi geçmiştir; ve bu bağımlı rekabet mücadelesi içerisinde başarı vaat eden özellikler, bu mücadelenin yaptığı ayıklama ve ürettiği insan tipleri, önceki serbest rekabet mücadelesi evresinde olduğundan son derece farklıdır.

Özgür feodal soyluların durumu ile saraylı soylularınki arasındaki fark bunun bir örneğini oluşturur. İlkinde tek tek hanelerin toplumsal gücü, ki bu hanenin ekonomik ve askeri donanımı gibi tek kişinin bedensel gücü ve becerisi de toplumsal gücün işlevidir, fırsatların dağıtımını belirler ve dolaysız zor kullanımı, fırsatlar uğruna verilen bu serbest rekabette vazgeçilmez bir mücadele aracıdır. Burada fırsatların dağıtımına sonuçta, hanesi ya da selefi bu şiddet mücadelesinden zaferle çıkmış olan, dolayısıyla bir zor kullanma tekeline sahip olan karar verir; bu tekel sayesinde artık soyluların prensin dağıtacağı fırsatlar uğruna yürüttüğü rekabet mücadelesinde dolaysız zor kullanımı büyük ölçüde devre dışı bırakılmıştır; rekabet araçları incelmış ya da üstü örtülü hale gelmiştir; tek tek kişilerin tekeli egemene bağımlılığının onlara yüklediği, tutku dışavurumlarını geri tutma zorunluluğu artmıştır; ve tek tek kişiler artık bir yanda varoluşlarının tâbi olduğu zorunluluklara karşı direniş, bağımlılıklarına ve bağlanmışlıklarına

duydukları nefret, serbest şövalye rekabetinin bağlanmamışlığına duyulan özlem ile terbiyeyle edinilmiş nefis hâkimiyetinin gururu ya da bunun açtığı yeni haz imkânlarının sevinci arasında gidip gelmektedirler; kısaca bu, uygarlaşma yolunda bir hamledir.

Bir sonraki adım zor kullanma ve vergi tekelinin, onlara dayalı olan diğer tüm egemenlik tekelleriyle birlikte, burjuvazi tarafından devralınmasıdır. Burjuvazi, bu çağda bir bütün olarak belirli ekonomik fırsatlar üzerinde örgütsüz bir tekel biçiminde tasarrufta bulunan bir tabakadır; ama bu fırsatlar ilkönceleri henüz kendi üyeleri arasında öyle eşit dağılmıştır ki, görece çok sayıdaki üye birbiriyle serbestçe rekabet edebilir. Bu tabakanın prenslerle uğruna mücadele verdiği ve nihayet elde ettiği şey, egemenlik tekelinin yok edilmesi değildir; vergilerin ve askeri-polisiye zor kullanımının tekelleştirilmiş fırsatlarını yeniden tek tek üyeleri arasında paylaştırmayı hedeflemez; üyeleri, her biri kendi savaş gücü ve kendi vergileri üzerinde tasarrufta bulunan toprak sahipleri olmak istemezler. Vergi toplama ve fiziksel zor kullanımında bir tekelin varlığı, kendi toplumsal varoluşunun temelidir; birbirleriyle belirli ekonomik fırsatlar uğruna yürüttükleri serbest rekabet mücadelesinin ekonomik zor aracıyla sınırlanmasının önkoşulu budur.

Onların egemenlik tekelleri uğruna verdikleri mücadeleyle hedefledikleri ve nihayet elde ettikleri, dediğimiz gibi, mevcut tekellerin paylaşılması değil, bunların yüklerinin ve hasılatının farklı bir dağılımıdır. Bu tekeller üzerindeki tasarrufun artık mutlak bir prens yerine bütün bir tabakaya bağlı olması, yukarıda ortaya konan yönde bir adımdır; bu tekelin sunduğu fırsatların tek tek kişilerin kişisel kayırmasına ve tek tek kişilerin kişisel çıkarına göre dağıtılmasının gittikçe azaldığı; onun yerine çok sayıda karşılıklı bağımlılıkla birleşmiş olanların çıkarına, kişisel olmayan ve kesin bir plana göre ve sonunda da bütün bir karşılıklı bağımlılık içerisindeki insan örgüsünün çıkarına göre dağıtılacağı yolda bir adımdır.

Başka bir deyişle, merkezileşme, tekelleşme yoluyla, daha önce savaş zoruyla ya da ekonomik zorla tek tek kişilerin elin-

den koparılıp alınması gereken fırsatlar, bir planlamaya tâbi kılınabilir ve yönetilebilir hale gelir. Tekeller etrafında verilen mücadele gelişmenin belirli bir noktasından itibaren artık onların yok edilmesine yönelmez, bunların hasılatı üzerindeki tasarruf erki uğruna, yapılanışlarını biçimlendirip yüklerini ve yararlarını yeniden bölüştürecektir plan uğruna, tek kelimeyle dağıtımın anahtarları uğruna yürütülür. Dağıtımın kendisi, tekeli egemenin ve tekeli idarenin görevi, bu mücadele içerisinde görece özel bir işlevden kamusal bir işleve dönüşür; karşılıklı bağımlılık içerisindeki insan örgüsünün tüm diğer işlevlerine olan bağımlılığı örgütsel olarak da gittikçe daha fazla görünür hale gelir. Merkezi görevliler artık bu örgünün bütünü içerisinde, tüm diğerleri gibi birer bağımlıdır. Bu tekel aygıtına bağımlı tüm insanların büyükçe bir kısmının onları denetlemesine yönelik sabit kurumlar oluşur; ve tekel üzerindeki tasarruf, tekelin kilit mevkilerinin işgali, bir seferliğine tekelden “serbestleşmiş” rekabet mücadelesiyle değil, düzenli olarak tekrarlanan, tekel aygıtının kurallarla düzenlediği, tekeli olarak “bağlanmış” rekabet mücadeleleriyle, silah zoru kullanılmayan eleme mücadeleleriyle belirlenir. Başka bir deyişle, “demokratik bir rejim” olarak adlandırıldığımız şey oluşur. Bu türden rejimler, günümüzde -bizim zamanımızın belirli ekonomik tekelleşme süreçlerine sadece yakından baktığımızda- bilincimize sıklıkla görüldüğü gibi tekellerin varlığıyla bağdaşmaz değildir ve mümkün olduğunca serbest rekabetin bulunduğu bir hareket alanının varlığından da esas itibarıyla bağımsızdır; aksine, önkoşulu yüksek derecede örgütlü tekellerin varlığıdır; her ne kadar yalnızca belirli koşullar altında, yalnızca bütün toplumsal alanın çok özgül bir yapılanışıyla ve tekel oluşumunun ancak çok ilerlemiş bir evresinde ortaya çıkabilir ya da sürekli işleyebilir olsa da.

Dolayısıyla, bir tekelleşme mekanizmasının akışı içerisinde, tecrübelerimizin düzeyi yargıda bulunmaya izin verdiği kadarıyla iki büyük evre ayırt edilebilir: Birincisi, fırsatların gittikçe daha az sayıda ve nihayet tek bir elde birikmesi eğilimini içeren serbest rekabet ya da eleme mücadeleleri evresi, yani teke-

lin oluşum evresi; ikincisi ise, merkezileşmiş ve tekelleşmiş fırsatlar üzerindeki tasarruf erkinin tek bir kişinin elinden gittikçe daha çok sayıda kişinin eline geçme ve nihayet bir bütün olarak karşılıklı bağımlılık içindeki bir insan örgüsünün bir işlevi haline gelme eğiliminde olduğu evre, yani görece “özel” tekelin “kamusal” bir tekel haline geldiği evre.

İkinci evrenin nüveleri, görece düşük işlev bölümüne sahip toplumlarda da eksik değil. Ancak tam biçimlenişini sadece çok zengin ve dahası artan işlev bölümü bulunan toplumlarda kazanabildiği anlaşıyor.

Genel hareket hayli basit bir formülle ifade edilebilir. Başlangıcı, bütün bir tabakanın organize olmayan tekel fırsatlarını kullandığı ve buna uygun olarak da tekel fırsatlarının bu tabakanın üyeleri arasındaki dağılımının asıl olarak serbest mücadele ve açık şiddet yoluyla belirlendiği bir durumdur; yöneldiği durum ise, bir tabakanın tekel fırsatları üzerindeki tasarrufunun -ve giderek, karşılıklı bir bütün olarak bu fırsatlara bağımlı olanların tümünün tasarrufunun- merkezi olarak örgütlendiği ve kontrol kurumları tarafından güvence altına alındığı, tekel hasılatının dağıtımının hiçbir şekilde tek tek kişilerin çıkarını değil, bizzat işbölümlü süreçlerin döngüsünü, işlev bölümüyle bağlanmış insanların optimum düzeyde iç içe çalışmasını esas alan bir plana göre gerçekleştiği bir durumdur.

Genel olarak rekabet ve tekel mekanizması üzerine bu kadarını söylemek yeter. Bu genel şema tam anlamını ancak somut olgularla bağlantısı içerisinde kazanır; kendini olgularda kanıtlamalıdır.

Bugün “serbest rekabet”ten ve “tekel oluşumları”ndan söz ederken genellikle öncelikle günümüzün olguları göz önüne alınır; ilk planda, insanların ya da insan gruplarının belirli oyun kuralları çerçevesinde ekonomik zor araçlarıyla yürüttüğü ve akışı boyunca başkalarının ekonomik varoluşunu yok ederek, kendine boyun eğdirerek ya da sınırlayarak ekonomik fırsatlar üzerindeki tasarruflarını giderek büyüttükleri, “ekonomik fırsatlar” uğruna verilen “serbest rekabet mücadelesi” düşünülür.

Ama günümüzün bu ekonomik rekabet mücadeleleri gözle-
rimizin önünde gerçekten “tekelsiz” rakipler çevresinin süre-
li daralmasına ve yavaşça tekelimsi oluşumların biçimlenmesi-
ne yol açıyor değil yalnızca; bizzat bu mücadelelerin önkoşulu
-yukarıda yer yer buna işaret edildi bile- belirli, hayli ilerlemiş
tekel oluşumlarıdır; bedensel şiddet edimlerinde ve vergilerde
tekeci örgütlenmelerin varlığı olmasaydı, “ekonomik” fırsatlar
uğruna verilen bu mücadelenin “ekonomik” zor aracıyla sınır-
lanması ve temel oyun kurallarının tek tek devletler içerisinde
bile uzun sürelerle varlıklarını sürdürmesi mümkün olmaz-
dı. Yakın çağın ekonomik mücadeleleri ve tekel oluşumları
başka bir deyişle, daha geniş kapsamlı, tarihsel bir bağlamın
belirli bir yerinde bulunmaktadır. Ve genel olarak rekabet ve
tekel mekanizması hakkında söylenmiş olanlar ancak bu daha
geniş kapsama bakıldığında tam anlamını kazanır; ancak her-
halde sadece muazzam bir genişleme ve farklılaşma evresinde
engellenmemiş olan bireysel rekabete ve böylelikle yeni özel
tekel oluşumlarına açılan bir “ekonomik küre”yi serbest bıra-
kan, artık çok daha sağlamlaşmış “devlet” tekel kurumlarının
oluşum süreci göz önüne alındığındadır ki, tek tek tarihsel ol-
guların bolluğu içerisinde bu tür tekel oluşumlarının meka-
nizmalarının işleyişi, düzeni, yapısı, yasası, gözlemcinin gö-
zünde daha keskin bir şekilde belirecektir.

Bu “devlet” tekel örgütlenmelerinin oluşumu nasıl meydana
geldi? Bunlara varan rekabet mücadeleleri neye benziyordu?

Bu süreçlerin en düz çizgiyi izlediği ve bu bağlamda uzun
dönemler boyunca Avrupa’nın model alınan hâkim gücü hali-
ne gelen ülkenin, Fransa’nın tarihindeki süreçleri izlemek bu-
rada yeterli olacaktır. Bu noktada bir dizi ayrıntıya gömülme-
kten ürkmemek gerekiyor; süreçlerin genel şemasından, onsuz
içinin boş kalacağı tecrübe zenginliğini başka türlü asla çıkar-
tamayız -nasıl ki, bunların içindeki düzeni ve yapıları görme-
yen için de tecrübe zenginliği bir kargaşadan ibaret olacaksa.

4. Krallık Çerçevesindeki İlk Rekabet Mücadeleleri

1. Batı Frankların devamı olan bölge içerisinde rakip savaşı hanelerinden bir tanesinin er ya da geç hâkimiyeti elde edeceği, nihayet bir tekel konumunu kazanacağı ve çok sayıdaki küçük feodal bölgesel egemenliğin bu şekilde daha büyük bir egemenlik birimi halinde birleşeceği, tekel mekanizmasının yasalarına uygun olarak çok büyük bir ihtimal derecesine sahipti.

Uzun uzadıya bir dizi eleme mücadelesinden özellikle bu belirli hanenin, Capetlerin galip çıkacağı ve böylelikle tekel mekanizmasının icracısı olacağı, ilk başta daha az muhtemel ya da kesindi; her ne kadar bu haneyi rakip haneler karşısında avantajlı kılan bir dizi etkeni kolaylıkla ortaya koymak mümkünse de. Diyebiliriz ki, oluşmakta olan devletin tekel oluşturucularının ya da merkezi egemenlerinin Capetlerin soyundan gelenler mi, yoksa başka bir hanenin soyundan gelenler mi olacağı ancak yüzyıl savaşlarının akışı içerisinde nihai olarak belirlendi.

Bu iki sorunsal arasındaki, tekel ve devlet oluşumuna dair genel sorun ile neden bu savaşçılar hanesinin hegemonyayı kazanıp koruyabildiği yolundaki daha özel soru arasındaki farkı gözden kaçırmamak hiç de önemsiz değil. Burada sözü edilen ve edilecek olan soru ikincisinden çok birincisidir.

Mülkiyet ilişkilerindeki güçlü düzlenmenin/eşitlenmenin ardından gelen ve 10. hatta 11. yüzyıla kadar devam eden bu tekel oluşumu dalgası yukarıda özetlendi. Bu, bir teritoryum çerçevesindeki tekel oluşumdur. İlk eleme mücadeleleri bu küçük bölgeler içerisinde gerçekleşir ve denge ilkönce bunların içinde az sayıdaki birkaçı lehine ve nihayet tek bir kişi lehine değişir. *Bir hane -kendini kabul ettiren toplumsal birim tek kişi değil, her zaman bir hane, bir ailedir- diğerlerinin onunla askerî ve ekonomik güç bakımından artık boy ölçüşmeyeceği kadar çok toprağı savaşla elle geçirir. Onunla boy ölçüşme imkânı henüz varolduğu sürece tımar ilişkisi de az çok nominal bir ilişkidir. Toplumsal gücün kaymasıyla birlikte ise*

yeni bir gerçeklik kazanır. Çok sayıdaki savaşçı ailesinin, artık fiilen teritoryumun en kudretlisi haline gelmiş olan tek aileye bağımlılığı, baştan aşağı oluşmuş bir merkezi aygıtın yokluğu karşısında, daha sonraları mutlakiyetçi rejim çerçevesinde kazanacağı sürekli güce de o niteliğe de sahip olmamakla beraber, yeni bağımlılık ilişkileri ortaya çıkar.

Benzer süreçlerin yaklaşık aynı zamanda Batı Frank bölgesinin hemen hemen tüm teritoryumlarında gerçekleşiyor olması, bu tekel mekanizmasının işleyişindeki kesinliğin karakteristik bir yanıdır. Francien dükü ve adı itibariyle tüm bölgenin kralı olan VI. Louis, dediğimiz gibi, tekel oluşumunun bu basamağında yalnızca başka temsilciler arasında birisidir.

2. Fransa haritasının örneğin 1032'deki haline baktığımızda, bölgenin bir dizi irili ufaklı bölgesel egemenliğe bölünmüşlüğü hakkında belirgin bir izlenim ediniriz.¹¹ Burada karşımızda gördüğümüz, kesinlikle henüz bizim bildiğimiz Fransa değildir. Oluş halindeki bu Fransa'nın, Batı Frankların halefi olan bu bölgenin güneydoğudaki sınırını Rhone çizer; Arles ve Lyon onun dışında, Burgund krallığı içindedir; kuzey sınırının dışında bugünkü Toul, Bar le Duc ve Verdun yöresi bulunmaktadır ve tıpkı Aachen yöresi, Antwerp ve daha da yukarıdaki Hollanda gibi Loren (Lothringen) krallığına aittir. Karolenjlerin devamı olan batı bölgesinin geleneksel doğu ve kuzey sınırı bugünkü Fransa'nın epey içlerindedir. Ama ne bu nominal Capet ülkesinin sınırı, ne de onun içerisindeki daha küçük siyasi birimlerin sınırları bu dönemde bugünkü devlet sınırlarının işlevine ya da sağlamlığına tam olarak sahip değildir. Coğrafi kesintiler, nehir vadileri ve dağlar, dil farkları ve yerel geleneklerle birlikte, sınırlara belirli bir istikrar kazandırır. Ama her bölge, küçük ya da büyük, bir savaşçı ailenin mülkiyeti olduğundan, bir egemenlik birimine neyin dahil olduğu açısından birinci planda belirleyici olan, o ailenin zaferleri ve yenilgileri, evlilikleri, satın aldıkları ya da sattıklarıdır; ve belirli bir bölge üzerindeki egemenlik erkinin değişkenliği görece fazladır.

11 Auguste Longnon, *Atlas historique de la France*, Paris 1889.

Güneyden kuzeye gidildiğinde ilkönce Barselona kontluğu-
nun kuzeyinde, yani Pirenelerin kuzeyinde Bordeaux yöresine
kadar Gaskonya dükalığı ve Toulouse kontluğu görülür; bu-
nun bitişiğinde, yalnız büyükçe birimleri sayacak olursak, Gu-
yenne dükalığı, yani Akitanya, sonra Fransız-İngiliz kral hane-
danının merkez üssü Anjou kontluğu, Maine ve Blois kont-
lukları, ilk Fransız-İngiliz kraliyet hanedanının merkez üssü
Normandiya dükalığı, Troyes, Vermandois ve Flandre kont-
lukları ve nihayet, Norman egemenlik bölgesi ile Blois, Troyes
ve başka kontlukların arasında, Capetlerin küçük egemenlik
bölgesi, Francien dükalığı bulunmaktadır. Capetlerin bu ege-
menlik bölgesinin kelimenin jeopolitik ya da askerî anlamın-
da, diğer bölgesel egemenlikler gibi tam bir birim oluşturmak-
tan uzak olduğu daha önce de belirtildi; dükalık birbirine bağ-
lı iki ya da üç bölgeden oluşmaktadır; Isle de France, Berry ve
Orleans bölgesi, bunlara ek olarak da güneyde Poitou'da, şu
ya da bu şekilde Capetlerin mülkiyetine geçmiş olan, Fran-
sa'nın farklı noktalarındaki dağınık küçük mülkiyetler.¹²

3. VI. Louis zamanında bu teritoryumların çoğunda belirli
bir hane toprak mülkiyeti birikimi yoluyla diğerleri karşısında
fiili bir hâkimiyet konumu kazanmıştır. Bu prens haneleri ile,
bölgesel egemenlikler içerisindeki daha küçük diğer soylu sül-
laleleri arasındaki savaşlar zaman zaman yeniden alevlenir ve
aralarındaki gerginlikler daha uzun zaman hissedilmeye de-
vam eder.

Ama küçük feodal hanelerin başarılı bir direniş şansı artık
fazla yüksek değildir. Tımar efendilerine ya da egemenlere
olan bağımlılıkları 11. yüzyıl boyunca yavaş yavaş daha belir-
gin olarak ortaya çıkar. Prens hanelerinin teritoryumları içeri-
sindeki tekeli andıran konumları artık nadiren sarsılabilmek-
tedir. Bundan böyle topluma gittikçe daha fazla damgasını vu-
ran şey, bu prens haneleri arasında büyükçe bir bölgedeki hâ-
kimiyet için yapılan savaşlardır. İnsanlar bu savaşlara, ondan
önceki basamaktaki savaşlara sürüklendikleri aynı zorunlu-

12 A. Luchaire. *Histoire des institutions monarchiques*, 1891, Bd. I, s.90.

lukla sürüklenirler: Bir komşu daha büyük ve böylelikle daha kudretli hale geldiyse, diğer komşu onun tarafından alt edilme ya da ona bağımlı hale gelme tehlikesine girer; alt edilmemek için fethetmek zorundadır. İlkönceleri henüz kolonizasyon seferleri, dışa yönelik genişleme savaşları içerideki gerginliği bir dereceye kadar hafifletirken, dış genişleme imkânları azaldığı ölçüde bu iç gerilim daha da fazla artar. - Serbest rekabet mücadelesinin iç içe geçme mekanizması o andan itibaren daha sınırlı bir çevre içerisinde, yani bir teritoryumun merkezi haneleri haline gelmiş olan savaşçı aileleri arasında işler.

4. Norman dükünün İngiltere seferi, belirttiğimiz gibi, o dönem için karakteristik olan genişleme seferlerinden birisiydi, pek çoğu arasında bir tanesiydi. Bu sefer de, artan nüfusu, özellikle de yoksul olsun zengin olsun, savaşçı nüfusu pençesine alan genel toprak açlığının özelliklerini taşıyordu.

Ama Norman dükünün bu zenginleşmesi, askeri ve malî erk araçlarının bu büyümesi aynı zamanda Fransa'nın bölgesel egemenleri arasında o zamana kadar varolan dengenin ağır bir sarsıntıya uğraması demekti. Bu denge kayması hemen tüm şiddetiyle hissedilmedi; çünkü yeni egemenliğinin erk araçlarını organize edebilmek için fatihın zamana ihtiyacı vardı; ama bu da gerçekleştikten sonra, Batı Frank teritoryumlarının eklenmesinin düşüklüğü karşısında, Norman düklerinin bu erk artışının diğer bölgesel egemenler için taşıdığı tehdit Normandiya'nın dolaysız komşu yörelerinde, yani kuzey Fransa'da, güneyde olduğundan daha fazla ön plana çıktı. Hissedilir hale gelen bu tehditten en dolaysız etkilenen de, Normandiya'nın doğudaki komşu bölgesinde geleneksel hâkimiyet iddiasına sahip olan hane, Francien dükleri, yani Capetler oldu. Daha güçlü komşusundan gelen tehdidin VI. Louis için, hayatı boyunca inatla ve enerjiyle bağlı kaldığı yönde güçlü bir itici güç oluşturmuş olması hiç de ihtimal dışı değil; hâkimiyetini sağlamlaştırma ve kendi teritoryumu içerisindeki potansiyel her rakibi yenme yönünde bir itici güç.

Batı Frank bölgesinin ismen kralı ve tımar beyi olan VI. Louis'nin, mülkiyetinin kısıtlılığına uygun olarak fiilen, şimdi

İngiltere'nin hükümdarı olarak aynı zamanda kendisi de bir kral tacı giyen vasalı ve komşusundan çok daha zayıf olduğu, aralarındaki her çatışmada kendini gösterecekti.

Fatih William bu adayı yeni fethetmekle, o dönem için görece yüksek derecede merkezileşmiş bir egemenlik organizasyonu yaratma imkânı bulmuştu. Fethedilen toprağı, kendi sülalesiyle rakip olabilecek eşit zenginlikte ve eşit kudrette hanelerin, sülâlelerin oluşumunu imkânlar ölçüsünde engelleyecek bir şekilde dağıttı. İngiliz merkezi egemeninin idare aygıtı zamanının en ilerisiydi; para tahsilatı için ayrı bir makam bile vardı.

Fatih William'ın ada üzerindeki egemenliği kazanırken kumanda ettiği ordu bile yalnızca kısmen kendi feodal maiyetinden oluşuyordu, geri kalanlar ise yeni topraklara yönelik arzunun harekete geçirdiğı paralı şövalyelerdi. Asıl fetihten sonra, Norman merkezi egemeninin hazinesi maaşlı savaşçılar tutmaya çok daha yeterli büyüklükteydi; ve feodal maiyetinin büyüklüğü bir yana, bu durum da adanın efendilerine kıtadaki komşuları karşısında askeri bir üstünlük sağladı.

Francien'in Şişman Louis'si, tıpkı selefleri gibi, böyle bir şeyi yapacak imkânlara sahip değildi. Paragöz olduğu, elinin altındaki her türlü imkâna başvurarak para sahibi olmaya çalıştığı söyleniyordu hakkında. Gerçekten de bu dönemde, paranın görece nadir, mevcut stoklar ile ihtiyaç arasındaki orantısızlığın özellikle hissedilir olduğu pek çok dönemde olduğu gibi, paraya yönelik gayretler ya da dilerseniz para hırsı, özellikle ön plana çıkar. Ama VI. Louis gerçekten de para bakımından daha zengin komşuları karşısında özellikle zor durumdaydı. Egemenlik örgütlenmesi sorununda, merkezileşme ve içerideki muhtemel rakiplerin devre dışı bırakılması konularında olduğu gibi bu sorun açısından da ada teritoryumu, eğer hâkimiyet mücadelesinden elenmek istenmiyorlarsa kıtadaki bölgesel egemenlerin izlemek zorunda oldukları bir örnek sunuyordu.

Dolayısıyla 12. yüzyıl başında Capet hanedanı ilkönceleri, denizin öte yanında topraklara ve insanlara sahip olan rakip hanedandan hissedilir ölçüde zayıftır. İngiliz rakibi Francien

bölgesinin kendisine kadar ilerlemeyi başaramasa da, VI. Louis onunla girdiği hemen hemen her savaşta yenilir. Francien'in efendisinin iktidarının zeminini, hane mülkünü büyütmele ve kendi teritoryumu içinde ve teritoryumları arasındaki küçük feodal egemenlerin direnişini kırmakla sınırladığı zaman durumu budur. Böylelikle bir bakıma hanedanını büyük rekabet mücadelesine, yüzyıllar sürecektir olan akışı boyunca gittikçe daha fazla Batı Frank teritoryumunun tek bir savaşçı hanesinin elindeki tek bir egemenlik blokunda kaynaşacağı, Batı Frankların halef bölgesindeki hâkimiyet mücadelesine hazırlar ve bundan böyle bölgenin diğer tüm gerilimleri az çok dolaysızca bu mücadeleyle iç içedir; Isle de France'ın egemenleri ile İngiliz adasının egemenleri arasında Fransa tacı uğruna verilen savaştır bu.

5. Fatih William'ın hanedanı söndüğünde Capetlerle hâkimiyet mücadelesine girişen hane, Plantagenetlerdir. Egemenlik üsleri, yine Francien'in bir komşu bölgesi olan Anjou'dur.¹³ Bunlar da büyük ölçüde Capetlerle aynı zamanda ve yaklaşık olarak da aynı tarzda yükselirler. I. Philipp altındaki Francien'de olduğu gibi, komşu Anjou'da da Foulque döneminde kontların vasalları karşısındaki gerçek erki çok azalmıştır. Philipp'in oğlu Şişman VI. Louis gibi, Foulque'un oğlu Genç Foulque ve onun oğlu Geoffroi Plantagenet de bölgelerinin küçük ve orta feodal egemenlerini yavaş yavaş ezerler; ve onlar da böylelikle daha fazla genişlemenin temelini yaratırlar.

İngiltere'nin kendisinde ise bir süreliğine, bu savaşçı toplumun mekanizmalarını bir de öteki yüzüyle sergileyen, bunun tersi süreç gerçekleşir. Fatih William'ın oğlu I. Henry erkek mirasçı bırakmadan ölünce, William'ın kızlarından birinin oğlu olan Etienne de Blois İngiliz tahtında hak iddia eder. Dünyevi feodal beyler ve kilise tarafından tanınmayı başarır; ama kendisi orta çaptaki bir Norman feodal beyinden daha yüksek değildir; kişisel mülkiyeti, dayanmak zorunda olduğu hane erki sınırlıdır. Dolayısıyla da bölgesinin diğer savaşçıları hatta

13 Ch. Petit-Dutaillis, *La Monarchie féodale en France et en Angleterre*, Paris 1953, s.109 vd.

ruhbanı karşısında hayli çaresizdir. İktidara geçişiyle birlikte anında adadaki egemenlik erkinin parçalanması süreci başlar. Feodal beyler kale üstüne kale inşa eder, kendi paralarını basar, kendi bölgelerinden vergi toplar, kısaca o zamana kadar üstün toplumsal güçlerine uygun olarak Norman merkezi egemenlerinin tekelinde olan tüm iktidar araçlarını sahiplenirler. Dahası Etienne des Blois bir dizi beceriksizlik de yapar ve bunlar özellikle kiliseyi ona yabancılaştırır; bunlar belki ondan daha güçlü birisinin altından kalkabileceği şeylerdir, ama başkalarının yardımına ihtiyacı olan birinin değil. Bu da rakiplerin işini kolaylaştırır.

Rakip olarak Anjou kontları ortaya çıkar. Geoffroy Plantagenet son Norman-İngiliz kralının kızıyla evlenmiştir. Ve bu evlilik temelinde öne sürdüğü hak iddiası için gerekli erke de sahiptir. Yavaş yavaş Normandiya'da yerleşir. Oğlu Henry Plantagenet artık Maine, Anjou, Touraine ve Normandiya'yı egemenliği altında birleştirmiştir. Ve bu erke dayanarak, vaktiyle Norman dükü İngiliz egemenlik bölgesini nasıl fethettiyse, büyükbabasının İngiliz egemenlik bölgesini öyle yeniden fethetmeye girişebilecek durumdadır. 1153'te karşı yakaya geçer. 1154'te 21 yaşında kral olur, hem de askerî ve malî erk araçları sayesinde olduğu kadar, kişisel enerji ve yeteneğiyle de, yüksek derecede merkezileştirici bir kral olur. İki yıl öncesinde de ayrıca Akitanya'nın mirasçısı olan kızla evlenerek bu Güney Fransa bölgesinin efendisi olmuştur. Ve artık İngiliz bölgesinin yanı sıra, karşısında Capet hanedanının bölgesinin hayli küçük görüldüğü bir kıta bölgesini egemenliği altında birleştirmektedir. Batı Frank teritoryumlarının Isle de France tarafından mı, yoksa Anjou'dan hareketle mi entegre edileceği tamamiyle belirsizdir. İngiltere'nin kendisi fethedilmiş ülkedir ve ilkönceleri politikanın öznesinden çok nesnesidir.¹⁴ İngiltere Batı Frank teritoryumlarının gevşek birliği içerisinde yarı sömürge bir kısmı bölgedir -öyle de diyebilirsiniz-.

Bu dönemdeki egemenlik dağılımının tablosu uzaktan, hali-

14 A. Cartellieri, *Philipp II. August und der Zusammenbruch des angevinischen Reiches*, Leipzig 1913, s.5.

hazırda* Doğu Asya'dan bilinen tabloyu hatırlatır: Görece küçük ada bölgesi ve kıta üzerinde bunun kat be kat daha büyüğü bir egemenlik bölgesi aynı eldedir. Eski Capet ülkesinin tüm güneyi buna dahildir. Plantagenet'in egemenlik bölgesine dahil olmayanlar arasında burada özellikle Barselona kontluğu yer almaktadır; oranın merkezi egemenleri aynı genişleme hareketi sırasında ve yine evliliğe dayalı bir hak iddiasıyla Aragon kralları olmuşlardır. Kendilerini ve bölgelerini yavaş yavaş ve ilkönceleri neredeyse fark edilmeksizin, Batı Frank teritoryumları topluluğundan ayırırlar.

Angevin-İngiliz egemenlik alanına burada, güneyde, -küçük bir ruhban egemenliği haricinde- ayrıca Toulouse kontluğu da dahil değildir; ve buranın efendileri, tıpkı Akitanya bölgesinin kuzeyindeki küçük egemenler gibi, Angevin ülkesinin tehditkâr güçlülüğü karşısında rakip güç merkezine, Capetlere doğru yönelmeye başlar; bu tür denge sistemlerinde davranışları yöneten denge yasaları kabaca hep aynıdır; işleyişi burada, Batı Frank teritoryal topluluğunun küçük bölgesi içerisinde, örneğin daha yakın zamanın Avrupası'nda devletlerin politikasını belirleyen ve işaretlere bakılırsa artık tüm dünya çapında belirleyecek olan işleyiştten çok fazla farklı değildir; henüz mutlak bir hâkim güç -yani diğerlerinin rekabet alanından tamamıyla açık bir şekilde sıyrılmış olan ve böylelikle denge sisteminde tekel türü bir konum alan bir hâkim güç- ortaya çıkmadığı sürece, ikinci derecede güce sahip birimler, pek çok bölgeyi birleştirmesiyle hâkimiyet konumuna en yakın olan birim karşısında bir blok oluşturmaya çalışırlar; bir blok oluşumu bir diğerinin oluşumunu kışkırtır; ve bu hareket ne kadar ileri geri işleyecek olursa olsun, bir bütün olarak sistem, gittikçe daha büyük bölgelerin bir merkez etrafında daha sıkı birleşmesi, asıl karar erkinin gittikçe daha az sayıdaki birimde ve nihayet tek bir merkezde yoğunlaşması yönünde eğilim gösterir.

Norman dükünün genişlemesi, ilk olarak her şeyden önce Fransa'nın kuzeyindeki dengeyi kendi lehine çeviren bir blok

(*) 1939'da yazılmıştır - e.n.

yarattı. Anjou hanesi genişlemesini bunun üzerine inşa etti ve bir adım daha ötesine ulaştı; Angevin ülkesinin bloku tüm Batı Frank bölgesindeki dengeyi tartışmalı hale getirmişti bile; bu blok ne kadar gevşek bir şekilde bir araya gelmiş olursa olsun, içindeki merkezileştirici egemenlik aygıtı ne kadar başlangıç aşamasında olursa olsun, daima bir hanenin diğer bir haneyi genel toprak açlığı baskısıyla birleşmeye ya da “daha fazla” toprak arayışına ittiği hareket bu blok oluşumlarında yeterince belirgin şekilde ifade buluyordu. Plantagenet’lerin egemenlik alanına artık, güneyi göz önüne almazsak, geniş bir şerit halinde Fransa’nın tüm batısı dahildi. İngiltere kralı bu kıta bölgesi için şeklen Capet krallarının vasaıydı. Ama arkasında buna karşılık gelen bir toplumsal güç bulunmadığı zaman “hukuk” pek az değer taşır.

1177 yılında VI. Louis’nin halefi Francienli VII. Louis, ki çoktan yaşlı ve yorgun bir adamdır, rakip hanenin temsilcisi, İngiltere’nin genç kralı II. Henry ile bir araya geldiğinde, ona şöyle der:

“Ey Kral, hükmünüzün başlangıcından beri ve onun öncesinde, bana borçlu olduğunuz sadakati ve bana sunmuş olduğunuz saygıyı ayaklarınızla çiğneyerek beni hakaretlere boğdunuz. Bu hakaretlerin en büyüğü ve en açıkça görüleni, Fransız tacının zararına işgal altında tutmakta olduğunuz Auvergne’ye haksızca el koymanızdır. Elbette peşimi bırakmayan ilerlemiş yaşıma, bu toprağı ve diğerlerini yeniden elde etme gücünü benden alıyor. Ama tanrının, krallığın prenslerinin ve sadık olanların huzurunda alenen tacımın haklarını talep ediyorum, özellikle de Auvergne, Berry, Châtueauroux, Gisors ve Norman Vexin’i üzerindeki haklarımı talep ediyorum ve bana bir mirasçı vermiş olan kralların kralına, benden esirgemiş olduklarını ona vermesi için yakarıyorum...”¹⁵

Vexin -bir tür Norman Alsas-Loren’i- Capetlerin egemenlik bölgesiyle Plantagenetlerin Norman egemenlik bölgesi arasın-

15 Niche A. Longmon *La Formation de l'unité française*, Paris 1922, s.98.

daki tartışmalı bir sınır arazisiydi. Capet egemenliği ile Anjou hanesinin arasındaki sınır daha güneyde Berry bölgesinden geçiyordu. Anlaşılan Plantagenetler, Capet egemenliğinin bazı kısımlarını kendilerine çekebilecek kadar güçlenmişlerdi bile. Capetler ve Plantagenetler arasında hâkimiyet uğruna verilen mücadele tüm hızıyla sürmekteydi; ve Angevin egemenliğinin efendisi Francien'in efendisinden hâlâ epey üstündü.

Nitekim Capet'nin rakibine yönelttiği talepler aslında epey mütevazıdır; asıl olarak kendi egemenliğine dahil saydığı birkaç arazi parçasını geri almak istemektedir. Daha fazlasını şimdilik düşünemez bile. Angevin egemenliğinin ihtişamı ve kendi egemenliğinin kısıtlılığı çok açık bir şekilde gözlerinin önündedir.

“Biz Fransızların, derdi zaman zaman, yalnız ekmeği, şarabı ve kanaatkârlığı var.”

6. Ama bu egemenlik oluşumlarının sağlamlığı, belirtmiş olduğumuz gibi, henüz fazla değildi. Fiiliyatta birer “özel girişim”diler; tıpkı onlar gibi rekabet mücadelesinin toplumsal yasalarına tâbiydiler, ama varlıklarını sürdürmeleri, yalnız kişi olarak sahibinin değil, aynı zamanda belirli bir işlev bölümünün, bir dolu örgütlü çıkarın ve istikrarlı bir egemenlik aygıtının büyükçe birimleri bir arada tutmakta olduğu daha sonraki bir evrenin egemenlik oluşumlarından çok daha fazla, sahibinin kişisel yeteneklerine, yaşına, miras zincirine ve benzer kişisel etkenlere bağımlıydı.

1189'da Plantagenet'in karşısına yeniden bir Capet çıkar. Bu arada neredeyse tüm ihtilaflı bölgeler yeniden Capet egemenliğine katılmıştır. Ve şimdi Plantagenet yaşlı bir adamdır; Capet daha gençtir; VII. Louis'nin Augustus lakaplı oğlu II. Philipp'tir bu. Yaş, belirtmiş olduğumuz gibi, bir erkin sahibinin savaş yönetimiyle başkalarını görevlendiremeyeceği, pek çok şeyin kişisel inisiyatifine bağlı olduğu ve bizzat kişi olarak saldırıya ya da savunmaya katılmak zorunda olduğu bir toplumda çok büyük önem taşımaktadır. Dahası, kişisel olarak güçlü bir efendi olan, büyük bölgesi üzerindeki egemenliğini hâlâ sıkı sıkıya elinde

tutan II. Henry yaşlılık döneminde isyanlarla hatta zaman zaman babasına karşı rakip Capet ile bile işbirliği yapan Arslan Yürekli lakaplı büyük oğlunun nefretiyle uğraşmaktadır.

Rakibinin zayıflığından yararlanan Philipp Augustus, Auvergne'i ve Berry'nin babası tarafından söz edilmiş olan kısımlarını geri almıştır. Tour'da karşı karşıya gelmelerinden bir ay sonra II. Henry 56 yaşında ölür.

1193'te -Arslan Yürekli Richard esir durumdadır- Philipp uzun zamandır ihtilafli olan Vexin'i alır. Müttefiki, esir kralın genç kardeşi John'dur.

Richard 1199'da ölür. O ve, çok geçmeden Topraksız John olacak olan kardeşi ve halefi John, babalarının egemenliğinin tabanını, hane mülkünü ve hazinesini epeyce harcamışlardır. Ancak John'un karşısında rakip olarak bulunan adam, Angevin-İngiliz erkinin büyümesinden dolayı Capet erkinin tüm aşağılanmasını ve kısıtlanışını bizzat hissetmiş ve bu tür tecrübelerle kamçılanmış olarak tüm enerjisini tek bir yöne harcamaktadır: Daha fazla toprak, daha fazla erk. Daha fazla, gittikçe daha da fazla. Bu hırs onun -ondan önce ilk Plantagenetlerde olduğu gibi- ruhunu esir almıştır. Daha sonraları Topraksız John, Philipp'e kaybetmiş olduğu topraklardan birazını para karşılığında geri alıp alamayacağını sorduğunda Philipp ona, toprağını satmak isteyen birisini bilip bilmediğini sorarak cevap verir; kendisi daha ziyade biraz daha toprak satın almayı istemektedir. Ve bu dönemde Philipp artık toprakça zengin ve kudretli bir adamdır.

Görüldüğü gibi burada gerçekten de henüz devletler ya da uluslar arasındaki bir mücadele söz konusu değildir. Daha sonraki tekel örgütlenmelerinin, devletlerin ve ulusların tüm oluşum tarihi, ondan önceki toplumsal evre olan "kişisel girişim" dönemi kendi özgünlüğü içerisinde kavranmadıkça anlaşılamaz. Burada, bu toplumdaki genel bir harekete uygun olarak ilkönce küçük, daha sonra gittikçe daha büyük birimler halinde birbirlerini karşılıklı olarak genişlemeye, *daha fazla* mülk sahibi olmaya zorlayan rakip ya da düşman hanelerin bir mücadelesi söz konusudur.

Bouvines meydan savaşı 1214'te bir süreliğine kaderi tayin eder. İngiltereli John ve müttefikleri, Philipp Augustus tarafından yenilgiye uğratılır. Ve feodal savaşçı toplumunda sıkça görüldüğü gibi dışarıya karşı savaşta yenilgi aynı zamanda içeride de zayıflama anlamına gelir. Dönüşünde John baronları ve ruhbanı isyan halinde bulur ve talepleri "Magna Charta"dır. Ve tersine: Philipp Augustus için dışı karşı savaşdaki zafer aynı zamanda egemenlik bölgesi içerisindeki erkinin güçlenmesi demektir.

Philipp August babasının mirasçısı olarak esasen Paris ve Orléans'ın küçük kara içi bölgelerini ve yanı sıra Berry'nin bazı kısımlarını devralmıştı. Philipp Augustus bunlara -yalnız büyük kazanımlarından birkaçını saymak üzere- o zamanlar tüm ülkenin en büyük ve en zengin teritoryumlarından birisi olan Normandiya'yı, ayrıca Anjou, Maine, Touraine bölgelerini, Poitou ve Saintonge'un önemlice kısımlarını, Artois, Valois, Vermandois'ı, Amiens bölgesini ve Beauvais bölgesinin büyük bir kısmını ekledi. "Paris ve Orléans'nın efendisi, Kuzey Fransa'nın en büyük bölgesel beyi oldu."¹⁶ "Capet hanesini Fransa'nın en zengin ailesi"¹⁷ haline getirdi. Egemenliği denize açılan kapılar kazandı. Kuzey Fransa'nın diğer teritoryumlarında, Flandre, Champagne, Bourgogne ve Bretagne'da da nüfuzu erkine uygun olarak yükseliş halindeydi. Ve artık güneyde bile azımsanmayacak bir bölgeye sahipti.

Bu Capet egemenliği hâlâ hiçbir şekilde kapalı bir bütün halindeki bir teritoryum değildir. Anjou ve Orléans bölgesi arasında Blois kontunun egemenliği bulunmaktadır. Güneyde Saintes etrafındaki kıyı bölgelerinin ve daha doğuda Auvergne'in, kuzeydeki bölgelerle hemen hemen hiç bağlantısı yoktur. Ama kuzeyin kendisi, eski hane bölgesine eklenmiş olan Normandiya ve onun kuzeyinde Arras Nehri'ne kadarki yeni fethedilmiş bölgeler salt coğrafi olarak epeyce bütünlüklü bir blok oluşturmaktadır bile.

16 Luchaire, Louis VII., *Philipp Augustus*, Louis VIII., Paris 1901 (Lavissee Hist. d. Fr. III, 1) s.204.

17 Ch. Petit-Dutaillis, *Etudes sur la vie et le règne de Louis VIII.*, Paris 1894, s.220.

Philipp August henüz, bizim bildiğimiz anlamda "Fransa"yı hedefliyor değildi ve gerçek egemenlik bölgesi de bu Fransa değildi. Gözüne kestirdiği hedef her şeyden önce, hane erkini askeri ve ekonomik olarak büyütme ve en tehlikeli rakibini, Plantagenetleri alt etme idi. İkisini de başarmıştı. Capetlerin egemenlik bölgesi Philipp'in ölümü sırasında, iktidara gelişindeki aşağı yukarı dört katı büyüklüğündeydi. Daha önce adadan çok anakara üzerinde yaşamış olan ve İngiltere toprağındaki idarî kurmayları bile ada erkekleri kadar kıta Normanlarından ve başka kıta bölgelerinin üyelerinden de oluşan Plantagenetler ise artık anakarada sadece eski Akitanya'nın bir kısmına, Guyenne düklüğü adı altında kıyı boyunca Gironde'un ağzına kadar uzanan, orta ve batı Pirene Dağları'nın kuzeyindeki bölgeye sahiplerdi; buna Norman takımadalarının birkaç adası ekleniyordu. Denge aleyhlerine dönmüştü. Erkekleri küçülmüştü; ama adadaki hâkimiyetleri sayesinde kırılmamıştı. Bir süre sonra denge anakara üzerinde de yeniden lehlerine değişti. Batı Frankların devamı olan bölgedeki hegemonya uğruna verilen mücadelenin sonucu belirlenmiş olmaktan çok uzaktı. Philipp Augustus'un Plantagenetlerden sonraki baş rakipleri olarak Flandre kontlarını gördüğü anlaşıyor ve burada gerçekten de bir başka erk merkezinin bulunduğunu, Fransa'nın sonraki tüm tarihi gösteriyor. Philipp'in zaman zaman şöyle dediği rivayet edilir: Ya Francien Flandre'in olacak ya da Flandre Fransız. Az sayıdaki büyük bölgesel hanedanların bütün bu mücadelelerinde meselenin ya hâkimiyet ya da bağımsızlığın kaybedilmesi olduğunun elbette bilincindeydi. Ama henüz, Francien kadar Flandre'in da tüm bölge üzerindeki hâkim güç olabileceğini düşünüyordu.

7. Philipp August'un halefleri ilk önceleri onun tuttuğu yolu izler: genişlemiş egemenlik bölgesini pekiştirmeye ve daha da genişletmeye çalışırlar. Poitou baronları, Philipp August'un ölümünün hemen ardından tekrar Plantagenetlere yanaşırlar. Philipp August'un oğlu VIII Louis bu bölgeyi yeniden kendi egemenliği altına alır ve aynı şekilde Saintonge, Aunis ve Languedoc, ayrıca Pikardi'nin ve Perche kontluğunun bazı kısım-

larını da kendine katar. Artık Capet hanesinin güneye, Plantagenet'lerden başka Capetlerle boy ölçüşebilen tek büyük bölgesel egemeni olan Toulouse kontunun egemenlik alanına doğru -kısmen din savaşı, Albigen 'kâfirlerine' karşı savaş biçiminde- hamlesi başlar.

Bir sonraki Capet olan Aziz IX. Louis yine, hızla bir araya toplanan mülkleri içten ve dışarıdan her türlü saldırıya karşı savunmak zorunda kalır; aynı zamanda da büyümeye devam eder: doğu Pirenelerin kuzeyinde Languedoc'un bazı kısımlarını, Mâcon, Clermont, Mortain kontluklarını ve daha birkaç küçük bölgeyi hane erkiyle birleştirir. Yiğit III. Philipp Calais ile St. Omer arasındaki Guines kontluğunu elde eder, ama burası 12 yıl sonra tekrar kontun vârislerinin eline geçer; satın almayla ya da himaye vaatleriyle etrafında karşısına çıkan her şeyi eline geçirir; ve Champagne'yı ve büyük Toulouse teritoryumunun hanesini egemenlik alanına dahil etmenin hazırlığını yapar.

Batı Frank bölgesinde artık, Plantagenet'ler dışında, Capetlerle müttefiksiz boy ölçüşebilen pek bir bölgesel egemen kalmamıştır. Ancak Plantagenet'ler de erk alanlarını genişletmekte Capetlerden daha az gayret gösteriyor değildir. Kıta üzerindeki egemenlikleri yeniden Guyenne düklüğünün ötesine uzanmıştır. Denizin ötesinde Galler'e boyun eğdirmişlerdir ve Iskoçya'yı fethetmekle meşguldürler. Henüz, doğrudan Capetlerle çatışmaya yol açmayacak genişleme imkânları vardır önlerinde. Ve Capetlerin de henüz öteki yönde genişleme alanları vardır. Bu sırada, Güzel Philipp'in iktidarında, egemenlik alanları Roma-Cermen İmparatorluğu'nun sınırlarına kadar genişler, yani bir tarafta genellikle Batı Frank bölgesinin doğal ve -Karolenj İmparatorluğu'nun 843'teki paylaşımına atfen- geleneksel sınırı olarak görülen Maas Irmağı'na, öteki tarafta ise -daha güneyde- Rhone ve Saone'a kadar, yani Provence, Dauphiné bölgelerine ve yine Batı Frank teritoryumlarının geleneksel topluluğuna dahil olmayan Burgund kontluğuna kadar uzanır. Champagne ve bir kısmı bizzat Roma-Cermen İmparatorluğu'nun bölgesinde kalan çok sayıdaki uzantısıyla Brie'yi,

Philipp evlilik yoluyla edinir. Kuzeyde Flandre kontundan Lille, Douai ve Béthune egemenliklerini edinir; Chartres kontluklarını ve Beaugency hükümrانlığını de Bois kontlarının elinden alır. Bundan başka, Marche ve Angouleme kontluklarını, Cahors, Mende ve Puy ruhban bölgelerini, daha güneyde ayrıca Bigorre kontluğunu ve Soule vikontluğunu alır.

Üç oğlu X. Louis, V. Philipp ve IV. Charles peş peşe, erkek vâris bırakmaksızın ölürlər; Capet hane mülkü ve tacı Capet hanesinin küçük oğullarından birinin, apanaj* olarak Valois kontluğunu elinde bulunduran bir halefine geçer.

Bu noktaya kadar nesiller boyunca aralıksız sarf edilen gayretler büyük ölçüde aynı yönde ilerler: toprak birikimi. Burada, bu gayretin sonuçlarını özetlemekle yetinmeliyiz. Yine de bu özet bile, adım adım bir araya getirilen bu çok sayıdaki arazinin sırf adlarının sayılması bile, çeşitli prens hanelerinin birbirine karşı içinde yer aldıkları ve daha güçlü olanlar tarafından yenilerek peş peşe yok oldukları açık ya da gizli boğuşma hakkında bir fikir verir. Bu isimlerin ne anlama geldiklerini tam olarak bilerseniz de bilmeseniz de, Capet hanesinin toplumsal durumundan hareketle hangi güçlü güdülerin, böylesi farklı bireyler üzerinden bile aynı yöne doğru tazyik ettiklerine dair epeyce bir izlenim sunarlar.

Haritaya, dolaysız miras zinciriyle gelen en son Capet olan IV. Charles'ın ölümü sırasındaki görünümüyle baktığımızda şunları görürüz: Capet egemenliği altındaki büyük Fransız kompleksi - yani dolaysızca Francien dükalığının etrafında gruplaşan kompleks - batıda Normandiya'dan doğuda Champagne'a, kuzeyde de Canche'a kadar uzanmaktadır; daha da kuzeyde bitişik olan Artois bölgesi, hanedanın bir üyesine apanaj olarak verilmiştir. Biraz daha güneyde -apanaj verilmiş Anjou bölgesiyle ayrılmış halde- Paris prensinin doğrudan tasarruf alanı içerisinde Poitiers kontluğu yer almaktadır; daha da güneyde Toulouse kontluğu ve bir eski Akitanya dükalığının bazı kısımları da onlarındır. Hepsi birden artık muazzam bir

(*) Hanedanın merkezi iktidarı dışında kalan üyelerine tazminat mahiyetinde verilen armağan - ç.n.

araziler kompleksidir; ama henüz bütünlüklü bir bölge değildir; hâlâ, tek tek parçaları karşılıklı birbirine duydukları ihtiyaçtan, herhangi türden bir işlev bölümünden ziyade sahibi olan kişi tarafından, “kişisel ittifak” ve ortak idare merkezi tarafından bir arada tutulan, bölgesel bir aile mülkünün tipik görünümüne sahiptir; her teritoryumun yöresel bilinci, özel çıkarları ve özel karakteri henüz hayli kuvvetle hissedilebilir haldedir. Ama hepsinin bir ve aynı prens hanesinin çatısı ve kısmen de aynı idare merkezi altında birleşmeleri, daha güçlü bir eklemlenmenin önündeki bir dizi engeli bir kenara iter; kentsel nüfusun küçük bazı bölümlerinde şimdiden hissedilebilir durumda olan, ticaret ilişkilerinin genişlemesi eğilimine, yerel üstü iç içeliğin yoğunlaşması eğilimine karşılık düşer bu birleşme, ama bu eğilim prenslik hanelerinin birleşmesinin ya da genişlemesinin itkisi olarak, daha sonraları mesela 19. yüzyılda, kentsel-burjuva tabakalarının bambaşka bir gelişme düzeyinde oynadığı rolü oynamaktan çok uzaktır. Burada, 11., 12. ve 13. yüzyılda, toprak fırsatları uğruna mücadele, sayıları gittikçe azalan savaşçı aileleri arasındaki rekabet, büyükçe teritoryumların birleşmeleri için birincil itkiyi oluşturur; ilk önceleri inisiyatif az sayıdaki büyüme yolundaki savaşçı soylarında, prenslik hanelerindedir; kentler ve ticarî eklemlenme onların hamiliğinde gelişir; her ikisi de egemenliğin yoğunlaşmasından yarar sağlar; kuşkusuz egemenliğin yoğunlaşmasına kendileri de katkıda bulunur -bunun daha sözü edilecek-; ve elbette kentsel tabakalar, büyükçe bölgeler bir kere tek bir egemenlik altında bir araya geldikten sonra, bu dönemde de birleşmenin pekiştirilmesinde ve yoğunlaşmasında belirleyici bir paya sahiptir; prenslere kentsel tabakalardan, artan ticarileşmeden akıp duran o insanların ve malî araçların yardımı olmasaydı, bu yüzyıllarda ne genişleme ne de egemenlik örgütlenmesi düşünülemezdi bile; ama kentler ve ticarileşme burada henüz büyükçe bölgelerin entegrasyonu yönünde daha az dolaysızca ve daha çok prenslik hanelerinin araçları ve organları olarak etki etmektedir. Bölgelerin entegrasyonu ya da birleşmesi birinci planda, bir savaşçılar hanesinin bir diğeri karşı-

sında yenilgiye uğraması, yani birinin diğerinin içinde çözülmesi ya da en iyi ihtimalle galibin boyunduruğu altına girmesi, ona bağımlı olması demektir.

14. yüzyıl başında, Capetlerin soylarının tükenmesi sırasında görüldüğü haliyle bölge bu bakış açısıyla incelendiğinde, değişim doğrultusu kolaylıkla görülür. Küçük ve orta savaşçı hanelerinin toprak ve daha fazla toprak için boğuşması elbet sona ermiş değildir; ama bu düşmanlıklar artık, henüz VI. Louis'nin ve hele onun seleflerinin döneminde oynadıkları rolü oynamaktan çok uzaktır. O zamanlar topraklar çok sayıda hane arasında görece düzgün dağılmıştı; elbette o çağdakilere herhalde hayli muazzam görünen mülkiyet farkları vardı. Ama prenslik unvanı sahibi hanelerin bile mülkleri ve dolayısıyla erk araçları öylesine azdı ki, komşuları arasında bulunan epey kalabalık sayıda şövalye hanesi, toprak ya da erke erişme fırsatları için düşman ya da rakipler olarak onlarla boy ölçüşebiliyordu; bu genel mücadeleye hangi ölçüde katılacakları, çok sayıdaki bütün bu hanelerin "özel girişimine" bırakılmıştı. Şimdi ise, 14. yüzyılda, çok sayıdaki bu savaşçı haneleri artık tek tek, dikkate alınacak birer erk oluşturmaz; ancak birleştiklerinde, zümre olarak belirli bir toplumsal ağırlığa sahiptirler; ama asıl inisiyatif artık, şimdiye kadarki eleme mücadelelerinden geçici galipler olarak çıkmış olan ve diğer tüm savaşçı hanelerinin artık onlarla boy ölçüşemeyeceği, ancak onlara bağımlılık içerisinde davranabileceği kadar çok toprağı biriktirmiş olan az sayıdaki savaşçı hanesindedir. Diğerlerinin, savaşçıların büyük çoğunluğunun ise, dolaysızca kendi toplumsal güçlerinden, yani serbest rekabet mücadelesi yoluyla yeni topraklar edinme imkânı ve böylelikle de bağımsız sosyal yükselişin yolu genelde ortadan kalkmıştır. Her hane en azından artık, üyelerinden birisi büyük efendilerden birinin teveccühünü kazanmak ve dolayısıyla ona bağımlılık yoluyla yükselmeyi başarmadığı taktirde, sosyal merdivenin hangi basamağındaysa, orada kalmak durumundadır.

Batı Frank bölgesinin savaş alanında hâlâ bağımsız olarak birbirleriyle toprak ve erk fırsatları için rekabet edebilenlerin

sayısı gittikçe azalmıştır. Artık Normandiya'nın da, Akitan-ya'nın da bağımsız dükalık hanedanları yoktur; -içlerinden sadece en büyüklerini sayarsak- Champagne, Anjou ve Tolouse kontlukları çözülmüş ya da batmıştır. Artık Francien hanedanından başka bu bölgede sözü geçen sadece dört başka hanedan daha vardır: Burgund dükleri, Bretagne dükleri, Flandre kontları ve en kudretli olanları, İngiltere kralı, Guyenne dükü ve daha küçük birkaç bölgenin efendisi olanlar. Görece serbest rekabetli bir savaşçılar toplululuğu, tekel tarzında sınırlı rekabet içinde bir topluluk haline gelmiştir; ve henüz bir ölçüde rekabete elverir erk araçlarına sahip ve buna uygun olarak belirli bir bağımsızlığı koruyan beş büyük savaşçı hanesi içerisinde yine iki hane en kudretlileri olarak öne çıkmaktadır: Fransa kralları Capetler ve halefleri ile İngiltere kralları Plantagenet'ler. Batı Frankların devamı olan bölgede nihai egemenlik tekeline kimin sahip olacağı ve tekel bölgesinin merkezi ile tekel bölgesinin sınırlarının nerelerde olacağı, bunlar arasındaki çatışmada belirlenmek zorundadır.

5. Merkezkaç Kuvvetlerin Yeniden Güçlenişi: Prenslerin Rekabet Çevresi

8. Ama egemenlik tekelinin oluşumu hiç de, salt toprak birikimine bakıldığında görüldüğü kadar düz bir çizgide gerçekleşmez. Capetler tarafından peş peşe bir araya getirilen ve merkezileştirilen toprak mülkiyeti ne kadar büyürse, karşı hareket de kendini o denli belirgin şekilde hissettirir; ademi merkezileşme eğilimi aynı ölçüde yeniden güçlenir; ve bu eğilim hâlâ, daha fazla doğal ekonomiye dayalı önceki evrede, örn. Karolenj devrinde olduğu gibi, birinci planda tekel efendilerinin en yakın akrabaları ve vasalları tarafından temsil edilir. Ama ademi merkezileştirici toplumsal güçlerin hareket tarzı artık bir hayli değişmiştir. Para, zanaat ve ticaret artık toplumda eskisinden çok daha büyük rol oynamaktadır; bütün bunlarla uzmanlaşmış olarak uğraşan insan grupları, burjuvazi, kendilerine ait bir sosyal ağırlık kazanmıştır; ulaşım araçları gelişmiştir;

bütün bunlar daha büyük bir bölgenin egemenlik örgütlenmesine, eskiden bulunmayan fırsatlar verir. Merkezi egemen tarafından mülkiyetinin idaresi ve bekçiliği için ülke içlerine gönderdiği hizmetkârlar artık o kadar kolay bağımsızlaşamazlar; merkezi egemenin bu yardımcılarının ve hizmetkârlarının gittikçe büyüyen bir kısmı zaten artık kentsel tabakalardan gelmektedir; bu tür burjuvaların merkezi egemenlerin hizmetkârı konumundan onların rakibi haline gelmeleri tehlikesi, merkezi egemenin yardımcılarının bir kısmını savaşçılar zümresinden seçmek zorunda olduğu ve emrindeki özgür olmayan kişilerin bile hizmetleri karşılığında ödüllendirildikleri toprak mülkiyeti sayesinde çabucak erk konumuna ve böylelikle de bir savaşçının ya da soylunun sosyal rütbesine yükseldikleri eski dönemdekinden çok daha düşüktür.

Ama belirli bir sosyal kategorideki insanlar, kudretleri yine de azalsa bile, büyük mülkiyetlerin tek bir elde birleşmesi açısından hâlâ önemli bir tehdit oluşturmurlar; bunlar değişen sosyal koşullar altında da tekrar tekrar ademi merkezileşmenin baş temsilcileri olarak kalır ve tekrar tekrar bu konuma gelirler; bunlar merkezi egemenin en yakın akrabalarıdır, yani amcaları, dayıları, erkek kardeşleri, oğulları hatta çok daha az ölçüde bile olsa, kız kardeşleri ya da kızlarıdır.

Egemenlik bölgesi ve egemenlik tekeli bu dönemde aslında tek tek bireylerin malı değildir; hâlâ büyük ölçüde aile mülkiyetini, bir savaşçılar hanesinin mülkünü oluşturmaktadır; bu hanenin tüm birinci dereceden üyeleri bu mülkiyetin en azından bazı kısımları üzerinde hak sahibidirler ve hak iddia etmektedirler; bu, bu hanenin o sıradaki şefinin daha uzun süre boyunca, aile mülkünün büyümesi oranında az kaçınabileceği ve kaçınmak isteyeceği bir haktır. Elbette bu, kelimenin daha sonraki anlamında bir “hak talebi” değildir; bu toplumda büyük savaşçı efendilerin de tâbi olduğu genel ya da kapsayıcı bir “hukuk” nüve halinde olmanın ötesine geçmiş değildir; çünkü henüz bu tür bir hukuku kabul ettirecek kapsayıcı bir erk yoktur. Daha genel bir hukuk, büyük bölgeler için ortak bir hukuk kodu, ancak zor kullanım tekellerinin oluşumu,

egemenlik işlevlerinin merkezileşmesi bağlamında kendini kabul ettirir. Çocukları donatmak, sıklıkla “Coutumes”lerde [alışkanlıklar] de âdet olarak belirlenmiş olduğu görülen bir toplumsal yükümlülüktür. Elbette bu âdete sadece mülk zengini aileler uyabiliyordu; tam da bu yüzden bu âdet az çok yüksek bir prestij değeriyle ilişkiliydi. Ülkenin en zengin hanesi, kral hanesi, bu prestij yükümlülüğünden nasıl kaçınabiliirdi ki?

Bir hanenin teritoryal [bölge üzerindeki] mülkiyeti, daha sınırlı anlamda olsa bile, eskisi gibi özel mülkiyet olarak adlandıracağımız niteliktedir. Bu hanenin şefi bu mülkün üzerinde, günümüzde bir büyük toprak sahibinin ya da büyük bir aile şirketinin sermayesi, gelirleri ve tek tek şubeleri üzerinde ne kadar sınırsızca hükmediyorsa o denli, hatta belki daha da sınırsızca hükmetmektedir. Nasıl ki biri mülklerinden birini ya da ötekini, üstünde yaşayanlara, çiftçilere ya da hizmetkârlara sormaksızın küçük oğlu lehine ya da kızının drahoması olarak bir kenara ayırabilirse ya da personeline en küçük hesap verme zorunluluğu olmaksızın oğlunu bir yan kuruluşunun başına yönetici yapabilirse, o ilk evredeki prensler de egemenlik bölgelerinin köyleri, kentleri, malları ve teritoryumları üzerinde öyle tasarrufta bulunabilmektedir. Ve büyük bir mülkün sahibinin oğullarına ve kızlarına gelir sağlamaya çalışmasındaki itki burada da, orada da büyük ölçüde aynıdır. Efendinin küçük çocuklarından birini daha fazla seviyor olabilmesi bir yana, onların statülerine uygun donatılması da bir hanenin sosyal standardının sürdürülmesinin ve etrafa gösterilmesinin bir parçasıdır ve -en azından görünüşte, en azından dolaysızca yakın geleceğe yönelik bakış açısından- hanenin erki ve kalıcılığı şansının artırılmasına hizmet eder. Mülklerin ve egemenlik işlevlerinin bazı aile üyeleri lehine ayrılmasının çoğu kere hanenin erkini ve kalıcılığını tehlikeye attığı, prensin bilincinde ancak hayli acı dolu bir dizi tecrübenin sonunda yer eden bir olgudur. Bu tür tecrübelerin son ve tam muhasebesini Fransa’da aslında ancak XIV. Louis yapmıştır. XIV. Louis amansız bir katılıkla hanesinin tüm üyelerini -ve mümkün olduğu öl-

çüde tacın vârisini bile- her türlü egemenlik işlevinden ve bağımsız iktidar mevkiinden uzak tutmuştur.

9. Bu gelişme çizgisinin başında, Cape hanesinin mülkünün ülkenin çok sayıdaki başka savaşçı ailesininkinden pek daha önemli olmadığı o ilk evrede, bu mülkiyetin her bölünüşünün beraberinde getirmek zorunda olduğu tehlike açıkça ortadadır. Komşu feodal ailelerin dolaysız tehdidi nadiren eksik olur. Bu da her aile içerisinde insanların olduğu kadar mülkiyetin de birlik olmasını zorlar. Elbette her yerde olduğu gibi burada da, bizzat hane içinde de münakaşa yapılır, kavga edilir, çatışılır. Ama aynı zamanda tüm aile ya da en azından bir kısmı, hane mülkiyetinin savunulması ve -duruma göre de- genişletilmesi için çalışır. Kral ailesinin görece küçük mülkiyeti, tıpkı diğer her savaşçı hanesininki gibi, asıl olarak kendine yeterlidir; belirgin bir toplumsal öz ağırlığı yoktur; ve gerçekten de küçük bir aile şirketi karakterine sahiptir. Erkek kardeşlerin, oğulların, ayrıca aile reislerinin anneleri ve karıların da kişisel güçlerine ve koşullara göre, hâkimiyetin yürütülmesi hakkında söyleyecek sözleri vardır. Ama hane mülkünden önemlice bir kısmını ayırarak onu hanenin tek bir üyesine, bireysel mülkiyetine devretmek kolay kolay akla gelmez. Gerçi şurada burada, aile reisinin küçük oğullarının küçük bir mülk aldığı ya da evlenerek küçük bir mülkiyet edindiği olur; ama yer yer, kral hanedanının şu veya bu küçük oğlunun hayli yoksul bir hayat sürmek zorunda olduğunu da duyarız.

Kral hanesi ne kadar zenginleşirse, bu durum da öylesine çok değişir; nihayet Capet hanesi tüm teritoryumun, hatta tüm ülkenin en zengin ailesi haline geldiğinde, hanenin küçük oğullarına küçük bir şövalye hayatı yaşatmak da imkânsız olur. Bizzat kraliyet hanesinin itibarı, tüm üyelerinin, kralın küçük oğullarının ve kızlarının da, statülerine uygun donatılmasını, yani üzerinde hükmedebilecekleri ve gelirleriyle geçinebilecekleri az çok geniş bir bölgeye sahip olmalarını gerektirir. Dahası artık, Capetlerin mülkiyet ve erk bakımından ülkenin diğer ailelerinin çoğunun çok üzerinde bulunduğu bu sırada, hane mülkünden bir kısmının ayrılmasının taşıdığı tehli-

ke, artık o denli dolaysızca hissedilir değildir. Ve böylece Capet egemenlik bölgesinin büyümesiyle birlikte aynı zamanda bir hayli düzenli bir çizgi halinde, kralların küçük çocuklarına apanaj olarak verilen bölgelerin kapsamı da büyür. Yeni bir temel üzerinde çözülme başlamıştır.

Şişman VI. Louis oğlu Robert'e, pek de geniş olmayan Dreux kontluğunu verir. Darlıktan çıkararak ilk büyük yükselişin adamı olan Philipp Augustus henüz, büyük zorluklarla savaşılararak elde edilmiş mülkiyeti sımsıkı elinde tutar; devrettiği tek şey, kız kardeşine drahoma olarak verdiği küçük St.-Riquier mülküdür.

VIII. Louis ise vasiyetinde, Artois, Poitiers, Anjou ve Maine kontluklarının, yani hane mülkünün çekirdeği olmasa bile epeyce önemli bazı kısımlarının apanaj olarak oğullarına verilmesini öngörür.

IX. Louis oğullarına Alençon, Perche ve Clérmont'u apanaj olarak verir; III. Philipp genç bir oğlunu Valois kontluğuyla donatır. Ama Poitiers, Alençon ve Perche, bunların sahibi olan prenslerin erkek vâris sahibi olmadan ölmeleriyle tekrar Capet hane mülküne geri döner.

1285'te beş kontluk, Dreux, Artois, Anjou, Clérmont ve Valois, apanajlar olarak hane mülkünden ayrılmıştır. 1328'de, Güzel Charles'ın ölümü sırasında bunların sayısı dokuzdur.

Philipp de Valois Capet hane mülkünü ve tacını miras aldığı anda, hanesinin apanajları olan Valois, Anjou ve Maine yeniden hükümlan ailenin daha büyük mülküyle birleşir. Chartres kontluğu, bir başka Valois'nın ölümüyle kraliyet mülküne geri döner. Hatta Philipp birkaç küçük mülk daha kazanır, bunlardan birisi, Mallorca kralından satın aldığı Montpellier mülküdür. Ama daha da önemlisi onun iktidarında Dauphiné, Capetlerin eline geçer; böylelikle Capetlerin genişlemesi Batı Frank ülkesinin geleneksel doğu sınırlarını aşarak Lotharing'in devamı olan bölgenin içine girer. Güzel Philipp'in, piskoposluk kentleri Toul ve Verdun ile daha sıkı bir bağlantı yoluyla başpiskoposluk merkezi Lyon'u edinerek başlattığı genişleme muazzam bir adım ilerler.

Ama Dauphiné'nin Parisli egemenlerin eline geçme tarzı, apanajların önemi için olduğu kadar, bu dönemin merkezileştirici ve ademi merkezileştirici güçleri arasındaki ilişkiler için de karakteristiktir. Dauphiné, Rhone ve Saone'nin doğusunda Lotharingen ara ülkesinin devamı olarak ortaya çıkan Arelat ya da Burgund ülkesine dahildi. Bu ülkenin son hükümdarı II. Hubert, tek oğlunun ölümünden sonra mülkünü Capetlerin vârisine bir dizi şartla devreder ya da daha kesin ifadesiyle satar; bu şartlar arasında, onun hayli büyük borçlarının ödenmesi ve ayrıca Dauphiné'nin Philipp'in en büyük oğluna değil, ikinci oğluna verilmesi vardır. Açıkça görüldüğü gibi Dauphiné'nin sahibi ülkesini, ihtiyacı olan meblağı ödeyebilecek kadar zengin birisine vermek arzusundadır; Francien hükümdarlarına bırakmakla, ülkesini aynı zamanda kendi ölümünden sonra başka komşuları için savaş nesnesi olmaktan korumuş olur, çünkü Parisli krallar edindikleri şeyleri savunabilecek kadar güçlüdürler; bu elbette, Capet ailesinin daha zayıf komşuları üzerindeki çekim gücünün tek örneği değildir; merkezileşme ve tekelleşme süreci bir kere belirli bir basamağa ulaştı mı, daha zayıf olanların korunma ihtiyacı da onu teşvik eden ve ilerleten etkenlerden birisidir.

Ama vârisi ölmüş olan yaşlı hükümdarın aynı zamanda ülkesi Dauphiné'nin Fransız mülkiyetine geçişle birlikte bağımsızlığını tümüyle kaybetmesini önlemek istediği de anlaşılmakta. Bu yüzden kendisine ait bölgenin kralın ikinci oğluna apanaj olarak verilmesini talep eder; bunun, bu bölgenin kendine ait bir hükümdar hanesini ve bir tür kendine ait varoluşu koruyacağı beklentisiyle ilişkili olduğu açıktır. Gerçekten de apanaj verilmiş bölgeler o dönemde gittikçe daha belirgin bir şekilde bu yönde gelişmeye başlar.

Ama Philipp de Valois bu anlaşmaya bağlı kalmaz. Dauphiné'yi küçük değil, büyük oğluna, tahtın vârisi Jean'a verir; fermanında¹⁸ bunu şöyle açıklar: "Dauphiné'nin sınırda bulunmasını, Dauphiné'de iyi ve güçlü bir egemenliğin, krallığın sa-

18 Vuitry, *Etudes sur le régime financier de la France, nouvelle série*, Paris 1883, Cilt I, s.345.

vunması ve güvenliği açısından zorunlu olduğunu ve başka türlü yapılacak olsa krallığın geleceği için büyük bir tehlike meydana gelebileceğini göz önüne alarak.” Dolayısıyla, bazı bölgelerin ayrılıp küçük oğullara verilmesinin beraberinde getirdiği tehlike daha bu dönemde bile hayli açıkça görülmektedir; bunu gösteren bir dizi ifade var. Ama küçük oğullarına krallığa yaraşır geçim temin etme zorunluluğu, kral için varlığını sürdürür. Küçük oğlundan Dauphiné’yi güvenlik nedeniyle esirgemiştir; ama onun yerine dükalık olarak Orléans bölgesini ve ek olarak bir dizi kontluğu verir.

Bu şekilde payına Dauphiné’nin düştüğü büyük oğlu İyi Jean ise, babasının ölümünden sonra tüm bölgenin kralı olarak çok daha ileri gider: bol keseden dağıtır. Hane mülkünden önce iki kontluğu, sonra dört vikontluğu verir. İkinci oğlu Louis’yi Anjou ve Maine ile donatır, küçük oğluna Poitiers kontluğu, sonra da Maçon düşer. Bunları daha da büyük bağışlar izler.

10. İyi Jean 1350’de iktidara geçmiştir. Batı Frankların devamı olan bölgenin en büyük iki egemenlik birimi ve en güçlü iki savaşçı hanesi arasındaki gizli gerilim patlak vermiştir; 1337’de, “Yüz yıl Savaşları” adı verilen savaşlar dizisi başlamıştır. Ada hâkimi Plantagenet’lerin anakara üzerindeki her türlü genişleme yolu kapalıdır; o ana kadarki anakara mülkiyeti bile, onlar Capet egemenliğini yok etmedikçe ve kıta üzerinde başka bir hâkim gücün oluşumunu engellemedikçe sürekli tehdit altındadır. Ve tersine, Parisli efendiler için de, ada sakinleri dize getirilmedikçe ya da hiç değilse anakaradan kovulmadıkça yeni genişleme imkânları epeyce kısıtlanmıştır, erk konumları sürekli tehdit altındadır. Bu iki haneyi, kendilerine bağımlı tüm insanlarıyla birlikte çarpıştıran ve uzun süre boyunca baş aktörlerden hiçbiri diğerini önemli bir yenilgiye uğratamadığı için savaşın uzamasına neden olan, gerçek bir rekabet durumunun katı zorunluluğudur.

Ama ilkönceleri Parisli krallar pek çok nedenden ötürü dezavantajlıdır. İyi Jean 1356’da Poitiers meydan savaşında İngiliz veliahtı Galler prensi tarafından esir alınır ve İngiltere’ye gönderilir. Artık başında henüz yirmi yaşında bile olmayan ve-

liaht Charles Dauphiné'nin bulunduğu bölgesindeki örtülü gerilimler derhal patlak verir: Paris'te ihtilal, kırdaki köylü isyanları ve şövalye yağmaları. Capet hanesinin bir başka üyesi vaktiyle apanaj verilmiş bazı bölgelerin sahibi olan Navarra kralı ile ittifak kuran İngiliz birlikleri Batı Fransa'nın geniş kesimlerini işgal eder; Paris yöresine kadar bile ilerler. İyi Jean serbest kalmak için Plantagenet'ler ve müttefikleriyle bir anlaşma imzalar ve bu anlaşmayla en son 12. yüzyıl sonunda Aslan Yürekli Richard'ın sahip olduğu anakara bölgelerini devreder. Ama Fransız egemenlik bölgesinin Dauphin'in 1356'da görevlendirdiği komutanları bu anlaşmanın kabul edilemeyeceğini ve uygulanmayacağını ilân ederler; buna verilecek tek şerefli karşılık savaştır. Bu da kuşkusuz, Capet vârislerinin büyük hane mülkiyeti içerisinde, kraliyet işlevinin özel tekel niteliğini giderek ortadan kaldıracak olan o karşılıklı bağımlılığın, üzerinde egemenlik kurulanların öz ağırlığının ve öz çıkarlarının ne kadar güçlenmiş olduğunun belirgin bir ifadesidir. Ama şimdilik bu gelişme henüz başlangıç halindedir. Savaş gerçi yeniden başlar ve onu 1359'da geçici olarak sona erdiren Brétigny anlaşması Valois'lar için, Jean'ın İngiltere'de bizzat yaptığı anlaşmadan biraz daha elverişlidir; ama yine de vaktiyle Güzel Philipp'in sahip olduklarının dörtte birini Plantagenet'lere bırakmak zorundadırlar, özellikle de Loire Irmağı'nın güneyinde daha eski İngiliz mülkü Guyenne ve başka bazı bölgelerle birlikte Akitanya prensliğini oluşturan Poitou, Saintonge, Aunis, Limousin, Perigord, Quercy, Bigorre; ayrıca daha kuzeyde Calais, Guines kontluğu, Ponthieu ve Montreuil-sur-Mer kontlukları; buna ek olarak, Londra antlaşmasında kral için talep edilmiş olan 4 milyon yerine 3 milyon altın taler vardır. Ama yiğit ve şövalyece bir adam olan kralın kendisinin, esaretten dönüşü sırasında yenilginin çapını görebilmekten uzak olduğu anlaşılıyor. O durumdaki davranışı, kendisine kalan ve bir gün "Fransa" olacak, bir devlet ve bir ulus haline gelecek olan bütün o bölge üzerinde hâlâ dilediğini yapabilecek bir sahip kimliğini hangi ölçüde taşıdığını sergiliyor. Hanesinin ihtişamını asıl şimdi dışarıya karşı sergilemek zorunda

olduğu hissindedir. Yenilginin aşağılık duygusu onu burada da, kendi prestijini aşırı vurgulamaya zorlar. Ve hanesinin şerefine ve ihtişamının en iyi ifadesinin, barış anlaşmasının imzalanması sırasında oğullarının tümünün birer dük olarak sahneye çıkması olacağını düşünür. Esaretten dönüşünden sonraki ilk yaptıklarından biri bu yüzden, egemenlik bölgelelerinden oğulları için dükalıklar oluşturmaktır. Büyük oğlu zaten Normandiya ve Dauphin düküdür. İkinci oğlu Louis'yi Anjou ve Maine dükü yapar, sonraki oğlu Jean'a dükalık olarak Berry ve Auvergne'i ve en küçük oğlu Philipp'e de Touraine'i verir. Bunlar 1360 yılında olur.

Bir yıl sonra, 1361'de, Burgund'un 15 yaşındaki genç dükü ölür. İki yıl öncesinde Flandre kontunun kızı ve tek vârisi Margarethe'yle evlenmiştir; ama geride çocuk bırakmadan ölür. Genç dükün beklenmedik ölümüyle efendisiz kalan bölge büyüktür; sadece asıl Burgund dükalığı değil, Boulogne ve Auvergne kontlukları, dahası Batı Frank ülkesinin geleneksel sınırlarının ötesinde Burgund kontluğu, Franche-Comté ve daha başkaları dahildir buna. İyi Jean biraz karmaşık akrabalık ilişkilerine dayanarak bütün bu mülkiyet üzerinde hak iddia eder. Ona karşı çıkacak kimse yoktur ve bu mülkiyeti, Poitiers meydan savaşında onun yanında özellikle cesaretle çarpışan ve onunla birlikte esir düşmüş olan, özellikle sevdiği küçük oğlu Philipp'e, Touraine yerine apanaj olarak verir; "doğal olarak çocuklarımıza, şereflerinin köklerini ayakta tutabilmelerine yetecek kadarını vermemizin bir borç olduğunu ve yararlılıklarını özellikle ısrarla talep ettiklerimizi daha bir cömert donatmak zorunda olduğumuz kanaatiyle"¹⁹ diye açıklar bunu.

Bu apanaj verme olgusu kadar saikleri de, Fransız bölgesel erkinin bu dönemde de aile mülkiyeti niteliğini ne denli koruduğunu yoruma yer bırakmayacak şekilde gösterir; ama aynı zamanda, bu niteliğin bölünmeye nasıl bir katkıda bulunduğunu da gösterir. Gerçi bu dönemde artık karşı yönde güçlü eğilimler etki etmektedir, egemenliğin özel ya da aile mülkü

¹⁹ Vuitry, *a.y.*, *nouv. sér.*, 1883, s.370.

[domanial] niteliğinin geriletilmesine yönelik eğilimlerdir bunlar; sarayda bu karşı eğilimi temsil eden grupların sözü birazdan edilecek. Ve elbette aile prestiji uğruna tüm kral oğullarının zengin bir şekilde donatılmasının özellikle güçlü ifadesini onun şahsında bulması epeyce iyi Jean'ın kişisel karakteriyle, bireysel kaderiyle ilgilidir. Ama bu eğilimin rekabet durumunun keskinleşmesiyle ilişkisi de daha az değildir; rekabetteki bu keskinleşmenin ifadesi Yüz Yıl Savaşları'dır ve yenilgiden sonra Capet vârislerini zenginliklerini daha da abartılı bir şekilde sergilemeye iten de budur. Her halükârda Jean yönetimi altında büyük aile mülkiyetinin, mülkiyetin belirli bir büyüklüğe ulaşmasından itibaren Capet hanedanının önceki temsilcilerinden hiçbirinin kaçınmamış olduğu özgül bir eğilimi sadece şiddetlenmiştir. Sonuçları ise açıktır.

İyi Jean öldüğünde merkezi işlevin devamı ve kim tarafından işgal edileceği zayıflamaya ve yenilgiye rağmen hiç de şüpheli değildir. Bu, artık merkezi egemenin erk konumunun askerî lider olmanın yanı sıra başka toplumsal işlevlere de dayandığının bir ifadesidir. Bedensel olarak zayıf ama akıllı, gençliğin sıkıntıları içerisinde tecrübe kazanmış bir adam olan Dauphin, V. Charles adı altında hükümdarlığına başlar. Brétigny anlaşmasının Capet vârislerine bırakmış olduğu tüm mülklerin, dolayısıyla apanaj verilmiş bölgelerin de, en üst egemeni odur. Ama egemenliğin dağılımına yakından bakınca, kralın bu üst egemenliği örtüsünün altında merkezkaç kuvvetlerin nasıl yeniden güç kazanmış olduğu belli olur. Capet egemenlik bölgesi içerisinde yeniden, az çok bağımsızlığa heveslenen ve kendi aralarında rekabet içerisinde bulunan bir dizi teritoryum oluşumları görülmektedir. Ama Batı Frankların devamını oluşturan bölge içerisindeki bu rekabet durumuna özel karakterini kazandıran şey, bu rekabete katılanların hemen hemen hepsinin bizzat Capet hanedanından gelme kişiler olduğu gerçeğidir. Bunlar -az sayıdaki istisna bir yana- artık potansiyel rakip ya da düşmanlar olarak karşı karşıya bulunan apanaj sahipleri ve onların soyundan gelenlerdir. Elbette kraliyet hanedanının üyesi olmayan ya da en azından doğrudan üyesi

olmayan büyükçe bölgesel egemenler de vardır. Ama bunlar hâkimiyet mücadelesinde artık birinci derecedeki aktörler arasında değildir.

Bunlar arasında İyi Jean'ın döneminde öncelikle Navarra kralı Kötü Charles vardır; onun babası Philipp de Evreux, Güzel Philipp'in ve Charles de Valois'nın bir yeğeni olan III. Philipp'in torunuydu; annesi Güzel Philipp'in torunu, X. Louis'nin kızıydı; kendisi de ayrıca İyi Jean'ın damadıdır. Pirene Dağları'ndaki Navarra teritoryumunun yanı sıra, Capet hane mülkünün vaktiyle apanaj verilmiş bir dizi bölgesi, özellikle de Evreux kontluğu ve Normandiya dükalığının bazı kısımları onundur. Dolayısıyla mülkü hayli tehditkâr biçimde Paris'in yakınlarına kadar uzanır.

Navarralı Kötü Charles, Batı Frank bölgesindeki hâkimiyet ve nihayet taç uğruna Capet hanedanının üyeleri ve apanaj sahipleri arasında verilen bu mücadelenin ilk temsilcilerinden biridir. Yüz Yıl Savaşları'nın ilk evresinde Plantagenet'lerin anakaradaki başlıca müttefiki odur. Bu savaş sırasında bir süreligine Paris'in askeri komutanıdır (1358); kentin burjuvazisi bile, Etienne Marcel bile, geçici olarak onun tarafındadır; ve kraliyet tacını öteki Capet vârisinin elinden kapıp alma rüyası hiç de uzak görünmez. Merkezi egemen hanesine aidiyeti ona bu yönde, hane üyesi olmayanlarda eksik olan güdüler, erk araçları ve iddialılık vermektedir.

İttifak kurduğu Plantagenet olan III. Edward da yine, sadece kadın soy zinciri üzerinden de olsa, Capetlerin çok yakın bir akrabasıdır. O da III. Philipp'in torunu, Güzel Philipp ve Charles de Valois'nın yeğenidir; annesi Güzel Philipp'in kızlarından biri, Charles de Valois'nın yeğenidir ve dolayısıyla Capetlerle akrabalığı, karşısında yer alan ve Charles de Valois'nın torunu olan İyi Jean'ınki kadar yakındır.

Plantagenet'lerin anakara bölgesinin kuzeyinin bitişiğinde, İyi Jean'ın küçük oğullarına vermiş olduğu bölgeler, Anjou dükü Lois'nin, Berry dükü Jean'ın ve Burgund dükü Yiğit Philipp'in teritoryumları bulunmaktadır, ayrıca Bourbon dükü Louis'nin bölgesi de yine oradadır; sonuncusu, Bourbon dükü

de Capetlerin soyundandır; III. Philipp'in bir kardeşinin Bourbon vârisi Beatrice ile evlenmiş olan Clermont kontu Robert'in soyundan gelmektedir; annesi bir Valois, kız kardeşi V. Charles'ın karısıdır; ve kendisi de VI. Charles'ın dayısıdır, nasıl ki Anjou, Burgund ve Berry dükleri VI. Charles'ın amcasıysa. İyi Jean, V. Charles ve VI. Charles dönemlerindeki gerginlik ve savaşların baş aktörleri bunlardır. Plantagenet ve Bourbon'u bir yana bırakırsak, hepsi de Capet mirasının apanaj verilmiş bölgelerinin sahibidirler ve artık hane erklerini büyütme ve nihai amaç olarak hâkimiyeti kazanma mücadelesi vermektedirler.

Bu gerginlikler içerisindeki ağırlık dengesi önce V. Charles'ın döneminde bir kere daha iktidardaki Valois'dan yana döner. VI. Charles öldüğünde, oğlu ve halefi henüz 12 yaşındadır. Her zaman olduğu gibi buradaki gibi bazı koşullar -gelişimin bütünü açısından bakıldığında tesadüfler- toplumun yapısında zaten varolan belirli eğilimler için avantajlar sunar. Hükümdar Valois'nın gençliği ve zayıflığı, çoktandır büyümekte olan merkezkaç kuvvetleri güçlendirir ve aralarındaki gerginliklerin patlak vermesine yol açar.

V. Charles Dauphiné'yi nihai olarak hanedan mülküne katmıştı; Navarra kralının elindeki Norman bölgelerine tekrar sahip olmuştu, aynı şekilde Orléans dükluğu ve Auxerre kontluğu gibi bir dizi başka apanaj bölgesini de geri almıştı. Ama daha onun ölümü sırasında bile ülkede, Aziz Louis'nin soyundan gelme, dolayısıyla Capet hanedanının halefi olan tam yedi büyük feodal egemen vardır; bu dönemde onlara "princes de fleurs de lis" [leylakların prensi] denmektedir; ve şimdi -hâkimiyet mücadelelerinde bağımsız rol oynamayı çoktan bırakmış olan bir dizi küçük ve orta büyüklükteki egemen²⁰ bir yana bırakılırsa- artık Plantagenet'lerden başka, üyeleri doğrudan Capet hanedanının erkek soy zincirinden gelme olmayan sadece iki büyük hane vardır: Bretagne dükleri ve Flandre kontları. Ama Flandre kontunun bu sırada tek bir çocuğu vardır, bir kız. Kızın ilk başta nikâhlanmış olduğu genç Burgund

20 Bu feodal hanelerin daha ayrıntılı bir dökümü Longnon, *La formation de l'unité française*, Paris 1922, s.224 vd.'de bulunabilir.

dükünün ölümünden sonra, onun gönlünü ve dolayısıyla da Flandre'in gelecekteki sahipliğini kazanma uğrunda, Plantagenet'lerle Capetler arasındaki kaçınılmaz rekabet kopar. Nihayet, uzun kararsızlık sürecinden sonra Flandre'in vâris kızının elini tutmak, Valois'ların başı V. Charles'ın yardımıyla onun, babasının fermanıyla zaten Burgund dükü haline gelmiş olan küçük kardeşi Philipp'e nasip olur; büyük feodal egemenlerin evlilikleri katıksız bir şekilde, günümüzde "ticari" olarak adlandıracağımız bakış açısıyla, mülkiyeti büyütme ve bölgesel rekabet mücadelesi bakış açısıyla gerçekleşir. Böylece Cesur Philipp, Flandre kontunun ölümünden sonra onun mülkünü Burgund ile birleştirir; ve eski büyük feodal haneler tabakasından anakarada geriye artık sadece Bretagne dükalığının hanesi kalır. Bu eski tabakanın yerine ise Capet hanedanının ve Capet mülkünün dallarından daha dar bir yeni bölgesel egemenler ve bölgesel mülkler çevresi geçmiştir ve bölgesel rekabet ve hâkimiyet mücadelesi mekanizması bunları birbirine düşürür. Eklemlenmenin ya da işlev bölümünün azlığına uygun olarak doğal ekonomiye dayalı her toplumda ve özellikle de doğal ekonomiye dayalı her savaşçılar toplumunda büyük bölgeler çapındaki bir egemenlik ve mülkiyet tekelinin varlığını tehdit eden ve mülkiyetin dağılmasına, merkezkaç kuvvetlerin güçlenmesine yönelten zorunluluklar, bir kere daha iş görmüşlerdir. Bir kere daha, yüzyıllar önce Karolenj egemenliğinin parçalanmasına ve sonra da 12. yüzyılın feodal toplum düzenine yol açan çözülme dalgalarından bir tanesi gerçekleşir: bir kere daha, merkezi bir egemenin büyük mülkünden topraklar vermiş olduğu insanlar kendine yeterli olmaya ya da bağımsızlıklarını ilân etmeye ve zayıflamış olan merkez hanedanın rakipleri haline gelmeye eğilim gösterirler. Ama rekabet mücadelesini başlatma imkânı bu sefer, başlangıçtaki merkezi hanedandan gelme az sayıdaki kişiyle sınırlıdır; bu da, bu toplumsal alanda insan ilişkilerinin yapılanışının bu arada ne kadar değişmiş olduğunun, bu insan örgüsünün en azından tarım sektöründe, artık bir kapalı fırsatlar sistemi haline gelmiş olduğunun belirgin bir göstergesidir.

11. "Prince des fleurs de lis"lerin en güçlüleri arasındaki düşmanlık, V. Charles'ın ölümünden sonra hükümdar naipliği ve tahtın reşit olmayan vârisinin vasiliği için verilen mücadelede hemen gün ışığına çıkar. V. Charles, Anjou dükü kardeşi Louis'yi hükümdar naibi, Burgund dükü kardeşi Philipp'i ve Bourbon dükü kayınbiraderi Louis'yi oğlunun vasileri tayin etmişti. Tüm iktidarı tek bir adamın ellerine bırakmamak için yapabileceği tek şeyin bu olduğu anlaşıyor. Oysa Louis de Anjou'nun ve aslında Philipp'in de hedeflediği tam da budur, iktidarın bütünü. Vasilik ve naipliği birleştirme arzusundadırlar. Ve kraliyet hanedanının düşman üyeleri arasındaki çatışmalar, kendi karar kudreti pek kısıtlı olan ve sonunda bir tür deliliğe gömülen VI. Charles'ın bütün iktidar dönemini kaplar.

Kral akrabaları arasındaki hâkimiyet mücadelesinin baş kişileri zaman zaman değişir. Örneğin mücadelenin belirli bir evresinde Burgund dükünün en güçlü düşmanı konumundaki Louis de Anjou'nun yerine, VI. Charles'ın Orléans dükaliğine apanaj olarak hükmeden küçük kardeşi Louis geçer. Ama kişiler nasıl değişirse değişsin, onları güden eklemlenmenin yarattığı zorunluluklar aynı kalır: Artık bir hayli daralmış olan bu rekabet çemberinin içerisinde sık sık iki ya da üç insan karşı karşıya kalır ve içlerinden hiçbirisi diğerlerinden birinin kendisinden daha güçlü olmasına izin vermek istemez -ve kendi varoluşunu tehlikeye düşürmeden izin veremez de zaten. Ancak kral akrabaları arasındaki bu rekabet mücadeleleri aynı zamanda zorunlu olarak devrin daha büyük çatışması ile iç içe geçer; kimi kolları benzer mekanizmalar temelinde benzer çatışmalara karışan Plantagenet'lerle olan ve sonucu belli olmaktan henüz çok uzak bulunan çatışmayla iç içedir.

Kraliyet hanedanının bu üyelerinin durumunu göz önüne getirmek gerekiyor: Ömürleri boyunca ikinci ya da üçüncü konumdadırlar. Duyguları onlara sık sık, tacın ve ana mülkün meşru vârisi olan adamdan daha iyi ve daha güçlü bir kral olabileceklerini söyler. Onlarla hedefleri arasında kimi zaman bir, kimi zaman iki, kimi zaman üç insan bulunmaktadır; ve tarihte, bu türden iki ya da daha fazla insanın peş peşe ölerək daha bü-

yük egemenliğe giden yolda sırayı bir sonrakine bırakmalarının örnekleri eksik değildir. Ama o zaman bile oraya giden yol çoğunlukla düşmanlarla zorlu mücadelelerden geçer. Daha az kudretli olan kişi bu dönemde ve bu alanda, hanenin sadece bir yan koluna üyeyse, en meşru hak sahibi olsa bile, hemen hemen hiçbir zaman tahta ulaşamaz; bu dönemde hemen hemen her zaman, onun hakkına karşı çıkan başkaları çıkar; iddiaları daha temelsiz olsa bile, eğer daha güçlüyseler kazanacaklardır. Böylece, tahta yakın olan ve apanaj sahipleri olarak az ya da çok büyükçe bir teritoryumun egemeni konumunda bulunanlar, bu dönemde ellerinden geldiği kadar destek üsleri yaratmakla, mevcut destek üslerini tahkim etmekle, mülkiyetlerini, gelirlerini, erklerini büyütmekle meşguldürler. Doğrudan tahta ulaşamasalar bile, egemenlikleri zenginlik, kudret ve ihtişam bakımından rakiplerinden, hatta mümkünse, nihayetinde düşmanların ya da rakiplerin en büyüğü olan kraldan geri kalmamalıdır.

VI. Zayıf Charles'ın durumu ve en yakın akrabalarının, amcalarının -hepsinin değil, ama içlerinden bazılarının- ve ayrıca kardeşinin tutumu budur. Ve taht etrafındaki bu tutum, bu durum, bu gerginlikler, Henri de Navarra'nın şahsında son kez görece küçük bir bölgesel egemenin Fransa kralı olduğu zamana ve kimi emareleriyle de ta XIV. Louis dönemine kadar, bazı değişikliklerle, ikinci ve üçüncülerin şansı gittikçe azalarak ve en farklı bireysel yeteneklere sahip kişilerle kendini yeniden üretip durur.

"Princes des fleurs de lis" arasındaki yarıştaki en güçlü kişi, iyi Jean'ın en küçük oğlu Yiğit Philipp'tir. Önceleri sırf apanaj olarak Burgund dükaliği vardır elinde; sonra bununla -asıl olarak evliliği sayesinde- Flandre kontluklarını, Artois bölgesini, Nevers kontluğunu ve de Boncy baronluğunu birleştirir. İkinci oğlu, Brabant dükü ve Antwerp egemeni Antoine, evlilik yoluyla Lüksemburg dükü olur; onun oğlu ise Heinaut vârisiyle evlenir. Bunlar Burgund egemenlerinin kendi genişlemeleri yolundaki ilk adımları, en azından Parisli kralların erk alanının kısmen ötesinde, bugünkü Hollanda'nın bölgesindeki sağlam bir egemenliğin ilk adımlarıdır.

Yiğit Philipp'in en güçlü rakibi, VI. Charles'ın kardeşi Louis de Fransa'daki hâkimiyet mücadelesi içerisinde benzer davranır. İkisi de epey aceleyle ve tutarlılık içerisinde kendi hane erklerini inşa etmektedir. Louis'ye önce apanaj olarak, V. Charles'ın hükümdarlığında, onun amcası Philipp des Orléans'ın ölümünden sonra tekrar kraliyet mülküyle birleştirilmiş olan Orléans dükalığı verilir.

Louis'ye daha sonra üç ya da dört kontluk ve Champagne'da büyükçe mülkler verilir. Ayrıca satın alma yoluyla -karısı Valentine Visconti'nin yüklü drahomasının yardımıyla- içlerinde Blois kontluğunun da bulunduğu birkaç kontluğu edinir. Ve nihayet karısı sayesinde İtalyan bölgesindeki Asti kontluğu onundur ve birkaç başka İtalyan teritoryumu için aday olarak beklemektedir. Burgundlar Hollanda'ya doğru genişler, Orléans ise İtalya'ya doğru. Eski Batı Frank bölgesinin kendi içinde ise mülkiyet ilişkileri bir hayli pekişmiştir; bu bölgenin en büyük bölümlerinin bir kısmı Londralı, bir kısmı da Parisli krallarıdır; onların arasında bir "prince des fleurs de lis" bile ancak -artık ne kadar olabilirse- herhangi bir başka istikamette kendine ait büyük bir hane erki inşa ettiği takdirde varolabilir, hâkimiyet için biriyle ya da ötekiyle ancak o zaman rekabet edebilir. Vaktiyle Karolenj sonrası geniş feodalite içerisindeki eleme ya da hâkimiyet mücadelelerindeki benzer gerilimler, şimdi de büyük Capet bölgesel egemenlerinin çok daha daralmış olan rekabet çemberinden tek tek kişileri bölgelerini genişletmeye, sürekli *daha fazla* mülk peşinde koşmaya zorlamaktadır. Ama genişleme aracı olarak şimdi evlilik, miras ve satın alma, savaş ve düşmanlıklarla aynı ölçüde önemli rol oynamaktadır. Büyük evlilikler yapan yalnız Habsburg değildir. Artık bu toplumda, aynı oranda büyük savaş donanımına sahip görece büyük mülkiyet birimleri oluşmuş olduğundan, bu dönemde hâlâ yükselmek isteyen tek tek insanlar, tek tek savaşçı haneleri, ancak öncesinde bir derece rekabet gücüne sahip askerî potansiyel içeren bir bölgesel mülkiyete hâkim olmaları halinde savaşçı çözümün riskinin üstesinden gelmeyi umabilirler. Ve işte bu da, bu evrede büyük toprak ya da böl-

gesel mülkiyet alanında rekabetimkânlarının şimdiden ne kadar azalmış olduğunu ve insanlar arasındaki gerginliklerin yapılmasının daha üst ölçekteki bölgeler için egemenlik tekellerinin oluşumu yönünde zorladığını gösterir.

Fransız-İngiliz bölgesi bu dönemde hâlâ karşılıklı bağımlı bir bölgesel sistemdir. Düşmanlık içerisindeki hanelerin lehine ya da aleyhine gerçekleşen her toplumsal güç değişimi er ya da geç ötekileri ve böylelikle de tüm sistemin dengesini sarsar. Sistemin neresinde merkezi, neresinde daha az merkezi gerginliklerin bulunduğunu her zaman için epey bir kesinlikle söylemek mümkündür; ağırlık dengesi dağılımı ve dinamiği, değişim eğrisi her birinde epeyce kesin olarak çizilebilir bir biçime sahiptir. Ve Yüz Yıl Savaşları'nı da böyle, sadece birkaç hırslı prens bireyinin savaş oyunu olarak değil - aynı zamanda öyle de olmakla birlikte-, belirli bir büyüklük mertebesindeki bölgesel mülkiyetlerden oluşan çok gergin bir toplum içerisinde kaçınılmaz deşarjlar olarak, egemenlik birimlerinin çok kararsız dengedeki bir karşılıklı bağımlılık sistemi içerisinde düşman hanelerin rekabet ya da hâkimiyet mücadeleleri olarak görmek gerekir. Giderek eski kral hanedanlarının iki yan kolu, Valois ve Lancaster tarafından temsil edilen Paris ve Londra haneleri, mülkiyetlerinin ve askerî potansiyellerin çapı sayesinde iki baş düşman olurlar; en azından Londralı egemenlerin -ara sıra da Parislilerin- azmi hâlâ, Batı Frankların devamını oluşturan bölgenin tümünü, anakara teritoryumlarını ve ada ülkesi uzantısını, tek bir egemenlik altında birleştirmeye yöneliktir. Toplumsal gelişmenin bu düzeyinde, böylesine büyük ve ayrıksı bir bölgenin aynı egemenlik altında ve aynı egemenlik aygıtı altında askeri fethedilişi ve özellikle de bir arada tutulması karşısındaki dirençlerin ne kadar büyük olduğu, ancak bizzat bu savaşların gidişatı içerisinde kuşkuya yer bırakmayacak bir açıklıkla hissedilir hale gelir. Valois'lar adanın kralları ve müttefikleri tarafından tam bir yenilgiye uğratılmış olsaydı bile, toplumsal gelişmenin bu düzeyinde bir egemenlik tekelinin ve anakara ve ada bölgelerinin kalıcı entegrasyonunun Londra'dan örgütlenmesinin mümkün olup ol-

mayacağı, burada tümüyle göz ardı edemeyeceğimiz bir soru. Ama ne olursa olsun, Paris ve Londra'nın hanedanları önceleri aynı bölgedeki hâkimiyet için birbiriyle rekabet ederler ve bu bölge içerisindeki diğer tüm rekabet gerilimleri, yani özellikle Paris hanedanının çeşitli kolları arasındaki gerilimler, bütün bu bölgesel sistemin ana gerilimi etrafında billurlaşır; örneğin Burgundlu Valois'lar temel mücadele içerisinde bir bu, bir öteki safta yer alırlar.

Ama işlev bölümünün ve yerel üstü karşılıklı bağımlılığın büyümesi sadece genişlemiş Batı Frank bölgesel toplumunun çeşitli egemenlik birimlerini dost ve düşman olarak birbirine daha yakınlaştırmakla kalmaz. Aynı ölçüde güçlü olmasa da, yine su götürmez bir şekilde, daha geniş bir alanda, Avrupa'nın tüm batı kesimi boyunca karşılıklı bağımlılıklar ve bölgesel dengedeki kaymalar kendini hissettirmeye başlar. Fransız-İngiliz bölgesel topluluğu artan iç içe geçme sürecinde artık gittikçe, daha geniş kapsamlı Avrupa ülkeler sistemi içerisindeki bir kısmi sistem haline gelir. Elbette hiçbir zaman tamamen eksik olmamış olan bu geniş alanları kapsayan karşılıklı bağımlılık artışı, Yüz Yıl Savaşları'nda belirgin bir şekilde kendini göstermeye başlamıştır. Şimdilik kenarda kalan figürler olsalar bile, Alman ve İtalyan prensleri de İngiliz-Fransız sektöründeki hâkimiyet mücadelesinde kendi çıkarlarını ve toplumsal güçlerini terazinin kefesine koyarlar. Sadece birkaç yüz yıl sonra, Otuz Yıl Savaşları'nda çok daha belirgin bir şekilde kendini gösterecek olan şey burada şimdiden uç vermektedir: Avrupa kıtası bir bütün olarak, içerisindeki her güç kaymasının dolaylı ya da dolaysız olarak her birimi, her ülkeyi etkilediği, kendi denge ve ağırlık dinamiğine sahip bir karşılıklı bağımlı ülkeler sistemi olmaya başlar; ondan birkaç yüzyıl sonra da "dünya savaşı" olarak adlandırılmış olan 1914/18 savaşında, aynı dönüşüm içindeki, aynı gittikçe artan eklemlenme süreci içindeki gerilimlerin ve denge kaymalarının artık daha da geniş bir alanda, dünyanın geniş bir bölümünde ülkeleri sarsan etkisi kendini duyurur; böyle bir dünya çapındaki iç içe geçme sürecindeki gerilimlerin yöneldiği tekel oluşumu-

nun türü ve basamakları olduğu gibi, bunların varacağı noktalar, bu tür mücadelelerde oluşabilecek olan daha yüksek meritedeki egemenlik birimleri, bütün bunlar bilincimizin ufkunda görünecek olsa bile, düşüncelerimizde elbette ancak çok muğlak dış hatlara sahiptir; ama vaktiyle kendilerini Yüz Yıl Savaşları'na karışmış halde bulan bölgesel hanelerinin ve insan gruplarının durumu da çok farklı değildir; onlar arasında da her birim sadece ötekilerin büyüklüğünün ya da büyümesinin kendisi için oluşturduğu dolaysız tehdidi hisseder; bu mücadelelerde yavaşça ortaya çıkan daha büyük birimler, bildiğimiz halleriyle Fransa ve İngiltere, onları meydana getirenlerin bilincine, örneğin tek bir "Avrupa" siyasi biriminin bize görüneceğinden daha yakın görünmez.

Düşman gruplarla hanedanlar arasındaki gerginliklerin ayrıntılarında nasıl sonuçlandığını, baş aktörler olan İngiliz Lancaster, Fransız Valois ve Burgund Valois'ları arasındaki mücadeledeki ağırlık dengesinin bir bu yana, bir o yana nasıl gidip geldiğini, İngilizlerin Fransa topraklarının daha da büyük bir bölümünü hatta Fransız kraliyet unvanını bile nasıl ellerine geçirdiklerini, nihayet Orléans Bakiresinin ortaya çıkmasıyla Fransız Valois'ya bağlı tüm güçlerin başarılı direniş için nasıl toplandıklarını ve zayıf kralın önce Reims'da taç giyip sonra galip olarak Paris'e geri gelmesini nasıl sağladıklarını; bütün bunları kolaylıkla başka yerlere bakarak da okumak mümkündür.

Bu şekilde cevabı verilecek soru, Batı Frankların devamı olan bölgenin billurlaşma merkezinin Londra ve Anglonorman adası mı, yoksa Paris ve Francien egemenlerinin hanedan bölgesinin mi olacağıdır. Cevap Paris'ten yana olur. Londra'nın egemenliği ada bölgesiyle sınırlı kalır. Yüz Yıl Savaşları, aslında ancak şimdi "la France", yani Francien egemenlerinin egemenlik bölgesi haline gelen anakara bölgesi ile vaktiyle anakaradaki bölgesel egemenlerin sömürge teritoryumundan başka bir şey olmayan denizaşırı bölge arasındaki kopuşu hızlandırır ve nihai olarak gerçekleştirir. Dolayısıyla bu savaşın sonucu ilkönce bir çözülmedir. Ada bölgesi, kıtasal fatihlerin ve yerlilerin soylarından gelenler, kendi yoluna giden, kendi özgül ege-

menlik kurumlarını oluşturan ve karma dilini yeni türden özgül bir birim halinde ilerleten *à part* [kendi başına] bir toplumu olmuştur. Tüm bölge üzerindeki egemenliği kazanmayı ve sürdürmeyi, savaşan dūřmanlardan hiçbiri başaramamıştır. Ada ülkesi üzerindeki egemenlik iddiası Fransız krallarının ve onların bölgesindeki insanların elinden nihai olarak kayıp gitmiştir; İngiliz kralları Parisli dūřmanlarını yenilgiye uğratmakta ve anakaranın rekolonizasyonda başarisızlığa uğramışlardır; bölgelerindeki insanlar yeni topraklara, yeni göç bölgelerine, yeni pazarlara ihtiyaç duyuyorsa, bunları bundan böyle daha uzaklarda aramak zorundadırlar. İngiliz kralları anakarada hâkimiyet kurmaya ve Fransız tacını elde etmeye dönük oyundan elenirler. Yüzyıllar sonra Alman bölgesel devletler topluluğunda Prusya'nın Avusturya üzerindeki zaferiyle gerçekteşen süreçten çok farklı değildir bu. Burada da orada da entegrasyon, bir parçalanma yoluyla daha küçük bir bölgeyle sınırlanır ve böylelikle büyük ölçüde kolaylaşır.

Ama, İngilizlerin anakaradan atılmasıyla, İngiliz krallarının anakara bölgesi üzerindeki hâkimiyet mücadelesinden elenmesiyle, bu bölgenin kendi içindeki gerilimler ve denge de yer değiştirir. Londralı ve Parisli krallar hâkimiyet mücadelesi içinde bir ölçüde terazinin iki kefesini dengede tuttuğu ve dolayısıyla onlar arasındaki rekabet durumu bu denge sisteminin ana eksenini oluşturduğu sürece, anakaranın çeşitli bölgesel egemenleri arasındaki dūřmanlıkların sadece ikincil bir önemi vardır; ana mücadelenin Parisli ya da Londralı efendiler lehine tayin olmasına epey katkıda bulunabilirler; ama doğrudan doğruya başka rakiplerden birini birinci sıraya çıkaramazlar.

şimdi ise, İngilizlerin saf dışı olmasıyla, anakaranın çeşitli bölgesel egemenleri arasındaki rekabet durumu, yani özellikle Capet hanedanının kendi içindeki çeşitli kollar arasındaki dūřmanlık, belirleyici gerilim haline gelir. Yüz Yıl Savaşları'nın sonunda tayin edilmemiş ya da en azından nihai olarak tayin edilmiş olmayan konu, Batı Frankların devamı olan bölgenin anakaradaki teritoryumlarının, bu kollardan hangisi tarafından ve hangi sınırlar içerisinde, daha büyük ölçekteki bir ege-

menlik birimi halinde entegre edileceğidir. Dolayısıyla eleme mücadeleleri bu yönde devam eder.

VII. Charles son yıllarında Paris hanedanının yanı sıra, hâkim gücü belirleyecek mücadelelerde terazinin kefesine ağırlığını koyabilen en az sekiz büyük hane vardır yine; bunlar Anjou, Alençon, Armagnac, Bourbon, Burgund, Bretagne, Dreux ve Foix haneleridir; bu hanelerin her biri daha şimdiden birden fazla kol ile temsil edilmektedir; bunlar içinde en güçlüsü, hane erkinin çekirdeğini oluşturan Burgund ve Flandre'a dayanarak, İmparatorluk ile Fransa arasında eski Lotharingen'e benzer büyükçe bir hanedan bölgesi inşa etmek üzere büyük bir inat ve tutarlılıkla çalışan Burgund'dur. Bu hane ile Parisli kralar arasındaki hâkimiyet mücadelesi ya da düşmanlık, sonuçta sonuncuların zaferiyle "Fransa" haline gelecek olan feodal teritoryumlara dayalı denge sisteminin ana eksenini oluşturmaktadır. Onun yanında ilkönceleri olsa olsa bir de Bourbon ve Bretagne haneleri büyük önem taşıyan erk merkezleridir.

Son anılan Bretagne'nın dükalık hanesi hariç, sayılan hanelerin üyeleri apanaj verilmişlerin soyundan gelenler ve onların akrabaları, yani Capet hanedanının kollarıdır. Karolenj sonrası senyörel feodalite, belirtildiği gibi, bir "prens" feodalitesi, bir Capet feodalitesi halinde "büzülmüştür".²¹ Batı Frank bölgesinin irili ufaklı çok sayıdaki savaşçı hanesinin eleme mücadelelerinden tek bir hane galip çıkmıştır. Bu hanenin tekel mülkiyeti, Capet hanesinin soyundan gelenlerin tekel mülkiyeti, artık genel olarak Batı Frank bölgesi olmuştur.

Ama nesiller boyunca ailenin dağılmasıyla birlikte, toplanan bölgesel mülkiyet de yeniden bir miktar dağılmıştır; şimdi de ailenin değişik kolları hâkimiyet için çekişmektedir. Tekel oluşumu, ilk bakışta görüldüğü kadar düz bir çizgi halinde gerçekleşmez. Burada -Yüz Yıl Savaşları sonrası zamanda- karşımızda bulunan şey, henüz egemenlik üzerindeki tasarruf erkinin tek bir yerde ve tek bir elde tam yoğunlaşması ya da merkezileşmesi değil, mutlak tekel yolundaki bir basamaktır.

21 Vuitry, a.y., *nouv. sér.*, s.414.

Meydana gelmiş olan durum, çok sınırlı bir rekabet durumudur. Belirli bir aileden olmayan herkes için, bu bölge içerisinde büyükçe bir egemenliği elde etme ve elinde tutma ya da mevcut olanı büyütme ve böylelikle sonraki eleme ve rekabet mücadelelerine katılma şansı olağanüstü küçülmüştür.

6. En Son Serbest Rekabet Mücadeleleri ve Galibin Nihai Tekel Konumu

12. Tekelleşme sürecine burada özel niteliğini veren -ve sonraki zamanlarda yaşayanların, yani öncelikle 20. yüzyıl insanların geriye bakarken göz önünde tutmak zorunda olduğu- olgu, daha yakın zamanda farklılaşmış olan toplumsal işlevlerin bu erken evrede henüz büyük ölçüde birbirinden ayrılmamış halde bulunduklarıdır. Büyük feodal egemenin, prensin toplumsal mevkiinde bölgesinin en zengin adamı, en büyük üretim araçlarının sahibi olma işlevinin, egemenlik, askerî tasarruf ve yargı erklerinin sahipliği işleviyle ilk önceleri hâlâ tamamen örtüştüğü daha önce de vurgulandı. Günümüzde işbölümüyle birbirine bağlı farklı insanlar ve insan grupları tarafından temsil edilen işlevler, örneğin büyük toprak sahibinin işleviyle hükümet başının işlevi, burada henüz ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlı halde, bir tür özel mülkiyet oluşturur. Bu durum, ağırlıkla -gittikçe azalan ölçüde de olsa- doğal ekonomiye dayalı bu toplumda toprağın, daha sonraki toplumda ise işlev bölümünü cisimleştiren paranın en önemli üretim aracı oluşuyla ilişkilidir. Ama, daha sonraki evrede her türlü egemenlik tekelinin, bedensel, askerî zor kullanımı tekelinin, büyük bölgeler çapında sağlam ve istikrarlı bir toplumsal kurum oluşturması, buna karşılık önceki evrede bunun henüz yüzyıllar süren savaşlar boyunca ancak ağır ağır ve ilk önceleri özel bir tekel, bir aile tekeli biçiminde gelişmesiyle de daha az ilişkili değildir.

İki alanı, “ekonomi” ve “politika”yı ve iki tür toplumsal işlevi, “ekonomik” ve “siyasi” işlevleri birbirinden ayırt etmeye alışığız; “ekonomi”den, tüketim ve üretim araçlarının yaratıl-

masına ve edinilmesine hizmet eden etkinliklerin ve kurumların tüm örgüsünü anlarız; ama “ekonomi”den söz ederken aynı zamanda, üretim ve tüketim araçlarının yaratılmasının ve özellikle edinilmesinin normalde bedensel-askerî zor tehdidi ve kullanımı olmaksızın gerçekleşmesi de bize gayet tabii görünür. Gayet tabii olmaktan bunun kadar uzak bir şey yoktur oysa. Tüm doğal ekonomiye dayalı savaşçı toplumlar için - hem de sadece onlar için değil- kılıç, üretim araçları edinmenin gayet akla yakın ve vazgeçilmez bir aracıdır; şiddet tehdidi üretimin vazgeçilmez bir aracıdır. Ancak işlev bölümü çok ilerledikten sonra, uzun savaşların sonucunda, egemenlik işlevlerini toplumsal mülkiyet olarak idare eden uzmanlaşmış bir tekel idaresi oluştuktan sonra, büyükçe bölgeler üzerinde merkezileşmiş ve kamusal bir şiddet tekeli hüküm sürmekteyken, ancak o zaman tüketim ve üretim araçları için verilen rekabet mücadeleleri bedensel şiddet kullanımını büyük ölçüde devre dışı bırakarak gerçekleşebilir ve ancak o zaman kelimenin saf anlamında, bizlerin “ekonomi” demeye alışık olduğumuz türden bir ekonomi, bizlerin “rekabet” demeye alışık olduğumuz türden bir rekabet mücadelesi varolur.

Rekabet mücadelesinin kendisi, “rekabet” kavramının ekonomik yapılarla,²² dahası çoğunlukla da 19. ve 20. yüzyılların ekonomik yapılarıyla sınırlanışıyla gün ışığına çıktığından çok daha geniş genel ve kapsamlı bir sosyal fenomendir. Birden fazla insanın aynı fırsatlar için çaba gösterdiği, bu fırsatlar üzerindeki tasarruf erki tekellilerin elinde olsun ya da olmasın, talebi karşılayacak fırsatlardan daha fazla sayıda talep edilen bulunduğu her yerde bir rekabet durumu ortaya çıkar. Burada sözü edilen, “serbest rekabet” adı verilen özel rekabet türünün karakteristiği, burada çok sayıdaki kişinin talebinin, henüz hiç kimsenin üzerinde tasarrufta bulunmadığı, çekişenlerin rekabet alanı dışında yer alan fırsatlara yönelik olmasıdır. Bu tür bir “serbest rekabet” evresi, tüm toplumların olmasa bi-

22 Bak. örn. Karl Mannheim, *Die Bedeutung der Konkurrenz im Gebiete des Geistigen, Verhandlungen des sechsten deutschen Soziologentages*, Tübingen 1929, s.35 vd.

le, pek çok toplumun tarihinde vardır; ve bu nedenle bir “serbest rekabet mücadelesi” örneğın, toprakların ve savaş fırsatlarının herhangi bir anlamda karşılıklı bağımlı olan çok sayıdaki kişı arasında, içlerinden hiçbirinin gayet açık bir şekilde en büyük şansa, toplumsal olarak en büyük güce sahip olmadığı zaman da ortaya çıkar; yani feodal savaşçı haneleri arasındaki ilişkilerin ya da devletler arasındaki ilişkilerin, içlerinden hiçbirinin ötekilerin çekişme alanının dışına taşmadığı ve bu ilişkilerle ilgili henüz merkezileşmiş bir örgütlü egemenlik tekelinin bulunmadığı bir evresinde ortaya çıkar. Ve bir “serbest rekabet mücadelesi”nin ortaya çıktığı bir başka durum, para fırsatlarının, karşılıklı birbirine bağımlı çok sayıdaki aktör arasında görece düzgün dağılmış olmasıdır; ve her durumda, fırsatların kendisi de aynı zamanda çoğalmadıkça, nüfus ne kadar artarsa, bu tür fırsatlara olan talep ne kadar büyürse, mücadele o denli yoğunlaşır.

Bu mücadelelerin kimi yerde bedensel şiddet tehdidi ve kullanımı yoluyla yürütölmesi ya da kimisinde sadece sosyal düşüş, ekonomik bağımsızlığın kaybedilmesi, ekonomik iflas ya da maddi sıkıntı tehlikesi yoluyla gerçekleşmesi, bu serbest rekabet mücadelelerinin gelişme yönünü pek fazla değıştirmez. Feodal savaşçı hanelerinin mücadelelerinde, mücadele araçlarının bu iki türü, bizim bedensel-savaşçı zor/şiddet ve ekonomik zor olarak birbirinden ayırt ettiğimiz iki şiddet türü, henüz birbirinden pek ayrılmamış halde işler. Bu feodal mücadelelerin, daha çok işlev bölümlü daha sonraki toplumda gerek ekonomik serbest rekabet mücadelelerinde, örneğın aynı branştaki bir dizi ticarethanenin hâkimiyet mücadelesinde, gerek belirli bir bölgesel denge sistemi içerisindeki devletler arasındaki hâkimiyet mücadelelerinde, bedensel şiddet kullanımı yoluyla yürütölen fiili muadilleri vardır. ✓

Orada da burada da, tekelsiz alan içerisindeki mücadeleler olarak ortaya çıkan şey, sınırlı fırsatlar için yürütölen ve tüm toplumu kaplayan aralıksız çekişmenin ve genel rekabet mücadelelerinin bir tabakasıdır sadece. Serbestçe, yani bir tekel olmaksızın birbirleriyle rekabet edenlerin fırsatları, çok daha

az fırsat kullanabildiklerinden, dolayısıyla doğrudan ya da dolaylı olarak onlara bağımlı olduklarından ötürü onlarla rekabet edemeyen, mevcut fırsatların dağılımı için kendi aralarında bağımlı bir rekabet mücadelesi verenler karşısında örgütlü olmayan bir tekel oluşturur; ve görece bağımsız olanların birbirlerine karşı rekabet baskısı, tekelleşmiş fırsatlara bağımlı olanların her yönde yarattıkları baskı ile sıkı bir işlevsel bağ içerisinde dir.

Burada da orada da serbest rekabet mücadeleleri, henüz merkezileşmiş ve örgütlü bir tekele bağlı olmayan fırsatlar etrafındaki düşmanlıklar, çok çeşitli yalpalamalarla, sosyal birimler olarak yıkıma uğrayan ya da bağımlı hale gelen gittikçe daha fazla sayıda rakibin ezilmesi ve elenmesi, uğruna mücadele edilen fırsatların gittikçe daha küçük sayıdaki rakibin elinde toplanması, hâkimiyet oluşumu ve nihayet tekel oluşumu yönünde eğilim gösterir. Bu toplumsal fenomen, tekel oluşumu, günümüzde “tekeller”den söz edildiğinde ilk akla gelen süreçlerle sınırlı değildir. Para meblağlarına dönüşen ya da en azından para meblağlarıyla ifade edilebilen sahiplik fırsatlarının birikimi, çok sayıdaki başka tekel oluşumları arasında yalnızca tek bir tekel oluşumu dalgasıdır. İşlevsel olarak aynı süreçler, yani tek tek insanların ya da insan gruplarının dolaylı ya da dolaysız şiddet tehdidi yoluyla başkalarının elde etmeye çalıştığı belirli fırsatlara erişimlerini sınırlayabildiği ya da düzenleyebildiği bir beşerî eklemlenmenin oluşum eğilimleri... bu tür süreçler pek çok çeşitli kılıklarda ve insanlık tarihinin pek çok yerinde ortaya çıkar.

Burada da orada da, bu mücadelelere katılan herkes fiili sosyal varoluşunu tümüyle kaybedilebilir; ve bu mücadelelerde zorlayıcı olan da budur; serbest rekabetin temel bir durum olarak ortaya çıktığı her yerde bu tür mücadeleleri ve onların akışını böylesine kaçınılmaz ve kaçınılamaz kılan budur. Bir toplum bir kere bu türden bir hareketin içine girdi mi, o zaman henüz tekelsiz olan alanda her sosyal birim, ister şövalye ailesi, ister ekonomik girişim, ister teritoryumlar ya da devletler olsun, her zaman aynı seçenekler karşısında kalır:

Yenilebilirler -savaşa katılsalar da katılmasalar da- ve bu da birime ait insanlar için, uç noktada esaret, şiddet yoluyla ölüm ya da maddi sıkıntı, belki de açlıktan ölüm demektir; en hafif durumda ise sosyal düşüş, göreceli toplumsal bağımsızlığın kaybedilmesi, daha doğrudan bağımlı bir konuma geçiş, daha büyük bir toplumsal kompleks içinde massedilme demektir ve böylelikle, aynı zamanda yaşayan başkalarının ya da daha sonra yaşayanların bilinçleri, sosyal varoluşları ve “süreklilikleri” açısından aykırı ve böylelikle zaten yok edilmeye değer görünse bile, o sırada kendi hayatlarına anlam, değer ve süreklilik veren her şeyin yok edilmesi demektir.

Ya da en yakın düşmanlarına karşı koyabilir ve galip gelebilirler; o zaman hayatları, sosyal varoluşları, gayretleri, amacına ulaşır: uğruna mücadele edilen fırsatları kaparlar; sosyal varoluşlarının salt sürdürülmesi bile serbest rekabet durumunda her zaman aynı zamanda büyütülmesi demektir; burada yükselmeyen, geri kalır; ve zafer öncelikle -amaçlanmış olsun olmasın- bu en yakın düşmanlar arasında bir hâkimiyet konumunun kazanılması ve diğerlerinin daha hafif ya da daha ağır bir bağımlılığa geri itilmesi demektir; birinin kazancı burada zorunlu olarak diğerinin kaybıdır, söz konusu olan ister topraklar, ister savaşçı erk araçları olsun, ister para ya da toplumsal güce ilişkin başka herhangi bir madde. Ama bu zafer bunun ötesinde eninde sonunda, yeni büyüklük ölçeğindeki bir düşmanla karşı karşıya kalmak ve çatışmak da demektir; bir kere daha durum, birinin büyümesini, massedilmesini, boyun eğmesini, alçaltılmasını ya da yok edilmesini zorlamaktadır; güç koşullarının yer değiştirmesi, hâkimiyetin oluşumu ve pekiştirilmesi örtülü olmayan askerî ya da ekonomik şiddet yoluyla gerçekleşebilir, barışçı sözleşme ve karşılıklı anlaşma yoluyla gerçekleşebilir, hangi şekilde olursa olsun, düşmanlıklar daha yavaş ya da daha hızlı bir şekilde bir dizi çöküş ve büyüme, yükseliş ve iniş, hayat anlamının gerçekleşmesi ve yok oluşu yollarıyla, katılanlardan hiçbirinin aslında amaçlamış ya da öngörmüş olmadığı ve tekelsiz rekabet mücadelelerinin yerine tekelci bağımlı rekabet mücadelelerini geçiren, yeni bir toplum-

sal düzen, bir tekel düzeni yönünde ilerler; ve ancak bu türden tekellerin oluşumuyla nihayet, ölüm kalım davasıyla birbirine bağlanmış olan insanlar arasındaki işbirliğinin sorunsuz işlemesi anlamında, fırsat dağılımının -ve böylelikle mücadelelerin kendisinin de- yönlendirilmesi imkânı ortaya çıkar.

Ortaçağ feodal toplumunun savaşçı aileleri de bu türden seçenekler karşısındadır; ve büyük feodal egemenlerin, en son Capet ya da prens feodalitesinin, kral erkinin güçlenişine karşı direnişi bu anlamda kavranmalıdır. Parisli kral fiilen ve diğer bölgesel egemenlerin bilincinde, öncelikle içlerinden birisidir, daha fazlası değil; onlar için bir düşmandır, hem de belirli bir zamandan itibaren en kudretli, en tehlikeli düşmandır. Kral kazanacak olursa, fiziksel olmasa bile en azından sosyal varoluşları, yani gözlerine hayatlarının anlamı ve pırıltısı olarak görünen her şey, egemenliklerinin bağımsızlığı, hane mülkiyeti üzerindeki bağımsız tasarruf erkleri, yok olacaktır; şerefleri, rütbeleri, toplumsal itibarları uç durumda yok olacak, en iyi ihtimalle ise gerileyecektir. Onlar kazanırsa, merkezileşme, hâkimiyet ve tekel oluşumu, devlet oluşumu şimdilik önlenmiş olacaktır; o zaman Burgund, Anjou, Bretagne ya da başka hangi bölgesel egemenlik mevcutsa, az çok bağımsız egemenlik birimleri olmaya şimdilik devam edecektir; bir dizi çağdaşlarına, özellikle de kraliyet memurlarına, geriye baktığımızda günümüzde bize anlamsız görünebilir bu; çünkü bizler toplumsal eklemlenmenin değişmiş düzeyine uygun olarak genellikle kendimizi bu tür sınırlı kırsal birimlerle özdeşleştirmeyiz. Onlar, Burgund ya da Bretagne egemenliğinin efendileri ve onlara bağımlı olanların epeyce bir kısmı için, Paris'te aşırı güçlü bir hâkimiyetin ve merkezi aygıtın önlenmesi o sırada son derece anlamlıdır; çünkü bu hâkimiyetin oluşumu gerçekten de bağımsız sosyal birimler olarak sosyal çöküşleri demektir.

Ama kazanırlarsa, galipler er ya da geç birbirlerinin karşısına düşman olarak çıkacaklardır; ve bu gerilimler, buradan gelişen mücadeleler, yeniden üstün bir hâkimiyet oluşmadan önce sona eremez. *Nasıl ki 19. ve özellikle de 20. yüzyılın kapitalist toplumunda, tekil durumlarda rekabet mücadelesini şu ya da bu*

hanenin kazanıp diğerlerinin üstünde bir boyuta erişecek şekilde büyümesinden bağımsız olarak, ekonomik bir tekel oluşumu doğrultusundaki genel yönelim belirgin bir şekilde ortaya çıkıyorsa, nasıl ki aynı zamanda her tekel oluşumunun, her daha geniş kapsamlı entegrasyonun öncesinde yer alan, bariz bir hâkimiyet oluşumuna yönelik benzer bir eğilim “devletler” arasındaki, ilkönce de öncelikle Avrupa devletleri arasındaki yarışta kendini gittikçe daha fazla hissettirdiyse, Ortaçağ savaşçı hanelerinin ve daha sonraları büyük feodal ve bölgesel egemenlerin mücadeleleri de, tekel oluşumuna doğru genel bir yönelim sergiler. Yalnız, burada bu süreç ilkönceleri toprak mülkiyetinin ve egemenlik işlevinin birbirinden ayrılmaz bütünlüğü içerisinde gerçekleşir, sonra da -para kullanımının daha fazla ilerlemesiyle- biraz dönüşmüş bir biçimde, vergilerin merkezileşmesi ve bedensel olarak alt etmeye yarayan tüm araçlar üzerindeki tasarruf biçiminde.

13. Bir yanda Valois'ların Fransız kolu, öte yanda diğer tüm büyükçe Capet feodalitesiyle birlikte Burgund kolu, arada da Capet öncesi büyük feodalitenin temsilcisi Bretagne dükü arasındaki düşmanlık, 15. yüzyılın ikinci yarısında, VII. Charles'ın ölümünden sonra tam anlamıyla patlak verir. Merkezkaç kuvvetler bir kere daha, zenginliği ve erki artık şimdiye kadar ki baş rakibi İngiliz kralının saf dışı olmasından sonra hepsi için özellikle tehlikeli hale gelen Parisli Valois XI. Louis'ye karşı ortak hücum için bir araya toplanır. Ve Burgundlu Valois Yiğit Charles bir keresinde, ağırlık dengesi gittikçe daha tehditkâr ölçüde Fransız egemenlik kompleksinden yana döndüğü bir sırada, sosyal varoluşlarına yönelen bu tehdit karşısında kral rakiplerinin çoğunun herhalde dilemiş ve hissetmiş olduğu şeyi gayet belirgin ifade etmiştir: “Bir yerine altı kral olmasını tercih ederdim!”²³

XI. Louis kendini baştan hiç de krallık göreviyle özdeşleştirmez. Aksine. Veliaht prens olarak büyük ölçüde, Fransız bölgesel kompleksinin çözülüşü yolunda çalışan diğer büyük Capet feodal egemenlerinin fikri ve ruhu istikametinde hareket

23 G. Dupont-Ferrier, *La formation de l'état français et l'unité française*, Paris 1934, s.150.

eder; ve bir süre boyunca, Parisli krallığın en güçlü düşmanı olan, Burgund dükünün sarayında yaşar; bu elbette, kişisel olarak tanımlanabilecek olgularla, özellikle de Louis'nin babasına karşı tuhaf nefret ilişkisiyle bağlantılıdır; ama aynı zamanda, her prense apanaj verilmesiyle ilişkili olan, ülkenin en zengin hanesindeki bu özgül bireyselleşme için bir kanıttır da. Louis'nin babasına karşı nefretinin önceki nedenleri ne olmuş olursa olsun, kendi teritoryumu üzerindeki hâkimiyeti onun duygularını ve eylemlerini babasının diğer düşmanlarıyla aynı cepheye katar. Tahta çıkmasından sonra bile ilkönceleri her şeyden önce, Dauphin olarak kendisine karşı düşmanlık göstermiş olanlardan, ki bunlar arasında kraliyetin pek çok sadık hizmetkârı vardır, intikam almayı ve veliaht prens olarak kendisine dostluk göstermiş olanları, ki bunlar arasında da Parisli krallığın epeyce düşmanı bulunmaktadır, ödüllendirmeyi düşünür. Egemenlik henüz büyük ölçüde özel mülkiyettir ve egemenin kişisel eğilimlerine bağlıdır. Ama aynı zamanda daha şimdiden, her büyük mülkiyet gibi, onu tahrip etmeksizin karşı koyamayacağı kendine özgü hayli kesin yasaları da vardır. Çok geçmeden kraliyetin düşmanları Louis'nin düşmanları haline gelir; kraliyete hizmet edenler onun dostları ve hizmetkârları olur; kişisel hırsları Parisli merkezi egemenin geleneksel hırslarıyla bir olur ve kişisel özellikleri -meraklılığı, etrafındaki tüm sırları öğrenmeye yönelik neredeyse hastalık derecesindeki arzusu, kurnazlığı, nefret ve sevgilerinin düz şiddeti, hatta azizlere ve özellikle de rakiplerinin koruyucu azizlerine satın alınabilir insanlarmış gibi hediyeler yağdırmasına yol açan saf ve güçlü sofuluğu- bütün bunlar artık, onun Fransız bölgesel mülkiyetinin efendisi olarak oturduğu toplumsal konumun zorladığı doğrultuda gelişir: Merkezkaç kuvvetlere, rakip feodal egemenlere karşı mücadele, hayatının asıl görevi haline gelir. Ve Burgund hanesi, veliaht prensliği dönemindeki dostları, -krallık işlevinin içsel mantığına uygun olarak- baş düşmanları olur.

XI. Louis'nin yürütmek zorunda olduğu mücadele hiç de kolay değildir. Paris'in egemenliği kimi zaman çöküşün he-

men eşiğinde görünür. İktidar döneminin sonunda ise -kısmen mülkiyetinin büyüklüğünün eline verdiği erk araçları sayesinde, kısmen bunlardan yararlanmayı bilmedeki becerikliliği sayesinde, kısmen de ona yardım eden bir dizi tesadüf sayesinde- düşmanları büyük ölçüde nihai yenilgiye uğratılmış durumdadır. Burgundlu Yiğit Charles 1476'da, Louis'nin direniş için cesaretlendirdiği İsviçreliler tarafından Granson ve Murten'de yenilgiye uğratılır; 1477'de Nancy'yi fethetme girişimi sırasında ölür. Böylelikle Fransız Valois'ların Capet vârislerinin rekabet çemberi içerisindeki baş düşmanı -ve İngilizlerin saf dışı olmasından sonra genel olarak en güçlü düşmanı-, Batı Frank bölgesel egemenleri arasındaki yarışta saf dışı kalır. Yiğit Charles geride tek bir kız, Marie'yi, bırakır; ve Louis şimdi onun gönlünü, onun mirasını kazanmak için, artık giderek Avrupa'yı kaplayan daha geniş bir sahada Parisli hanedanın baş düşmanı haline gelmekte olan güçle, Habsburg hanedanıyla rekabet eder. Batı Frankların devamı olan bölge içerisindeki eleme mücadeleleri rakip hanelerden bir tanesinin hâkimiyet ve tekel konumuna ulaşmasıyla sonuna yaklaştıkça, artık tüm bölgenin merkezi haline gelmeye başlayan muzaffer hanenin bu bölgenin dışındaki benzer büyüklük derecesinden başka iktidar sahipleriyle düşmanlığı ön plana çıkar. İlk olarak, Burgund için verilen rekabet mücadelesinde zafer Habsburgluların olur; Maximilian, Maria ile evlenerek Burgund mirasının büyük bir bölümünü kazanır. Böylelikle, Habsburglular ile Parisli krallar arasındaki düşmanlığı iki yüzyıldan fazla besleyen bir durum yaratılmış olur. Yine de Burgund dükalığının kendisi ve Burgund mirasının iki dolaysız uzantısı Valois'ların tacının mülkiyetine geri döner. Burgund mirasının, Fransız egemenlik bölgesinin tamamlanması için özellikle önemli olan kısımları, Fransız mülküyle birleştirilir.

Geriye, Batı Frankların devamı olan bölge içerisinde bir miktar öneme sahip sadece dört hane kalır. Bunlar içerisinde en güçlüsü ya da daha kesin ifadesiyle en önemlisi ve eskiden beri en bağımsız olanı, Bretagne hanesidir. Ama bu hanelerin hiçbiri artık toplumsal güç bakımından Parisli hanedan ile boy

ölçüşmez; Fransız kralının egemenliği, komşu bölgesel egemenliğin rekabet alanının ötesine geçmiştir. Onların arasında bir tekel konumundadır. Diğerleri er ya da geç, anlaşmayla, zorla ya da türlü türlü tesadüflerle ona bağımlı hale gelir ve bağımsızlıklarını kaybederler.

15. yüzyıl sonuna doğru Bretagne dükünün, daha önce Burgund dükü gibi, geride tek bir kız çocuğu bırakarak ölmesine dilerseniz tesadüf denebilir. Bu tesadüfün tetiklediği kavga ise mevcut güçlerin konumlanışını tam tamına gösterir. Eski Batı Frank bölgesinin geriye kalan bölgesel egemenlerinden artık hiçbirisi Parisli egemenin Breton mirasına konmasına karşı çıkacak kadar güçlü değildir. Burgund mirasında olduğu gibi, bu mirasta da rekabet dışarıdan gelir; burada da mesele, evlilik yoluyla Bretagne'yı elde edecek olanın Habsburglu mu yoksa Valois mı; XI. Louis'nin genç oğlu VIII. Charles mı yoksa Burgund vârisi olan karısının ölümüyle yeniden 'boşta' kalmış olan Roma imparatoru ve Burgund egemeni Maximilian von Habsburg mu olacağıdır. Burgund'da olduğu gibi burada da Habsburglu ilkönce en azından vekâleten Bretagne'lı Anne ile evlenmeyi başarır. Ancak pek çok yalpalamadan sonra -sonuçta belirleyici olan, Breton soylular meclisinin fikridir- Bretagne vârisiyle evlilik yine de Fransalı Charles'a nasip olur. Habsburglular protesto eder; rakipler arasında savaş çıkar, nihayet görüşmeler yapılır ve bir uzlaşma olur: geleneksel Batı Frank ülkeler kompleksine dahil olmayan ve artık Fransızların elinde olan egemenlik bölgesinin hemen ortasındaki konumunu yitirmiş olan Burgund Özgür Kontluğu Habsburgluya bırakılır; bunun karşılığında Maximilian Bretagne'nın VIII. Charles'a ait olmasını tanır. Ve VIII. Charles çocuksuz ölünce halefi, Orléan kolundan Valois olan XII. Louis, Bretagne'yı artık kendi mülkü olan kraliyet mülkü içerisinde tutmak üzere hiç tereddüt etmeden mevcut evliliğini papaya iptal ettirir ve selefinin yirmibir yaşındaki dul eşiyle evlenir. Bu evlilikten doğanlar hep kızlar olunca kral, annesinin vârisi olarak Bretagne üzerindeki egemenlik hakkına sahip olan en büyük kızını, ailenin bir sonraki yaşayan erkek üyesi ve veliaht Francis de Angoule-

me ile evlendirir. Bu önemli bölgenin, bir rakibin, o sırada özellikle bir Habsburglunun eline geçmesi tehlikesi hep aynı yönde zorlayıcı etki yapar. Ve böylece, rekabet mekanizmasının baskısı altında, tüm eleme mücadeleleri boyunca bağımsızlığını korumuş olan Batı Frank bölgesinin en son teritoryumu da yavaş yavaş Parisli kralların egemenlik bölgesine entegre edilir. Angouleme apanajının vârisi I. François adı altında kral olduğu zaman, Bretagne henüz belirli bir bağımsızlığını korumaktadır. Soylular meclisinin bağımsızlık isteği halen hayli canlıdır ve daha epey müddet öyle kalır; ama tek bir teritoryumun savaş kudreti artık etrafında oluşmuş olan büyük egemenlik birimlerine karşı başarılı bir direniş için çok küçük kalmaktadır. 1532'de Bretagne'nın Fransız egemenlik bölgesine fiili aidiyeti kurumsal olarak pekiştirilir.

Parisli kralların ya da -Flandre ve Artois gibi- Habsburgluların bölgesine ait olmayan bölgeler, bağımsız teritoryumlar olarak eski Batı Frank bölgesinde artık yalnız Alençon dükalığı, Nevers ve Vendome kontlukları, Bourbon ve Albret egemenlikleri kalır geriye.²⁴ Bunların efendilerinden bazıları, örneğin Albret'in egemeni ya da Bourbon hanedanı hâlâ mümkün olduğu kadarıyla egemenliklerini büyötmeye çalışsa ve kraliyet tacının hayalini kursa da,²⁵ bölgeleri artık Fransız krallarının egemenlik bölgesi içerisindeki adacıklardan başka bir şey değildir. Tacın sahipleri diğer bölgesel egemenlerin rekabet alanının tamamen ötesine geçmişlerdir. Buralarda vaktiyle varolan haneler bağımlı hale gelmiş ya da yok olmuşlardır. Eski Batı Frank bölgesinde Parisli krallar artık nihai olarak rakipsizdirler; buradaki konumları bundan böyle gittikçe daha belirgin bir şekilde mutlak bir tekel konumu niteliğini kazanır. Ama Batı Frank bölgesinin dışında da, henüz hiçbir yerde tekelleşme süreci ve eleme mücadelelerinin mekanizması Fransa'daki kadar ileri gitmiş olmasa bile, benzer süreçler işlemiştir. Artık

24 L. Miro, *Manuel de géographie historique de la France*, Paris 1929, harita 19. Bundan önceki açıklamalarla ilgili harita malzemesi de yine burada bulunabilir.

25 P. Imbart de la Tour, *Les origines de la réforme*, Paris 1905, Cilt 1, Kitap 1, Bölüm IV.

Habsburglular da, askerî ve malî potansiyeliyle Avrupa anakarasının çoğu egemenlik [yapısını] çok aşan bir hanedan bölgesini bir araya getirmiştir. Daha önce Burgund ve Bretagne mirasları dolayısıyla gün ışığına çıkan şey, 16. yüzyılın başından itibaren gittikçe daha da belirginleşir: O sırada V. Charles ve I. Franz tarafından temsil edilmekte olan Habsburg imparator hanedanı ile Fransız kral hanedanı, şimdi yeni bir ölçekte düşmanlar olarak karşı karşıya bulunmaktadır. Her ikisi de çok geniş kapsamlı bir bölge üzerinde az çok belirgin bir egemenlik tekelinin hamilidir; birbirleriyle, üzerinde henüz bir egemenlik tekeli bulunmayan daha büyük bir bölgenin hâkimiyeti ve sunduğu fırsatlar için, yani “serbest rakipler” olarak çekişmektedirler. Ve aralarındaki rekabet buna uygun olarak epeyce bir zaman boyunca, oluşmakta olan, Avrupa çapındaki daha büyük gerilim sisteminin ana eksenine haline gelir.

14. Fransız egemenlik bölgesi genişliği bakımından Habsburglularınkinden hayli küçüktür. Ama çok daha fazla merkezileşmiştir ve her şeyden önce de daha kapalıdır, yani askeri açıdan “doğal sınırlarla” daha iyi korunmuştur. Batı sınırları Manş Boğazı’nda ve Atlantik Okyanusu’dur; en aşağıdaki Navarra’ya kadar tüm kıyı bölgesi artık yekpare halde Fransız krallarının elindedir. Güney sınırını Akdeniz oluşturmaktadır; burada da -Roussillon ve Cerdagne haricinde- tüm kıyı bölgesi Fransız egemenliğine dahildir. Doğuda ise Rhone Irmağı Nizza kontluğu ve Savoyen dükalığı karşısındaki sınırı oluşturmaktadır; Rhone’un ötesine geçerek, Alp Dağları’na doğru uzanan, şimdilik sadece Dauphiné ve Provence vardır. Bunun kuzeyinde, Burgund Serbest Kontluğu’nun karşısında, yine Rhone ve Saone ırmakları krallığın sınırlarını çizmektedir; Saone orta ve aşağı kısmında biraz aşılmaktadır. Kuzeyde ve kuzeydoğuda ise bugünkü Fransa’nın sınırlarına daha az ulaşılmıştır; Krallık ancak Metz, Toul ve Verdun başpiskoposluklarını alınca Ren Nehri’ne yaklaşır; ama bunlar henüz birer adacıktır, Alman İmparatorluğu bölgesi içerisindeki ileri karakollardır; Alman İmparatorluğu’yla aradaki sınır Verdun’ün çok az batısında, biraz daha kuzeyde ise aşağı yukarı Sédan yöresindedir; tıpkı Bur-

gund serbest kontluğu gibi Flandre ve Artois da Habsburgluların bölgesine dahildir. Şimdilik aralarındaki hâkimiyet mücadelesindeki sorulardan bir tanesi, buradaki sınırın yerinden oynayıp oynamayacağı, oynayacaksa ne kadar oynayacağıdır. Fransız egemenliği epey bir süre boyunca bu alanda kalır. Ancak 1610 ile 1659 yılları arasında kuzeyde Artois bölgesi, ayrıca Fransa ile üç başpiskoposluk arasındaki yöre ve -imparatorluk bölgesi içerisinde yeni bir adacık olarak- Yukarı ve Aşağı Alsas Fransa'ya eklemlenir; Fransa ancak şimdi Ren'e yaklaşmaktadır.²⁶ Günümüzde Fransa'yı oluşturan bölgelerin epeyce bir kısmı artık tek bir egemenlik birimi içerisinde toparlanmıştır. Artık belirsiz olan tek şey genişleme imkânıdır, bu birimin Avrupa gerilim sistemi içerisinde nihai olarak "doğal", yani iyi savunulabilir sınırlar bulup bulmayacağı sorusudur.

Geriye bakan kişiye, bir devletin düzeni içinde, bedensel şiddet kullanımının istikrarlı ve merkezileşmiş bir tekeli altında, Fransız olarak Fransa'da, Alman olarak Almanya'da yaşayan birine, bu tür bir şiddet tekelinin varlığı ve bu tür bir büyüklük ve türdeki bir bölgenin birleşmesi öyle doğal ve kullanışlı görünür ki, ister istemez buna bilinçli olarak planlanmış bir şey gözüyle bakar; ve buna uygun olarak da sıklıkla bu noktaya varan tek tek eylemleri, ona anlamlı ve gayet tabii gözüken düzen açısından taşıdıkları dolaysız kullanışlılığı odak alarak değerlendirir. Grupların ve kişilerin vaktiyle içinden hareket ettiği fiili bağlantıları ve zorunlulukları incelemekten ziyade, onların dolaysız planlarını, arzularını ve çıkarlarını incelemekten ziyade, kendini özdeşleştirdiği şey açısından iyi mi kötü mü olduğuna bakmaya eğilimlidir. Ve sanki geçmişin aktörleri daha o zamandan bu geleceğin, geriye bakan kendisi için anlamlı ve belki de coşkuyla olumlanan bir bugünün kehânetini görüyorlarmışçasına, görebilirlermişçesine, bu geleceğe giden tarihin aktörlerini, eylemlerinin arzu edilen sonuca düz bir çizgi halinde gidiyor olup olmadığına bakarak yargılar, över, mahkûm eder.

26 L. Mirot, *Manuel de géographie historique de la France*, harita 21.

Ama bu tür notlandırmalarla, bu tür kişisel tatmin dışavurumlarıyla, geçmişe bu öznel ya da taraflı bakışla, temel oluşum yasalarına ve mekanizmalarına, tarihsel oluşumların gerçek yapı tarihine ve sosyo-oluşumuna açılan kapı çoğunlukla kapatılmış olur. Bu oluşumlar her zaman karşıt yönlü ya da daha kesin bir ifadeyle muğlak çıkarların çatışması içerisinde gelişirler. Bu tür mücadelelerde sonuçta yok olan ya da yeni formasyonlar içinde, prens egemenliklerinin krallık egemenliği bünyesinde erimesi ve krallık egemenliğinin burjuva devleti bünyesinde erimesi gibi, eriyen şey, bu yeni formasyonun oluşumu açısından, fayda sağlamış muzaffer rakibin kendisinden daha az vazgeçilmez bir şey değildir. Şiddetli eylemler, serbest rekabetin itkileri olmasaydı şiddet tekeli olmazdı ve buna uygun olarak pasifizasyon, şiddet kullanımının büyükçe bölgeler boyunca geriye itilmesi ve düzenlenişi de gerçekleşmezdi.

Gittikçe daha büyük bölgelerin Francien dükalığının çekirdeği etrafında entegre edilmesine varan hareketin gelgitleri, Batı Frank bölgesinin tamamlanmış entegrasyonunun nasıl açık bir şekilde bir eklemleyici otomatizm çerçevesindeki bir dizi eleme mücadelesinin sonucu olduğunu, bir kehanet hayalinin ya da taç taşıyan tüm bireylerin bağlı kaldığı kesin bir planın sonucu olmaktan ne kadar uzak olduğunu gözler önüne seriyor olsa gerek.

Henri Hauser bir keresinde "Elbette,"²⁷ demişti, "bir konuma 'a posteriori' yerleşmek ve tarihe, sanki II. Henri'nin idari monarşisinin merkezileşmiş haldeki Fransası'nın alın yazısı gelişmek ve belirli sınırlar içerisinde varolmakmış gibi, sonuçtan yola çıkarak bakmak, her zaman biraz sunidir."

Ancak bir an için geçmişin manzarasının içinde yer almakla, çok sayıdaki savaşçı hane ve bunların dolaysız yaşam zorunlulukları arasındaki çekişmeyi, en yakın hedeflerini görmekle, tek kelimeyle söylersek, savaşlarının ve sosyal varoluşlarının tüm riskini gözümüzün önüne getirmektedir ki, bu

27 Henri Hauser, "Besprechung v. C. Dupont-Ferrier, La formation de l'Etat français," *Revue historique* 1929, cilt 161, s.381.

bölgede bir hâkimiyet ve tekel oluşumunun ne denli muhtemel olduğunu, merkezinin ve sınırlarının ise ne kadar belirsiz olduğunu anlayabiliriz.

Fransız kralları ve temsilcileri için, Amerikalı öncüler hakkında söylenen şu söz²⁸ bir yere kadar doğrudur:

“Tüm toprakları istiyor değildi; sadece kendi toprağının bitişiğindeki toprağı istiyordu.”

Bu basit ve özlü ifade, sayısız bireysel çıkar ve niyetin iç içeliğinden -ister aynı yönde olsunlar, ister farklı yönde hatta düşman olsunlar- sonuçta, bu haliyle tek tek kişilerden hiçbiri tarafından planlanmış ya da hedeflenmiş olmayan, ama aynı zamanda yine de çok sayıdaki tekil kişinin niyet ve eylemlerinden doğan bir şeyin nasıl ortaya çıktığını çok iyi dile getiriyor. Ve aslında toplumsal eklemlenmenin, onun zorunluluğunun, yapılanma yasasının, yapısının, süreç niteliğinin ve gelişmesinin bütün sırrı budur; sosyo-oluşumun ve ilişkiler dinamiğinin sırrı budur.

Fransız krallığının temsilcileri, hareketin sonraki evrelerindeki daha merkezi konumları sayesinde elbette tek tek Amerikalı öncülerden biraz daha ileriye uzanan niyetleri ve eylem menzilleri vardı. Ama onların da her defasında önlerinde açık seçik gördükleri sadece bir sonraki adımlardı ve onu bir başkası almayacaksa, rahatsızlık verici bir komşu ya da rakip kenderinden daha güçlü hale gelmeyecekse sahip olmak zorunda oldukları bir sonraki toprak parçasıydı; içlerinden bazıları aynı zamanda büyük bir kraliyet egemenliğinin imgesini taşıyor olsa bile, bu imge uzun zaman boyunca daha ziyade geçmiş tekel oluşumlarının bir gölgesi, Karolenj ve Batı Frank kraliyet egemenliğinin zihinlerindeki yansımasıydı; bir kehanet rüyasının ve gelecek için yeni bir hedef saptamasının ürünü olmaktan çok anıların ürünüydü. Her zaman olduğu gibi burada da, çok sayıdaki bireysel çıkarın, planın ve eylemin iç içeliğinden, tek tek kişilerin hiçbirinin amaçlamış olmadığı bir

28 L.W.Fowles, “Loomis Institute, USA,” aktaran *News Review*, Nr.35, s.32.

gelişme yönü, eklemlenmiş insanlar bütününü kavrayan bir yasallık ve aktörlerden hiçbirinin aslında planlamamış olduğu bir oluşum ortaya çıktı- bir devlet: Fransa. İşte bu yüzden bu türden bir oluşumun kavranması için henüz pek az bilinen bir gerçeklik düzlemine geçiş gerekiyor; bu, kendine özgü yasalara sahip ilişkiler düzlemi, ilişkiler dinamiği alanıdır.

7. Egemenlik Birimi İçindeki Ağırlık Dağılımı. Bunun Merkezi Erk İçin Önemi.

“Krallık Mekanizması”nın Oluşumu

15. Tekellerin oluşumunda iki büyük evre ayırt ettik: Az ya da çok özel nitelikte tekeller oluşturma eğilimindeki serbest rekabet evresi ve “özel” tekellerin zamanla “kamusal” tekellere dönüşümü. Ama iyice bakıldığında bu harekette söz konusu olan şey, eğilimlerin basit bir yan yanallığı değildir; egemenlik tekellerinin toplumsallaşması bu tür bir değişimin gidişatı içerisinde tam biçimlenişine ve hâkim bir fenomen konumuna geç ulaşsa bile, oraya varan yapılar, eklemlenmenin görünüşleri, çok çeşitli rekabet mücadelelerinin içinden egemenlik tekelinin bir özel sahiplik biçiminde ortaya çıktığı o evrede çoktan mevcuttur ve etkin durumdadır.

Elbette, mesela Fransız devrimi, vergi ya da şiddet tekelinin Fransa alanı içerisinde toplumsallaşması yolunda muazzam ve özellikle hissedilir bir itilimdir. Burada bu egemenlik tekelleri artık fiilen geniş toplum tabakalarının tasarruf erkine ya da en azından kurumsal güvence altına alınmış kontrolüne geçer; hangi unvanı taşıyor olursa olsun, merkezi egemen ve egemenlik tekeli uygulayan tüm diğerleri öncekinden çok daha kesin anlamda, işlev bölümlü bir toplumun bütünsel örgüsü içerisindeki görevliler haline gelirler; başka toplumsal görevlere olan işlevsel bağımlılıkları artık o denli büyüktür ki, toplum örgütlenmesinde açık ve belirgin bir ifade bulur. Ama egemenlik tekellerinin ve bunların sahiplerinin toplumun başka görevlerine işlevsel bağımlılıkları önceki evrelerde de mevcuttur; ama henüz o denli güçlü değildir; bu yüzden uzun sü-

re boyunca toplumun örgütlenmesinde, kurumsal yapılanışında dolaysız ve üstü örtülmemiş halde ifade bulmaz; bu yüzden egemenlik tekelleri sahiplerinin tasarruf erki ilkönceleri az çok bir “özel mülk” niteliği taşır.

16. Tek bir ailenin tekel konumunun “toplumsallaşması”nın bir türüne ait eğilimler, belirtmiş olduğumuz gibi, belirli koşullar altında, yani tasarruf alanları ya da mülkleri görece fazla büyümeye başladığı zaman, ağırlıkla doğal ekonomiye dayalı toplumlarda da görülür. Yukarıda merkezkaç kuvvetlerinin işlemesi olarak tarif edilmiş olan ve “feodalizm” adını verdiğimiz şey, bu tür eğilimlerin ifadesinden başka bir şey değildir; bunlar, bir egemenin hizmetkârlarına ya da tebaasına, yani geniş tabakalara işlevsel bağımlılığının artmakta olduğunu gösterir; topraklar ve savaşçı erk araçları üzerindeki tasarruf erkinin tek bir savaşçı ailesinin ve o ailenin reisinin elinden ilkönce en yakın hizmetkâr ve akrabalarının kademeli tasarruf erkine ve sonra da kimi koşullarda tüm savaşçılar toplumunun eline geçmesine yol açar. “Toplumsallaşmanın” burada, toprak mülkiyetinin ve şiddet araçlarının kendine mahsusluğuna uygun olarak aynı zamanda, merkezileşmiş -gerçi merkeziliği gevşektir- tekelin çözülmesi demek olduğuna dikkat çekmiştik; burada yol açtığı şey tek bir büyük tekel sahipliğinin bir dizi daha küçük tekel sahipliğine, yani tekelin daha ademi merkezileşmiş ve daha az örgütlü bir biçimine dönüşmesidir. Toprak mülkiyeti mülkiyetin hâkim biçimi olmaya devam ettiği sürece bazı koşullar altında sürekli yeniden bu ya da öteki yönde dalgalar meydana gelebilir; serbest rekabet mücadelesi yoluyla hâkimiyet oluşumları, büyük toprakların ve savaşçı kitlelerin tek bir merkezi askerî egemenin altında toparlanması, onun haleflerinin başlattığı ademi merkeziyetçi dalgalar, bunların hizmetkârlarının, akrabalarının ya da daha geniş alandaki tebaanın çeşitli tabakaları arasında yeni rekabet mücadeleleri, bir hâkimiyet oluşturma yönünde yeni girişimler; ve bu merkezileşme ve ademi merkezileşme dalgalarının bütünlüğü belirli koşullar altında - coğrafi ya da iklimsel koşullara, özel ekonomik biçimlere, insanların hayatının bağlı

olduğu hayvan ve bitkilerin türlerine bağlı olarak ve her zaman da dinsel örgütlenmenin geleneksel yapılanışı ile bağlantılı olarak - bu tür dalgalara ait sosyal tortuların karmaşık bir iç içeliğine yol açabilir. Avrupa dışı diğer feodal toplumların tarihi de bu bakımdan her yerde aynı yasayı sergiler. Ama bu türden gidiş gelişler Fransa'nın gelişiminde de ne kadar güçlü hissedilir olursa olsun, bu türden diğer toplumların çoğuna kıyasla, buradaki hareket görece düz bir çizgide ilerler.

Sürekli, büyük tekel tarzı egemenlik sahipliğinin çözülüşüne yol açma tehdidini içeren bu ritim ancak, bir toplumda artan işlev bölümüyle birlikte para kaynakları üzerindeki tasarruf hâkim sahiplik biçimi haline geldiği ölçüde değişime uğrar ve nihayet kırılır. Ancak o zaman, büyük merkezileşmiş tekel bir egemenin ya da dar bir çevrenin elinden daha büyük bir çevrenin tasarruf erkine geçişi sırasında, feodalleşme dalgasında söz konusu olduğu gibi çok sayıdaki küçük bölge halinde parçalanmaz; onun yerine, merkezileştiği kadarıyla yavaş yavaş bütün olarak işlev bölümlü toplumun bir aracı, yani bizim devlet adını verdiğimiz bir merkezi organı haline gelir.

Mübadale ve para trafiğinin, onun taşıyıcısı olan tüm sosyal formasyonlarıyla birlikte, gelişmesi, belirli bir bölge içerisindeki egemenlik tekelinin biçimi ve gelişimiyle kesintisiz karşılıklı ilişki içerisinde; her iki gelişme dizisi sürekli birbirine geçer ve birbirlerini karşılıklı yükseltir. Egemenlik tekellerinin biçimi ve gelişme eğilimi, toplumun bu farklılaşması, para trafiğinin ilerlemesi ve para kazanan ve para sahibi tabakaların oluşumu tarafından son derece çeşitli yönlerden etkilenir. Öte yandan iş bölümünün kendisinin olgunlaşması, yolların ve pazarların büyükçe bölgeler boyunca güvenlik altına alınması, sikke basımının ve tüm para trafiğinin düzenlenişi, barışçı üretimin bedensel zorun saldırısından korunması ve bir dizi başka koordinasyon ve düzenleyici tedbir, büyükçe tekel kurumlarının ve merkezi kurumların oluşmasına yüksek derecede bağlıdır. Başka bir deyişle bir toplumsal birlik içinde iş süreçleri ve tüm işlevler ne kadar çok farklılaşırsa, tek tek eylemlerin toplumsal amacına ulaşması için birbirine geçmesi gereken

bireysel eylem zincirleri ne kadar uzar ve karmaşıklılaşırsa, merkezi organda çok özgül bir nitelik o'denli belirgin bir şekilde ön plana çıkar: *İşlev bölümlü süreçlerin bütünlüğü için en yüksek koordinasyon ve düzenleyici organ olma niteliği*. Bir toplum içerisindeki işlev bölümlü süreçler belirli farklılaşma düzeyinden itibaren, bu işleve sahip ve gereğince yüksek derecede örgütlü organlar olmadan ne ilerleyebilirler ne de fiilen işleyebilirler. Bu işlev elbette daha basit örgütlenmiş ve daha az farklılaşmış toplumlarda da tamamen eksik değildi. 9. ve 10. yüzyılların çok sayıdaki müstakil mülk sahipleri toplumu kadar gevşek bağlara sahip bir toplum bile belirli koşullar altında bir üst koordinatöre ihtiyaç duyuyordu. Dışarıdan güçlü bir düşman tehdidi geldiğinde, yani savaş yürütmek için, yine çok sayıdaki şövalyenin bütünlüğünü sağlayacak, onların faaliyetlerini koordine edecek, son kararları verecek birisi gerekliydi. Bu durumda, dağınık yaşayan çok sayıdaki egemenin birbirlerine karşılıklı bağımlılığı tekrar daha belirgin bir şekilde gün ışığına çıkıyordu. Tüm ordunun işbirliği başarısız kaldığında tek tek herkes tehlike içindeydi. Ve bu durumda -toplumsal işlevini yerine getirdiğinde, yenilmediğinde- herkesin merkezi egemene ihtiyacı muazzam arttığından, buna uygun olarak onun önemi, toplumsal gücü ve erki de artıyordu. Ama dış tehdit ya da genişleme imkânı ortadan kalktığında, toplumun bu yapısını içerisinde tek tek insanların ve grupların koordine edici ve düzenleyici bir üst merkeze olan ihtiyacı görece azdı. Merkezi organlardaki bu işlev uzmanlaşmış ve farklılaşmış bir sürekli görev alanı olarak ancak, toplumsal birlik bir bütün olarak daha zengin ve gittikçe zenginleşen bir farklılaşmaya gittiği, hücresel yapısında gittikçe yeni işlevlerin, yeni meslek gruplarının ve tabakaların ortaya çıktığı zaman daha saf bir şekilde öne çıkar; düzenleyici ve koordine edici merkezi organlar tüm toplumsal düzeni ayakta tutulması açısından ancak o zaman öyle vazgeçilmez hale gelirler ki, toplumsal güçteki değişimlerde gerçi makam sahipleri değişebilir, yeniden örgütlenme yapılabilir, ama bu organlar feodalleşme dalgaları içerisinde olduğu gibi dağıtılamazlar artık.

17. Büyükçe bölgelerde özellikle istikrarlı ve uzmanlaşmış merkezi organların oluşumu, Batı tarihinin en göze çarpan fenomenlerinden birisidir. Herhangi bir türden merkezi organlar, dediğimiz gibi, her toplumsal birlikte vardır. Ama nasıl ki toplumsal işlevlerin farklılaşması ve uzmanlaşması Batı'da dünyanın başka herhangi bir toplumsal birliğinde olduğundan daha yüksek bir düzeye ulaştıysa -ve nasıl ki bunlar başka toplumlarda da Batı'dan hareketle bu düzeye ulaşmaya başlıyorsa-, aynı şekilde uzmanlaşmış merkezi organların o zamana kadar bilinmedik bir istikrar derecesi kazanması da ilkönce Batı'da olur. Bu sırada merkezi organlar, merkezi görevliler, en üst toplumsal koordinatörler ve düzenleyiciler olarak artan önemleriyle birlikte hiç de kaçınılmaz olarak aynı zamanda egemenlik tasarruf erklerini artırmış değildir. İlerleyen merkezileşme, bütün toplumsal trafiğin istikrarlı merkezlerden hareketle daha sıkı düzenlenişi ve denetlenişiyle birlikte, egemenler ile egemen olunanlar arasındaki ayrımın da keskinleşmesi ve istikrarlı hale gelmesi gerektiği düşüncesi kolaylıkla akla gelebilecektir. Gerçek tarihsel akış farklı bir tablo sunar. Batı tarihinde, toplumsal merkezin tasarruf erkinin ve karar serbestliğinin, bir yere kadar haklı olarak merkezi egemenlerin "egemenliğinden" söz edebileceğimiz kadar büyük olduğu evreler elbette eksik değildir. Ama pek çok Batı'daki toplumsal birliklerin özellikle de daha yakın tarihinde öyle evreler vardır ki, tüm merkezileşmeye rağmen tasarruf erki merkezileşmiş kurumlar arasında öylesine bölünmüş ve farklılaşmıştır ki, kimlerin egemen, kimlerinse üzerinde egemenlik kurulan olduğunu saptamak zordur. Merkezi işlevlerle bağlantılı olan karar serbestisinin alan değişir. Kimi zaman artar; o zaman bu işlevler üzerinde tasarrufta bulunan insanlar "egemenlere" özgü itibarı kazanırlar. Kimi zaman da karar serbestliği, aynı zamanda merkezileşme ve en üst koordinasyon ve düzenleyici merkez olan merkezi organların önemi hiç de gerilemeksizin azalır. Başka bir deyişle, başka her toplumsal formasyonda olduğu gibi, merkezi organlarda da iki niteliği birbirinden ayırt etmek gerekir: *aît oldukları insan örgüsü içerisindeki işlevleri ve bu işlevle bağlantı-*

lı toplumsal güç. Bizim “egemenlik” olarak adlandırdığımız şey, görece yüksek derecede farklılaşmış bir toplumda, belirli işlevlerin, özellikle de merkezi işlevlerin sahiplerine başka işlevlerin temsilcilerine oranla verdiği özel toplumsal güçten başka bir şey değildir. Toplumsal güç ise yüksek derecede farklılaşmış bir toplumun en üst merkezi işlevlerinde de tamamen diğer tüm işlevlerde olduğu tarzda belirlenir: Eğer bu işlevler bireysel olarak miras bırakılabilir bir tekel sahipliği üzerindeki sürekli tasarruf ile bağlantılı değillerse, yalnızca karşılıklı bağımlılık içerisindeki çeşitli işlevlerin birbirine olan ihtiyacının ölçüsüne karşılık düşer. Merkezi görevlilerin “egemenlik erkini” artması, işlev bölümünün büyük olduğu bir toplumda, bu topluluk içerisindeki başka grup ve tabakaların en üst bir koordinasyon ve düzenleyici organa ihtiyacının arttığının bir ifadesidir; azalması ise, o ihtiyacın sınırlandırılmasını temsil eder. Sadece devlet oluşumunun, burada bakışımızın merkezinde yer alan o erken kesiti değil, Batı devlet topluluklarının güncel tarihi de merkezi görevlilerin toplumsal gücündeki bu tür değişimlere yeterince örnek sunar. Bütün bunlar, *bütün* toplumun içindeki gerilim ilişkilerindeki belirli değişimlerin kesin belirtileridir. Burada da, çok farklı sosyal yapılarda bile -en azından daha fazla farklılaşmış toplumlar- genel olarak merkezi erklerin toplumsal gücünün azalması ya da artması yönünde baskı yaratan belirli eklemlenme mekanizmalarına rastlarız. Bir toplum içinde güncel belirleyiciliği olan gerilim ekseninin kutuplarını oluşturanlar ister soylular ve burjuvazi ya da burjuvazi ve işçi sınıfı olsun, ister bu daha büyük gruplarla bağlantılı olan, örneğin prens sarayında ya da en üst ordu ve parti aygıtlarındaki daha küçük uç çevreler olsun, bu kutupların arasındaki merkezi erkin konumunu güçlendiren şey daima toplumsal güç ilişkilerinin belirli bir dizilişidir; zayıflatan ise belirli bir başka diziliş.

Merkezi erkin gücünü belirleyen bu eklemlenme mekanizmasından burada kısaca söz etmemiz gerekiyor. Batı dünyasındaki toplumsal merkezileşme sürecinin ve bunun içinde özellikle de “devlet oluşumu” evresinin ve aynı şekilde de uy-

garlaşma sürecinin anlaşılması, eğer aynı zamanda eklemlenme mekaniğinin bu temel yasasından hareketle, âdeta düşünce- nin bir kılavuzu gibi, genel bir gözlem şemasını göz önünde tutmadığımız taktirde mümkün değildir. Bu “merkezileşme” ve devlet oluşumu, bundan önceki bölümlerde değişik prens hanedanları ve egemenlik birimleri arasındaki erk mücadelesi açısından, yani bugün bu tür bir egemenlik biriminin “dış meseleleri” olarak adlandıracağımız açıdan gösterildi. Şimdi karşımıza bunun tamamlayıcısı olan sorun çıkıyor; bu egemenlik birimleri içerisinde, merkezi erke -önceki evreye kıyasla- özel bir güç ve sağlamlık ve böylelikle bütününe “mutlakiyetçi devlet” biçimini kazandıran eklemlenme süreçlerinin izini sürme görevi gündeme geliyor. Tarihsel gerçeklik içerisinde bu iki süreç dizisi -bir egemenlik birimi içerisindeki tabakaların ağırlıklarının dağılımı ve değişimi ile *değişik* egemenlik birimlerinin gerilim sistemi içindeki ağırlık kaymaları- durmaksızın birbiriyle iç içe etki ederler.

Değişik bölgesel egemenlikler arasındaki rekabet mücadeleleri boyunca -yukarıda bu gösterildi- bir prens hanedanı giderek diğerlerinin yetişemeyeceği ölçüde büyür. Böylelikle büyükçe bir egemenlik biriminin en üst düzenleyicisi işlevini kazanacak ölçüde büyümüş olur; ama bu işlevi o yaratmış değildir. Bu işlev, rekabet mücadeleleri içinde biriken mülkiyetinin büyüklüğü ve savaş araçları ve vergiler üzerindeki tekелci tasarruf erki sayesinde ona düşer; işlevin kendisi ise bu toplumsal birliğin bütünü içindeki işlevlerin artan farklılaşması sayesinde oluşup o anki gücünü kazanır. Ve bu noktadan bakıldığında, devlet oluşumunun bu evresinde merkezi egemenin son derece büyük bir toplumsal güç elde etmesi ilk başta neredeyse paradoksal görünür; çünkü merkezi egemen artık, Ortaçağ’ın sona ermesinden itibaren daha hızlı ilerleyen işlev bölümlüyle birlikte gittikçe daha fazla hissedilir bir şekilde diğer işlevler karşısında işlevsel bir bağımlılığa girmiştir; özellikle bu dönemde, işlev bölümlü eylem zincirlerinin döngüsü gittikçe daha geniş bir menzil ve sağlamlık kazanır; toplumsal süreçlerin kendi yasası, nihayet Fransız devriminden sonra giderek

daha açık bir kurumsal ifade bulan, merkezi erkin 'görevli' niteliği kazanması olgusu, artık gücünü Ortaçağ'da olduğundan çok daha güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır; merkezi egemenin, egemenlik bölgesinin bütününden elde edilen para gelirlerinin yüksekliğine olan bağımlılığı bunun açık bir ifadesidir: Hiç kuşkusuz mesela XIV. Louis bu döngüye, geniş ölçüde çatallanmış eylem zincirlerinin bu kendine özgü yasasına, diyelim Şarلمان'dan çok daha güçlü bir şekilde bağlıdır. O halde merkezi egemenin bu evrede ilk başta, onun "sınırsızlığından" söz etmemize yol açacak kadar büyük bir karar serbestliğine, bu denli yüksek derecede toplumsal güce sahip olmasının nedeni neydi?

Gerçekte, egemenlik bölgesinin diğer tabakalarını ve özellikle hiç de erksiz olmayan uç tabakaları susta tutan şey yalnızca prensin askeri erk araçları üzerindeki tekelci tasarrufu değildi. Kendine özgü bir eklemlenme nedeniyle, özellikle bu tabakaların, bu evredeki gerilim dolu yapılanmada bir üst koordinatörünün ve düzenleyicinin varlığına ihtiyacı öylesine büyüktü ki, ister istemez en üst düzeydeki kararlara ilişkin kontrol ve katılım hakkı mücadelesini uzunca bir süreliğine bir kenara bırakmak zorundaydılar.

İnsan ilişkilerinin, yine toplumdaki işlev bölümünün artışıyla birlikte gittikçe daha belirgin bir şekilde öne çıkan bir özelliğini gözümüze kestirmeden, bu kendine mahsus eklemlenmenin konumlanışını anlayamayız: Bu, [ilişkilerin] *açık ya da gizli çift değerliliğidir*. Gerek tek tek insanların ilişkilerinde, gerek çeşitli işlevsel tabakalar arasındaki ilişkilerde, içine tek bir sosyal varoluşun ya da bütün bir işlev sınıfının örülü olduğu karşılıklı bağımlılıklar ağı ne kadar güçlü, ne kadar geniş ve bölümlenme bakımından ne kadar zengin ise, özgül bir çıkarlar ikililiği hatta çok parçalılığı kendini o denli güçlü bir şekilde gösterir. Burada, tüm insanlar, tüm gruplar, zümreler ya da sınıflar herhangi bir biçimde birbirine muhtaçtır; potansiyel dost, müttefik ya da eylem ortağıdır; aynı zamanda potansiyel çıkar karşıtları, rakip ya da düşmandır. Doğal ekonomiye dayalı toplumlarda zaman zaman hiçbir şüphe pa-

yı tanımayan olumsuz ilişkiler, saf -ve bu yüzden de ılımlılığa yer bırakmayan- bir düşmanlık olur. Gezin. göçebeler meskûn bir bölgeye akın ettiğinde onlarla yerleşikler arasındaki ilişkilere kimi koşullar altında hiçbir karşılıklı işlevsel bağımlılık ilişkisi nüfuz etmez. Bu gruplar arasında o zaman fiilen ölümüne bir saf düşmanlık olur. Ve böylesi basit yapıli toplumlarda net ve karmaşıklıklian uzak, karşılıklı ihtiyaç, katiksiz dostluk, ittifak, aşk ya da hizmet ilişkilerinin şansı da çok daha fazladır. Pek çok Ortaçağ kitabının, sıklıkla iyi dostlar ile kötülerden başka türlüünü bilmiyor görünen, kendine özgü ak-kara tasvirlerinde Ortaçağ gerçekliğinin bu türden ilişkilere daha fazla amade olması ifade bulur. Bununla birlikte bu gerçeklikte çoğu insanın işlevsel yönden daha fazla olan bağımsızlığı nedeniyle bir uçtan diğeline ani geçişler, kesin dostluk ile kesin düşmanlık arasında kolay değişim, “peş peşe”lik de sıkça görülür. İnsanların toplumsal işlevleri ve çıkarları gittikçe dallanıp budaklanarak çelişkili hale geldiğinde, davranışlarında ve hissedişlerinde de gittikçe daha sık olarak kendine özgü bir bölünmeye, olumlu ve olumsuz öğelerin “eş zamanlılığına”, görece ılımlı hoşlanma ile ılımlı hoşlanmazlığın çeşitli orantı ve tonlamalarının bir karışımına rastlarız. Hiçbir şekilde çift değerli olmayan saf bir düşmanlığın ihtimalleri gittikçe ender hale gelir; ve karşıt birine yönelik her eylem gittikçe daha fazla hissedilir şekilde şu ya da bu biçimiyle bu eylemi gerçekleştirenin sosyal varoluşunu da tehdit eder; bu eylem aynı zamanda, her ikisinin mevcut sosyal varoluşlarıyla bir parçasını oluşturdıkları işlev bölümlü eylem zincirlerinin düzenegini de aksatır. *Çıkarların temelden çok yanlılığını*, bunun siyasi olaylar ya da ruhsal yaşam üzerindeki sonuçlarını ve ilerleyen işlev bölümü bağlamındaki sosyo-olumunu daha yakından incelemek bizi konudan çok uzaklaştıracaktır. Ama bu bağlamda bu konuda söylenebilecek pek az şey bile, bunun yüksek derecede farklılaşmış toplumların en fazla sonuç yaratan yapısal özgünlüklerinden ve uygar davranış için en önemli kalıp oluşturu aygıtlardan birisi olduğunu görmeye imkân veriyor.

Bu bağlamda, artan işlev bölümüyle birlikte örneğin çeşitli egemenlik birimleri arasındaki ilişkiler gittikçe daha belirgin ölçüde çift değerli hale gelir. Günümüzün devletleri arasındaki ilişkiler, özellikle de Avrupa'nın devletleri arasındaki ilişkiler, buna gayet canlı bir örnek sunuyor. *Aralarındaki* eklemlenme ve işlevlerin paylaşımı, *kendi içlerindeki* kadar olgunlaşmış olmasa bile, günümüzde yine de her savaşı patlama, ulusların bu yüksek derecede farklılaşmış örgüsünü öylesine tehdit eder ki, sonuçta galibin kendisi de kendini ağır sarsıntıya uğramış halde bulur. Düşman ülkesini, kendi nüfusunun bazı bölümlerini oraya yerleştirebileceği şekilde tahliye edemez, yakıp yıkmaz -ve hatta bunu istemez bile. Kendi zaferi uğruna rakibinin yüksek derecede sanayileşmiş aygıtını mümkün olduğunca tahrip etmek zorundadır ve aynı zamanda kendi barışı uğruna aynı aygıtı belirli sınırlar içerisinde ayakta tutmak ya da yeniden tesis etmeye çalışmak zorundadır. Sömürge mülkleri, sınır düzeltmeleri, ihracat pazarları, ekonomik ya da askerî avantajlar, kısaca genel bir erk avantajı kazanabilir; ama yüksek derecede farklılaşmış toplumsal birlikler arasındaki boğuşmada her düşman ve rakip aynı zamanda aynı iş bölümlü mekanizmanın montaj bantlarında bir eylem ortağı da oldukları için, bu örgünün bir sektöründeki her ani ve radikal değişim kaçınılmaz olarak bir başkasında aksaklıklara ve değişimlere yol açar. Elbette bu yüzden rekabet ve tekel mekanizmasının işleyişi sona ermez. Kaçınılmaz hâkimiyet mücadeleleri yalnızca bütün bu hassas ülkeler sistemi için gittikçe daha riskli hale gelir; ama bu daha zorlaşmış gerilim ve boşalmalar boyunca da bu sistem giderek, belirgin hâkimiyet oluşumlarına ve daha büyük birimlerin belirli hâkimiyet merkezleri etrafında ilk başta *federatif* nitelikli olan birleşmelerine eğilim gösterir.

Ve ilerleyen işlev bölümü ile birlikte bir egemenlik topluluğu içerisindeki değişik sosyal tabakalar arasındaki ilişkiler de aynı anlamda gittikçe daha fazla çift değerli olur. Burada da üstelik çok daha dar bir zemin üzerinde- sosyal varoluşları işlev bölümlü olarak birbirine uyarlanmış olan gruplar, belirli fırsatlar uğruna birbirleriyle mücadele ederler. Onlar da aynı

zamanda hem karşıt hem de eylem ortağıdır. Öyle sınır durumları vardır ki, bunlarda bir toplumun mevcut örgütlenmesi öyle kötü işlemektedir ve içindeki gerilimler öylesine büyür ki, toplum içindeki devasa bir sektör için bunların bir bakıma “artık önemi kalmaz”; bu tür bir durumda çift değerli ilişkinin olumsuz yönü, çıkar karşıtlığı, işlevlerin karşılıklı bağımlılığından kaynaklanan olumlu yöne öyle ağır basar ki, iş gerilimin şiddet yoluyla boşalmasına, sosyal ağırlıkların sıçrama halinde yer değıştirmesine ve toplumun değışik bir sosyal taban üzerinde yeniden örgütlenmesine varabilir. Bu tür bir devrimci duruma kadar birbirine işlev bölümüyle bağlanmış tabakalar çok yönlü bölünmüş ve çelişkilerle yüklü çıkarlar arasında tekrar tekrar bir o yana bir bu yana savrulur. Sosyal karşıtlardan az çok büyükçe avantajlar koparma arzusu ile, onlara karşı mücadele içerisinde aynı zamanda bizzat güncel sosyal varoluşlarının işlerliğine bağımlı olduğı tüm toplum aygıtını harap etme korkusu arasında gidip gelirler. Merkezi görevlilerin toplumsal gücündeki değışimleri anlamının anahtarını içinde barındıran konumlanış, ilişki biçimi, işte budur: En kudretli işlev sınıflarının işbirliği özel bir zorluk çıkarmadığı, çıkar karşıtlıkları karşılıklı birbirine ihtiyaç duymanın üstünü örtecek ve bütün toplumsal aygıtın işleyişini tehdit edecek kadar büyük olmadığı zaman, merkezin karar serbestisi az çok kısıtlıdır; bu serbestlik, süreçlerin gidişatında toplumun belirli ana grupları arasındaki gerilim büyüdüğü zaman artma eğilimindedir; ve değışik işlev sınıflarının büyük bölümü sosyal varoluşlarının mevcut biçimiyle sürmesini, genel aygıtın her türlü büyükçe aksamasından ve kendi varoluşlarının buna denk ölçüde derinlemesine sarsılmasından korku duyacak derecede istediğı halde, aynı zamanda kudretli işlev grupları arasındaki yapısal çıkar karşıtlığının düzenli, gönüllü bir uzlaşmanın pek oluşmayacağı ve kesin zafere ve kesin yenilgiye yer vermeyen huzursuz edici sosyal kapışmaların sürekli bir fenomen olmasına yol açacak kadar büyük olduğı durumda optimum düzeyine ulaşır. Bu durumun en belirgin olduğı koşullar, bir toplumsal birliğin çeşitli gruplarının ya da tabakaları-

nın yaklaşık derecede eşit güçlü hale geldiği; örneğin soylular ile burjuvazi ya da burjuvazi ile işçilerin durumundaki gibi, kurumsal olarak birbirleriyle hiç de eşit olmasalar bile, toplumsal güç bakımından aşağı yukarı birbirlerini dengelediği evrelerde görülür. Böylesi bir konumlanışta, sonuç vermeyen mücadelelerle yorulmuş ve huzuru kaçmış bu tür bir toplumda en üst düzenleme ve kontrol organları üzerindeki tasarrufu ele geçirebilenler, bölünmüş çıkarlar arasındaki mevcut sosyal ağırlık dağılımının korunmasına yönelik uzlaşmayı zorla dayatma şansına sahiptir. Değişik çıkar grupları ne ayrılabilir ne de birleşebilir; bu da güncel sosyal varoluşlarını korumak açısından en üst koordinasyon merkezine duydukları ihtiyacın, karşılıklı bağımlı çıkarların daha az ayrık olduğu, temsilcileri arasında doğrudan mutabakatın daha kolay olduğu durumlara oranla çok daha fazla olmasına, merkezin sahiplerine bambaşka bir düzeyde bağımlı olmalarına neden olur. Değişik işlev sınıflarının ya da en azından faal uç gruplarının büyük kısmının rahatları henüz mevcut sosyal varoluşlarını riske atmaya eğilimli olacakları kadar kaçık değilse ve aynı zamanda öteki tarafın en küçük avantajından, en küçük güçlenişinden korkacakları ölçüde birbirlerini tehdit olarak görüyorlarsa, ağırlıklar aralarında o ölçüde düzgün dağılmışsa, o zaman karşılıklı olarak birbirlerinin gücünü bağlarlar: bu da merkezi erke, bir toplumun içindeki başka her türlü konumlanıştan çok daha büyük bir fırsat sunar; kim olursa olsunlar, merkezin sahiplerine optimum bir karar serbestliği sağlar. Bu eklemlenme şeklinin tarihsel gerçeklikteki çeşitlemeleri türlü türldür. Bunun net biçimlenişinin yalnızca yüksek derecede farklılaşmış toplumlarda ortaya çıktığı, daha az karşılıklı bağımlı, daha az işlev bölümlü toplumlarda büyükçe bölgeler üzerindeki güçlü bir merkezi erkin öncelikle savaş başarısına ve askeri güce dayandığı daha önce anlatıldı. Ve daha fazla farklılaşmış toplumlarda da, özellikle güçlü merkezi erkler uğruna verilen savaşta, başka egemenlik birimleri ile girilen çekişmelerde kendini kanıtlamak elbette belirleyici rol oynar. Ama bir toplumun bu dış eklemlenmelerini ve bunların içerideki denge açısından

önemini şimdilik bir kenara bırakacak olursak, özellikle de çokça farklılaşmış bir toplumda tüm işlevlerin birbirlerine olan büyük ve daha düzgün dağılımlı karşılıklı bağımlılığına rağmen güçlü bir merkezi erkin nasıl mümkün olduğunu sorsak, o zaman her defasında, şimdilik genel bir gözlem şeması halinde öne çıkan özgül konumlanışla karşılaşırız: *Zengin ölçüde farklılaşmış bir toplumda güçlü merkezi erkin eşref saati; en önemli işlev gruplarının çıkarlarındaki çift değerliliğin büyüklüğü ve ağırlıkların bunlar arasındaki dağılımının düzgünlüğü, bu gruplar arasında ne bir uzlaşma ne de kesin bir savaş ve zafer meydana gelebilecek ölçüde fazla olduğunda gelecektir.*

Burada kısaca “krallık mekanizması” olarak adlandıracağımız eklemlenme aygıtı bu türdendir. Fiiliyatta merkezi erk, bir “mutlakiyetçi” krallığın optimum toplumsal gücünü, sosyal güçlerin bu tür bir konumlanışıyla bağlantılı olarak kazanır. Ama bu türden bir denge aygıtına elbette yalnızca güçlü bir kral egemenliğinin sosyo-oluşumsal motoru olarak rastlanıyor değildir; adı ne olursa olsun, onu görece farklılaşmış toplumlarda her güçlü tekil egemenliğin temelinde bulabiliriz. Merkezdeki adam ya da adamlar daima birbirlerini karşılıklı bağımlı rakipler olarak, rakip ve eylem ortağı olarak tetikte tutan büyük ya da küçük grupların bir gerilimi üzerinde denge sağlamaktadır. Bu eklemlenme türü ilk bakışta son derece kırılabilir bir mekanizma gibi görünebilir. Tarihsel gerçeklik ise, diğer eklemlenme mekanizmalarında olduğu gibi, onları oluşturan tek tek insanları ne denli zorunlu ve kaçınılmaz bir şekilde bir arada tutabildiklerini gösterir -ta ki, pek çok nesil boyunca sürekli kendini yeniden üretirken içinde bulunduğu aralıksız ağırlık kayması, karşılıklı bağlanma tarzında az ya da çok şiddetli değişimleri ve böylelikle yeni eklemlenme formasyonlarını mümkün hale getirene kadar.

18. Toplum mekaniğinin yasası merkezi egemeni ve merkezi aygıtı tuhaf bir duruma getirir; bu aygıtlar ve organları ne kadar fazla uzmanlaşmışsa o denli belirginleşir bu durum. Merkezi egemen ve onun kurmayını oluşturan insanlar merkezi idarenin tepesine belirli bir sosyal formasyonun temsilci-

leri olarak gelmiş olabilirler ya da toplumun genelinin ağırlıkla belirli bir tabakasından devşiriliyor olabilirler - bir insan bir kere merkezi aygıtın bir mevkiine eriştiğinde ve oradaki yerini bir süre koruduğunda, merkezi aygıt ona kendi yasasını dayatır. Onu diğer tüm gruplardan az ya da çok uzaklaştırır, kendisini yükseltmiş olan, içinden geldiği tabaka dahil olmak üzere. Merkezi egemen daha fazla farklılaşmış bir toplumda özgül işlevi sayesinde özgül çıkarlara sahiptir. Bütün toplumun mevcut haliyle bir arada kalmasına ve emniyet altına alınmasına bekçilik etmek onun işlevidir, dolayısıyla da diğer işlev grupları arasındaki çıkarların dengelenmesinden bir dereceye kadar çıkarı vardır. Ve bu görev bile, toplumsal düzeneği izlediği pencereden ona görünen, günlük tecrübesi içerisinde gözünün önüne serilen bu görev bile, onu tüm diğer işlev gruplarından az ya da çok uzaklaştırır. Ama aynı zamanda diğer insanlar gibi, kendi sosyal varoluşunun korunmasını gözetmek zorundadır; toplumsal gücü azalmasını diye, hatta belki de büyüsün diye çaba göstermek zorundadır; ve bu anlamda toplumsal güç oyunu içerisinde o da taraftır. İşlevinin özgünlüğü sayesinde çıkarları bütün toplumsal yapılanmanın güvenliğine ve işlerliğine bağlı olsa da, aynı zamanda kendi kişisel konumunu güçlendirmeye dönük bakış açısıyla bu yapılanma içerisinde tek tek kişileri kayırmak, bu yapılanma içerisindeki mücadelelerin üstesinden gelmek, ittifaklar kurmak zorundadır. Bu sırada da merkezi egemenin çıkarları hiçbir zaman toplumunun herhangi bir tabakasıyla ya da grubuyla *tamamen* özdeş hale gelmez. Çıkarları bir süreliğine şu ya da bu grupla birleşebilir, ama merkezi egemen kendini bu gruplardan biriyle çok fazla özdeşleştirecek, onunla herhangi bir grup arasındaki mesafe çok fazla azalacak olursa, er ya da geç kendi konumunun toplumsal gücü tehdit altına girer. Çünkü bu güç, belirttiğimiz gibi, bir yandan değişik gruplar arasında belirli bir denge ve toplumdaki değişik çıkarlar arasında belirli ölçüde işbirliği ve tutarlılık olmasına bağlıdır; ama öte yandan aynı zamanda, bunlar arasında güçlü ve sürekli gerilimlerin ve çıkar karışıklıklarının varolmasına da bağlıdır. Merkezi egemen

erk araçlarını ve desteğini, dar ya da geniş toplumsal çevresinin tek bir grubunu diğerlerinin aleyhine üstün ve güçlü konuma getirmek için kullandığı anda kendi konumunun altını oymuş olur; toplum içindeki tek bir grup ya da tabaka, diğer tüm gruplar karşısında kuşkuya yer bırakmayacak şekilde üstünlüğü elde ettiği ya da elinde tuttuğu zaman, bir üst koordinatöre olan ihtiyaç ve böylelikle taşıdığı işlevdeki egemenlik niteliği kaçınılmaz olarak erir; meğer ki bu grubun kendisi çok heterojen ve kendi içinde gerilimlerle yüklü olsun. Toplumunun ana grupları içindeki gerilimler, aralarındaki işbirliğini kendileri düzenleyebilecekleri ve ortaklaşa eylemler için birleşebilecekleri kadar azaldığı zaman da, merkezi egemenin konumu aynı ölçüde zayıflar ve altı oyulur. Bu en azından görece barışçı zamanlar için geçerlidir. Bütün toplumun ya da en azından toplumun en önemli gruplarının bir dış düşmanı ile mücadele edilmesi gerektiği zaman, iç gerilimlerin geri plana düşmesi merkezi egemen için de yararlı ve tehlikesiz olabilir.

Merkezi egemen ve onun aygıtı, tek kelimeyle ifade etmek istiyorsak, toplumu içerisinde kendine özgü bir çıkar merkezidir. Konumu onu sıklıkla, toplumunun en güçlü grubuyla özdeşleşmekten ziyade en güçlü ikinci grupla bağlantı kurmaya iter; ve çıkarı da toplumunun bölümleri arasında hem belirli bir işbirliğini, hem de belirli bir gerilimi gerektirir. Dolayısıyla konumu sadece toplumun genelindeki bu çeşitli formasyonlar arasındaki çift değerliliğin türüne ve fazlalığına bağlı olmakla kalmaz; bu formasyonların her biriyle ilişkisi bizzat çift değerlidir.

Bu şekilde oluşan toplumsal aygıtın temel şeması hayli basittir. Tekil egemen, yani kral, tek olarak her zaman, efendisi ya da en üst hizmetkârı olduğu toplumsal bütünden kıyas kabul etmez ölçüde zayıftır. Nasıl ki başka her tekil kişi de karşılıklı birbirine bağlı insanlar örgüsü karşısında güçsüz ise, [kral da] bütün toplum ya da sadece önemlice bölümleri birlik halinde onun karşısına çıkacak olsa, aynı şekilde onların baskısı karşısında aciz kalacaktır. Tek bir insanın bir toplumun merkezi egemeni olarak eşsiz konumu, egemenliğinin bolluğu, belirtmiş olduğumuz gibi, bu toplumun insanların

çıkarlarının kısmen aynı, kısmen de karşıt yönlerde bulunmasından, eylemlerinin hem birbirine uyarlı hem de birbirine karşı olmasından dolayıdır; bu konum, görece farklılaşmış bir toplumsal birliğin içerisindeki sosyal ilişkilerin temeldeki çift değerliliğiyle açıklanabilir. Bazı koşullar altında bu ilişkilerin olumlu yönü baskındır ya da en azından olumsuz yön tarafından perdelenmemiştir. Ama olumsuz yönün baskın hale gelmesine giden yolda öyle geçiş evreleri vardır ki, çıkar karşıtlıkları öylesine büyür ki, eylemlerin ve çıkarların varlığını sürdürmekte olan karşılıklı bağımlılığı, katılımcıların bilincinde, önemini tamamen kaybetmez ama geri plana düşer. Böylelikle ortaya çıkan eklemlenme şekli yukarıda tasvir edildi: toplumun çeşitli bölümleri sosyal güç bakımından yaklaşık olarak teraziye dengelemektedir; aralarındaki gerilimler bir dizi irili ufaklı mücadelede ifade bulur; ama hiçbir taraf ötekini yenemez ya da yok edemez; bir tarafın çıkarlarının her güçlenişi ötekinin sosyal varoluşunu tehdit ettiğinden bir araya gelemezler; sosyal varoluşları karşılıklı bağımlı olduğundan ayrılamazlar. Bu, krala, tepedeki adama, merkezi egemene, optimum erk sağlayan durumdur. Ve onun özgül çıkarlarının nerede bulunduğunu da açıkça ortaya koyar. Güçlü karşılıklı bağımlılıkların ve güçlü antagonizmaların bu iç içe geçmişliğinden, tek bir toplum mühendisinin eseri olsaydı tehlikeli ve aynı zamanda önemli ve gaddar bir icat sayılabilecek olan bir toplum aygıtı ortaya çıkar. Tarihin bu evrelerindeki tüm sosyal oluşumlar gibi bu da, tek bir insana en üst koordinatör olarak özel bir egemenlik bolluğu sağlayan bu “krallık aygıtı” da, toplumsal süreçlerin akışı içerisinde tamamen zamanla ve planlanmaksızın oluşur.

Bu aygıtı bir örnekle canlandırmanın en basit yolu, bir halatın iki ucundan çeken insanların tablosundan yola çıkmaktır. Terazinin iki kefesini yaklaşık olarak dengeleyen gruplar, sosyal güçler, bir halatı germektedir. Her iki taraf da var gücüyle diğerine karşı koymaktadır; durmaksızın birbirlerini çekmektedirler; ama tarafların hiçbirisi diğerini mevziinden önemli ölçüde oynatamaz. Bu had safhadaki gerilim durumunda aynı

halatı karşıt yönlere doğru çeken, ama aynı zamanda bu halatla birbirine bağlı insanlar arasında, çekişen gruplardan hiçbirine tam anlamıyla mensup olmayan, bireysel gücünü kâh bu yönde kâh öteki grubun yönünde kullanabilecek ve bu sırada halatın gerginliğinin azalmamasına, taraflardan hiçbirinin diğeri karşısında kesin bir üstünlük kazanmamasına dikkat eden bir kişi varsa, o zaman bütün bu gerilim örgüsünü idare eden de o olur; kendi başına, birlik halindeki grupları harekette geçirmek bir yana, tek tek gruplardan ne birini ne de ötekini hareket ettirebilecek tek bir insanın minimum güç harcaması, toplumsal güçlerin bu dizilişinde bütünü hareket ettirmeye yeterlidir. Neden yeterli olduğu açık: Bu denge aygıtı içerisinde gizli olarak muazzam güçler bağlı durumdadır; bir tetikleyici olmaksızın etki edemezler. Tek bir kişinin parmağı, karşı tarafın bağladığı güçleri tetikler; aynı yönde etki eden gizli güçlerle birleşerek onlara küçük bir ağırlık fazlalığı kazandırır. Bu da onların görünür hale gelmesini sağlar. Toplumsal aygıt bu diziliş içerisinde, direksiyondaki tek bir kişinin sarf ettiği en küçük gücü otomatik olarak kat be kat büyüten bir tür güç istasyonu oluşturur. Ama bu aygıtın uzunca bir süre boyunca az çok aksamadan işleyebilmesi için bu aygıtın son derece ihtiyatla idare edilmesi gerekir. Aygıtı idare eden, onun yasasına tüm diğerkleri ile aynı ölçüde tâbidir. Karar serbestliği onlarınkinden fazladır, ama aygıtın yapılına son derece bağımlıdır; hiç de sınırsız değildir.

Bu, başlangıç için, toplumsal güçlerin bir merkezi egemene optimum erk sunan dizilişinin şematik bir tasvirinden öte değildir. Ama bu tasvir açıkça ve belirgin olarak, onun toplumsal konumunun temel yapısını gösterir. Merkezi organın, genellikle güçlü bir tekil kişi egemenliğinde ifadesini bulan optimum gücüne ulaşması tesadüfen, kişi olarak güçlü bir hükümdar doğduğu zaman değil, belirli bir toplumsal yapılanış bunun fırsatını sunduğu zaman gerçekleşir. Bu şekilde büyük ve farklılaşmış bir toplum üzerinde bir merkezi egemene bırakılan görece büyük karar serbestliği, onun sosyal gerilimlerin çapraz ateşi arasında duruşuyla, egemenlik bölgesi içinde bir-

birlerini dengede tutan farklı yönlerdeki çıkar ve hırslarla oynayabilmesiyle ortaya çıkar.

Şema elbette fiili nesnel durumu bir dereceye kadar basitleştiriyor. Her toplumun oluşturduğu gerilim alanı, bir ölçüde farklılaşmış insan örgülerinde her zaman bir dizi grup ve tabakanın birlikteliği ve karşıtlığı tarafından meydana getirilir. Ama bu çok kutuplu gerilimin merkezi egemenin konumu açısından önemi, şemanın gösterdiği iki kutuplu gerilimden farklı türden değildir.

Toplumun değişik bölümleri arasındaki antagonizma elbette yalnızca bilinçli bir mücadele biçiminde olmaz. Burada da belirleyici olan, gerilimleri üreten, planlardan ve bilinçli olarak seçilmiş mücadele hedeflerinden ziyade, anonim eklemlenme mekanizmalarıdır. Birkaç örnek vermek gerekirse, Ortaçağ'ın sonunda feodal şövalye beylerin çoğunluğunu yokuş aşağı yuvarlayan, burjuva-kentsel çevrelerin bilinçli saldırılarından ziyade, ilerleyen parasallaşma ve ticarileşme mekanizmalarıdır. Ama para örgülerinin gelişmesiyle oluşan antagonizmalar tek tek insanların ya da grupların planlarında ve mücadele hedeflerinde hangi şekilde ifade bulursa bulsun, onlarla birlikte güçlenen kentsel tabakalar ile, toprağın işlevsel olarak daha zayıf hale gelen efendileri arasındaki gerilim de artar; bu eklemlenme örgüsünün ve bu gerilimin büyümesiyle birlikte de, rekabet mekanizması yoluyla bütünün merkezi egemenleri haline gelenlerin, kralların karar serbestisi de artar ve krallar nihayet burjuvazi ile soylular arasında denge gözeterek, mutlakiyetçi krallık ile optimum güçlerine ulaşırlar.

19. Yukarıda, görece farklılaşmış bir toplumda, hem de merkezi egemenler burada genel işlev bölümlü mekanizmaya diğer mevki sahiplerinden daha az bağımlı olmadıkları halde, mutlakiyetçi güce sahip bir merkezi erkin nasıl olup da oluştuğu ve ayakta kaldığı sorulmuştu. Krallık mekanizmasının şeması bunun cevabıdır. Bu iki bileşen olmaksızın artık bir toplumsal birliğin hiçbir merkezi mercii işleyemese bile, merkezi egemenlerin askerî güçleri, mülklerinin ve gelirlerinin büyüklüğü, onların bu evredeki toplumsal gücünü *tek başına*

açıklayamaz. Daha fazla farklılaşmış bir toplumda merkezi egemenlerin mutlakiyetçilik çağındaki gibi optimum bir güce ulaşabilmesi için ayrıca, toplumun içinde özel bir güçler dağılımı gereklidir.

Gerçekten de bir toplumsal kurum olarak krallık en büyük toplumsal gücüne, toplumsal tarihin, zayıflamakta olan bir soylu sınıfının yükselen burjuva gruplarıyla pek çok bakımdan rekabet etmek zorunda kaldığı ve taraflardan hiçbirinin diğerini ihtilafli alandan dışarı püskürtemediği evresinde ulaşır. 16. yüzyılın daha hızlı ilerleyen parasallaşması ve ticarileşmesi burjuva gruplarına muazzam bir ivme kazandırır; savaşçılar tabakasının büyük kısmının, eski soyluluğun, bir hayli aşağı inmesine neden olur. Toplumun bu ani dönüşümünün ifadesini bulduğu sosyal mücadelelerin sonunda, soyluluğun ve burjuva zümresinin bazı bölümleri arasındaki karşılıklı bağımlılık bir hayli artmıştır. Toplumsal işlevleri ve biçimsel yapıları da kesin bir dönüşüm içerisinde bulunan soylular şimdi, üyeleri kısmen öncekinden çok daha güçlenmiş ve yükselmek için hırslanmış olan bir üçüncü zümre ile karşı karşıyadır. Eski savaşçı soyluluğunun pek çok ailesinin soyu tükenir, pek çok burjuva ailesi soylu niteliği kazanır ve bizzat onların ardılları, bir iki nesil sonra, biçim değiştirmiş olan soyluluğun çıkarlarını, şimdi sıkışmış olan iç içeliğe uygun şekilde kaçınılmaz olarak [kendi içinde] birbirine karşı konumlanmış burjuva zümresine karşı temsil eder hale gelir.

Ama bu burjuva zümresinin ya da en azından uç gruplarının hedefi, -1789'un burjuvazisinin kalabalık bölümlerinin aksine- soyluluğun toplumsal bir kurum olarak ortadan kaldırılması değildir. Tek tek burjuva bireylerinin en yüksek hedefi, dediğimiz gibi, kendileri ve aileleri için tüm imtiyazlarıyla birlikte bir soylu unvanı almaktır; ve bir bütün olarak burjuvaziyi temsil eden uç gruplar kılıç aristokrasisinin imtiyazlarını ve itibarını kendilerine mal etmeye yönelirler; kategorik olarak soyluluğu ortadan kaldırmak değil, en iyi durumda yeni soyluluk olarak onların yerine ya da hiç değilse eski soyluluğun yanı başına geçmek istemektedirler. Üçüncü zümrenin

uç grubu, noblesse de robe* 17. ve özellikle de 18. yüzyıl boyunca, kendi soyluluklarının, kılıç aristokrasisinininki kadar iyi, önemli ve hakiki bir soyluluk olduğunu aralıksız vurgular dururlar. Ve bunda ifade bulan düşmanlık elbette yalnız kelime ve ideolojilerde dışa vurulmakla kalmaz. Arkasında, iki zümrenin temsilcileri arasında erk mevkileri ve erk üstünlükleri uğruna az çok gizli ve kesin sonuç vermeyen bir çekişme yatmaktadır.

O evrenin burjuvazisinin aşağı yukarı bugünkü ya da en azından dünkü burjuvazi ile aynı formasyon olduğu varsayımından yola çıkıldığında, başka bir deyişle “bağımsız tüccar”. burjuvazinin en tipik ve sosyal bakımdan en önemli temsilcisi sayıldığında, bu mutlakiyetçi rejimin sosyal konumlanışını kavramanın önünün tıkanacağı, burada yer yer vurgulandı. 17. ve 18. yüzyılda burjuvazinin sosyal olarak en nüfuzlu ve en fazla temsil gücüne sahip temsilcisi, en azından kıtanın büyük ülkelerinde, prens ya da kralın burjuva hizmetkârıdır, yani yakın ya da uzak ataları elbette zanaatkâr ya da tüccar olan, ama kendisi artık egemenlik aygıtı içerisinde makam benzeri bir konum işgal eden bir adamdır. Burjuvazinin tepe grubunu bizzat tüccar tabakaları oluşturmadan önce, üçüncü zümrenin tepesinde ilk önceleri -bizim dilimizde konuşacaksak- memurlar vardı.

Devlet mercilerinin yapılanışı ve karakteri tek tek ülkelerde kısmen hayli farklıdır. Eski Fransa’da burjuvazinin en ağırlıklı temsilcisi rantiyer ile memurun kendine özgü bir karışımıdır; devlet aygıtındaki bir mevkii parasıyla kişisel ve âdeta özel mülkiyeti olarak satın alan ya da babasından miras alan -ki aynı kapıya çıkar- bir adamdır bu. Bu makam temelinde bir dizi çok özel imtiyazdan yararlanır; örneğin bu mevkilerin pek çoğu vergi muafiyeti içerir; ve yatırılan sermaye, mevkiinin ona kazandırdığı makam ödeneği, maaş ya da başka ödentiler biçiminde kat be kat geri döner.

“Ancien régime” sırasında zümre meclislerinde burjuvaziyi temsil edenler, bu meclis toplantıları dışında da genel olarak

(*) ‘Makam (cübbe) soyluları’, karşıtı: ‘noblesse d’epe’ - kılıç soyluları - ç.n.

burjuvazinin sözcüsü, başka zümrelere ve krallara karşı çıkarlarının temsilcisi olanlar, bu tür “cübbeli” adamlardır. Ve üçüncü zümrenin sosyal ağırlık, toplumsal güç bakımından nesi varsa, bu uç grubun taleplerinde, kendini sunuşunda, siyasi taktiğinde ifade bulur. Bu burjuva üst tabakasının çıkarları elbette her zaman diğer burjuva gruplarınıninkiyle tamamen özdeş değildir. Ama hepsinin ortak yanı -başka pek çok şeyin yanı sıra- özellikle bir çıkardır: çeşitli imtiyazlarının sürdürülmesidir. Çünkü özel haklar, imtiyazlar, sadece soylunun ya da makam sahibinin özelliği değildir; o dönemde tüccarın da varoluşu imtiyazlara dayanmaktadır; lonca zanaatkârlarının varlığı da imtiyazlara bağlıdır. Bu imtiyazlar özelde hangi niteliklere sahip olursa olsun, burada herhangi bir anlamda sosyal ağırlık olarak hesaba katılan burjuvazi, 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar, tıpkı soyluluğun kendisi gibi, özel haklarla nitelenen ve ayakta tutulan zümresel bir formasyondur. Ve işte burada belirli bir açıdan, bu burjuvazinin karşıtına, soyluluğa karşı hiçbir zaman kesin darbeyi vuramamasına neden olan o eklemlenme mekanizmasına rastlarız. Soyluluğun şu ya da bu tekil özel hakkına karşı mücadele edebilir; ama soyluluğu özel bir zümre kılan, toplumsal kurum niteliğindeki imtiyazların kendisini hiçbir zaman ortadan kaldıramaz ve kaldırmak da istemez; çünkü her şeyden çok önem verdiği, kendi sosyal varoluşunun sürdürülmesi de, aynı şekilde imtiyazlarla sürdürülmekte ve korunmaktadır.

Ne zaman ki toplumun hücresel yapısında toplumsal tabanını artık zümresel imtiyazların teşkil etmediği burjuva varoluşları gittikçe daha güçlü bir şekilde öne çıkar, bununla bağlantılı olarak da toplumun gittikçe daha büyük bir sektörü, hükümet tarafından garanti edilmiş ya da yaratılmış özel hakları, işlev bölümlü sürecin bütün akışını ağır derecede aksatan bir şey olarak görürse, ancak o zaman soylulukla mücadele edebilecek olan, yalnız tek tek soylu imtiyazlarını değil, toplumsal kurum olarak soylu imtiyazlarını ortadan kaldırmak isteyen sosyal güçler mevcut olur.

Ama artık bu imtiyazlarla kurum olarak mücadele eden yeni

burjuva grupları, bunu bilseler de bilmeseler de, aynı zamanda eski burjuva formasyonlarının, zümresel burjuvazinin temeline de el atmış olurlar. Bu imtiyazlar ve onların bütün zümresel örgütlenme biçimi, yalnızca karşısında imtiyazlı bir soylular zümresi bulunduğu sürece toplumsal bir işleve sahiptir. Zümreler, aynı toplumsal düzenin düşman ya da daha doğrusu çift değerli kardeşleri, karşılıklı bağımlı hücreleridir. Birinin kurumu imha edildiğinde otomatik olarak ötekinkini de çöker; bu düzen bir bütün olarak çöker.

Gerçekten de 1789 devrimi *tüm olarak* burjuvazinin *tüm olarak* soyluluğa karşı bir mücadelesi değildir, basitçe. Bu devrimle, soylu zümresinin sosyal varoluşu ile birlikte, zümresel burjuvazinin, en başta da cübbe burjuvazisinin, yani üçüncü zümrenin imtiyazlı makam sahibinin ve eski zümresel lonca zanaatkârlığının sosyal varoluşu da yok olur. Ve bu ortak son, önceki evredeki tüm sosyal düğümlemleri, özgül güç konumlanışını bir çırpıda aydınlatır. Yukarıda belirli sosyal tabakaların karşılıklı bağımlılığı ve çıkarlarının çift değerliliği, böylelikle ortaya çıkan denge aygıtı ve merkezi erkin toplumsal gücü hakkında şimdilik çok genel olarak söylenenler burada örneklenir. Mutlakiyetçilik çağındaki burjuvazinin siyasi önem taşıyan bölümleri, gayet yavaşça eskisinden farklılaşan, zümresel olmayan yeni bir burjuvazinin ortaya çıkışına kadar, eylem ve düşünceleriyle tamamıyla zümresel bir düzenin varlığına ve özgül dengesine bağlıdır. Tam da bu yüzden, soylularla ve tabii birinci zümreyle, ruhbanlarla olan her türlü çatışmalarında, tıpkı onlar gibi, sürekli çift değerli çıkarlarının prangasıyla karşılaşır. Soylularla çıkar mücadelelerinde hiçbir zaman, kendilerine de zarar vermeksizin fazla ileri gidemezler; kurum olarak soylulara indirilecek her kesin darbe tüm devlet ve toplum aygıtını sarsacak ve böylelikle bir bumerang gibi, bizzat bu imtiyazlı burjuvazinin mevcut sosyal varoluşunu vuracaktır. Tüm imtiyazlı tabakaların, birbirlerine karşı mücadeleyi fazla ileri götürmemekten aynı ölçüde çıkarı vardır; hepsinin de korkacağı en büyük şey, tüm toplum aygıtının derinlemesine sarsılması ve dengelerinin değişmesidir.

Ama aynı zamanda birbirleriyle mücadeleden de kaçınmazlar; çünkü çıkarları, bir yandan aynı yöndedir, başka pek çok noktada ise yüz seksen derece karşıtlık içindedir. Sosyal ağırlıklar aralarında öylesine dağılmıştır ki, bir kısmı, öteki kısmının her üstünlüğünü, öteki tarafa en küçük erk üstünlüğü sağlayabilecek her şeyi tehdit olarak hisseder. Buna uygun olarak da, çeşitli grupların üyeleri arasında bir yandan nezaket ve hatta dostluk ilişkileri eksik değildir; ama öte yandan iki zümrenin temsilcileri, özellikle de tepe grupları arasındaki ilişki tüm “ancien régime” boyunca son derece gergin kalır. Her biri ötekinden korkmaktadır; her biri ötekinin attığı adımları daima dışa vurmadığı bir güvensizlikle izler. Dahası, soylular ile burjuvazi arasındaki bu en ağırlıklı gerilim eksenini, hiç de daha az çift değerli olmayan bir dizi başka gerilimin arasına gömülü durumdadır. Dünyevi egemenlik aygıtının makam hiyerarşisi sürekli olarak kilisenin makamlar hiyerarşisiyle, erk yetkileri ve itibar için verilen açık ya da gizli bir rekabet mücadelesi içerisinde. Ruhban zümresi belirli noktalarda tekrar tekrar şu ya da bu soylu çevresiyle çarpışır. Böylece de bu çok kutuplu denge sistemi içerisinde hem de son derece çeşitli ve sıklıkla önemsiz vesilelerle, çok çeşitli ideolojik kılkıklar altında, sürekli küçük patlamalar ve çarpışmalar, sosyal güç denemeleri meydana gelir.

Kral ya da vekili ise bütün bu düzeneği, ağırlığını bir o yönde, bir öteki yönde kullanarak yönlendirip idare eder. Toplumsal gücünün bu kadar büyük olmasının nedeni ise, bu toplumsal örgünün ana grupları arasındaki yapısal gerilimin, ortak meselelerinde ve böylelikle de kralın kendisine karşı kararlı bir ortak eylemde dolaysız anlaşmalara varmalarını önleyecek kadar büyük olmasıdır.

Bu dönemde burjuva ve soylu gruplarının krala karşı bu türden bir ortak eylemi tek bir ülkede başardıkları bilinir: İngiltere’de. Burada, İngiliz toplumunun, zümreler arasındaki gerilimleri azaltan ve burjuvalarla soyluların bazı kısımları arasında istikrarlı ilişkilere imkân veren özel yapılanış özgünlükleri neler olursa olsun; birtakım dalgalanmaların sonunda

merkezi egemenin karar serbestliğinin sınırlanmasına varan sosyal konumlanması, diğer ülkelerde merkezi erkin o büyük toplumsal güce, mutlakiyetçi biçime hangi eklemlenme konumlanması temelinde eriştiğini bir kere daha ortaya koyar.

16. yüzyılda ve 17. yüzyılın başlarında Fransa'da da, krallığın tehditkâr ölçüde büyüyen erkine karşı son derece farklı sosyal kökenden insanların birleşmesi ve farklı sosyal formasyonların ortak hareket etmesi yönündeki girişimler eksik değildir. Hepsi de başarısızlığa uğrar. Bu iç savaşlarda ve isyanlarda, değişik zümresel grupların, kral ve kral temsilcilerinin karar serbestliğini sınırlama arzusunun -Fransa'da da- ne kadar güçlü olduğu gayet açık bir şekilde kendini gösterir. Ama aynı zamanda bu gruplar arasında, bu yöndeki ortak bir hareketi önleyen düşmanlıkların ve çıkar karşıtlıklarının ne denli güçlü olduğu da aynı ölçüde belirgin görünür. Her biri krallığı kendi lehine sınırlamak istemektedir ve her birinin gücü ancak, bir diğerinin bunu başarmasını önleyebilecek kadardır. Hepsi de karşılıklı olarak birbirlerinin hareketini kollar ve buna uygun olarak sonuçta kendilerini teslimiyet halinde, güçlü bir krala ortaklaşa bağımlılık konumunda bulurlar.

Başka bir deyişle, burjuva gruplarını işlevsel olarak güçlendiren, soylu gruplarını işlevsel olarak zayıflatan o büyük toplumsal dönüşüm içerisinde, her iki işlev grubunun -üçüncü gruplarla ve kendi içlerinde olan tüm gerilimlere rağmen- genelde ve toplamda toplumsal güç olarak birbirini dengelediği bir evre vardır. Böylelikle de fiiliyatta kısa ya da uzun süreliğine, yukarıda "krallık mekanizması" olarak tarif edilen o eklemlenme aygıtı oluşur: İki ana grup arasındaki karşıtlıklar, aralarında kesin bir uzlaşmaya imkân vermeyecek ölçüde büyüktür; ve ağırlık dağılımının türü olduğu kadar, toplumsal varoluşlarındaki karşılıklı bağımlılığın sıklığı da, kararlı bir mücadeleye ve içlerinden birisinin açık bir hâkimiyet konumuna izin vermez. Böylece, ne anlaşılabilecek ne de birbirleriyle var güçleriyle mücadele edebilecek durumda olduklarından, kendileri üretmedikleri tüm kararları bir merkezi egemene bırakmak zorunda kalırlar.

Bu aygıt, belirtildiği gibi, toplumsal süreçlerin akışı içerisinde körlemesine ve planlanmaksızın oluşur. İyi ya da kötü idare edilmesi ise büyük ölçüde, merkezi egemen işlevinin üzerine düştüğü kişinin kendisine bağlıdır. Aygıtın nasıl oluştuğunu ve mutlakiyetçi kral mekanizması hakkında genel olarak söylenmiş olanları örneklemek bakımından burada birkaç tekil tarihsel olguya işaret etmekle yetinmek durumundayız.

20. Dokuzuncu ve onuncu yüzyılların toplumunda iki özgürler tabakası vardır, ruhban ve savaşçılar. Onların altında yer alan ve silah taşımayan, özgürlükten az ya da çok yoksun olanlar kütlesi, toplumun varlığı onların faaliyetine bağımlı olsa bile, toplumsal hayata aktif olarak katılmazlar. Savaşçıların, yani az çok kendine yeterli mülk sahiplerinin, bir merkezi egemenin koordinasyon etkinliğine ihtiyacı, belirttiğimiz gibi, Batı Frank bölgesinin özel koşullarında pek azdır. Ruhbanın krala ihtiyacı, son derece çeşitli nedenlerden ötürü çok daha fazladır. İmparatorluğunkinden farklı olarak Batı Frank bölgesinin kilisesi hiçbir zaman çok büyük bir dünyevi güce ulaşmadı. Başpiskoposlar burada dük haline gelmediler. Kilisenin tepesindekiler burada genelde, rekabet halindeki bölgesel egemenler sisteminin dışında durur ve öyle kalırlar. Merkezi egemenin zayıflamasına yönelik merkezkaç çıkarlar bu nedenle fazla güçlü değildir. Ruhbanın mülkleri dünyevi egemenlerin egemenlik bölgelerinin arasında az çok dağınık halde bulunmaktadır. Onların saldırı ve ihlallerine aralıksız maruz kalırlar. Dolayısıyla kilisenin isteği merkezi bir erktir, kendisini dünyevi şiddete karşı koruyacak kadar erk sahibi bir kraldır. Tüm bölge boyunca aralıksız alevlenen düşmanlıklar, küçük ve büyük savaşlar, bu dönemde elbette daha sonraki dönemlere oranla çok daha fazla savaş yeteneğine ve savaşma arzusuna sahip olan, ama en azından savaşlarla ve savaş için yaşamayan keşişler ve diğer kilise üyeleri için son derece istenmeyen şeylerdir. Bu düşmanlık ve savaşlar sıklıkla da onların sırtından gerçekleşir. Ve tüm ülkede kötü muameleye, hakarete uğramış, hakları kısıtlanmış rahip ve manastır yönetimleri sık sık yargıç olarak krala başvururlar.

İlk Capet kralları ile kilise arasındaki nadiren bozulan güçlü ilişki hiç de tesadüfi değildir; ayrıca yalnızca ilk Capetlerin kişisel inançlarının güçlülüğünden kaynaklanmaz, aksine aynı zamanda aşikâr bir çıkar konumlanışının ifadesidir de. Kralın itibarı bu evrede, aynı zamanda başka ne anlama gelirse gelsin, daima rahiplerin savaşçılar kastından insanlarla çatışmasının da bir aletidir. Kralın vaftizi, kutsanması ve taç giymesi gittikçe daha belirgin bir şekilde kilisenin yatırım seremonisiyle belirlenir; krallık bir tür kutsal nitelik kazanır; bir bakıma kilisenin bir işlevi haline gelir. Burada, dünyevi ve ruhani merkezi erklerin kaynaşmasının başka toplumlardaki benzer fenomenlerden farklı olarak yalnızca bu tür başlangıçlar halinde kalmasının, bu gelişme doğrultusunun çok geçmeden kesintiye uğramasının nedenleri arasında Hristiyan kilisesinin yapılanışının rolü hiç de az değildir. Bu kilise, dönemin çoğu dünyevi egemenlik alanından daha eskidir ve örgütsel olarak da daha sıkı yapılanmıştır; dünyevi hâkimiyeti ve başka herkes üzerindeki merkezi erkini ruhani hâkimiyet ile birleştirme iddiasını gittikçe daha açık bir şekilde öne süren kendi reisi vardır; buna uygun olarak da papa ile belirli bir bölgenin dünyevi merkezi egemeni arasında er ya da geç bir rekabet durumu ve hâkimiyet mücadelesi ortaya çıkar; bu mücadele her yerde, papanın ruhani hâkimiyet konumuna geri püskürtülmesiyle, imparator ve kralların dünyevi niteliğinin yeniden daha saf bir şekilde öne çıkmasıyla, bunların kilise hiyerarşisine ve kilise ritüeline oturtulması yönündeki başlangıçların, tamamen yok olmaksızın, güdükleşmesiyle sonuçlanır. Ama bu tür başlangıçların Batı dünyasında da meydana gelmiş olması, -özellikle de tarihsel yapıların kıyaslanması ve dünyanın değişik toplum süreçleri arasındaki farkların çözümlenmesi açısından- belirli bir ilgiyi hak ediyor.

Batı Frank kralları ise bu evrede ilk önceleri, yukarıda sözü edilen işlevlerinin yapılanış yasasına uygun olarak, kiliseyle çok yakın ilişki içindedirler. Daha güçlü ve daha tehlikeli grupla çatışma içerisinde, daha zayıf olan ikinci güçlü grubu dayanak alırlar. İsmen tüm diğer savaşçıların tımar beyidirler.

Ama diğ er büyük beylerin egemenlik bölgesi içerisinde ilk önceleri onların hemen hemen hiçbir erki yoktur ve kendi teritoryumları içerisinde bile erkleri hayli kısıtlıdır. Kraliyet hanedanının kiliseyle sıkı bağı, başka bölgesel egemenlerin sahaları içerisindeki manastırları, ba rahiplikleri ve piskoposlukları krallığın kaleleri haline getirir; kilise örgütlenmesini tüm ülke üzerindeki ruhani nüfuzunun bir parçasını kullanabilmesini sağlar; krallar ruhbanın yazı h nerlerinden, siyasi ve örgütsel tecrübe hazinelerinden ve hiç de daha az önemli olmayan mali g   lerinden pek çok bakımdan yararlanırlar. Erken Capet dönemindeki kralların kendi teritoryumları dışındaki gelirlerinden başka birtakım “kraliyet gelirleri” elde edip etmedikleri, tüm Batı Frank kraliyet bölgesinden vergiler alıp almadıkları sorusu cevapsız bir sorudur; bu türden gelirleri varsa bile, bunların kendi hane bölgelerinin gelirlerine katkısı pek kayda değer değildir. Ama bir şey kesindir: Kendi teritoryumları dışındaki bölgelerdeki kilise kurumlarından ödentiler alırlar, örneğin ataması yapılmamış bir piskoposluğun gelirleri krala gönderilir ya da zaman zaman olağan üstü meselelerde özel yardımlar yollar. Ve geleneksel kraliyet hanedanına rakip haneler karşısında erk üstünlüğü sağlayan bir şey varsa, ilk dönem eleme mücadelelerinde kendi teritoryumları içerisinde tam da yine Capetlerin yükselmesine katkıda bulunan bir etken varsa, o da ismen merkezi egemen olanların kilise ile girdikleri bu ittifaktır. Muazzam merkezkaç eğilimleri barındıran bu evrede tek tek kralların ömürlerinin ötesinde krallığın s rekliiliğini sağlayan toplumsal g   ler özellikle bu ittifaktan kaynaklanır. Ruhbanın merkezile menin toplumsal itici gücü olarak taşıdığı önem daha sonra, tamamen kaybolmaksızın, üçüncü zümrenin önemini artması  l s nde geriler. Ama bu evrede bile, toplumun değişik sosyal grupları arasındaki gerilimlerin, yani ilk önceleri ruhban tabakası ile savaşçılar tabakası arasındaki gerilimlerin, merkezi egemene nasıl yarar sağladığı, aynı zamanda da onun bu gerilimlere nasıl bağımlı olduğu, onların esiri olduğu da kendini gösterir. Aralarında ufak tefek çatışmalar eksik olmasa da, çok sayıdaki savaşçı beyin

sahip olduğu erk bolluğu, kral ile kiliseyi birbiriyle yakınlaşmaya zorlar. Kral ile kilise arasındaki ilk büyük çatışma, aralarındaki ilk gerçek erk mücadelesi ise ancak, kralın hazinesine burjuva kampından insan ve para bakımından daha zengin erk araçları akmaya başladığı zaman, Philipp Augustus'un zamanında meydana gelir.

21. Üçüncü bir zümrenin ortaya çıkmasıyla gerilim örgüsü karmaşıklaşır ve toplumun içindeki gerilim eksenini yer değiştirir. Nasıl ki, rekabet eden ülkelerin ya da bölgesel egemenlerin karşılıklı bağımlılık sistemi içerisinde her defasında, büyük güç merkezlerinden birinin ağırlık fazlası büyüyene ve pekişene kadar, diğer tüm antagonizmaların ikincil gerilimler olarak kendilerine bağlandığı belirli ana gerilimler öne çıkıyorsa, her egemenlik bölgesinin içerisinde de çok sayıda daha küçük gerilimin etrafında billurlaştığı ve zamanla şu ya da öteki taraf lehine ağırlık değiştiren belirli merkezi gerilimler vardır. 11. ve 12. yüzyılın ortalarına kadar savaşçılar ile ruhban arasındaki çift değerli ilişki bu merkezi gerilimler arasındayken, o yüzyıldan itibaren yavaşça ama sürekli olarak, savaşçılar ile kentli-burjuva grupları arasındaki antagonizma merkezi iç gerilim olarak ön plana çıkar. Bununla ve bunun ifade ettiği, toplumun tüm farklılaşmasıyla birlikte, merkezi egemen yeni bir anlam kazanır: Toplumun tüm bölümlerinin bir üst koordinatöre ihtiyacı büyür. Hâkimiyet mücadeleleri içerisinde savaşçılar tabakasından gittikçe daha fazla sıyrılan krallar, aynı zamanda bunlar ile kentsel tabakalar arasındaki gerilimler içindeki konumlarıyla da diğer savaşçılardan gittikçe daha belirgin bir şekilde ayrılırlar. Bu gerilim içerisinde hiç de açıkça, kökenleri bakımından ait oldukları savaşçıların tarafında yer almazlar. Ağırlıklarını terazinin kâh bu kâh öteki kefesine koyarlar.

Kentlerin komünal hakları kazanması bu yoldaki ilk kilometre taşıdır. Bu evrenin kralları, en başta da tüm temsilcileriyle birlikte VI. ve VII. Louis, tıpkı diğer feodal beyler gibi, oluşma yolundaki komünlere, özellikle de kendi hane hâkimiyetleri alanı içerisinde, güvensizlikle ve en azından "yarı düş-

manlıkla"²⁹ bakmaktadır. Krallar bu alışılmadık oluşumların yararını ancak zamanla kavrarlar; her zaman olduğu gibi, toplumun hücre yapısında üçüncü bir zümrenin ortaya çıkışının kendi fırsatlarında muazzam bir büyüme anlamına geldiğinin farkına varmaları zaman alır. Ama ondan itibaren, kendi çıkarlarına uygun düştüğü ölçüde, bu üçüncü zümrenin çıkarlarını büyük bir tutarlılıkla teşvik ederler. Özellikle de, burjuvazinin yönlendirilebilir malî kudretini teşvik ederler. Ama kentsel tabakaların ekonomik ve sosyal erkinin artmasını gecikmeksizin takip eden, kentlerin egemenlik işlevlerine yönelik hak iddialarına karşı, erkleri buna yettikçe ısrarla mücadele ederler. Krallığın ve burjuvazinin yükselişleri birbiriyle en sıkı işlevsel bağımlılık içerisindedir; kısmen bilinçli olarak, kısmen bilmeden, her iki sosyal konum birbirlerini karşılıklı yükseltir, ama aralarındaki ilişkiler de çift değerlidir ve hep öyle kalır; ikisi arasında düşmanca karşılaşmalar eksik olmamış ve ilk önceleleri, soylular ile burjuvazinin elbirliğiyle kralların tasarruf kudretini sınırlamaya çalıştıkları durumlar da olmuştur. Krallar tüm Ortaçağ boyunca tekrar tekrar, toplanan zümre temsilcilerinin rızasını almaya çalışmak zorunda oldukları durumlarda kalırlar; ve zümre meclislerinin seyri, gerek küçük bölgesel toplantılarda gerekse krallık ülkesinin geniş bölümlerinin temsil edildiği büyük toplantılarda, tüm yalpalamalara rağmen toplumun gerilimlerinin yapılanışının mutlakiyetçi dönemdenkinden henüz ne kadar farklı olduğunu belirgin olarak gösterir.³⁰ Zümre parlamentoları -İngilizce adını hatırlatmış olalım-, tıpkı burjuva-sanayi toplumunun parti parlamentoları gibi, değişik tabakaların temsilcileri arasında belirli amaçlar için dolaysız bir anlaşma mümkün olduğu sürece işler; dolaysız uzlaşmalar zorlaştığı, toplum içindeki gerilimler büyüdüğü ölçüde daha kötü işlerler; aynı ölçüde de merkezi egemenin erk fırsatları büyür. Gerçekten de, Ortaçağ dünyasının parasal ve

29 A. Luchaire, *Les communes françaises à l'époque des Capétiens directs*, Paris 1911, s.276.

30 Bu ve bir dizi başka kısımda belge metinleri yer darlığı nedeniyle azaltılmak zorunda kalındı. Yazar bunları bir ek ciltte toplayabileceği umundadır.

ticarî eklemlenmesinin zayıflığı karşısında ilk önceleri toprak sahibi savaşçı tabakaları ile kentsel burjuva tabakaları arasındaki karşılıklı bağımlılıklar da, antagonizmalar da, aralarındaki ilişkilerin düzenlenişini merkezi egemenlere bırakmak zorunda kalacakları türden değildir. Her zümre, şövalyeler olduğu kadar burjuvazi de ruhban da, kimle ne kadar temas ederse etsin, ilk önceleri çok daha belirgin şekilde, kendi bölgesinde kendi için yaşar. Değişik zümreler henüz o denli sık ve o denli dolaysızca aynı toplumsal fırsatlar için rekabet etmezler; burjuva tepe grupları da, soyluların, savaşçıların sosyal önceliğine karşı çıkacak kadar güçlü olmaktan çok uzaktır. Yükseliş halindeki burjuva unsurların krallığın yardımıyla şövalyeleri ve ruhbanı gittikçe daha dolaysızca konumlarından söküp attığı yalnızca bir yer vardır toplumda: egemenlik aygıtı içerisinde, yani, bizim dilimizle söylersek, memurların konumudur bu.

22. Krallığın toplumun genelinde olup bitenlere olan işlevsel bağımlılığı, egemenlik aygıtının gelişiminde, ilk önceleri kraliyet hanesinin ve aile hâkimiyet alanının idaresinde birer parça olmanın ötesine geçmeyen bütün o kurumların farklılaşmasında, özellikle açıkça gün ışığına çıkar. Özgürler toplumu asıl olarak yalnızca şövalyelerden ve ruhbandan oluşuyorsa, egemenlik aygıtı da özellikle şövalyelerden ve ruhbandan bir araya gelir; ki belirtmiş olduğumuz gibi, kilise kadroları ya da "clerics"* çoğunlukla kraliyet çıkarlarının sadık hizmetkârları ve temsilcileri, feodal beyler sarayda ve kraliyet idaresi içerisinde de sıklıkla kralın, onun erk konumunun pekiştirilmesinden ziyade kendi erk konumlarını geliştirmeyi düşünen rakipleridirler. Sonra, egemenlik aygıtının dışındaki savaşçı tabakası daha fazla farklılaştığında, eleme mücadeleleriyle birlikte büyük ve küçük feodal beyler birbirinden daha fazla ayrıştığında, bu konumlanış da büyüyen egemenlik aygıtının yapılanışına yansır: kurmaylarını ruhban ve küçük savaşçı hanelerinin üyeleri oluşturur; büyük feodal beylere artık yalnızca az sayıdaki birkaç konumda, örneğin bü-

(*) Günümüz Fransızca ve İngilizcesi'nde küçük memur - ç.n.

yük [istişarî - ç.n.] kurulun ya da daha yakın danışmanlar kurulunun üyeleri olarak rastlanır.

Özgür olmayanların kökeninden gelen unsurların Fransız merkezi aygıtının gelişimindeki rolünün, Alman merkezi aygıtının gelişimindekiyle aynı olmadığı anlaşılmakla birlikte, kraliyet idaresinde savaşçı ve rahiplerin altında yer alan tabakadan gelme insanlar da eksik değildir. Bu belki de, Fransa'da bu tabakanın içinde kent komünlerinin ve böylelikle de üçüncü bir özgürler zümresinin Almanya'da olduğundan daha erken bir dönemde bağımsız bir önem kazanmış olmasıyla bağlantılıdır. Her durumda, Fransa bölgesinde kentlerin büyümesiyle birlikte, kraliyet idaresindeki mevkilerde kentsel unsurların payı da artar ve bu unsurlar burada daha Ortaçağ sırasında egemenlik aygıtına giderek öylesine nüfuz ederler ki, çoğu Alman teritoryumunda bu düzeye yakın çağın ortalarına kadar ulaşmaz.

Bu aygıtı çifte yoldan ulaşırlar:³¹ Birincisi dünyevi mevkilerdeki, yani daha önce soylular tarafından işgal edilen mevkilerdeki oranlarının artmasıyla, daha sonra da ruhani mevkilerdeki, yani "clerc"ler arasındaki oranlarıyla. "Clerc" ifadesi aşağı yukarı 12. yüzyıl sonundan itibaren yavaş yavaş anlamını değiştirir; içindeki "kilise görevlisi" anlamı geri plana düşer ve giderek sadece, tahsil görmüş, Latince okuyup yazabilen bir adamı tanımlar. Varsın, ruhban meslek kariyerinin ilk basamakları henüz sadece bunun için gerekli ön koşulları oluşturuyor olsun. Ondan sonra da, idare aygıtının genişlemesiyle bağlantılı olarak gerek "clerc" tanımlaması, gerek üniversite öğreniminin belirli türleri gittikçe daha fazla sekülerleşir. Artık Latince yalnız ve yalnız ruhban olmak için değil, doğrudan doğruya memur olmak üzere de öğrenilir olur. Elbette hâlâ, yalnız ticari ya da örgütsel yetenekleri nedeniyle kralın meclisine girebilen burjuvalar da vardır. Ama burjuvaların çoğu egemenlik aygıtının yüksek kademelerine tahsil yoluyla, kilise ve Roma hukuku bilgileri sayesinde ulaşır. Tahsil, kentsel tepe tabakalarının oğulları için normal bir yükselme yolu haline

31 P. Lehugeur, *Philippe le Long (1316-1322). Le mécanisme du gouvernement*, Paris 1931, s.209.

gelir. Burjuva unsurlar yavaş yavaş egemenlik aygıtındaki soy-lu ve ruhban unsurları geriletir. Prens hizmetkârları tabakası, “memurlar” tabakası -Almanya’dan farklı olarak- istisnasız bir burjuva formasyonu haline gelir.

“En geç Philipp-Auguste’ten itibaren hukuk alimleri, gerçek birer ‘kanun şövalyesi’ [olarak] sahneye çıktı. Ondan sonraki zamanda feodal hukuku kilise ve Roma hukuklarıyla karıştırarak bundan monarşik hukuku yaratmakla uğraştılar... 1316 yılında otuz, 1359’da 104 ya da 105, 1361 yılında ise aşağı yukarı altmış yazıcıdan oluşan küçük bir ordu meydana getiren, devlet kürsüsünün bu yazıcıları her an kralın yakınında olup resmi suretler çıkarmaktan dolayı bazı avantajlar elde etmekteydi. Bunların büyük kütlesi gelecekte imtiyazlı noterleri, içlerindeki elit ise (Güzel Philipp yönetiminde üç, 1388 öncesinde on iki, 1406 yılında on altı, 1413 yılında sekiz kişi) gizli devlet memurlarının ya da maliye sekreterlerinin başlangıcını oluşturdu... Gelecek onlara aitti. Yüksek dereceli Pfalz memurlarının aksine bunların ataları yoktu, kendileri ata haline gelecekti.”³²

Kraliyet mülkünün büyümesiyle birlikte, sosyal konumları öncelikle hizmet konumlarına bağlı olan, zümresel itibarları, kişisel çıkarları krallığın ve egemenlik aygıtının çıkarlarıyla büyük ölçüde özdeş bir uzmanlar tabakası oluşur. Üçüncü zümrenin üyeleri, daha önceleri olduğu gibi ve şimdi de kilise üyelerinin daha sınırlı ölçüde yaptığı gibi, son derece çeşitli işlevlerde, kralın yazıcıları ve danışmanları olarak, vergi idarecileri olarak, üst mahkemelerin üyeleri olarak, merkezi işlevin çıkarlarını gözetirler ve kral politikasının sürekliliğini tek bir kralın ömrünün ötesinde ve sıklıkla da tacın belirli bir taşıyıcısının kişisel eğilimlerine rağmen güvence altına almaya çalışırlar. Burada da, burjuva tabakaları krallığı, krallar da burjuva tabakalarını yükseltir.

23. Ama soyluların egemenlik aygıtından neredeyse tamamen geri püskürtülmesiyle burjuvazi zaman içerisinde, top-

32 C. Dupont-Ferrier, *La formation de l'Etat français*, Paris 1934, s.93.

lumdaki denge koşulları açısından son derece büyük önem taşıyan bir erk konumuna ulaşır. Fransa'da, belirtmiş olduğumuz gibi, neredeyse ancien régime'in sonuna kadar, soylularla çatışmalarında burjuvaziyi temsil edenler zengin tüccarlar değildir, doğrudan doğruya loncalar da değildir, çeşitli formasyonlar içerisindeki memurlardır. Soyluların sosyal konumunun zayıflamasının, burjuvazinin güçlenişinin en belirgin ifadesi, yüksek memurların en azından 17. yüzyılın başından itibaren soylularla sosyal açıdan eşdeğer olma iddiasını yükseltmesidir. Gerçekten de bu dönemde soylularla burjuvazi arasındaki eklemlenme ve gerilim, merkezi egemene özellikle büyük bir erk sağlayacak güce ulaşmıştır.

Bu, yani merkezi aygıtın kentsel burjuvazinin oğullarıyla dolması, krallığın ve burjuvazinin yükselişlerinin işlevsel karşılıklı bağımlılığının ne kadar sıkı olduğunu en dolaysızca gösteren eklemlenme yapılarından bir tanesidir. Yüksek "kral hizmetkârlarının" zamanla oluşturmaya başladığı burjuva üst tabakası daha sonraları, 16. ve 17. yüzyılda öylesine bir toplumsal güç kazanmıştı ki, soylular ve ruhban ona birer karşı sosyal ağırlık oluşturmaya, dirençleriyle gücünü bağlamasa, merkezi egemen onların esiri olacaktı; kralların, özellikle XIV. Louis'nin ondan sonra bu gerilim aygıtıyla nasıl sürekli oynadığını gözlemlemek de zor değil. Önceki evrede ise henüz soylular ve ruhban zümresi -bu ilişkinin şimdiden burada da barındırdığı tüm çift değerliliğe rağmen- merkezi erk karşısında kentsel burjuvaziye oranla çok daha güçlü muhataplardır. Yükselme hırsıyla dolu burjuvalar tam da bu yüzden krallığın istekli oldukları kadar makbul yardımcılarıdır. Krallar merkezi aygıt ağıнын üçüncü zümreden insanların bir tekel konumuna dönüşmesini sağlar, çünkü bu zümrenin sosyal gücü henüz birinci ve ikinci zümreden daha azdır.

Kral ve burjuvazinin toplumsal güçlerinin büyümesi ile soyluların ve ruhbanın zayıflaması arasındaki karşılıklı bağımlılık, sosyal varoluşlarının malî eklemlenmelerini incelediğimiz zaman başka bir yönüyle kendini gösterir. Soyluların aleyhine gerçekleşen bu ağırlık kaymasının sadece pek az ölçüde burjuva

çevrelerinin bilinçli ve planlı eylemlerine dayandığı, daha önce de vurgulandı. Bu bir kere, soyluların çoğunluğunun tek bir soylu hanedana, kraliyet hanedanına bağımlı hale gelmesine ve böylelikle de bir anlamda burjuvazi ile aynı basamağa çıkmasına neden olan rekabet mekanizmasının bir sonucudur. Öte yandan ise her şeyden önce, ilerleyen parasal eklemelenmenin bir sonucudur. Para hacminin zikzaklar halinde ilerleyen büyümesiyle at başı olarak para değer kaybeder. Bu para çoğalması ile paranın değer kaybetmesi 16. yüzyılda olağanüstü hızlanır. Mülklerinin gelirleriyle yaşayan, gelirlerini paranın değer kaybetmesine tekabül eden ölçüde çoğaltamayan soylular yoksullaşır.

Din savaşlarının -bu son perdede burada değinmiş olalım- zayıflayan soylular için oynadığı rol, pek çok durumda iç savaşların düşüş halindeki tabakalar için oynadığı rol ile aynıdır: Bir süreliğine, kaderlerinin kaçınılmazlığının üstünü örterler. Hırgür ve huzursuzluklar, savaşta kendini kanıtlama, yağma seferleri imkânı ve kolay kazanç... bütün bunlar soylularda, tehdit altındaki sosyal konumunu koruyabileceği ve kendini düşüşten, yoksullaşmadan kurtarabileceği inancını yaratır. Anaforları içerisinde oraya buraya savruldukları ekonomik alt üst oluşlar, bunlara maruz kalanlar tarafından hemen hemen hiç sezilmez. Paranın çoğaldığını, fiyatların yükseldiğini görürler, ama buna anlam veremezler. Bu dönemin saraylı savaşçılarından biri olan Brantôme, bu havayı dile getirmiştir:

“...bu (iç) savaş Fransa’yı yoksullaştırmak bir yana,” der Brantôme³³ “onu her bakımdan zenginleştirdi, çünkü hiçbir işe yaramaksızın toprağın altına gizlenmiş duran sonsuz çoklukta hazineyi keşfetti ve ortaya çıkardı... ve onları öyle güzel gün ışığına çıkardı ve öylesine büyük miktarlarda iyi ve güzel sikkelere dönüştürdü ki, Fransa’da daha öncesinde görülen lira ve gümüş milyonlarından çok daha fazla altın milyonunun parladığı görüldü ve eskiden sadece birkaç düzine varken bu güzel hazinelerden dökülmüş çok daha fazla yeni, güzel ve nadide testonlar* ortaya çıktı. Hepsi bu kadar da değil: Talerlerini

33 Brantôme, *Œuvres complètes, publiées par L. Lalanne*, cilt. IV, s.328 vd.

sandıklarında saklı ve kilit altında tutan zengin tüccarlar, tefeciler, bankerler ve borç veren başkaları, hatta rahipler bile, muazzam faizler, fahiş tefe faizleri olmadıkça ya da temlik ve toprak rehinleri elde etmedikçe, gülünç fiyatlarla mülk ve bina satın almadıkça bundan keyif almaz ve iki katına bile borç vermezlerdi; bu yoldan yabancı memleketlerle savaşlar sırasında yoksullaşan ve servetini kullanan ya da satan asilzade gücünü tüketmiş, ısınmaya odun bulamaz olmuştı, çünkü o yağmacı tefeciler her şeyi alıp götürmüşlerdi. Ama bu iyi iç savaş onlara tekrar güç verdi ve tekrar yükselmelerini sağladı. Çünkü daha önce iki at ve küçük bir uşağıyla ülkeyi gezen kibar kökenli bir malûm asilzadeyi gördüm: Kendini tekrar öyle güzel toparlamıştı ki, onu iç savaş sırasında ve daha sonra altı ve yedi iyi atla dolaşır halde gördüler... *Ve böylece Fransa'nın bileği güçlü soyluları bu iyi iç savaşın merhametiyle ya da daha doğru söylersek, yağıyla tekrar gücünü kazandılar.*"

Gerçekte ise Fransız soylularının çoğunluğu, "yağıyla" durumunu düzelterceğine inandığı bu "iyi" iç savaştan dönüşünde kendini az ya da çok borç baskısı altında ve iflas halinde bulur. Hayat zorlaşır. Alacaklılar, zengin tüccarların, tefecilerin ve bankerlerin yanında özellikle de yüksek memurlar, cübbeliler, borç verilmiş paraların geri ödenmesi için baskı yaparlar; ellerinden geldiği her yerde soyluların mülklerini ve onlarla birlikte sıklıkla soylu unvanlarını ellerine geçirirler.

Mülklerini ellerinde tutan soylular ise çok geçmeden, gelirlerinin pahalı yaşantılarının masraflarını karşılamaya yetmediğini fark ederler:

"Çiftçilerine icar ödemeleri karşılığında toprak bırakan beyler aynı meblağı almaya devam ettiler, ama bunun değeri artık aynı değildi. Geçmişte beş fenike mal olan bir şey, III. Henri zamanında yirmi fenikti. Soylular farkında olmaksızın yoksullaştılar."³⁴

(*) 1513 ile XIII. Louis dönemi arasında basılan Fransız gümüş sikkesi - ç.n.

34 Mariéjol, *Henri IV. et Louis XIII.*, Paris 1905, s.2.

24. Burada ortaya konan toplumsal ağırlık dağılımı tablosunun anlamı açıktır. Toplum yapılanmasının uzun zamandır eski savaşı soylularının aleyhine ve burjuva tabakalarının lehine işleyen değişimi, 16. yüzyılda hızlanır. Birincilerin kaybettiği sosyal ağırlığı, ötekiler kazanırlar. Toplumdaki antagonizmalar büyür. Savaşı soylular kendilerini yerleşik oldukları konumdan püskürten süreçlerin gücünü kavramazlar; ama bu süreçler, artık gittikçe daha dolaysızca aynı fırsatlar için, her şeyden önce para için, ama para yoluyla da kendi toprakları ve sosyal öncelikler için rekabet etmek zorunda oldukları, üçüncü zümreden adamlarda cisimleşir. Böylelikle yavaş yavaş, tek bir kişiye, merkezi egemene optimum tasarruf erki kazandıran o denge aygıtı oluşur.

16. ve 17. yüzyılların savaşlarında, savaşı soyluların egemenlik ve erk iddialarının karşısına en güçlü şekilde karşı koyabilecek kadar zengin, ayrıca kalabalık ve böylelikle kudretli hale gelmiş olan, ancak savaşçıları, eli silah tutanları kendilerine dolaysızca bağımlı kılmaya ne yeteneği ne de yeterli gücü olan burjuva korporasyonları ile karşılaşırız. Yükselen burjuva tabakaları için sürekli bir tehdit oluşturabilecek kadar güçlü ve savaşkan olan, ancak kentli insan ve onun vergileri üzerinde tasarrufta bulunabilmek için artık fazla zayıf, özellikle de ekonomik bakımdan zayıf bir soylu zümresi görürüz. Bu dönemde idare ve yargı işlevlerinin artık tamamıyla soyluların elinden gitmiş olması, soyluluğun bu zayıflığına azımsanmayacak bir katkıda bulunur. Ama henüz toplumun hiçbir kısmı diğeri karşısında kalıcı olarak belirleyici bir ağırlık kazanmayı başaramaz. Bu durumda kral her defasında yeniden, başka grup ve kurumların tek başlarına başa çıkamadıkları tehditleri karşısında her tabaka ya da kuruma müttelik ve yardımcı olarak görünür.

Soylular ve burjuvazi elbette, çıkarları hiç de her zaman aynı yönde olmayan çeşitli grup ve tabakalardan oluşmaktadır. Bu iki zümre arasındaki birincil gerilimle, ister kendi içlerindeki gerilim olsun, ister bu gruplardan tek tek bazıları ile kilise arasında olsun, bir dizi başka gerilim iç içe geçer; ama tüm

Bu grup ve tabakaların varlığı aynı zamanda az ya da çok diğerlerinininkine bağımlıdır; şimdilik içlerinden hiçbirisi, mevcut düzeni bir bütün halinde devirebilecek kadar güçlü değildir; mevcut kurumlar çerçevesinde belirli bir siyasi nüfuz uygulayabilen tek kesim olan tepe gruplar, radikal bir değişime hiç mi hiç ilgi duymamaktadır. Ve gerilimlerin bu çeşitliliği krallığın egemenlik fırsatlarını iyice güçlendirir.

Elbette bu tepe gruplarının her biri, soyluların üst kesimi, saraylı “büyükler” ve aynı şekilde burjuvazinin üst kesimi, parlamentolar, hepsi kendi açılarından kral erkini kısıtlamak isterdi. Bu yöndeki gayretler ya da en azından fikirler, tüm “ancien régime” boyunca tekrar tekrar ortaya çıkar. Ama çıkarları ve arzuları birbirinin aksi yönlerde bulunan sosyal gruplar, krallığa karşı tavırlarında da ikirciklidirler. Bunun belirginleştiği vesileler eksik değildir; hatta soylu gruplarının kentli burjuva tabakalarıyla, özellikle de parlamentolarla, krallığın temsilcilerine karşı geçici ittifakları da eksik değildir. Ama zaman zaman kurulan bu tür ittifakların gidişi herhangi bir şey gösteriyorsa, o da dolaysız bir anlaşmanın zorluğu, gerilimlerin gücü ve aralarındaki rekabettir.

Örneğin “Fronde” ayaklanmasını hatırlayalım: XIV. Louis henüz reşit değildir. Mazarin hükmetmektedir. Son derece çeşitli sosyal gruplar bir kere daha, uzun bir zaman için son defalığına, krallığın başbakan tarafından temsil edilmekte olan kadiri mutlaklığına karşı hücumla geçmek üzere birleşir. Parlamentolar ve zümre soyluları, kentli korporasyonlar ve yüksek asiller sınıfından adamlar, hepsi birden krallığın zayıf anından, kraliçenin kardinal tarafından uygulanmakta olan hükümlerinden kendi lehlerine yararlanmaya çalışırlar. Ama bu ayaklanmanın tablosu fiiliyatta, tüm bu gruplar arasındaki ilişkilerin ne kadar gergin olduğunu yeterince açık seçik ortaya koyar. Fronde, bir tür sosyal deneydir. Güçlü merkezi erke şans tanıyan, ama merkezi erk istikrar kazandıktan sonra normalde göze görünmeyen bu gerilim aygıtının yapılışını bir kere daha açıkça sergiler: Müttefik rakiplerden birisi kendi lehine en küçük avantajı kazanır gibi görünmeye başla-

dığı anda, diğerleri kendilerini tehdit altında hissederler, ittifaktan ayrılırlar, eski müttefiklerine karşı Mazarin ile ortaklaşa mücadele ederler, kimileri de yeniden eski müttefiklerinin yanına geri döner. Bu insanların her biri, bu grupların her biri, kraliyet erkini daraltmak istemektedir; ama her biri bunu kendi lehine istemektedir; içlerinden her biri aynı zamanda, bir başkasının erkinin büyüyebileceğinden korkar. Sonunda - Mazarin'in bu gerilim aygıtının sunduğu fırsatlardan yararlanmaktaki becerikliliğinin payı az değildir bunda- eski denge o zamana kadarki kraliyet hanedanı lehine yeniden kurulur. XIV. Louis bu günlerin dersini asla unutmadı; bu dengenin korunmasını, mevcut sosyal farkların ve gerilimlerin sürdürülmesini, tüm seleflerinden çok daha bilinçli ve titiz bir şekilde gözettiler.

25. Ortaçağ sırasında uzun zaman boyunca kentsel tabakalar toplumsal konumları itibariyle savaşçı soylulardan kesin olarak daha zayıftır. Bu zamanda krallar ve toplumun burjuva kısmı arasındaki çıkar ortaklığı, kentler ile merkezi egemen arasında sürtüşmeler ve hatta savaşlar eksik olmayacak ölçüde güçlü değilse de, hayli fazladır; ve bu çıkar ortaklığının en görünür sonuçlarından bir tanesi, belirtildiği gibi, soyluların krallığın egemenlik örgütlenmesinden püskürtülmesi ve bu örgütlenmenin burjuva kökenli insanlarla dolmasıdır.

Daha sonra, parasal eklemleme ve tekel oluşumu ile birlikte soyluluğun toplumsal gücü burjuvaziye oranla azaldığında, krallar ağırlıklarını tekrar biraz daha fazla soylular lehine kullanır. Artık iyice tazyik eden burjuvazi karşısında soyluların yüksek bir tabaka olarak varlığını güvence altına alırlar; bunu tam olarak, soylular ile burjuvazi arasındaki sosyal farkları ve böylelikle de kendi egemenlik bölgelerindeki gerilim dengesini korumak için gerekli olduğu ölçüde yaparlar. Örneğin soyluların büyük kısmının vergi muafiyetini güvence altına alırlar, oysa burjuvazi bunun kaldırılmasını ya da en azından kısıtlanmasını istemektedir. Ama bu elbette, ekonomik olarak zayıf toprak sahiplerine, üst tabaka olma iddialarını ve onları ayırt edip görünür kılacak bir temsilin zorunluluklarını karşı-

layacak bir ekonomik temel sağlamaya yetmez. Toprak soylularının büyük kısmı vergi muafiyetine rağmen tüm “ancien régime” boyunca hayli sınırlı bir hayat sürer. Maddi refah bakımından burjuvazinin tepe tabakalarıyla pek boy ölçüşemezler. Resmî makamlar, özellikle de mahkemeler karşısında elverişli bir konumda değildirler; çünkü bu mevkiler burjuva kökenli insanlar tarafından işgal edilmektedir. Buna bir de kralların, soylu çevrelerindeki bir kısım toplumsal kanaatlerden de destek alarak, doğrudan ticaret yapan ya da tüccar olarak faaliyet gösteren bir soylunun, en azından bu faaliyet süresince soylu unvanını bırakmak ve soylu imtiyazlarından feragat etmek zorunda olduğu kuralında ısrar etmesi eklenir. Bu kural da elbette, sürdürülmesinden kralların da en az soylular kadar çıkar sahibi olduğu, burjuvazi ile soylular arasındaki mevcut farkların korunmasına hizmet etmektedir. Ama böylelikle aynı zamanda soylular için daha büyük refaha giden mevcut tek dolaysız yol da kapanmış olur. Soylular ticaretten ve makam sahibi olmaktan kaynaklanan zenginlikten, olsa olsa dolaylı olarak, evlilik yoluyla zaman zaman yararlanabilirler. Soylular ya da en azından soyluların küçük bir bölümü, krallığın yardımıyla sarayda zümresine yaraşır ve temsil niteliğine sahip bir yaşam düzeyine imkân veren ve aynı zamanda onu burjuva faaliyetlerine karışmaktan koruyan yeni bir tekel konumu elde etmeseydi, 17. ve 18. yüzyılda hâlâ sahip olduğu parıltı ve toplumsal önemi hiçbir şekilde sürdüremeyecek, ekonomik olarak güçlenen burjuvaziye ve belki de yeni bir burjuva soyluları zümresine kesinkes yenik düşecekti: Saray makamları, kraliyet hane idaresinin çok çeşitli makamları soylulara ayrılır; böylelikle yüzlerce ve nihayet binlerce soylu az ya da çok zengin gelir getiren mevkiler bulur; zaman zaman yapılan bağışlarla sergilenen kralların iltiması da buna eklenir; krala yakınlık bu mevkilere yüksek bir itibar kazandırır. Ve böylece kırsal soylular kalabalığının içinden, parıltı ve nüfuz bakımından burjuva tepe tabakalarıyla boy ölçüşebilecek bir soylu tabakası, saray soyluları öne çıkar. Nasıl burjuvazinin soylulardan zayıf olduğu bir zamanlar kraliyet idaresi krallığın yardımıyla

burjuva tabakalarının bir tekeli haline geldiyse, şimdi de soylular zayıflamakta olduklarından, yine kralların yardımıyla, saray makamları soyluların bir tekeli haline gelir.

Saray makamlarının istisnasız olarak soylularla doldurulması, tıpkı eskiden tüm diğer devlet makamlarının burjuvalarla doldurulmasında olduğu gibi, bir kerede ya da tek bir kralın planına göre gerçekleşmez.

IV. Henri ve henüz XIII. Louis dönemlerinde saray makamları da, tıpkı askeri görevlerin ve hele idare ve mahkeme makamlarının çoğunluğu gibi, satın alınabilir mevkilerdir ve böylelikle hamilinin mülkü olurlar; bu, krallık ülkesinin tek tek bölgelerindeki askeri amirlik mevkii olan valilik mevkii için bile geçerlidir. Elbette belirli durumlarda bu tür bir mevkiiin hamili makamını yalnızca kralın rızasıyla yürütebilir ve tabii ki şu ya da bu mevkiiin yalnızca kralın lütfuyla verildiği de olur; ama genelde, makamların satın alınma yoluyla doldurulması bu dönemde lütufla atamanın önüne geçmiştir. Ve soyluların büyük bölümü para sahipliği bakımından burjuvazinin üst tabakalarıyla hiçbir şekilde boy ölçüşemediğinden, üçüncü zümre ya da en azından onun içinden çıkmış olan ve ancak kısa zaman önce soylu unvanı almış olan aileler, yavaş yavaş ama kararlı bir şekilde saray makamlarına ve askeri mevkilere nüfuz ederler. Yalnız ülkenin büyük soylu aileleri, kısmen toprak mülkiyetlerinin büyüklüğü, kısmen kralın onlara ödemekte olduğu maaşlar sayesinde, böyle bir rekabete rağmen bu türden mevkilerde tutunmaya yetecek kadar gelire sahiptir.

Oysa bu durumda soylulara yardım etme eğilimi, XIII. Louis ve Richelieu'de olduğu kadar IV. Henri'de de açıkça seçilebilmektedir. Hepsi de, kendilerinin de soylu sınıfa dahil olduklarını bir an bile unutmazlar. Dahası, IV. Henri bir soylular ordusunun başında tahta geçmiştir. Ama soyluların aleyhine işleyen ekonomik süreçler karşısında onların da hayli aciz olmaları bir yana, krallık işlevinin kendi gerekleri vardır ve bu işlevin soylularla ilişkisi çift değerlidir. Richelieu ve tüm halefleri gibi IV. Henri de kendilerini emniyet altına almak için soyluları, siyasi bir nüfuz sağlayan tüm konumlardan mümkün

olduğunca uzak tutmak isterler ve tutmak zorundadırlar. Aynı zamanda soyluları toplumsal denge içerisinde bağımsız bir sosyal faktör olarak korumak isterler, korumak zorundadırlar.

Mutlakiyetçi sarayın ikiyüzlülüğü, kral ile soylular arasındaki bu ikircikli ilişkiye bire bir denk düşmektedir: Bu saray, soylulara hükmetmenin bir aletidir ve aynı zamanda da onun beslenmesinin bir aletidir. Çok yavaş bir şekilde bu yönde gelişir.

Bir soylular çevresinin ortasında yaşamak, IV. Henri için de gayet tabii bir alışkanlıktır. Ama politikası henüz, soyluların kralın lütfunu kazanmayı dileyen kesiminin sürekli sarayda bulunmasını kesinkes talep etmeye yönelik değildir. Herhalde ayrıca, daha sonraları XIV. Louis'nin yaptığı gibi böylesine muazzam bir saray devletini finanse etmeye, o ölçüde saray makamları, inayet ve maaş dağıtmaya yetecek kaynaklara da sahip değildir. Dahası onun zamanında toplumsal alan henüz hayli canlı bir hareket içerisindeydi. Soylu aileleri düşer, burjuva aileleri yükselir. Zümreler varlıklarını sürdürmektedir, ama üyeleri olan kişiler yoğun bir nöbet değişimi içerisindeydi. Zümreleri ayıran duvar gediklerle doludur. Sıklıkla, kökenlerinin şu ya da bu zümreye aidiyeti kadar, kişisel beceri ya da beceriksizlik, kişisel talih ya da talihsizlik de bir ailenin fırsatlarını aynı ölçüde belirlemektedir. Saraya ve saray makamlarına giriş kapıları da bu dönemde burjuva kökenli insanlara epeyce açıktır.

Soylular bundan şikâyet etmektedir. Bu makamların kendilerine mahsus tutulmasını dileyen ve öneren onlardır. Hem de yalnız bu makamlar değil. Başka pek çok makamda pay istemektedirler; egemenlik aygıtında kaybettikleri konumu geri kazanmak istemektedirler. 1627 yılında XIII. Louis'ye "soyluluğun yeniden tesisi ve güçlendirilmesi için dilekeler ve maddeler" başlığıyla bu yöndeki ayrıntılı öneriler içeren bir dilekçe sunarlar.³⁵

Bu dilekçede her şeyden önce, diğer tabakaların çoğunun kendilerini öfkeye kaptırdıkları bir zamanda tahtın korunmuş olmasının, Tanrı'nın yardımı ve IV. Henri'nin kılıcından sonra

soylular sayesinde olduğu belirtilir; ancak soylular buna rağmen, “şimdiye kadar düşmüş oldukları en acınası durumdadır... Yoksulluk onu ezmektedir... Avarelik onu günahlara sürüklemektedir... Sıkıntılı durum onu neredeyse umutsuz kılmıştır.”

Burada, iniş halindeki tabakanın tablosu pek az kelimeyle çizilmiştir. Tablo büyük ölçüde gerçekliğe uygundur. Çoğu mülk sahibi aşırı borçlanmıştır. Pek çok soylu aile tüm sahip olduklarını kaybetmiştir. Soyluların gençliği umutsuzdur; boşta kalanlardan kaynaklanan huzursuzluk ve sosyal baskı bu toplumun hayatının her alanında hissedilmektedir. Yapılması gereken nedir?

Bu durumun nedenleri arasında, soylular arasında birkaç adamın kendilerini büyük görmelerinden ve kibirlerinden dolayı kralda uyandırdıkları güvensizlik özellikle anılmaktadır; nihayet krallar bu nedenle üçüncü zümreyi yükselterek, bu tür soyluların erkini, kötüye kullanmış da olabilecekleri makam ve şeref payelerinin verilmesinde onları dışarıda tutarak azaltmak gerektiği görüşüne varmışlardır, böylece de o zamandan beri mahkeme ve vergi idaresi ellerinden alınan soylular kralın danışma mevkilerinden sürülmüşlerdir.

Nihayet soylular durumlarının iyileşmesi için, 22 madde arasında şunu da talep ederler: Krallık ülkesinin tek tek valiliklerindeki askeri amir mevkilerinin yanında özellikle de kraliyet hanesinin sivil ve askeri görevleri -yani sonraları gerçekten de sarayı soyluların bir iâşe kurumu haline getiren şeylerin omurgası- satın alınabilir olmaktan çıkarılmalı ve soylulara mahsus tutulmalıdır.

Soylular bu maddeler arasında ayrıca eyalet idaresi üzerinde belirli bir nüfuz ister ve özellikle buna uygun asilzadelerin, en azından tavsiye niteliğinde oy hakkı sahibi olarak ve maaş almaksızın, yüksek mahkemelere, parlamentolara girmesini talep eder; ve nihayet, malî kurulun, savaş kurulunun ve kraliyetin egemenlik örgütlenmesinin başka bölümlerinde üyelerin üçte birinin kendi saflarından seçilmesini de talep eder.

Bütün bu taleplerden, önemsiz küçük talepleri saymazsak, yalnızca bir tanesi gerçekleşir: Saray makamları burjuvaziye ka-

patıllarak soylulara mahsus tutulur. Diğer taleplerin hiçbiri, mütevazı bile olsa herhangi bir şekilde soyluların egemenliğe ya da ülkenin idaresine katılımına yöneldikleri ölçüde gerçekleşmez.

Pek çok Alman teritoryumunda soylular askeri makamların yanında daima idare ve mahkeme makamlarını da ister ve alırlar; en azından Reformasyondan itibaren onlara aynı şekilde üniversitelerde de rastlanır.³⁶ Burada, yüksek devlet makamlarının çoğu âdeta soyluların bir tekeli olarak kalır; dahası soylular ve burjuvalar başka pek çok devlet makamı içerisinde de kesin bir dağılım anahtarına göre genellikle birbirini dengeler.

Fransız merkezi aygıtında, belirtildiği gibi, iki zümre arasındaki gerilim ve sürekli açık ya da gizli çekişme, zaten öteden beri büyük bölümüyle soylular tarafından işgal edilen, ancak makamların satın alınabilir hale gelmesiyle burjuvalaşma tehlikesine giren, kelimenin dar anlamıyla saray aygıtının 17. yüzyılda nihai olarak soyluların bir tekel konumuna dönüşürken, buna karşılık tüm idare aygıtının burjuvazinin bir tekel konumu olarak kalmasında ifade bulur.

Daha Richelieu bile vasiyetinde, saraya girişi, “soylu kökenden gelmenin talihine sahip olmayanlara” kapatmayı tavsiye eder.³⁷ Nihayet XIV. Louis bu tür saray makamlarına burjuvaların erişim imkânlarını son derece daralttı; ama o da tamamıyla kapatmadı. İçerisinde bir bakıma soyluların ve krallığın toplumsal çıkarlarının karşılıklı olarak birbirini sınyayıp tarttığı çok sayıdaki hazırlık hareketinden sonra, saray böylelikle bir yandan soyluların iâşe kurumu olarak, öte yandan eski savaşçılar tabakasına hükmetme ve onları ehlileştirme kurumu olarak belirgin biçimini kazandı. Dizginsiz şövalye hayatı nihai olarak geride kalmıştır.

Soyluların büyük kalabalığı için o andan itibaren yalnızca ekonomik temel daralmakla kalmaz, etki alanı ve yaşam ufku da daralır. Az ya da çok kısıtlı bir gelir getiren kendi toprak mülküyle sınırlı kalırlar. Bu daralmanın tamamlayıcısı olarak,

36 Bkz. örn. Ad. Stölzel, *Die Entwicklung des gelehrten Richtertums in deutschen Territorien*, Stuttgart 1872, s.600.

37 Richelieu, *Politisches Testament* [Siyasi Vasiyet], 1. kitap, 3. bölüm, 1. kısım.

ordugâh düzeni ve savaşıta yer değişimi, en azından kısmen, ortadan kalkar. Savaşıta da artık özgür şövalye olarak kendi için değil, sıkı kurallara bağlı bir düzen içerisinde subay olarak çarpışır. Ve içlerinden birinin kalıcı olarak bu kırsal soyluluğun çevresinden çıkıp daha geniş ufuklu, daha büyük gelişme imkânlarına ve daha yüksek itibara sahip çevreye, saray soyluluğu çevresine ulaşması için çok özel bir talihli olay ya da özel ilişkiler gereklidir.

Soyluluğun bu küçük kısmı ise kral sarayında, Paris'in içinde ve çevresinde, daha kararsız bir yeni sıla bulur. IV. Henri ve XIII. Louis'ye kadar, saray çevresine dahil olan tek tek soylular için, ara sıra saraydaki ikametini kendi toprak mülkü ya da başka bir büyüğün mülkü üzerindeki ikametle değiştirmek henüz fazla zor değildir. O zamana kadar kırsal soyluluğun arasından öne çıkan daha geniş bir saray soyluluğu vardır gerçi; ama bu toplum daha fazla merkezileşmiştir. "Fronde"lerin ayaklanmasıyla erken yaşta tecrübe kazanan XIV. Louis soyluların kendisine olan muhtalığından ısrarla ve büyük bir tutarlılıkla yararlanır. "Bir çalkantının muhtemel liderleri olan ve şatoları toplanma yeri işlevi görebilecek herkesi doğrudan doğruya kendi gözü önünde bir araya getirmek..."³⁸ ister.

Versay'ın yapılış biçimi krallığın birbirine dolanmış iki eğilimine, soyluluğun bazı bölümlerinin iaşesini sağlama ve görü-nür bir şekilde öne çıkarma görevine olduğu kadar, ona hükmetme ve onu ehlileştirme görevine de mükemmel bir şekilde uygundur. Kral verir, iltimaslılarına ara sıra bolca da verir; ama itaat ister; soylulara, kendisinin dağıtacağı paraya ve diğer tüm fırsatlara olan bağımlılıklarını sürekli hissettirir.

"Kral," diye anlatır Saint-Simon anılarında,³⁹ "yalnızca yüksek soyluların sarayında toplanmasına dikkat etmekle kalmı-yordu, bunu daha küçük soylulardan da talep ediyordu. Le-ver'inde ve Coucher'sinde, Versay'daki bahçelerindeki yemeklerinde, her zaman etrafına bakınıyor ve herkesi fark ediyor-

38 Lavissee, *Louis XIV.*, Paris 1906, s.128.

39 St.-Simón, *Memoiren*, eviren v. Lotheissen, 1.cilt, s.85.

du. Sarayı sürekli ikamet yerleri haline getirmeyen kibar kişilere veya sadece nadiren gelenlere kızıyor, kendilerini hiç ya da neredeyse hiç göstermeyenlere tüm gazabını sergiliyordu. Bunlardan birisi bir dilekte bulunduğu zaman kral gururla, 'Onu tanımıyorum,' diyordu. Ve bu hükmün geri dönüşü yoktu. Gerçi kırdı bulunmayı seviyorsanız, bunu kötü karşılamıyordu, ama bunda ölçülü olmak ve uzun süre kalacaksanız öncesinde ihtiyat tedbirlerinizi almak zorundaydınız. Gençliğimde bir dava nedeniyle Rouen'e yaptığım bir yolculuk sırasında kral bakanı aracılığıyla bana yazı göndererek bu yolculuğun nedenini sordurttu."

Olan biten her şeyi kesin bir şekilde denetleme eğilimi, bu kral egemenliğinin yapılanışı için gayet karakteristiktir. Kralın, egemenliğini sürdürmek için, hem de sadece toplumunun içinde değil dışında da gözlemlemek ve üstesinden gelmek zorunda olduğu gerilimlerin aslında ne kadar güçlü olduğu burada çok belirgin bir şekilde ifade bulur. "Hükümet etme sanatı aslında hiç de zor ve hiç de rahatsızlık verici değildir," demişti bir keresinde XIV. Louis, veliahta yönelik talimatlarında; "bu sanat, Avrupa'nın tüm prenslerinin gerçek düşüncelerini bilmekten, insanların bizden gizlemeye çalıştıkları her şeyi, sırlarını bilmekten ve onları kesin bir şekilde denetlemekten ibarettir."⁴⁰

"Kralın etrafında olup biten her şeyi bilme merakı," diye anlatır St. Simon başka bir yerde,⁴¹ "gittikçe daha fazla büyüyordu; birinci oda hizmetkârı ve Versay valisini, birkaç İsviçreliyi hizmetine almakla görevlendirdi. Bunlara kraliyet *Livrée*'si [kıyafeti] verildi, yalnız bu adı geçenlere bağlıydılar ve gizli görevleri, gece gündüz koridor ve geçitlerin her yanında dolaşmak, gizlenmek, insanları gözetlemek, takip etmek, nereye gittiklerini ve ne zaman geri döndüklerini görmek, sohbetlerini dinlemek ve hepsi hakkında ayrıntılı rapor vermektir."

40 Bkz. Lavissee, *Louis XIV*, a.y., s.130.

41 Saint-Simon, *Memoiren*, çeviren. v. Lotheissen, 1.cilt, s.167.

Tek kişinin güçlü bir egemenliğini mümkün kılan bir toplumun kendine özgü yapısı için, merkezi egemenin egemenlik alanı içerisinde olup biten her şeyi mümkün olduğunca aydınlatıcı olarak denetleme zorunluluğu kadar karakteristik olan bir şey yoktur. Bu zorunluluk, onlar olmasaydı merkezi egemenin koordinasyon işlevlerinin böylesine büyük bir erkle birleşmeyeceği, sosyal aygıttaki muazzam gerilimlerin ve aygıtın oynaklığının dışavurumudur. Sosyal güç bakımından yaklaşık olarak birbirini dengeleyen çeşitli sosyal gruplar arasındaki güçlü gerilim dengesi ve bundan kaynaklanan, bu grupların her birinin bizzat merkezi egemen karşısında yine hayli çift değerli olan konumu, bütün bunlar elbette herhangi bir kral tarafından yaratılmamıştır. Ama eklemlenme süreçlerinin işleyişi içerisinde bu konumlanma, olağanüstü gerilim zenginliğiyle bir kere oluştuktan sonra, onu tüm oynaklığıyla devam ettirmek merkezi egemen için hayati önemdedir. Bu görev ise, tebaanın mümkün olduğunca kesinlikli bir şekilde gözetim altında tutulmasını gerektirir.

XIV. Louis'nin ise, rütbece kendisine en yakın olan insanlara karşı gözünü özellikle açık tutmak için özellikle haklı nedenleri var. Kalabalık içerisinde, özellikle de Paris halkı arasında huzursuzluklar kral için elbette tehlikesiz olmasa da, işbölümü, herkesin herkese görece dengeli bağımlılığı ve böylelikle de merkezi egemenin nüfusun kalabalık katmanlarına bağımlılığı da henüz, geniş halk katmanlarının baskısını kral için en büyük tehdit haline getirecek kadar olgunlaşmış değildir; ve kralın sarayını Paris'ten Versay'a nakletmesinin nedenlerinden birisi de kuşkusuz bu [tehditte] yatar. Ama Louis'nin seleflerinin döneminde, geniş halk kitleleri arasındaki hoşnutsuzluk ne zaman büyüse ve başkaldırı hareketlerine yol açsa, her defasında bu hareketin başına geçenler kraliyet ailesinin ya da en yüksek soyluların üyeleridir, hoşnutsuzluğu kendi ihtirasları için kullananlar yine o saflaşmalardır. Monarkın en tehlikeli rakipleri hâlâ burada, en yakın çevresi içerisinde.

Yukarıda, tekel oluşumu ile birlikte, egemenlik fırsatları için birbirleriyle rekabet edebilecek insanlar çevresinin giderek

kralliyet hanedanının üyeleriyle sınırlı hale geldiği gösterildi. Nihayet XI. Louis birer prens olan bu feodal beyleri yendi ve teritoryumlarını taca geri kazandırdı; ama din savaşlarında çeşitli safların başında hâlâ kralliyet ailesinin kolları karşı karşıyadır. Ana kolun soyunun tükenmesiyle IV. Henri ile birlikte bir kere daha yan kolun bir üyesi tahta çıkar. Ve asil kan taşıyan prensler, "büyükler", Fransa'nın dukeleri ve pair'leri* kayda değer bir erki ellerinde tutmaya devam eder. Bu erkin neye dayandığı hayli belirgindir: Birinci planda vali konumuna, bir ilin en üst askeri komutanı konumuna ve sabit bir mevkie sahip olma konumuna dayanır. Egemenlik tekellerinin sağlamlaşmasıyla birlikte, kralların bu potansiyel rakipleri de yavaş yavaş, kudretli bir egemenlik aygıtının görevlileri niteliğini kazanırlar. Ama bu dönüşüme karşı koyarlar. XIII. Louis'nin evlilik dışı kardeşi ve IV. Henri'nin piç oğlu olan Vendôme dükü, bir fraksiyonun başında merkezi erke karşı başkaldırır; kendisi aynı zamanda Bretagne valisidir ve bir evliliğe dayalı olarak bu il üzerinde miras hakları olduğuna inanmaktadır. Direnişin kaynağı daha sonra Provence valisi, ondan sonra Languedoc valisi, Montmorency düküdür vs.; ve Huguenot soylularının direniş girişimlerinin temeli de benzer bir erk konumudur. Ülkenin ordu yapısı henüz nihai olarak merkezileştirilmiş değildir; sabit mevkilerdeki kale komutanları ve yüzbaşları henüz yüksek ölçüde bağımsızlığa sahiptir; illerin valileri satın alınmış ve maaşlı mevkilerini kendi malları olarak görmektedir. Böylece ülkedeki merkezkaç eğilimler bir kere daha, bu sefer bu biçimde alevlenir. Henüz XIII. Louis döneminde hissedilirler. Kralın kardeşi, Orléans dükü Gaston, daha önce pek çok kral kardeşinin de yaptığına benzer bir şekilde, merkezi erke karşı savaş için ayaklanır. Kardinale düşman olan fraksiyonun önderliğini üstlendikten sonra kardinal ile her biçimdeki dostluğuna son vererek ve Richelieu ve krala karşı savaşı sağlam bir askeri mevziden başlatabilmek üzere Orléans'a gider.

Sonuçta Richelieu bütün bu savaşları kazandı ve bunda bur-

(*) Krala bağlı derebeyi - e.n.

juvazinin yardımı ve sağladığı malî imkânların payı hiç de önemsiz değildi. Ona karşı koyan büyüklerin kimisi mağlup olarak hapiste, kimisi sürgünde, kimisi savaşta öldü; kralın annesi bile ülke dışında öldü.

“Eğer, kralın oğlu ya da kardeşi ya da onun kanından bir prens olmakla kraliyet ülkesinde hiçbir ceza görmeksizin huzursuzluk çıkarabileceğinize inanıyorsanız, yanıyorsunuz. Kraliyet ülkesini ve krallığı güven altına almak, size cezadan muafiyet sunacak olan (soyluluk) niteliğinizi gözetmekten çok daha mantıklıdır.”

Böyle der anılarında. Bu zaferlerin ürününü XIV. Louis toplamıştır; ama soylular, hem de ona en yakın olan yüksek soylular tarafından tehdit edilme duygusu, onun iliklerine kadar işlemiştir. Küçük soyluların saraydan zaman zaman mazeretli olarak uzak kalmasını mazur görür. “Büyükler”e karşı ise amansızdır. Ve sarayın bir denetim kurumu olarak görevi, onlarla ilişkisi içerisinde özellikle belirgin şekilde yüzeye çıkar. Kardeşi ondan bir valilik ve sabit bir mevki, yani “place de sûreté” rica ettiği zaman ona cevap olarak, “Fransa’nın bir oğlu için en iyi ve en güvenli yer, kralın yüreğidir” der. Büyük oğlunun Meudon’da ayrı bir sarayının bulunmasından hiç hoşlanmaz. Ve veliaht öldüğü zaman kral, torunları içerisinde miras Meudon’u miras alacak olanın bu şatoyu aynı şekilde kullanabileceği ve yeniden “sarayı böleceği”⁴² korkusuyla şatonun mobilyalarını alelacele sattırır.

Bu kaygı, St.-Simon’un dediğine göre tamamen yersizdi. Çünkü kralın torunlarından hiçbiri, kralın hoşnutsuzluğunu üzerine çekmeye cesaret edemezdi. Ama kral, itibarının sürdürülmesi ve kişisel egemenliğinin emniyete alınması söz konusu olduğunda, davranışındaki katılık bakımından akrabaları ile başka kişiler arasında fark gözetmez.

Böylelikle, vergiler ve bedensel şiddet üzerindeki tekelleri merkez alan egemenlik tekelleri belirli bir basamakta, yani tek

42 St.-Simon, *Mémoires* (Nouv. éd. Par A. de Boislisle), Paris 1910, 22.cilt, s.35 (1711).

kişinin kişisel tekeli olarak, tamamlanmış biçimini bulmuştur. Hayli iyi çalışan bir denetim-gözetim örgütlenmesi onları korumaktadır. Toprak sahibi ve toprak ya da aynî rantlar dağıtan kral, para sahibi ve para rantları dağıtan bir kral olmuştur: Bu, merkezileşmeye o ana kadar hiç ulaşılmamış bir güç ve sağlamlık kazandırır. Merkezkaç toplumsal kuvvetlerin gücü nihai olarak kırılmıştır. Tekel egemeninin mümkün olan tüm rakipleri ona karşı kurumsal güvence altındaki bir bağımlılığa sokulmuştur. Soyluların bir bölümü, saray soyluları, artık serbest rekabetle değil, tekelci bağımlılık içerisindeki bir rekabetle, tekel efendisinin dağıtacağı fırsatlar için birbirleriyle mücadele etmektedirler ve bu sırada da kırsal soylulardan ve yükselen burjuva unsurlardan oluşan bir yedekler ordusunun sürekli baskısı altındadırlar. Saray, bu bağımlı rekabet mücadelesinin örgütlenme biçimidir.

Ama bu basamakta kralın tekelleşmiş fırsatlar üzerindeki kişisel tasarruf erki büyük olmakla birlikte, hiç de sınırsız değildir. Bu görece özel tekeli erkinin yapılanışında, sonuçta tekel-ler üzerinde tek kişinin kişisel tasarrufunun gittikçe daha fazla kamusal bir tasarruf olmasına, işbölümlü bütünün gittikçe daha geniş bölümlerinin denetimi altındaki bir tasarruf haline gelmesine varan yapısal öğeler gayet açık bir şekilde seçilebilir. XIV. Louis için "L'État c'est moi" [devlet, benim] sözü gerçekten de bir dereceye kadar geçerlidir, onu bizzat söylemiş olsun veya olmasın: tekeli örgütlenmesi kurumsal olarak hâlâ epeyce büyük ölçüde bir kişisel mülkiyet karakterindedir. Ama işlevsel olarak, tekeli efendisinin diğer tabakalara, toplumun işlev bölümlü bütününe bağımlılığı artık olağanüstü güçlüdür ve bu işlevsel bağımlılık, toplumun ticarî ve parasal eklemlenmesi ilerledikçe sürekli büyüme yolundadır. Merkezi egemene muazzam tasarruf ve karar serbestliğini sağlayan şey, toplumun özel durumudur, yükselen burjuva ve zayıflayan soylu grupları ve ayrıca ülkenin çok sayıda büyük ve küçük grupları arasındaki kendine özgü gerilimler dengesidir yalnızca. Kralların vaktiyle mülk ve aile hâkimiyet alanı üzerinde tasarrufta bulunurken sahip oldukları, toplumsal eklemlenme

düzeyinin görece düşüklüğünün ifadesi olan, daha büyük bağımsızlık kaybolmuştur. XIV. Louis'nin hükmettiği muazzam beşerî eklemlenme örgüsünün, onun uymak zorunda olduğu kendi yasaları ve kendi ağırlığı vardır; bu örgü içerisindeki insanların ve grupların dengesini korumak ve gerilimler üzerinde oynayarak bütünü yönlendirmek, muazzam bir enerji, güçlü bir öz denetim gerektirmektedir.

Merkezi görevlinin tüm bu beşerî eklemlenme örgüsünü büyük ölçüde kendi kişisel çıkarları lehinde yönlendirme imkânının görece yüksek ölçüde sınırlanması ancak, üzerinde dengesini kurduğu gerilim dengesi burjuvazi lehine devrildiği ve yeni gerilim eksenleriyle yeni bir toplum dengesi oluştuğunda gerçekleşir. Kişisel tekeller ancak böylelikle kurumsal olarak da kamusal tekeller haline gelmeye başlar. Uzun bir dizi eleme mücadelesi içerisinde, fiziksel şiddet araçlarının ve vergi ödentilerinin zamanla merkezileşmesiyle, gittikçe daha fazlalaşan bir işbölümü bağlamında ve meslek sahibi burjuva tabakalarının yükselişiyle birlikte, Fransız devleti adım adım bir devlet biçiminde örgütlenir.

8. Vergi Tekelinin Sosyo-Oluşumu Üzerine

26. Tekel oluşumunun ve böylelikle de devlet oluşumunun belirli bir görünümünün, geriye bakan gözlemcinin gözünden kolaylıkla kaçmasının nedeni, daha sonraki evreleri, bu sürecin sonuçlarını, daha gerilerde kalan kesitlere oranla çok daha net görmesidir: Bu mutlakiyetçi krallığın ve merkezileşmiş egemenlik aygıtının, vaktiyle Ortaçağ dünyasının içerisinde çok yavaş bir süreçle, bunları yaşayanların gözüne son derece hayret verici ve yeni görünen bir şey olarak yükselmiş olduğunu tasavvur edemez. Yine de, orada olup bitmiş olanları kavrama imkânı asıl olarak, bu veçheye yeniden erişme denemesiyle ortaya çıkar.

Dönüşümün ana çizgisi bellidir. Belirli bir merkezi noktadan hareketle birkaç kelimeyle anlatılabilir: *Bir savaşçı ailesinin toprak mülkiyeti, belirli topraklar üzerindeki tasarruf erki ve*

bu topraklar üzerinde yaşayan insanlardan aynı vergiler ya da hizmetler alma hakları, ilerleyen işlev bölümü ve pek çok eleme ya da rekabet mücadelesi boyunca, çok daha büyük bir bölgenin askeri erk araçları ve düzenli para ödentileri ya da vergileri üzerindeki merkezileşmiş bir tasarrufa dönüşür. Artık bu bölge içerisinde hiç kimse, merkezi egemenin izni olmaksızın silah ve tahkimat aracı kullanamaz ya da herhangi bir türden bedensel şiddet uygulayamaz; bu da, vaktiyle bütün bir insan tabakasının gelirlerine ve isteklerine göre silah kullanıp bedensel şiddet uygulayabildiği bir toplumda çok yeni bir şeydir. Ve artık merkezi egemenin kendisinden talepte bulunduğu herkes, parasal gelirlerinin ya da parasal varlığının belirli bir bölümünü düzenli olarak merkezi egemene aktarmak zorundadır. Ortaçağ toplumunun başlangıçtaki âdetlerine kıyasla daha da yenidir bu. Ağırlıklı doğal ekonomiye dayalı ve para araçlarının görece kıt olduğu bu toplumda, prenslerin ve kralların -nedeni belirli özel vesileler haricinde- bir parasal ödenti talep etmesi, ilk önceleri asla kabul edilemeyecek bir şey olarak algılanır; bu tür tedbirlere, yağma seferlerine ya da faiz alınmasına benzer bir gözle bakılır.

“Constituti sunt reditus terrarum, ut ex illis viventes a spoliatione subditorum abstineant”;⁴³ toprakların gelirlerinde amaç, bu topraklardan geçinenleri tebaayı soymaktan alıkoymaktır, der bir yerde Aziz Akinolu Thomas; ve bu noktada, kilise kurumları daha fazla para sahibi olduklarından muhtemelen bu tür tedbirlerden öncelikle etkilense de, yalnız kilise çevrelerinin görüşünü ifade ediyor değildir. Para araçlarının genel kıtlığı karşısında tekrar tekrar bu tür zorunlu ödentiler talep etmeden geri kalmasalar da, bizzat krallar da çok farklı düşünüyor değildir. Örneğin Philipp August bir dizi para vergisiyle ve özellikle de 1188 yılının Haçlı Seferi vergisiyle, yani ünlü “dîme saladine” [Selahaddin aşarı/ondalığı] ile öyle bir huzursuzluk ve öyle bir direniş yaratır ki, sonunda 1189 yılında, artık ebediyete kadar hiçbir vergi toplanmayacağını emret-

43 Th. v. Aquino, *De regimine Judaeorum*, Roma baskısı, XIX. cilt, s.622.

tiğini kesinkes ilân eder. Fermanında, kendisi de halefleri de aynı hataya tekrar düşmesin diye, kraliyet otoritesiyle ve krallığının tüm kiliselerinin ve baronlarının otoritesiyle, bu lanet olası cüretkârlığı yasakladığını belirtir. Eğer birisi, kral ya da bir başkası, buna “par une audace téméraire” [deli cüretiyle] tekrar başvurmayaya kalkışacak olursa, kendisinin arzusu buna uyulmamasıdır.⁴⁴ Bu fermanını formüle ederken kalemine öfkeli eşraf meclisi üyeleri hükmetmiş olabilir. Ama 1190'da Haçlı Seferi'ne hazırlık yaptığı sırada, kendisi Haçlı Seferi'nde ölecek olursa, savaş hazinesinin bir kısmının bu vergiler yüzünden yoksullaşmış olanlar arasında dağıtılmasını bilhassa emreder. Kralların talep ettiği para ödentileri, bu görece parasız toplumda gerçekten de, daha fazla ticarileşmiş bir toplumdaki vergilerden farklı bir anlama sahiptir. Hiç kimse onları sürekli bir kurum olarak hesaba katmaz; pazar trafiği ve bütün fiyatların düzeyi hiçbir şekilde onlara göre ayarlanmış değildir; âdeta durduk yerde, olağandışı ve beklenmedik bir şey olarak gelirler ve dolayısıyla da bir dizi maişetin harap olmasına neden olurlar. Krallar ve temsilcileri, görüldüğü gibi, zaman zaman bir dereceye kadar bunun bilincindedirler; ama doğrudan hanedan mülklerinden elde edebilecekleri parasal gelirlerin kısıtlılığı karşısında tekrar tekrar, ya tehdit ve zor yoluyla vergi toplayarak para kaynağı temin etme ya da herhangi bir biçimde rakip güçlere yenik düşme seçenekleri karşındadırlar. Sonuçta Selahaddin ondalığı etrafında kopan öfke dalgası ve bu verginin yol açtığı direniş, insanların hafızasında epey uzunca süre etkili olmuş görünür. Bir kralın Haçlı Seferi için yeniden bir para vergisi, bir “aide féodale” [feodal destek/katkı] toplaması ancak 79 yıl sonradır.

Bizzat kralların da genel düşüncesi, bir teritoryumun egemenlerinin kendilerini ve beylerini kelimenin dar anlamıyla hanedan mülkünün gelirleriyle geçindirebilmek zorunda oldukları şeklindedir. Elbette tacın taşıyıcıları ve başka birkaç büyük feodal egemen tekelleşme mekanizması içerisinde artık feodal egemen-

44 Vuitry, *Etudes sur le Régime financier de la France*, Paris 1878, s.392 f.

ler kitlesinden epeyce öne çıkarlar ve geriye dönük bakışla, orada yeni işlevlerin oluşum halinde olduğunu görürüz. Ama bu yeni işlevler ancak başka işlevlerin temsilcileriyle aralıksız çekişme içerisinde yavaş yavaş atılan pek çok küçük adımla, sıkı yapılanmış *kurumlar* halini alır. İlk önceleri kral pek çok başka irili ufaklı savaştının arasında büyük bir savaşçıdır. O da, dediğimiz gibi, kendi mülklerinin ürünleriyle geçinir; bununla birlikte tıpkı onlar gibi, belirli olağanüstü vesilelerle bölgesinin nüfusunun para katkıları toplamaya geleneksel bir hakkı vardır. Her feodal bey, kızı evlendiğinde, oğlu şövalye yapıldığında ve savaşta esarete düştüğünde fidiyenin ödenebilmesi için, belirli para ödentileri talep eder ve alır. Bunlar en başta da olan feodal para katkıları, yani “*aides féodales*”dir; ve bu “*aides*”i tıpkı tüm diğer feodal egemenler gibi krallar da talep ederler. Bunun ötesindeki para taleplerinin töresel temeli yoktur; işte bu yüzden de toplumdaki itibarları soygun ve şantajın benzeridir.

Sonra, aşağı yukarı 12. ve 13. yüzyılda hükümdarlar için yeni bir para temin biçimi yavaş yavaş yerleşiklik kazanmaya başlar. 12. yüzyılda yavaş yavaş kentler büyür. Eski feodal âdetlere göre gerçi yalnızca savaşçılar zümresinin erkekleri, asiller ya da soylular savaş hizmetine yetkili ve yükümlüdür; ama burjuvalar bir kere kent özgürlüklerini ellerinde silahla kazanmışlardır ya da kazanma yolundadırlar; ve aşağı yukarı VI. Louis’in zamanından itibaren, kentlileri, “burjuvaları” da savaş hizmetlerine çağırma âdeti ortaya çıkar. Ama kentliler çok geçmeden, bölgesel egemenlerine savaşçılık hizmeti yerine, savaşçı kiralayabilmesi için para sunmayı tercih ederler. Savaş hizmetlerini ticarileştirirler; krallar ve diğer büyük feodal beylerin de işine gelir bu. Geçimini sağlayamayan ya da yeterince geçinemeyen savaşçıların savaşçılık hizmeti arzı çoğunlukla, rekabet içerisindeki bölgesel egemenlerin alım gücünden daha büyüktür. Böylece kentlilerin savaşçılık hizmetlerinden muaf tutulmak üzere para ödemesi hayli kısa zamanda sıkı sıkıya uyulan bir âdet ya da bir kurum halini alır. Kral temsilcileri her kent cemaatinden belirli bir savaş seferi için falanca sayıda adamın teçhizatını ya da buna tekabül eden pa-

ra tutarını talep ederler, kent cemaatleri de bunları kabul eder ya da pazarlıkla biraz indirim yaptırırlar. Ama bu âdet de belirli olağanüstü durumlardaki feodal “katkıların” yalnızca bir başka biçimi olarak görülür; bunlara “aide de l’ost” [savaş katkısı] denir ve bu “aide”ler “dört duruma özgü katkılar” olarak bir kavram altında toplanır.

Kent cemaatlerinin çeşitli belediye/komün görevleri için yavaş yavaş bir tür iç vergilendirme ve vergi aygıtı oluşturmaya başladığını göstermek bizi konudan çok uzaklaştıracaktır. Kraların talepleri bu gelişmeye nasıl hizmet ediyorsa, 12. yüzyılın sonuna doğru pekişmeye başlayan kentsel vergi toplama kurumları da kraliyetin vergi toplama kurumlarının örgütlenmesi için azımsanamayacak bir önem taşır. Bu alanda da burjuvazi ve kraliyet -çoğunlukla iradeleri dışında- birbirlerini karşılıklı teşvik ederler. Ama bununla elbette burjuvaların ya da toplumun başka herhangi bir tabakasının istekle ve direnmeksizin ödeme yaptığını söylemiyoruz. Daha sonraları düzenli para ödentilerinde, vergilerde olduğu gibi, çeşitli vesilelerle toplanan bu para ödentilerini de, dolaylı ya da dolaysız buna mecbur olduğunu hissetmeyen hiç kimse ödemez. Her iki ödentide, bir toplum içerisindeki grupların karşılıklı bağımlılığının türünün ve güç oranlarının çok kesin bir ifadesidir.

Krallar henüz fazla güçlü bir direniş yaratmak istemezler ve yaratamazlar, bunun için kraliyet işlevinin toplumsal gücünün yeterince büyük olmadığı açıktır. Öte yandan işlevlerini yerine getirebilmek, kendilerini kanıtlamak için, özellikle de sürekli rekabet mücadelelerini finanse etmek için sık sık, yalnız bu tür “katkılar”la temin edebilecekleri para tutarlarına ve gittikçe daha büyük para tutarlarına ihtiyaçları vardır. Tedbirleri değişir. Kral temsilcilerinin bu durumun baskısı altında nasıl etraflarını yokladıklarını ve sürekli yeni çareler aradıklarını görürüz; asıl yükü bir kentli tabakasından ötekine, ondan başka tabakalara aktarırlar. Ve bütün bu hay huy içerisinde krallığın toplumsal gücünün sürekli büyümekte olduğu ve bu büyümeye birlikte, bu büyümenin teşvikiyle ve bu büyümeyi teşvik de ederek, para ödentilerinin giderek başka bir nitelik kazandığı hissedilir.

1292'de kral tüm malların satışından libre [yarım kilogram] başına 1 denier harç ödenmesini talep eder, hem de bu ödenti her satıcı hem de alıcı tarafından ödenecektir. Dönemin bir tarih yazıcısı bunu "exactio quaedam in regno Franciae non audita" [Frank ülkesinde hiç duyulmamış bir ödenti] olarak nitelendirir. Rouen'de, parayı tahsil eden kraliyet memurlarının kassası yağmalanır. Krallık bölgesinin en önemli iki kenti Rouen ve Paris, sonunda sabit bir meblağ ödeyerek özgürlüklerini satın alırlar.⁴⁵ Ama bu vergi, "mal tôte" [kanunsuz vergi] gibi uğursuz bir adla daha uzun zaman halkın hafızasında kalır; neden olduğu direniş de kraliyet memurlarının zihninde bir süre yer eder. Kral ertesi yıl aynı şekilde zengin burjuvalardan zorunlu borç almayı dener. Bu da şiddetli direnişe yol açınca, 1295'te yeniden ilk baştaki biçimiyle "Aide"e geri dönülür; yalnız üçüncü zümreden değil, tüm zümrelerden vergi istenir. Her mülkün değerinin yüzde biri ödenecektir. Ama bu verginin getirisi anlaşılan yeterince büyük değildir. Bir sonraki yıl ödenti yüzde bir ilâ ikiye yükseltilir. Bu sefer de tabii ki mağdur feodal beyler son kertede öfkelenmiştir. Bunun üzerine kral ruhani ve dünyevi feodal egemenlere, onların egemenlik bölgelerinden topladığının bir kısmını kendilerine bırakmaya hazır olduğunu açıklar. Bir anlamda onları ganimete ortak eder. Ama artık bu onları yatıştıramaz. Özellikle dünyevi feodal egemenler, savaşçılar, yerleşik haklarının, bağımsız egemenlik erklerinin ve belki de artık bütün sosyal varoluşlarının tehdit altında olduğunu hissederler. Kralın adamları her yere girer; eskiden yalnız ve yalnız tek tek feodal egemenlere ait olan haklara ve ödentilere el koyarlar. Ve burada, sıklıkla olduğu gibi, para ödentileri yalnızca "bardağı taşıran damla"dır. 1314'te, Güzel Philipp'in ölümünün biraz öncesinde, Flandre'a yapılacak savaş seferi için yine yüksek vergiler ilân edilince huzursuzluk ve hoşnutsuzluk,

45 Vuitry, a.y., *nouv. série*, 1. cilt, Paris 1883, s.145. Kralların artan para ihtiyacının baskısıyla feodal egemen haklarının parasallaştırılmasının bir başka biçimi, serflerin kral ve idaresi tarafından belirli bir para tutarı ödenmesi karşılığında özgürlüklerine kavuşturulmaları uygulaması için bkz. Marc Bloch, *Rois et Serfs*, Paris 1920.

kötü savaş idaresi yüzünden de güçlenerek açık direniş boyutuna yükselir. “Bu ‘Aides’in toplanmasını kabul edemeyiz,”⁴⁶ der mağdurlardan birisi, “onlara vicdanımız rahat bir şekilde tahammül edemeyiz; yoksa şereflerimizi, imtiyazlarımızı ve özgürlüklerimizi kaybederiz.” Dönemin bir başka adamı şöyle der: “Masrafları karşılayabilmek için, Fransa’da ve özellikle de Paris’te haksız yere sıkıp posasını çıkarmanın, meşru olmayan tahsilatın hiç bilinmeyen türden yeni bir şekli uygulandı; diyorlar ki, Flandre savaşı içinmiş. Kralın dalkavuk danışmanları ve bakanları, alıcının ve satıcının satış fiyatının her lirası üzerinden 6 denier ödemelerini istediler. Soylular ve soylu olmayanlar... kendilerinin ve anavatanın özgürlüklerini korumak üzere birleşerek yemin ettiler.”

Gerçekten de öfke öyle büyük ve öyle yaygındır ki, hem kentler hem de feodal beyler krala karşı ittifak eder. Bu, aralarındaki çıkar farklılığının derecesini, aralarında varolan gerilimin şiddetini doğrudan yansıtan tarihsel deneylerden birisidir. Kral temsilcilerinin para taleplerinin yarattığı ortak tehdit ve bunun her tarafta yol açtığı öfke koşullarında henüz burjuvazi ile soylular arasında bir yemin ortaklığı mümkündür. Ama kalıcı, etkili olacak mıdır? Başka ülkelerde, özellikle de İngiltere’de, farklı bir toplumsal yapılanış temelinde zamanla belirli kentsel ve kırsal tabakalar arasında, -kendi aralarındaki tüm gerilim ve düşmanlıklara rağmen- sonuçta kraliyet erkini sınırlandırmasına azımsanmayacak katkıda bulunan bir yakınlaşmanın ve ortak hareketin meydana geldiğine daha önce dikkat çekilmişti. Bu tür ittifakların Fransa’daki seyri daha başlangıçta bu olayda bile ve daha sonraları zümrelerin artan karşılıklı bağımlılığı ile gittikçe daha belirgin bir şekilde farklıdır. Zümrelerin birliği fazla sürmez; ortak eylemlerinin gücü, karşılıklı güvensizlik tarafından kırılır. “Öfke ve hoşnutsuzluk yakınlaşmayı meydana getirir, çıkarları ise birlik oluşmasına izin vermez.”⁴⁷

46 P. Voilet, *Histoire des Institutions politiques et administratives de la France*. Paris 1898, 2. cilt, s.242.

47 P. Viollet, a.y., s.242.

“Onlar türlerinden kopmuş bir soydur, / acube ve bölünmüş-
türler.”

Dönemin bir şarkısı mütteliklerden böyle söz eder. Ama yine de, keyfi ödentilere karşı bu şiddetli tepki güçlü bir izlenim bırakır, bundan bizzat kraliyet memurları da daha az etkilenmiş değildir. Egemenlik bölgesi içerisindeki bu tür sarsıntılar, dış rakiplerle rekabet mücadelesinin yürütülmesi açısından tehlikesiz geçmez. Merkezi egemenin toplumsal konumu henüz, ödentilerin ve bunların yüksekliğinin neler olacağını saptayabileceği kadar güçlü değildir; ağırlıklar henüz, kendilerinden bir şey istediği zümrelerle zaman zaman pazarlık edip onaylarını almak zorunda olduğu şekilde dağılmıştır. Çünkü bu “Aides” hâlâ, zaman zaman alınan ve olağanüstü nitelikli ödentilerden, belirli somut bir amaca yönelik para katkılarında başka bir şey değildir. Bu durum ancak Yüz Yıl Savaşları boyunca tedricen değişir. Artık savaş sürekli bir olgu halini alır - onunla birlikte merkezi egemenin savaşı yürütmek için ihtiyaç duyduğu para ödentileri de...

27. “Kraliyetin, vergi erkini kurmak ve geliştirmek istediği zaman başarmak zorunda olduğu savaşı kazanması ancak, bundan etkilenen ve amaçlarının önünde engel oluşturan sosyal güçleri ve çıkarları iyice kavramakla mümkündür.”⁴⁸ Bu cümle gerçekten de, vergi tekelinin sosyo-oluşumunun ana çizgisine işaret eder. Elbette ki krallar, bu çekişmedeki başka herhangi bir muhatapları gibi, bu şekilde hangi yeni kurumun oluşacağını önceden görmezler; aslında “vergi erklerini büyütme” yolunda genel bir niyetleri bile yoktur; onlar ve temsilcileri ilk önceleri yalnızca vakadan vakaya, belirli bir durum için egemenlik bölgelerinden mümkün olduğunca çok para toplamak istemektedirler ve onları buna iten şey belirli, mevcut görevler ve harcamalardır. Vergileri ya da vergi tekeli yaratılan tekil bir insan yoktur; hiçbir kişi ve kişiler dizisi de, bu kurumun yavaş yavaş oluştuğu yüzyıllar boyunca, saptanmış bir plana göre bu hedefe yönelmiş değildir. Vergiler, başka her

48 Vuitry, *a.y.*, *nouv. sér.*, II. cilt, s.48.

kurum gibi, toplumsal eklemlenmenin bir ürünüdür. Çeşitli sosyal grupların ve çıkarların çekişmesinden -bir güçler paralelogramında olduğu gibi- ortaya çıkarlar, ta ki sonunda, er ya da geç, toplumsal güç oranlarının sürekli sınanışı içerisinde gelişmiş olan araç ilgililer tarafından gittikçe daha bilinçli ve dilerseniz daha planlı diyebileceğiniz şekilde sıkı bir örgütlenme ya da kurum haline getirilene kadar. Bu şekilde, toplumun giderek dönüşümü ve onunla birlikte de toplum içindeki güç oranlarının yer değiştirmesiyle bağlantılı olarak, mülkün ya da bölgenin egemenine belirli bir savaş seferi için ya da esir düşmesi halinde fidye olarak ya da kızlarının ve oğullarının donatılması amacıyla zaman zaman talep edilen ve verilen katkılar düzenli para ödentilerine dönüşür. Ağırlıklı doğal ekonomiye dayalı toplumda para ve ticaret sektörü yavaş yavaş büyüdüğünde, belirli bir feodal beyler hanesi giderek daha büyük bir bölgeye hükmeden bir krallar hanedanı haline geldiğinde, feodal “aide aux quatre cas” [dört duruma özgü katkılar] adım adım vergilere dönüşür.

1328'den, sonra daha da şiddetli bir şekilde 1337'den itibaren, bu olağanüstü katkıların düzenli ödentilere dönüşümü hızlanır. 1328'de kraliyet bölgesinin belirli bölümlerinde yine Flandre ile savaş için doğrudan bir ödenti toplanır, 1335'te bir donanmanın donatılması için bir dizi Batı kentinden her satışı-
tan alınan dolaylı bir ödenti konur, 1338'de tüm kraliyet memurlarına yapılan ödemelerden kesinti yapılır, 1340'ta malların satışından alınan ödenti yeniden ve genel bir uygulama olarak tesis edilir, 1341'de buna tuzun satışından alınan bir ek ödenti, “gabelle du sel” eklenir. 1344, 1345, 1346 yıllarında bu dolaylı ödentiler alınmaya devam edilir. Crécy meydan savaşından sonra kraliyet memurları tekrar kişisel ve doğrudan bir ödenti-
yi denerler, 1347 ve 1348'de yeniden dolaylı biçime, satış ödentisine geri dönülür. Bütün bunlar bir bakıma deneylerdir; bütün bu toplanan paralar, belirttiğimiz gibi, kralın savaşı yürütmesi için toplumun yaptığı geçici katkılar sayılmaktadır; bunlar “les aides sur le fait de la guerre”dir [savaş katkıları]. Kral ve memurları her defasında yeniden para taleplerinin,

düşmanlıklarla birlikte sona ereceğini ilân eder.⁴⁹ Ve zümrelerin temsilcileri ne zaman fırsat bulsalar, bunun altını çizerek; mümkün oldukça, “Aides”den gelen paraların gerçekten de yalnızca savaş amaçları için kullanılması üzerinde belirli bir denetim kazanmaya çalışırlar. Krallar ise, en azından V. Charles’tan itibaren, bu talebe hiçbir zaman sıkı sıkıya uymazlar. “Aides” veznesi üzerindeki tasarruf erkleri onlardadır ve gerekli gördüklerinde kendi geçimlerine ait harcamaları da oradan karşılarlar ya da bazı gözdelerini ödüllendirmek için onlara bu paralardan verirler. Bütün bu gelişme, kralın kasasına paraların akmasıyla olduğu gibi, masrafları bu paralardan ödenen bir savaş gücünün oluşturulmasıyla da, yavaş yavaş, ama sağlam bir şekilde, merkezi işlevin olağanüstü bir güçlenişine yol açar. Zümrelerin her biri, en başta da soylular, ellerinden geldiği ölçüde merkezi erkin erk artışına karşı koyarlar. Ama bu noktada bile, çıkarlarının çokçeşitliliği bu direnişi zayıflatır. Bu savaş onları öylesine hedef almaktadır, İngilizlerin başarıyla geri püskürtülmesini o denli istemektedirler ki, kralın savaş yürütmesi için ödenti vermeyi reddedebilecek durumda değildirler. Bu arada kendi aralarındaki antagonizmaların büyüklüğü, yerel farklılaşmanın fazlalığıyla birlikte, yalnızca kralın para taleplerinin kısıtlanmasına yönelik ortaklaşa bir hareketi engellemekle kalmaz, ayrıca savaş idaresinin doğrudan zümresel organizasyonunu da önler. Dışarıdan gelen tehdit, tek tip niteliği ve karşılıklı bağımlılığı düşük olan bu toplumda insanları en üst koordinatör olarak krala ve onun egemenlik aygıtına özellikle yüksek ölçüde muhtaç kılar. Bu yüzden her yıl yeniden, sonu gelmeyen savaş için kral adına “olağanüstü katkılar” ilân edilmesine katlanmak zorunda kalırlar.

Nihayet kral Jean’ın Poitiers meydan savaşında esir düşmesinden sonra, İngilizlerin talep ettiği muazzam fidyenin ödemesi için ilk defa sadece bir yıllığına değil altı yıllığına bir ödenti ilân edilir. Sıklıkla olduğu gibi burada da, tesadüfi bü-

49 G. Dupont-Ferrier, *La Chambre ou Cour des Aides de Paris*, *Revue historique*, 170.cilt, Paris 1932, s.195; bu konuda ve bundan sonrası için ayrıca bkz., aynı yazar, *Etudes sur les institutions financières de la France*, 2.cilt, Paris 1932.

yük olay, toplumun yapısı içinde hazırlığı uzun zamandır sürmüş olan şeyi sadece daha da hızlandırır. Gerçekte bu ödenti yalnız sonraki altı yıl boyunca değil, sonraki yirmi yıl boyunca aralıksız toplanır ve bu dönemde artık pazar trafiğinin bu tür ödentilere belirli bir uyarlanışının gerçekleştiğini tahmin edebiliriz. Dahası kralın fidyesi için satışlardan alınan bu kesintilere zaman zaman başka amaçlarla ödentiler eklenir. 1363'te dolaysız savaş masraflarını karşılamak için bir doğrudan ödenti, 1367'de soyguncu askerlerle mücadele için bir yenisi 1369'da savaşa yeniden başlanmasıyla yeni doğrudan ve dolaylı ödentiler ilân edildi, bunlar arasında özellikle nefret uyandıran ocak vergisi, "fouages" da vardı.

"Bütün bunlar elbet henüz hâlâ feodal 'Aide'dir, ama gelişmiş, tek tipleşmiştir ve yalnız kralın hanedan bölgesinde değil, ayrı, merkezileşmiş bir idare aygıtının denetimi altında tüm kraliyet ülkesinde toplanmaktadır."⁵⁰ Gerçekten de Yüz Yıl Savaşları'nın, "Aides" in yavaş yavaş sürekli bir olgu halini aldığı bu evresinde adım adım, bu "olağanüstü ödentilerin" - adları hâlâ böyledir- tahsiline ve yargısına adanmış uzmanlaşmış makam işlevleri oluşur. İlk başta bu makamlar yalnızca, ülkenin dört bir yanında "Aides" ten sorumlu olanlar ordusunu denetleyen birkaç "Généraux sur le fait des finances" [maliye generalleri] ile temsil edilmektedir. Sonra, 1370 yılında artık içlerinden birisi özel olarak "Aides" in toplanmasından doğan maliye işleriyle, diğeri özellikle bununla ilgili yargı meseleleriyle uğraşan iki en üst idareci vardır. Bu, daha sonraları tüm "ancien régime" boyunca vergi idaresinin en önemli organlarından birisi olarak kalan şeyin, Chambre ya da Cour des Aides'in [Katkılar Meclisi ya da Sarayı] ilk görünüm biçimidir. Ama 1370-1380 yıllarında bu kurum bir bakıma henüz oluşum sürecindedir; henüz gevşektir; henüz, içerisinde çeşitli toplumsal güç merkezlerinin güçlerini sürekli sınıadığı, açık ya da sessiz çekişme içindeki bir denemedir. Ve görünüşleri sıkı ve istikrarlı hale gelmiş çok sayıdaki kurumun aksine, içeri-

50 Léon Mirot, *Les insurrections urbaines au début du règne de Charles VI*, Paris 1905, 5.7.

sinden bileşke olarak ortaya çıktığı toplumsal güç mücadelesi-
ni unutturmaz. Kraliyet çeşitli nüfus kesimlerinin direnişi kar-
şısında ne zaman ödentî taleplerini kısıtlamak zorunda kalsa,
bu makam işlevleri de geriler. Bunların varlıkları ve büyüme
eğrisi, merkezi işlevin ve merkezi aygıtın soylulara, ruhbana
ve kentsel tabakalara oranla sahip olduğu toplumsal gücünün
hayli kesin bir açî ölçeridir.

V. Charles döneminde, belirtildiği gibi, “aides sur le fait de la
guerre”, savaşın kendisi gibi kalıcı hale gelir. Bu savaşla, tahri-
batlarla, yangınlarla, ticaret güçlükleriyle ve doyurulmak iste-
yen ve kendilerini kaba kuvvetle doyuran askerî birliklerin ara-
lıksız geçişleriyle yoksullaşan bir halkın üzerinde ağır bir yük-
türler. Kralın talep ettiği para ödentileri aynı ölçüde daha bü-
yük sıkıntı yaratır; artık istisnai bir olgunun kural haline gel-
mesi de aynı ölçüde daha şiddetle, töreye aykırı olarak algıla-
nır. V. Charles yaşadığı sürece bütün bunlar görünür bir ifade
bulmaz. Yokluk sessizce büyür; hoşnutsuzluk da öyle. Ama
kral, ülkedeki bu artan gerilimin, özellikle ödentilere yönelen
bastırılmış hiddetin, bir ölçüde bilincinde görünmektedir.
Muhtemelen o da, kendi yerine yani, yaşlı ve tecrübeli bir kra-
lın yerine bir çocuk, reşit olmayan oğlu, rakip akrabaların vesa-
yeti altında tahta çıktığı zaman bu havanın davet edeceği tehli-
keyi de hesaba katar. Ve belki gelecekte duyduğu bu korkuya
bir tür vicdan azabı da karışır. Aygıtının her yıl peş peşe topladığı
ödentiler elbette krala kaçınılmaz ve vazgeçilmez görün-
mektedir. Ama bundan yararlanmakta olan kendisi bile, bu
ödentilerden meşruiyet dışılığın kokusunu almaktadır. Her du-
rumda, 16 Eylül 1380’de, ölümünden birkaç saat önce en sı-
kıntı verici ve sevilmeyen ödentiyi, zenginden de fakirden de
aynı ölçüde alınan ocak vergisini kaldıran bir genelge imzalar.
Bu emrin, kralın ölümüyle ortaya çıkan duruma ne derece
denk düştüğü, çabucak kendini gösterir. Merkezi işlev zayıfla-
mıştır ve ülkedeki bastırılmış gerilimler patlak verir. Ölen kra-
lın rakip akrabaları, özellikle de Anjou’lu Louis ve Burgund’lu
Yiğit Philipp hâkimiyet için ve tabii kraliyet hazinesi üzerindeki
tasarruf erki için kapışırlar. Kentler ödentilere karşı ayaklan-

maya başlar. Halk, "Aides"i tahsil eden kraliyet memurlarını kovar. Ve kentsel alt tabakaların büyük hiddeti, daha zengin olan burjuvazinin ilk önceleri işine gelir. Her ikisinin de isteği aynı doğrultudadır. 1380'de başka zümrelerin temsilcileriyle Paris'te bir araya gelen kentli eşraf meclisi üyeleri kraliyet ödentilerinin kaldırılmasını talep ederler. Muhtemelen Anjou dükü ve kralın şansölyesi, bu baskı karşısında hemen taleplerin gerçekleştirileceğini vaat eder. 16 Kasım 1380'de de kral adına, okunan bir genelgeyle "şu andan ve ebediyete kadar, sizlere (-tebaaya-) ağır yük olan tüm ödentiler, vergiler ve tuz vergileri, çeyrek ve üç ondalık ödentileri ve sözü edilen savaş nedeniyle konmuş olan her türden yardım ve destekler..." kaldırılır.

"Son 10 yılın tüm maliye sistemi, 1358/59 ve 1367/78 yıllarında gerçekleştirilen tüm fetihler feda edilir. Kraliyet neredeyse bir asır geriye düşer. Yaklaşık olarak, Yüz Yıl Savaşları'nın başlangıcındakiyle aynı noktadadır."⁵¹

Toplum erk dağılımı mücadelesi içerisinde, durma noktasına gelememiş bir güçler sistemi gibi çeşitli kutuplar arasında sarkaç gibi salınmaktadır. Kralın kendisi bir çocuk olduğu ve kraliyet işlevinin idarecilerine ve hizmetkârlarına tamamiyle bağımlı bulunduğu halde, merkezi aygıtın ve kraliyet işlevinin kaybedilmiş mevziyi görece olağanüstü kısa zamanda geri kazanabilmesi, bunların sahip olduğu toplumsal güçten yana bir kanıttır. Daha sonra VII. Charles yönetiminde tekrar ve özellikle belirgin halde kendini gösteren şey burada da bir ölçüde gün ışığına çıkar: Fransız toplumunun bu yapılanışında ve durumunda krallık işleviyle bağlantılı olan fırsatlar artık öylesine büyüktür ki, kral kişisel olarak zayıf ya da tamamiyle önemsiz olsa bile krallık toplumsal gücünü artırabilmektedir. Bu toplumun gruplarının ve tabakalarının, çeşitli toplumsal işlevler ve bölgeler arasındaki alışverişi ve işbirliğini ayakta tutan bir üst koordinatöre duydukları ihtiyaç, aralarındaki karşılıklı bağımlılıkla birlikte artar ve bir savaş tehlikesinin baskısı altında da-

51 L. Mirot, *a.y.*, s.37.

ha da büyür. Böylece, ortaklaşa çıkarları temsil eden, özellikle de dış düşmanlarla mücadelede temsil eden kişiye, krala ve temsilcilerine, çok geçmeden gönüllü ya da gönülsüz olarak yeniden savaş yürütmek için gerekli imkânları sunarlar; ama bunlarla birlikte krala, kendilerine hükmetmesi için gerekli imkânları da sunmuş olurlar.

1382/83'te krallık, yani kral ve onunla birlikte herhangi bir anlamda egemenlik aygıtına dahil olan tüm akrabaları, danışmanları ve hizmetkârları kentlere, yani direnişin ana merkezlerine, gerekli saydıkları ödentileri yeniden dayatabilecek durumdadırlar.

Ödentiler meselesi 1382 yılının kentsel ayaklanma hareketinin merkezinde yer alır. Ama ödentiler ve merkezi aygıtın yükünün dağıtılması etrafındaki mücadelede, sıkça olduğu gibi, tüm erk ve egemenlik dağılımı meselesi sınanır ve tayin edilir. Ödentilerin ilân edilmesinde ve dağıtılmasında söz sahibi olma hedefi, yani -merkezi bir noktadan- egemenlik aygıtının kontrolünü elde etme hedefi, bu dönemde kentli eşrafın çok net göz önünde tuttuğu bir şeydir; hem de yalnızca onlar değil; diğer zümrelerin temsilcileri de zümre meclislerinde zaman zaman aynı yönde baskı yaparlar. Kentli alt ve orta tabakaların görüş alanı genellikle daha sınırlıdır; her şeyden önce kendilerini ezen yükten kurtarılmayı istemektedirler, başka hiçbir şey değil. Yalnız bu doğrultuda bile çeşitli kentli grupların hedefleri tamamen aynı değildir, gerçi bu noktada -ülkenin merkezi aygıtıyla ilişki açısından- birbirlerinin karşısına düşman olarak çıkmaları da gerekmez. Kentlerin daha dar çevrelerinde ise durum başkadır. Burada çeşitli tabakaların çıkarları tüm eklemlenmeye rağmen ve asıl eklemlenmenin fazlalığı nedeniyle, büyük ölçüde ters yönlerle uzanmaktadır.

Kent cemaatleri bu dönemde artık hayli farklılaşmış oluşumlardır. İçlerinde, tekel türü özel konumu, kent makamları ve dolayısıyla da kent maliyesi üzerindeki tasarruf erkinde ifade bulan, imtiyazlı bir üst tabaka, asıl burjuvazi vardır. Bir orta tabaka vardır, bir tür küçük burjuvazi, daha az malı olan zanaatkârlar ve esnaf; ve nihayet kalfalar ve işçiler kitlesi, "halk"

vardır. Ve burada da vergiler, karşılıklı bağımlılığın olduğu gibi çelişkilerin de özellikle belirgin olarak gün ışığına çıktığı düğüm noktasını oluştururlar. Herhangi bir şekilde net talepler dile getirildiğinde, orta ve alt gruplar, herkesi servetine göre etkileyen doğrudan ve kademeli ödentiler talep eder, buna karşılık kentli üst tabaka dolaylı ödentileri ya da eşit ödentileri tercih eder. Halkın ödentilere karşı hiddeti ve ilk kargaşa dalgası, sıkça olduğu gibi, ilk önceleri kentli üst tabakanın işine gelir. Krallığa ya da yerel feodal beylere karşı kendi muhalefeti güçlendirdiği sürece, hareketi teşvik eder. Ama başkaldırı hızla kentin kendi içindeki zenginleri hedef alır. Kısmen, egemen burjuva patriciler ile, tıpkı daha geniş çevrede kentli eşrafın ülke egemenliğindeki payını istemesi gibi kent makamlarından kendi payını isteyen orta tabakalar arasında, kent idaresi/belediye etrafındaki bir mücadele haline gelir. Kentli üst tabaka kaçır ya da karşı koyar; ve nihayet bu evrede onlar için, kraliyet birliklerinin gelişi çoğunlukla kurtuluş anlamına gelir.

Burada çeşitli kentlerdeki bu mücadeleleri ve ayaklanma hareketlerini tek tek takip etmek konuyu uzatacaktır. Bunlar, merkezi aygıt ve krallık lehine yeni bir ağırlık kaymasıyla sonuçlanır. Elebaşları, özellikle de ödenti vermeyi reddetmiş olanlar ölüm, başkaları da ağır para cezalarına çarptırılır. Bir bütün olarak kentlere yüksek para ödentileri konur. Paris'te tahkim edilmiş kral kaleleri ya da bastilleri [hisarlar] güçlendirilir ve kralın "gens d'armes"larıyla [jandarma/silahlı adamlar] doldurulan yenileri inşa edilir. Ve kentsel özgürlükler kısıtlanır. Bundan böyle yerel kent idareleri gittikçe daha fazla kraliyet memurlarının emri altına verilir, ta ki bunlar da asıl olarak kraliyet egemenlik aygıtının organları haline gelene kadar; böylelikle, makam sahiplerinin burjuvazinin tepe grubunu oluşturduğu merkezi egemenlik aygıtının hiyerarşi merdiveni, bakan mevkilerinden ve en yüksek mahkeme makamlarından, burjuva ve lonca ustaları makamlarına kadar uzanır. Ve bir bütün olarak ödentiler meselesi de aynı şekilde tayin edilir. Vergiler artık merkez tarafından dikte edilmektedir.

Bu iktidar sınavının böylesine hızlı ve böylesine kesin bir

şekilde merkezi işlevin lehine sonuçlanmasının nedenlerini incelersek, sık sık sözü edilen tablo burada da karşımıza çıkar: Merkezi işleve gücünü veren şey, bu toplumun çeşitli grupları arasındaki antagonizmaların şiddetidir. Burjuva üst tabaka sadece dünyevi ve ruhani feodal egemenlerle değil, kentli alt tabakalarla da bir gerilim ilişkisi içerisindedir. Burada, merkezi egemene avantaj sağlayan şey öncelikle bizzat kentli tabakaların birlik olmayışıdır. Krallığın çeşitli kentleri arasında da henüz sıkı bir irtibat bulunmaması olgusu da daha az önemli değildir. Birden fazla kentin ortaklaşa hareket etmesi yönünde zayıf eğilimler vardır. Ama bu eklemlenme henüz ortak bir eylem için yeterince sıkı olmaktan çok uzaktır. Çeşitli kentler birbirlerine karşı bir bakıma henüz yabancı egemenlik birimleri gibidir; dahası onların arasında da az ya da çok belirgin bir rekabet mücadelesi vardır. Nitekim kraliyet temsilcileri ilk önceleri, Flandre kentleri karşısında ellerinin serbest kalması için Paris ile yarım bir barış yaparlar. Kendilerini bu şekilde sağlama aldıktan sonra Flandre'daki kent direnişini kırarlar; sonra Rouen'deki, sonra da Paris'teki direnişi kırarlar. Her kenti tek tek yenerler. Yalnız sosyal değil, yöresel bölünmüşlük de -burada olduğu gibi belirli sınırlar içerisinde kaldığı ve belirli bir karşılıklı bağımlılıkla beraber olduğu sürece- merkezi işlevin işini kolaylaştırır. Tüm nüfus kesimlerinin toplu direnişi karşısında krallık yenik düşmek zorundaydı. Tek tek her tabakanın, tek tek her yörenin karşısında ise, ülkenin her yanından erk araçlarının kendisine aktığı merkezi işlev daha güçlü taraftır.

Toplumun çeşitli bölümleri hâlâ, merkezi işlevin artan erkini sınırlamaya ya da kırmaya çalışmayı sürdürür. Her defasında aynı yapılanma yasası nedeniyle bu toplumun sarsılmış gerilim dengesi bir süre sonra yeniden kraliyet lehine yeniden oluşur ve bu türden her iktidar sınavı yalnızca merkezi egemenin tasarruf erkini bir parça daha ilerletmekle kalır. Krala para ödentileri, vergiler, zaman zaman yine kısa süreliğine kal-kar ya da kısa süreliğine yeniden sınırlanır; ama her defasında çok geçmeden yeniden canlanırlar. Ve ödentilerin idaresi ve

tahsilatıyla uğraşan makamlar da aynı şekilde kaybolur ve tekrar dirilir. Örneğin “Chambre des Aides”in oluşma tarihi bu tür sarsıntılarla ve ani dönüşlerle doludur. 1370 ile 1390 arasında peş peşe birkaç diriliş olur. Daha sonra ise 1413, 1418, 1425, 1462, 1464, 1474 yıllarında, konuyla ilgili tarih yazıcısının dediği gibi, “Hayatın ve ölümün sürprizleriyle, yeniden dirilişlerin tüm öngörülemezliğini”⁵² yaşar ve nihayet kraliyet egemenlik aygıtının sağlam bir kurumuna dönüşür. Ve bu salınımlarda yansıyanlar yalnız büyük sosyal erk sınavları olmasa da, tek bir kurumun oluşmasındaki bu gidiş gelişler kraliyet işlevinin sosyo-oluşumu, genel olarak tekel örgütlenmesinin oluşması hakkında belirli bir tablo sunar; bu işlev ve oluşumların tek tek kişilerin uzun vadeli planlarından ve bilinçli yaratımlarından doğmaktan ne kadar uzak olduklarını, ne kadar fazla oranda, toplumsal güçlerin sürekli çekişmesindeki eklemlenme fenomenleri olarak binlerce küçük adım ve yoklama çabasıyla ortaya çıktıklarını anlaşılır kılar.

28. Tek tek krallar eylemlerinde, kişisel güçlerini geliştirirken, kraliyet işlevini hangi durumda bulduklarına tamamıyla bağımlıdır. Bu kendini nadiren, VII. Charles’ta olduğu kadar belirgin gösterir. Birey olarak bakıldığında özellikle güçlü olmadığı açıktır; kudretli ve büyük bir kişi değildir. Buna rağmen -hangi eklemlenmeler yoluyla olursa olsun, İngilizler onun bölgesinden kovulduktan sonra- krallık onun hükümdarlık döneminde güçlendikçe güçlenir. Kişisel olarak bundan ne kadar uzak olursa olsun, kral artık halkının önünde muzaffer askerî önder olarak durmaktadır. Savaş sırasında ülkenin tüm malî ve insani yardımcı araçları merkezi erkin elinde toplanmıştır. Askerî önderliğin merkezileşmesi, ödentiler üzerindeki tekelci tasarruf epeyce ilerlemiştir. Dış düşman kovulmuştur, ama ordu ya da en azından ordunun epeyce bir bölümü henüz varlığını korumaktadır. Bu, krala içeride öyle bir üstünlük verir ki, zümrelerin onun arzularına karşı direnişi

52 G. Dupont-Ferrier, *La Chambre ou Cour des Aides de Paris*, a.y., s.202. Karş. ayrıca: Petit-Dutaillis, *Charles VII, Louis XI, et les premières années de Charles VI-II*. (Lavissee, *Hist. de France*, IV, 2) Paris 1902.

hemen hemen umutsuzdur, hele bitkin düşmüş nüfusun arzu-su ve ihtiyacı yalnız tek bir şeyken: barış. Bu ortamda kral 1436'da, ulusun "Aide"leri kendisine sınırsız bir süreliğine vermeyi kabul etmiş olduğunu, artık her defasında ödentiler konusunu oylamak üzere zümre meclislerini toplamaktan vazgeçmesinin kendisinden rica edilmiş olduğunu ilân ettirir; bu zümre meclislerine katılmak için yapılan yolculukların halk için aşırı ağır bir yük olduğunu söyler.

Bu gerekçe elbette uydurmadır; tedbirin kendisi, zümre meclis toplantılarının devre dışı bırakılması, krallığın toplumsal gücünün bir ifadesinden ibarettir. Bu güç öyle fazlalaşmıştır ki, savaş sırasında gerçekten de az çok sürekli bir olgu haline gelmiş olan "Aides" bundan böyle üstü örtülmeksizin sürekli bir kurum olarak ilân edilebilmektedir; ve bu güçlülük artık öyle kesin hale gelmiştir ki, kral vergilendirilenlerle toplanacak ödentilerin yükseklği ve türü üzerinde uzlaşmayı gereksiz saymaktadır. Dedğimiz gibi, hâlâ tekrar tekrar gerilemeler yaşanır, zümrelerin direniş girişimleri olur. Zümre parlamentolarının devre dışı bırakılması ve kralların diktatörce tasarruf erki de bir dizi iktidar sınavı olmaksızın pekişmez. Ama bu iktidar sınavlarının her biri yeniden ve gittikçe daha kesin bir şekilde, toplumun ilerleyen farklılaşması ve eklemelenmesi ile birlikte merkezi işlevin gücünün de bu evrede nasıl zorunlu olarak arttığını ortaya koyar. Her defasında merkezi işlevin ödentiler üzerindeki tasarruf erkini sağlama alan ve artıran şey, merkezin elinde yoğunlaşmış olan savaş gücüdür ve fiziksel zor kullanımının, savaş gücünün gittikçe daha fazla tekelleşmesini mümkün kılan da, vergiler üzerindeki yoğunlaşmış tasarruftur. Her iki erk aracı adım adım birbirini ilerleterek yükseltir, ta ki nihayet belirli bir noktada merkezi işlevin bu süreç içerisinde kazandığı üstün güç kendini, hayret ve hiddet içerisindeki çağdaşlarının karşısında olanca açıklığıyla gösterene kadar. Burada da çağdaşlarının sesi, bütün bunların insanların üstüne yepyeni bir şey olarak çöküşünü, neden ve nasılını anlayamadıklarını, bugünden bakan gözlemcilere bile, her türlü tariftten daha iyi bir şekilde kavratır.

VII. Charles hükümdarlığında merkezi aygıt kalıcı olarak ve zümrelerin onayını almaksızın açık açık ödentiler ilân etmeye ve tahsil etmeye başladığında, Reims Başpiskoposu Juvenal des Ursines krala bu konuda bir mektup yazar. Mektupta, serbest çeviriyle, şu sözler de yer alır:⁵³

“Selefleriniz bir savaş tasarladıkları zaman, üç zümreyi toplantıya çağırarak, âdetleri arasındaydı; kilisenin adamlarını, soyluları ve adi halkı, iyi kentlerinden birisinde kendileriyle bir araya gelmeye çağırırlardı. Gelirlerdi ve düşmana karşı koymak bakımından işlerin ne durumda olduğunu anlattırırlardı ve savaşını nasıl yürütebileceğine dair müzakere talep ederlerdi, ki sonra bu müzakereler uyarınca kendisine ödentilerle yardım edilsin. Bizzat siz de öyle yaptınız, ta ki Tanrı’nın ve talihin -ki değişkendir- size, kendinizi bunların üzerinde görebileceğiniz kadar yardım etmiş olduklarını görünceye kadar. Aides ve başka ödentileri kendi hanedan bölgenizden ödenti alırcasına, üç zümrenin rızasını almaksızın tespit ediyorsunuz ve öyle tespit edilmesine izin veriyorsunuz.

Eskiden... krallığınızı haklı olarak ‘Royaume France’ [Fransa Krallığı] adlandırmak mümkündü, çünkü hürdüler (francs) ve tüm hürriyetlere sahiptiler (franchises et libertés). Bugün ise keyfe göre (taillables à volonté) vergilendirilen kölelerden öte değiller. Krallık ülkesinin nüfusuna bakıldığında, vaktiyle olanın ancak onda birini bulmak mümkündür. Sizin kudretinizi azaltmayı değil, küçük imkânlarımın yettiği kadar artırmayı arzu ederim. Bir prensin ve özellikle de sizin, belirli durumlarda ve özellikle de krallık ülkesini ve kamunun çıkarını (chose publique) savunmak üzere tebaasından bir şeyler kesebileceği (tailler) ve Aides toplayabileceği konusunda hiçbir şüphe yoktur. Ama kendisi bu konuda mantıklı

53 Viollet, a.y. III.cilt, Paris 1903, s.465. Bkz. ayrıca: Thomas Basin, *Histoire des règnes de Charles VII et de Louis XI*, yayımlayan v. Quicherat, Paris 1855, I.cilt, s.170 vd. Maliye organizasyonunun ayrıntıları için bkz. G.Jacqueton, *Documents relatifs à l'administration financière en France de Charles VII à François Ier, (1443-1523)*, Paris 1897, özellikle de soru cevap şeklindeki Nr. XIX, *Le vestige des finances* (zamanın maliye memuru adayları için eğitim kitabı?).

bir şekilde uzlaşmak zorundadır. Benim görevim, onunki de-
gildir. Adalet idaresinde bağımsız hükümler olabilirsiniz ve
bu sizin kendi alanınız olabilir. Ama hanedan bölgesi (doma-
in) gelirleri konusunda, sizin kendi hanedan bölgeniz var ve
her özel kişinin de kendi bölgesi. (N.B. Başka bir deyişle, kral
haddini aşmayıp kendi mülklerinden ve hanedan bölgesi ge-
lirlerinden geçinsin ve tüm ülkenin ödentileri üzerinde ba-
ğımsız tasarrufta bulunmaya özenmesin.) Oysa bugün teba-
adan yalnız bir şeyler kesilmekle, yalnız yünü kırılmakla
kalmıyor, derisi, eti ve kanı, iliklerine varana kadar alınıyor.”

Ve başpiskopos öfkesini bir başka yerde daha da açık ifade
eder:

“Kim ki egemenliğini yarı yarıya tebaasının yararına değil de
keyfine göre kullanır, o egemenliğinin kendisinden alınması-
nı hak eder ... Bu yüzden Aide’lerden size akan, vücuttan çe-
kip aldığınız paraların bolluğunun (kelimesi kelimesine: bü-
yük yağ [-N.E.]) ruhunuzu bozmasından sakınınız. Siz bu
vücudun da şefisiniz. Bir insan yarattığının şefi, kalbi, elleri ve
ayakları (N.B.: Herhalde simgesel olarak ruhban, savaşçılar ve
adi halk) tahrip etseydi, bu büyük bir zorbalık olmaz mıydı?”

Bundan böyle ve uzun süre boyunca, kralın işlevindeki ka-
musal niteliğe dikkat çeken, tebaadır. “Kamu çıkarı/davası” gi-
bi, “anavatan” gibi ve hatta “devlet” gibi ifadeler ilkönceleri
çoğunlukla prenslere ve krallara muhalefet içerisinde kullanı-
lır. Merkezi egemenler bu evrede, tekelleşmiş fırsatlar ve özel-
likle de egemenlik bölgelerinin ödentileri üzerinde -Juvenal
des Ursins’in dediği gibi- özel mülkiyetmişçesine tasarrufta
bulunurlar. Ve bir kralla atfedilen şu sözü de bu anlamda, ana-
vatan ya da devlet gibi kelimelerin muhalif kullanımına cevap
olarak kavramak gerekir: “Devlet benim.”

Bütün bu gelişme doğrultusuna duyulan hayret Fransızlarla
sınırlı kalmaz. Fransa’da oluşan rejim, buradaki merkezi aygı-
tın ve merkezi işlevin, er ya da geç benzer yapılara dayalı ola-
rak Avrupa’nın neredeyse tüm ülkelerinde ortaya çıkan güçlü-

lûğü ve sağlamlığı, 15. yüzyılda Fransız olmayan gözlemciler için daha da hayret verici ve yeni bir şeydir. O sırada Fransa'daki bir yabancı gözlemcinin ve elbette geniş ufuklu ve bu türden işlerde çok çeşitli tecrübelerle sahip olan bir gözlemcinin gözlerinde, hiç bilmediği bir hükümet biçimine dair bir tasavvurun nasıl belirlediği hakkında bir izlenim sahibi olabilmek için, bu dönemin Venedikli sefirlerinin raporlarını okumak yeterlidir.

1492'de Venedik resmi olarak VIII. Charles'ı Bretagne'lı Anne ile düğününden ötürü tebrik etmek üzere Paris'e iki elçi gönderir; ama aslında amaç kuşkusuz aynı zamanda Fransa'nın kuvvetini İtalya'da ne zaman ve nerede kullanmayı düşündüğünü ve genel olarak Fransa'daki manzaranın ne olduğunu, malî durumun nasıl olduğunu, kralın ve hükmedenlerin nasıl insanlar olduklarını, hangi ürünlerin ihraç ve ithal edildiğini, hangi saflaşmaların bulunduğunu da öğrenmekti; kısaca elçiler, Venedik'in siyasi olarak doğru hareket edebilmesi için bilmeye değer ne varsa öğrenmekle görevlidir. Ve giderek zaman zaman yollanmak yerine sürekli bir kurum haline gelmekte olan bu elçiler de, Avrupa'nın bu dönemde geniş bir coğrafya üzerinde karşılıklı bağımlı hale geldiğinin bir işaretidir.

Dolayısıyla da raporda başka pek çok şeyin arasında, Fransız maliyesinin ve ülkedeki malî davranış tarzlarının ayrıntılı bir anlatımını buluruz. Elçi, kralın yılda yaklaşık 3.600.000 frank geliri bulunduğunu tahmin etmektedir -bunun "1.400.000 frankı, 'sıra dışı bir şekilde' konagelmış bazı vergilerden gelmekte ... bunlar artık alışkanlık halini aldığından bu şekilde korunmuş." Kralın harcamalarını elçi 6.600.000 ya da 7.300.000 franchi olarak tahmin etmektedir. Bu şekilde oluşan açığın aşağıdaki şekilde karşılandığını anlatır:

"Her yıl ocak ayında, her bölgenin -yani asıl krallık bölgelerinin, Dauphiné, Languedoc, Bretagne ve Burgund- maliye idaresinin müdürleri toplanırlar ve bir sonraki yılın ihtiyaçları için gelir ve giderlerinin yaklaşık hesabını (fanno il calcolo) yaparlar. Ve *il önce* giderlere (prima mettono tutta la spesa)

bakarlara ve giderlerle beklenen gelirler arasındaki açığın yüksekliği oranında, krallık ülkesinin tüm eyaletleri için genel bir vergi koyarlara. Bu vergilerden kilise ileri gelenleri de asilzadeler de herhangi bir şey ödemez, yalnız halk öder. Bu şekilde düzenli gelirler ve bu kesinti, gelecek yılın muhtemel masraflarıyla aynı getiriyi getirir. Bu yıl içerisinde bir savaş patlak verir ya da başka beklenmedik masraf vesilesi çıkar ve bu ilân edilen vergiler yeterli olmazsa, herhangi bir başka vergi konur ya da maaşlar kesilir ya da azaltılır, böylece her durumda gerekli meblağ temin edilir.”⁵⁴

Şu ana kadar vergi tekeli­nin oluşumundan sıkça söz edildi. Burada, Venedik elçisinin anlatımında, bunun bu gelişim basamağındaki biçimi ve işleyişi hakkında net bir tablo elde ederiz. Bu anlatımda aynı zamanda en önemli yapı özelliklerinden bir tanesine, mutlakiyetçiliğın ve -bir dereceye kadar- genel olarak “devletin” yapılanışındaki anahtar konumlardan birine rastlarız: Giderlerin gelirler karşısında önceliğı vardır. Bu gelişim boyunca gittikçe daha fazla, toplumdaki tek tek insanlar, özellikle de tek tek burjuvalar için, harcamalarını sıkı sıkıya gelirlerine uydurmak alışkanlık ve zorunluluk haline getirilir. Toplumsal bir bütünün bütçesinde ise sabit noktayı harcamalar oluşturur; ve gelirler, yani vergi tekeline dayalı olarak toplumun tek tek üyelerinden talep edilen ödentiler, bunlara bağımlı kılınır. Bu da, bireylerin eklemlenişinden meydana gelen bütünün, tek tek insanlarınkinden farklı ve tekilden yola çıkarak anlaşılamayacak yapılanış özelliklerine sahip ve kendi yasalarına tâbi olduğunun bir örneğidir. Bu tür bir toplumsal merkezin para ihtiyacına konan tek sınır, genel toplumun vergi kapasitesi ve bu toplum içerisindeki tek tek grupların, vergi tekeli üzerindeki tasarruf yetkisine sahip egemenlere kıyasla toplumsal güçleridir. Daha sonraları, bu tekel idaresi daha geniş burjuva tabakalarının denetimine girdiğinde, genel toplumun bütçe idaresi, toplumun görevlileri olarak merkezi tekeli

54 Eug. Albèri, *Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato*, 1. seri, IV. cilt, Floransa 1860, s.18 vd. (Relazione di Francia di Zaccaria Contarini, 1492).

idare eden tek tek insanların bütçesinden büyük bir kesinlikle ayrılır; bir bütün olarak toplum, devlet, ödenti taleplerini, gelirlerini, asıl olarak toplumsal olarak gerekli harcamalara bağımlı kılabilir ve kılmak zorundadır; krallar, tek tek merkezi egemenler ise artık başka her tekil kişi gibi davranmak zorundadır; kesin belirlenmiş ödenekleri vardır ve harcamalarını gelirlerine uydururlar.

Burada, tamamlanmış tekelin ilk evresinde, durum farklıdır. Kral bütçesi ile toplum bütçesi henüz ayrılmış değildir. Kralar talep ettikleri ödentileri, gerekli saydıkları giderlere bağımlı kılarlar, ister savaş harcamaları için olsun, ister şatoların inşası ya da gözlerine girmiş kişilere hediyeler için olsun. Egemenliğin anahtar tekelleri burada gerçekten de kişisel tekel niteliğine sahiptir. Ama bizim bakış açımızdan yalnızca, toplumsal ya da kamusal tekellerin oluşumu yolundaki ilk etap olan şey, 1500 yılı dolaylarındaki bu Venedikli gözlemcilerin gözlerine, yabancı halkların bilinmeyen örf ve âdetlerine nasıl bakılıyorsa, öylesine merakla baktıkları yeni bir oluşum olarak görünür. Kendi vatanlarında durum başkadır. En üst Venedik makamının tasarruf erki, Ortaçağ prenslerinininkine benzer bir şekilde, çeşitli yörelerin ve zümrelerin özyönetim hakları ve kurumları tarafından yüksek ölçüde sınırlandırılmaktadır. Venedik de büyükçe bir egemenlik bölgesinin merkezidir. Başka belediyeler gönüllü ya da gönülsüz olarak onun egemenliğine girmiştir. Ama boyun eğdirilen komünlerde bile, Venedik'in egemenlik bölgesine dahil olmalarının şartları arasında neredeyse istisnasız, "meclislerin çoğunluğu olmaksızın hiçbir yeni ödentinin yürürlüğe konamayacağı"⁵⁵ vardır. Dış gözlemcinin, Venedikli elçinin heyecansız anlatımlarında, Fransa'da gerçekleşen dönüşüm belki de, daha önce söz konusu Reims başpiskoposunun sözlerinde olduğundan daha güçlü bir şekilde ifade bulur.

1535'de Venedikli elçinin raporunda şunlar yazılıdır:

55 L. v. Ranke, *Zur venezianischen Geschichte*, Leipzig 1878, s.59 ve H. Kretschmayr, *Geschichte von Venedig*. Stuttgart 1934, s.159 vd.

“Kralın silahları sayesinde kudretli olması bir yana, halkının itaatkârlığı sayesinde parası da vardır. Majestelerinin genellikle iki buçuk milyonluk geliri olduğunu söylüyorum. ‘Genellikle’ diyorum, çünkü isterse, halkından aldığı ödentileri yükseltebilir. Onlara ne kadar borç yüklerse, hiçbir kısıtlama olmaksızın o kadar öderler. Ama bu bakımdan belirtmeliyim ki, bu yüklerin asıl bölümünü taşıyan kırsal nüfus çok yoksul, dolayısıyla bu yüklerde az bile olsa herhangi bir artırım, tahammül edilemez olacaktır.”

Nihayet 1546’da Venedikli elçi, Marino Cavalli, Fransa hakkında, bu ülkenin hükümet biçimindeki kendine özgü yanın, bu dönemin geniş ufuklu tarafsız bir adamının gözüne görüldüğü şekliyle özellikle belirgin olarak öne çıktığı ayrıntılı ve kesin bir rapor verir.

“Pek çok krallık,” denir, başka şeylerin yanı sıra, bu raporda,⁵⁶ “Fransa’dan daha verimli ve daha zengindir, örneğin

56 Eug. Albèri, *Relazioni degli Ambasciatori Veneti*, 1. seri, I. cilt, Floransa 1839, s.232 vd.

Sıklıkla ve elbette bir miktar haklılık payıyla, Fransa’nın ilk mutlakiyetçi prenslerinin, İtalyan kent devletlerinin prenslerinin yanında eğitim aldıklarına işaret edilmiştir. Örn. Gab. Hanotaux, *Le pouvoir royal sous François 1er, Etudes historiques sur le XVIe et le VIIe siècle en France* içinde, Paris 1886, s.7 vd.: “La cour de Rome et la chancellerie vénitienne eussent suffi, a elles seules, pour répandre les doctrines nouvelles de la diplomatie et de la politique. Mais, en réalité, dans le fourmillement des petits États qui se partageaient la péninsule, il n’en était pas un qui ne pût fournir des exemples ... Les monarchies de l’Europe se mirent a l’école des princes et des tyrans de Naples, de Florence et de Ferrare.”

Elbette burada, sıkça olduğu gibi, aynı yöndeki süreçler, yapısal olarak benzer süreçler, ilkönce daha küçük, sonra daha büyük bölgelerde gerçekleşti ve bu daha büyük bölgelerin önde gelen adamları elbette bir dereceye kadar daha küçüklerin tecrübelerinden, örgütlenme ve ilişki biçimleri hakkındaki bilgilerinden yararlandılar. Ama bu durumda da, İtalyan kent devletlerinin merkezileşme süreçleri ile egemenlik örgütlenmelerinin, erken dönem mutlakiyetçi Fransası’nın buna denk düşen süreç ve kurumlarıyla nereye kadar benzeştiği ve özellikle de daima aynı zamanda niteliksel yapı farklarını beraberinde getiren toplumsal boyut farklarının hangi derecede farklılaştığı hakkında daha sağlam bir bilgiyi ancak, kesinlikli bir kıyaslamalı yapısal tarih incelemesi sağlayabilir. En azından Venedikli elçinin anlatımı ve bütün üslubu, Fransız kralının ve onunla bağlantılı maliye örgütlenmesinin kendisine İtalya’dan uzun zamandır tamamen tanıdık ve bildik görüldüğü izlenimini vermez.

Macaristan ve İtalya gibi, başka pek çoğu daha büyük ve daha kudretlidir, örneğin Almanya ve İspanya. Ama hiçbir Fransa kadar birleşik ve itaatkâr değildir. Sahip olduğu itibarın nede- ninin şu ikisinden başka bir şey olduğunu sanmıyorum: bir- lik ve itaatkârlık (unione e obbedienza). Elbette özgürlük, dünyanın en çok özlenen armağanıdır; ama herkes ona layık değildir. Bu yüzden bazı halklar tamamen itaat etmek için doğmuştur, başkaları ise emretmek için. Tam tersini yaparsa- nız, o zaman şu anda Almanya'da ve eskiden İspanya'da oldu- ğu gibi olur. Bu arada, belki de kendilerinin buna uygun ol- madıklarını gören Fransızlar, özgürlüklerini ve iradelerini tü- müyle krala teslim etmiş durumda. Böylece onun, şu kadar istiyorum, şu kadar tahsis ediyorum, şu kadarına karar veri- yorum, demesi yetiyor. Ve bütün bunlar icra ediliyor ve anın- da yapılıyor, sanki hepsi birden buna karar vermişler gibi. İş artık o raddeye gelmiş ki, diğerlerinden daha büyük zihne sa- hip bir tanesi şöyle demiş: Eskiden krallar kendilerine 'reges Francorum' [Frankların kralı] derlerdi, bugün kendilerini 're- ges servorum' [serflerin/uşakların kralı] olarak adlandırabilir- ler. Krala, talep ettiği her şey ödenmekle kalmıyor, başka her türlü sermaye de kralın erişimine açıktır.

Halkın bu itaatkârlığını, ülkeyi İngilizlerin boyunduruğun- dan kurtardıktan sonra VII. Charles, ondan sonra da XI. Lo- uis ve Napoli'yi fetheden VIII. Charles artırdı. XII. Louis de kendi payına düşeni yaptı. Ama iktidardaki kral (I. François) tüm seleflerinden fazlasını yapmış olmakla övünebilir: Teba- asına dilediği kadar olağanüstü ödemeler yaptırıyor; yeni mülkleri kraliyet mülküyle birleştiriyor ve bunun hiçbir kıs- mını başkalarına vermiyor. Ve bunun bir kısmını hediye ettiği zaman da, yalnızca hediye edenin ya da hediye edilenin ömrü boyunca geçerli oluyor. Şu ya da bu kişi aşırı uzun yaşarsa da, tüm armağan tahta zararlı olduğu düşünülerek geri alınıyor. Bazılarının sonradan onaylandığı doğrudur. Ve bu bakımdan yaptıklarını, milisin liderleri ve çeşitli rütbeleri ile ilgili olarak da yapıyorlar. Dolayısıyla birisi sizin hizmetinize girip Fran- sızlardan falan miktarda maaş, falanca unvanları ve iâşeleri al-

miş olduğunu söylerse, Alicenaplarınız, bu iaşelerin, unvanların ve ihsanların hangi türden olduklarını bilecektir. Pek çoğu hiçbir zaman bu talihe eremez ya da ancak ömürlerinde sadece bir kere erer, bazıları iki, üç yıl hiçbir ödül almaksızın (che non toccano un soldo) kalırlar. Yalnızca belirli şeyler değil, miras bırakılabilir şeyler dağıtan Alicenaplarınız, elbette başka yerlerde neler yapıldığının örneğiyle etki altında kalacak değildir. Benim kanaatime göre ise yalnızca kişinin ömrü süresince verme alışkanlığı.... mükemmeldir. Krala her zaman, hak eden kişiye ihsanda bulunma fırsatını verir. Ihsanlar miras bırakılabilir olsaydı, öncelikle şu anda fakirleşmiş bir Frengistan bulunurdu ve halihazırdaki kralların ihsan edecek bir şeyi olmazdı; oysa bu şekilde ona hizmet edenler, eskiden herhangi bir ihsan almış olanların mirasçılarından çok daha fazla kazançlara sahiptir. Alicenaplarınız düşünecek olursa; eğer Fransa bunu böyle yapıyorsa, o zaman bu kadar büyük bir ülkeye hükmetmeyen başka prensler ne yapsın? Bu miras bırakılabilir ihsanların nereye -dendiği gibi, ailenin devam etmesine- vardığı iyi düşünülmeyecek olursa, gerçekten yararlılık göstermiş insan için şanına yaraşır ödüllerin kalmayacağı bir durum ortaya çıkacak ya da halka yeni zorluklar yüklemek gerekecektir. Birincisi, diğeri de adil değildir ve yeterince zararlıdır. Yalnızca ömür süresince verince, yalnız hak edenler ödüllendirilmiş olur. Mülkler dolaşır ve bir süre sonra hazineye geri döner... Seksen yıldır istimlak, halefler arasına girme ya da satın alma yollarıyla sürekli olarak tahta yeni şeyler katıldı, buna karşılık dışarı bir şey verilmedi. Bu şekilde taht her şeyi öylesine massetti ki, koca ülkede yirmi bin scudi geliri olan tek bir prens bile kalmadı. Dahası, geliri ve toprakları olanlar da daimi sahipler değildir; çünkü atama yetkisi, ödentiler, asker garnizonları ve diğer tüm yeni ve olağanüstü vergiler sayesinde en üst egemenlik kralın elinde kalır. Taç gittikçe daha zengin, daha birlik hale gelir ve dev bir itibara sahip olur; ve bu da iç savaşımlara karşı güvende olmasını sağlar. Çünkü ortada yoksul prenslerden başka bir şey olmadığından, vaktiyle Bretagne, Normandiya, Burgund dukleri

ve Gaskonya'nın başka pek çok büyük beyinin yaptığı gibi krala karşı girişimde bulunmaya ne niyetleri vardır ne de imkânları. Ve Bourbon'lu gibi, düşüncesiz bir iş yapacak ve herhangi bir değişim yaratmak üzere kıpırdanmaya kalkışan birisi çıkacak olursa, bu krala, onun iflasıyla daha da hızlı zenginleşme fırsatını verir."

Burada bir kere daha, bir görüş açısı içerisinde toparlanmış haliyle, oluşum halindeki mutlakiyetçiliğin yapılanmasının belirleyici özgünlükleri hakkında bir genel bakış vardır elimizde. Bir feodal bey diğer tüm rakipleri karşısında hâkimiyeti, tüm topraklar üzerindeki en üst hükümlerliliği kazanmıştır. Ve topraklar üzerindeki bu tasarruf gittikçe daha fazla ticarileşmekte ve parasallaşmaktadır. Dönüşümün bir ifadesi, kralın tüm ülke çapında ödenti tahsil etmenin ve belirlemenin tekeline sahip olması, böylece büyük farkla ülkenin en büyük geliri üzerinde tasarrufta bulunmasıdır. Toprak sahibi ve toprak dağıtan kral gittikçe daha fazla, para üzerinde tasarrufta bulunan ve para rantları dağıtan bir kral haline gelir. Ve böylelikle de doğal ekonomiye dayalı egemenlerin kader çemberini gittikçe daha fazla kırabilir. İhtiyaç duyduğu gerek askeri hizmetleri gerekse saray ya da idare hizmetlerini artık, Venedik'te kısmen hâlâ söz konusu olduğu anlaşılan [yöntemle], mülkiyetinin bazı bölümlerini hizmet edenlere miras bırakılabilir mülkler halinde vererek ödemez, en iyi ihtimalle toprak ve para rantlarını ömür boyu müddetle verir ve daha sonra tekrar geri alır, böylece tacın mülkiyeti azalmaz; ve gittikçe daha fazla durumda, hizmetleri artık sadece para armağanlarıyla, maaşlarla ödüllendirir. Tüm ülkenin ödentilerini merkezileştirir ve gelen paraları tekrar takdirine göre ve kendi egemenliği yararına dağıtır, böylece tüm ülkede muazzam ve sürekli artan sayıda insan dolaylı ya da dolaysız olarak kralın inayetine, kraliyet maliye idaresinin para ödemelerine bağımlıdır. Toplumsal fırsatlardan bu yönde yararlanılmasına iten şey kralların ve en yakın hizmetkârlarının az çok özel çıkarlarıdır; ama çeşitli sosyal işlevlerin çıkar mücadelesinde oluşan şey toplumun, bizim

“devlet” olarak adlandırdığımız örgütlenme biçimidir. Vergi tekeli, fiziksel şiddet tekeliyle birlikte, bu örgütlenme biçiminin bel kemiğidir. “Devletin” merkez kurumlarından bir tanesinin ilişkiler dinamiği içerisinde, yani ilişki yapılarının, eklemelenmiş çıkarların ve eylemlerin çok belirli bir zorunluluğu temelinde adım adım nasıl oluştuğunun -tek bir ülke örneği üzerinde bile olsa- muhasebesini yapmadıkça, bu oluşum sürecini, “devletlerin” varolmasını anlamak mümkün değildir. Toplumun merkezi organı daha burada bile -Venediklinin raporunda görülüyor bu- o zamana kadar bilinmedik türden bir istikrar ve güçlülük kazanır, çünkü üzerinde tasarruf yetkisine sahip egemen efendi, toplumun genel parasallaşması sayesinde hizmetlerin ödenmesi için, genişleme olmadığı takdirde yavaş ya da hızlı tükenmek zorunda olan mülkiyet envanterinden topraklar dağıtmak zorunda değildir, artık sadece, düzenli akan vergi gelirlerinden bazı meblağlar ödemesi gerekmektedir. Ama paranın özgünlüğü onu nihayet, ilkönceleri toprakla ödüllendirmeden parayla ödüllendirmeye aktarılmış olan zorunluluğun da üzerine çıkarır: Onu, hizmetleri ömür boyu ve miras bırakılabilir bir mülkiyetle ödeme zorunluluğunun üstüne çıkarır. Tek bir hizmeti ya da bir dizi hizmeti, her defasında uygun büyüklükteki bir defalık bir ödemeyle, ücret ya da maaşla ödemeyi mümkün kılar. Bu dönüşümün çok çeşitli ve geniş kapsamlı sonuçlarını burada bir kenara bırakmak zorundayız. Venedikli elçinin hayreti, bugün gündelik ve en tabii olan kullanımın insanların gözleri önünde nasıl bir yenilik olarak belirdiğini yeterince gösteriyor. Aynı zamanda yaptığı açıklamalar, istikrarlı merkezi organları neden ancak toplumun parasallaşmasının mümkün kıldığını bir kere daha gayet belirgin bir şekilde gösterir: Para ödemesi, ona ihtiyacı olan herkesi, merkeze karşı sürekli bağımlılık içerisinde tutar. Merkezkaç eğilimler ancak şimdi nihai olarak kırılabilir.

Ve soyluların başına bu dönemde neler geldiğini de bu bağlamdan hareketle kavramak gerekiyor: Geri kalan soyluların henüz daha güçlü olduğu önceki dönemde kral, merkezi egemen olarak erkini belirli sınırlar içerisinde burjuvazi lehine

kullanmıştı; böylece onun egemenlik aygıtı burjuvazinin bir kalesi haline gelmişti. Şimdi, parasal eklemelenme ve savaşçıların askerî merkezileşmesi ile birlikte, mülk egemenleri, soylular gittikçe daha fazla inişe geçtiğinden, kral ağırlığını ve dağıtacağı fırsatları belirli sınırlar içerisinde yeniden biraz daha fazla soylular lehine kullanır. Soyluların bir kısmı için, burjuvazinin üzerinde yüksek bir tabaka olarak varlığını sürdürme imkânını yaratır. Zümresel unsurların din savaşlarında ve sonra bir kere daha Fronde içerisindeki en son sonuçsuz direniş çabalarından sonra, saray makamları soyluların bir imtiyazı ve böylelikle kalesi haline gelir. Bu şekilde krallar soyluların önceliğini korurlar; üzerinde tasarrufta bulundukları lütufları ve para fırsatlarını öyle bir şekilde dağıtırlar ki, soyluların inişi yüzünden tehlikeye düşen denge korunur. Ama böylelikle, bir zamanların görece özgür savaşçı soyluları, ömür boyu merkezi egemene bağımlı ve onun hizmetinde bir soylular kesimine dönüşür. Şövalyeler saraylılar haline gelir. Ve bu saraylıların sosyal işlevinin aslında ne olduğu sorusunun cevabı da buradadır. Ancien régime'in saraylı soylularını "işlevsiz" bir tabaka olarak adlandırmak âdet olmuştur. Gerçekten de, işbölümü anlamında ve böylelikle de 19. ve 20. yüzyılın işbölümlü uluslarında taşıdığı anlamda bir işlevi yoktu bu soyluların. "Ancien régime"nin işlev döngüsü başkadır. Bu döngü, merkezi egemenin burada henüz egemenlik tekellerinin yüksek oranda kişisel sahibi olması ve henüz özel kişi olarak merkezi egemen ile toplumun görevlisi olarak merkezi egemen arasında bir ayırımın olmaması tarafından belirlenir. Saraylı soyluların, işbölümü sürecinde dolaysız işlevi yoktur, ama kral için bir işlevi vardır; egemenliğinin vazgeçilmez temelleri arasındadır. Saraylı soylular kralın burjuvaziyle arasına mesafe koymasına imkân verir, nasıl ki burjuvazi ona, kendisiyle soylular arasına mesafe koyma imkânı veriyorsa. Saraylı soylular toplumda burjuvazi karşısındaki karşı ağırlığı oluşturur. Bu, bazı başka işlevlerinin yanında, kral için en önemli işlevdir; soylular ve burjuvazi arasındaki bu gerilim, zümrelerin bu vurgulanan farkı olmasa, kral tasarruf erkinin büyük bölümünü kaybede-

cektir. Saraylı soyluların mevcudiyeti gerçekten, burada egemenlik tekellerinin henüz ne kadar çok merkezi egemenin kişisel mülkiyeti olduğunun, ülkenin gelirlerinin henüz ne kadar fazla merkezi işlevin özel çıkarına uygun dağıtılabileceğinin bir ifadesidir. Ülke gelirlerinin planlı şekilde dağıtılması imkânı, bunların tekelleştirilmeleriyle zaten mevcuttur. Ama bu planlama imkânı burada henüz, iniş halindeki tabakaların ya da işlevlerin sürdürülmesi için kullanılmaktadır.

Bütün bunlardan ortaya çıkan şey, bu mutlakiyetçi toplumun net bir görüntüsüdür: Fransız ancien régime'in dünyevi toplumu, 19. yüzyılın toplumundan çok daha kararlı bir şekilde iki sektörden oluşur; büyük bir kırsal tarımsal sektör ve daha küçük, ama ekonomik olarak gittikçe daha güçlenen bir kentli-burjuva sektörü. Her ikisinde de bir alt tabaka vardır, birinde kentsel yoksullar, kalfa ve işçiler kitlesi, diğerinde ise köylüler. İkisinde de bir alt orta tabaka vardır, birinde küçük zanaatkârlar ve herhalde ayrıca en alt kademe memurları, diğerinde taşranın çeşitli köşelerindeki toprak soyluları. Her ikisinde de bir yüksek orta tabaka vardır, birinde refah içindeki ve zengin tüccarlar, kentin yüksek mahkeme ve idare memurları ve taşrada en yüksek mahkeme ve idare memurları, diğerinde ise daha varlıklı toprak ve taşra soyluları. Ve nihayet her iki sektörde de, sarayın içine kadar uzanan bir uç tabaka vardır, birinde yüksek memurlar, noblesse de robe, diğerinde ise saraylı soylular, noblesse d'épée'nin tepesi. Kral bu sektörler içerisindeki ve bu sektörler arasındaki gerilimlerde, ayrıca her iki sektörün de benzer bir şekilde bölümlenmiş ruhban ile olan gerilimlerinin ve ittifaklarının karmaşıktığı gerilim dengesini büyük bir özenle korur. Soyluların imtiyazlarını ve toplumsal itibarını, burjuva gruplarının artan ekonomik gücü karşısında güven altına alır. Ve belirtmiş olduğumuz gibi, maliye tekeli üzerindeki tasarrufu sayesinde dağıtacağı sosyal hasılanın bir kısmını doğrudan, soylu uç tabakayı donatmakta kullanır. Daha sonra, devrimden kısa süre önce, tüm reform girişimlerinin başarısız kalmasının ardından, muhalif burjuva gruplarının sloganları altında soylu imtiyazlarının ortadan kal-

dırılması ön plana çıktığında, bu gayet dolaysız bir şekilde, vergi tekelinin ve vergi gelirlerinin başka bir şekilde kullanılması talebini de içerir. Soylu imtiyazlarının ortadan kaldırılması bir yandan şu demektir: Soyluların vergi muafiyetinin kaldırılması, yani vergi yükünün başka bir şekilde dağıtılması; öte yandan da şu demektir: çok sayıdaki saray makamının kaldırılması ya da azaltılması, -bu yeni burjuvazinin, meslek sahibi burjuvazinin bakış açısından- yararsız ve işlevsiz olan soyluların yok edilmesi ve böylelikle de aynı zamanda vergi gelirlerinin başka bir şekilde dağıtılması, artık kralın mantığına göre dağıtılmak yerine daha çok toplumun işlev bölümlü bütünü'nün mantığına ya da ilk önceleri en azından yüksek burjuvazinin kendi mantığına göre dağıtılması. Ama soylu imtiyazlarının ortadan kaldırılması nihayet, merkezi egemenin iki zümre arasındaki mevcut hiyerarşi içerisinde denge sağlayıcı olarak o ana kadarki konumunun da ortadan kaldırılması demektir. Gerçekten de ondan sonraki dönemin merkezi egemenleri, başka bir gerilim örgüsü üzerinde denge kurarlar. Onlar ve işlevleri, buna uygun olarak başka bir niteliğe sahiptir. Yalnız bir şey aynı kalır: Gerilim eksenlerinin bu farklı yapılanışında da merkezi kademelerin erk bolluğu, gerilimler çok fazla olmadığı sürece, başka bir deyişle gerilim kutuplarının temsilcileri arasında sürekli bir doğrudan uzlaşma henüz mümkün olduğu sürece, görece sınırlıdır ve bu gerilimlerin arttığı evrede, çekişen gruplardan bir tanesi kesin bir üstünlüğe sahip olmadıkça, merkezi kademelerin erk bolluğu artar.

Ö Z E T

Uygarlığın Bir Teorisi İçin Taslak

1. Kendini Zorlamaya Yönelik Toplumsal Zorlama

Toplumun “devletler” halinde örgütlenmesinin, vergilerin ve bedensel şiddet eylemlerin büyükçe bir bölgede merkezileşmesinin “uygarlaşma” ile ne ilgisi vardır?

Uygarlaşma sürecini gözleyen kişi, koca bir sorunlar kördüğümü karşısındadır. En önemlilerini sayacak olursak, önce en genel soru vardır: Uygarlaşma sürecinin insan davranışının ve hissedişinin çok belirli bir yöndeki bir değişimi olduğunu görüyoruz -ve bu çalışmanın ilk cildindeki açıklamalar özgül örnek malzemeyle bunu belirginleştirmeye çalıştı. Ama geçmiş zamanlarda tek tek insanların değişiminin bu “uygarlaşmayı” amaçlamış olmadığı, uygarlaşmayı gayet bilinçli ve “akılcı” bir şekilde amaca uygun tedricî tedbirlerle gerçekleştirmedikleri, gayet açıktır; “uygarlaşma”nın, tıpkı akılcılık gibi, insan “aklı”nın bir ürünü ve uzun vadeye yönelik bir planlamanın sonucu olmadığı açıktır. Zamanla gerçekleşen “akılcılaşma”nın temelinde, yüzyıllar boyunca devam eden böylesine “akılcı” bir davranış ve planlamanın yatması zaten nasıl düşünülebilirdi ki? Uygarlaşma sürecinin insanlar tarafından, zaten önkoşul olarak uzun bir uygarlaşma sürecine bağlı olan o uzak görüş-

lölükle, tüm kısa süreli heyecanların düzenli bir dizginlenişiyle harekete geçirilmiş olması nasıl düşünülebilirdi ki?

Gerçekten de tarihte, bu değişimin “akılcı” olarak, mesela tek tek insanların ya da insan gruplarının hedef bilinciyle eğitilmesi yoluyla gerçekleştirildiğine işaret eden hiçbir şey yoktur. Değişim bir bütün olarak plansız gerçekleşir; ama yine de kendine özgü bir düzeni olmaksızın gerçekleşiyor değildir. Dış zorlamaların nasıl çok çeşitli yönlerden iç zorlamalara dönüştüğü, insan edimlerinin nasıl gittikçe daha fazla farklılaşmış biçimde toplumsal hayat kulisinin arkasına itildiği ve utanç duygularıyla yüklendiği, tüm dürtüsel ve tutkusal yaşantının nasıl sürekli bir özdenetim yoluyla gittikçe daha fazla tüm yönleri kapsayıcı, düzgün dağılımlı ve daha istikrarlı hale geldiği, ayrıntılı olarak gösterildi. Bütün bunların kökü elbette, yüzyıllar öncesi bir zamanda birtakım tekil insanların tasarlayıp ondan sonra sonuçta “ilerleme yüzyıllarında” tam bir gerçeklik halini alıncaya kadar davranışın amacı, arzuların hedefi olarak nesilden nesile aşıladıkları akılcı bir *fikre* dayanmıyor; ama bu dönüşüm yine de yapısallığı olmayan, kargaşa içindeki bir değişim değildir.

Burada uygarlaşma süreci açısından karşımıza çıkan, tarihsel değişimin genel sorunundan başka bir şey değildir. Bu değişim bir bütün olarak “akılcı” planlanmış değildir; ama düzensiz biçimsel görünümünün kurlsız bir geliş gidişi de değildir. Bu nasıl mümkündür? Bu insan dünyasında, hiçbir insanın amaçlamamış olduğu, ama yine de katılıktan, yapılanıştan ve yapısal düzenden yoksun birer hayal sureti de olmayan bu biçimlenişler nasıl meydana geliyor?

Önceki incelemeler ve özellikle de toplum mekaniği sorunlarına adanmış bölümler, bu sorulara cevap vermeyi amaçlıyor. Cevap yeterince basit: Tek tek insanların planları ve eylemleri, duygusal ve akılcı kıpırdanışları sürekli olarak dostça ya da düşmanca iç içe geçiyor. *Tek tek insan planlarının bu temel eklemlenişi, hiçbir tekil insanın planlamış ya da yaratmış olmadığı değişimleri ve biçimlenişleri beraberinde getirebilir. Buradan, insanların karşılıklı bağımlılığından, çok özgül türden bir*

düzen, onu oluşturan tek tek insanların irade ve aklından daha zorlayıcı ve daha güçlü bir düzen ortaya çıkar.¹ Tarihsel değiş-

1 Günümüzde, toplumsal ortak yaşamın biçimlerinin ve tek tek toplumsal kurumların, birincil olarak, bu şekilde birbirlerine bağlanan insanlar için kullanışlılığından hareketle açıklanması gerektiği kanısı çok yaygındır. Bu kanıya göre esas itibarıyla, sanki insanlar bu kurumların kullanışlılığını görerek günün birinde, başka türlü değil de bu şekilde birlikte yaşama kararını almışlar gibi görünür. Ama bu kanı bir hayaldir ve yalnız bu yüzden bile araştırma için iyi bir yönlendirici değildir.

Tek kişinin belirli bir biçimde başkalarıyla birlikte yaşamayı kabul etmesi, belirli amaçlardan ötürü örneğin bir devlet birliği içinde ya da başkalarına şövalye, rahip ve serf ya da hayvan yetiştiren göçebe olarak değil de bir burjuva, memur, işçi ve çiftçi olarak bağlanmış olmasının meşruluğu, bu rıza ve bu meşrulaştırma sonradan gelen bir şeydir. Tek kişinin bu bakımdan seçim şansı çok fazla değildir. Belirli türden bir düzenin ve kurumların içine doğar; talihi kötü de olsa iyi de olsa bunlar tarafından ve bunlara göre şartlandırılır. Ve bu düzeni ve kurumları güzel ve kullanışlı bulmayacak olsa bile, rızasını geri çekip mevcut düzenden dışarı çıkamaz. Bir maceracı, "avare", sanatçı ya da kitap yazarı olarak ondan kaçınmaya çalışabilir, en sonunda ıssız bir adaya kaçabilir, ama bu düzenin kaçını olarak bile hâlâ onun ürünüdür. Onu tasvip etmemek ve ondan kaçmak da, en az onu övmek ve haklı göstermek kadar, onun tarafından belirlenmiş olmanın ifadesidir.

Birlikte yaşamının belirli biçimlerinin, örneğin kendi toplum biçimlerimizin ve kurumlarımızın meydana gelmesinin, varlığını sürdürmesinin ve değişmesinin temelinde yatan zorunluluğun doğasını anlaşılır kılmak, üstesinden gelinmeyi bekleyen görevler arasındadır. Ama bunların tek tek insanların eserleri ve işleri ile aynı şekilde, bireysel amaç seçimleriyle hatta mantıklı düşünme ve planlarla, meydana gelmiş olduklarını düşünmekle, oluşumlarını kavramanın yolunu kapatmış oluruz. Batı insanların Ortaçağ'ın eski tarihlerinden itibaren ortaklaşa bir gayretle ve net belirlenmiş bir hedefe, mantıklı bir plana dayalı olarak, bugün içinde yaşadığımız birlikte yaşama düzenine ve kurumlara yönelmiş oldukları düşüncesi olgularla pek kanıtlanamaz. Gerçekte durumun ne olduğunu yalnız, bizzat bu toplum biçimlerinin tarihsel oluşum sürecinin olguları esas alan ve aydınlatıcı örnek malzemesiyle beslenmiş bir çözümlemesi gösterebilir. Bunu belirli bir kesitte, devlet örgütlenmesine bakarak denedik. Ama böylelikle aynı zamanda daha geniş anlamda bazı bilgiler de kazanılmış oldu, örneğin tarihsel-toplumsal süreçlerin doğasına ilişkin belirli bir kavrayış: Bunun gibi, "devlet" gibi kurumları akılcı hedef seçimlerinden hareketle açıklamakla, aslında ne kadar az şey yapılmış olduğu görülüyor.

Tek tek insanların amaç seçimleri, planları ve eylemleri sürekli olarak başkalarınınkiyle iç içe geçer. Çok sayıdaki insanın eylem ve planlarının, üstelik kesintisiz olarak nesilden nesile devam eden bu iç içe geçişi ise, bizzatî planlanmış bir şey değildir. Tek tek insanların planlarından ve amaç seçimlerinden ve bunların örüntülerinden hareketle de kavranamaz. Burada, kendine özgü türden fenomenler, zorunluluklar ve yasalar söz konusudur. Nitekim, örneğin birden çok insanın kendilerine aynı hedefi seçmeleriyle, aynı toprak parçasını, aynı satış pazarını ya da aynı sosyal konumu istemeleriyle, içlerinden hiçbirinin amaçlamış ya da planlamış olmadığı bir şey, özgül bir toplumsal fenomen

min gidişini belirleyen, bu eklemlenme düzenidir; uygarlaşma sürecinin temelinde yatan da odur.

Bu düzen ne “akılcıdır”, -eğer “akılcı” kavramından, tekil insanların amaca yönelik akıl yürütmelerinden bir makine gibi ortaya çıkanı anlıyorsak- ne de “akıldışı”, -eğer “akıldışı”nden anlaşılmaz bir şekilde ortaya çıkmış olmayı anlıyorsak. Zaman zaman kimi insanlar tarafından “doğanın” düzeni ile özdeşleştirilmiştir; Hegel ve bazı başkaları tarafından bir tür birey üstü “ruh” olarak yorumlanmıştır ve onun “*List der Idee [fikrin hilesi]*” düşüncesi, insanların tüm plan ve davranışlarından, davranışlarıyla hiçbir insanın aslında hedeflememiş olduğu pek çok şeyin ortaya çıkması olgusunun onu da ne denli meşgul ettiğini gösterir. Ama bizleri “akılcı” ya da “akıldışı”, “zihin/ruh/maneviyat” ya da “doğa” gibi seçeneklerde karar kılmaya eğilimli hale getiren düşünme alışkanlıkları bu noktada yetersiz kalıyor. Gerçeklik bu bakımdan da tamamen, elbette bilinmeyen dünyanın pusulası olarak zamanında iyi işler görmüş olan, belirli bir standarda özgü kavram aygıtının bizi inandırmak istediği şekilde yapılanmış değildir. *Gerçekliğin bütün bu değişik boyutları işlevsel olarak birbiriyle ayrılmaz şekilde bağlı olsa da, toplumsal eklemlenme olgularının kendi yasası ne “zihnin”, bi-*

meydana gelir: yukarıda sözünü etmiş olduğumuz kendine özgü yasası ile bir rekabet ilişkisi. Böylece, çok kişinin ortak bir planından değil, çok sayıdaki insanın planlanmamış bir şekilde birlikte ve karşı karşıya oluşlarından doğarak artan işlev bölümü, gittikçe daha büyük beşerî alanların devletler biçiminde entegrasyonu ve pek çok başka tarihsel-toplumsal süreçler meydana gelir.

Ve ancak bireysel planların ve eylemlerin eklemlenmesinin kendi yasası hakkındaki, tek kişinin başkalarıyla birlikte yaşamaya bağlanışı hakkındaki iç kavrayış, ancak bu, bireysellik fenomeninin nihayet daha iyi anlaşılmasına imkân verir. İnsanların birlikte yaşayışı, amaç ve planlarının örgüsü, insanların kendi aralarındaki karışık bağlar, bunlar tek kişinin bireyselliğini yok etmek bir yana, içerisinde geliştiği ortamı oluştururlar. Bireye sınırlar koyarlar, ama ona aynı zamanda az ya da çok büyüklükteki bir hareket serbestliği alanı verirler. İnsanların toplumsal dokusu, tek kişinin bireysel amaçlarını sürekli olarak içerisinden hareketle ördüğü ve dokuduğu öz maddesini oluşturur. Ama bu dokunun ve tarihsel değişiminin kendisi, bütün olarak gerçek akışıyla hiç kimse tarafından amaçlanmamış ve hiç kimse tarafından planlanmamıştır.

Bu konuda daha fazla ayrıntı için bkz. N. Elias, *Die Gesellschaft der Individuen*. Basel 1939 (ilk yayımlandığı yer: *Jahrbuch der schwedischen Gesellschaft für Philosophie und Spezialforschung*, Uppsala 1939).

reysel düşünüş ve planlamanın yasasıyla özdeştir, ne de bizim “doğa” adını verdiğimiz şeyin yasasıyla. Ama eklemlenme olgularının kendi yasasına genel olarak atıfta bulunmak, eklemlenmenin somut mekanizmaları ve böylelikle bu yasaların işleyişi bizzat belirli tarihsel değişimler üzerinde gösterilmediği sürece, bu tür olguların kavranışını fazla ilerletmez. Bu çalışmanın üçüncü bölümünün kendini adadığı görevlerden birisi budur. Bu bölümde, insanların hangi türden eklemlenişinin, karşılıklı muhtaçlığının ya da bağımlılığının, örneğin feodalleşme sürecini harekete geçirdiği göstermeye çalışıldı. Rekabet durumlarının zorlamasının bir dizi feodal beyi nasıl birbirine karşı harekete geçirdiği, rekabet edenler çevresinin nasıl giderek daraldığı, içlerinden birinin tekel konumunun ve nihayet -başka eklemlenme mekanizmalarıyla bağlantılı olarak- mutlakiyetçi bir devletin nasıl oluştuğu burada gösterildi. İnsan ilişkilerinin bütün bu yeniden örgütlenmesi, elbette insan habitus’undaki, sonucu şimdilik bizim “uygar” davranış ve hissediş biçimimiz olan o değişim için dolaysız öneme sahiptir; insan ilişkilerinin yapılanışındaki bu özgül değişim ile ruhsal habitusta buna karşılık gelen değişim arasındaki bağlantıdan da birazdan söz edilmesi gerekecek. Ama bu eklemlenme mekanizmalarına bakış, uygarlaşma sürecinin kavranışı için daha genel bir anlamda da önem taşır: Ancak, belirli bir toplum yapılanışının, toplumsal eklemlenmenin belirli bir biçiminin, gerilimleri sayesinde özgül bir değişime ve böylelikle eklemlenmenin başka biçimlerine ne kadar yüksek bir zorunluluk derecesiyle yöneldiğini² gördüğümüz zaman, ancak o zaman, ruhsal aygıtın ha-

2 Sosyal sürece ilişkin tartışma konusunda bkz. *Social Problems and Social Processes, Selected Papers from the Proceedings of the American Sociological Society* 1932, yayımlayan: E. S. Bogardus, Chicago 1933. Sosyal süreçler hakkındaki eski biyolojik anlayışın eleştirisi konusunda bkz. W. U. Oghurn, *Social Change*, Londra 1923, s.56 vd.

“Doğal seçme, kalıtım ve çeşitlenmeye dayalı bir evrim teorisini savunan ‘Türlerin Kökeni’ nin yayımlanması, antropologlarda ve sosyologlarda derin bir etki yarattı. Evrim kavramı öyle derine iniyordu ki, toplumdaki değişimler de evrimin bir tezahürü olarak görüldü ve bu sosyal değişimlerin nedenleri çeşitlenme ve seçme açısından bulmaya çalışıldı... Bununla birlikte bu nedenlerin aranmasından önce, belirli sosyal kurumların ardışık basamaklarla, birinin di-

murunda insanlık tarihinde en erken zamanlardan günümüze kadar tekrar tekrar gözlemlenebilen o değişikliklerin nasıl meydana geldiğini anlayabiliriz. Ve, ruhsal habitusun bir uygarlaşma anlamında değişiminin; tek tek insanlar tarafından planlanmış olmadığı ve “mantıklı”, amaca uygun tedbirlerle gerçekleşmesi sağlanmadığı halde, çok belirli bir doğrultuyu ve düzeni içerdiğini de ancak o zaman kavrayabiliriz. Uygarlaşma “mantıklı” bir şey değildir; “akılcı” olmadığı gibi “akıldışı”³ da değildir. Bir ilişkiler örgüsünün öz dinamiği, insanların

gerisini zorunlu olarak gerektirdiği evrimsel bir dizi halindeki gelişimi ortaya konmaya yönelik girişimler oldu. Gelişim yasası arayışı, coğrafi konum, iklim, göç, grup çatışması, ırksal yetenek, zihinsel yeteneğin evrimi gibi faktörlerle ve çeşitlenme, doğal seçme ve en uygun olanın hayatta kalması gibi ilkelerle ilgili pek çok hipoteze yol açtı. Bu teoriler üzerine yarım asır ya da daha da uzun süren araştırmalar, Darwin'in doğal seçme teorisinin yayımlanmasından hemen sonra beslenen yüksek umutları karşılayamadı.

Sosyal kurumların gelişiminde birtakım evrelerin birbirini zorunlu olarak izlediği kanıtlanmamakla kalmadı, aksine çürütüldü...”

Tarihsel değişim sorununun ele alınışındaki daha yeni eğilimler için karşı. A. Goldenweiser, *Social Evolution, Encyclopedia of Social Sciences*, New York 1931, 5. cilt, s.656 vd. (ayrıntılı bibliyografya da içeriyor). Makale şu düşünceyle sona eriyor:

“Dünya savaşı bu yana sosyal bilimleri inceleyenler, tarih ve toplumda görece istikrarlı gelişim yönleri ve düzenlilikler arayışını, evrimsel şemaların mantıksal düzenini hedeflemeksizin, yeniden başlattılar. Öte yandan idealler ile tarihin işleyişi arasındaki artan uyumsuzluk, toplum bilimlerini gittikçe daha pragmatik kanallara yöneltiyor. Eğer bir sosyal evrim varsa -evrimin kendisi ne olursa olsun- artık üzerinde düşünülerek kavranmaya çalışılan bir süreç değil, bilinçli ve ortak insan gayretleriyle ulaşılabilecek bir görev olarak kabul ediliyor.”

Uygarlaşma süreci hakkındaki bu incelemenin pragmatik çabalardan ayrıldığı nokta, öncelikle, nelerin olması gerektiğine ilişkin tüm arzu ve talepleri geri plana atarak, varolanın geçmişte ne olup şimdi ne olduğunu, hangi şekilde ve hangi nedenlerden dolayı o zamanki ve şimdiki halde olduğunu saptamaya çalışmasıdır. Teşhisi tedaviye değil, tedaviyi teşhise bağimli kılmak bize daha doğru göründü.

Bu konuda karşı. Fr. J. Teggart, *Theory of History*, New Haven 1925, s.148, “... şeylerin ‘şimdi oldukları hale nasıl geldiklerini’ araştırmak...”

- 3 Karşı. E. C. Parsons, *Fear and Conventionality*, New York, Londra. 1914. Bundan ayrılan anlayış için bkz. örn. W. G. Sumner, *Folkways*, Boston 107, s.419:

“Herhangi bir tabuyu, bir gerekliliği olmaksızın topluma gelenekler tarafından dayatılmış keyfi bir icat ya da yük saymak hiçbir zaman doğru değildir... yüzyıllar boyunca deneyimin süzgecinden geçmişlerdir ve bize kadar ulaşmış ve tarafımızdan kabul edilmiş olanlar, yararlılıkları deneyimle kanıtlanan türdendir.”

birbirleriyle yaşamak durumunda oldukları tarzdaki özgül değişiklikler tarafından körlemesine harekete geçirilir ve hareket halinde tutulur. Ama ihtiyaçlarımız ve amaçlarımız bakımından bunu daha “mantıklı” bir şeye dönüştürmemiz hiç de imkânsız değildir. Çünkü eklemleme mekanizmalarının kör oyunu özellikle de uygarlaşma süreci ile bağlantılı olarak, planlanmamış yasalarının bilgisi temelinde, eklemleme dokusuna ve ruhsal habitusa planlı müdahaleler için giderek daha büyük bir serbestlik alanı sunar.

Ama insanların birlikte yaşamak durumunda oldukları tarzdaki hangi özgül değişiklik, insanların hamurunu, ruhsal aygıtını özellikle bir “uygarlaşma” anlamında biçimlendirir? Bu soruya da verilecek ilk, en genel cevap, Batı toplumunun değişimleri hakkında daha önce söylenenler temelinde gayet basittir: Batı toplumunun en eski tarihlerinden günümüze kadar, toplumsal işlevler büyük bir rekabet baskısı altında gittikçe daha fazla farklılaşırlar. Farklılaşma arttıkça, tekil kişinin tüm işlerinde, gerek en basit ve gündelik olanlarında, gerekse daha karmaşık ve seyrek yapılanlarda, sürekli bağımlı olduğu işlevlerin ve böylelikle de insanların sayısı artar. Tekil eylemin toplumsal işlevini yerine getirebilmesi için gittikçe daha fazla insanın davranışı birbirine uyarlanmak, eylemler dokusu gittikçe daha hassas ve sıkı bir şekilde örgütlenmek zorundadır. Tekil kişi, davranışını gittikçe daha fazla farklılaşmış, gittikçe daha düzgün ve istikrarlı düzenlemeye zorlanır. Burada söz konusu olanın kesinlikle salt bilinçli bir düzenleme olmadığı, zaten vurgulandı. Uygarlaşmayla beraber ruhsal aygıtta meydana gelen değişikliğin özellikle bu yanı karakteristiktir; davranışın daha farklılaşmış ve istikrarlı düzenlenişi tekil insana küçük yaştan itibaren gittikçe daha fazla bir otomatizm, bilincinde karşı koymayı istese bile karşı koyamayacağı bir iç zorlama olarak aşılır. Eylemlerin dokusu öyle karmaşık ve geniş kapsamlı olur, “doğru” davranmanın gerektirdiği iç gerilim öyle fazlalaşır ki, tekil kişinin içinde bilinçli bir özdenetimin yanı sıra aynı zamanda otomatik ve körlemesine işleyen bir özdenetim aygıtı pekişir ve bu aygıt şiddetli korkulardan bir

duvarla toplumda olağan davranışlara karşı ihlalleri engellemeye çalışır, ama özellikle de alışkanlığa dayalı ve kör işlediği için sıklıkla, dolaylı yollardan toplumsal gerçekliğe karşı bu türden ihlallere kendisi yol açar. Ama bilinçli olsun olmasın davranışlardaki, bütün ruhsal aygıtın gittikçe daha farklılaşmış düzenlenişi anlamındaki bu değişikliğin yönü, toplumsal farklılaşmanın yönü tarafından, ilerleyen işlev bölümü tarafından ve tek kişinin her kıpırtısının, her dışavurumunun kaçınılmaz olarak içerisine eklenmiş olduğu, karşılıklı bağımlılık zincirlerinin genişlemesi tarafından belirlenir.

Tekil kişinin az farklılaşmış bir toplum içerisindeki eklenmesi ile daha fazla farklılaşmış bir toplumdaki eklenmesi arasındaki bu farkı görselleştirecek basit bir örnek arayaacak olursak, her iki toplumdaki yol ve caddeleri düşünebiliriz. Bunlar bir bakıma toplumsal eklenmenin, bir bütün olarak artık yalnızca dört boyutlu sürekliliğinden elde edilmiş kavramsal aygıtla ifade edilemeyecek olan, mekân içindeki işlevleridir. Basit, doğal ekonomiye dayalı bir savaşçılar toplumunun bozuk, kaplamasız, yağmur ve rüzgâr tarafından harap edilebilir kara yollarını düşünelim. Trafik, birkaç istisna bir yana bırakılırsa, hayli azdır; insanın insan için oluşturduğu ana tehlike, savaş ya da soygun saldırısıdır. İnsanlar etraflarına bakınıyorsa, gözleriyle ağaçları ve yamaçları tarıyorlarsa ya da yolun ilerisine bakıyorlarsa bunun birinci nedeni, her zaman silahlı saldırıya uğramaya hazırlıklı olma zorunluluğudur ve başka birisinin yolundan çekilmek ancak ikinci ya da üçüncü derecede bir nedendir. Bu toplumun büyük yollarındaki hayat, savaşmaya ve hayatını ya da malvarlığını bedensel saldırıya karşı korumak için tutkularını harekete geçirmeye her an hazır olmayı gerektirir. Günümüzün farklılaşmış toplumundaki ana yollarda trafik ruhsal aygıtın bambaşka bir biçimlenişini gerektirir. Burada, bir soygun ya da savaş saldırısı tehlikesi en düşük düzeyde sınırlıdır. Otomobiller telaşla gidip gelmektedir; yayalar ve bisikletliler arabaların keşmekeşi içerisinde kendilerine yol bulmaya çalışmaktadır; büyük cadde kavşaklarında az ya da çok bir başarıyla trafiği düzenlemek üzere dur-

maktadırlar. Ama bu dış düzenleme temelde, her tekil kişinin kendi davranışını bu eklemlenmenin gereklerine uygun olarak *kendi kendine* düzenlemesine göre uyarlanmıştır. Burada insanın insan için ifade ettiği başlıca tehlike, bu işleyişin içerisinde birisinin özdenetimini kaybetmesinden doğar. Tekil kişinin bu keşmekeşin içerisinde yolunu bulabilmesi için sürekli bir özdenetim, davranışın son derece farklılaşmış bir öz düzenlemesi gereklidir. Kendisi ve başkaları için ölüm tehlikesi oluşması için, bu aralıksız öz düzenlemenin gerektirdiği gerilimin tek bir kişi için aşırı büyük hale gelmesi yeterlidir.

Bu elbette yalnızca bir imgedir. Bu farklılaşmış toplum içerisinde tek tek her edimin içine dokunduğu eylem zincirlerinin dokusu bu örneğin gösterebileceğinden çok daha karmaşıktır, burada hayatın küçük yaştan itibaren kişiyi alıştırdığı özdenetimin kökleri çok daha derindedir. Ama en azından, “uygar” insanın ruhsal habitusuna böylesine büyük ölçüde damgasını vuran şeyin, iç zorlamaların kalıcılığının ve farklılaşmışlığının, toplumsal işlevlerin farklılaşmasıyla, burada aralıksız birbiriyle uyarlanmak zorunda olan eylemlerin çok çeşitliliğiyle nasıl bir bağlantı içerisinde olduğu hakkında bir izlenim verir.

İç zorlamaların şeması, güdülerini biçimlendirmenin şablonları elbette tekil kişinin bu dokunun içinde durduğu yere bağlı olarak hayli farklıdır ve günümüzde bile Batı dünyasının çeşitli sektörlerinde iç zorlama aygıtının gücünde ve istikrarında, salt yakından bakıldığında bile dikkate değer görünen kademe farkları vardır. Burada, sosyo-oluşum yönteminin cevaplanma yolunu açabileceği türden bir dolu tekil soru çıkıyor ortaya. Daha az farklılaşmış toplumlardaki insanların habitusu ile karşılaştırma içinde ise, daha fazla farklılaşmış toplum içerisindeki bu farklar ve derecelenmelerin önemi azalır ve burada vurgulamaya öncelik verdiğimiz dönüşümün büyük çizgisi berrak ve keskin hatlarla öne çıkar: Toplumsal dokunun farklılaşmasıyla birlikte sosyo-oluşumsal ruhsal özdenetim aygıtı da daha farklılaşmış, çok yönlü ve istikrarlı hale gelir.

Ama toplumsal işlevlerin ilerleyen farklılaşması, ruhsal habitusun bir “uygarlaşma” anlamında değişmesinin nedenlerini

sorguladığında gözlemcinin gözlerine takılan toplumsal dönüşümlerin yalnızca birincisi ve en genelidir. Onunla, ilerleyen işlev bölümüyle el ele, toplumsal dokunun topyekûn bir yenisinden örgütlenmesi gerçekleşir. İşlev bölümü az olan bir toplumda merkezi organların belirli bir büyüklük ölçeği için görece kararsız ve kolayca dağılma tehlikesi içinde oldukları ve bunun nedenleri, yukarıda ayrıntılı bir şekilde gösterildi; belirli ilişki zorunluluklarının manivelasıyla merkezkaç eğilimlerin, feodalleşmenin mekanizmalarının nasıl olup da yavaş yavaş etkisiz kılındığı ve adım adım daha istikrarlı merkezi organların, bedensel şiddet edimini [denetleyen] daha sağlam tekel kurumlarının nasıl ortaya çıktığı gösterildi. Her “uygar” insanın habitusunda belirleyici bir özellik olarak öne çıkan ruhsal kendini zorlama aygıtının kendine özgü istikrarı, bedensel şiddet ediminin tekeli kurumlarının oluşmasıyla ve toplumsal merkezi organların artan istikrarıyla çok yakın ilişki içerisindedir. Tek kişiyi küçüklüğünden itibaren kalıcı ve kesin şekilde düzenlenmiş bir kendini tutma edimine alıştıran toplumsal biçimlendirme aygıtı ancak, bu tür istikrarlı tekel kurumlarının oluşmasıyla birlikte ortaya çıkar; bireyin içinde daha istikrarlı, önemli ölçüde otomatik işleyen bir özdenetim aygıtı ancak bununla bağlantılı olarak oluşur.

Bir şiddet tekeli oluştuğunda, pasifize edilmiş mekânlar, normalde şiddet eylemlerinden arınmış olan toplumsal alanlar ortaya çıkar. Bunların içinde tek tek insanlara etki eden zorlamalar, daha öncekinden farklı türdedir. Her zaman varolagelmış, ama o zamana kadar yalnız bedensel şiddetle karışık ya da bedensel şiddet ile aynı potada erimiş halde kalıcı olabilen şiddet biçimleri, ondan ayrılırlar; pasifize edilmiş alanlarda kendi başlarına ve değişmiş biçimde kalırlar; günümüzün standart bilinci için en görünür haliyle ekonomik zorlamalarda cisimleşirler; gerçekte ise bedensel şiddet eylemi yavaş yavaş toplumsal gündeliğin açık sahnesinden geriye çekilip de alışkanlıkların terbiyesine artık sadece dolaylı biçimde katkıda bulunur olduğunda, beşerî alanlarda geriye kalan şey hâlâ, çeşitli şiddet ya da zorlama türlerinin bütün bir karışımıdır.

Genel olarak bakıldığında, insan ilişkilerinin yapılanması anlatılan şekilde dönüştüğü zaman insanların davranışlarının ve tutku idaresinin değişme yönü şudur: İstikrarlı şiddet tekeli olmayan toplumlar aynı zamanda daima, işlev bölümünün görece az ve tekil kişiyi bağlayan eylem zincirlerinin görece kısa olduğu toplumlardır. Ve tersi: İlk önceleri henüz daima büyük bir prens ya da kral sarayının cisminde temsil edilen istikrarlı şiddet tekellerine sahip toplumlar, işlev bölümünün az ya da çok olgunlaşmış olduğu, tekil kişiyi bağlayan eylem zincirlerinin daha uzun ve tekil insanın diğerlerine işlevsel bağımlılıklarının daha fazla olduğu toplumlardır. Burada tekil insan, ani saldırıya, bedensel şiddetin hayatına şok halinde girmesine karşı büyük ölçüde korunmuştur; ama aynı zamanda kendi tutkularının patlamasını, onu bir başkasına bedensel olarak saldırmaya iten duygu kabarmasını bastırmaya zorlanmıştır. Ve pasifize edilmiş alanlara artık hâkim olan diğer zorlama biçimleri de, tekil insanın davranışını ve duygu dışavurumunu aynı yönde şekillendirir. Tekil kişinin ilerleyen işlev bölümüyle birlikte içine örülü olduğu karşılıklı bağımlılıklar örgüsü ne kadar sıkıysa, bu örgünün kapsadığı ve ister işlevsel ister kurumsal olarak bu eklemlenmeyle bir birim halinde birleşen beşerî alanlar ne kadar genişse, ani duygu kabarmalarına ve duygu dışavurumlarına kapılan tekil kişi o denli fazla tehdit altındadır; duygularını dizginleyebilen kişi için toplumsal koşullar o denli elverişlidir ve her tekil kişi küçüklüğünden itibaren o denli fazla eylemlerinin etkisini ya da başkalarının eylemlerinin etkisini zincirin bir dizi halkası boyunca tartmaya yöneltir. Kendiliğinden duygu kabarmalarının yatıştırılması, duygu ifadelerinin dizginlenmesi, düşünce alanının o anın ötesine, geçmişteki neden ve gelecekteki sonuç zincirlerini içine alacak şekilde genişletilmesi, bunlar aynı davranış değişikliğinin, bedensel şiddetin tekelleştirilmesiyle, eylem zincirlerinin ve karşılıklı bağımlılıkların toplumsal alanda genişlemesiyle birlikte zorunlu olarak aynı anda gerçekleşen o davranış değişikliğinin, çeşitli yönleridir. Bu, davranışın “uygarlaşma” anlamında değişmesidir.

Soyluların bir şövalyeler tabakasından saraylılar tabakasına dönüşmesi bunun bir örneğidir. Şiddet eyleminin kaçınılmaz ve gündelik bir olay olduğu ve büyük ölçüde dolaysızca kendi toprağının ürünleriyle yaşadığı için tekil kişinin bağımlılıklar zincirinin görece kısa olduğu yerde güdülerin ya da duygu dışavurumlarının güçlü ve kalıcı bir şekilde yatıştırılması ne gereklidir, ne mümkündür ne de yararlıdır. Bizzat savaşçıların, ama onların üst tabakasını teşkil ettiği bu tür bir toplumda yaşayan tüm diğerlerinin de, hayatları daha aralıksız ve dolaysız olarak şiddet eylemlerinin tehdidi altındadır; buna uygun olarak da, pasifize olmuş alanlara kıyasla, aşırı uçlar arasında hareket ederler. Bu hayat savaşçıya -öteki topluma kıyasla- duygularının ve tutkularının boşalımında olağanüstü büyük bir özgürlüğe, dizginsiz zevkler tatmaya, kadınlara duyulan arzuyu daha dizginsiz doyurmaya, ama aynı zamanda düşman ya da düşmana ait olan her şeyi yok etme, herkese eziyet etme yoluyla nefretin de tatminine imkân verir. Ama [bu hayat] aynı zamanda, yenilmesi halinde savaşçıyı, bir başkasının şiddetine ve tutkularına öylesine bir teslimiyetle, öylesine radikal bir boyunduruk altına alınmayla, bedensel eziyetin öylesine uç biçimleriyle tehdit eder ki, tekil kişiye karşı bedensel eziyetin, tutsak almanın ve radikal aşagılamanın bir merkezi erkin tekeli haline geldiği daha sonraki zamanda günlük hayatta normal olarak bunlar hemen hemen hiç görülmeyecek şeylerdir; bu tekelleşmeyle tekil kişiye yönelik fiziksel tehdit yavaş yavaş kişisel olmaktan çıkar; kişi artık ani duygu dışavurumlarına öylesine dolaysızca bağımlı kalmaz; giderek daha fazla kesin kural ve yasalara tâbi kılınır; ve nihayet yasaların ihlâli durumunda bile belirli sınırlarla ve belirli farklılıklarla ılımlılaşır.

Sıkı ve güçlü merkezi tekellerin henüz ortaya çıkmamış olduğu her yerde karşılaştığımız, güdülerin bağlanmamışlığı ve bedensel tehdidin daha fazla oluşu, görüldüğü gibi, tamamlayıcı olgulardır. Toplumun bu yapılanışında güdülerin ve duygu dışavurumlarının serbestçe boşalma imkânı muzaffer ve özgür olanlar için daha büyüktür, ama bir insan bir başkasının

erki altına girdiği taktirde ötekinin duygu dışavurumlarıyla yaşayacağı dolaysız tehlike de daha büyüktür, boyunduruk altına girme ve dizginsizce aşağılanma ihtimali de her an büyür. Bu yalnızca, parasallaşmayla ve serbest rekabet çevresinin daralmasının onlar için duygusal dışavurumları ılımlılaştıran bir davranış kodu oluşturduğu savaşçıların kendi aralarındaki ilişki ile sınırlı değildir; tüm toplum içerisinde de öncelikle efendinin varoluşunun dizginsizliği kadının varoluşunun kısıtlılığıyla ve boyunduruk altındakilerin, yenilmişlerin ya da serflerin radikal teslimiyetiyle, sonraları olduğundan çok daha keskin bir karşıtlık içerisinde.

Bireysel davranışın ve bireysel ruhsal bütçenin yapısı, bu tür aşırı uçlar arasındaki hayata, bu insan örgüsünün yapısının tekil insanı içine koyduğu sürekli güvensizliğe uygundur. Burada, insan insana ilişkilerde nasıl tehlike daha fazla şok biçiminde, zafer ya da kurtuluş imkânı daha ani ve öngörülemez şekilde tekil kişinin önüne çıkıveriyorsa, kendisi de daha sık ve daha dolaysızca neşe ve keder arasında savrulur durur. Daha Ortaçağ'da bile ordu kurumunun artan merkezileşmesiyle birlikte yavaş yavaş bu yönde dönüşüyor olmakla birlikte, özgür savaşçının toplumsal işlevi, tehlikelerin uzun zaman öncesinden öngörülebileceği, tek tek eylemlerin etkisinin büyük bir kesinlikle üçüncü ya da dördüncü halkaya kadar tartılıp biçilebileceği bir şekilde yapılanmış değildir. Itici gücün kaynağı öncelikle dolaysız şimdiki zamandır; o anki durum değiştikçe, duygu dışavurumları da aynı şekilde değişir; o an neşe/zevk getirdiyse, herhangi bir gelecekteki muhtemel sonuçlara yönelik hiçbir hesap, hiçbir düşünce olmaksızın o zevk dolu dolu tadılır; ân sıkıntı, esaret, yenilgi getiriyorsa, o zaman bunlara da daha kayıtsızca katlanılmak zorundadır; önlenemez huzursuzluk, tehlikenin sürekli yakınlığı, görece korunaklı bir varoluşun olsa olsa küçük ve genellikle kısa ömürlü adacıklar içerisinde bulunabildiği, daha az öngörülebilir ve daha güvensiz bu yaşamın bütün atmosferi, doludizgin neşe ve zevkten en derin öfke ve pişmanlığa doğru bu türden ani geçişleri sıklıkla hiçbir dış vesile olmaksızın üretir. İnsan ruhu, böyle bir ifade kullana-

bilecek olursak, her zaman aynı yoğunlukla bir aşırı uçtan diğer uca sıçramaya çok daha fazla hazır ve alışıktır ve küçük izlenimler, denetlenemez çağrışımlar, çok defa korkuyu ve duygusal değişimi tetiklemeye yeterlidir.⁴

İnsan ilişkilerinin yapılması değiştiğinde, bedensel şiddetin tekel örgütlenmesi oluştuğunda ve tek tek kişilere sürekli düşmanlık ve savaşların zorunluluğu yerine daha barışçı, para ya da prestij edinmeye yönelik işlevlerin daha fazla sürekliliği olan zorunlulukları hâkim olduğunda, duygu dışavurumları yavaş yavaş bir orta çizgiyle doğru gider. Davranış ve duygu dışavurumlarındaki oynaklıklar kaybolmaz, ama ılımlılaşır. Yukarıya ve aşağıya doğru değişimler artık o kadar büyük değildir, geçişler artık o kadar dolayimsız olmaz.

Karşıt tablodan, neyin değiştiğini daha belirgin görürüz. İnsanın insan için oluşturduğu tehdit, şiddet tekellerinin oluşu-

-
- 4 Bununla ilgili olarak güzel bir sunuş için bkz. Huizinga, *Der Herbst des Mittelalters*. Münih 1924, I. Bölüm, başka örnekler için s. 239 vd. Yukarıda söylenenler örneğin, günümüz Şarkındaki benzer yapılanmalı toplumlar ve ayrıca eklemelenmenin türüne, derecesine, genişliğine bağlı olarak çeşitli derecelendirmelerle "ilkel" adı verilen toplumlar için de geçerlidir.

Toplumumuzdaki çocuklarda -ileri düzeyde olgunlaşmış uygarlığa özgü karakterlerin nüfuzuna rağmen- daha basit ve düz çizgili duygu dışavurumlarıyla ve ani sıçramalara eğilimli öteki standarda ait davranış biçimlerinin ne kadar fazla kendini gösterdiğini, örneğin çocukların filmlerde nelerden hoşlandığına ilişkin şu anlatım gösteriyor (*Daily Telegraph*, 12 Şubat 37):

"Çocuklar, özellikle küçük çocuklar, saldırganlığı seviyor... Hareket, hareket ve daha çok hareket istiyorlar. Kan dökülmesine karşı değiller, ama kan kuyu kan (kötülerin kanı -çev.) olmalı. Erdemin zaferi çılgınca tezahürat toplar; kötülük derin bir coşkuyla yuhalanır. Birine ait sahnelerle ötekine ait sahneler arasında gidip gelindiğinde, mesela takip sahnelerinde olduğu gibi, lehte tezahürattan yuhalamaya geçişin zamanlaması saliseler ölçeğindedir."

Daha basit toplumlardaki tabuların özgül yapılması da duygusal dışavurumların şiddetinin farklı olmasıyla, gerek korku, gerek neşe, hoşlanmazlık ve hoşlanma yönlerindeki değişim miktarı ile sıkı sıkıya bağlantılıdır. Batı Ortaçağ'ında yalnız güdü ve duygu dışavurumlarının değil, yasakların ve mesela kendine eziyet etme, riyazet eğilimlerinin de uygarlaşma sürecinin daha sonraki basamaklarına oranla daha yoğun ve bu yüzden daha katı olduğuna yukarıda dikkat çekilmişti (s. 330 vd., özellikle s. 337/338, ayrıca karşı. I. cilt, s. 214 vd.).

Bununla ilgili olarak ayrıca karşı. R.H. Lowie, *Food Etiquette*, yayımlandığı yer: "Are we civilized?", Londra, 1929, s.48: "Vahşilerin adap kuralları sadece katı değil, aynı zamanda etkileyicidir de. Bununla birlikte, sofrada adabları bizi şoka uğrattır."

muyla birlikte daha sıkı bir düzenlemeye tâbi kılınmıştır ve daha öngörölür hale gelir. Gündelik yaşam şok halinde patlak veren değişimlerden arınır. Şiddet eylemi kışlaya konmuştur; artık tekil insanın hayatına doğrudan girmek üzere mahfazalarından, kışlalardan yalnız en uç durumlarda, savaş zamanlarında ve toplumsal dönüşüm zamanlarında çıkar. Normalde belirli uzman gruplarının tekeli haline gelerek, diğerlerinin hayatından çıkarılmıştır; ve bu uzmanlar, şiddet eyleminin bütün tekel örgütlenmesi artık tekil kişinin davranışının bir denetim örgütü olarak, toplumsal gündelik yaşantının kenarında nöbet bekler.

Bu biçimiyle, denetim örgütlenmesi olarak da, bedensel şiddetin ve ondan kaynaklanan tehdidin toplum içerisindeki tekil kişi üzerinde, o bunu bilsin bilmesin, belirleyici bir etkisi vardır. Ama tekil insanın hayatına taşıdığı şey artık sürekli bir güvensizlik değil, kendine özgü tarzı olan bir güvenliktir. Artık kişiyi vuran ya da vurulan, bedensel [mücadelede] galip ya da mağlup olarak muazzam neşe patlamaları ile ağır korkular arasında savurup durmaz, gündelik yaşantının kulisinin arkasındaki bu depolanmış şiddetten tekil kişinin hayatına doğru sürekli, düzgün dağılımlı bir basınç etki eder ve o buna tamamen alışmış olduğundan, davranışı ve güdülerinin biçimlenişi erken yaşlarından beri bu toplumun yapılanışına uyarlanmış olduğundan, bunu genellikle pek hissetmez bile. Değişen şey fiilen, davranışı biçimlendiren aygıtın tümüdür; ve ona uygun olarak, belirtmiş olduğumuz gibi, yalnız tekil davranış biçimleri değil, davranışın tüm biçimlenişi, ruhsal kendini idare mekanizmasının tümüdür. Bedensel şiddetin tekel örgütlenmesi tekil insanı normal şartlarda dolaysız bir tehdit yoluyla zorlamaz. Tekil kişiye uyguladığı, çok çeşitli şekillerde dolayımlanan ve büyük ölçüde öngörülebilir bir zorlama ya da baskıdır. Büyük ölçüde, kişinin kendi akıl yürütmesi aracılığıyla işler. Kendisi ise toplum içinde normal şartlarda yalnızca kuvve olarak, denetim mercii olarak bulunur; fiili zorlama ise, tekil kişinin eylemlerinin bir dizi eylem eklemlenmeleri boyunca yaratacağı sonuçlarıyla ilgili artık sahip bulunduğu bilgi ya da ço-

cuğununda ruhsal aygıtını şekillendirmiş olan yetişkin jestlerine dayalı olarak kendi kendine uyguladığı bir zorlamadır. Bedensel şiddetin tekelleşmesi, silahların ve silahlıların tek elde yoğunlaşması, şiddet uygulamasını az ya da çok öngörülebilir kılar ve pasifize olmuş alanlardaki silahsız insanları ileriye görerek ya da akıl yürüterek kendini tutmaya zorlar; bu insanları daha az ya da daha çok ölçüde zorladığı şey, tek kelimeyle, özdenetimdir.

Ortaçağ savaşçılar toplumunda ya da bedensel şiddet eyleminin farklılaşmış ve sağlam tekeli idarelerine sahip olmayan başka toplumlarda herhangi türden bir özdenetim hiç yer almıyor değildir. Yalnız, özdenetimin ruhsal aygıtı, üst-ben, vicdan ya da başka hangi adı veriyorsak, bütün bunlar bu türden bir savaşçılar toplumunda bedensel şiddet eylemleriyle terbiye edilir, zorla dayatılır ve sürdürülür; biçimi ise daha büyük karışıklıkları ve ani geçişleri içeren bu hayata uygundur. Daha fazla pasifize edilmiş toplumlardaki kendini zorlama aygıtlarına oranla muğlak, istikrarsızdır ve şiddetli duygusal boşalmalara izin veren gediklerle doludur; toplumsal bakımdan “doğru” davranışı güvence altına alan korkular burada henüz, tekil kişinin bilincinden onun “içi”ne doğru geri itilmiş olmaktan çok uzaktır; nasıl ki asıl tehlike henüz öz düzenlemenin başarısızlığa uğramasından, özdenetimin gevşemesinden değil de, dışarıdan gelen dolaysız fiziksel tehditten kaynaklanıyorsa, alışık olunan korku da burada henüz büyük ölçüde dış güçlerden duyulan korku biçimindedir. Ve bu aygıt daha istikrarsız olduğu kadar daha dar kapsamlıdır, daha tek yönlü ya da daha kısımlıdır. Bu tür bir toplumda, acılara katlanma bakımından görece uç noktada bir kendine hâkimiyet geliştirilebilir; ama bu kendine hâkimiyet, tamamlayıcısını, öteki standarda kıyasla duygusal dışavurumların başkalarına eziyet etmekte uç noktada serbest bırakılması olarak görünen şeyde bulacaktır. Buna uygun olarak Ortaçağ toplumunun belirli sektörlerinde riyazetin, kendini zorlamanın ve kendini kısıtlamanın görece uç biçimlerine rastlarız, bunun karşılığında da toplumun başka bölümlerinde hiç de daha az uç noktada olmayan haz boşal-

maları yer alır ve hayli sıkça da, tek bir insanın hayatında bir tutumdan ötekine ani geçişlerle karşılaşırız. Tekil kişinin burada ödev edindiği kendini zorlama, kendi vücuduna karşı mücadele, onun tamamlayıcı karşıtı olan, başkalarına karşı savaştan ya da hazların tadılmasından daha az yoğun ve tek yönlü, daha az radikal ve tutkulu değildir.

Şiddet eyleminin tekelleşmesiyle pasifize olmuş alanlarda ortaya çıkan şey, kendine hâkimiyetin ya da kendini zorlamanın başka bir tipidir. Daha az tutkulu bir kendine hâkimiyettir bu. Toplumdaki denetim ve gözetim aygıtına, bireyin ruhsal bütçesinde oluşan bir denetim aygıtı karşılık gelir. Her ikisi de tüm tutkuları aynı şekilde, daha kesin bir düzenlemeye tâbi kılmaya çalışır. İkisi de -birisi epey büyük oranda diğerinin dolayımıyla- duygusal dışavurumların ılımlılaşması yönünde sürekli, muntazam bir baskı uygular. Nasıl ki fiziksel şiddetin tekelleşmesi insanın insandan duymak zorunda olduğu korku ve dehşeti ve aynı zamanda da başkalarına dehşet, korku ya da eziyet verme imkânını, yani belirli haz ve duygu boşalmalarının imkânını azaltıyorsa, tekil kişinin artık gittikçe daha fazla alıştığı sürekli özdenetim de davranıştaki karşıtlıkları ve ani dönüşümleri, tüm dışavurumların yoğun duygu yüklülüğünü aynı ölçüde azaltmaya çalışır. Tekil kişinin artık zorlanmakta olduğu şey tüm ruhsal bütçesinin, güdü hayatının ve tüm yönlerdeki davranışının sürekli, muntazam düzenlenişi anlamında bir yeniden biçimlenişidir.

Tekil kişinin pasifize olmuş alanlarda dolaysız olarak maruz kaldığı silahsız zorlama ve kuvvetler, mesela ekonomik zorlamalar da tamamıyla aynı yönde etki eder. Onlar da, tekelsiz bir savaşçılar toplumunda insanın insana uyguladığı zorlamalardan daha az duygu yoğunudur, onlar da daha ılımlı, daha istikrarlı ve daha az sıçramalıdır. Tekil kişinin toplumda karşısına çıkan tüm işlevlerde cisimleşen bu zorlamalar da, artık her eylemin otomatik olarak içerisine örülü bulunduğu daha uzun ve daha fazla farklılaşmış zincirlere uygun biçimde, o anın ötesinde bitmek bilmeyen bir dikkatli olma ve ileriye görme zorunluluğunu dayatırlar; tekil kişinin anlık yoğun duygu ve

güdü kıpırtılarına, davranışının uzak etkisini gözeterek sürekli hâkim olmasını gerektirirler; sımsıkı oturan bir yüzük gibi tüm davranışını kapsayan, -öteki standarda kıyasla- daha muntazam bir kendine hâkimiyeti ve güdülerinin toplumsal standartlar anlamında devamlı düzenlenişini. Daima olduğu gibi, bu kendini tutmayı, güdü ve yoğun duyguların devamlı düzenlenişini insanlarda geliştiren, yalnız yetişkin işlevlerinin kendisi değildir; yetişkinler kısmen otomatik, kısmen gayet bilinçli olarak, davranış tarzlarıyla ve alışkanlıklarıyla, buna denk düşen davranış tarzlarını çocuklarda da yaratırlar; tekil kişi daha erken yaştan itibaren, yetişkinlik işlevleri için ihtiyaç duyduğu biçimde, sürekli kendini tutmaya ve ileri görüşlülüğe uyarlanır; bu kendini tutma, davranışının ve güdü bütçesinin bu düzenlenişi daha küçüklüğünden itibaren onda alışkanlık haline getirilir, böylece onun içinde, güdülerin o toplumda âdet olan şemalar ve modellere uygun, âdeta toplumsal standartların bir aktarıcı istasyonu gibi, otomatik bir özdenetim, bir “us”, daha fazla farklılaşmış ve istikrarlı bir “üst-ben” oluşur ve hâkim olunmuş güdü kıpırtılarının ve eğilimlerin bir kısmı artık dolaysızca bilincine ulaşmaz bile.

Eskiden, savaşçılar toplumunda, tekil kişi yeterince güçlü ve kudretli ise şiddet uygulayabilirdi; bugüne kadar geçen zaman içerisinde toplumsal yasaklar konmuş ve yaşanamaz hale gelmiş olan, pek çok yönlerdeki eğilimlerinin açıkça peşinden gidebilirdi. Ama daha büyük dolaysız haz fırsatının bedelini, üstü örtülü olmayan ve dolaysız korku ihtimalinin fazlalığı ile ödüyordu; Ortaçağ’daki cehennem tasvirleri, insan insana ilişkilerin bu yapılışında tek tek insanların içindeki bu korkunun ne kadar güçlü ve yoğun olduğu hakkında bize bazı fikirler verir. Her ikisi de, haz ve hazzı, burada dışa karşı daha açık ve serbestçe boşalıyordu. Ama birey onun esiriydi; tekil kişi sıklıkla kendi hissedişleri tarafından, âdeta doğa kuvvetlerine kapılmış gibi oraya buraya savrulurdu. Tutkularına ege-men olmaktan ziyade, tutkuları ona egemendi.

Daha sonraları, tekil kişinin varoluşunun içinden geçen montaj bantları uzadıkça ve farklılaştıkça, birey kendine daha

düzgün hâkim olmayı öğrenir; tekil insan artık eskisine göre tutkularının daha az esiridir. Ama nasıl eskisine oranla gittikçe daha fazla sayıda insanın faaliyetine işlevsel bağımlılıkla bağlanmış haldeyse, davranışında, eğilim ve güdülerinin dolaysız tatmin fırsatları bakımından da eskisine oranla kıyas kabul etmez ölçüde sınırlandırılmıştır. Hayat bir anlamda daha tehlikesiz olur, ama aynı zamanda daha az yoğun duygulu, daha az haz verici olur- en azından haz arzusunun dolaysız dışavurumu bakımından; ve gündelik hayatta eksik olan için hayalde, kitaplarda ve resimlerde bir ikame yaratılır: böylece soylular, saraylılaşma yolunda şövalye romanları okumaya başlar, böylece burjuva, şiddet eylemini ve aşk tutkusunu sinemada görür. Bedensel çatışmalar, savaşlar ve düşmanlıklar azalır ve onları herhangi bir şekilde hatırlatan her şey, hatta ölü hayvanların parçalanması ve bıçağın sofradaki kullanımı bile geri plana itilir ya da en azından gittikçe daha ayrıntılı bir toplumsal düzenlenişe tâbi kılınır. Ama aynı zamanda savaş meydanı bir anlamda içe kaydırılır. Vaktiyle insan insana mücadelede dolaysızca yaşanan gerilim ve tutkuların bir kısmını artık insan kendi içinde yaşamak zorundadır. Başkalarıyla ilişkilerinin ona uyguladığı görece barışçı zorlamalar, kendi içinde izdüşümünü bulur; içinde, kendine özgü bir alışkanlık aygıtı, yoğun duygularını sürekli olarak toplumsal yapılanıştan yana düzenlemeye, yeniden biçimlendirmeye ya da bastırmaya çalışan özgül bir “üst-ben” pekişir. Ama artık insanlar *arasındaki* ilişkilerde dolaysızca gün ışığına çıkmasına izin verilmeyen güdüler, tutkulu yoğun duygular, sıklıkla tekil kişinin içinde aynı şiddetle, benliğinin bu denetleyici yanına karşı mücadele eder. Ve insanın kendi kendisiyle bu yarı otomatik boğuşması her zaman mutlu çözüme ulaşmaz; bu toplumdaki hayatın gerektirdiği kendini yeniden biçimlendirme [çabası], her zaman güdü bütçesinin yeni bir dengesine varmaz. Bu süreçte sıklıkla, toplumsal işlevlerle başa çıkmayı iyice zorlaştıran ya da engelleyen büyük ve küçük bozukluklar, insanın bir yanının bir diğerine karşı isyanları ya da kalıcı sakatlıklar meydana gelir. Deyim yerindeyse dikey dalgalanmalar, korku ile haz, zevk ile

ceza arasındaki sıçramalar azalır, insanın bir ucundan diğer ucuna uzanan yatay sıçramalar artar, “üst-ben” ve “bilinçdışı” ya da “bilinçaltı” arasındaki gerilim büyür.

Burada da bu eklemleme olgularının genel ana çizgisinin, yalnız statik yapılarını değil de sosyo-oluşumlarını izlersek, hayli basit olduğu görülür: Büyükçe insan gruplarının birbirine karşılıklı bağımlılığı ve kendi içlerinde de fiziksel şiddet eyleminin ayrışması yoluyla, içerisinde insanların birbirine dönük zorlamalarının kendini zorlamalara dönüştüğü bir toplumsal aygıt ortaya çıkar; uzaklara uzanan eylem zincirlerine eklemleme biçimine uygun olarak tekil kişinin içinde daha küçüklüğünden itibaren oluşan bu kendini zorlamalar kısmen bilinçli bir kendine hâkim olma kisvesindedir, kısmen ise otomatik işleyen alışkanlık biçimindedirler; toplumsal duruma karşılık düşen farklılaşmış bir şema doğrultusunda güdü ve yoğun duygu dışavurumlarının daha dengeli bir ılımlılaştırılması, kesintisiz bir şekilde bastırılması ve kesinlikli düzenlenişi yönünde etki yaparlar; ama toplumun ve toplum içindeki tekil kişinin durumuna göre bireyin davranışında ve güdü yaşıntısında kendine özgü gerilimler ve bozukluklar da yaratırlar; kimi durumlarda insanın sürekli huzursuzluğuna ve tatminsizliğine yol açarlar, çünkü eğilim ve güdülerinin bir kısmı artık yalnızca dönüşmüş biçimde, mesela hayal gücünde, seyretmekle ya da dinlemekle, kurduğu hayallerde ya da gece gördüğü rüyalarda tatmin bulabiliyordur; kimi zaman da yoğun duyguların yatıştırılmasına alışmak öylesine ileri gider ki -sürekli can sıkıntısı duyguları ya da yalnızlık hissi bunun örnekleridir- tekil kişi için dönüşmüş yoğun duyguların korkusuz dışavurumu, geri plana itilmiş güdülerin dosdoğru tatmini artık hiçbir biçimde mümkün olmaz. Kimi güdü dalları bu tür durumlarda, insanın çocukluğunda içinde yetiştiği ilişkiler örgüsünün özgül yapısı tarafından bir bakıma uyuşturulur; çocukluğun toplumsal alanındaki dışavurumlarını beraberinde getirdiği tehlikelerin baskısı altında otomatik olarak ortaya çıkan korkularla öylesine kuşatılırlar ki, kimisi bütün hayatı boyunca sağır ve erişilmez kalır. Başka durumlarda ise bazı

güdü dalları, küçük insan varlığının, “uygar” bir varlık olarak biçimlendirilme yolunda yontulmamış, yoğun duygulu ve tutkulu doğası yüzünden sürüklendiği ağır çatışmalar nedeniyle öylesine bükülür ki, bu güdülerin enerjileri artık yalnızca dolambaçlı yollardan, zorlamalı eylemlerle ve başka rahatsızlık olgularıyla, arzu edilmeyen bir çıkış yolu bulabilirler. Başka durumlarda ise bu enerjiler bu tarzda kılık değiştirmiş olarak kontrol edilemez ve tek yönlü hoşlanma ve hoşlanmazlıklara, birtakım tuhaf uğraşlara duyulan ilgiye akar. Bütün bu hallerde, görünürde nedensiz bir sürekli iç huzursuzluk, ne kadar çok miktarda güdü enerjisinin bu şekilde, gerçek bir tatmine izin vermeyen bir kılığa hapsedilmiş olduğuna işaret eder.

Bireysel uygarlaşma süreci, toplumsal uygarlaşma sürecinde olduğu gibi, günümüze kadar büyük ölçüde körlemesine ilerler. Yetişkinler ile yetişmekte olan çocuk arasındaki ilişki türü, yetişkinlerin düşündüklerinin ve tasarladıklarının örtüsü altında, çocuğun ruhsal bütçesi üzerinde amaçlamadıkları ve pek haberdar da olmadıkları işlevler ve etkiler barındırır. Bu örneklerin gösterdiği türden son derece elverişsiz ve toplumsal bakımdan norm dışı biçimlenme olguları bu anlamda planlanmaksızın ortaya çıkar; aslen biçimlendirci olgular olmayan, *değişmez* sapkın niteliklere dayanan ruhsal norm dışılıkları burada konu dışı tutabiliriz. Ama söz konusu toplumsal norm çerçevesinde tutunabilen ve aynı zamanda öznel olarak daha tatmin edici olan türdeki habitus da daha planlı bir şekilde üretilmez. Aynı toplumsal kalıplama aygıtından geniş bir dağılım yelpazesi içerisinde daha elverişli ve daha elverişsiz konumlanmış insan biçimlenişleri ortaya çıkar. Uygarlaşma sürecindeki çatışmalarla birlikte belirli güdü dışavurumlarına yapışan, otomatik olarak yeniden üretilen korkular, kimi durumlarda belirli güdü dallarının kalıcı ve mutlak uyuşturulmasına yol açmak yerine onların normal sayılan şeyler çerçevesinde ılımlılaştırılmasına ve düzenlenişine yol açabilirler. Belirli güdü enerjilerinin başka yöne çevrilmesi ve kılık değiştirmesi, toplumsal bakımdan yararsız zorlama eylemler yerine, garip sayılan tercih ve alışkanlıklar yerine, bireysel olarak son

derece tatmin edici ve toplumsal bakımdan son derece verimli bir etkinlikte ya da yetenekte ifade bulabilir. Her durumda en belirleyici evredeki, çocukluk ve gençlik dönemindeki ilişkiler örgüsü tekil insanın ruhsal aygıtında, üst-ben ile güdü merkezi arasındaki ilişkide onun bireysel biçimlenişi olarak yansır; her durumda, tüm davranış tarzlarında, başka insanlarla tüm diğer ilişkilerde ifade bulan ve örölmeye devam eden bir alışkanlık aygıtı halinde pekişir. Görece elverişli örneklerde uygarlaşma sürecinin çatışmalarının tekil kişinin ruhunda -mecazi konuşursak- açtığı yaralar yavaş yavaş kabuk bağlayabilir; görece elverişsiz örneklerde ise hiçbir zaman kapanmazlar ya da yeni çatışmalarda kolayca yeniden kanamaya başlarlar. Burada, ruhsal aygıtta katılmış olan erken yaşların insanlar arası çatışmaları, ister çocuğun çeşitli ilişkilerinden, çok çeşitli bağımlılıklarından ve muhtaçlıklarından kaynaklanan tek tek kendini zorlama alışkanlıkları arasındaki çelişkiler biçiminde olsun, ister bu kendini zorlama aygıtı ile güdü merkezi arasında kendini sürekli tekrarlayan çatışmalar biçiminde olsun, sonraki insanlar arası ilişkilere tekrar tekrar, rahatsız edici bir şekilde nüfuz eder. Özellikle elverişli durumlarda, üst-ben aygıtının çeşitli parçaları arasındaki bu çelişkiler yavaş yavaş dengelenir; onlarla güdü merkezi arasındaki en rahatsız edici çatışmalar yavaş yavaş kabuk bağlayarak tecrit olur; yalnız berrak bilinçten kaybolmakla kalmazlar, öznel tatmin açısından fazla büyük maliyetler getirmeksizin istem dışı bir şekilde bundan sonra insanlar arası ilişkilere nüfuz etmeyecekleri bir şekilde başa çıkılmış ve işlemiden geçirilmiş olurlar. Birinci durumda bilinçli ve bilinçsiz özdenetim kimi noktalarda hâlâ toplumsal bakımdan amaca aykırı biçimlerdeki güdü enerjilerine geçit verecek şekilde bulanık ve açık kalır, öteki durumda ise günümüzde de gençlik evrelerinde sıklıkla düz ve katı bir buz örtüsünden ziyade alt alta üst üste ve birbirine karşı yüzmekte olan bir buz plakaları yığını andıran bu özdenetim, toplumun yapılanışıyla iyi bir karşılıklılık içerisinde yavaş yavaş bütünleşir ve istikrar kazanır. Ama bu yapılanış özellikle içinde bulunduğumuz zamanda son derece değişken olduğun-

dan, aynı zamanda davranış alışkanlıklarında, çoğunlukla istikrar kaybına mal olan bir esnekliği gerektirir.

Dolayısıyla teorik olarak, başarıya ulaşmış sayılan bir bireysel uygarlaşma süreci ile başarısız sayılanı arasındaki farkın ne olduğunu söylemek zor değildir. Birinci durumda, bu sürecin tüm zahmet ve çatışmalarının ardından nihayet bir toplumsal yetişkin işlevi çerçevesinde iyi uyarlanmış davranış tarzları, uygun şekilde işleyen bir alışkanlık aygıtı ve aynı zamanda -ki el ele gitmeleri hiç de zorunlu değildir- pozitif bir haz bilançosu ortaya çıkar; öteki durumda ise ya toplumsal kendi kendini düzenleme işlevi karşıt yönlü güdü enerjileriyle başa çıkabilmek için ağır bir gerilmeyle, kişisel tatmin bakımından yüksek maliyetlerle her seferinde yeni baştan sağlanır ya da bu enerjilerle başa çıkabilmek, tatminlerinden feragat etmek hiç başarılmaz ve çoğunlukla da, toplumsal emir ve yasaklar artık yalnız başka insanlar tarafından değil, bu şekilde eziyet çeken kişinin kendisi tarafından da temsil edildiklerinden, kendi içindeki bir merci bir diğer merciin arzu ettiğini kendi kendine yasakladığı için, pozitif bir haz bilançosu artık mümkün değildir.

Gerçeklikte bireysel uygarlaşma sürecinin neticesi yalnız görece az sayıdaki vakada, yalnızca dağılım çanının kenarlarında apaçık bir şekilde elverişli ya da elverişsizdir. Uygarlaşmış olanların çoğunluğu bu uçlar arasındaki bir orta çizgi üzerinde yaşar. Toplumsal olarak elverişli ve elverişsiz özellikler, kişisel olarak tatmin edici ve tatminsizlik verici eğilimler, kendi içlerinde çeşitli orantılarla karışmıştır.

Batı uygarlığı anlamındaki toplumsal biçimlenme süreci özellikle zordur. Bir ölçüde bile olsun başarıya ulaşabilmesi için, Batı toplumunun yapılanışına uygun olarak, ruhsal aygıtın özellikle zengin bir farklılaşmasını, özellikle yoğun ve istikrarlı bir düzenlenişini üretmek zorundadır. Bu yüzden hem genellikle hem de özellikle orta ve üst tabakalarda, daha az farklılaşmış toplumlardaki biçimlenme sürecinden daha fazla zaman gerektirir. Önceden belirlenmiş uygarlık standardına ayak uydurmaya karşı direniş, bu kendini uydurmanın, tüm ruhsal aygıtın bu derine inen dönüşümünün tekil kişiye mal olduğu ge-

rilim, her zaman hayli büyüktür. Ve bu yüzden Batı dünyasındaki tekil kişinin bir yetişkinlik işleviyle aynı zamanda, zuhuruyla genelinde ve bütününde bireysel uygarlaşma sürecinin tamamlandığını gösteren yetişkin habitusunu elde etmesi, daha az farklılaşmış toplumlardakinden daha geç olmuştur.

Ama ruhsal aygıtın bu işlenişi burada özellikle geniş ölçekli ve yoğun olsa da, aynı yöndeki süreçler, toplumsal ve bireysel uygarlaşma süreçleri, elbette yalnızca Batı'da gerçekleşiyor değildir. İşlev bölümünün bir rekabet baskısı altında büyükçe beşerî alanları birbirine bağımlı yaptığı, bedensel şiddetin bir tekelleşmesinin tutkulardan arınmış bir işbirliğini mümkün ve gerekli kıldığı, başkalarının eylem ve niyetlerini çok sayıda hal-ka boyunca dikkate almayı ve önceden görmeyi gerektiren işlevlerin ortaya çıktığı her yerde onlara rastlanır. Bu tür uygarlaşma hamlelerinin türü ve derecesi açısından belirleyici olan şey ise her zaman, kendi içindeki karşılıklı bağımlılıklarının genişliği, işlev bölümünün derecesi ve işlevlerin yapısıdır.

2. Uzak Görüşlülüğe Zorlanmanın ve Kendini Zorlamanın Yaygınlaşması

Batı'nın uygarlaşma sürecini özel ve eşsiz kılan olgu, burada dünya tarihinde hiç eşi görülmemiş boyutlarda bir işlev bölümünün, eşi görülmemiş istikrara sahip şiddet ve vergi tekellerinin, eşi görülmemiş genişlikteki coğrafyaları ve büyüklükteki insan kitlelerini kapsayan karşılıklı bağımlılıkların ve rekabetlerin oluşmuş olmasıdır.

Biraz uzaklara uzanan para ya da ticaret eklemlenmeleri ve yer yer bedensel şiddeti tekelleştiren bir ölçüde sağlam örgütlenmeler ondan önce anlaşılan yalnızca su yolları boyunca, yani özellikle nehir vadileri ve deniz havzaları etrafında gelişmişti; art yörenin geniş iç bölgeleri ise, içlerinden bazı ticaret damarları geçse, bazı büyükçe pazarlar varolsa bile, az ya da çok doğal ekonomi düzeyinde, yani eklemlenmekten görece uzak ve kendine yeterli kaldı. Batı toplumundan başlayarak gelişen karşılıklı bağımlılık örgüsü sadece denizleri geçmiştir-

ki başka herhangi bir örgüden daha geniş bir şekilde kapsamla kalmadı, onun ötesinde muazzam karasal iç bölgelerini en son tarlanın dip köşesine varana dek sardı. Daha önce hiç eşi görülmemiş genişlikteki coğrafyalar üzerindeki insanların davranışlarının birbirine uyarlanması, eşi görülmemiş uzunluktaki eylem zincirleri boyunca ileri görüşlülüğün zorunluluğu da buna karşılık gelir. Ve bu eklemlenme ağının merkezlerindeki hayatın zorunlu kıldığı zorlama, yoğun duyguların yatıştırılması ve güdü düzenlenişi de aynı ölçüde sürekli. Bir yanda karşılıklı bağımlılıklar örgüsünün büyüklüğü ve iç baskısı, öte yanda bireyin ruhsal durumu arasındaki bu bağlantıyı özellikle belirgin şekilde gösteren olgulardan birisi, zamanımızın “hızı”⁵ olarak adlandırdığımız şeydir. Bu “hız” aslında, tek tek her toplumsal işlevde düğümlenen eklemlenme zincirlerinin miktarının ve bu geniş ve yoğun nüfuslu ağdan hareketle her tekil eylemi ilerleten rekabet baskısının bir ifadesinden başka bir şey değildir. Bir memurda ya da girişimcide randevularının ya da görüşmelerinin çokluğuyla, bir işçide her el hareketinin belirli bir dakika ve süreyle zamanlanması gösterebilir kendini, her iki durumda hız, birbirine bağımlı eylemlerin çokluğunun, tek tek eylemlerin tıpkı parçaların bir bütünü oluşturması gibi içinde birleştiği zincirlerin uzunluğunun ve sıklığının ve bütün bu karşılıklı bağımlılıklar örgüsünü hareket halinde tutan rekabet ya da eleme mücadelelerinin şiddetinin bir ifadesidir. Her durumda, bu kadar çok sayıdaki eylem zincirinin düğüm noktasındaki işlev, yaşama süresinin çok kesin bir bölümlenmesini gerektirir; anlık eğilimlerin geniş çaplı karşılıklı bağımlılığın gerekliliklerine tâbi kılınmasına alıştıırır; davranıştaki tüm değişkenliklerin bertaraf edilmesini ve sürekli bir kendini zorlamayı talim ettirir. Tekil kişide sıklıkla, bazı eğilimleri kendi üst-beni tarafından temsil edilen toplumsal zamana karşı başkaldırı eğilimleri belirlemesinin ve bu kadar çok insanın dakik olmak istediklerinde kendi kendileriyle mücadele etmek zorunda kal-

5 Karş. Ch. H. Judd, *The Psychology of Social Institutions*, New York 1926, s.105 vd. Ayrıca karş. s.32 vd. ve s.77 vd.

malarının nedeni budur. Zaman ölçme cihazlarının ve zaman bilincinin gelişmesine bakarak, -tıpkı parada ve başka eklem-lenme araçlarında olduğu gibi- işlev bölümünün ve onunla birlikte de tekil kişiye dayatılmış olan kendini düzenleme [işlevinin] nasıl ilerlediğini hayli büyük bir hassasiyetle okumak mümkündür.

Bu örgü içerisinde duygu düzenleme şemalarının bazı bakımlardan neden farklı olduğu, mesela kimi ülkede cinselliğin neden diğerlerinde olduğundan daha fazla kısıtlamalarla kuşatıldığı, başlı başına bir sorudur; ama tek tek bu farklar nasıl meydana geliyor olursa olsun, davranış değişiminin bütündeki yönü, uygarlaşma hareketinin “trendi” her yerde aynıdır. Değişim her yerde daha az ya da daha fazla otomatik bir kendini denetlemeye, kısa vadeli hareketlerin alışkanlık halindeki bir uzak görüşlülük şartına tâbi kılınmasına, daha farklılaşmış ve sağlamlaşmış bir “üst-ben” aygıtının gelişmesine doğru baskı yapar. Ve anlık yoğun duyguları daha uzaktaki amaçlara tâbi kılan bu zorunluluğun yaygınlaşma tarzı da -geneline bakıldığında- aynıdır: Her yerde ilk önceleri küçük uç tabakalar, daha sonra da Batı toplumunun gittikçe daha geniş tabakaları bu zorunluluğa kapılır.

Birisinin, geniş alanlara yayılan yoğun bağımlılık zincirlerinin hüküm sürdüğü bir dünyada karşılıklı bağımlılıkların âdeta sadece pasif nesnesi olarak yaşayıp, uzaktaki olaylardan kendi varoluşunun bu uzun erimli eklemlemelerini etkileymeden ve hatta göremeden etkilenmekle mi kaldığı, yoksa toplum içerisinde, bizzat kendileriyle başa çıkabilmek için büyük eklemlemeler boyunca uzak görüşlülüğünün sürekli bir gerilimini ve davranışını sürekli düzenlemesini gerektiren bir duruma ve işleve mi sahip olduğu, muazzam bir fark oluşturur. Batı'nın gelişim tarihinde, sahiplerinden bu türden sürekli ve aktif öz disiplini uzun vadeli zorunlu kılan, ilk önceleri yalnızca belirli üst ve orta tabaka işlevleridir; büyük bir toplumsal birliğin egemenlik merkezlerindeki saray görevleri ve bir ölçüde istikrarlı bir şiddet tekelinin koruması altında bulunan uzak ticaret örgüsünün merkezlerindeki tüccarlık iş-

levleri. Ama Batı'nın toplumsal süreçlerinin özgünlükleri arasında, burada, karşılıklı bağımlılıkların genişlemesiyle birlikte aynı zamanda bu türden bir uzak görüşlülük zorunluluğunun ve bireysel davranışın daha büyük mekânsal ve zamansal uzaklıklara bu türden aktif bir uyarlanışının, toplumun gittikçe daha geniş tabakalarına yayılması da vardır. Daha alt sosyal tabakaların işlevleri ve toplumsal durumlarının bütünü de belirli bir uzak görüşlülüğü gittikçe daha fazla gerektirir ve mümkün kılar, daha uzaktaki tatminin pahasına anlık ya da kısa süreli bir tatmin vaat eden tüm eğilimlerin aynı şekilde dönüşümüne neden olur. Geçmişte el emeğiyle çalışan daha alttaki tabakaların işlevleri, karşılıklı bağımlılıklar örgüsüne genellikle sadece, onların uzak etkileri hissetmesine ve bunlara -elverişsiz olduklarında- huzursuzluk ve başkaldırıyla, kısa süreli yoğun duygu boşalmılarıyla cevap vermelerine neden olacak kadar dahil olmuştu. Ama işlevleri, onlar içinde dış zorlamaların sürekli olarak kendi kendini zorlamalara dönüşeceği şekilde yapılanmış değildi; gündelik yaşam görevleri onlara, yakın arzu ve yoğun duygularını hemen o anda ve oracıkta elle tutulur olmayan bir şeyler lehine geri tutabilme yeteneğini ancak pek az kazandırıyordu. Böylece de bu türden patlamaların hemen hemen hiçbir uzun vadeli başarısı olmuyordu.

Burada çeşitli zincirlemeler bir arada etki eder. Her büyükçe insan örgüsü içerisinde, çeşitli derecelerle, merkezi ve daha az merkezi sektörler vardır. Daha merkezi sektörlerdeki işlevlerin, örneğin daha üst koordinasyon işlevlerinin, daha sürekli ve daha sıkı bir kendini tutmayı zorunlu kılmasının nedeni yalnızca konumlarının daha merkezi olması, içlerinde kesişen eylem zincirlerinin çokluğu değildir. O işlevlerin sahiplerinin eylemlerine bağımlı olan eylemlerin çokluğuna uygun olarak, daha büyük bir toplumsal güç de barındırırlar. Batı'nın gelişim tarihine özel damgasını vuran olgu, akışı içerisinde herkesin herkese bağımlılığının görece düzgün dağılımlı hale gelmesidir. Batı toplumlarının son derece farklılaşmış, son derece işlev bölümlü düzeni, gittikçe artan ölçüde, daha alttaki ta-

rimisal ve kentli tabakaların da davranışlarını ve faaliyetlerini daha uzun vadeli ve daha uzaktaki eklemlenmeleri görerek düzenlemelerine bağımlı hale gelir. Bu tabakalar salt “alttaki” sosyal tabakalar olmaktan çıkarlar. İş bölümlü aygıt öylesine hassas ve karmaşık hale gelir, onun içinden geçen yürüyen bantlardaki bozukluklar bütünü öylesine tehdit eder ki, bu aygıtta asıl tasarruf eden yönetici tabakalar kendi eleme mücadelelerinin baskısı altında daha geniş kitlesel tabakaları gittikçe daha fazla gözetmek zorunda kalırlar. Ama işlevleri bu değişim boyunca daha merkezi hale geldiği ve bütün iş bölümlü insan örgüsü içerisinde daha fazla ağırlık kazandığı gibi, bu işlevle başa çıkabilmek için aynı zamanda daha büyük bir uzak görüşlülük gerektirir ve mümkün kılarlar. Çoğunlukla güçlü bir toplumsal baskı altında, anlık yoğun duyguları geri tutmaya, içinde çalıştıkları bütünün eklemlenmelerinin ve bu bütünün içindeki kendi görevlerinin, durumlarının daha uzun erimli kavrayışından hareketle genel davranışın disiplin altına alınmasına alıştıırırlar. Böylelikle, vaktiyle alt tabaka olanların davranışları da gittikçe, ilk önceleri Batı üst tabakalarıyla sınırlı olan bir yöne doğru itilir. Onlara oranla toplumsal güçleri artar; ama ilk önceleri onu her kim yönetirse yönetsin, bu uzak görüşlülüğün düşünce modellerini kim sunarsa sunsun, uzak görüşlülüğün talimi de fazlalaşır; bireyin içinde kendini zorlamalara dönüşen türden dış zorlamalar onlara da gittikçe daha fazla etki eder; onların içinde de bir öz denetim aygıtı, bir “üst-ben” ile yaşanamaz olmuş, iyi kötü dönüştürülmüş, düzenlenmiş ya da bastırılmış güdü enerjileri arasındaki yatay gerilim büyür. Böylece uygarlaşma yapıları Batı toplumunun kendi içinde de sürekli yayılır; böylece aynı zamanda alt tabakaları ve üst tabakaları beraber olmak üzere tüm Batı, uygarlık yapılarının onun içerisinde Batı dışındaki meskûn ve meskûn olmayan topraklara doğru yayıldığı bir eklemlenme ağının bir tür üst tabakası ve merkezi olma eğilimindedir. Ve ancak bu kapsayıcı hareketin, belirli işlev ve davranış yapılarının sürekli yeni tabakalara ve yörelere doğru dalgalar halinde yayıldığıнын görölmesi, ancak bizzat bizim de henüz dalgaların ortasında,

bu türden bir uygarlaşma hareketinin sonunda değil de krizlerinin orta yerinde bulunduğumuzun idrakî, ancak bu, “uygarlaşma” sorununun doğru ışık altında görülebilmesini sağlar. Günümüzden geçmişe doğru gidildiğinde, bu hareketin dalga hareketi, her hamlesinde, nasıl bir görünüme sahiptir? -sorumuz budur.

3. Tezatlara Azalması, Çeşitlenmelerin Çoğalması

Uygarlaşma uzun bir dizi yükseliş ve iniş hareketiyle gerçekleşir. Tekrar tekrar, yükselen bir alt tabaka ya da toplum, kendisinden sonra yukarıya doğru hücum eden başka tabaka ya da toplumlar karşısında bir üst tabaka işlevini ve tutumunu benimser; ve her defasında daha da geniş, daha da kalabalık bir tabaka ya da grup, yükselmiş, üst tabaka haline gelmiş olanı yakından takip eder.

Üst, orta ve alt tabakaların davranışlarındaki farklılıklardan ve derecelendirmelerden ortaya çıkan sorular başlı başına bir sorun çemberi oluşturur. Genel olarak diyebiliriz ki, alt tabakalar yoğun duygularına ve güdülerine, üst tabakalara oranla daha fazla teslim olurlar, davranışları daha az kesin düzenlenmiştir; alt tabakalara etki eden zorlamalar tarihin büyük bölümleri boyunca dolaysız bedensel tehdidin, bedensel eziyetin ya da kılıç, sefalet ve açlıkla yeryüzünden silinme tehdidinin zorlamalarıdır. Ve bu türden kuvvetler, bu tür durumlar, dış zorlamaların kendi kendini zorlamalar doğrultusunda istikrarlı bir dönüşümüne yol açmazlar. Ahiret düşüncesiyle ve günahkârlık hissiyle et yemekten kendini mahrum bırakan tarikat kurucusundan farklı olarak, fazla yoksul olduğu için, hayvanlar efendilerin sofrasına ait olduğu için, yani salt fiziksel zorlama altında et yemekten feragat eden bir Ortaçağ köylüsü, bunu bir dış tehlikeyle karşılaşmaksızın yapabileceği her an, et yeme arzusuna teslim olacaktır. Sürekli bir açlık tehdidi ya da hapse düşme tehlikesinin zorlamasıyla başkaları için çalışan tamamen varlıksız birisi, dış kuvvet ortadan kalktığı zaman çalışmayı bırak-

çaktır, buna karşılık belki bu çalışması olmasa da yaşayabilmek için yeterince varlığa sahip olan zengin tüccarın işini sürdürme nedeni yokluk değil, rekabet, erk ve prestij mücadelesinin baskısıdır, çünkü mesleği ve standardının yüksekliği hayatının anlamını ve meşruiyetini temsil etmektedir ve nihayet çalışmaya yönelik sürekli kendini zorlamak çalışmayı onun için öylesine alışkanlık haline getirmiştir ki, çalışmadığı zaman ruhsal işleşi dengesinde bir şeyler kaybeder.

Gelişiminin akışı içerisinde üst ve alt tabakaların durumları ve davranış kodları arasındaki bu karşıtlığın bir hayli azalması, Batı toplumunun özgünlükleri arasındadır. Bu gelişim boyunca alt tabaka nitelikleri tüm tabakalar boyunca yaygınlaşır. Bir bütün olarak Batı toplumunun düzenlenmiş koşullarda çalışan bir toplum halini almış olması, bunun bir belirtisidir; eskiden çalışmak alt tabakaların bir özelliği idi. Aynı zamanda eskiden üst tabakaların ayırt edici özellikleri arasında bulunan nitelikler de tüm toplumda yaygınlaşır. Toplumsal dış zorlamaların kendi kendini zorlamalara, gayet tabii bir alışkanlık haline gelmiş otomatik bir güdü düzenlemesine ve yoğun duyguların bastırılmasına dönüşmesi -ki yalnız, normal şartlarda kılıçla ya da açlıktan ölmenin teşkil ettiği en uç bedensel tehditten korunmuş olanlarda mümkündür- Batı alemi içerisinde de geniş kitlesel tabakalarda da gittikçe daha fazla gerçekleşir.

Bu hareketin sadece kısa bir kesitini kapsayan bir yakından bakışta, uygar dünyada güdülerin biçimlenişi ve davranışı açısından alt ve üst tabakalar arasındaki fark henüz hayli büyük görünebilir. Hareketin yüzyıllar boyunca izlediği ana çizgiyi göz önüne aldığımızdaysa, çeşitli sosyal grupların davranışlarındaki keskin karşıtlıkların -tıpkı tek tek bireylerin davranışlarındaki karşıtlıklar ve sıçramalar gibi- sürekli azalmakta olduğu görülür. Uygar toplumun alt tabakalarındaki güdü biçimlenmeleri, davranış biçimleri, genel habitus, iş bölümlü örgünün bütünü içerisindeki işlevlerinin artan önemiyle birlikte, ilk önceleri özellikle orta tabakalarınkine olmak üzere, diğer gruplarınkine yaklaşır; ötekilerde kendini zorlamaların ve tabuların bir kısmı, alt tabakalarda şimdilik eksik olan “kendi-

ni ayırt etme" isteğinden, belirli bir daha yüksek itibar arzundan kaynaklansa da, toplumsal bağımlılığın türü onlarda henüz zamandaş üst tabakalardakiyle aynı derecede yoğun duyguların bağlanmasını ve sürekli uzak görüşlülüğü gerekli ya da mümkün kılmıyor olsa bile...

Toplum içindeki tezatların azalması gibi, bireylerin içinde de vaktiyle son derece farklı sosyal kamplara denk düşen davranış tarzlarının kendine özgü bir şekilde birbirine nüfuz etmesi ve karışması, Batı toplumunun bütün gelişim doğrultusu açısından bir hayli karakteristiktir. Bu, "uygarlaşma" sürecinin en önemli özgünlüklerinden birisidir. Ama toplumun ve uygarlaşmanın bu hareketi elbette düz bir çizgide gerçekleşmez. Büyük hareket içerisinde tekrar tekrar, toplum içindeki tezatların ve bireylerin davranışındaki değişkenliklerin, yoğun duyguların patlamalarının yeniden büyüdüğü büyüklü küçüklü dalgalanmalar olur.

Bizim gözlerimizin önünde gerçekleşen, daha dar anlamda "uygarlığın yayılması" olarak adlandırageldiğimiz, kurumlarımızı ve davranış standartlarımızı Batı aleminin ötesine yayan seferler, belirttiğimiz gibi, önce yüzyıllar boyunca Batı'nın kendi içinde gerçekleşmiş olan ve ana eğilimini, karakteristik biçimleri burada "uygarlık" kavramı ortaya çıkmadan çok önce kendini kabul ettirmiş olan bir hareketin şimdilik en son dalgalarıdır. Bir tür üst tabaka gibi olan Batı toplumundan hareketle Batılı "uygar" davranış tarzları günümüzde, gerek Batılıların yerleşimiyle, gerek başka halk gruplarının üst tabakalarının asimile edilmesiyle Batı'nın ötesindeki geniş coğrafyalar üzerinde yayılıyor; tıpkı vaktiyle Batı'nın kendi içinde birtakım davranış modellerinin şu ya da bu yüksek tabakadan, belirli saraylı ya da ticaret merkezlerinden başlayarak yayılması gibi. Bütün bu yayılmaların akışının yalnızca pek az bir kısmı, davranış tarzları benimsenenlerin planları ve arzuları tarafından belirleniyor. Model sunan tabakalar günümüzde de yayılma hareketinin serbest yaratıcıları ya da telif sahipleri değildir. Aynı davranış tarzlarının "beyazların ana yurtlarından ya da vatanlarından" başlayan bu yayılması, öteki beşerî coğrafyala-

rın aynı siyasi ve ekonomik karşılıklı bağımlılıklar örgüsüne, Batı ulusları arasındaki ve içindeki eleme mücadeleleri alanına dahil olmasını izleyen bir harekettir. Bu davranış değişiminin nedeni “teknoloji” değildir; “teknoloji” dediğimiz şeyin kendisi, gittikçe daha uzun eylem zincirlerinin oluşmasının ve bu şekilde birbirine bağlanmış olanlar arasındaki rekabet mücadelesinin insanları yönelttiği sürekli uzak görüşlülüğün simgelerinden yalnızca *birisidir*- son katılma biçimlerinden birisi. “Uygar” davranış biçimlerinin o öteki coğrafyalarda yayılmasının nedeni ve ölçüsü, merkezini şimdilik Batı ülkelerinin oluşturduğu karşılıklı bağımlılıklar örgüsüne dahil olmaları yoluyla oradaki toplumun yapısının da, bir bütün olarak insan ilişkilerinin yapılanışının da değişmesidir. Teknoloji, okul eğitimi, bütün bunlar kısmi olgulardır. Burada da, eski Batı’nın yayılma bölgelerinde de tekil kişinin uymak zorunda olduğu toplumsal işlevler gitgide öyle bir dönüşüm geçirir ki, sürekli bir uzak görüşlülük talimini ve yoğun duyguların Batı’daki ile aynı ölçüde güçlü bir düzenlenişini gerektirirler ve mümkün kılarlar. Tüm toplumsal varoluşun dönüşümü, burada da davranışın uygarlaşmasının temelidir. Yine aynı nedenle burada da, uygarlaşma hareketinin tüm dalgalarına özgü olan -Batı ile dünyanın başka bölgeleri arasındaki ilişkide- tezatların azalması gündeme gelir.

Sürekli yeniden gerçekleşen, işlevsel üst tabakaların davranış tarzlarının yükselen alt tabakaların davranış tarzlarıyla katışması, üst tabakaların bu süreç içerisindeki tuhaf ikircikli konumu açısından hayli karakteristiktir. İşlevleri ve durumları nedeniyle o sıradaki üst tabakaların alışkanlık haline getirdiği, uzak görüşlülüğe alışma, davranış ve yoğun duyguların daha sıkı düzenlenişi, bu tabakalar için, yani örneğin sömürgeci Avrupalılar için, başkaları karşısındaki üstünlüklerinin önemli araçlarını oluşturur; onlar için ayırt edici özellikler olarak iş görür; üst tabaka olarak onlara itibar sağlayan tanımlayıcı işaretlemler arasındadır. İşte bu yüzden bu türden bir toplum, güdü ve yoğun duyguların alışlagelmiş düzenlenişinin ihlâlini, üyelerinden birisinin “kendini bırakmasını” az ya da çok ağır bir

töhmets altında bırakmakla cezalandırır; alt grubun toplumsal gücü arttıkça, bu tür bir gruptan yukarıya hücum eden insanların sayısı çoğaldıkça ve üst ve alt grup arasındaki rekabet, yani aynı fırsatlar için verilen mücadele yoğunlaştıkça, bu tür ihlaller o ölçüde daha katı cezalandırılır. Üst tabaka olarak sahip olunan yüksek konumu sürdürmenin mal olduğu gerilim ve uzak görüşlölük böylece, toplumun iç temaslarında, üyelerinin birbirlerine uyguladığı toplumsal gözetimin derecesinde ifade bulur. Bütün grubun durumundan, yüksek mevkiinin sürdürölmesi mücadelesinden ve maruz bulunduğı büyük ya da küçük tehditten kaynaklanan korku, bu şekilde davranış kodunun korunması yönünde, tek tek üyelerindeki üst-benin ıslahı yönünde itici güç olarak dolaysızca etki eder; bireysel korkuya, tekil kişinin kendi toplumu içerisinde kişisel olarak alçaltılmasından ya da itibarının azalmasından duyulan korkuya dönüşür; ve tekil insanın içinde ayırt edici davranışın alışkanlıkla yeniden üretimini ve bunun arkasında yatan katı güdü düzenlemesini güvence altına alan şey, ister utanç, ister şeref duygusu kılığına bürünsün, kendi itibarının başkalarının gözünde azalmasından duyulan ve kendini zorlama biçiminde terbiye edilmiş korkudur.

Ama bu üst tabakalar -ve belirtmiş olduğumuz gibi bazı bakımlardan Batı ulusları bütün olarak üst tabaka işlevlerine sahiptir- bir yandan özel davranışlarını ve özgül güdü düzenlemelerini var güçleriyle ayırt edici özellikler olarak sürdürmeye çalışırken ve buna zorunluyken, öte yandan kendi durumları olduğu kadar içerisinde sürüklendikleri genel hareketin yapılanışı da uzun vadede gittikçe daha fazla, davranış farklarının hafifletilmesi yönünde baskı yapar. Batı uygarlığının yayılma hareketi bu çifte karakteri yeterince belirgin biçimde gösterir. Bu uygarlık, Batılıların ayırt edici ve üstünlük sağlayıcı işareti-dir. Ama Batı'nın insanları aynı zamanda, dünyanın geniş bölgeleri üzerindeki kendi rekabet mücadelelerinin baskısı altında, insan ilişkilerinin ve işlevlerinin kendi standartları yönünde değişmesini sağlıyorlar ve zorla dayatıyorlar. Dünyanın geniş bölümlerini kendilerine bağımlı kılıyorlar ve aynı zamanda

-ilerleyen işlev bölümünün sürekli yeniden gözlemlenebilen bir yasasına uygun olarak- kendileri de onlara bağımlı hale geliyor. Bir yandan bir dizi kurum ya da kendi davranışlarını sürekli gözetim altında tutmaları aracılığıyla, kendileri ile sömürgeleştirdikleri ve “güçlü olmanın verdiği hakla” kendilerinden aşağı gördükleri gruplar arasında bir çit örüyorlar; öte yandan kendi toplum biçimleriyle birlikte kendi davranış biçimlerini ve kurumlarını da oralara yayıyorlar. Büyük ölçüde istemedikleri halde, hem toplumsal güç farklarının hem de sömürgeciler ile sömürgeleştirilenler arasındaki davranış farklarının er ya da geç azalmasına yol açacak bir doğrultuda çalışıyorlar. Daha zamanımızda bile tezatlar hissedilir şekilde azalmaya başladı. Yukarıda Batı’nın çeşitli ülkelerindeki saraylı ve burjuva davranışları örneğinde özetlenmiş olan katışma ve karışma süreçleri, bölgenin sömürgeleşme biçimine, işlev bölümlü büyük ağ içerisindeki konumuna ve nihayet kendi tarihine ve yapısına göre Batı’nın ötesindeki tek tek coğrafyalarda, işlemeye başlıyor. Sömürge bölgelerinde de, çeşitli grupların durumuna ve toplumsal gücüne bağlı olarak Batılı davranış biçimleri yukarıdan aşağıya, hatta zaman zaman, bu mekânsal benzetmeye bağlı kalacaksa, aşağıdan yukarıya nüfuz ediyor ve yeni, eşsiz birimler, uygarlaşmış davranışın yeni çeşitlemeleri halinde birbirinin içinde eriyor. *Üstte ve altta olan grupların davranışları arasındaki tezatlar uygarlığın yayılmasıyla azalıyor; uygar davranışın çeşitlemeleri ve tonlamaları çoğalıyor.* Şark ya da Afrika insanların Batılı davranış standartları yönünde yeniden biçimlenmeye başlamaları, uygarlaşma hareketinin bizim görebildiğimiz şimdiye kadarki en son kabaran dalgasını temsil ediyor. Ama bu dalga yükseldikçe, onun kendi içinde de aynı yöndeki yeni ve daha geniş dalgaların başlangıçları seçilebilmeye başlıyor; çünkü sömürge bölgelerindeki yükselen alt tabaka olarak Batılı üst tabakaya yaklaşan, öncelikle oradaki halk gruplarının üst tabakalarıdır çoğunlukla.

Bir adım geride, Batı’nın kendisinde de, sözü edilen hareketin dalgaları hissediliyor: kentsel ve tarımsal alt tabakaların uygar davranışın standardına dahil olması, bu tabakaların da bir

uzak görüşlölüğe, yoğun duyguların daha düzgün ve kesin düzenlenişine artan ölçüde alışması, bir kendini zorlama aygıtının onlarda da gittikçe daha güçlü bir şekilde gelişmesi. Ve burada da, bir ülkenin yapısal tarihine bağlı olarak uygar davranış çerçevesinde yoğun duyguların şekillenişinde hayli değişik modeller ya da çeşitlemeler ortaya çıkıyor. Örneğin İngiltere’de işçilerin davranışında henüz toprak asilzadelerinin ve uzak ticaret ağı içerisindeki tüccarların davranışlarının izlerini görürüz, Fransa’da ise işçilerde hem saraylıların, hem de devrimle iktidara gelmiş bir burjuvazinin izlerini. Ayrıca, sömürgeci uluslar olarak geniş bir karşılıklı bağımlılıklar ağının orta yerinde bir üst tabaka işlevine sahip olmuş olan uluslarda işçilerde de davranış biçimlerinin daha kesinlikli bir düzenlenişine, daha fazla geleneklerle bezenmiş bir nezakete rastlarız; güçlü şiddet ve vergi tekelleri, ulusal erk araçlarının merkezileşmesi -her türlü kalıcı sömürgeci yayılmanın ön koşulları- onlarda rakip uluslardan daha geç oluştuğu için sömürgeci yayılmaya geç katılan ya da hiç katılmayan uluslarda ise yoğun duyguların daha az kesin, daha az incelikli düzenlenişini görürüz.

Daha da geriye gidersek, 17., 18. ve 19. yüzyıllarda -ülkenin yapılanışına bağlı olarak kimi yerde daha erken, kimi yerde daha geç- aynı görünümle daha da dar bir çevrede, soyluların ve burjuvazinin davranış tarzlarının birbiriyle katışmasında karşılaşırız. Güç oranlarına bağlı olarak burada da birbirine nüfuz etmenin neticesinde önceleri, üst tabakanın durumuna karşılık gelen modeller hâkimdir, ta ki sonunda geçmiş süreçlerin birikimiyle her defasında bir katışım, eşsiz niteliklere sahip yeni bir birim ortaya çıkana kadar. Burada da üst tabakada, günümüzde “uygarlığın” bayraktarlarının içinde bulunduğu ikircikli konumla karşılaşırız. Saraylı soyluluk da, “civilité”nin bayraktarı da, bir karşılıklı bağımlılıklar ağına daha fazla dahil oldukça zaman içerisinde yoğun duygularını daha katı bastırma ve davranışlarını baştan aşağı daha kesin biçimlendirmeye zorlanır; bunun ifadesi, içine düştüğü krallık-burjuvazi kıskacıdır. Onun için de, saraylı soylular için de, işlevinin ve durumunun onu mecbur ettiği bu kendini tutuş aynı zamanda bir

itibar sermayesi olarak, hücum eden alt tabakalardan kendini ayırt etmenin aracı olarak iş görür ve öte yandan, bu farkların silikleşmesinin önüne geçmek için elinden gelen her şeyi yaparlar. Yalnız üyeler, yalnız oraya ait olanlar, iyi adabın sırrını bilmelidir; iyi adap yalnız iyi topluluğun kendi içindeki temaslar içerisinde öğrenilebilmelidir. Saraylı bir prenses,⁶ Grazi-

6 Grazian'ın "el kehâneti"nin Fransızca tercümesine, Amelot de la Houssaie tarafından yazılan sunuş, Paris 1684. Gracian'ın "*Oraculo Manuale*"si 1647'de yayınlandı, "*L'Homme de Cour*" adı altında 17. ve 18. yüzyıllarda yalnız Fransa'da aşağı yukarı yirmi baskı yaptı. Bir anlamda, nasıl Makyavel'in prens hakkındaki kitabı saraylı-mutlakiyetçi politikanın ilk ve klasik el kitabıysa, o da saraylı psikolojisinin ilk el kitabıdır. Bununla birlikte Makyavel, Gracian'a oranla çok daha fazla prensin konumu adına sözcülük yapıyor gibi görünmektedir. Oluşum halindeki mutlakiyetçiliğin "devlet mantığını" az çok meşrulaştırır. Bir İspanyol cizviti olan Gracian ise kalbinin içlerinde devlet mantığından tiksinimektedir. Büyük saraylı ilişki oyununun kurallarını, kendisi ve başkaları adına, başka çare olmadığı için uymak zorunda olunan bir şey olarak açıklar.

Ama bu farka rağmen, gerek Makyaveli'nin gerek Gracian'ın kitaplarında betimledikleri davranış tarzlarının burjuva-orta zümre insanlarına, benzer türden davranış tarzları ve hisler elbette burjuva dünyasında da eksik olmadığı halde, az ya da çok "ahlaksızca" görünmesi hayli anlamlıdır. Saraylı psikolojinin ve saraylı davranış biçimlerinin saraylı olmayan burjuva insanlar tarafından lanetlenişinde, insanların bu iki ortamda tâbi oldukları bütün toplumsal biçimlenişteki özgün fark ifade bulur. Toplumsal emir ve yasaklar, saraylı olmayan burjuva tabakalarında, saraylı tabakalarda olduğundan daha farklı bir şekilde yerleştirilir ruhsal işleyişe. Üst-ben oluşumu orada, öbür tabakada olduğundan çok daha sıkı ve pek çok bakımdan daha katıdır. İnsanlar arasındaki gündelik ilişkilerin savaşı yanı gerçi orta sınıf-burjuva dünyasında da pratikte kesinlikle yok olmaz, ama bir yazarın, bir insanın *dile getirebilecekleri* arasından ve mümkün olduğunca bilincin kendisinden kovuluşu, saraylılar dünyasında olduğundan çok daha belirgindir.

Saraylı-aristokrasi tabakalarında "etmelisin"ler sıklıkla, başka insanlarla ilişkinin pratik zorunluluklarının dayattığı bir yaşam kurnazlığının emrinden başka bir şey değildir; ve bunların insanın başka insanlarla yaşamak zorunda olması nedeniyle kendine koyduğu buyruklar oldukları, bu çevrelerde yetişkinlerin bilincinden de hiçbir zaman silinmez. Orta zümre-burjuva tabakalarında ise buna denk düşen buyruk ve yasaklar tekil insanın içinde daha küçüklüğünden itibaren çok daha derin işlenir; hem de yaşam bilgisinin pratik kuralları olarak değil, yarı otomatik işleyen vicdanî itkiler olarak. Bu yüzden burada üst-ben'in "Yapmalısın" ve "Sakın yapma"ları, gerçeklikte olanların işlenmesine ve gözlemlenmesine çok daha kalıcı ve güçlü bir şekilde karışır. Buna verilebilecek sayısız örnekten hiç değilse bir tanesini buraya ekleyelim: Gracian "*Müzakere ettiklerimizin karakterinin derinlemesine kavranması*" (Nr. 273) başlığı altındaki kurallarında şöyle der: "Doğuştan bedensel sakatlığı olanlardan neredeyse hiçbir iyilik bekleme; çünkü doğadan intikam alma eğiliminde olurlar..." Yine yaygın dağıtılan ve George Washington'un ünlü kurallarının

an'ın "Savoir-vivre" hakkındaki yazıyı, ünlü "el kehânetini", her önüne gelen bu bilgileri birkaç kuruş karşılığında kitap halinde satın almasının diye gizli tuttuğunu belirtir; Courtin ise

kaynağı olan, 17. yüzyıl orta zümre adap yazılarından bir tanesi, Francis Hawkin'in Youth's Behaviour'u (1646), "Sakin yapma"yı öne alır ve böylelikle davranışa olduğu gibi gözlemleyişe de aynı durumda farklı, ahlaki bir yön verir (Nr. 31): "Hiç kimseyi, hiçbir sanatla düzeltilemeyen bedensel kusurlar nedeniyle ne aşağı gör, ne de herhangi birine bunu hatırlatarak eğlen, çünkü böylesi sıklıkla kıskançlık yaratır ve kötülüğe ve hatta intikama teşvik eder."

Tek kelimeyle Gracian'da, ondan sonra da La Rochefoucauld ve La Bruyère'de olduğu gibi, genel ilkeler biçiminde, örn. St.-Simon'da saraylı hayatının bizzat pratiğinde karşılaştığımız tüm davranış tarzlarını buluruz. Özellikle de tekrar tekrar, yoğun duyguların tutulması zorunluluğuna işaret edilir: (Nr. 287) "Hiçbir zaman tutkuyla davranmamalı. Yoksa her şey mahvedilir." Ya da (Nr.273): "Tutku tarafından esir edilmiş adam daima meselelerden uzaklaşan bir dil konuşur; onun içinde tutku konuşur, akıl değil." Burada "psikolojik tutum" hakkında, sürekli karakter gözlemi yönünde talimatlar yer alır (Nr.273): "Müzakere ettiklerimizin karakterinin derinlemesine kavranması." Ya da bunların sonucu olarak şu tespit yer alır (Nr.201): "Deli gibi görünenlerin hepsi öyledir, üstelik öyle görünmeyenlerin de yarısı öyledir.] Kendini gözlemleme gereği (Nr.225): "Kendi ana hatasını bilme" Yarım gerçeği söyleme gereği (Nr. 210): "Gerçekle oynayabilme." Bir insanın asıl hakikatının tek bir sözün değil, tüm varoluşunun doğruluğunda yattığı bilgisi (Nr. 175): "Tözel insan. Yalnızca hakikat ona gerçek itibar kazandırabilir ve yalnız töz ona yarar sağlayabilir." Uzak görüşlülüğün gereği (Nr.151): "Daha bugünden yarını düşünün, hem de uzun zaman sonrasını düşünün." Her şeyde ılımlılık (Nr.82): "Bir bilge tüm bilgeliğini şu buyruğa sığdırmıştır: 'Hiçbir şeyde aşırıya kaçma.'" Kemale ermenin saraylı aristokrasiye özgü biçimi, ılımlılaşmış ve yeniden biçimlenmiş güdü doğasının tamamıyla yumuşatılması, insana dönüşmüş hayvanın hafifliği, cazibesi, ondaki yeni güzellik (Nr.127): "O 'her ne ise'. Onsuz her türlü güzellik ölüdür; her türlü alımlılık alımlılıktan yoksundur... Diğer mükemmellikler doğanın tacıdır; o 'her ne ise' mükemmelliklerin tacıdır. Kendini düşünüp taşınmanın tarzında bile belli eder..." Ya da, başka bir yönüyle, yoğun duyguları olmayan insan (Nr.123): "Yoğun duygulanımsız insan. Ne kadar kemale ermişlik varsa, yoğun duygulanımlar o denli daha azdır. En olağanüstü özellikler bile, içinde yoğun duygulanımlar keşfediliyorsa, kişinin gerçek karakterine değil de yapay bir zorlamaya bağlıyorsanız, değerini kaybeder." İnsan ile insan arasında savaş kaçınılmazdır; onu namuslu şekilde yürüt (Nr. 165): "Namusluca savaş yürütmek. Canice yenmek, yenmek değil, kendini yenilgiye uğratmaktır. İhânet kokan her şey iyi ünü olumsuz etkiler." Bu davranış kurallarında gerekçelendirme sürekli yeniden, başka insanları dikkate alma gereği yoluyla, iyi isim, iyi bir "renom" edinme gereği yoluyla yapılır, tek kelimeyle dünyevi, toplumsal gereklere ilişkin bir gerekçelendirme görülür. Tanrı ancak kıyı köşede ve sonunda, bu insan çevresinin dışındaki bir şey gibi yer alır. Her türlü iyilik de insana başka insanlardan gelir (Nr.111): "Kendine dost yaratmak. İnsanın dostunun olması, ikinci bir varoluştur... Hayatta iyi olan neyimiz varsa, başka birisine bağlıdır."

“Civilité” hakkındaki broşüründe, bu el yazmasının aslında sadece birkaç dostunun özel kullanımı için yazılmış olduğunu, basılı haliyle de sadece iyi çevrelerden insanlar için öngörül-müş olduğunu vurgulamayı ihmal etmez. Ama daha burada bi-le, bu durumun ikircikliği kendini gösterir. Saraylı aristokrasi içinde yaşadığı kendine özgü eklemlenme nedeniyle, kendi adabının, âdetlerinin, zevkinin ve dilinin, ilkönce 17. yüzyılda burjuvazinin küçük tepe gruplarına -“konuşmanın saraylı bi-çimlenişi hakkında düşünceler”⁷ buna canlı bir örnektir-, daha sonra 18. yüzyılda burjuvazinin daha geniş tabakalarına olmak üzere, başka tabakalara yayılmasını önleyemezdi, hatta şu ya da bu biçimde ihtiyaç duyduğu zengin burjuva tabakalarıyla irtibatı yoluyla buna kendisi katkıda bulunuyordu; bu dönem-de yayımlanan Civilité yazılarının çokluğu bunu gayet belirgin şekilde gösterir. Burada da, bir bütün olarak eklemlenme akın-tısının güçleri, [ayrıca] kendi içinde gittikçe daha büyük fark-lılaşmaya ve işlev bölümüne, tekil insanın gittikçe daha büyük sayıda başkalarına bağımlılığına, gittikçe daha geniş tabakala-rın yükselmesine doğru iten gerilimler ve rekabet mücadelele-ri, soyluların kendi etraflarına örmeye çalıştığı surlardan daha güçlüdür.

Artan işlevsel eklemlenmenin uzak görüşlülüğe, daha fazla

Buyruk ve kuralların ebedi bir ahlaki yasa ile değil de “dışsal” gereklerle, başka insanlara dikkat çekerek gerekçelendirilişi, özellikle de bu nokta, bu şia-rların ve bütün saraylı davranış öğretisinin burjuva orta zümreden gözlemciye az ya da çok “ahlaksızca” ya da en azından “mahcup edici şekilde gerçekçi” gö-rünmesine katkıda bulunur. Mesela ihanet, burjuva dünyasındaki hissedişe gö-re pratik nedenlerden ötürü, başka insanlar nezdindeki “iyi ismini” dikkate al-maktan ötürü değil de, bir iç ses, vicdan, tek kelimeyle ahlakın buyruğu gereği yasak edilmelidir insana. Yukarıda yeme âdetlerinin, yıkanmanın ve başka tem-el hacetlerin incelenmesinde kendini gösteren, emir ve yasakların yapıları-ındaki değişimin aynısı burada da gün ışığına çıkıyor. Saraylı aristokrasi çev-resinde yetişkinlerde de hayli dolaysızca başka insanları dikkate almakla, başka insanlardan duyulan korkuyla devamlılığı sağlanan davranış düzenlemeleri, burjuva dünyasında tekil insana daha ziyade bir kendini zorlama olarak aşıla-nır. Yetişkinlerde bunlar artık dolaysızca başka insanlardan duyulan korku yo-luyla değil, bir “iç ses” yoluyla, kendi üst-beninden hareketle otomatik olarak yeniden üretilen bir korkuyla, kısaca gerekçelendirmeye ihtiyacı olmayan bir ahlaki buyrukla yeniden üretilip canlı tutulurlar.

7 Bkz. *Uygarlaşma Süreci* 1. cilt, s.237 vd.

farklılaşmış bir kendini disiplin altına almaya, daha sıkı bir üst-ben oluşumuna yönelik zorlamasının kendini ilk olarak belli ettiği noktalar küçük işlev merkezleridir; ondan sonra Batı dünyasının kendi içinde gittikçe daha fazla işlev çemberi aynı yönde değişir; ve nihayet, zaten mevcut uygarlık biçimleriyle bağlantılı olarak, toplumsal işlevlerin ve böylelikle de davranışın, tüm ruhsal aygıtın bu dönüşümü, Avrupa dışı ülkelerde de başlar. Batı dünyasının uygarlaşma hareketinin şimdiye kadarki çizgisini toplumsal alanda bir bütün olarak görmeye çalıştığımız zaman ortaya çıkan tablo budur.

4. Savaşçıların Saraylılaşması

17. ve 18. yüzyılların saraylı toplumu ve özellikle de onun merkezini oluşturan Fransa'nın saraylı soyluları, bu dalga hareketinin bütünü içerisinde, üst [tabaka] davranış biçimlerinin sel gibi kabarması, alt [tabaka] davranış biçimlerinin yükselmesi ve nihayetinde gittikçe daha geniş çevrelere nüfuz etmesi karşısında kendine özgü bir konuma sahiptir. Saray insanları, dediğimiz gibi, yoğun duygulanımları yatıştırmanın ve tüm davranışın dengeli biçimlenişinin fikrî sahibi ya da mucidi değildirler. Onlar, bu hareket içerisindeki tüm diğer insanlar gibi, hiçbir tekil insanın ve hiçbir tekil grubun da planlamamış olduğu eklemlenme zorunluluklarına uymaktadır. Ama daha sonraları başka taşıyıcı tabakalarca nüfuz edilmiş ve o taşıyıcı tabakaların durumuna göre dönüşüme uğramış haliyle, uzak görüşlülük zorunluluğu ile birlikte gittikçe daha geniş işlev çevrelerine ulaşan pek çok davranış ve münasebet biçiminin zemin katı bu saraylı toplumunda biçimlenir. Saraylı nezih topluluğun insanları özel durumları itibariyle, bu hareketin dışı içerisinde Batı dünyasının herhangi bir başka grubundan daha fazla ölçüde, toplumsal münasebet içerisindeki davranışların baştan aşağı yoğrulup biçimlendirilmesinde uzmanlaşırlar; çünkü bir üst tabaka durumundaki daha sonraki tüm gruplardan farklı olarak gerçi toplumsal bir işlevleri vardır, ama meslekleri yoktur.

Büyük saraylarda, vergi ve bedensel şiddet ile ilgili anahtar tekellerin idare merkezlerinde davranışın biçimlenişi yalnız Batılı uygarlaşma sürecinde değil başka uygarlaşma süreçlerinde, örneğin Doğu Asya'nındakinde de, aynı büyük öneme sahiptir. Büyükçe bir karşılıklı bağımlılıklar örgüsünün tüm ipleri ilkönce burada, tekel efendisinin ikametgâhında birleşir; burada belirli bir kesitte toplumsal süreçler, örgünün başka herhangi bir noktasında olduğundan çok daha fazla kesişir; çok daha uzun eylem zincirleri birbiriyle kesişir. Tek tek kentsel-ticari işlev merkezlerinin içine örülü olduğu uzak ticaretin ipleri de, uzunca bir zaman boyunca güçlü merkezi erkler tarafından korunmadıkları taktirde hiçbir zaman kalıcı ve istikrarlı olmazlar. Buna göre de bu merkezi organın görevlilerinden ve prensin kendisinden ya da vekillerinden ve hizmetkârlarından talep ettiği uzak görüşlülük, davranışın sıkı şekilde düzenlenişi, başka herhangi bir noktadakinden daha fazladır. Tören düzenleri ve etiket kuralları bu durumu gayet berrak ifade eder. O kadar çok şey doğrudan ve dolaylı olarak merkezi egemene ve yakın çevresine gelir dayanır ki, onun adımlarının, jestlerinin her biri kimi koşullarda öylesine ağır sonuçlara ve uzun vadeli öneme sahiptir ki, özellikle de tekeller çok belirgin bir şekilde özel ya da kişisel tekeller niteliğinde olduğu için ve olduğu müddetçe, bu kesin bölümlenme, bu farklılaşmış kendini geri tutuş ve mesafe koyuş olmasaydı, tekelci idarenin barışçı çalışmasının dayanak noktasını oluşturan, toplumdaki gerilim dengesi çabucak karışıklığa sürüklenirdi. Ve büyük egemenlik bölgesinin bütününde cereyan eden bir ölçüde önemli her hareket ve sarsıntı, her zaman dolaysızca olmasa bile en azından kişi olarak merkezi egemenin ve bakanlarının kendi içlerinde, saraylılar kalabalığında, prensin tüm yakın ve geniş çevresinde etki yaratır. Saraydaki her insanın şaşmaz bir şekilde kapıldığı eklemlenme dolaylı ya da dolaysız olarak sürekli bir temkine, söylediği ve yaptığı her şeyi hassasiyetle tartmaya zorlar.

Şiddet ve vergi tekellerinin ve bu tekellerin çevresinde büyük sarayların oluşması elbette zamanla bir uygarlaşmayı be-

raberinde getiren tüm süreçler silsilesi içerisindeki kısmi bir olgudan öte değildir. Ama bu süreçlerin itici mekanizmasına giden yolu fazla güçlük çekmeden içinden çıkartabileceğiniz anahtar olgulardan bir tanesidir. Büyük kral sarayı bir süreliğine, davranışların bir uygarlaşmasını harekete geçiren ve hareket halinde tutan o toplumsal eklemlenmelerin merkez noktasında durur. Sarayın sosyo-oluşumunu izlediğimizde, özellikle manidar olan ve aynı zamanda da bir uygarlaşma yönündeki tüm diğer değişimlerin vazgeçilmez önkoşulunu oluşturan uygarlaştırıcı dönüşümlerden birisinin tam ortasına düşeriz: Bir savaşçı soylular zümresinin yerine adım adım, yoğun duygulanımları daha ılımlı olan evcilleştirilmiş bir soylular zümresinin geçişini görürüz. Yalnız Batılı uygarlaşma sürecinde değil, görülebildiği kadarıyla genelde her türlü büyükçe uygarlaşma sürecinde de belirleyici süreçlerden birisi *savaşçıların saraylaşmasıdır*. Ama bir toplumun bu içteki barışçılılaşmasının çok farklı basamaklarının ve derecelerinin bulunduğunu söylemek bile gereksiz. Batı'da savaşçıların saraylaşması çok yavaş bir şekilde 11. ya da 12. yüzyıldan itibaren başlar, nihayet 17. ve 18. yüzyıllarda yavaş yavaş tamamlanır.

İşin buraya nasıl geldiği yukarıda daha ayrıntılı tasvir edildi: Önce çok sayıdaki kalesi ve çiftlik eviyle engin arazi vardır; insanların eklemlenme düzeyi düşüktür; başkalarına duyulan ihtiyaç gündelik köylülerde olduğu gibi savaşçıların çoğunluğunda da en dar bölgenin ötesine geçmez:

“Yerellik erken dönem Ortaçağ Avrupa'sı boyunca büyük yazılırdı; ilk başta kabilenin ve mülkün yerelliği, daha sonra kendini, Ortaçağ toplumunun kaidelerini oluşturan o feodal ve mülkî [*manorial*] birimlere dönüşmüş yerellikti bu. Gerek siyasi, gerek sosyal bakımdan bu birimler neredeyse bağımsızdı ve ürünlerin ve fikirlerin değiş tokuşu en aza indirgenmişti.”⁸

Sonra, her bölgedeki kale ve çiftlik mülkü çokluğu içerisinde, efendilerinin pek çok mücadele ile sahip oldukları toprakla-

8 Ch. H. Haskins, *The Spread of ideas in the Middle Ages*, yayımlandığı yer: *Studies in Mediaeval Culture*, Oxford 1929, s.92 vd.

rı ve savaş güçlerini büyüttüğü az çok büyükçe bir yörede diğer savaşçılar üzerinde bir hâkimiyet konumu elde etmiş olan birkaçı öne çıkar. İkametgâhları, oraya akan mal miktarlarının fazlalığına uygun olarak daha fazla sayıda insana konak, kelimenin yeni bir anlamında “saray” olur*. Burada fırsat arayışı içerisinde bir araya gelen insanlar, ki aralarında artık gittikçe daha fazla sayıda yoksul savaşçı vardır, keyfince hüküm sürüp az çok kendine yeterli mülklerinde oturan özgür savaşçılar kadar bağımsız değildirler artık; hepsi de bir tür tekelci bağlanma içerisindeki bir rekabet halindedirler. Ve daha burada bile, mutlakiyetçi saraylara kıyasla henüz küçük olan bu insan çevresi içerisinde, eylemleri sürekli birbiriyle eklemlenen bir dizi insanın yan yanılığı savaşçıları da belirli ölçüde sürekli başkalarını gözetmeye ve uzak görüye, davranışın daha güçlü bir düzenlenişine ve -özellikle de bağımlılık içerisinde oldukları sarayın hanımıyla münasebetlerinde- duygulanımların daha fazla geri tutulmasına, güdüsel yaşantının dönüşümüne zorlar. Kibar davranış kodu münasebetlerin düzenlenişi hakkında bir fikir, Minne şarkıları⁹ ise bu büyük ve küçük bölgesel saraylarda gerekli ve âdet olan güdü dizginlemesi hakkında bir izlenim verir. Bunlar, daha sonra nihayet soyluların tamamıyla saraylılaşmasına ve davranışlarının “uygarlaşma” anlamındaki kalıcı dönüşümüne varan yöndeki ilk hareketlerin tanıklığıdır. Ama savaşçının burada içine girdiği eklemlenme ağı henüz fazla uzun erimli değildir ve kapalı bir bütün oluşturmaz. Sarayda belirli bir ölçüde kendini geri tutmaya alışmak gerekse de henüz, karşılarında özel bir zorlamaya katlanılması gerekmeyen sayısız insan ve durum vardır daha. Başka bir sarayda barınak ve sığınak bulabilme umuduyla bir sarayın efendisinden ve hanımından uzaklaşmak mümkündür. Yollar, davranışlarda fazla bir düzenleme gerektirmeyen, aranan ve aranmayan karşılaşmalarla doludur.

(*) Almanca’da saray anlamına gelen ‘Hof’ kelimesinin ilk baştaki anlamı çiftlik evi, çiftin mülkü idi - ç.n.

9 Bkz. yukarıda: s.97 vd. Minne şarkılarının yanında, kimisi bu standardı daha da belirgin gösteren bir dolu başka malzeme daha vardır, örneğin Marie de Champagne’in çevresinden Andreas Capallanus’un “De Amore” adlı küçük düz yazısı ve Ortaçağ’da kadın tartışmasıyla ilgili bütün literatür.

Sarayda, hanım ile münasebetlerde şiddet eylemlerini ve duygulanım patlamalarını kendine menetmek mümkündür; ama kibar şövalye de öncelikle hâlâ bir savaşçıdır ve hayatı bitmek bilmez bir savaşlar, düşmanlıklar ve şiddet eylemleri zinciridir. Günü idaresinin derine inen bir dönüşümüne iten daha barışçı eklemlenme zorunlulukları henüz hayatına sürekli ve düzgün dağılımlı olarak nüfuz ediyor değildir; ancak yer yer ortaya çıkmaktadır, sürekli kesintiye uğramaktadır ve savaşçılığın, duygulanımları geri tutmaya ne gerektiren ne de tahammülü olan zorunluluklarıyla bezenmiştir. Buna uygun olarak da kibar şövalyenin sarayda kendine koyduğu zorlamalar, henüz pek az ölçüde, onu biçimlendiren ve geri tutan yarı bilinçsiz işleyen alışkanlıklara, neredeyse otomatik etki eden bir aygıtla dönüşmüştür. Kibarlık kuralları -buna dikkat çekilmişti- saraylı şövalye toplumunda yetişkinleri ve çocukları büyük ölçüde aynı derecede muhatap alır; onlara göre davranmak hiçbir zaman, onlardan söz etmeyi bırakmaya imkân verecek ölçüde tabii bir şey haline gelmez. Bunlara karşı duran kımıldanışlar bilinçten kaybolmaz daha. Kendini zorlama aygıtı, “üst-ben”, henüz güçlü ve düzgün dağılımlı bir şekilde gelişmiş değildir.

Dahası, daha sonraları mutlakiyetçi-saray toplumunda iyi davranış biçimlerinin tekil insanda pekişmesini ve aynı zamanda bu münasebet biçimlerinin gittikçe daha incelikli hale gelmesini dayatan ana motorlardan bir tanesi, burada eksiktir: Kentli-burjuva tabakalarının soylular aleyhine yükselişi henüz görece zayıftır; ve buna uygun olarak iki zümre arasındaki rekabetin gerilimi de düşüktür. Gerçi bölgesel saraylarda zaman zaman savaşçılar ve kentliler aynı fırsatlar için rekabet etmektedir. Soylu Minne ozanları olduğu gibi burjuva Minne ozanları da vardır; ama bu bakımdan da kibar saray, daha sonraları tam biçimlenmiş haliyle mutlakiyetçi sarayın yapılış yasasını başlangıç aşamasında sergiler; burjuva ve soylu kökenli insanları birbirleriyle sürekli temas haline sokar. Ama daha sonraları, tam gelişmiş egemenlik tekellerinin zamanında, soylular ile burjuvazi arasındaki işlevsel eklemlenme ve böylelikle de sürekli irtibatların ve aynı şekilde uzun süreli gerilimlerin

ihhtimali, sarayın dışında da, artık görece fazladır. Burjuvalar ve savaşçılar arasında, kibar saraylarda meydana gelen türden temaslar henüz hayli yalıtılmış bir olgudur. Bu toplumun kendisinin daha geniş alanında bu eklemleme, burjuvazi ile soylular arasındaki karşılıklı bağımlılık, daha sonraki zaman kesiti-ne kıyasla hayli azdır. Kentler ve onların yakın ve daha geniş çevrelerindeki feodal beyler birbirine karşı henüz hâlâ yabancı siyasi ve sosyal birimler gibidir. İşlev bölümünün bu azgelişmişliğinin belirgin bir ifadesi, değişik zümrelerin birbirine bağlanmaktan görece uzaklığının canlı bir kanıtı, âdetlerin ya da fikirlerin kentten kente, saraydan saraya, manastırdan manastıra yayılmasının, yani toplumun aynı tabakası içerisindeki ilişkilerin, sıklıkla da büyük mesafeler boyunca, aynı yörenin kaleleri ve kentleri arasındaki temaslardan fazla olmasıdır.¹⁰ Zaman içerisinde ruhsal kendini yönlendirmenin gittikçe daha fazla “uygarlaşmasına” yol açan öteki yapılanışı, öteki sosyal süreçleri kavrayabilmek için göz önüne alınması gereken toplumsal yapılanış -âdeta bir karşı tablo olarak- işte budur.

Ağırlıkla doğal ekonomiye dayalı her toplumda olduğu gibi burada da, değişik tabakalar arasındaki mübadele ve böylelikle de eklemleme, karşılıklı bağımlılık, sonraki evrelerle karşılaştırıldığında henüz pek azdır. Buna göre, tüm yaşama tarzı da daha dengesizdir. Silah gücü, savaş potansiyeli ve malvarlığı burada henüz en sıkı ve en dolaysız bağımlılık içerisindedir. Buna bağlı olarak, silahsız ifti, bir aşağılık durumunda yaşamaktadır, kamusal ya da devlet şiddet tekellerinin artık oluşmuş olduğu daha sonraki evrelerde hiçbir insanın olmadığı kadar yüksek lde, silah taşıyan efendilerin insafına bağlıdır. Aynı şekilde öte yanda silahlı efendi, savaşi öylesine yüksek derecede bağsızdır, alt tabakanın insanlarına işlevsel bağımlılığı -gerçi hiçbir zaman eksik değildir bu bağımlılık- kendisinden kaynaklanan dolaysız bedensel tehdit nedeniyle öylesine sınırlanmıştır ki, daha sonraki evrelerin hiçbirinde st tabakaların alt tabakalara bağımlılık ilişkisi bir daha bu şekilde ol-

¹⁰ Ch. H. Haskins, a.y., s.94.

maz. Ve yaşama standardı da buna benzer haldedir; bu bakımdan da bu toplumun en üst ve en alt tabakası arasındaki karşıtlık son derece büyüktür, özellikle de savaşçılar kalabalığının içerisinde yine gittikçe daha küçük sayıda kudretli ve varlıklı efendinin öne çıktığı evrede. Böylesi büyük karşıtlıklara günümüzde de, toplumsal yapıları bakımından Batı Ortaçağ toplumuna, bugünkü Batı dünyasının olduğundan daha yakın olan beşerî alanlarda rastlanır, yani mesela Hindistan'da ya da Habeşistan'da: küçük uç tabakaların üyelerinin tasarrufu altında çok yüksek bir gelir vardır ve bunun, mesela günümüzde Batı'daki yüksek gelirlielerde olduğundan çok daha büyük bir bölümü sahibinin kişisel tüketimi için, onun "özel hayatı" diyeceğimiz şeylerin lükslerle donanması için, örneğin giysi ve takılar, konut ve ahır, tabak çanak ve yemekler, şenlikler ve başka eğlenceler için kullanılabilmektedir ve kullanılmak zorundadır da; öte yanda ise en alt tabakanın üyeleri, çiftçiler, kötü hasat ya da açlık sıkıntısının sürekli tehdidi altında yaşamaktadır; normalde de çalışmalarının ürünü, onları açlıktan ölmeye karşı ancak korur; hayat standartları "uygar" toplumlardaki herhangi bir tabakaninkinden hayli düşüktür. Ve ancak bu karşıtlıklar azaldığında, bu toplumu tepeden tırnağa soluk soluğa bir meşguliyete sürükleyen rekabet baskısı altında, işlev bölümü, değişik işlevlerin geniş alanlar boyunca karşılıklı bağımlılığı ve eklemelenmesi adım adım fazlaştığında, üst tabakaların da işlevsel bağımlılığı fazlaştığında ve alt tabakaların toplumsal gücü yaşama standartlarıyla birlikte yükseldiğinde, ancak o zaman yavaş yavaş üst tabakalarda sürekli bir uzak görü ve "kendini tutma", alt tabakaların sürekli bir yükselişi ve uygarlaşma hareketinin yaygınlaşma dalgalarında birlikte etki eden tüm diğer değişimler ortaya çıkar.

Önceleri -âdeta bu hareketin çıkış noktasında- savaşçılar az çok kendi başlarına, kentliler ya da köylüler ise ayrı bir hayat sürmektedir. Zümreler arasındaki hendek, mekân olarak yakın olanlar arasında bile hayli derindir; aktarımlar gerçi tamamen eksik olmasa da âdetler, edalar ya da eğlenceler başka başkadır. Sosyal karşıtlık -ya da daha tekbiçimli bir dünyanın insan-

larının ifade etmeyi sevdiği şekliyle- hayatın renkliliği daha fazladır. Üst tabaka, soylular, henüz alttan gelen özellikle büyük bir sosyal baskı hissetmemektedir; işlevlerine ve prestijlerine burjuvazi bile pek göz koymuş değildir. Henüz, üst tabaka olarak konumunu gerilemeden sürdürebilmek üzere kendini tutmak ve düşünüp taşınmak zorunda değildir. Toprağı ve kılıcı elindedir; bir savaşçı için ön plandaki tehlike başka savaşçılardır. Ve buna uygun olarak da soyluların kendi aralarında ayırt edici davranışlarına uyguladıkları denetim daha azdır, -bu açıdan da- tekil şövalyenin zorlandığı özdenetim daha azdır. Toplumsal konumunu saraylı soyludan kıyas kabul etmez ölçüde daha güvenli ve doğallıkla işgal etmektedir. Kaba ve vulger olanı hayatından kovmak zorunda değildir. Alt tabakalara ilişkin düşüncelerin onun için huzursuzluk verici yanı yoktur; alt tabakanın düşüncesi sürekli olarak belirli bir korku ile bağlantılı değildir ve bunun sonucunda da üst tabakanın alt tabakaları hatırlatan her şeyle münasebetleri üzerinde, daha sonrakı olduğu gibi bir toplumsal yasak yoktur. Alt tabakaları ya da alt tabaka edalarını görmek bir *mahcubiyet* duygusu uyandırmaz, onun yerine örtülmemiş, hiçbir kendini geri tutuş ile bulanıklaşmamış, hiçbir ihtiyatlı bakışla dönüşmemiş ya da ılımlılaşmamış bir şekilde dışa vurulan bir *aşağı görme* duygusu yaratır. Bu çalışma boyunca inceleme imkânı bulduğumuz “Bir şövalyenin hayatına bakış”,¹¹ seçilen örnekleme malzemesi şövalyeliğin daha geç, saraylı dönemine ait olduğu halde, bu tutum hakkında belirli bir izlenim sunar.

Savaşçıların başka tabakalarla ve gruplarla daha fazla ve daha yakın eklemlenmesini girdabına adım adım nasıl sürükledikleri, içlerinden gittikçe daha büyük bir bölümün nasıl gittikçe daha fazla başkalarına işlevsel ve sonunda kurumsal olarak bağımlı hale geldiği, yukarıda belirli yönlerden daha ayrıntılı tasvir edildi. Bunlar yüzyıllar boyunca aynı yönde, tüm savaşçılar için askerî ve ekonomik otarşının kaybedilmesine ve bir kısmının saraylılaşmasına doğru etki eden süreçlerdir.

11 *Uygarlık Süreci*, I. cilt, s.324 vd.

Bu eklemlenme mekanizmalarının etkisi, bölgesel egemenliklerin pekiştiği ve aralarında özellikle epeyce talihsiz savaşçının da yer aldığı çok sayıda insanın, hizmet arayışı içerisinde küçük ve büyük prens saraylarına akın etmek zorunda kaldığı sırada bile hissedilir.

Sonra prens feodalitesinin az sayıdaki büyük sarayı yavaş yavaş tüm diğerlerinin üzerinde yükselir; artık yalnız kraliyet hanedanının üyeleri özgürce birbirleriyle boy ölçüşebilme şansına sahiptir. Ve özellikle de prens feodalitesinin bu rekabet çevresinin en zengin, en pırıltılı sarayı, Burgund sarayı, savaşçıların saraylılaşmasının ne kadar yavaş ve adım adım gerçekleştiği konusunda fikir verir.

Nihayet 15. ve özellikle de 16. yüzyılda savaşçıların saraylılaşmasının itici güçlerini sağlayan bütün hareket, işlev bölümü, entegrasyon, gittikçe daha geniş insan alanlarının ve tabakalarının karşılıklı iç içe geçişi hızlanır. Bunu özellikle belirgin şekilde, gerek kullanımı gerek değişimleriyle işlev bölümünün düzeyini, toplumsal karşılıklı bağımlılıkların genişliğini ve türünü en hassas şekilde gösteren toplumsal aracın hareketinde, paranın hareketinde görürüz: Para hacmi daha hızlı büyür ve buna uygun olarak aynı zamanda paranın satın alma gücü ya da değeri daha hızlı düşer. Bu hareket de, sikke biçiminde basılmış metalin değersizleşmesi eğilimi de Ortaçağ'ın erken döneminde başlar; şimdi Ortaçağ'dan Yakınçağ'a geçiş sırasında yeni olan şey, parasallaşma ve sikke biçiminde basılmış paranın kendi başına satın alma gücünün azalması değil, bu hareketin hızı ve kapsamıdır; ama pek çok durumda olduğu gibi burada önceleri yalnız nicel bir değişim gibi görünen şey, daha yakından bakıldığında niteliksel değişimlerin, insan ilişkilerinin yapılarındaki değişimlerin, toplumsal yapıdaki dönüşümlerin ifadesidir.

Paranın değersizleşmesindeki hızlanma elbette bu dönemde gittikçe daha belirgin bir şekilde gün ışığına çıkan toplumsal değişimlerin tek başına nedeni değildir; kısmi bir olgudur, toplumsal eklemlenmelerin daha geniş kapsamlı manivelalar düzeneğinin bir manivelası. Belirli bir basamaktaki ve yapıdaki

rekabet mücadelelerinin baskısı altında bu dönemde paraya olan ihtiyaç artar; onu tatmin etmek için insanlar yeni yollar ve araçlar bulurlar. Ama bu hareketin -yukarıda buna işaret edildi-¹² toplumun değişik grupları için hayli farklı anlamları vardır; değişik tabakaların karşılıklı işlevsel bağımlılığının artık ne kadar büyümüş olduğu kendini tam da burada göstermektedir: bütün bu değişimlerin gidişatı içerisinde avantajlı olanlar, işlevleri sayesinde paranın düşen satın alma gücünü *daha fazla* para kazanarak, para gelirlerinde buna karşılık gelen bir artışla dengeleyebilecek durumda olan gruplar, yani özellikle burjuva tabakaları ve vergi tekelinin sahipleri olarak krallardır; dezavantajlı olanlar ise ismen hep aynı konumda kalan, satın alma gücü bakımından ise paranın değeri daha fazla ve daha hızlı düştükçe gelirleri gittikçe küçülen savaşı ya da soylu gruplarıdır. 16. ve 17. yüzyıllarda bir yandan kraların vergi gelirleri, saraylarında gittikçe daha fazla sayıda insanı beslemelerine izin verecek ölçüde artarken, gittikçe daha fazla savaşıyı saraya ve böylelikle krala dolaysız bir bağımlılığa sürükleyen, bu hareketin anaforslarıdır.

Geçmişin mirasına bir tür estetik resim albümü gibi bakıldığında, bakış özellikle “üslupların” değişimine yönelikse, insan kolaylıkla, zaman zaman insanların zevkinin ya da ruhunun âdeta sıçrama halinde, ani bir mutasyonla içten gelerek değişmiş olduğu izlenimi edinilebilir: Önünüzde gördüğünüz “gotik insanlar”dır, derken “Rönesans insanları”, sonra “barok insanları” olurlar. Belirli bir tarihsel dönemin tüm tekil insanların içine örülü oldukları ilişkiler örgüsünün bütünsel yapısının hakkında bir izlenim edinmeye çalıştığınızda, bağlı yaşadıkları kurumlardaki değişimleri ya da sosyal varoluşlarının dayandığı işlevleri takip etmeye çalıştığınızda, bir noktada aniden çok sayıdaki tekil ruhta açıklanamaz bir şekilde ve birbirlerinden bağımsız olarak aynı mutasyonun gerçekleşmiş olduğu izlenimi giderek yok olur. Bütün bu değişimler epey bir zaman boyunca daima çok yavaş, küçük adımlarla ve yalnız

12 Bkz. yukarıda s.17 vd.

uzaklara kadar yankılanan büyük olayları duyabilecek durum-
daki kulaklar için büyük ölçüde sessizce gerçekleşir. İçerisin-
de tekil insanların varoluş ve tutumlarının sıçrama halinde ve
bu yüzden de özellikle hissedilir biçimde değiştiği büyük pat-
lamalar, bu türden uzun uzadıya ve sıklıkla neredeyse fark
edilemez nitelikteki toplumsal yeniden konumlanmaların -ki
bunların etkisi yalnızca değişik nesillerin karşılaştırılmasıyla,
babaların toplumsal kaderi oğullarının ve torunlarınınkiyle
karşılaştırıldığında kavranabilir hale gelir- kısmi görünümle-
rinden başka şeyler değildir. Gidişi içerisinde özgür şövalye-
lerden bir üst tabakanın yerine bir saraylılar üst tabakasının
geçtiği değişimle gerçekleşen, savaşçıların saraylılaşması [sü-
reci de] öyledir. Bu sürecin son evrelerinde bile pek çok tekil
insan varoluşlarının, arzularının, duygulanımlarının ve yete-
neklerinin gerçekleşmesini özgür şövalye olarak yaşamakta
görebilir; ama bütün bu yetenekler ve duygulanımlar artık in-
san ilişkilerinin ağır ağır yeniden biçimlenmesi yüzünden git-
tikçe daha fazla yaşanamaz hale gelir; bunların serbestlik alan-
larını yaratmış olan işlevler beşerî örgünün eklemlenişinden
yok olur. Ve nihayet mutlakiyetçi sarayın kendisi de çok farklı
değildir; o da herhangi bir zaman birdenbire tekil insanlar ta-
rafından akıl edilmez ya da yaratılmaz, toplumsal güç oranla-
rındaki belirli bir kayma temelinde ağır ağır oluşur; tüm tekil
insanlar oraya, ilişkinin bu özgül biçimine, başkalarına belirli
bir ihtiyaç duymalarıyla sürüklenir; orada birbirlerine ihtiyaç-
ları, bağımlılıkları ile karşılıklı birbirlerine tutunurlar ve saray
bu muhtaçlıklar örgüsünden yalnız bir kere üretilmekle kal-
maz, karşılıklı ihtiyacı olmanın bu belirli türü toplum geneli-
nin belirli bir yapılanışına dayalı olarak sürekli yeni insanlarda
da ortaya çıktıkça insan ilişkilerinin tek tek insanlardan daha
uzun ömürlü bir biçimi, sağlam yapılu bir kurum olarak ken-
dini sürekli yeniden üretir. Nasıl ki bir fabrikanın toplumsal
kurumsallığı, sürekli yeniden fabrikalar üreten bütün sosyal
alanın yapılanışından hareketle insanların burada neden me-
mur ya da işçi olarak bir girişimciye hizmet sunmaya muhtaç
olduklarını ve kendi hesabına girişimcinin de neden bu türden

hizmet ve ödemelere muhtaç olduğunu anlaşılır hale getirmeye çalışmadan kavranamazsa, aynı şekilde ihtiyaç formülü bilinmediğinde, yani çeşitli türden insanların bu biçimde birbirine bağlandığı ve bir arada tutulduğu karşılıklı ihtiyaç türü ve ölçüsü bilinmediğinde, mutlakiyetçi sarayın toplumsal kurumsallığı da kavranamaz. Saray ancak o zaman gözümüze gerçekte olduğu gibi görünür; ancak o zaman “neden dolayı?” diye sormanın ne mümkün ne de gerekli olduğu, tesadüfen ya da keyfi yaratılmış bir gruplaşma görünümünden sıyrılır ve çok sayıdaki tekil insana içlerinde toplumsal olarak sürekli yeniden yetiştirilmiş belirli ihtiyaçların ya da muhtaçlıkların tatmini fırsatlarını sunduğu için bir zaman boyunca daima bu şekilde kendini yeniden üretmiş olan bir insan ilişkileri örgüsü anlamını kazanır.

“Sarayın” bir kurum olarak nesiller boyunca sürekli yeniden üretilmesini doğuran ihtiyaçlar yapısı yukarıda gösterildi: Soylular ya da en azından soyluların bazı bölümleri krala ihtiyaç duyuyordu, çünkü ilerleyen tekel oluşumuyla birlikte özgür savaştının işlevi toplumdan siliniyordu, artan parasal eklemlenme ile birlikte mülklerin getirisi tek başına -yükselmekte olan burjuvazinin standardına göre ölçüldüğünde- vasat bir geçimden fazlasını ve çok defa artık onu bile sağlamıyordu, her halükârda burjuva tabakaların artan gücü karşısında soyluların üst tabaka olarak prestijini ayakta tutabilecek bir sosyal varoluşa imkân tanımaktan uzaktı. Bu baskı altında soyluların bir kısmı -orada başını sokabilecek yer bulmayı umabilen herkes- saraya ve böylelikle de krala dolaysız bağımlılığa giriyordu. Sadece buradaki, saraydaki yaşantı, tekil soyluya bu sosyal alanın ortasında, temsili bir üst tabaka maişetine ilişkin iddiasını bir ölçüde tatmin edebilecek ekonomik ve aynı zamanda prestij fırsatlarının önünü açabiliyordu. Soyluların derdi yalnız ve birinci planda ekonomik fırsatlar olsaydı, o zaman saraya gitmeleri gerekmezdi; içlerinden pek çoğu ticari faaliyet yoluyla -örneğin evlenerek aileye katılım yoluyla- da, saraydaki yaşantıdan daha iyi ve daha başarılı şekilde paraya kavuşabilirdi. Ama ticari bir faaliyet yoluyla paraya kavuşabilmek için soylu rütbesini bırak-

mak zorunda kalacaklardı; kendi gözlerinde ve geri kalan soyluların gözünde kendilerini alçaltmış olacaklardı. Oysa kendi algılayışlarına göre hayatlarına anlam ve yön kazandıran şey tam da buydu, soylu nitelikleri, burjuvaziye olan mesafeleri, ülkenin en üst tabakasına ait oluşlarıydı; zümre itibarlarını muhafaza arzusu, kendilerini “ayırt etme” isteği, eylemlerinin güdüsü olarak gerçekten de zenginlik arzusundan, para birikiminden öncelikliydi. Ve saraya gitmelerinin, sarayda kalmalarının nedeni yalnız krala ekonomik bakımdan bağımlı olmaları değildi, krala bağımlı kaldılar, çünkü ruhlarının selametinin, ülkenin üst tabakası olarak, “Society” [toplum] olarak varoluşlarının bağlı olduğu itibarı ve tüm diğerlerine karşı mesafeyi ancak saraya giderek ve saraylı toplumunun ortasındaki yaşam yoluyla sürdürebilirlerdi. Gerçi saraylı soyluların en azından bir kısmı, orada kendilerine çok çeşitli türlerden ekonomik fırsatlar sunulmuş olmasaydı sarayda yaşayamazdı; ama aradıkları, salt ekonomik varoluş imkânları değil -dediğimiz gibi bu tür imkânları saray dışında da bulabilirlerdi-, ayırt edici itibarlarıyla, soylu nitelikleriyle bağdaşan varoluş imkânlarıydı. Ve bu çifte bağlanma, aynı zamanda hem ekonomik hem de itibar gereklilikleriyle bağlanma, daha az ya da daha fazla derecede tüm üst tabakalar için karakteristiktir, yalnızca “Civilité”nin taşıyıcıları için değil, “uygarlığın” taşıyıcıları için de. Bir “yüksek” tabakaya aidiyetin ve öyle kalma arzusunun tekil kişiye uyguladığı zorlama, geçim imkânı bulmanın basit zorunluluğundan kaynaklanan zorlamadan daha az güçlü, daha az şekillendirici değildir. Her iki türden güdüler bu tür tabakaların tekil insanların etrafını birbirinden koparılamayacak bir çifte zincir olarak sarar ve bağlanmalardan birisi olan itibar arzusu, itibar kaybı korkusu, sosyal ayrımların silinmesine karşı mücadele de, yalnızca öteki bağlanmadan yola çıkılarak, ancak çok güçlü bir dış baskı altında açlığın ve sefaletin eşiğinde uzun süre yaşayan tabaka ya da ailelerde rastlanan türden daha fazla para, daha fazla ekonomik avantaj talebinin maskelenmiş hali olarak açıklanamaz. Belirli bir sosyal itibara yönelik talep yoluyla bağlanmaya, eylemin birincil güdüsü olarak yalnızca, gelirleri normal koşul-

lar altında çok da düşük olmayan, hatta büyüyen ve açlık sınırı-
nın bir hayli üzerinde bulunan tabakaların üyelerinde rastlanır.
Bu tür tabakalarda ayrıca ekonomik faaliyete yönelik güdü de
artık açlığı gidermenin basit zorunluluğu değil, toplumda ola-
ğan olan belirli bir yüksek yaşama standardını ve itibarı sürdür-
me arzusudur. İşte bu, bu türden yüksek tabakalarda duygu-
lunim düzenlenişinin ve özellikle de kendini zorlamaya [dönük
davranışların] gelişiminin genelde neden onlara karşılık düşen
alt tabakalardakinden daha fazla olduğunu açıklar: Toplumsal
itibarın kaybı hatta sadece azalması korkusu, dış zorlamaların
kendi kendini zorlamalara dönüşmesinin en güçlü motorların-
dan birisidir. Başka pek çok noktada olduğu gibi bu bakımdan
da üst tabaka karakterleri, “iyi [nezih] toplum” karakterleri,
17.ve 18. yüzyılların saraylı aristokrasisinde özellikle saf biçim-
lenişleriyle görünür, çünkü onların çerçevesinde para gerçi ya-
şamanın vazgeçilmez aracı ve zenginlik de arzu edilen bir aracı-
dır, ama henüz kesinlikle burjuva dünyasında olduğu gibi itiba-
rın merkezi değildir. Saraylı topluma ait olmak, ona dahil olan-
ların bilincinde zenginlikten daha fazla bir anlam taşır; işte bu
yüzden saraya böylesine kaçınma imkânı olmaksızın, tamamen
bağlanmışlardır; işte bu yüzden saraylı yaşantının davranışlarını
biçimlendiren zorlaması bu denli güçlüdür; onlar için, alçal-
maksızın yaşayabilecekleri başka bir yer yoktur; işte bu yüzden
krala ihtiyaçları, krala bağımlılıkları böylesine büyüktür.

Kral ise kendi açısından bir dizi nedenden ötürü soylulara
muhtaçtır. Ahbaplık için, âdetlerini paylaştığı bir topluluğa ihti-
yacı vardır; kendisine ister sofrada ister yatağa girerken ya da
avda hizmet eden insanların ülkenin en yüksek soylularından
olmaları, ülkenin diğer tüm grupları arasında kendini öne çı-
karma ihtiyacına hizmet eder. Ama anahtar tekeller üzerindeki
tasarrufunun azalmasını istemiyorsa nasıl soylulara karşı denge
ağırlığı olarak burjuvaziye ihtiyacı varsa, burjuvazinin karşı
ağırlığı olarak da soylulara özellikle ihtiyacı vardır. Mutlakiyetçi
egemeni soylulara muhtaç kılan şey öncelikle “krallık mekaniz-
masının” yasasıdır. Soyluları ayırt edilen bir tabaka olarak tut-
mak ve böylelikle soylularla burjuvazi arasındaki gerilim den-

gesini zümrelerin hiçbirisi aşırı güçlü, hiçbirisi aşırı zayıf olmayacak şekilde sürdürmek: krallık politikasının zeminini budur.

Yalnız soylular -ve aynı şekilde burjuvazi- krala bağımlı değildir; kral da soyluların varlığına bağımlıdır; ama elbette tekil soylunun krala bağımlılığı, kralın herhangi bir tekil soyluya olan bağımlılığına oranla kıyas kabul etmez ölçüde büyüktür; sarayda ortaya çıktığı şekliyle kral ile soylular arasındaki ilişkide bu durum çok belirgin bir şekilde ifade bulur.

Kral yalnızca, saraylı soyluların kimi kısımlarının bizzat hissettikleri gibi, soyluları ezen değildir; burjuvazinin geniş kesimlerinin gözündeki gibi yalnız soyluları var eden de değildir; her ikisidir. Ve saray da aynı şekilde her ikisidir: soyluları terbiye ve muhafaza kurumu. “Bir soylu”, der La Bruyère, eserin saraya ilişkin kısmında, “taşradaki evinde yaşadığı zaman özgürdür, ama maddi desteği yoktur. Sarayda yaşadığı zaman himaye edilir, ama köledir.” Bu ilişki kimi bakımdan küçük bağımsız iş adamı ile güçlü bir aile holdinginin yüksek memuru arasındakiini andırır. Sarayda soyluların bir kısmı zümrelerine yaraşır bir geçim imkânını bulur; ama tek tek soylular burada artık vaktiyle olduğu gibi savaşçı rekabet içerisindeki özgür şövalyeler olarak değil, tek el egemeninin dağıtacağı fırsatlar için bir rekabetin tek elci bağları içerisinde karşı karşıyadırlar. Ve bu arada sadece bu merkezi egemenin baskısı altında yaşamakla kalmazlar; yalnızca kendilerinin ve ayrıca kırsal soylulardan bir yedekler ordusunun birbirine uyguladığı rekabet baskısı altında değildirler, özellikle yükselen burjuva tabakalarının da baskısı altındadırlar. Saraylı soylular onların artan toplumsal gücüyle sürekli uğraşmak zorundadır; asıl olarak üçüncü zümreden gelen ödentilerle, vergi gelirleriyle yaşamaktadır. Değişik toplumsal işlevlerin karşılıklı bağımlılığı, iç içeliği, özellikle de soylularla burjuvazinin karşılıklı bağımlılığı, önceki evrelere oranla olağanüstü fazla sıkışmıştır. Buna uygun olarak da aralarındaki gerilimler daha yaygındır. Ve bu şekilde nasıl insan ilişkilerinin yapılanışı değişiyorsa, tekil insan öncekinden bambaşka bir şekilde beşerî örgünün içine gömülüyse ve bağımlılıklarının örgüsü tarafından şekillen-

diriliyorsa, aynı şekilde bilinç ve güdü idaresinin yapılanışı da değişir. Çok çeşitli yönlerde daha sıkı karşılıklı bağımlılık, çok çeşitli yönlerden gelen güçlü ve sürekli baskı, daha sürekli bir öz denetimi, daha istikrarlı bir üst-beni ve insan ile insan arasındaki münasebetlerde yeni adap biçimleri gerektirir ve geliştirir: savaşçılardan saraylılar ortaya çıkar.

Bu dünyada bir ölçüde geniş çaplı uygarlaşma süreçleriyle karşılaştığınız her yerde, bu habitus değişimini tetikleyen tarihsel-toplumsal manivelalar düzeneğinde de benzer türden işleyişlere rastlarsınız. Bunlar daha yavaş ya da daha çabuk, burada olduğu gibi tek bir uzun süreç halinde ya da çok sayıda atak ve güçlü karşı ataklar halinde gerçekleşebilirler, ama savaşçıların istikrarlı ya da geçici bir saraylılaşması, bugünden bakarak görebildiğimiz kadarıyla, her büyük uygarlaşma hareketinin en temel sosyal önkoşulları arasındadır. Ve sarayın sosyal oluşumu ilk bakışta bizim günümüzdeki hayatımız açısından güncel önemi ne kadar az görünürse görünsün, uygarlaşma sürecinin kavranışı açısından sarayın yapılanışının belirli ölçüde kavranması vazgeçilmezdir. Belki de şu ya da bu yapılanış özgünlüğü aynı zamanda genel olarak güçlü egemenlik merkezlerinde yaşama [olgusunu] aydınlatılabilir.

5. Güdülerin Ilımlılaşması.

Psikolojikleştirme ve Rasyonelleştirme

“Saraydaki yaşam,” der La Bruyère,¹³ “şu şekilde şekillenen ciddi, melankolik bir oyundur: Figürlerinizi ve mevzilerinizi

13 La Bruyère, *Caractères*, Paris, De la Cour, 1921 (Hachette) *Oeuvres* II. cilt, s.237 Nr. 64; ayrıca bkz. s.248 Nr. 99: “100 yıl sonra da dünya aynı şekilde varolmaya devam edecektir. Hep aynı tiyatro ve aynı dekorlar olacaktır, artık oyuncular aynı olmayacaktır. Elde ettikleri bir kayırmaya sevinenlerin ya da reddedilmiş bir kayırmanın yasını tutan, çaresizliğe düşenlerin hepsi, hepsi de sahneden kaybolmuş olacak. Sahnede şimdiden, aynı oyunda aynı rolleri oynayacak olan başka adamlar öne çıkmakta... Bir komedi kişiliğinde asıl olan budur!” Mevcut düzenin değişmezliği ve böylelikle de kaçınılmazlığı duygusu burada henüz ne kadar güçlüdür; “civilité” kavramının yerine “civilisation” kavramının geçmeye başladığı daha sonraki evrede olduğundan ne kadar güçlüdür.

düzenlemeniz gerekir, bir planınız olmalı, onu izlemelisiniz, rakibin planına karşılık vermelisiniz, kimi zaman biraz riske girmek ve inatçı olmanız gerekir; ve bütün bu fantezi ve kaş göz oynatmalarından sonra kimi zaman şah, kimi zaman da mat olursunuz.”

Sarayda ve özellikle de büyük mutlakiyetçi sarayda ilk defa, bundan böyle Batı tarihinin epey uzunca bir kısmı boyunca ve tüm dönüşümler boyunca tekrar tekrar tayin edici rolünü oynayacak olan yapılanış özgünlüklerine sahip bir toplum ve insan ilişkileri tarzı oluşur. Bedensel şiddet eylemlerinden büyük ölçüde arınmış olan geniş bir beşerî alanın orta yerinde, bir “iyi toplumsal çevre” oluşur; ama bedensel şiddet kullanımı artık insanların münasebetlerinden geri plana çekilse de, düello etmeleri yasak olsa da, insan insana karşı artık çok çeşitli başka biçimlerde zorlama ve şiddet uygular. Bu çevredeki hayat barışçıl bir hayat değildir. Burada pek çok insan sürekli birbirine bağımlıdır. Rakiplerin itibar uğruna ve kralın gözüne girmek için yürüttüğü rekabetin baskısı güçlüdür. “Affaire”ler [düello, çarpışma], rütbe ve göze girme çekişmeleri kesilmez. Tayin edici araç olarak kılıç artık o denli büyük bir rol oynamazken onun yerine entrikalar, kariyer ve sosyal başarı için sözlerle savaşılan mücadeleler geçer. Bunlar silahla sonuçlandırılabilen mücadelelerden başka özellikleri gerektirir ve geliştirir: Akıl yürütme, uzun vadeli hesap, kendine hâkimiyet, duygulanımlarının son derece kesin düzenlenişi, insanları ve tüm ortamı bilme, her sosyal başarının vazgeçilmez önkoşulları haline gelir.

Her tekil kişi bir “Clique”e [klik], onu gerektiğinde destekleyen bir ilişki çemberine dahildir; ama gruplaşmalar hep değişir. İttifaklara girer -mümkün olduğunca, saray nezdinde yükseklerde yer alan kişilerle- ama kişilerin kur değeri de sıklıkla aynı şekilde çabuk değişir; rakipleri vardır; açık ve

Bu kavramın gelişmesi konusunda ayrıca “Des Jugements kısmında karş.: “Tous les étrangers ne sont pas Barbares, et tous nos Compatriotes ne sont pas civilisez.” [Tüm yabancılar barbar olmadığı gibi yurtdaşlarımızın hepsi de uygar değildir.]

saklı düşmanları vardır; ve mücadelelerin olduğu gibi ittifakların da taktığı muntazam akıl yürütmelere ihtiyaç duyar; başka herkese olan davranışlarda mesafe koyma ve yakınlaşma dozu hassas bir şekilde belirlenmelidir; her selam, her sohbet, dolaysızca söylenen ya da yapılanın ötesinde bir anlama sahiptir; bunlar insanların kur değerini gösterirler; ve sarayın bu değer hakkındaki kanaatinin oluşmasına katkıda bulunurlar:

“Gözde birisi kendini dikkatle gözlemlemelidir: Çünkü beni dış salonda her zamankinden daha fazla bekletirse, daha açık bir yüz ifadesi sergilerse, alnını daha az kırıştırırsa, beni daha büyük bir istekle dinlerse ve çıkışta bana normalden daha öteye kadar refakat ederse, o zaman onun düşmeye başladığını düşüneceğim ve haklı olacağım.”¹⁴

Saray bir tür borsadır; her “iyi toplum”da olduğu gibi insanların mübadelesi içerisinde sürekli olarak her tekil insanın değeri hakkında bir “fikir” oluşur; ama bu değer gerçek zemini tekil kişinin para varlığı da, başarıları ve mahareti de değildir, kral nezdinde ne kadar gözde olduğu, başka kudretliler üzerindeki nüfuzu, saraylı kliklerin oyunundaki önemidir. Gözde olma, nüfuz, önem, bütün bunlar, bedensel şiddet kullanımının ve dolaysız duygulanım patlamalarının yasak olduğu ve varoluşu tehdit ettiği bütün bu karmaşık ve tehlikeli oyun, katılan herkesin sürekli uzak görüşlülüğünü, başka herkesi ve konumunu bilmesini, saraydaki fikirler örgüsündeki kur değerini bilmesini gerektirir; kendi davranışının bu eklemlenmedeki değerine göre hassas bir farklılaşmasını gerektirir. Her hatalı hareket, her ihtiyatsız adım, saraylı kanaatleri nezdinde onu atanın kur değerini aşağı düşürür; kimi koşullarda tümüyle saraydaki konumunu tehdit eder.

“Saray yaşamını tanıyan bir adam jestlerine, gözlerine ve yüz ifadesine ustalıkla hâkim olur; derindir, içini görmek mümkün değildir; adilikleri gizler, düşmanlarına gülümser, keyif-

14 La Bruyère, a.y. s.247, Nr.94.

sizliklerine hâkim olur, tutkularını saklar, yüreğini inkâr eder, duygularının aksine hareket eder.”¹⁵

Soyluların “uygar” davranış yönündeki değişimi apaçık görülmekte. [Bu davranış] henüz tüm noktalarda, daha sonraları burjuva toplumunda olduğu kadar derine iniyor ve kapsamlı değildir; çünkü saraylı bey ve saraylı hanım yalnızca kendi zümredaşları karşısında kendisini böylesine bir zorlamaya tâbi tutmak zorundadır ve sosyal bakımdan daha aşağı olanlar karşısındaki zorlamanın ölçüsü çok daha azdır. Güdü ve duygulanımların düzenlenişinin saraylı toplumda burjuva toplumundakinden başka türde olması bir yana, bunun toplumsal nedenlerden kaynaklanan bir düzenleniş olduğu bilgisi de henüz daha canlıdır; karşıt eğilimler en azından kısmen günlük bilinçten kaybolmazlar; kendini zorlamalar henüz tamamıyla, neredeyse otomatik çalışan ve tüm insan ilişkilerini içine alan bir alışkanlık aygıtına dönüşmez. Ama insanın burada kendini çok özgül bir biçimde daha fazla farklılaştırdığı ve böldüğü artık gayet belirgindir. Âdetâ kendiyile karşı karşıyadır. “Tutkularını saklar”, “yüreğini inkâr eder”, “duygularının aksine hareket eder.” Anlık haz ya da eğilim, ona teslim olunduğunda yol açacağı tatsızlığın öngörüsüyle geri tutulur; ve bu gerçekten de, artık yetişkinler tarafından -ister ana babalar olsun, ister başka kişiler- çocuklarda küçük yaştan itibaren daha istikrarlı bir “üst-ben”in geliştirilmesini sağlayan mekanizmanın aynısıdır. Anlık güdü ve duygulanım kısırtısı âdetâ gelecek olan tatsızlığın korkusuyla örtülür ve dizginlenir, ta ki bu korku nihayet, ‘dolaysız olarak onu yaratan bir kişi mevcut olmasa bile, yasak davranış tarzlarına ve eğilimlere alışkanlık itibarıyla karşı koyana kadar. Ve bu tür eğilimlerin enerjileri tehlikesiz, hiçbir tatsızlık tehdidi içermeyen bir yöne çevrilir.

Toplumun dönüşümüne, insanlar arası ilişkilerdeki değişime uygun olarak, tekil insanın duygulanım idaresi de dönüşür: Bir

15 La Bruyère, a.y. s.210, NR.2; ayrıca bkz. s.211, Nr. 10: “La cour est comme un édifice bâti de marbre: je veux dire qu’elle est composée d’hommes fort durs, niais fort polis.” Ayrıca karş. 134. no.’lu dipnot.

yanda tekil kişinin ve eylemlerinin sürekli bağımlı olduğu eylemlerin dizisi ve insanların sayısı artarken, diğer yanda da olaylara uzun zincirler boyunca bakma alışkanlığı artar. Ve bu şekilde tekil kişinin davranışı ve ruhsal idaresi değiştikçe, bir insanın diğerine bakış tarzı da buna uygun bir şekilde değişir; insanın insan hakkındaki imgesi tonlamalar bakımından zenginleşir, anlık duygulardan daha fazla arınır, “psikolojikleşir”.

Toplumsal işlevlerin yapılanışının, tekil kişiye, anlık itkilerin etkisiyle davranması için sarayda olduğundan daha fazla izin verdiği yerde, bir başkasının kişisel bilinç ve duygulanım yapısının nasıl olduğu, davranışının temelinde hangi gizli güdülerin, hangi hesapların yattığı sorusuyla uzun uzadıya uğraşmak ne gereklidir ne de mümkün. Burada hesap hesapla karşılaşırken, orada dolaysız duygulanım duygulanımla karşılaşır. Ancak bu dolaysız duygulanımların gücü tekil insanı daha sınırlı sayıda davranış tarzına bağlar: Birisi ya dosttur ya da düşman, birisi ya iyidir ya da kötü; ve başka birini bu siyah beyaz tablo uyarınca nasıl görürseniz, öyle davranırsınız. Her şey algılayan insana bağlıdır. Havanın güneşli olması, o an şimşek çakması, başka birinin gülmesi ya da alnını kırıştırmaması, bütün bunlar bu duygulanım yapılanışında, onu görenin duygusuna daha dolaysız bir şekilde hitap eder; ve onun üzerinde dostça ya da düşmanca uyarımda bulunmasına bağlı olarak, o da bunun kendisi için dostça ya da düşmanca kastedilmiş olduğunu algılar. Bütün bunları, ona neredeyse isabet edecek olan bir şimşegi veya onun alınmasına neden olan bir su ratı, kendisiyle dolaysızca hiçbir ilgisi olmayan daha uzak bağlamlarla açıklamak aklına gelmez. Doğa ve insanlara yönelik bu uzak görüşü insanlar ancak, ilerleyen işlev bölümü ve daha uzun insan zincirlerine gündelik eklemlenme onları bu türden bir uzak görüşe ve duygulanımların daha fazla geri tutulmasına alıştırdığı ölçüde kazanırlar. Ancak o zaman, tutkuların insanın gözünün önüne koyduğu peçe bir parça aralanır ve gözlerin önünde yeni bir dünya, dolaysız olarak düşmanca ya da dostça kastedilmiş olması gerekmezsin ona dostça ya da düşmanca etki eden bir dünya açılır; çözülmek için uzun za-

man boyunca bağlantılarını daha tutkusuzca gözlemeyi gerektiren olayların bir zincirlemesidir bu.

Genel davranış gibi, şeylerin ve insanların gözlemlenişi de uygarlaşmanın gidişi içerisinde duygulanım bakımından daha yüksüz hale gelir; ama “dünya imgesi” de insanın arzu ve korkuları tarafından giderek daha az dolaysızca belirlenir ve “deneyim” ya da “ampirizm” dediğimiz şeye, kendi yasasına sahip eklemlenme dizilerine daha fazla yaslanır. Günümüzde nasıl tarihsel ve toplumsal gidiş, bu türden yeni bir itkiyle giderek kişisel duygulanımların ve maruz kalmaların sisinden, grup özelemlerinin ve korkularının buğusundan sıyrılıp gözümüze özerk bir eklemlenme bağlamı olarak görünmeye başlıyorsa, o dönemde de doğa ve -daha sınırlı bir çevrede- insanlara bakış öyle değişime uğrar. Özellikle sarayın yakın ve daha geniş çevresinde, günümüzde herhalde “insana psikolojik bakış” adını vereceğimiz şey, başkasının ve kendinin daha uzun motivasyon dizileri ve daha büyük bağlam zincirleri boyunca daha kesin bir gözlemlenişi gelişir, çünkü burada kendinin denetimi ve başkalarının sürekli titizlikle gözlemlenmesi, toplumsal mevkiin korunmasının temel önkoşulları arasındadır. Ama bu aslında, bizim “deneyime yaslanma” adını verdiğimiz, daha uzun eklemlenme örgüleri boyunca gözlemlenmenin, bizzat toplumun yapılanışının tekil kişiyi anlık duygulanımlarını daha fazla geri tutmaya ve güdü enerjilerini daha yüksek oranda yeniden biçimlendirmeye zorladığı bir sırada ağır ağır gelişmeye başlamasının örneklerinden sadece birisidir.

Saint-Simon bir keresinde, onunla ilgili tutumunu belirlemediği birisini gözlemler. Bu durumdaki kendi davranışını şöyle tarif eder:

“Soğuklaştığını çok geçmeden fark ettim; zor işlerle meşgul bir adamın içinde tesadüfen olup bitebileceklerle şüphelendiğim şeyi birbirine karıştırmaktan sakınmak üzere onu gözucuyla izliyordum. Şüphelerim kesinleşti ve en ufak şey belli etmeksizin geri çekildim.”¹⁶

16 St.-Simon, a.y., s.63.

İnsan gözlemlemeye ilişkin bu saraylı sanatı -günümüzde genellikle “psikoloji” dediğimizden farklı olarak-, hiçbir zaman tekil insanı, sanki davranışının başlıca çizgilerini başkalarıyla ilişkilerinden bağımsız olarak kendi içinde taşırmış ve âdeta ancak sonradan başkalarıyla ilişkiye girermişçesine tek başına görmeye yönelik değildir; ele alma şekli burada, tekil kişi daima toplumsal eklemlenişi içerisinde, *başkalarıyla ilişkileri içerisinde bir insan, toplumsal bir durum içindeki bir tekil kişi* olarak görüldüğü ölçüde gerçekliğe çok daha yakın olur.

16. yüzyılın davranış kurallarının önceki yüzyıllarinkinden farkının, çok fazla ya da en azından tek başına içeriğine değil, daha ziyade tonuna, değişmiş duygulanım atmosferine bağlı olduğuna yukarıda¹⁷ dikkat çekilmişti; psikolojik bağlamlar, kişisel gözlemler bunlarda daha büyük rol oynamaya başlamıştır. Erasmus’un ya da della Casa’nın davranış kurallarının onlara denk düşen Ortaçağ kurallarıyla karşılaştırması bunu gösterir. Bu dönemin toplumsal değişimleri, insan ilişkilerinin bu evrede uğradığı yapı dönüşümü, bunun açıklamasını sunar. Davranış kurallarının bu “psikolojikleşmesi” ya da daha kesin bir ifadeyle, gözlem ve deneyimle daha fazla bezenmeleri, üst tabakanın hızla ilerleyen saraylılaşmasının ve bu dönemdeki toplumun tüm bölümlerinin daha sıkı iç içeliğinin bir ifadesidir. Bu yöndeki bir dönüşümün işaretlerine elbette yalnızca bu dönemde “iyi adabın” standardını toparlayan yazılarda rastlanıyor değildir; onları aynı şekilde, bu tabakaların eğlencesine hizmet eden eserlerde de buluruz. Saraylı çevredeki yaşamın gerektirdiği insan gözlemi, edebi ifadesini insan tasviri sanatında bulur.

Bir toplum içerisinde kitaplara daha fazla talep olması zaten kendi başına, güçlü bir uygarlaşma akımının sağlam bir işaretidir; çünkü kitap yazma gibi okumanın da gerektirdiği güdü dönüşümü ve düzenlenişi her durumda hayli fazladır. Ama kitap saraylı toplumunda henüz burjuva toplumundaki rolü oynamaz. Prestij değerlerinin piyasası olan ahabalık münasebetleri saraylı toplumunda her tekil insan için hayatının merkezini

17 Uygurluk Süreci, I. cilt, s.155 vd. özellikle de s.165-67.

oluşturur; kitaplar da okuma odasında ya da meslekî mesaiden kazanılmış bir boş saatte tek başına okunmaktan ziyade ahbap-ça toplumsal beraberlik içindir; sohbetlerin ve topluluk oyunlarının parçaları ve devamıdır ya da saraylı hatıratının çoğunluğunda olduğu gibi, hitap edilenin şu ya da bu nedenden ötürü eksik olduğu, engellenmiş sohbetler, mükâlemelerdir. Saraylı hatıratında, mektuplarında ya da aforizmalarında yer alan insan tasvirlerindeki yüksek sanatı böylece, saraylı yaşamın bizzat geliştirdiği farklılaşmış insan gözlemi hakkında iyi bir izlenim sağlar. Ve başka pek çok bakımdan olduğu gibi bu noktada da Fransa'da burjuva toplumu saraylı mirasını özellikle süreklilik içerisinde geliştirir; saray çevresinde prestij araçları namına geliştirilmiş olanlardan yararlanan ve onu geliştiren bir Parisli "iyi [nezih] toplumun" devrimin çok ötesine, ta günümüze kadar devam etmiş olması buna katkıda bulunmuş olabilir. Her durumda, Saint-Simon'un ve çağdaşlarının saraylı insan tasvirinden -Balzac, Flaubert, Maupassant ve başka pek çokları üzerinden- 19 yüzyılın "iyi toplumunun" Proust tarafından tasvir edilmesine, nihayet daha geniş tabakaların hayatının Jules Roma-in ya da André Malraux gibi yazarlar ve bir dizi Fransız filmi tarafından kurgulanmasına uzanan düz bir gelenek çizgisi olduğunu ve bu geleneğin en karakteristik çizgileri arasında da insan gözlemindeki bu berraklığın, insanları toplumsal eklemlemelerinin bütünü içerisinde görmeye ve karşılıklı eklemlemelerinden hareketle kavranır kılmaya dair bu yeteneğin bulunduğunu söyleyebiliriz. Tekil kişilik burada hiçbir zaman toplumsal varoluşunun dokusundan, başkalarına olan basit bağımlılıklarından ve muhtaçlıklarından suni bir şekilde koparılmaz. Tam da bu yüzden tasvirinde, gerçekten yaşanmış olanın atmosferini ve canlılığını muhafaza eder.

Ve 16. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş toplumun son derece çeşitli dışavurumlarında daha fazla hissedilir hale gelen "rasyonalizasyon" da bu "psikolojikleşme"ye benzer. O da kendi başına duran bir olgu değildir; o da *bütün* ruhsal meselelerde bu zamanda daha güçlü bir şekilde öne çıkan değişimin ve bundan böyle toplumsal işlevlerin gittikçe daha büyük bir bö-

lümünce geliştirilen ve gerekli kılınan, artan uzak görünün yalnızca *bir* ifadesidir.

Başka pek çok noktada olduğu gibi burada da, tarihsel-toplumsal oluşun kavranışı için, birlikte büyüdüğümüz düşünme alışkanlıklarının gevşetilmesi gerekiyor. Sıkça gözlemlenen bu tarihsel rasyonelleşmede, tarihin akışı içerisinde pek çok tekil insanın birbirleriyle bağlantıları olmaksızın, âdeta bir tür önceden belirlenmiş ahenge dayalı olarak aynı anda “içlerinden” gelerek o ana kadar mevcut olmayan yeni bir organ ya da yeni bir töz, bir “akıl” ya da bir “rasyo” geliştirmeleri söz konusu değildir. İnsanların birbirleriyle yaşamak zorunda bulunduğu tarz değişir; bu yüzden davranışları değişir; bu yüzden bilinçleri ve bir bütün olarak güdü bütçeleri değişir. Değişen “koşullar”, insana âdeta “dışarıdan” gelen şeyler değildir; değişen “koşullar”, bizzat insanlar arasındaki ilişkilerdir.

İnsan olağanüstü biçimlenebilir ve değişken bir yaratıktır; insan tutumundaki burada sözü edilen değişimler, bu biçimlenebilirliğin örnekleridir; bunlar hiç de yalnızca “psikolojik” diye “fizyolojik” olandan ayırt etme âdetinde olduğumuz şeylere ilişkin değildir. Tarihin akışı içerisinde ve bir insan yaşamının içinden geçen bağımlılıklar örgüsüne uygun olarak, “ruh” [“Psyche”] olarak adlandırdığımız şeyle ayrılmaz bir bağlantı içerisinde “doğa/beden” [“Physis”] de değişik tarzlarda biçimlenir; meselâ yüz kaslarının ve böylelikle de yüz ifadesinin bir insanın yaşam akışı içerisindeki biçimlenişlerini düşünelim; beyindeki okuma ya da yazma merkezlerinin gelişmesini düşünelim. Tözleştirerek “rasyo” ya da “akıl” ve “us” diye adlandırdığımız şey de aynı minvaldedir. Bütün bunlar, -kelimenin oluşturuluş şeklinin akla getirdiğinin aksine- kalp ya da midenin varolduğu şekilde tarihsel-toplumsal değişimden görece etkilenmeksizin varolmazlar; bunlar, tüm ruhsal bütçenin belirli bir biçimlenişine dair ifadelerdir; çok ağır ağır, pek çok akım ve karşı akım halinde gerçekleşen ve insan bağımlılıklarının yapılanışı, bireyin kendiliğinden güdü ve duygulanım boşalmalarını hazzsızlıkla, başkaları ile ilişkide alta kalmayla ya da hatta sosyal varoluşun mahvolmasıyla ne kadar

açık ve mutlak bir şekilde tehdit ederse o denli güçlü bir şekilde öne çıkan bir biçimlenmenin yönleridir; sonuçta kapsamlı, istikrarlı ve son derece farklılaşmış bir kendini zorlama aygıtı oluşana kadar, güdü merkezi ile Ben merkezinin ruhsal bütçe- de gittikçe daha keskin bir şekilde birbirinden ayrıldığı biçim- lenmenin yönleridir. Aslında bir “us, akıl” yoktur, olsa olsa bir “rasyonelleşme” vardır.

Düşünme alışkanlıklarımız bizi “başlangıçlar” aramaya azı- cık eğilimli kılar; ama insanların gelişiminde, şimdiye kadar hiçbir “rasyo” yoktu ve işte şu noktada “oluştı”, diyebileceği- miz hiçbir “nokta” yoktur; şimdiye kadar kendini zorlamalar ve “üst-ben” yoktu ve şimdi de, şu ya da bu yüzyılda birdenbi- re ortaya çıktı, diyemeyiz. Bütün bu fenomenlerin bir sıfır noktası yoktur. Ama şöyle düşünersek de, olgularla başa çıka- mayız: Her şey zaten olduğu gibi, öteden beri olagelmıştır. “Uygar” insanların kendini zorlama aygıtı, bilinç ve duygula- nım bütçesi, bunlar *bir bütün olarak* yapılanışlarıyla, “ilkel” denen insanlardan net ve belirgin bir şekilde ayrılır; ama her ikisi de, yaklaşık olarak aynı doğal işlevlerin berrak bir şekilde içi görülebilen biçimlenişleridir.

Alışlagelmiş düşünme alışkanlıkları karşımıza sürekli yeni- den durağan seçenekler çıkarır; âdeta Eleatik* modellere göre eğitilmişlerdir: Ya çok sayıda tekil nokta, tek tek sıçrama ha- linde değişimler tasavvur edebilirsiniz ya da hiçbir değişim ta- savvur edemezsiniz. Ve anlaşılan şimdilik kendimizi, aynı şe- yin çeşitli noktalarda geri gelmesi ya da noktadan noktaya sıç- raması içinde değil de, [başlangıç] bizim bakışımızla çok geri- llerde kaybolup giden, belirli bir düzen ve yasa ile ağır ilerle- yen sürekli bir değişimin, bir okun ya da akıntının hareket eğ- risi gibi, mümkün olduğunca bir bütün olarak görmeyi gerek- tiren bir hareketin içinde duruyor görmeye tahammül etmekte zorluk çekiyoruz. Tarih adını verdiğimiz o akış içerisinde de-ğişen, bir kere daha belirtelim, insanların karşılıklı ilişkileri ve tekil insanın bunların içinde uğradığı biçimleniştir; ama bakı-

(*) Durağan, değişimi göz ardı eden; başlıca temsilcileri Parmenides ve Zenon olan Elea okuluna özgü - ç.n.

şımız insanların bu temel tarihselliğine açıldığı zaman, aynı zamanda insan varoluşunun yasası, yapılanış özgünlüğü de gözünün önüne serilir. İnsana ilişkin her tekil fenomen yalnız bu sürekli hareketin bütünü içerisinde görüldüğünde anlaşılabilir; tekillik ayrıştırılamaz; bu hareket bağlamı içerisinde - hareket bize, pek çok ilkel harekette olduğu gibi yavaş ya da bizimkindeki gibi hızlı görünebilir- ve onun gidişi içerisinde oluşur, belirli bir basamağın ya da dalganın bir parçası olarak kavranmak ister. Nitekim insanlarda toplumsal güdü düzenlenişleri ve kısıtlamaları ya da belirli bir öngörü hiçbir yerde eksik değildir; ama bu öngörü, duygulanımları dizginlemenin bu biçimi ve ölçüsü, rastgele bir örnek verelim, basit hayvan yetiştiricileri arasında ya da bir savaşçı kastı içinde başkadır, saraylılar, devlet memurları ya da mekanize bir ordunun üyeleri arasında başkadır. İşlev bölümü ve böylelikle tekil kişinin eyleminin uyarlanmak zorunda olduğu insanların sayısı büyüdükçe, o da güçlenir ve kapsamı genişler. Ve tekil insanda alışkanlık haline getirilen “akıl” ya da “düşünme” tarzı, kendi toplumundan insanlarla mukayeseli olarak da, içerisinde ve içine büyüdüğü toplumsal duruma, beşerî eklemlenme örgüsündeki konuma göre benzerlik ve farklılık gösterir, kendi ve ana babasının ya da biçimlenmesindeki en önemli kişilerin işlevine göre benzerlik ve farklılık gösterir. Her ne kadar bütün bu değişik yüzeysel biçimlenmeler işlevlerin karşılıklı bağımlılığı yoluyla bir dereceye kadar sürekli birbirine uyum sağlasa ve birbirini dengelese de, matbaacının ya da torna-tesviyecinin uzak görüşü muhasebecininkinden, mühendisinki satış müdürününkinden, maliye bakanınki ordu başkomutanınkinden farklıdır. Bir işçi ailesinde büyümüş olanın -daha derin bir katmanda- rasyonalite ve duygulanım biçimlenmesi, güven verici bir zenginlik ve refah içerisinde büyümüş olanın yapılarından farklıdır: ve nihayet karşılıklı bağımlılıklarının tarihindeki farklılıklara uygun olarak, Almanların ve İngilizlerin, Fransızların ve İtalyanların farklı bir rasyonalitesi ve duygulanım şeması, kendine güveni ve güdü yapılanması vardır, bir bütün olarak Garplıların Şarkın insanlarından farklı bir toplumsal bi-

çimlenişi vardır. Ama bütün bu farklar da, temelinde aynı insani-toplumsal yasanın bulunması sayesinde kavranabilir. Bütün bu grupların içerisindeki bireysel farklılıklar, “zekâ” farkları gibi, çok belirli tarihsel biçimlendirme tarzları çerçevesindeki farklılıklardan, toplumun, tekil kişinin içinde yetiştiği beşerî örgünün yapılanışına göre daha az ya da daha fazla serbestlik alanı tanıdığı farklılıklardan başka bir şey değildir. Mesela hayli bireyselleştirilmiş olan, “yaratıcı zekâ” adı verilen şeyi düşünelim. Otoriteye aykırı, bağımsız bireysel düşünme cüretinin, birisinin kendini “yaratıcı zekâ” sahibi bir yaratık olarak kanıtladığı tutumun önkoşulu yalnızca kendine özgü bir bireysel güdüsel kaderden ibaret değildir. Bu cüret genel olarak ancak erk aygıtının belirli bir yapılanışında mümkündür; önkoşulu çok özgül bir toplumsal yapıdır; ve ayrıca böyle yapılanmış bir toplum içerisinde, bu bireysel olarak daha bağımsız uzak ve derin görüş yeteneğinin gelişimine imkân açan şu ya da bu eğitimin ve sayısı çok fazla olmayan falanca toplumsal işlevlerin tekil kişi açısından erişilebilir olmasına bağlıdır.

Dolayısıyla şövalyenin uzak görüşü ya da “düşünüşü” saraylınınkinden bu anlamda farklıdır. Ranke’nin bir yerde aktardığı¹⁸ bir sahne, para araçlarının artan tekelleşmesiyle birlikte kendine özgü şövalye alışkanlık ve duygulanım durumunun nasıl çöküşe mahkûm olduğu hakkında iyi bir izlenim sunar. Daha genel bakış açılarıyla da aynı zamanda, toplumsal işlevlerin yapılanışındaki bir değişimin davranıştaki bir değişimi hangi şekilde dayattığının da bir örneğini verir.

IV. Henri’nin zaferine önemli katkıda bulunmuş olan bir adamın oğlu olan Dük de Montmorency öfkelenmişti. O bir şövalye prensti, cömert ve parlak, cesur ve yükselmeye azimli. Krala hizmet de etti; ama hükmetme erkinin ve hakkının yalnız ona, daha kesin söylersek Richelieu’ye ait olmasını anlamıyordu ve tasvip etmiyordu. Böylece maiyetiyle birlikte, tıpkı eski zamanlarda bir şövalyenin, bir feodal beyin başka bir şövalye ya da feodal beye karşı savaşması gibi krala karşı sa-

18 Ranke, *Französische Geschichte*, 10. kitap, 3. bölüm.

vaşmaya başladı. Buluştular. Kralın komutanı Schomberg onun karşısında çok elverişli olmayan bir konumda bulunuyordu. “Ama bu”, diye anlatıyor Ranke, “Montmorency’nin pek az önem verdiği bir avantajdı; düşman yığınını gördüğünde dostlarına, vakit geçirmeden üstlerine atılma önerisinde bulundu. Çünkü savaşı öncelikle pervasızca bir süvari koşusu olarak görüyordu. Tecrübeli bir yoldaşı, Kont Rieux, az önce getirilmiş olan birkaç topla düşmanın savaş düzeni sarsıntıya uğratılana kadar beklemesini rica etti. Ama Montmorency dizginlenemez bir savaş isteğine kapılmıştı bile. Burada kaybedecek vakitleri olmadığını söyledi ve önder şövalyenin beyan edilmiş iradesi karşısında tavsiyede bulunan kişi, uğursuzluğu sezdiği halde karşı koymaya cüret etmedi. ‘Efendim,’ diye seslendi, ‘senin ayaklarının dibinde ölmek isterim.’

Montmorency muhteşem tüylerle kırmızı, mavi ve gri-sarı renklerde süslenmiş bir savaş atıyla belli oluyordu; onunla birlikte hendeğin üstünden geçenler sadece küçük bir yoldaşlar topluluğuydu; yollarına çıkan her şeyi çiğnediler; vurarak ilerlediler ve nihayet düşmanın asıl saflarının olduğu cepheye ulaştılar. Ama orada yakından hızla açılan bir alaybozan ateşiyle karşılandılar: atlar ve adamlar yaralandılar ve öldüler; Kont Rieux ve diğerlerinin çoğu öldü; Dük de Montmorency yaralandı ve isabet alan atıyla birlikte yere kapaklandı, yakalandı.”

Richelieu onu, hükmünden emin olduğu bir mahkemeye çıkardı ve kısa süre sonra Toulouse’un belediye binasının avlusunda son Montmorency’nin başı vuruldu.

İtkilere daha dolaysızca teslim olmak ve önce uzun vadeli hesap yapmamak, savaşçıların henüz daha serbestçe birbirleriyle rekabet edebildikleri önceki evrelerde -tek tek kişilerin mahvına varsa bile- bir bütün olarak toplumsal yapılanışla bağdaşan ve bu yüzden de “gerçekliğe uygun” olan davranış tarzları arasındaydı. Dövüş hevesi orada soylu erkeğin başarısının ve itibarının zorunlu önkoşuluydu. Tekel oluşumunun ve merkezileşmenin ilerlemesiyle bütün bunlar değişir.

Toplumun değişen yapılanışı şimdi artık duygulanım boşalmalarını ve gereken uzak görüden yoksun eylemleri kesin mahvoluşla cezalandırmaktadır. Ve mevcut koşullardan, kralın kadir-i mutlaklığından memnun olmayanlar artık daha başka türlü hareket etmek zorundadır. Mesela St.-Simon'u dinleyelim. Montmorency'den tam olarak bir kuşak sonrası bile değildir, o da muhalif bir dktr vemr boyuncayle kalır. Ama yapabildiği tek şey, sarayda bir tür fraksiyon oluşturmaadır; becerikli davranırsa, kralın halefini, Dauphin'i, kendi fikirleri için kazanmayı umabilir. Ama bu, XIV. Louis'nin sarayındaok tehlikeli bir oyundur ve son derece büyük temkin gerektirmektedir. Prensi hassasiyetle yoklamak ve sonra ağır ağır arzu edilen yöne yönlendirmek lzımdır:

“Kendime hedef olarakzellikle”, -diye aktarır St. Simon,¹⁹ “Dauphin ile sohbetindeki hareket tarzını- bizim onurumuzu ilgilendiren her şey hakkında ağzını aramayı seçmiştim. Dolaıısıyla temkinli bir şekilde, bu hedeften uzaklaşan her türlü sözü kesmeye, sohbeti tekrar oraya getirmeye ve tüm farklı noktalara değinmesini sağlamayaalıştım ... Son derece ilgili olan veliaht, aıklamalarımın hoşlandı ... tutuştu ... ve kralın bilgisizliğinden ve düşünüp taşınmadaki yetersizliğinden

19 St.-Simon, a.y. 22. cilt, s.20 ve 22 vd. (1711). Bu sohbetlerde söz konusu olan, veliahtı yeni bir hükümet reformu için kazanmak kadar büyük bir hedeftir;öyle bir reform ki, sarayda burjuva uç grupları ile soylu uç gruplarınınyeleri arasındaki dengeyi sonuncuların lehine değiştirmeyi amaçlamaktadır. “Paris”in [krala bağlı derebeyler] erki -St.-Simon ve dostlarının hedefi budur- yenden tesis edilmelidir.özellikle de yüksek devlet makamları, bakan mevkileri, burjuvaların elinden yüksek soyluların eline geçmelidir. Bu yöndeki bir girişim, XIV. Louis'ninlmnden hemen sonra hükümdar tarafından, St.-Simon'unok aktif katılımıyla gerçekten yürütülür. Başarısızlığa uğrar. İngiliz soylularının byklde başardığı şeyi,çeşitli soylu gruplarının ve kliklerinin daha az ya da daha fazla sıkı oyun kurallarına grenemli siyasi erk konumlarına kimin geleceği konusunda birbirleriyleekiştiği türden bir soylular egemenliğinin pekiştirilmesini, Fransız soyluları başaramaz. Soyluların uç grupları ile burjuvazininkiler arasındaki gerilimler veıkar karşıtlıkları Fransa'da, İngiltere ile kıyas kabul etmez derecede büyüktür. Bunlar mutlakietiliğinrts altında aralıksız hissedilir halde kalır. Ama mücadele, her gcl tek kişi egemenliğinde olduğu gibi, hkmdarınevresinde, uevrede, kapalı kapılar arkasında yürütülür. St.-Simon bu gizliekişmenin baş unsurlarından birisidir.

yakındı. Bütün bu değişik konuları, peş peşe veliahta sunarak açtım ve sonra da konuşma zevkini, bana bunlardan haberdar olduğunu gösterme zevkini, ona bırakarak izledim sadece; kendi kendini ikna etmesi, coşkuya kapılması, kendini aşağılanmış hissetmesi için ve onun duygularını görmemi, izlenimleri algılama ve muhafaza etme tarzını görmemi, bu bilgilerden yararlanmamı sağlaması için fırsat tanıdım... Akıl yürütmelerini ve hayallerini ilerletmekten ziyade, bu konulardan her biri hakkındaki kendi duygularımı ve görüşlerimi usulca ve temelli bir şekilde onun içine işlemeyi amaçlıyordum ...”

Bu iki adamın tutumuna, Dük de Montmorency ve Dük de St.-Simon'un kralın kadiri mutlaklığına karşıtlıklarını ifade ederkenki davranış tarzlarına kısa bir bakış, tabloyu tamamlamakta yararlı olabilir. En son şövalye-insanlardan birisi olan ilki, hedefine bedensel kavga içerisinde ulaşmaya çalışır, ikincisi, yani saraylı ise sohbet içerisinde; birincisi anlık itki ile, başkalarını fazlaca düşünmeden hareket eder; ikincisi aralıksız olarak karşısındaki ötekine bakarak davranışına hâkim olur. İkisi de, yalnız Montmorency değil St.-Simon da, son derece tehlikeli bir durumdadır. Dauphin her an saraylı sohbetinin belirli bir amaca yönelik oyun kurallarını terk edebilir; işine gelirse sohbeti ve ilişkiyi, çok fazla kaybı olmaksızın dilediği nedenle sona erdirebilir; St.-Simon'un çok temkinli davranmaması halinde, dükün muhalif düşüncelerini deşifre edebilir ve krala ihbarda bulunabilir. Montmorency tehlikenin pek hesabını yapmaz; tutkusunun kendisine dayattığı diz çizgili davranışa bağlıdır; tehlikenin üstesinden tam da tutkusunun ateşiyle gelmeye çalışır. St.-Simon tehlikenin kapsamını görür ve kesinlikle bilir; dolayısıyla son derece kendine hâkimiyetle ve düşüncelilikle işe koyulur. Şiddet yoluyla elde etmek istediği bir şey yoktur; daha uzak görüşlü çalışmaktadır. Ötekini, belli etmeden ama kalıcı olarak duygularıyla “kalıplandırmak” üzere geri durur.

Bu kendini anlatımda karşımıza çıkan şey, “aydınlanma” adını verdiğimiz [sürecin] gelişimi için örneğin kentli-tüccar rasyonalitesinden, ticaret örgüsünün kendi içindeki işlevlerin

insanı alıştırdığı uzak görüden daha az önemli olmayan hatta önceleri açıkça daha önemli olan *saraylı rasyonalitesinin* hayli karakteristik bir parçasıdır; ama elbette uzak görünün bu iki biçimi, soyluların bu saraylı uç grubunun ve orta zümrenin uç gruplarının rasyonelleşmesi ve psikolojikleşmesi, şemaları bakımından ne kadar farklı olursa olsun, birbiriyle son derece yakın bağlantı içerisinde gelişir; arka planlarında, soylularla burjuvazinin gittikçe daha fazla iç içe geçtiğine işaret ederler; insan ilişkilerinin tüm toplum boyunca dönüştürülmesine dayanırlar: akışı içerisinde Ortaçağ toplumunun birbiriyle görece gevşek bağları olan zümre gruplarından giderek daha fazla merkezileşmiş bir toplumun, mutlakiyetçi bir devletin kısmi yapılanmalarının oluştuğu o dönüşümle çok yakından bağlantılıdır.

Rasyonelleşmenin tarihsel süreci, şimdiye kadar düzenli bilimsel düşünce tarafından pek ele alınmayan ya da ancak muğlak biçimde ele alınmış olan türden süreçlere iyi bir örnektir. Bilimlerin alışlagelmiş şemasına bağlı kalacaksak, henüz varolmayan bir bilim alanına, tarihsel psikolojinin alanına girer. Bilimsel araştırmanın bugünkü biçiminde genellikle bir tarihçinin çalışmasıyla psikologunki arasına kesin bir ayrım çizgisi çekilir. Yalnızca Batı'nın halen yaşayan insanların ya da olsa ilkel denemelerin, psikolojik bir incelemesine ihtiyaç duyulur ve onlar böyle bir incelemeye müsait gibi görülür. Batı tarihinin kendisinde de, bu basit, ilkel ruh yapısından günümüzün farklılaşmış yapısına giden yol karanlıkta kalır. Özellikle psikolog tarihsel düşünmediği, bugünkü insanların ruhsal yapılarına sanki oluşum sonucu ortaya çıkmış değil de değişmez bir şeymiş gibi yaklaştığı için, tarihçi kendi araştırma sonuçlarıyla genellikle pek bir yere varamaz. Ve tarihçi de özellikle olgular adını verdiği şeyin peşinde koşarken psikolojik sorunlardan mümkün olduğunca kaçınmaya gayret ettiğinden, psikologa söyleyecek fazla sözü olmaz.

Toplum bilimi açısından da durum çok daha iyi değildir. Tarihsel sorunlarla ilgilendiği kadarıyla bile, tarihçinin insanın ruhsal etkinliği ile onun çeşitli dışavurum biçimleri, sanatlar,

fikirler ya da her neyseler, arasında çektiği sınır çizgisini tamamiyle kabul eder. İnsanların bütün bu dışavurumları ile toplumsal varoluşu arasındaki bağlantı çizgisini çekebilmek için tarihsel bir toplum psikolojisine, hem psiko-oluşumsal, hem de sosyo-oluşumsal araştırmalara ihtiyaç olduğunun farkına varılmaz. Toplumun tarihiyle uğraşan için olduğu gibi düşüncenin tarihiyle uğraşan için de, bir yanda “toplum”, öte yanda ise insanların düşünce dünyası, “fikirleri”, bir anlamda birbirinden ayrılabilen iki farklı oluşum gibi görünür. İkisi de, ya fikirlerin ve düşüncelerin ötesinde bir toplum ya da toplumun ötesinde fikirler bulunduğu inanır görünmektedir. Ve “daha önemli” fenomenin bu ikisinden hangisinin olduğu konusunda kavga ederler: Bir yandakiler, toplumu harekete geçirenin kendinde bir toplumsallığı olmayan fikirler olduğunu söyler, öte yandakiler ise “fikirleri” hareket ettirenin kendinde bir fikri olmayan bir toplum olduğunu söyler.

Uygarlaşma süreci ve onun içinde de tedricî psikolojikleşme ve rasyonelleşme, bu soru şemasına uymaz. Bunlar düşüncede insanlar arası ilişkilerin yapılanışındaki tarihsel değişimden de ayrılamazlar. Elbette, daha az rasyonel düşünme ve davranış tarzlarından daha rasyonel olanlara yavaş yavaş geçişin toplumu değiştirip değiştirmediğini sormanın anlamı yoktur; çünkü rasyonelleşme süreci gibi, daha geniş kapsamlı uygarlaşma süreci de, bizzat hem ruhsal hem de toplumsal bir fenomendir. Ama aynı şekilde, uygarlaşma sürecini bir tür “üst yapı” ya da bir “ideoloji” olarak, yani yalnızca tek tek sosyal grupların ve çıkarların başkalarına karşı mücadelesinde silahı olarak taşıdıkları işlevden hareketle açıklamanın da pek anlamı yoktur.

Tedricî rasyonelleşme ve ayrıca bütün uygarlaşmacı dönüşüm kuşkusuz sürekli değişik tabakaların ve [toplumsal] birliklerin çatışmaları ile bağlantılı olarak gerçekleşir. Batılı ilişkiler örgüsünün bütününü, şimdiye kadarki en son ve en güçlü uygarlaşma akımının özü, kimi zaman ahenkçi fikir yapıları içerisinde görünen türde bir barışçı birlik değildir elbette. Çatışmaların tesadüfen -âdeta tek tek insanların kötü niyeti ya da akılsızlığıyla- içine taşındığı bir ilksel ahenkli bütün yoktur.

Aksine, gerilimler ve mücadeleler -insanların karşılıklı muhtaçlıkları gibi-, [uygarlaşmanın] yapısının oluşturuvcu bir öğesidirler; sürecin değişiminin yönü açısından tayin edici önemleri vardır. Bir uygarlaşma akımı bu çatışmalarda bir silah olarak elbette hayli önem kazanabilir. Çünkü daha fazla ölçüde uzak görüye ve anlık duygulanımların daha fazla geri tutulmasına alışmak -burada uygarlaşma fenomenlerinin yalnız bu kadarını hatırlatmış olalım- belirli koşullar altında bir grubun üyelerine başka bir grup karşısında önemli bir üstünlük sağlar. Ama rasyonelliğin ve güdü yatıştırmanın görece yüksek bir derecesi, belirli durumlarda bu özelliğe sahip olanların zayıflaması yönünde ve böylelikle aleyhlerinde de etki edebilir. “Uygarlık” bazı koşullarda iki yanı hayli keskin bir silahtır. Ve tek tek koşullarda durum ne olursa olsun, bu tür uygarlaşma atılımları her durumda, içerisinde gerçekleştikleri gruplar ve birlikler için hoş ve yararlı olup olmadıklarından büyük ölçüde bağımsız yürür. Genel yönünü değiştirmenin tekil grupların elinde olmadığı muazzam eklemlenme mekanizmaları temelinde gerçekleşirler. Bilinçli ya da yarı bilinçli bir manipülasyona, üzerine düşünülerek sosyal mücadelelerde silah haline getirilmeye, mesela düşünce içeriklerinden hayli farklı ölçülerde elverişsizdirler. Tüm ruhsal habitusun kalıbı gibi, özgül uygarlık yapıları da, değişen kalıplardaki tekil tabaka ve çıkarların da bizzat içerisinde oluştukları o kapsayıcı toplumsal süreçlerin düzeneği içerisinde hem sonuç, hem de manivela olarak oluşurlar. Uygarlaşmacı dönüşüm ve onunla birlikte mesela rasyonelleşme de, “fikirlerin” ya da “düşüncelerin” özel alanındaki bir süreç değildir. Burada artık yalnızca “bilginin” dönüşümleri, “ideolojinin” değişimleri, kısaca bilinç içeriklerinin değişimleri değil, içerisinde bilinç içeriklerinin ve haliyle de düşünme alışkanlıklarının ancak çok özel bir fenomen, sadece tek bir sektör oluşturduğu, bütün insan habitusunun değişimleri söz konusudur. Burada, bilinçli Benin yönlendirmesinden tamamıyla bilinçsizleşmiş güdü yönlendirmesine varana kadar bütün ruhsal bütçenin kalıp değişimleri söz konusudur. Ve “üst yapıdan” ya da “ideolojilerden” söz ettiğimiz zamanki dü-

şünme şeması bu türden değişimleri kavramak için artık yeterli olmaktan çıkar.

“Ruhun”, insanın ruhsal bütçesinin, birbirlerinden bağımsız işleyen ve birbirlerinden bağımsız ele alınabilecek değişik mıntikalardan oluştuğu tasavvuru uzun zamandır insanların bilincinde kök salmıştır. Farklılaşmış ruhsal bütçenin işlev tabakalarından birisini -âdeta insanın ruhsal kendini yönlendirişinde asıl “önemli olan” olarak- düşünürken diğerlerinden ayırtırmak adettendir. Nitekim düşünce tarihi ya da bilgi sosyolojisi araştırmaları insanı öncelikle bilgi ve düşünce yanından ele almaya çalışır. Düşünceler ve fikirler bu tür araştırmaların ışığında âdeta, insanın ruhsal kendini yönlendirişinde en önemli olan şey olarak görünür. Ve daha bilinçsiz itici güçler, güdü ve duygulanım yapılarının tüm alanı, onlar için az ya da çok karanlıkta kalır.

Ama yalnızca insanların bilincini, “rasyo”sunu ya da “fikirlerini” göz önüne alan, aynı zamanda güdülerin yapılanışını, insan duygulanımlarının ve tutkularının yönünü ve kalıbını hesaba katmayan her tür araştırma, verimliliği bakımından daha baştan sınırlanmıştır. İnsanların anlaşılması için vazgeçilmez olan şeylerin pek çoğu, bu araştırmaların erişimi dışında kalır. İncelemelerde yalnızca bilinç içeriklerine, ben ve üst-ben yapılarına tutunulmaya çalışıldığı ve buna karşılık gelen güdü ve duygulanım yapılarının değişimine ilgi gösterilmediği süreç, bilinç içeriklerinin rasyonelleşmesi ve daha da öte, ben ve üst-ben işlevlerinin tüm yapı değişimleri üzerine, bütün bu fenomenler üzerine -bu yukarıda gösterildi ve daha ayrıntılı olarak da gösterilmesi gerekecek- düşünmek fazlasıyla eksik kalır. Fikirlerin ve düşünme biçimlerinin tarihinin de gerçekten anlaşılabilmesi, insanlar arası ilişkilerin değişimi ile birlikte davranışın yapılanışının, ruhsal bütçenin eklemlenişinin bir bütün olarak göz önüne getirilmesiyle mümkündür.

Ve bakış alanını da ona göre sınırlayan bunun tersi vurgulamayı günümüzde yeterince sıklıkla psiko-analitik araştırmalarda buluruz. Psiko-analiz araştırmaları sıklıkla, insana bakışta, bütün ruhsal eklemleniş içerisinden “bilinçsiz”, tarihsiz düşünülmüş

bir “şey”i* en önemli öge olarak seçip almaya eğilimlidir. Bu bakımdan son zamanlarda yapılan düzeltmeler, düşünce araçlarının sonuna kadar düşünüldüklerinde varmaları gereken ileri gelişme düzeyine belki terapi pratiğinde varmış olabilir ama pratikte kazanılmış deneyim malzemesinin teorik işlenişinde kesinlikle varmamıştır. Burada, teorik işlem sırasında, çoğunlukla, sanki insanın bilinçsiz güdü itkileriyle yönlendirilişinin tekil insanın ilişkilerin kaderinden bağımsız, ayrıca ruhsal bütçenin geri kalan yönlendirme işlevlerinden de bağımsız bir biçimi, kendi başına bir yapısı ve insan varoluşu için ondan daha büyük önemi varmış gibi görünür. Tüm insanlık tarihi boyunca fiilen belki pek az değişen doğal ham güdü malzemesi ile bu ruhsal enerjilerin her insanda hayatının birinci gününden itibaren başkalarıyla ilişkileri aracılığıyla içine yönlendirildiği gittikçe sağlamlaşan yapılar ve yörüngeler arasında ayırım yapılmaz. Her canlı insanda söz konusu olan işlenmiş haldeki bu güdü enerjileri -çünkü insan insanla karşılaşmasında, delillerle hariç, hiçbir zaman işlenmemiş ruhsal işlevler karşısında bulmaz kendini-, bu sosyo-oluşumsal güdü yönleri ve yapıları ise, onlara karşılık gelen ben ve üst-ben yapılarından hiçbir şekilde ayırtılamazlar. Bunlar bir insanın davranışı için ötekilerden daha temel ya da daha az temel önemde değildir. Ve ayrıca, kimi zaman psiko-analitik literatürde görüldüğünün aksine, ben ve üst-ben işlevlerinden daha az toplumla ilişkili, daha az tarihsel değişebilir değildirler.

Karşımızda gördüğümüz haliyle bir insan için belirleyici olan, ne tek başına bir “şey”dir, ne de tek başına bir “ben” ya da “üst-ben”; aksine her zaman ve temelde, ruhsal kendini yönlendirmenin birbirleriyle kısmen çekişen, kısmen işbirliği yapan bu işlev tabakaları *arasındaki ilişkidir. Tekil insanın kendi içindeki bu ilişkiler* ve böylelikle de hem onun güdü yönlendirişinin biçimi, hem de ben ve üst-ben yönlendirişinin biçimi ise, uygarlaşma sürecinin gidişi içerisinde *insanlar arasındaki ilişkilerin*, toplumsal ilişkilerin özgül bir dönüşümüne göre değişir. Bu sürecin gidişi içerisinde, slogan halinde söyleyeceksek, *bilinç daha az güdü*

(*) Almanca: Es, İngilizce: it, Latince: id - ç.n.

-geçirgen ve güdüler daha az bilinç- geçirgen hale gelir.

Sosyo-oluşumsal temel yasayla uyum içerisinde, aynı yöndeki süreçleri bugün bile her çocukta gözlemleyebiliriz: Ancak insanlık tarihinin akışı içerisinde ya da bireysel bir uygarlaşma sürecinin akışı içerisinde, bir yanda ben ya da üst-ben yönlendirmesi öte yanda güdü yönlendirmesi, birbirinden gittikçe daha fazla farklılaştığı zaman, ancak daha az güdü -geçirgen bilinç işlevlerinin oluşumuyla, güdü otomatizmleri az çok, günümüzde onlara tarihsiz, saf “doğal” bir özgünlük olarak atfedilen niteliği, “bilinçsiz” olma niteliğini kazanır. Ve aynı dönüşümle beraber, bilincin kendisi de artan bir “rasyonelleşme” yönünde değişir: Ancak ruhsal bütçenin bu daha fazla ve daha istikrarlı farklılaşmasıyla, dolaysızca dışa yönelik olan ruhsal işlevler, güdü ve duygulanımdan görece arınmış, daha rasyonel işleyen bir bilinç niteliğini kazanırlar.

Daha bilinçli ve bilinçsiz ruhsal kendini yönlendirmenin biçim ve yapılarını, herhangi bir anlamda birbirlerinden ayrı varolan ya da işleyen şeyler olarak tasavvur etmekle hiçbir zaman kavrayamayız ya da gözlemleyemeyiz. İkisi de insanın varoluşu için aynı ölçüde temel önemdedir; ikisi birlikte tek bir büyük işlev bağlamı oluşturur. Ve kendimizi tekil insanların gözlenmesiyle sınırladığımız sürece, onların yapısını ve değişimlerini de anlayamayız. Onları yalnız, insanlar arasındaki ilişkilerin yapısı ve bunların, toplumsal yapıların, içerisinde değiştikleri eklemlenme düzeni ile bağlantıları içerisinde anlayabiliriz.

Bu yüzden uygarlaşma sürecinin çözülmesi, hem bütün ruhsal hem de bütün toplumsal biçim değişiminin incelenmesini ister -burada yürünmeye çalışılmış olan yol da budur. Bu çözümleme, daha dar çap içerisinde, kendini yönlendirmenin güdüsel niteliği daha belirgin yapısına ve biçimine daha bilinçli olanlardan daha az eğilmemek üzere, bireysel ruhsal enerjilerin bütün mücadele ve çalışma alanının kapsanmasına yönelik düzenlenmiş bir *psiko-oluşumsal* inceleme ister. Ve uygarlaşma sürecinin çözülmesi daha geniş çapta, bir *sosyo-oluşumsal* inceleme yapılmasını, belirli bir sosyal alanın ve içerisinde değiştiği tarihsel düzenin genel yapısının araştırılmasını ister.

Bu tür toplumsal süreçlerin yetkin olarak incelenmesi için ise alışlagelmiş düşünme alışkanlıklarında, daha önce yetkin bir psiko-oluşumsal soru yaklaşımına ulaşmak için zorunluluğu görülene benzer bir düzeltme gereklidir. Toplumsal yapıların ve süreçlerin anlaşılması için de aynı şekilde hiçbir zaman bir sosyal alan içerisindeki tek bir işlev tabakasının incelenmesi yeterli değildir. Bu yapılar ve süreçler, gerçekten anlaşılır hale gelebilmek için, bir sosyal alan içerisinde birbirine bağlı olan ve bu alanın özgül yapısı zemininde güç oranlarının yavaş ya da çabuk değişmesiyle bir süre boyunca sürekli kendilerini yeniden üreten *değişik işlev katmanları arasındaki ilişkilerin* incelenmesini gerektirirler. Nasıl ki her psiko-oluşumsal incelemede yalnızca “bilinçsiz” olana ait ruhsal işlev katmanını ya da yalnızca “bilincin” ruhsal işlev tabakasını değil de ruhsal işlevlerin *bütün* dolaşım döngüsünü göz önüne almak gerekliyse, her sosyo-oluşumsal incelemede de daha baştan, az çok farklılaşmış ve gerilimce zengin bir sosyal alanın *bütününü* göz önüne almak esastır. Bunu yapmak, toplumsal doku ve onun tarihsel biçim değişimi bir kargaşa olmayıp en büyük sosyal huzursuzluk ve düzensizlik evrelerinde bile berrak bir düzen ve yapıya sahip olduğu için mümkündür. Bir sosyal alanın *bütününü* incelemek, onun içerisindeki tüm tekil süreçleri incelemek demek değildir. Öncelikle, bu alan içerisinde tüm tekil süreçlere yönünü ve özgül rengini veren temel yapıları ortaya çıkarmak demektir. Mesela, 15. yüzyıldaki bir toplumun işlev zincirlerinin ve kurumlarının 16. ya da 17. yüzyıldakilerden ne bakımdan ayrıldığı ve bunların neden bu yönde değiştikleri sorusunu önüne koymak demektir. Bunun için elbette tekil olgular hakkında zengin bilgi sahibi olmak zorunludur. Ama malzemenin belirli bir bilinme düzeyinden itibaren tarih araştırması, artık daha fazla ayrıntı toplamakla ve toplanmış olanların tasviriyle yetinmek zorunda kalmayacağı, belirli bir toplumun insanların sürekli yeniden belirli bir kalıplaşla ve çok özgül işlev zincirleri içerisinde, mesela şövalye ve serf, kral ve devlet hizmetkârları, burjuva ve soylular olarak birbirlerine bağlı olmalarının temelinde yatan bu ilişki biçim-

lerinin ve kurumların çok özgül bir yönde değişmelerinin ardındaki yasalara nüfuz edebileceği bir evreye ulaşır. Malzemenin belirli bir bilinme düzeyinden itibaren, özetle, tekil tarihsel olguların sonsuz yığını içerisinde daha sağlam bir iskelet, bir yapısal bağlam seçilebilir. Ve bulunabilen diğer tüm olgular -bize sunabilecekleri tarihsel panoramanın zenginleşmesi bir yana- ya bu yapılar hakkında daha önce kazanılmış bakışı düzeltmeye ya da genişletmeye ve derinleştirmeye hizmet eder. Burada, her sosyo-oluşumsal inceleme bir sosyal alanın tek tek tüm işlev katmanları boyunca *bütününe* yönelik olmak zorundadır dendiye, tüm ayrıntılarının toplamına yönelik olması değil, yapısının bütününe yönelik olması demektir bu.

Yukarıda rasyonelleşme hakkında söylenenler de bu anlamda anlaşılmalıdır. Daha fazla özdenetime geçiş gibi, giderek daha “daha rasyonel” bir davranış ve düşünüşe geçiş de bugün çoğunlukla yalnız burjuva işlevleriyle ilişkilendirilir. Çağdaşlarımızın kafalarında sıklıkla, burjuvazinin daha rasyonel düşünmenin “yaratıcısı” ya da “mucidi” olduğu tasavvurunun pekişmiş olduğunu görürüz. Burada tezadı gösterme amacıyla, soylular kampındaki belirli rasyonalleşme süreçleri tasvir edildi. Ancak bundan meselâ, saraylı aristokrasinin bu rasyonalleşme dalgasının sosyal “yaratıcısı” olduğu sonucunu çıkarmamak gerekir. Saraylı aristokrasinin ya da bizzat manüfaktür dönemi burjuvazisinin başka herhangi bir sosyal tabaka tarafından yaratıldığını nasıl söyleyemezsek, bu rasyonelleşme dalgasının da bu tür bir yaratıcısı yoktur. Akışı içerisinde bu burjuva ve soylu formasyonlarının kendisini oluşturan, tüm toplumsal yapıların aynı değişimi, belirli bir yönüne bakıldığında, bir rasyonelleşmedir. Daha rasyonel hale gelen, insanın belirli ürünleri değildir; özellikle de yalnızca, kitaplara dökülmüş düşünce sistemleri değildir. Rasyonelleşen, öncelikle ve birinci planda, belirli insan gruplarının davranış tarzlarıdır. “Rasyonelleşme”, bu dönem içerisinde insanların belirli toplumsal formasyonlar içindeki biçimlenmelerinin değişim istikametinden -meselâ savaşçıların saraylılaşmasını düşünelim- başka bir şeyin ifadesi değildir. Bu türden değişimlerin ise

“kaynağı” şu ya da bu tabakada değildir, bir sosyal alandaki çeşitli işlev grupları *arasındaki* gerilimlerle bağlantılı olarak ve bunlar içerisinde rekabet eden insanların *arasında* oluşurlar. Toplumun bütün dokusunun yapısı belirli bir evrede, içinden geçen bu türden gerilimlerin baskısı altında, belirli egemenlik bölgelerinin merkezileşmesinin artması ve daha zengin bir uzmanlaşma, bu bölgelerin içerisindeki insanların da aynı ölçüde daha sıkı entegre olması yönünde değişir. Ve bütün sosyal alanın bu dönüşümüyle birlikte -önce bazı küçük, daha sonra gittikçe daha geniş sektörlerde- sosyal ve aynı zamanda da ruhsal işlevlerin yapılanması, rasyonelleşme anlamında değişir.

Birinci zümrenin yavaş yavaş erksizleşmesi, ikinci zümrenin pasifize oluşu ve üçüncü zümrenin giderek yükselişi, bütün bunlar birbirlerinden bağımsız kavranamaz; tıpkı bu dönemde ticaretin gelişmesi güçlü şiddet tekellerinin ve güçlü sarayların oluşumundan bağımsız anlaşılamayacağı gibi. Bütün bunlar, şimdiye kadar Batı tarihinin bütün gidişi için böylesine belirleyici bir rol oynamış olan, tüm eylem zincirlerinin artan ölçüde farklılaşması ve uzaması yönündeki daha geniş kapsamlı süreçte birer maniveladır. Bu sürecin gidişi içerisinde soyluların işlevleri -bunu belirli yönlerden bakarak gösterdik-, onlarla sürekli bağlantı içerisinde burjuva işlevleri ve merkezi organların biçimi dönüşür. Ve bütün toplumsal işlev ve kurumların bu ağır değişimiyle el ele, -ilk önce soyluların ve burjuvazinin uç gruplarında- ruhsal kendini idare edişin daha fazla uzak görü yönünde ve güdü biçimli anlık itkilerin daha sıkı düzenlenişi yönünde bir değişimi gerçekleştir.

Batı'nın düşünsel gelişimi hakkındaki alışlagelmiş sunumları karıştırdığımızda sıklıkla edindiğimiz izlenim, bunların yazarlarının herhangi bir muğlak biçimde de olsa, bilincin rasyonelleşmesinin, büyüye dayalı geleneksel düşünme biçimlerinden daha rasyonel olanlara doğru değişimin nedeninin, bir dizi dâhi ve özellikle zeki bireyin ortaya çıkışı olduğunu düşündükleridir. Bu sunumlara göre âdeta bu türden aydınlık bireyler, olağanüstü zekâları sayesinde Batı'nın insanlarına, doğuştan sahip oldukları akıllı doğru kullanmanın yolunu öğretmişlerdir.

Bu çalışmadaki bakış başkadır. Batı'nın büyük düşünürlerinin başardıkları elbette az şey değildir. Onlar, çağdaşlarının gündelik eylemlerinde karşılaştıklarında üzerinde düşündükleri zaman bile açıkça ve tam olarak üstesinden gelemedikleri şeylerin kimisine, büyük, toplu ve örnek bir ifade şekli kazandırdılar. Toplumsal dokunun geniş kapsamlı yapı dönüşümü temelinde giderek oluşan daha rasyonel düşünme biçimlerini arındırmaya ve bunların yardımıyla da insan varoluşunun temellerine ulaşmaya çalıştılar. Diğer insanlara dünya ve kendileri hakkında daha fazla açıklık sundular. Böylelikle, içinde yer aldıkları muazzam toplumsal düzeneği aynı zamanda bir kaldıraç kolu gibi etkilediler. Çaplarına ve kişisel konumlanışlarına göre daha fazla ya da az ölçüde, toplumsal bir koronun yorumcuları ve sözcüleriydiler. Ama kendi toplumlarında hâkim olan düşünme tipinin sahipleri değildiler. Bizlerin “rasyonel düşünme” adını verdiğimiz şeyi onlar yaratmadı.

Bu ifadenin kendisi de -görüldüğü gibi- ifade etmesi gereken şey için biraz fazla statik ve ayrımdan yoksundur. Fazla statiktir: çünkü ruhsal bütçenin yapısı gerçekte, toplumsal işlevlerin yapısı kadar ağır ya da ancak o kadar hızlı değişir. Ayrımlardan yoksundur: çünkü rasyonelleşmenin şeması, daha rasyonel düşünme alışkanlıklarının yapılanması, çeşitli sosyal tabakalarda -mesela saraylı soylularda ya da burjuvazinin uç tabakalarında- sosyal işlevlerinin ve genel tarihsel konumlanışlarının farklılığına göre, kısmen hayli farklılaşıyordu. Ve nihayet, yukarıda genel olarak bilincin değişimleri hakkında söylenen şeyler, rasyonelleşme için de geçerlidir: Onda, tüm ruhsal bütçenin daha geniş kapsamlı bir değişiminin yalnız *bir* yönü kendini gösterir. Bu, güdü yapılarında ona denk düşen bir değişimle el ele gider. Kısaca söylersek, diğer uygarlaşma fenomenleri arasından *bir* tanesidir.

6. Utanma ve Mahcubiyet

Uygarlaşma süreci için örneğin, güdü bütçesinin, bizim “utanma” ve “mahcubiyet hissi” olarak adlandırageldiğimiz kendine

özgü biçimlenişi de “rasyonelleşme”den daha az karakteristik değildir. Gerek güçlü rasyonelleşme dalgası, gerek özellikle 16. yüzyıldan itibaren Batı insanların habitusunda gittikçe daha fazla hissedilir hale gelen utanma ve mahcubiyet dalgasının hiç de daha hafif olmayan ilerleyişi, ikisi de aynı ruhsal dönüşümün çeşitli yönleridir.

Utanma hissi, belirli vesilelerle tekil insanın içinde otomatik ve alışkanlığa dayalı olarak kendini yeniden üreten özgül bir heyecan, bir tür korkudur. Yüzeysel olarak bakıldığında, sosyal alçalmadan duyulan korkudur ya da daha genel söylersek, başkalarının üstünlük taslayan jestlerinden duyulan korkudur; ama hoşnutsuzluğun ya da korkunun, yenik düşmekten korkması gereken insanın bu tehlikeyi ne dolaysız bir bedensel saldırıyla, ne de başka herhangi bir türüyle saldırı bertaraf edebileceği zaman ortaya çıkan ve karakteristiği bu olan bir biçimdir. Başkalarının üstünlüğü karşısındaki bu savunmasızlık, tamamen onların insafına terk edilmişlik, elbette fiziksel zorlamalara, çocuğun onu biçimlendirenler karşısındaki bedensel zayıflığına dayansa da, başkalarının bedensel üstünlüğü tarafından dolaysızca tehdit edilmekten kaynaklanmaz. Yetişkinde ise bu savunmasızlık, savunmasız ve korku içinde olanın kendi üst-beniyle, vaktiyle bağımlı olduğu ve bu yüzden onun karşısında belirli derecede erk ve üstünlüğe sahip olan başkaları tarafından bireyin içinde geliştirilmiş olan kendini zorlama aygıtı ile üstünlük jestlerinden korkulan insanların örtüşmesinden gelir. Bizim “utanç” dediğimiz korkunun, başkalarının gözüne görünüşü itibariyle yüksek oranda ılımlılaştırılmış olması buna uygun düşer; ne kadar güçlü olursa olsun, dolaysızca, yüksek sesli jestlerde ifade bulmaz. Utanma heyecanına özel rengini kazandıran şey, bu heyecanı yaşayan kişinin, şu ya da bu biçimde halen ya da daha önce bir bağ içerisinde bulunduğu insanlarla ve kendisiyle, bilincinin kendini kontrol etmesinin aracı olan kısmıyla, çelişki içerisine düştüğü bir şey yapmış ya da yapmak üzere olmasıdır; utanma korkusuyla kendini ifade eden çatışma yalnızca bireyin egemen toplumsal kanaat ile çatışması değildir, bireyin davranışının

kendi içinde bu toplumsal kanaati temsil eden bir parçasıyla karşı karşıya gelmesine neden olan bir çatışmadır; kendi ruh bütçesinin bir çatışmasıdır; kendi kendini yenik saymaktadır. Sevgi ve saygısına önem verdiği ya da önem vermiş olduğu başkalarının sevgi ya da saygısını kaybetmekten korkmaktadır. Onların tutumu kendi içinde, otomatik olarak kendine karşı benimsediği bir tutum halinde pekişmiştir. Başkalarının bir bakıma kendi içindeki bu otomatik işleyişi gerçeğe dönüştüren üstünlük jestleri karşısında onu böylesine savunmasız bırakan budur.

Toplumsal yasakların çiğnenmesinden duyulan korkunun da, toplumun yapılışı nedeniyle dış zorlamalar ne kadar fazla kendi kendini zorlamalara dönüştürülürse ve insan davranışını kuşatan kendini zorlamaların halkası ne kadar geniş kapsamlı, ne kadar farklılaşmış hale gelirse, o denli güçlü ve belirgin bir şekilde utanma niteliğini almasının da açıklaması budur. İnsan bu halkayı herhangi bir yerinden kırmak zorunda kaldığını hissettiğinde ya da onu kırdığında meydana gelen iç gerilim, heyecan, toplumsal yasağın ve kendini zorlamanın ağırlık derecesine göre değişir. Bunları olağan yaşamda yalnızca belirli şeylerle ilgili olarak ya da belirli bir şiddet derecesinden itibaren utanma olarak adlandırıyor olabiliriz; yapısı itibarıyla pek çok tonlaması ve şiddet derecesiyle hep aynı fenomendir. Kendini zorlamalar gibi utanmaya da, daha az düzgün dağılımlı, daha az çok yönlü ve daha az istikrarlı bir biçimiyle, toplumsal gelişmenin daha basit basamaklarında da rastlanır; tıpkı kendini zorlamada olduğu gibi, bu şekilde oluşmuş gerilim ve korku her uygarlaşma dalgasıyla daha şiddetli bir şekilde öne çıkar ve nihayet bu türden korkular, tonlaması başka olan korkular karşısında -özellikle de başkaları tarafından bedensel tehdit ve alt edilme korkuları karşısında-, pasifize olan beşerî alanlar ne kadar genişse, bedensel şiddetin ancak sınırlarda nöbet beklediği zaman beşerî alanlarda birinci plana geçen daha düzgün dağılımlı zorlamaların insanın biçimlenişindeki önemi arttıkça, tek kelimeyle davranışın uygarlaşması ilerledikçe, aynı ölçüde baskın hale gelir. Nasıl ki bir “ras-

yo”dan ancak rasyonelleşme dalgaları ve uzak görü ve kendini geri tutmayı isteyen işlevlerin gelişmesi bağlamında söz edilebilirse, aynı şekilde utanma duygularından da yalnızca, onların sosyo-oluşumu bağlamında, içerisinde utanma eşiğinin ilerlediği ya da en azından yer değiştirdiği ve kendini zorlamaların yapılanışının ve şemasının belirli bir yönde değiştiği ve belki de sonra görece kısa ya da uzun bir zaman boyunca aynı biçimiyle kendini yeniden ürettiği dalgalar bağlamında söz edilebilir. Utanma ve mahcubiyet sınırının ilerlemesi kadar rasyonelleşmenin ilerlemesi de, aynı ölçüde, başka canlılar tarafından tehdit ya da alt edilmekten duyulan doğrudan korkuların azalmasının ve tekil insanın artık kendine uyguladığı otomatik iç korkuların, zorlamaların bir ifadesidir. Her ikisinde de, utanma ve mahcubiyet sınırının ilerlemesinde olduğu kadar rasyonelleşmenin ilerlemesinde de aynı ölçüde, toplumun artan farklılaşmasıyla birlikte gittikçe daha geniş insan grupları için sosyal varoluşunu sürdürmenin bir zorunluluğu haline gelen daha büyük, daha farklılaşmış temkin ve uzak görü ifade bulur. Görünüşte bu denli farklı ruhsal kılık değişimlerinin birbirine nasıl bağlı olduğunu açıklamak zor değil. İki- si de, artan rasyonelleşme gibi utanç korkularının güçlenmesi de, artan işlev bölümüyle birlikte bireysel ruhsal bütçede meydana gelen daha şiddetli bölünmenin değişik yönlerinden, güdü işlevleri ile güdü denetim işlevleri, “şey” [“Es”, “id” - ç.n.] arasındaki artan farklılaşmanın farklı yönlerinden başka bir şey değildir. Ruhsal kendini idarenin bu farklılaşması ne kadar fazla olgunlaşırsa, ruhsal idare işlevlerinin daha geniş anlamda “ben”, daha dar anlamda “üst-ben” olarak adlandırılan kısmına o denli belirgin olarak çifte işlev düşer: Bu kısım bir yandan bir insanın başka şeyler ve canlılarla ilişkilerinde kendini idare edişinin hareket merkezini oluşturur, öte yandaysa bir insanın kısmen bilinçli, kısmen de gayet otomatik ve bilinçsiz olarak kendi “içini”, kendi güdü kıpırtılarını idare ettiği ve düzenlediği merkezi oluşturur. Ruhsal işlevlerin anlatılan toplumsal değişimlerle birlikte gittikçe daha fazla güdü kıpırtılarından ayrılan katmanı, ben ya da üst-ben işlevlerinde, başka

bir deyişle ruhsal bütçede çifte görev sahibidir: Aynı anda hem bir iç politika, hem de bir dış politika yürütürler, ancak bunlar her zaman uyum içinde olmayabilir, hatta sıklıkla birbiriyle çelişir. Ve rasyonalleşmenin hissedilir bir şekilde ilerlediği aynı tarihsel-toplumsal dönemde, utanma ve mahcubiyet sınırında da bir ilerleme gözlemlenebilmesinin de açıklaması budur. Burada, -sosyo-oluşumsal temel yasa ile uyum içerisinde hep olduğu gibi her çocuğun hayatında buna denk düşen bir sürecin günümüzde de gözlemlenebilmesinin de açıklaması budur: Davranışın rasyonalleşmesi, utanma sınırının öne alınmasıyla iç politikası ifade bulan aynı üst-ben oluşumunun dış politikasının bir ifadesidir.

Pek çok düşünce zinciri buradan ötelere uzanır. Ruhsal bütçenin bu daha fazla farklılaşmasının tek tek güdü itkilerinin biçim değişiminde nasıl ifade bulduğunun gösterilmesi gereklidir. Her şeyden önce, bunun cinsel itkilerin yeniden biçimlenmesine ve erkek ile kadın arasındaki ilişkide utanmanın artan gelişimine nasıl yol açtığının gösterilmesi gereklidir* Bura-

(*) Bu özel sorun, ne kadar önemli olursa olsun, burada şimdilik bir kenara bırakılmak zorundaydı. Açıklanması, Batı tarihinin akışı boyunca ailenin ve bütün cinsiyetler ilişkisinin tâbi olduğu değişimlerin bir tasvirini ve ayrıntılı bir analizini ister. Ayrıca, genel olarak çocukların büyütlme ve gençliğin yetiştirme tarzlarındaki değişimlerin incelenmesini gerektirir. Uygarlaşma sürecini açıklamak üzere bu yönde de toplanan malzemeler ve bunların imkân verdiği analizler, aşırı geniş kapsamlı çıktı; bu çalışmanın çerçevesini yıkma tehlikesi yaratırlar ve başka bir ciltte yer alacaklar.

Aynı şey, uygarlaşma sürecinin orta zümreye özgü çizgisi, [yani] kentli burjuva ve saraylı olmayan kırsal soylu tabakalarındaki uygarlaşma dönüşümü için de geçerlidir. Onlarda da her ne kadar, davranışın ve ruhsal işlevlerin yapılarındaki bu dönüşümlerin Batı toplum dokusunun bütün yapısındaki özgül bir tarihsel yeniden konumlanışla bağlantılı olduğu kesin ise de, saraylı olmayan uygarlaşma çizgisi -buna yukarıda çeşitli kereler dikkat çekildi- aynı ölçüde belirgin olarak saraylı uygarlaşma çizgisinden ayırt edilebilir. Özellikle cinselliğin işlenmesi orada -kısmen aile yapısının farklı olması, kısmen orta zümre meslek işlevlerinin gerektirdiği uzak görünüm farklı olması nedeniyle-, buradakiyle aynı değildir. Mesela Batı dinindeki uygarlaşma dönüşümünü incelediğimizde de benzer bir manzara ortaya çıkar. Dini algılayışta sosyologlar arasında şimdiye kadar en fazla ilgi gösterilen uygarlaşma dönüşümü olan, çeşitli püriten-protestan hareketlerde ifade bulan içselleştirme ve rasyonelleştirme dalgasının, orta zümre tabakalarının konumlarındaki ve yapılarındaki belirli değişimlerle sıkı bağlantı içerisinde olduğu anlaşılıyor. Katolikliğin,

da şimdilik, yukarıda anlatılan toplumsal süreçlerden, utanma ve mahcubiyet sınırının öne alınışına uzanan genel bağlantı çizgilerini göstermekle yetinmeliyiz.

Batı'nın görece yakın tarihinde bile, utanma duyguları ruhsal bütçeye asla hep aynı tarzda yerleşmiş değildir. Bu yerleşimin tarzı -bu farka burada değinmekle yetinelim- mesela toplumun zümresel-hiyerarşik düzeninde ve ondan sonraki burjuva-sanayi toplumunda aynı değildir.

Yukarıda verilen örnekler ve özellikle de belirli çıplaklık²⁰ hallerindeki utancın gelişimindeki farklara ilişkin örnekler, bu tür değişimler hakkında belirli bir izlenim verebilir. Saraylı toplumunda belirli bedensel çıplaklık hallerindeki utanç, bu toplumun yapısına uygun olarak büyük ölçüde zümresel ya da hiyerarşik olarak sınırlıdır. Daha yüksek olanın sosyal bakımdan daha aşağıda olanlar karşısında bedensel teşhiri, mesela kralın bakanı önündeki çıplaklığı, anlaşılır bir şekilde burada henüz sıkı bir toplumsal yasağa tâbi değildir, tıpkı daha erken bir evrede sosyal olarak daha zayıf ve bu yüzden daha altta yer alan kadın karşısında erkeğin çıplaklığı gibi; daha altta yer alanlara işlevsel bağımlılığının daha az olmasıyla uyum içerisinde, henüz bir altta kalma ya da utanç duygusu yaratmaz çıplaklık; hatta, della Casa'nın ifade ettiği gibi, altta olan karşısında iyi niyet işareti bile sayılabilir. Daha altta yer alan insanların daha yüksektekiler karşısındaki ya da eşit sevi-

mesela Cizvit tarikatının oluşumunda ve sahip olduğu erk konumunda kendini gösteren, buna denk düşen uygarlaşma dönüşümü ise, Katolik kilisesinin hiyerarşik-merkeziyetçi yapısının da etkisiyle mutlakiyetçi merkezi organlarla daha yakın dirsek teması içerisinde gerçekleşiyor gibi görünüyor. Bu problemler de, işçi ve köylü tabakalarının çok daha yavaş ve çok daha geç gün ışığına çıkan uygarlaşma hareketini şimdilik tümüyle göz ardı edecek olursak bile, ancak saraylı olmayan orta zümrenin ve saraylıların uygarlaşma çizgisinin iç içeliği ve karşı karşıyalığı hakkında daha ayrıntılı bir tablo oluşturduktan sonra çözülebilecektir.

- 20 *Uygarlık Süreci*, Hk. I. cilt, s.326 vd. Genel bir problem olarak utanma hissiyle ilgili ayrıca karş.: *The Spectator*, 1807, 5. cilt, No. 373: "Tevazuyu tanımlamam gerekse şöyle derdim: Bir adamın yaptığı kötü bir işten dolayı kendini kınaması ya da başkalarının kendini kınayacağını gözünün önüne getirmesi." Aynı yerde ayrıca bkz. erkeklerdeki ve kadınlardaki utanma duygusu arasındaki farka ilişkin not.

yedeki insanların birbiri karşısındaki çıplaklığı ise gittikçe daha fazla, saygısızlığın bir işareti olarak toplumsal münasebetlerden sürülür; bir ihlâl olarak damgalanır ve buna uygun olarak da korkuyla yüklenir. Ve ancak zümre duvarları yıkıldığı, herkesin herkese işlevsel bağımlılığı daha da fazlalaştığı ve toplumdaki tüm insanlar sosyal olarak birkaç basamak daha yukarda eşdeğer hale geldiği zaman, ancak o zaman belirli dar adacıklar dışında başka her insanın karşısında bu türden bir çıplaklık tedricen bir ihlâl haline gelir; ancak o zaman bu davranışa bireyde daha küçüklüğünden itibaren öylesine mutlak bir korku yüklenir ki, yasağın sosyal niteliği onun bilincinden tamamen kaybolur, utanç ona tamamen kendi iç dünyasının bir emri gibi görünür.

Aynı şey, mahcubiyet duyguları için de geçerlidir. Mahcubiyet duyguları, utanma duygularının ayrılmaz bir tamamlayıcı parçasını oluşturur. Bir insan Ben'in ve toplumun yasaklarını çiğnediği zaman nasıl utanma duyguları ortaya çıkıyorsa, bunlar da, dışardan bir şey tekil insanın tehlike bölgesine temas ettiğinde; erken yaşta çevresi tarafından, benzer vesilelerle içinde otomatik olarak -bir tür "şartlı refleks" tarzında- yeniden üretilecek hale gelene kadar korkuyla yüklenmiş olan davranış biçimlerine, nesnelere, eğilimlerine dokunulduğunda ortaya çıkar. Mahcubiyet duyguları, toplumun üst-ben tarafından temsil edilen yasaklar ölçeğinden çıkmaya yeltendiği ya da çıktığı zaman ortaya çıkan hoşnutsuzluk heyecanları ya da korkulardır. Bunlar da, tekil insanın davranışının düzenlendiği ve şekillendirildiği tehlike bölgesi ne kadar geniş ve farklılaşmışsa, davranışın uygarlaşması ne kadar ilerlediyse, o denli çeşitli ve kapsamlı olurlar.

16. yüzyıldan itibaren utanma ve mahcubiyet eşiğinin giderek daha hızlı ilerlediği, yukarıda bir dizi örnek üzerinde gösterildi. Bu noktada da düşünce zincirleri yavaş yavaş kapanmaya başlıyor. Bu ilerleyiş, üst tabakanın hızlanan saraylılaşmasıyla aynı zamana rastlar. Tekil insanın içinde kesişen bağımlılık zincirlerinin daha yoğun ve daha uzun hale geldiği, gittikçe daha fazla insanın gittikçe daha sıkı bağlarla birbirine

bağlandığı ve özdenetim zorlamasının arttığı dönemdir bu. İnsanların karşılıklı bağımlılığı gibi, birbirlerini karşılıklı gözlemlemesi de artar; duyarlılık ve buna uygun olarak da yasaklar farklılaştıkça farklılaşır, birlikte yaşama tarzının değişmesine göre de insanın utanması gereken, başkalarında gözlemlendiğinde mahcubiyet verici olarak hissedilen şeylerin kapsamı genişler, çeşitlenir.

İşlev bölümünün ilerleyişiyle ve insanların daha fazla entegre olmasıyla çeşitli tabakalar ve ülkeler arasındaki tonlama farkları, çeşitlenmeler uygarlaşma çerçevesinde fazlalaşırken, büyük karşıtlıkların azaldığına yukarıda dikkat çekilmişti. Burada, bireysel davranış ve hissedişin gelişiminde ona epey denk düşen bir fenomenle karşılaşırız. Bireysel davranışın karşıtlıkları ne kadar hafiflerse, haz ya da hoşnutsuzluğun büyük ve gürültülü patlamaları insanın kendini zorlamasıyla ne kadar geri tutulur, ılımlılaştırılır ve dönüşüme uğrarsa, davranışın tonlamaları ya da nüanslarına duyarlılık da aynı ölçüde fazlalaşır, insanlar küçük jest ve usullere daha duyarlılaşır, kendilerini ve dünyalarını, daha önce dizginlenmemiş fevriliklerin peçesini aşarak bilinçlerine ulaşamayan katmanlar içerisinde algılarlar.

Yakın bir örneği hatırlatmış olalım, "İlkeller", beşerî ve doğal alanı kendileri için hayati önem taşıyan görece dar bir bölge içerisinde -dar, çünkü bağımlılık zincirleri görece kısıdır- bir bakıma "uygar" olanlardan çok daha ayrımlı yaşarlar. Ayrım, tarla mı sürdüklerine, avcı mı, hayvan yetiştiricisi mi olduklarına göre değişir. Her ne olursa olsun, genel olarak diyebiliriz ki, bir grup için hayati önem taşıdığı ölçüde, ilkel insanlarda ormanda ve açık alanda bir şeyleri ayırt etme yeteneği, belirli bir ağacı başka bir ağaçtan ayırt etmek olsun ya da sesleri, kokuları ya da hareketleri birbirinden ayırmak olsun, "uygar" insanlardakinden daha gelişkindir. Ama orada, ilkellerde, doğa alanı henüz çok daha fazla ölçüde bir tehlike bölgesidir; ilkel insan, uygar insanın artık tanımadığı korkularla doludur. Orada neyin ayırt edildiği, neyin ayırt edilmediği de ona göre değişir. Ortaçağ'ın yükselişinde ve sonra da hızlan-

miş olarak 16. yüzyıldan itibaren “doğa”nın yaşanma tarzının karakteristiği, gittikçe daha geniş beşerî alanların gittikçe daha kesin bir şekilde pasifize olmasıdır; ancak o zaman ormanlar, çayırlar ve dağlar giderek, tek tek insanların hayatına sürekli huzursuzluğun ve korkunun hücum etmesinin kaynağı olan birinci derecede tehlike bölgeleri olmaktan çıkar; yol ağları ve iç içelik sıklaştığında, soyguncu şövalyeler ve yırtıcı hayvanlar yavaş yavaş ortadan kaybolduğunda, orman ve açık alanlar dizginlenmemiş tutkuların, insanlara ve hayvanlara yönelik vahşi avların, vahşi hazzın ve vahşi korkunun sahnesi olmaktan çıktığında, onun yerine gittikçe daha fazla barışçı etkinlikler, mal üretimi, ticaret ve ulaşım tarafından şekillendirildiklerinde, pasifize olmuş insanların gözüne aynı ölçüde pasifize olmuş doğa artık yeni bir tarzda görünür. Doğa -fevriliğin daha fazla dizginlenmesiyle birlikte gözün haz aktarıcısı olarak artan önemi uyarınca- yüksek ölçüde göz zevkinin nesnesi olur ve insanlar ya da daha doğrusu, ilk önce ve her şeyden önce, tarla ve ormanın kendileri için artık gündelik hayatın parçası değil dinlenme alanı olduğu kente bağlanmış insanlar, daha önceleri tehlikelerin ve daha dizginsiz tutkuların perdesiyle gizlenmiş olan bir katmanda daha ayırım yaparak görürler; renklerin ve çizgilerin ahenginden sevinç duyarlar; doğanın güzelliği denen şeye açık hale gelirler; bulutlu gökyüzündeki renk ve şekil değişiklikleri ve bir ağacın yapraklarındaki ışık oyunları hislerine hitap eder.

Ve bu pasifize olma ile birlikte aynı zamanda insanların birbirleriyle münasebetlerindeki duyarlılığı da değişir. Artık dış korkuların azalmasıyla orantılı olarak iç korkular, insanın içindeki bir kısmın korkuları bir diğerinkiler karşısında güçlenir. Bu iç gerilimler nedeniyle insanlar artık birbirleriyle münasebetlerini, insanların dışarıdan sürekli şiddetli ve önüne geçilemez tehditler beklemek zorunda oldukları yerde zorunlu olarak bulunmayan bir tarzda ayrımlarla yaşamaya başlarlar. Vaktiyle insan ile insan arasında dolaysızca ortaya dökülen gerilimlerin epeyce bir kısmıyla, artık tekil insanın kendi kendisiyle mücadelesindeki bir iç gerilim içerisinde başedilir. Toplu

sosyal münasebetler, şölen, dans ve gürültülü eğlencenin çabucak ve sıklıkla hiddet, dövüş ve cinayete dönüşmesine dayalı olarak bir tehlike bölgesi olmaktan çıkar ve tekil insanın kendini yeterince tutmaması, hassas noktalara, kendi utanç sınırına ya da başkalarındaki mahcubiyet sınırına dokunması halinde bir tehlike bölgesine dönüşür. Tehlike bölgesi artık âdeta tüm bireylerin ruhunun ortasından geçmektedir. İşte bu yüzden insanlar artık bu alanda, daha önceleri bilince pek ulaşmayan farklara duyarlı hale gelirler. Nasıl doğa artık eskisinden çok daha yüksek ölçüde göz aracılığıyla aktarılan bir haz kaynağı haline geldiyse, insanlar da artık birbirleri için daha fazla ölçüde bir göz zevkinin kaynağı ya da tam tersine gözle aktarılan bir hoşnutsuzluğun kaynağı, çeşitli derecelerdeki mahcubiyet duygularının uyarıcısı olurlar. İnsanın insana verdiği dolaysız korku azalmıştır ve onunla orantılı olarak artık, göz ve üst ben tarafından aktarılan iç korku artar.

Dövüşte silah kullanımı serbest ve gündelik şeylerden olduğu zaman -yukarıda geliştirilen örneklerden birini hatırlatalım- sofradayken bıçağı başkalarına uzatırkenki küçük jestin fazla önemi yoktur. Silahın kullanımı gittikçe daha fazla sınırlandığında, dış zorlamalar ve kendini zorlamalar aynı zamanda tekil insanın hiddetini ve öfkesini bedensel saldırıyla dışavurmasını gittikçe daha fazla zorlaştırdığında, insanlar saldırıyı hatırlatan her şeye karşı giderek daha fazla duyarlılaşırlar. Saldırının iması bile tehlike bölgesine dokunur; artık bir insanın bir diğerine bıçağı, ucu ona yönelik halde uzatmasını görmek bile mahcubiyet vericidir.²¹ Ve bu yasak, saraylı iyi [nezih] toplumun, bu duyarlılığın aynı zamanda bir prestij değeri oluşturduğu, kendilerini ayırt etmenin bir aracı olduğu ve onu bu yüzden geliştiren en duyarlı dar çevrelerinden, giderek tüm uygar topluma yayılır ve bu arada elbette savaşçı çağrışımların arasında, korkuya bağlı güdüler katmanına ait bir dizi başka çağrışım daha kendini belli eder.

Bıçağın kullanımının gittikçe daha fazla kısıtlanması ve bir

21 *Uygarlık Süreci*, Hk., I.cilt, s.220 vd.

tehlike bölgesi olarak büyük ve küçük yasaklardan bir çitle kuşatılması, bir dizi örnek üzerinde gösterildi. Saraylı aristokraside bedensel şiddetten feragat etmenin nereye kadar bir dış zorlama olarak kaldığı, hangi dereceye kadar artık kendi kendini zorlamaya dönüştüğü sorusunun cevabı henüz açık değildir. Tüm kısıtlamalara rağmen sofra bıçağının kullanımı burada, tıpkı kılıcinki gibi henüz hayli geniştir. Hayvanların avlanması ve öldürülmesi nasıl henüz izin verilen ve efendilerin hayli gündelik bir zevkiyse, öldürülmüş hayvanların sofrada parçalara ayrılması da mahcubiyet eşiğinin berisinde, izin verilenlerin bölgesinde kalır. Daha sonra ise, pasifize oluşun, bütün olarak kendini zorlamalara dönüşüm sürecinin, toplumsal işlevlerinin genel düzeni nedeniyle çok daha tamamlanmış ve bağlayıcı olduğu burjuva tabakalarının giderek yükselmesiyle birlikte, nihayet öldürülen hayvanların parçalarına ayrılması toplumsal hayatın kulislerinin arkasına kaydırılır; gerçi sıklıkla olduğu gibi bazı ülkelerde ve özellikle de İngiltere’de, eski âdetlerin bazı yanları yeni âdetlerin içinde muhafaza edilerek yaşamaya devam eder; bıçağın kullanımından, hatta bıçağın sırf elde tutulmasından bile, tamamen vazgeçilmez olmadığı her yerde kaçınılır. Bu yöndeki hassasiyet artar.

mahcubiyet sınırının ilerleyişine ilişkin tanıklıklar aslında insan ruhunun bütçesinde, başka pek çok yönlerden yola çıkılarak da gösterilebilecek olan değişiminin yönünün ve yapısının özellikle basit ve canlı kanıtlarından başka bir şey değildir. Buna çok benzer bir yapıyı, örneğin Ortaçağ Katolik üst-ben oluşumundan Protestan üst-ben oluşumuna geçişte görürüz. Bu geçiş de, korkuların içselleştirilmesi yönünde kesin bir itki sergiler. Yalnız bütün bunların arasında bir şeyi göz ardı etmemek gerekiyor: Vaktiyle olduğu gibi günümüzde de, bir yetişkinin iç korkularının tüm biçimleri, çocuğun başkalarıyla ilişkilerindeki korkularla, dış güçlerden duyduğu korkularla bağlantılıdır.

7. Üst Tabakanın Daha Fazla Bağlanması. Aşağıdan Yukarıya Hareketin Artması

Geç dönem Ortaçağı'nın saraylı-şövalye üst tabakası için yapılmış belirli resimlerde²² alt tabakalardan insanların ve alt tabaka edalarının tasvirinin hiç de özellikle mahcubiyet verici algılanmadığına; buna karşılık mutlakiyetçi-saraylı üst tabakanın mahcubiyet şemasına denk düşen daha katı ayıklamanın, görsel yaratımda yalnızca büyük, ılımlı ya da her durumda incelmış jestlerin ifade bulmasına izin verdiğine ve alt tabakaları hatırlatan, vulger olan her şeyi, mümkün olduğunca görüntüden uzak tuttuğuna yukarıda dikkat çekilmişti.

Vulger olanın uzaklaştırılması, daha altta yer alan tabakaların daha düşük duyarlılığına denk düşen her şeye karşı artan hassasiyet, saraylı üst tabakada sosyal-topluluk içi davranışın tüm alanlarına uzanır. Konuşmanın saraylı şekillenişinde bunun kendini nasıl dışa vurduğu daha ayrıntılı olarak,²³ gösterilmişti. Saraylı bir hanım, “un mien ami” ya da “le pauvre deffunct” denmeyeceğini açıklar; bütün bunlar “burjuvaca kokar”; burjuva buna karşı çıktığında, bizzat iyi topluma da-

22 A.y. s.376 vd.

23 A.y. s.237 vd.

hil pek çok insanın bu ifadeleri kullandığı itirazını yöneltecek olursa ona şöyle cevap verilir: “Dilimizin nefasetine yeterince hassas olmayan pek çok muteber insanın bulunması pekâlâ mümkündür. Bu ‘nefaset’ ... sadece az sayıda insana özgüdür.”

Bu, söz konusu duyarlılığın talepleri gibi, kategoriktir. Böylesine ayrımlar yapan insanlar, belirli bir durumda filanca kelime kullanımının kendileri için hoşluk, falanca kullanımının ise mahcubiyet yarattığını gerekçelendirebilecek durumda değildir, gerekçelendirmeye çalışmazlar da. Özel duyarlılıkları, özgül toplumsal konumları nedeniyle zorunlu oldukları, güdü itkilerinin özgül düzenlenişine ve dönüşümüne sıkı sıkıya bağlıdır. “Bu kelimelerin birlikte kullanımı kulağa iyi geliyor; falanca renk bileşimleri kötü seçilmiş” derkenki kesinlik, tek kelimeyle söylersek, zevklerinden emin olmaları, bilinçli akıl yürütmelerden ziyade ruhşal kendini idarenin bilinçsiz işleyen biçimlerine dayanır. Ama burada da, ritimlerin tonlamalarına ve nüanslarına, söylenen ve yazılan kelimelerin tınısına ve anlamlarına “nefaset” arayarak, artan bir hassasiyetle kulak verenlerin ilk önceleri saraylı iyi toplumun bazı dar çevreleri oldukları ve bu hassasiyetin, bu “iyi zevk”in bu tür çevreler için aynı zamanda bir prestij değerini temsil ettiği bellidir: Mahcubiyet eşiklerine dokunan her şey burjuva kokar, toplumsal olarak düşük değerlidir; ve tersi: Burjuvaca olan her şey, mahcubiyet eşiklerine dokunur. Bu hassasiyeti keskinleştiren, kendini her türlü burjuvalıktan ayırt etmenin zorunluluğudur; saraylı yaşantısının, mesleki kabiliyet ve para sahibi olmak yerine, topluluk içi sosyal davranıştaki inceliğin prestij ve gözde-lik rekabetinin başlıca aracı olmasını sağlayan kendine özgü yapılanışı, buna imkân vermektedir.

Topluluk içi sosyal davranış standardının aşağı yukarı 16. yüzyıldan itibaren daha hızlı hareket etmeye başladığına, 17. ve henüz 18. yüzyıl boyunca da hareket halinde kaldığına ve 18. ve 19. yüzyılda belirli bir tarzda dönüşmüş olarak tüm Batı toplumu boyunca yayıldığına, bu çalışma boyunca bir dizi örnek üzerinde işaret edildi. Kısıtlama ve güdü dönüşümlerinin

bu dalgası, şövalye soyluların bir saraylı aristokrasiye dönüşümüyle başlar. Bu dalga, üst tabakaların daha önce sözü edilen diğer işlev gruplarıyla ilişkilerindeki değişimle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Kibar savaşçılar toplumu, saraylı aristokrasi kadar burjuva tabakaların baskısı altında olmaktan, onlarla o ölçüde karşılıklı bağımlılık içerisinde yaşamaktan çok çok uzaktır. Bu saraylı üst tabaka, çok daha sıkı bir karşılıklı bağımlılıklar örgüsü içerisindeki bir formasyondur. Bir anlamda, bir yanda inayetine bağımlı olduğu sarayın merkezi egemeni, öte yanda yukarıya hücum ederek aristokrasinin önceliğine göz koyan ekonomik bakımdan üstün burjuva uç grupları olmak üzere bir kısaç içinde yaşamaktadır. Burjuva çevreleriyle 18. yüzyıl sonlarında ya da 19. yüzyıl başlarında daha güçlü bir gerilim içine girmeden önce de, yukarıya doğru hücum eden burjuva tabakalar onun sosyal varoluşunu en başından itibaren çok daha fazla ve sürekli olarak tehdit eder. Soyluların saraylılaşması zaten genel olarak yalnızca burjuva tabakaların yükselişinin hızlanmasıyla bağlantılı olarak gerçekleşir. Soylu ve burjuva tabakaları arasındaki daha büyük bir karşılıklı bağımlılığın ve daha şiddetli bir gerilimin varlığı, soyluların uç gruplarının saraylı-aristokratik karakterinin âdeta oluşturucusudur.

Soylu ve burjuva grupları arasındaki bu sürekli çekişmenin içlerinden birkaçı lehine sonuçlanmasının yüzyıllar sürmesine aldanmamak gerekir. Üst tabakanın bağlanmışlığının, 17. ve 18. yüzyılların mutlakiyetçi-zümresel toplumunun çeşitli tabakaları arasındaki işlevsel karşılıklı bağımlılığın ve gizli gerilimlerin henüz 19. ve 20. yüzyılın çeşitli ulus toplumlarında olduğundan daha az olmasına da aldanmamak gerekir. Özgür Ortaçağ savaşçı soylularının işlevsel bağlanmışlığı ile karşılaştırıldığında saraylı aristokrasinininki hayli büyüktür. Artan pasifize oluşla birlikte sosyal gerilimler ve özellikle de soylular ile burjuvazi arasındaki gerilimler başka bir nitelik kazanır.

Bedensel şiddet kullanımının araçları, silahlar ve askeri birlikler üzerindeki tasarruf henüz çok yüksek ölçüde merkezileşmiş olmadığı sürece, bir dizi sosyal gerilim de sürekli yenden düzenli savaş eylemlerine yol açar. Tek tek sosyal gruplar,

zanaatkâr yerleşimleri ve onların feodal efendileri, kent birlikleri ve şövalye birlikleri, bunlar aynı zamanda, daha sonraları artık yalnız birer bütün olarak devletlerin yaptığı gibi, her an ellerinde silahla çıkar karşıtlıklarını halletmeye hazırlıklı bulunmak zorunda olan birer egemenlik birimi olarak karşı karşıyadırlar. Sosyal gerilimin bu yapılışında, bunların ürettiği korkular henüz çok daha kolay ve sıkça savaş eylemleriyle, bedensel şiddetin dolaysız kullanımıyla boşalabilirler. Şiddet tekellerinin zamanla istikrarlı hale gelmesiyle ve soylular ile burjuvazinin karşılıklı işlevsel bağımlılığının artmasıyla, bunlar değişir. Gerilimler daha sürekli hale gelir. Artık ancak tepe ya da dönüm noktalarında dolaysızca bedensel şiddet kullanımıyla sonuçlandırılabilirler. Bu yüzden de, soyluluğun her üyesinin kendi içinde işlemek zorunda bulunduğu sürekli bir baskı halinde dışavururlar. Toplumsal ilişkilerin bu dönüşümüyle birlikte sosyal korkular giderek, çabuk tutuşup büyük bir yangın halinde dışavuran ve belki de aynı çabuklukla tekrar kıvılcımlanmak üzere közleşen alevler olma niteliğini kaybederler ve onun yerine sürekli kor halinde için için yanan, alevleri örtülü olup ancak nadiren dışarıya ulaşan bir ateş niteliği kazanırlar.

Bu açıdan bakıldığında da saraylı aristokrasi, Ortaçağ'ın özgür savaşçılarından daha farklı bir üst tabaka tipini temsil eder. Saraylı aristokrasi, daha güçlü bağlanmış üst tabakaların ilkidir ve onu, yakın çağın akışı içerisinde daha da güçlü bir şekilde bağlanmış başka üst tabakalar izleyecektir. Sosyal varoluşunun bütün temelinde, imtiyazlarında, özgür savaşçılardan çok daha dolaysız ve fazla olarak, burjuva tabakaların tehdidi altındadır. Daha 16. ve 17. yüzyılda bile, en azından Fransa'da, belirli burjuva uç gruplarında, özellikle de yüksek adliye ve idare makamlarının üyelerinde, ülkenin üst tabakası olarak kılıç soylularının yerine geçme ya da en azından kılıç soylularının yanı sıra üst tabaka olarak yerleşiklik kazanma yönünde güçlü bir istek vardır; bu burjuva tabakalarının politikası büyük ölçüde, aynı zamanda yine bir dizi ortak sosyal cephe yoluyla -ki bu ilişkiler bu sayede kendilerine özgü kararsız nite-

liklerini kazanır- eski soylularla birbirlerine bağlanmış olmak- la birlikte, kendi imtiyazlarını eski soyluların aleyhine artırmak üzerine kuruludur. Bu yüzden de, bu tür kesintisiz gerilimlerin beraberinde getirdiği korkular, bu burjuva uç gruplarında kendini ancak örtülü güçlü üst-ben itkileriyle kontrol edilen bir biçimde dışavurabilir. Hele, artık epey sıklıkla savunma konumunda bulunan ve pasifize olma ve saraylılaşma ile uğradığı yenilginin ve kaybın üzerlerinde artçı etkilerini daha uzun süre boyunca sergilediği gerçek soylular için daha da fazla geçerlidir bu. Saraylı-aristokratik insanlar da, burjuva gruplarıyla sürekli çekişmenin yarattığı huzursuzluğu az ya da çok kendi içlerinde tutmak zorundadır. Karşılıklı bağımlılıkların bu yapılanışı karşısında sosyal gerilim, üst tabakanın tehdit altındaki insanlarında güçlü bir içsel gerilime neden olur. Bu sosyal gerilimler nedeniyle saraylı üst tabaka insanların içinde kendini üreten korkular kısmen, ama hiçbir zaman tümüyle değil, ruhsal bütçenin daha bilinçsiz bölgelerine çöker ve oradan ancak dönüşmüş biçimde, kendi kendini idarenin özgül otomatizmleri suretinde tekrar gün ışığına çıkarlar. Kendilerini mesela, saraylı aristokrasinin, varoluşlarının temelini oluşturan miras bırakılabilir imtiyazlarına çok uzaktan bile dokunan her şey karşısındaki özel hassasiyetinde gösterirler. Saraylı insanların, “burjuvaca kokan” her şeye karşı sergiledikleri fevrilik yüklü savunma jestlerinde su yüzüne çıkarlar. Saraylı aristokrasinin alt tabaka edalarına karşı, Ortaçağ’ın savaşçı soylularından çok daha hassas olmasında, her türlü “vulger” olanı ısrarlı bir katılıkla yaşam ortamlarından uzak tutmasında sorumluluk sahibidirler. Ve bu sürekli kor halindeki korku nihayet, saraylı üst tabakanın her üyesinin kendine ve çevresindeki diğer insanlara uyguladığı güçlü denetimin de en güçlü motorlarından birini oluşturur; saraylı-aristokratik “Society” insanların daha altta yer alan diğer insanlardan kendilerini ayırt eden her şeyi denetlemekteki ve kılı kırk yarmadaki gergin dikkatte kendini dışa vurur: denetledikleri yalnız mevkilerinin dışsal işaretleri değil, dilleri, hareketleri, toplumsal eğlenceleri ve münasebet biçimleridir de. Aşağıdan yukarı-

ya doğru olan sürekli hareket ve bunun yukarıda yarattığı korku, bu üst tabakanın insanlarını diğerleri arasından öne çıkaran ve sonuçta ikinci doğaları haline gelen o özgül uygarlaşmacı incelmenin, sözün özü, gerçi tek değil, ama en güçlü itici güçlerinden birisidir.

Saraylı aristokrasinin başlıca işlevi -kudretli merkezi egemen için işlevi- zaten kendini ayırt etmek, burjuvazi karşısında farklı bir formasyon, sosyal karşı ağırlık olarak kendini ayakta tutmaktır. Kendini ayırıcı topluluk içi davranışları, iyi adabı ve iyi zevki sürekli geliştirmek için zamanı tamamen serbest bırakılmıştır. Yükseliş halindeki burjuva tabakaları onun hemen ensesindedir. Bunların, davranışlarını ve zevklerini geliştirmek için zamanları serbest değildir; bir meslekleri vardır. Ama onların da ideali ilk önceleri, tıpkı aristokrasi gibi yalnızca rantlarla yaşamak, mümkünse saraylı çevrelere tamıyla kabul edilmektir; saraylı çevre burjuva insanların kendini önemseyen epeyce bir kısmı için hâlâ örnek konumundadır. Bunlar “Bourgeois Gentilhommes” [burjuva asilzadeleri -ç.n.] olur. Soyluları ve onların adabı muaşeretini taklit ederler. Böylelikle de, yukarıda saraylı çevrede geliştirilmiş olan davranış tarzları, ayırt etme aracı olarak tekrar tekrar işe yaramaz hale gelir ve ölçü alınan soylu grupları, davranışlarını yeniden biçimlendirmeye zorlanır. Daha önce “kibar” olan âdetler sürekli olarak bir süre sonra “vulger” hale gelir. İncelik sürekli geliştirilir, ta ki nihayet mutlakiyetçi-saraylı toplumun Fransız devrimi içerisindeki çöküşüyle birlikte bu değişim hareketi sona erene ya da en azından yoğunluğunu kaybedene kadar. Saraylı evresinde soyluların uygarlaşmacı dönüşümünü görece çabuk ilerleten ve onunla birlikte -birinci ciltteki örneklerin göstermiş olduğu gibi- utanma ve mahcubiyet eşiğini yükselten motor, saraylı tabakaların kendi içlerinde en kudretli olanlarının gözüne girme uğruna verilen rekabetin daha keskin olmasının yanı sıra, aşağıdan yukarıya doğru sürekli yükseliştir. Çeşitli tabakalar arasındaki karşılıklı bağımlılığın, aralarında hem daha yakın temasları hem de daha sürekli gerilimleri beraberinde getiren artışı sonucunda, *modellerin dolaşımı*, Orta-

çağ'dakinden çok daha çabuk ilerler. Saraylı olanı izleyen "iyi [nezih] toplumlar", az çok dolaysızca, meslek icra eden toplumun ağının içine örülüdür ve benzer özellikler onlarda da tamamen eksik olmasa bile, topluluk içi münasebetlerin alanında aynı biçimlendirici güce sahip olmaktan çok uzaktırlar; çünkü bundan böyle meslek ve para, gittikçe daha fazla ölçüde prestijin birincil kaynakları olurlar. Ve topluluk içi münasebetler içerisindeki davranış sanatı, davranış inceliği tekil insanın toplum içindeki başarısı açısından, saraylı toplumundaki kadar tayin edici önemde olmaktan çıkar.

Her toplum tabakasında davranışın, bu tabakanın insanları için işlevleri itibariyle en fazla hayati önem taşıyan sahası, en fazla itina ve en yoğun şekilde şekillendirilir. Saraylı toplumda yemek yerkenki her el tutuşunun, her etiket ediminin ya da konuşma tarzının şekillendirilmesindeki kesinlik, bütün bu edimlerin gerek aşağıya doğru ayırım aracı olarak, gerek kralın gözüne girmeye dönük rekabet mücadelesinin araçları olarak, saraylı insanlar için taşıdığı öneme denk düşer. Evin ya da park -bahçenin zevkli düzenlenişi, odaların -modaya göre- daha temsili ya da daha mahrem şekilde süslenmesi, bir sohbetin ya da bir aşk ilişkisinin düşünsel inceliklerle yürütülmesi, bütün bunlar saraylı evrede yalnızca tek tek insanların severek yürüttüğü özel eğlenceler değil, toplumsal konumlarının hayati önem taşıyan gerekleridir. Burjuva toplumundaki mesleki başarı ile aynı rolü oynayan başkalarına saygının, toplumsal başarının ön koşulları arasındadır.

19. yüzyılda, meslek burjuvazisi tabakalarının üst tabaka işlevine yükselmesiyle, bütün bunlar toplumsal biçimlendirme eğilimlerinin merkezinde olmaktan çıkar. Artık para kazanmak ve meslek, tekil insanı şekillendiren toplumsal zorlamaların üzerine yüklendiği birincil yüzeyleri oluşturur; saraylı toplumda varoluşun temelini oluşturan ve bu nedenle özellikle yoğun olarak şekillendirilen şeylerin çoğu, artık insanların toplumsal mevkii için ancak dolaylı, ancak ikinci derecede belirleyici olan bir alana düşer. Toplu yaşantı biçimi, bir evin süslenmesi, ziyaret etiketi ya da yemek yemenin ritüeli, bütün

bunlar artık özel hayatın alanına girer. Varoluşun temeli olma işlevini en güçlü şekilde, burjuva unsurların tüm yükselişine rağmen aristokratik toplumsal formasyonların şimdiye kadar en uzun ve en güçlü şekilde canlı kalabildiği toplumsal birlikte korurlar: İngiltere’de. Ama burada, aristokratik ve burjuva kökenli davranış modellerinin yüzyıllarca birbirine nüfuz edişine dayalı olarak ortaya çıkan kendine özgü bu davranış karışımında da, burjuva-orta zümre çizgileri adım adım daha fazla ön plana çıkar. Her durumda, ne zaman ve nerede gerçekleşirse gerçekleşsin, görece saf bir aristokrasinin çöküşüyle birlikte çok genel olarak Batı toplumlarında, gittikçe daha fazla ve daha dolaysızca, insanların, kazanç işlevlerini başarmak, az çok düzenlenmiş bir işi yürütmek için gerekli olan davranış tarzları geliştirilir ve yoğun duyguları buna göre şekillendirilir. Meslek burjuvazisi toplumunun toplumsal ahbablıklardaki davranışa ilişkin her konuda ilkönce saraylı toplumun ritüelini devralırken, bunu kendisinin yoğun olarak geliştirmeye devam etmeyişinin nedeni budur; yoğun duyguların düzenlenişine ilişkin standardın bu alanda, mesleki burjuvazinin yükselişiyle birlikte henüz hayli yavaş ilerlemesinin nedeni budur. Saraylı toplumda ve kısmen hâlâ İngiliz “Society”sinde, insan varoluşu bir mesleki ve özel alana bölünmemiştir. Bu bölünme daha genelleştiği zaman, uygarlaşma sürecinde yeni bir evre başlar; mesleki çalışmanın zorunlu kıldığı güdü düzenleme şeması, saraylının işlevinin ve saraylı yaşantısının sahnelenişinin tekil insana dayattığı güdü düzenleme şemasından pek çok bakımdan ayrılır. Burjuva sosyal varoluşunun sürdürülebilmesi için gereken gerilim, üst-ben oluşumunun istikrarı, burjuva meslek ve kazanç işlevlerinin tekil kişiden istediği güdü düzenlenişinin ve dönüşümünün yoğunluğu, münasebet/hitap biçimleri alanındaki bir parça gevsemeye rağmen, saraylı bir aristokrat olarak yaşamının gerektirdiği eşdeğerli ruhsal biçimlerden bir hayli daha fazladır. En göze çarpanı, cinsiyetler arası ilişkilerin düzenlenişindeki farktır. Ama saraylı-aristokratik insan şekillendirme tarzı şu ya da bu biçimiyle meslek burjuvazisinininkine katılır ve onun içinde muhafaza edilerek gelece-

ğe taşınır. Geniş tabakaların, başlangıçta saraylı toplumuna özgü olan davranış biçimlerini ve güdü şekillendirmelerini benimsemesine özellikle, sarayları büyük ve zengin olan ve bu yüzden çok etkili örnek oluşturan yörelerde rastlarız. Paris ve Viyana bunun örnekleridir. Bunlar, 18. yüzyılın rekabet halindeki büyük mutlakiyetçi saraylarının merkezleridir; bunun izleri günümüzde bile hissedilir, hem de yalnızca “iyi zevkin” merkezleri ya da ürünleri özellikle “hanımların” kullanımına yönelik lüks endüstrilerin merkezi olarak saldıkları ünle değil, gerçeklik bu bakımdan film endüstrisinin bu kadar sık yararlandığı üne tam olarak uygun olmasa bile, cinsiyetler arası ilişkilerin biçimlenişinde, nüfusun erotik kalıplanışında da.

Ama sarayların daha az zengin, daha az kudretli ve kalıplan-dırma güçleri bu yüzden daha az derine işleyen yerlerde de, saraylı-aristokratik “bonne compagnie”nin [kibar arkadaşlar] davranış modelleri şu ya da bu biçimiyle daha geniş sanayi toplumunun davranış biçimlerine dahil olmuştur. Batı ege-menlik topluluklarının davranış tarzlarının, yoğun duyguların düzenlenişinde ulaşılan basamaktaki ve uygulanan tarza ilişkin ulusal şemalardaki tüm farklılıklara rağmen yine de büyük ölçüde tek tiplilik sergiliyor olması elbette, genel olarak bakıldığında, bu grupların karşılıklı eklemlenmesinin, Batı’nın çeşitli ulusal topluluklarındaki işlev bölümlü süreçlerin sürekli karşılıklı bağımlılığının bir sonucudur. Bu genel çerçeve içerisinde ise, tüm Avrupa boyunca güçlü karşılıklı bağımlılıklarıyla yarı özel şiddet tekellerinin ve saraylı-aristokratik toplumun olduğu evre, Batı’nın uygar davranışının kalıplanışında özel bir rol oynar. Bu saraylı toplumu ilk olarak ve özellikle saf bir biçimde, daha sonradan çeşitli kademelerde ve değişime uğramış biçimleriyle Batı toplumunun gittikçe daha geniş tabakalarına aktarılan bir işleve sahipti: bir “iyi toplum” işlevine; bir yandan yoğun ve uzaklara uzanan bir eklemlenmenin, şiddet ve vergi tekellerinin, öte yandan yukarıya hücum eden alt tabakaların baskısı altında bulunan bir üst tabakanın işlevine. Saraylı toplumu, ilerleyen işlev bölümüyle birlikte çeşitli sosyal tabakalar birbirlerine daha sıkı sıkıya bağımlı hale geldikçe

ve bu tür bir karşılıklı bağımlılık içerisinde bulunan beşerî alanlar büyüdükçe, genişledikçe, daha belirgin bir şekilde öne çıkan bu kendine özgü üst tabaka biçiminin ilk temsilcisiydi. Yüksek ölçüde bağlanmış, konumu sürekli kendini tutmayı, yoğun bir güdü düzenlemesini gerektiren bir üst tabakaydı. İşte bu üst tabaka biçimi, ondan itibaren Batı coğrafyalarında hâkim biçimi teşkil etti. Ve saraylı-aristokratik toplumda ilk önceleri toplu münasebetlerin, “özel hayatın” alanı için geliştirilmiş olan bu kendini tutma modelleri, kademelenmiş ve değişime uğramış halleriyle, tıpkı bu üst tabaka konumu ve işlevi gibi tabakadan tabakaya geçti. Aristokratik toplumun mirası, bir tabaka ya da halk için “iyi toplum” niteliğinin daha fazla ya da daha az rol oynamasına bağlı olarak daha çok ya da daha az önem taşıdı. Ve bunun gerçekleştiği her yerde -dediğimiz gibi daha az ya da daha fazla ölçüde gittikçe daha geniş tabakalarda (nihayet Batı’nın koca halklarında söz konusuydu), özellikle de güçlü merkezi organların erken gelişimiyle bağlantılı olarak erken bir evrede sömürgeci güç haline gelen halklarda- bunun söz konusu olduğu her yerde, uzun erimli eklemlenmenin baskısı altında, gerek kendi tabakası içerisindeki rekabet mücadelesinin şiddetinde, gerek yüksek yaşam standardını ve yüksek ve ayırt edilen bir tabakanın prestijini daha alt tabakalara karşı muhafaza etmenin gereğinde cisimleşerek, belirli bir şemaya göre toplumsal denetimin gücü, aynı gruba mensup olan başkalarının davranışına karşı hassasiyet, tekil kişinin özdenetimi ve “üst-ben”in gücü de arttı. Böylece bir saraylı-aristokratik üst tabakanın davranış tarzları, çeşitli burjuva üst tabakaları yükselip üst tabaka konumuna geldiklerinde onların davranış tarzlarına karıştı; ilk önceleri “Civîl” kılığında ön biçimlenmiş olanlar, artık “uygarlık” ya da daha kesin ifadesiyle “uygar davranış” olarak adlandırılan şeyin içinde muhafaza edildi ve -taşıyıcılarının özel durumuna göre değişmiş halde- ilerletildi. Böylece 19. yüzyıldan itibaren bu uygar davranış biçimleri Batı toplumunun kendi yükselen alt tabakalarına, sömürge ülkelerinin çeşitli tabakalarına yayıldı ve onların kaderine ve işlevine denk düşen davranış tarzlarıyla

karışım oluşturdur. Bu yükseliş dalgalarının her birinde o sıradaki üst tabakaların davranış tarzları, yükselen alt tabaka ya da topluluklarınkilerle karıştı. Yükselmiş olanların davranış standardı, buyruk ve yasaklarının şeması, yapılanışı itibariyle bu yükseliş sürecine göredir. Ve böylece çeşitli burjuva ulusal topluluklarının davranış şemasında, "ulusal karakter"lerinde, soylu ve burjuva tabakalarının erken dönem ilişkilerinin tarzı ve içlerinden bazılarının sonuça iktidara ulaşmış olduğu toplumsal çatışmanın yapısı kendini bire bir gösterir. Nitekim - yalnız bir örnek olarak- Kuzey Amerika'daki davranışın ve güdü düzenlenmesinin şeması çok sayıdaki ortaklığa rağmen İngiltere'dekinden çok daha saf ve belirgin ölçüde orta zümreye özgüdür, çünkü Amerika'da aristokrasi görece erken kaybolurken İngiltere'de soylu üst tabakalar ve burjuva orta tabakaları arasındaki çok uzun çatışmalar çeşitli dalgalar halinde her ikisinin kendine özgü kademelenmiş bir bulamacına ve böylelikle de her iki tabakanın davranış modellerinin aynı ölçüde kademelenmiş karışımına yol açmıştır. Benzer süreçler bu çalışmanın birinci cildinde, mesela Alman ve Fransız ulusal karakteri arasındaki farklar üzerinde gösterilmiştir. Ve bunları Avrupa'nın diğer uluslarının ulusal karakterleri üzerinde örneklemek de zor olmazdı.

Uygarlık standardının yeni bir tabakaya daha yayıldığı bu dalgalardan her biri, bu tabakanın toplumsal gücünün artışıyla, hayat standartlarının bir üstteki tabakaninkine yakınlaşmasıyla ya da en azından yaşam standartlarının bu yönde yükselmesiyle el ele gider. Sürekli aç kalma tehlikesinde ya da uç noktada kısıtlama, sıkıntı ve sefalet altında yaşayan tabakalar uygar davranamazlar. İstikrarlı bir üst-ben aygıtının geliştirilmesi ve işler tutulabilmesi için görece yüksek bir yaşam standardı ve hayli yüksek bir güvenlik düzeyi gerekmişti, hâlâ da gerekmektedir.

Davranışın uygarlaşmasının Batı'da içerisinde gerçekleştiği eklemlenme süreçlerinin manivela düzeneği ilk bakışta ne kadar karmaşık görünürse görünsün, bu bağlantıların temel şeması yeterince basittir: Şimdiye kadar tekil fenomen olarak de-

ğınilen her şey, örneğin geniş nüfus tabakalarının yaşam standartlarının yavaşça yükselmesi de, üst tabakaların daha yüksek işlevsel bağımlılığı ya da merkezi tekellerin istikrarı da, kimi zaman daha çabuk, kimi zaman daha yavaş ilerleyen bir işlev bölümünün nihaî ve kısmi fenomenleridir. Bu işlev bölümüyle emeğin verimi artmıştır ve artmaktadır; emeğin verim artışı, gittikçe daha geniş tabakaların yaşam standardının yükselmesinin ön koşuludur; bu işlev bölümüyle, üst tabakaların işlevsel bağımlılığı artar; ve işlev bölümünün ancak çok yüksek bir basamağından itibaren nihayet hayli uzmanlaşmış tekel idarelerine sahip daha istikrarlı şiddet ve vergi tekellerinin oluşması, yani tekil insanın hayatına giderek biraz daha yüksek bir “güvenlik” düzeyi sağlayan, kelimenin Batılı anlamındaki devletlerin oluşumu mümkündür. Ama bu artan işlev bölümü, sürekli olarak daha fazla insanı, gittikçe daha geniş beşerî alanları birbirine bağımlılık ilişkisine sokar; tekil insanın daha fazla geri durmasını, davranışının ve fevriliklerinin daha kesin bir düzenlenişini ister ve geliştirir; güdülerin daha fazla bağlanmasını ister ve -belirli bir basamaktan itibaren- daha sürekli bir kendini zorlamayı gerektirir. İşte bu, eğer böyle ifade edebilirsek, daha fazla güvenlik ve aynı çizgi üzerindeki başka her şey için ödediğimiz bedeldir.

Bununla birlikte bu geri durma ve kendini zorlama, uygarlaşma hareketinin şimdiye kadarki evrelerinde bu kalıpları -ki günümüzün uygarlaşma standardı için belirleyici önemdedir bu- sadece her tekil insanın çok sayıda başkasıyla sürekli işbirliği yapması zorunluluğunda almazlar, aksine ilk önceleri şemaları itibariyle büyük ölçüde, toplumun kendine özgü biçimde üst ve alt tabakalara bölünüşü tarafından belirlenirler. O sıradaki daha yüksek tabakaların insanlarında oluşan türden kendini geri tutuş ve güdü şekillenışı bu yüzden özel kalıpları henüz, toplumu boydan boya kaplayan sürekli gerilimlerden alır. Bu insanların ben ve üst-ben oluşumu hem rekabet baskısıyla, kendi tabakaları içerisindeki eleme mücadeleleriyle, hem de ilerleyen işlev bölümünün sürekli yeni biçimlerde ürettiği, aşağıdan yukarıya yükselişle belirlenir. O sı-

radaki üst tabaka bireylerinin davranışının tâbi olduğu ve kendi “üst-ben”i tarafından temsil edilen toplumsal denetimin gücü ve çelişki zenginliği yalnızca, rekabet eden, hem de henüz kısmen serbestçe rekabet eden varoluşların birbirine uyguladığı denetimle ilişkili olmakla kalmaz, ayrıca rekabet edenlerin aynı zamanda ayırt edici prestijlerini, yüksek standartlarını yükselenler karşısında özellikle korku yüklü bir uzak görüş ve temkinle korumak zorunda olmasıyla da bağlantılıdır.

Bu süreçlerin çizgisi yüzyıllar boyunca izlendiğinde, yaşam ve davranış standartlarının benzeşmesine, büyük karşıtlıkların giderilmesine doğru açık bir eğilim görülür. Ama bu hareket düz bir çizgide ilerlemez. Daha küçük bir çevrenin daha büyük, yükselmekte olan bir çevreye doğru yayılan dalgalarından her birinde, belirgin iki evre ayırt edilebilir: Bir sömürgeleştirme ya da asimilasyon evresi; bunda, gerçi yükselen ama üsttekinden belirgin ölçüde zayıf olan daha alttaki ve geniş tabaka üsttekini örnek almakta ve bu üst grup ona isteyerek ya da istemeyerek kendi davranış tarzlarını kabul ettirmektedir. Ve ikinci bir dışlama olan farklılaşma ya da bağımsızlaşma evresinde, yükselen grup hissedilir ölçüde toplumsal güç ve özgüven kazanır, buna uygun olarak da üst grup daha fazla kendini tutmaya, kendini dışa karşı daha kesin kapatmaya zorlanır ve toplumdaki karşıtlıklar, gerilimler şiddetlenir.

Burada, hep olduğu gibi, hem eşitleme hem de ayırım eğilimleri, hem cezbedilme hem dışlama, iki eğilim, elbette bu evrelerin her birinde aynı anda mevcuttur; ama bu ilişkiler temelinden kararsızdır. Ama çoğunlukla alt tabakadan üst tabakaya bireysel yükselişle eşanlı olan ilk evrede, yukarıdan aşağıya sömürgeleştirme, aşağıdan yukarıya doğru eşitleme eğilimi daha güçlü öne çıkar; alttaki grubun toplumsal gücünün bir bütün olarak arttığı ve üsttekilerin gücünün azaldığı ikinci evrede düşmanlık ve dışlama eğilimleriyle birlikte her ikisinin özgüveni ve özbilinci, ayırt edici olanı öne çıkarma ve -üst tabaka açısından- pekiştirme eğilimi de güçlenir. Tabakalar arasındaki karşıtlıklar büyür, duvarlar yükselir.

Birinci türden evrelerde, yükselmekte olan tabakadan pek

çok tekil insan yalnızca toplumsal varoluşlarında değil, davranışlarında, fikirlerinde ve ideallerinde, kendileri buna dirense de, yüksek tabakaya hayli fazla bağımlıdır. Üst tabakadan insanların daha yüksek ölçüde biçimlenmiş oldukları pek çok bakımdan -daima olmasa da çoğunlukla- henüz biçimlenmemişlerdir ve sosyal zayıflıklarına uygun olarak üst tabakanın yasaklar tablosundan, yoğun duyguları düzenleyişinden ve davranış kodundan öylesine fazla etkilenirler ki, yoğun duyguları 'kendi düzenleme biçimlerini aynı şemaya göre oluşturmaya çalışırlar. Burada, uygarlaşma sürecindeki en tuhaf fenomenlerden biriyle karşılaşırız: Yükselmekte olan tabakanın insanları kendi içlerinde, üstün ve sömürgeleştirici üst tabakayı örnek alan bir "üst-ben" geliştirirler. Ama yükselmekte olanların görünüşte üst tabakayı model alarak oluşturulmuş olan bu üst-ben'i, yakından bakıldığında, pek çok bakımdan model aldığı örnekten farklıdır. Daha dengesizdir ve aynı zamanda sıklıkla olağanüstü ölçüde daha katı ve amansızdır. Bireysel yükselişin gerektirdiği muazzam gerilimi hiçbir zaman gizlemez; hele aşağıdan olduğu kadar yukarıdan da gelen sürekli tehdidi, bireysel olarak yükselenlerin tüm yönlerden maruz kaldığı çapraz ateşi hiç gizlemez. Aşağıdan yukarıya tam anlamıyla asimile oluşu bir nesil içerisinde ancak çok istisnai birkaç kişi başarır. Yükselme hırsındaki tabakaların çoğu insanında bu yöndeki gayretler bu yüzden ilk önce kaçınılmaz olarak bilincin ve tutumun çok özgül bükülmelerine yol açar. Bunlar şark ve sömürge ülkelerinden "levantizm" olarak bilinir; Batı toplumunun kendisinde de bunlara yeterince sıkça "yarı cahillik", kişinin olmadığı bir şeyi olma iddiası, davranış ve zevkte kararsızlık, sırf mobilya ve giysilerde değil, ruhlarda da "kitsch"leşme olarak rastlanır. Bütün bunlar, toplumsal olarak daha yüksekte yer alan bir gruba ait modelleri taklit etmeye zorlayan bir sosyal konumu ifade eder. [Öykünme] başarılı olmaz; yabancı modellerin taklidi olarak kendini belli eder. Yükselmekte olanların ve üst tabakanın eğitimi, yaşam standardı ve yaşam alanı henüz öylesine farklıdır ki, davranıştaki kararlılığa ve tamamlanmışlığa üst tabakanın şemasına göre ulaşma

çabası, yükselmekte olan tabakanın çoğu insanında adabı mu-aşerette tuhaf bir sahteliğe ve biçimsizliğe yol açar, ancak bu-nun arkasında yine de sosyal varoluşlarının gerçek ve doğru bir sıkıntısı vardır: üstten gelen baskıdan ve aşağı konumdan kurtulma arzusu. Ve üst-ben'in üst tabakadan yola çıkarak ka-lıpları, yükselmekte olan tabakada aynı zamanda daima çok özgül bir utanma ve aşağılık duygusu biçiminin ortaya çıkma-sına neden olur. Bunlar, bireysel yükseliş fırsatlarından mah-rum alt tabakaların hissedişlerinden hayli farklıdır. Onların davranışı daha kaba olabilir, ama daha bütünlüklü, tek tipli, kırılmamış ve bu anlamda daha biçimlidir; daha fazla kendi dünyalarında yaşamaktadırlar, üst tabakaninkine benzer bir prestij iddiaları yoktur ve buna uygun olarak da yoğun duygu-larını boşaltmak için daha fazla serbestlik alanları vardır; ken-di aralarında daha fazla örf ve âdetlerine uygun yaşamaktadırlar; üst tabaka karşısındaki aşağı konumları, boyun eğme jest-leri de, karşı koyma jestleri de, daha berraktır, tıpkı yoğun duyguları gibi görece örtülmemiş ve belirli basit biçimlere bağlanmış. Bilinçlerinde kendilerinin ve diğer tabakaların konumları iyi yanlarıyla da, kötü yanlarıyla da açıklıkla ayırt edilmiştir.

Bireysel olarak yükselen insanların aşağılık duyguları ve jestleri ise özel rengini, bu insanların belirli bir dereceye kadar kendilerini üst tabakayla özdeşleştirmelerinden alır; yukarıda utanma hislerinde tarif edilmiş olan yapılanışa sahiptirler: bu durumdaki insanlar aynı rahatlık ve doğallıkla uyum sağlaya-madıkları halde, bilinçlerinin bir bölümüyle üst tabakanın ya-sak ve buyruklar tablosunu, normlarını ve davranış biçimleri-ni kendileri için bağlayıcı kabul ederler. Duygulanım yaşantı-larına ve davranışlarına özel karakterini veren şey, üst-benleri tarafından temsil edilen, kendi içlerindeki üst tabaka ile ken-dilerine yönelttikleri bu talebi yerine getirebilecek durumda olmayışları arasındaki kendine özgü çelişkidir.

Ama aynı zamanda, sıkı davranış düzenlemesinin o sıradaki üst tabaka için hangi öneme sahip olduğu da kendini yeni bir açıdan gösterir: Prestij aracıdır; ama -belirli bir evrede- aynı za-

manda bir egemenlik aracıdır. Sömürgeleştirme hareketlerinin sloganının “uygarlaşma” olması, Batı toplumu için hayli karakteristiktir. Erken dönem yayılma hareketlerinin çoğunun eski ve basit hedefi olan, başka halkların topraklarından kovulması, yeni tarla ve yerleşim arazilerinin kazanılması, elbette Batı’nın yayılma hareketinde de azımsanmayacak bir rol oynamakla beraber, güçlü işlev bölümüne sahip bir toplumun insanlarına, boyunduruk altındaki halklara ve ülkelere bir savaşçılar kasti gibi elde silahla hükmetmek yeterli olmaz. Ama ihtiyaç duyulan yalnız topraklar değildir; insanlara da ihtiyaç duyarlar; diğer halkların kendi üst tabaka ülkelerinin iş bölümlü örgüsüne dahil edilmesini arzularlar, gerek işgücü olarak, gerek tüketici olarak; ama bu onları hem yaşam standardının bir miktar yükseltilmesine, hem de aşağı konumdakilerde, Batı insanlarının örneğine göre kendini zorlama ya da üst-ben aygıtlarının geliştirilmesine zorlar; boyun eğdirilmiş halkların gerçekten uygarlaşmasını gerektirir. Nasıl Batı’nın kendisinde karşılıklı bağımlılığın belirli bir düzeyinden itibaren insanlara yalnız silahlarla ve bedensel tehditle hükmetmek mümkün olmaktan çıktıysa, bir imparatorluğu ayakta tutmak için de, yalnız ekim alanı ve ekim yapacak kölelerden fazlasına sahip olmanın istendiği her yerde, insanlara kısmen kendileri aracılığıyla, üst-benlerinin şekillendirilişi yoluyla hükmetmek gerekli hale gelmiştir. İşte böylelikle boyun eğdirilenlerin bir kısmında, bu tür bir ilk yükseliş evresi için karakteristik olan ve yukarıda sözü edilen tüm fenomenler ortaya çıkar: Bireysel yükseliş, yükselenlerin üst tabakanın yoğun duyguları düzenleyiş biçimine ve buyruk tablolarına asimile edilmesi, kısmen kendilerini onlarla özdeşleştirmeleri ya da üst-ben aygıtının onların şemasına göre yeniden oluşumu, mevcut alışkanlıkların ve kendini zorlamaların öteki, Batılı uygar toplumsal ritüel ile az çok başarılı bir katışımı ve bunlarla beraber, anlatılmış olan tüm sonuçlar.

Ama bu tür fenomenleri gözlemlemek için uzağa gitmek gerekmez. Buna hayli paralel bir evre -sırf bir tanesinden söz edelim- bizzat Batı burjuvazisinin yükseliş hareketinde yer alır: saraylı evresi. Burada da ilk önceleri, burjuva uç grupla-

rından pek çok tekil bireyin en büyük gayreti, üst tabakadan bir insan, bir soylu gibi davranmak ve yaşamaktı. İçten içe, saraylı-aristokratik davranışın üstünlüğünü tanıyorlardı; kendilerini bu örneğe göre şekillendirmeye ve denetlemeye çalışıyorlardı. Burjuvanın saraylı çevresinde doğru konuşma şekli hakkında, yukarıda alıntılanan sohbet, buna bir örnektir. Ve Alman dilinin tarihinde de burjuvazinin bu saraylı evresi, konuşanların ve yazarların her üçüncü ya da dördüncü Almanca kelimeden sonra Fransızca bir kelimeyi araya ekleme biçimindeki bildik alışkanlığıyla yeterince kendini belli eder, tabii büsbütün, Avrupa'nın saraylı dili olan Fransızca'yı kullanmayı tercih etmediklerinde. Soylular hatta saraylı çevreden burjuva insanlar bile bu dönemde hayli sıklıkla, "kibar" ya da saraylı edalar takınmaya çalışan, ama bunu başaramayan başka burjuvaları alaya almışlardır.

Burjuvazinin toplumsal gücü arttığında bu alaylar yok olur. Er ya da geç, ikinci yükseliş evresine karakterini veren tüm diğer fenomenler ön plana çıkar. Burjuva grupları gittikçe daha fazla ve vurgulayarak, kendilerine ait, burjuvaziye özgü bir özgüveni öne çıkarırlar; saraylı-aristokratik buyruk ve yasak tablolarının karşısına gittikçe daha kararlı ve bilinçli şekilde kendi buyruk ve yasaklarını koyarlar. Merkezi anahtar tekellerin denetimine, vergi ve ordu idaresinin farklı bir yapılanışına yönelik özel burjuva talepleri bir yana bırakırsak, özel durumlarına göre, çalışmayı aristokratik avareliğin, "mizacı" ['insan doğasını'] etiketin, bilginin muhafazasını adabın muhafazasının karşısına çıkarırlar. Özellikle de "erdemî", saraylı "küstahlığın" karşısına çıkarırlar: Cinsiyet ilişkilerinin düzenlenişi, güdü bütçesinin cinsel alanını çevreleyen çit, orta ve yükselen burjuva tabakalarında mesleki konumlarına uygun olarak, hem saraylı-aristokratik üst tabakadan hem de daha sonraları artık tamamen yükselmiş olan, sosyal zirveye ulaşarak, en üst tabaka niteliğini zaten elde etmiş olan büyük burjuva gruplarından her seferinde çok daha güçlüdür. Ama mücadelenin bu evresinde bu değerlerin karşı karşıya getirilişi ne kadar keskin, burjuvazinin soylu örneklerinden ve soylu hâkimiyetinden ba-

ğimsizlaşması ne kadar fazla olursa olsun, burjuva uç gruplarının vaktiyle soylulara mahsus tutulan işlevi, toplumsal üst tabaka konumunu nihayet aldıkları zaman geliştirdiği davranış şeması, bu yükseliş hareketlerinin her birine ait bir de asimilasyon evresi bulunduğu için, eski ve yeni üst tabakanın davranış kodlarının katışmasının bir ürünüdür.

Bu uygarlaşma hareketinin kalın çizgisi, gittikçe daha geniş tabakaların dalgalar halinde yükselişi, Batı'nın tüm ülkelerinde ve nüveler halinde onun dışında da gittikçe daha geniş bölgelerde, hep aynıdır; temelinde yatan yapılanış yasası da aynıdır. Uzun vadede hiçbir işlev grubunun daha büyük bir toplumsal güce sahip olmasına izin vermeyen ve miras bırakılabilir imtiyazları yerle bir eden, rekabet baskısı altında artan işlev bölümü, herkesin herkese daha dengeli bağımlı olması eğilimi, hep aynıdır; serbest rekabet mücadelelerinin seyri de aynıdır: bunlar az sayıda tekelin oluşumuna ve nihayetinde tasarruf erkinin daha geniş tabakaların ellerine geçmesine yol açar. Bütün bunlar bu basamakta, burjuvazinin soylu imtiyazlarına karşı mücadelesinde, ilkin evvelce henüz dar çevrede idare edilen vergi ve şiddet tekellerinin "kamusal hale gelmesinde", burjuvalaşmasında ya da devletleşmesinde çok belirgin bir şekilde gün ışığına çıkar; bütün bunlar er ya da geç ve şu ya da bu yoldan, Batılı karşılıklı bağımlılıklar örgüsünün tüm ülkelerinde aynı şekilde gerçekleşir. Ama nasıl, tek tek ülkelerde yapılanış ve durum farkına uygun olarak oraya giden yollar farklıysa, tek tek uluslarda sonuçta kendini kabul ettiren davranış kalıplanması, yoğun duyguların düzenlemesi şeması, güdü bütçesinin ve "üst-ben" in yapılanması da farklıdır.

Bunlar, bir kere daha belirtelim ki, saraylı-mutlakiyetçi evrenin görece kısa sürdüğü, kentli-burjuva çevreleriyle kırsal soylu tabakalar arasında erken bir aşamada ittifakların ve temasların meydana geldiği ve üst tabakaların davranış biçimleri ile yükselen orta tabakaların davranış biçimlerinin katışmasının pek çok dalga ve karşı dalga halinde ancak zamanla gerçekleştiği İngiltere gibi ülkelerde farklıdır. Merkezileşmenin yokluğuyla ve bunun sonucundaki Otuz Yıl Savaşları'yla bağ-

lantılı olarak Batılı komşularından çok daha uzun süre boyunca yaşam standardının düşük olduğu görece yoksul bir ülke halinde kalan, çok sayıdaki küçük ve pek de zengin donanımlı olmayan saraylarıyla olağanüstü uzun bir mutlakiyetçilik evresi yaşayan, yine merkezileşmenin yokluğu nedeniyle sömürgeci dış yayılma sürecine ancak görece geç ve eksikli giren ve bütün bu nedenlerden ötürü iç gerilimlerin, soyluların burjuvaziye karşı kapalılığının güçlü ve uzun ömürlü, burjuva tabakalarının merkezi tekellere erişiminin zor olduğu Almanya'da farklıdır. Burada kentli-burjuva tabakaları Ortaçağ'da bir süre boyunca siyasi ve ekonomik olarak Avrupa'nın başka herhangi bir ülkesinde olduklarından daha güçlüydü; daha bağımsızdı ve daha özgüvenliydi. Bu yüzden siyasi ve ekonomik çöküşlerinin yarattığı şok daha hissedilir türdendi. Vaktiyle pek çok Alman bölgesinde kentli oluşumlar o denli zengin ve bağımsız olduğundan, özgül burjuva orta zümre gelenekleri özellikle saf bir biçimde olduğundan, taşıyıcıları özellikle yoksul ve sosyal olarak aciz olduğunda bunlar bu noktada özgül burjuva gelenekleri halinde gelişmeye devam etti. Buna uygun olarak da, burjuva ve soylu çevrelerinin birbirine nüfuz etmesi, her ikisinin davranış tarzlarının katışması bir hayli geç meydana geldi; iki kesimin buyruk ve yasak tabloları uzun süre boyunca aralarında neredeyse hiçbir bağ olmaksızın yan yana varlığını sürdürdü; bütün bu süre boyunca da vergi tekelinin olduğu gibi polis ve ordu idaresinin de kilit mevkileri az ya da çok soylulara mahsus tekeller olarak kaldığından, güçlü bir dışsal devlet otoritesi alışkanlığı burjuvaziye derinlemesine kazındı. Mesela İngiltere'de, ülkenin ada olarak varoluşu²⁴ sayesinde, gerçi bir dereceye kadar

24 İngilizlerin ulusal karakteri ve özelliklerinden bazıları, sıklıkla ülkenin coğrafi konumundan, ada niteliğinden hareketle açıklanmaya çalışılmıştır. Ama ada niteliği, doğanın bir verisi olarak ada sakinlerinin ulusal karakterinden sorumlu olsaydı, o zaman diğer tüm ada ulusları benzer karakter özellikleri göstermeliydi, örneğin İngiliz halkına hiçbir halk, davranışı ve habitusu itibariyle diyelim Japonlardan daha yakın olmamalıydı.

Ada sakinlerinin ulusal karakterine kalıplanışını veren şey kendi başına ada konumu değil, bu konumun ada toplumunun genel yapılışında, tarihi-

donanma böyle bir rol oynadıysa bile, uzun süre boyunca ne kara ordusu ne de merkezi polis erki nüfusu kalıpları olarak herhangi bir büyük rol oynamazken, uzun ve kolay tehlikeye düşen kara sınırlarıyla Prusya Almanyası'nda soylular tarafından, imtiyazlı tabakalar tarafından yönetilen kara ordusuyla beraber muazzam polis erki de nüfusun kalıplanışında büyük önem taşıdı ve taşımaya devam etti. Ancak, şiddet tekelinin bu yapılanışı tekil insanları, mesela İngilizlerinki ile aynı türden bir kendi kendini denetime zorlamıyordu; bireyleri ömür boyu sürecek bir "team-work"e [takım çalışması] bağımsız ve yarı otomatik eklemlenmeye zorlamıyor, onları küçük yaştan itibaren çok daha fazla ölçüde başkalarına tâbi olmaya, dıştan gelen emre alıştırmıyordu. Bu yapı nedeniyle,

nin genel bağlamında taşıdığı önemdir. Kendine özgü tarihsel gelişim seyri sayesinde kara sınırlarının yokluğu örneğin İngiltere'de, Japonya'dan farklı olarak, savaşçılık maharetinin ve daha somut söylersek askerin etkinliğinin özellikle çok büyük bir prestij değerine sahip olmayışına ve sosyal işlevlerin rütbe sıralamasında çok yüksek bir yer tutmayışına yol açar.

İngiltere'de görece pasifize olmuş soylular, burjuva uç tabakalarıyla elbirliği içerisinde görece erken bir zamanda kralların silahlar ve ordu üzerindeki tasarrufunu ve özellikle de şiddet araçlarının ülke içindeki kullanımını hayli kısıtlamayı ve epey sıkı bir denetime tâbi kılmayı başarır. Ve şiddet tekelinin bu yapılanışının, ki gerçekten de yalnızca ülkenin ada niteliğinin imkân tanıdığı bir şeydir bu, özgül İngiliz ulusal karakterinin oluşumundaki payı kesinlikle hiç de az değildir. Bugün bile İngiltere'de "conscientious objector"a, vicdani nedenlerle her türlü silahlı hizmeti reddeden kişiye tanınan özel serbestlik alanı ya da genel askerlik hizmeti yükümlülüğünün bireyin özgürlüklerine kesin ve tehlikeli bir kısıtlama demek olduğu yolundaki yaygın hissiyat, İngiliz üst-ben oluşumunun belirli yönlerinin ya da dilerseniz vicdan oluşumunun, şiddet tekelinin bu yapılanışıyla ne kadar sıkı sıkıya ilişkili olduğunu gösterir. Non-konformist hareketlerin ve örgütlerin İngiltere'de yüzyıllar boyunca böylesine güçlü ve canlı kalabilmesinin, İngiltere'nin resmi kilisesinin yanında örneğin Almanya'nın Protestan devletlerindeki ülke kiliseleriyle aynı ölçüde güçlü bir polisiye ve askeri aygıtın bulunmayışı sayesinde mümkün olduğunu varsaymak muhtemelen yanlış olmayacaktır. Her durumda, silahlı şiddetin dış zorlamasının İngiltere'de tekil insan üzerindeki dolaysız etkisinin görece erken bir dönemde, anakaranın büyük ülkelerinden herhangi birinden çok daha düşük düzeyde olması, tekil kişinin kendi üzerinde uygulaması beklenen zorlamanın, kendini zorlamanın, özellikle de devlet yaşantısıyla ilgili her şeyde, İngiltere'de anakaranın büyük uluslarında olduğundan çok daha güçlü ve çok yönlü hale gelmesi olgusuyla son derece sıkı bir bağ içerisindedir. Bu şekilde, ada karakteri ve ülkenin bütün doğası, toplumsal tarihin bir unsuru olarak gerçekten de türlü türlü yollardan ulusal karakterin kalıplanışına katkıda bulunur.

devlet içerisinde beraber yaşama yönünden, dış zorlamaların kendini zorlamalara dönüşümü daha zayıf kaldı. Dahası burada uzun zaman boyunca, bazı başka ülkelerde, özellikle de İngiltere’de, soylu ve burjuva tabakalarını sonuçta ortak bir uzak görüye, aynı şemaya göre güçlü bir özdenetime iten işlev eksikti: Uzaklara kadar uzanan bir karşılıklı bağımlılıklar örgüsünün merkezi olma işlevi, bir sömürge imparatorluğunun üst tabakası olma işlevi. Böylece tekil kişinin güdü düzenlenişi burada özellikle fazla ölçüde, güçlü bir dış devlet erkinin mevcudiyetine uyarlanmış kaldı. O eksik olduğunda, bireyin yoğun duygularıyla ilgili dengesi, kendine hâkimiyeti tehlikeye düşüyordu; burjuva kitlelerinde nesilden nesile tekrar tekrar, bütün toplumun hâkimiyetinin ve örgütlenmesinin gerektirdiği özgül uzak görüyü, sosyal olarak daha yüksekte yer alan ayrılmış bir çevreye bırakmaya dayalı bir üst-ben oluştu. Burjuva yükselişinin erken bir evresindeki bu kaderin, ilk önceleri burjuva öz bilincinin çok özgül bir biçimine, egemenlik tekellerinin idaresiyle ilgili olan her şeye sırt çevirmeye²⁵ ve içe dönük bir derinleşmeye, düşünsel ve kültürel olana değerler tablosunda özellikle yüksek değer biçmeye nasıl yol açtığı, bu çalışmanın başlangıcında gösterildi.

Ve nihayet, buna denk düşen hareketlerin Fransa’da izlediği farklı seyir de gösterildi. Burada, daha erken Ortaçağ’dan itibaren Avrupa’nın başka her ülkesinden daha istikrarlı bir şekilde saraylı çevrelerin oluşumu meydana geldi: önce kibarlık, sonra da büyük ve gittikçe daha büyük saraylar, ta ki en sonunda çok sayıdaki saray efendisi arasındaki eleme mücadelesi, tüm

25 *Uygarlık Süreci* Hk. I.cilt, s.89 vd., s.188 vd. ve s.125 dipnot 6. Bununla ilgili ayrıca karış. A. Loewe, *The Price of Liberty*, London 1937. s.31:

“Klasik ve klasik sonrası dönemin tahsilli Almanı ikili bir varlıktır. Kamu hayatında, otoritenin kendisi için emretmiş olduğu yerde durur ve bu yeri vazifeye mutlak bir adanmışlıkla hem amir hem ast olmanın çifte özelliğiyle doldurur. Özel hayatında eleştirel bir entelektüel ya da duygusal bir romantik olabilir... Bu eğitim sistemi, bürokratik ve hûmanist idealleri bağdaştırma girişiminde iflas etmiştir. Gerçekte, soyut fikir yürütmekte ve formal örgütlenmede eşsiz, ama teorik fikirlerine göre gerçek bir dünya biçimlendirmekten aciz, içe dönük uzmanı yaratmıştır. İngiliz eğitim ideali, iç dünya ile dış dünya arasındaki bu bölünmeyi bilmez...”

bölgenin vergilerinin kendisine aktığı tek, kudretli ve zengin bir kral sarayının oluşmasıyla tamamlanıncaya kadar. Burada, yine erken bir dönemde, elbette ilk önce tekel efendisinin kendi çıkarının, mümkün olduğunca bol vergi geliri elde etme isteğinin güdümünde olan, ama aynı zamanda ticaretin serpilmesine de hizmet eden ve varlıklı burjuva tabakalarının gelişmesine yol açan, merkezden idare edilen bir ekonomik koruma politikası ortaya çıktı. Buna uygun olarak da yükselen burjuvalarla her zaman paraya ihtiyacı olan saraylı aristokrasi arasında temaslar kuruldu. Almanya'daki görece küçük ve çoğu pek varlıklı olmayan çok sayıdaki mutlakiyetçi egemenden farklı olarak Fransa'nın merkezileşmiş ve zengin mutlakiyetçi rejimi hem dış zorlamaların daha çok yönlü yeniden biçimlenişini, hem de saraylı-aristokratik davranış biçimleriyle burjuva davranış biçimlerinin katışmasını teşvik etti. Ve nihayet bu basamakta, bütün bu uygarlaşma süreci için karakteristik olan, aşağıdan gelen o yükseliş ve onunla beraber seviye farkının yok oluşu ve toplumsal standartların benzeşmesi tamamen erdiğinde, soylular miras bırakılabilir imtiyazlarını, ayrı bir üst tabaka olarak varoluşlarını kaybedip burjuva grupları üst tabaka işlevini devraldığında, bunun öncesinde modellerin uzun süreli birbirine nüfuz edişinin devamı olarak, saraylı evreninin güdü biçimlenişi ve davranış biçimleri Avrupa'nın tüm diğer burjuva tabakalarında olduğundan daha düz ve kesintisiz bir çizgide ilerledi.

8. Genel Bakış

Geçmişteki bu hareketlerin bütününe böyle yukarıdan bakıldığında, önümüzde gördüğümüz şey, çok belirli bir yöndeki bir değişimdir. Tek tek olguların zenginliği arasından geçmişin yapılarına ve eklemlenme zorlamalarına daha fazla nüfuz ettikçe, gözümüzün önünde dağınık olguların içine yerleştiği süreçlerden oluşan sağlam bir omurga aynı ölçüde daha berber bir şekilde öne çıkar. Nasıl ki vaktiyle gözlemleyen insanlar için düşünmenin pek çok dolambaçlı ve çıkmaz yolundan

geçildikten sonra tek tek doğa gözlemlerinden yavaş yavaş doğa bağlamının daha bütünlüklü bir görüşü ortaya çıktıysa, günümüzde de pek çok neslin çalışmaları sayesinde zihinlerimizde ve kitaplarımızda yığılmış duran, insan geçmişine ait fragmanlar giderek tarihsel bağlamın ve genel olarak insan evreninin daha bütünlüklü bir tablosu halinde düzen kazanmaya başlar. İzninizle, bu daha bütünlüklü tablo adına burada elde edilmiş olanları bir kere daha birkaç çizgiyle ve belirli bir bakış açısından, bizzat kendi başımızdan neler geçmekte olduğuna bakarak, toparlayalım: Toplumsal dokunun geçmiş değişimleri ancak, ona bakan kişi bunları kendi zamanının olaylarıyla bir arada gördüğü zaman keskin hatlı bir profil kazanır. Sıklıkla olduğu gibi burada da, bugün olan bitenlere bakış, geçmişin kavranmasını aydınlatır, geçmişte olanların derinleştirilmesi ise şimdi olanları aydınlatır: Günümüzdeki pek çok eklemlenme mekanizmasının, Batı toplumunun yapılarındaki geçmiş değişimleri aynı yönde sürdürdüğü açıktır.

Batı'nın en uç noktadaki feodal çözülüş durumunda, gittikçe daha büyük topluluklar halinde entegrasyona iten belirli eklemlenme mekanizmalarının işlemeye başladığı, burada gösterildi.²⁶ Daha küçük egemenlik birimlerinin, kendileri daha da küçük egemenlik birimlerinin eleme mücadeleleriyle oluşmuş olan bölgesel egemenliklerin rekabet ve eleme mücadeleleri içinde giderek, savaşan birimlerden az sayıdaki birkaçı ve nihayet *biri* galip çıkar. Galip, daha büyük bir egemenlik biriminin entegrasyon merkezini oluşturur; daha önceleri serbest rekabet halindeki bölge ve insan gruplarının, onun çerçevesinde zaman içerisinde daha yüksek bir büyüklük mertebesindeki az çok homojen, az çok dengeli bir beşerî doku halinde birleştiği bir devlet örgütlenmesinin tekel merkezini oluşturur.

Günümüzdeyse bu sefer bu devletlerin kendileri, tıpkı şimdi onlar içinde birleşmiş olan daha küçük birimlerin duru-

26 Bkz. yukarıda s.97 vd.

munda vaktiyle olduğu gibi, birbirleriyle serbest rekabet eden insan toplulukları halindeki buna benzer denge sistemleri oluşturuyor. şimdi bu devletler de giderek gerilimlerin baskısı altında, tüm toplumumuzu sürekli bol savaşlı ve krizli bir hareket içerisinde tutan rekabet mekanizmalarının zorlaması altında, gittikçe daha fazla birbirleriyle karşı karşıya geliyorlar. Ve yine çok sayıda rakip egemenlik ittifakı, öylesine iç içe geçmiştir ki, yerinde sayan, güç kazanmayan her ittifak, zayıflama ve başka devletlere bağımlı hale gelme tehlikesine düşer. Rekabet geriliminin büyüdüğü ve merkezi tekelin bulunmadığı her denge sisteminde olduğu gibi, bu denge sisteminin asli gerilim eksenlerini oluşturan güçlü devlet ittifakları da sonu gelmez bir sarmal hareketi içerisinde birbirlerini karşılıklı olarak erk pozisyonlarını genişletmeye ve güçlendirmeye iterler. Hâkimiyet çekişmesi ve böylelikle, bilerek ya da bilmeyerek, daha da yüksek bir büyüklük mertebesindeki bölgeler üzerindeki tekel merkezlerinin oluşumu tüm hızıyla ilerlemektedir. İlk önce henüz mücadele birinci derecede tek tek kıtalar üzerindeki hâkimiyet uğruna olsa da, bunun arkasında, gittikçe daha geniş bölgelerin gittikçe daha sıkı eklemlenmesine uygun olarak daha şimdiden meskûn dünyanın tümünü kapsayan hâkimiyet mücadeleleri, farklı anlamaya yer vermeyecek şekilde gelişlerini haber vermektedir.

Bu incelemelerde o kadar sık sözü edilen eklemlenme mekanizması günümüzde de, geçmişte olduğundan hiç de daha az olmaksızın, insanları hareket halinde tutuyor ve kurumların ve tüm insan ilişkilerinin değişimini dayatıyor. Kendi zamanımızın tecrübeleri de, artık bir yüzyıldan uzun bir süredir insanların düşünüşüne hâkim olan tasavvuru; serbest rekabet içindeki birimlerden -devletler, holdingler, zanaatkârlar ya da her neyseler- oluşan bir denge sisteminin sonsuza kadar bu kararsız dengede kalabileceğı varsayımını çürütüyor. Vaktiyle olduğu gibi bugün de, bu tekel-siz ve rekabetçi denge durumu, tekel oluşumlarını dayatıyor. Bu denge durumunun niçin böylesine kararsız ve başka bir dengeye doğru savrulması ihtimalinin niçin son derece yüksek olduğunu, yukarıda sunmuş ol-

duğumuz,²⁷ rekabet ve tekel mekanizmasına dair daha genel türevsel açıklama gösterdi.

27 Bkz. yukarıda s.144. ve s.151 vd. Çeşitli egemenlik birimleri arasındaki gerilimlerin şiddetinin, bu birimlerin kendi içindeki gerilimlerin şiddetiyle ve bütün toplum düzeniyle ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğu, yukarıda çeşitli kereler vurgulandı. Bu türden bağlantılar, gösterdiğimiz gibi, Batı'nın erken dönem tarihindeki ağırlıkla doğal ekonomiye dayalı feodal toplumda bile mevcuttur. Orada da çeşitli türlerde yayılma ve rekabet mücadelelerine, mesele görece yoksul savaşılar arasında bir parça toprak edinme talebine, daha zengin savaşçılarda, kontlarda, prenslerde ve krallarda ise daha fazla toprak edinme ve sahip olduklarını başkalarının zararına genişletme talebine yol açan nüfus baskısı, sadece nüfus artışının bir sonucu değildir; o sıradaki mevcut mülkiyet ilişkileriyle, yani bu toplumun en önemli üretim aracının savaşçıların bir bölümü tarafından tekelleştirilmesiyle bağlantılı olarak nüfus artışının bir sonucudur. Topraklar belirli bir tarihten itibaren kesin olarak sahiplenilmişti; zaten "sahip" olmayan aileler ve bireyler için ona erişmek gittikçe zorlaştı; mülkiyet ilişkileri gittikçe daha fazla katılaştı. Bu toplumsal konumlanış karşısında çiftçi tabakasında olduğu gibi savaşçılar tabakasında da nüfusun daha fazla artması ve pek çok maişet biriminin kendi standartlarının sürekli altına inmesi, bütün toplumda aşağıdan yukarıya kadar, tek tek teritoryumlarda olduğu gibi teritoryumlar arasında da, gerilimleri ve rekabet mücadelelerini keskinleştirdi ve rekabet mekanizmalarını işletti (bkz. yukarıda s.57, s.67, s.84 vd.). Aynı şekilde sanayi toplumunda da tek tek egemenlik birimleri içerisindeki basınçtan kendi başına mutlak nüfus sayısı ve elbette nüfus artışı değil, mevcut mülkiyet ilişkileriyle, düzensiz bir tekel biçiminde mülkiyet fırsatlarını kullanabilenlerin bu tür fırsatları kullanamayanlar arasındaki ilişkiyle bağlantılı olarak nüfus yoğunluğu sorumludur.

Toplumsal basıncın Batı'nın çeşitli egemenlik birimlerinde farklı olduğu, yüzeysel bir bakışla bile bellidir. Ama günümüzde henüz, bu basınç koşullarını titizlikle analiz edebilmenin kullanışlı düşünme araçlarına ve basıncın şiddetini, mesela çeşitli egemenlik birimlerini karşılaştırarak kesin olarak ölçebilmenin hassas gözlem şemalarına sahip değiliz. Şu kadarı açık ki, bu "iç basıncın" gözlem ve analize açık hale gelmesinin en iyi yolu, gelirin yalnızca satın alma gücünü değil, bu geliri elde etmek için gerekli çalışma süresini ve emek yoğunluğunu da göz önüne alarak, konuya yaşam standardı açısından yaklaşmakla mümkün. Dahası, çeşitli tabakaların yaşam standardını statik olarak, yani belirli bir an için, karşılaştırmakla bir insanlar topluluğundaki basınç ve gerilim koşullarının kavranmasına henüz doğru dürüst yaklaşamayız, aksine uzun zaman dilimlerini kapsayan bir karşılaştırma gerekir. Bir toplumdaki gerilimlerin şiddeti ve nüfus baskısı sıklıkla, oradaki standardın mutlak seviyesiyle değil, bu standardın belirli tabakalarda bir seviye kaybetmesindeki keskinlik ve anilikle açıklanabilir. Bir topluluğun çeşitli tabakalarındaki basınç ve gerilim koşullarını anlayabilmek için hayat standardının eğrisini, tarihsel hareketini göz önünde bulundurmak gerekir.

Bir sanayi ulusu içerisindeki basınç ve gerilim koşullarının türü ve şiddeti hakkında berrak bir tablo edinmek isteniyorsa, o ulusu kendi başına ele almanın uygun olmayışının nedeni budur. Çünkü yaşam standardının yüksekliği,

Ve bu değişimlerin ilk itici gücünü vaktiyle nasıl yalnızca “ekonomik” amaçlar ve zorlamalar ya da yalnızca siyasi motifler ve motorlar oluşturmadıysa, bugün de oluşturmuyor. Bu devletler rekabetinde “daha çok” para ya da “daha çok” ekonomik erk araçlarının elde edilmesi hiç de asıl nihai hedef değildir; devletin egemenlik alanını genişletmek, daha büyük siyasi-askeri erk kazanmak yalnızca onun maskesi, bu amaca ulaşmanın aracı değildir. Fiziksel şiddet kullanımının ve ekonomik tüketim ve üretim araçlarının düzensiz ya da düzenli tekelleri koparılamaz bir şekilde birbiriyle bağlıdır ve içlerinden biri asıl tabanı, ötekisi de yalnızca bir “üst yapıyı” oluşturmaz. İkisi birlikte, konumlarına bağlı olarak toplumsal dokuda, bu dokuyu değişmeye iten özgül gerilimler üretirler. İkisi

aynı topluluğun çeşitli tabakalarında ne kadar farklı olursa olsun, aynı zamanda daima bütün bu topluluğun dünyanın çeşitli uluslarının ve egemenlik ittifaklarının işlev bölümlü eklemlenmesi içerisindeki konumu tarafından da belirlenir. Hepsinde olmasa bile, en azından Avrupa’nın sanayiye dayalı egemenlik ittifaklarının çoğunluğunda yaşam standardı ancak tarım ürünlerinin ve hammaddelelerinin sürekli bir ithalatı yoluyla sürdürülebilir. Bu ithalat yalnızca, benzer büyüklükteki bir ihracatla ya da başka ülkelerdeki sermaye yatırımlarının gelirleriyle ya da altın rezervlerinin gelirleriyle ödenebilir. Böylece yalnızca farklı sınaî egemenlik birimleri arasındaki rekabet gerilimi iç baskı tarafından, geniş tabakaların yaşam standardının düşme tehlikesi ya da gerçekten düşmesi tarafından canlı tutulmakla ve bazı koşullarda da keskinleştirilmekle kalmaz, bizzat bu devletler arası rekabet gerilimi de bazı koşullarda, ulusların rekabet çevresindeki şu ya da bu ortak açısından toplumsal basıncın şiddetlenmesine hayli yüksek ölçüde katkıda bulunur.

Bütün bunlar, ağırlıkla herhangi bir türden temel maddeler, tarım ürünleri ya da hammaddeler ihraç eden ülkeler için de herhalde bir dereceye kadar geçerlidir. Özellikle de fiilen, çeşitli egemenlik ittifaklarının işbölümlü örgüsü içerisinde bir kere belirli bir işleve yerleşmiş olan ve yaşam standartları ancak buna karşılık gelen bir ihracat ya da ithalata yer olduğu zaman korunabilen ülkeler için geçerlidir. Ama çeşitli ülkelerin uluslarüstü değiştokuştaki oynamalara, ulusların rekabet mücadelesi içindeki yenilgilere, yavaş ya da daha hızlı yerinden edilmelere hassasiyetleri hayli farklıdır. Görece yüksek yaşam standardına sahip olan, kendi sanayi üretimleri ile kendi tarım üretimleri arasındaki dengenin ikincisinin aleyhine epeyce değişmiş olduğu ve iki sektör için de hayli yüksek ölçüde temel madde ithaline bağımlı olan devletlerde, özellikle de bu tür gerilemeler yurtdışı sermaye yatırımlarıyla ya da altın rezervleriyle dengelenemiyorsa, üstelik bir de insan ihracı, mesela dışarıya göç imkânsız hale gelirse, bu hassasiyetin özellikle yüksek olduğu anlaşıyor. Ama bu, burada mümkün olmadığı kadar yakından incelenmeyi gerektiren başlı başına ayrı bir sorundur. Ancak bu yoldan, bu yöndeki bir incelemeyle, mesela Avrupa devletlerinin denge sistemindeki gerilimlerin niçin Güney ve

birlikte, insanların karşılıklı birbirlerini bağladıkları zincirlerin kilidini oluşturur. Ve iki eklemleme alanında da, siyasi alanda olduğu gibi ekonomik alanda da, sürekli karşılıklı bağımlılık içerisinde aynı eklemleme zorlamaları iş başındadır. Nasıl ki büyük tüccarın şirketini büyütme eğilimi nihai düzeyde, kendi beşerî örgüsünün *bütünü* tarafından, dolaysız olarak da özellikle, rekabet eden şirketler kendi şirketinden daha büyük hale geldiği zaman maruz kaldığı, tasarruf alanının daralması ve bağımsızlığını kaybetme tehlikesi tarafından tetikleniyorsa, birbiriyle rekabet eden devletler de oluşturdukları doku bütünü'nün gerilim baskısı altında, rekabet sarmalının anaforunda birbirlerini ilerlettikçe ilerletirler. Pek çok tekil insan bu sarmal hareketi, “serbest” rekabetteki denge durumunun kayıp

Orta Amerika'nın eklemleme örgüsü içindekilerden bu denli fazla olduğunu kavramak mümkündür.

Nasıl olursa olsun, tüm tarafların durumunun iyi olması için gereken tek şeyin, bu türden yüksek derecede sanayileşmiş devletler topluluklarının ekonomik rekabet mücadelesini kuvvetlerin serbest işleyişine bırakmak olduğu sıklıkla tasavvur edilir. Oysa kuvvetlerin serbest işleyişi gerçeklikte, başka alanlardaki her serbest rekabet mücadelesi gibi amansız bir rekabet mücadelesidir. Rekabet eden devlet toplulukları arasındaki denge son derece kararsızdır. Yönü ancak hayli uzun süreli bir gözlemle kavranabilen özgül değişimlere eğilimlidir. Yüksek derecede sanayileşmiş uluslararasıdaki bu ekonomik rekabet mücadeleleri boyunca da ağırlıklar tüm gelgitlere rağmen kimilerinin lehine, ötekilerin aleyhine değişir. Zayıflayanların ihracat ve ithalat imkânları sınırlı hale gelir. Bu durumdaki bir topluluğun önünde -dediğimiz gibi, uğradığı bu darbeleri sermaye yatırımları ya da altın rezervleriyle karşılayabilecek durumda değilse- yalnızca iki imkândan biri kalır: ihracatı -mesela fiyatları düşürerek- zorlamak ya da ithalatı kısıtlamak zorundadır. İkisi de daha dolaylı ya da dolaysız olarak, toplumun mensuplarının yaşam standardının düşmesine varır. Bu düşüş, topluluk içerisinde ekonomik fırsatlar üzerinde tekelci tasarrufta bulunanlar tarafından, imkânlar ölçüsünde, bu tür tekelci imkânları kullanamayanların üstüne yıkılır; tek el fırsatlarından bu şekilde dışlanmış olanlar ise ikili bir tekelci egemenler kuşağı ile karşı karşıya bulurlar kendilerini: Kendi toplulukları içindeki tek elci egemenler ve yabancı bir topluluğu temsil eden tek elci egemenler. Onlardan kaynaklanan baskı, kendi temsilcilerini, söz konusu devleti bir bütün olarak başkalarıyla rekabet mücadelesine yöneltmeye katkıda bulunur. Böylece fiilen, değişik egemenlik birimleri içerisindeki gerilimler ve bunlar arasındaki gerilimler, karşılıklı olarak birbirlerini bir sarmal halinde yükseltirler. Bu elbette -bunun vurgulanması gerekiyor- bol sayıdaki çeşitli eklemleme dizisinden yalnızca bir tanesidir. Ama bu eklemleme dizisinin hatırlanması dahi -fragmanlar halinde dahi olsa- bugün devletler arası rekabet mücadelelerini ve tek elci mekanizmaları hareket halinde tutan zorlamaların muazzamlığı hakkında bir izlenim verebilir.

gidişini ve bu kaymanın beraberinde getirdiği mücadeleleri, değişimleri durdurmak ister. Şimdiye kadarki tarih akışında, bu türden eklemlenme zorlamalarının uzun vadede her zaman bu tür arzulardan daha güçlü olduğu görülmüştür. Ve böylece bugün de, henüz kapsayıcı bir şiddet tekeli tarafından düzenlenmeyen devletler arası ilişkiler, bu tür şiddet tekellerinin oluşumuna ve böylelikle de yeni bir büyüklük mertebesindeki egemenlik birimlerinin oluşumuna yöneliyor.

Bu tür daha büyük egemenlik birimlerine, birleşik devletlere, imparatorluklara ya da millet ittifaklarına, elbette günümüzde de rastlanıyor. Bunların tümü henüz görece kararsız dengelidir. Vaktiyle bölgesel egemenliklerin yüzyıllar süren çekişmelerinde olduğu gibi, bugün de çok sayıdaki devletin çekişmesi içerisinde, bu çekişmelerin oluşumuna yöneldiği daha büyük egemenlik birimlerinin merkezlerinin ve sınırlarının nerelerde olacağı henüz tayin edilmiş değildir ve edilemez. Vaktiyle olduğu gibi bugün de, bu çekişmenin çok sayıdaki dalgalarıyla ve karşı dalgalarıyla nihai olarak tayin edilmesine kadar geçebilecek olan süre öngörülemez. Ve yürüttükleri mücadeleler içerisinde zamanla devletlerin oluştuğu²⁸ küçük toplulukların üyelerine benzer bir şekilde bizler de, aktörleri bilsin bilmesin, bugünün eylemlerinin oluşumu yönünde bir eğilim yarattığı o daha büyük egemenlik birimlerinin yapısını, örgütlenmesinin ve kurumlarının hangi özelliklere sahip olacağı hakkında şimdilik muğlak bir fikirden ötesine sahip değiliz. Yalnız bir şey kesin: Eklemlenme sürecimizin aktığı yön. Toplumsal yapışımızın beraberinde getirdiği güçlü gerilim baskısı karşısında, çerçevesi içerisinde daha küçük birimlerin, “devletlerin” daha dengeli bir birim halinde kaynaşabileceği daha büyük egemenlik birimlerine ait şiddet tekelleri ve merkezi örgütlenmeler bir dizi kanlı ya da kansız erk sınavıyla istikrar kazanmadıkça, devletler arası rekabetin gerilimleri yatışmaz. Eklemlenme mekanizmaları bu noktada fiilen, uç

28 Bkz. yukarıda s.227-229. Devletlerin ortaya çıkmasıyla ilgili günümüzdeki teorilerin toparlayıcı bir sunuluşu için bkz. W. C. Macleod, *The Origin and History of Politics*, a.y. s.139 vd.

noktadaki feodal çözüüş zamanından günümüze kadar, Batılı beşerî örgünün değişimini aynı tek yönde devam ettiriyor.

“Günümüzün” başka pek çok hareketinde de benzer şeyler söz konusu. Hepsi de, kimi durumda “geçmiş” ya da “tarih” olarak adlandırdığımız akıntı içerisindeki momentumlar olarak gördüğümüz zaman başka bir ışık altında görünmeye başlar. Çeşitli egemenlik birimleri içerisinde de bugün dizi dizi tekelsiz rekabet mücadelesi görüyoruz. Ama serbest rekabet mücadeleleri pek çok yerde artık tamamlanma evresine doğru ilerliyor. Ekonomik silahlarla verilen bu mücadelelerde şimdiden her yerde özel tekel örgütlenmeleri oluşuyor. Ve vaktiyle tek tek prens hanedanlarının ellerinde vergi ve şiddet tekellerinin oluşması sırasında, daha sonra ister tekelci yürütme organının umumi olarak seçilmiş bir yasama organına tabi kılınması yoluyla, ister “devletleştirmenin” başka herhangi bir biçimiyle olsun, nihayet tasarruf erkinin yaygınlaşmasına yol açan zorunluluklar kendini nasıl daha o zamandan hissettirmeye başladıysa; yaşadığımız günlerde de daha şimdiden, daha genç olan “ekonomik” tekel örgütlenmeleri üzerindeki özel tasarruf imkânını sınırlayan ve bunların yapılanışının daha eski olan [siyasi tekelin yapılanışına] yakınlaşmasına, en sonunda da muhtemelen ikisinin örgütsel bakımdan birleşmesine doğru etki eden birtakım eklemelenme zorlamalarının iş başında olduğunu görüyoruz.

Aynı şey, çeşitli egemenlik birimleri içinde değişime yönelten diğerk gerilimler, yani belirli tekel araçları üzerinde doğrudan miras bırakılabilir bir mülkiyet olarak tasarrufta bulunan insanlar ile, bu tür araçların tasarrufundan dışlanmış olan ve birbirleriyle serbest değil bağlı rekabet içerisinde, hep birlikte tekelci egemenin dağıtacağı fırsatlara bağımlı olan insanlar arasındaki gerilimler için de geçerlidir. Bu bakımdan da, tıpkı denizin büyük kabarma dalgasının önceki küçük dalgaları kendine katıp aynı yönde ilerletmesi gibi, önceki yükseliş dalgalarını içine alan tarihsel bir akımın orta yerinde bulunuyoruz. Yukarıda, tekel mekanizmasını [kavramsal olarak] türetirken tekel egemenleri ile tekel hizmetkârları arasındaki gerilimde de gerilim dengesinin genel gerilim basıncının belirli bir

şiddetinden itibaren daha yavaş ya da daha hızlı yön değiştir-meye nasıl ve neden eğilimli olduğu daha genel bir biçimde gösterildi.²⁹ Bu yöndeki hareketlerin de yine Batılı toplumun erken döneminde gerçekleştiği gösterildi. Bunlara örneğin ilk önceleri bu türden bir yön değişimi yalnızca üst tabakanın kendi içinde söz konusu olmakla birlikte, feodalleşme sürecinde rastlanır; dahası az sayıdaki kişinin aleyhine ve çok sayıdaki lehine olan bu yön değişimi, işlev bölümünün azlığına uygun olarak, tekel fırsatları üzerindeki tasarrufun çözülmesine, tekel merkezlerinin dağılmasına yol açar.

İşlev bölümü ve onunla birlikte tüm işlevlerin birbirine karşılıklı bağımlılığı ilerleyince, o zaman bu tür bir ağırlık kayması artık kendini, daha önce merkezleşmiş tekel fırsatlarının çok sayıdaki birey arasında paylaşımıyla değil, tekel merkezlerinin ve tekelleşmiş fırsatların kendisi üzerindeki tasarrufun farklı yöne meyletmesiyle dışa vurur. Bu türden ilk büyük yön değişikliği evresi olan, burjuva tabakalarının, ilk önceleri kralların ve -kısmen- soyluların miras bırakılabilir bir mülkiyet gibi üzerinde tasarrufta bulunmuş olduğu, Yakınçağ'ın tamamen ermiş ilk tekel merkezleri üzerindeki tasarrufu için çekişmesinde, bu yeterince belirgin görülür. Günümüzün yükseliş dalgaları pek çok nedenden ötürü daha karmaşıktır. Artık sırf daha eski olan vergi ve fiziksel şiddet tekel merkezleri için çekişmenin değil, sırf henüz oluşum halindeki daha yeni tekel merkezleri olan ekonomik tekeller için çekişmenin yeterli olmayıp aynı anda her ikisi üzerindeki tasarruf imkânı için çekişmenin gerekli hale gelmesi bile başlı başına buna nedendir. Ama burada iş başında olan eklemelenme zorlamaları, bu durumda da hayli basittir: Fırsatların belirli aileler içerisinde miras bırakılabilir şekildeki her tekelleşmesi, söz konusu topluluk içerisinde özgül gerilim ve orantısızlıklara yol açar. Bu türden gerilimler, farklılaşma az olduğu zaman bile ve özellikle de üst tabaka savaşçılardan oluşuyorsa, kesin bir şekilde hükme bağlanmadıkları zaman elbette tüm topluluklarda, ilişkiler dokusunda ve böylelikle kurum-

29 Bkz. yukarıda, s.155 vd.

larda sıklıkla değişimlere meyleder. Çok zengin işlev bölümlü topluluklar ise bu tür gerilimlerin beraberinde getirdiği böylesi orantısızlıklara ve işleyiş bozukluklarına olağanüstü fazla hassastır, onlardan bütün olarak, daha az farklılaşmış durumdaki topluluklara kıyasla çok fazla etkilenirler ve çok daha sürekli huzursuzluklar yaşarlar. Ve bu türden yüksek oranda işlev bölümlü topluluklarda da zaman zaman bu tür gerilimlerin hükme bağlanabileceği ve sona erdirilebileceği yalnızca bir değil iki ya da üç yol bulunabilirse de, kendi kendilerinin aşılmasına doğru etki ettikleri yön, kaçınılmaz şekilde onları ortaya çıkan neden tarafından, oluşum süreçleri bakımından önceden verilidir: Tekel fırsatlarının az sayıdaki birkaç kişinin çıkarına kullanımından kaynaklanan gerilimler, orantısızlıklar ve işlev bozuklukları, bu tasarruf tarzı aşılmadıkça sona eremez ve çözüm bulamazlar. Ama elbette bu durumda da, bu aşılmanın ve bunun için gerekli çekişmelerin ne kadar zaman gerektireceği belli değildir ve tayin edilemez.

Ve buna tekabül eden bir şey de günümüzde insanların davranışında, ruhsal işlevlerinin bütün yapılanışında gerçekleşir. Bu çalışma boyunca, ruhsal işlevlerin yapılanışının, davranış idaresinin o sıradaki standart kalıplanışının, toplumsal işlevlerin yapılanışıyla, insanlar arası ilişkilerin değişimiyle bağlantılı olduğu ve nasıl bir bağlantı içinde olduğu yakından gösterilmeye çalışıldı. Bu bağlamları kendi zamanımızda daha yakından takip etmek, henüz önümüzde bulunan bir görevdir. En genel özellikleri çabucak söyleyebiliriz. Kurumların yavaş veya çabuk değişmesine, insanlar arası ilişkilerin [de] değişimi yönünde, bugünlerde böylesine hissedilir şekilde etki eden eklemelenme zorlamaları, aynı ölçüde hissedilir bir şekilde, insanların kalıplanışında ve ruhsal yapılanışında buna uygun değişimlere doğru etki ediyor. Bu açıdan da bizim yaşadıklarımız hakkında daha berrak bir tablo elde etmemiz, bunları belirli bir yöndeki bir dalga olarak, üzerinde yükseldikleri geçmiş hareketlerle birlikte görmemize bağlıdır. Başka yükseliş dalgalarının doğum sancılarında da, üst tabakaların daha önceki hâkim davranış standardı sonuçta az ya da çok gevşetil-

mişti. Yeni bir standardın pekişmesinin öncesinde bir sarsıntı dönemi yer almıştı. Davranış tarzları yalnızca yukarıdan aşağıya değil, sosyal ağırlıkların dağılımına göre, aşağıdan yukarıya doğru da aktarılmıştı. Böylece burjuvazinin yükseliş hareketlerinde de saraylı-aristokratik davranış kodu bağlayıcı gücünden epey şey kaybetti. Münasebet ve toplu beraberlik biçimleri gevşedi ve kısmen kabalaştı. Orta zümre muhitlerinde belirli davranış alanlarına yüklenmiş olan daha katı tabular, her şeyden önce de para ve cinsellikle ilgili davranışlar, pek çok kademeler halinde daha geniş çevrelerde kendini kabul ettirdi. Ta ki nihayet, bu gerilim dengesinin kaybolmasıyla birlikte, gevşeme ve sıkılaştırmanın gelgitleri içerisinde ve bu çekişmenin şu ya da özel biçimlenişinin tarihine göre, her iki tabakanın davranış şemalarına ait öğeler yeni baştan daha bütünlüklü bir davranış kodu halinde kaynaşana kadar.

Orta yerinde yaşadığımız yükseliş dalgaları, bu eski hareketleri devam ettirdikleri ve onların üzerinde yükseldikleri ne kadar kesin olursa olsun, tüm öncekilerden yapıları itibariyle farklıdır. Ama oradaki ile yapısal bakımdan benzer fenomenlere, içinde yaşadığımız bu zamanda da rastlarız. Burada da alışlagelmiş davranış şemalarının belirli bir gevşeyişine, aşağıdan belirli davranış tarzlarının yükselişine, farklı tabakaların davranış tarzlarının birbirine daha fazla nüfuz etmesine rastlarız; çeşitli davranış alanlarında daha sıkı düzenlemeler, başkalarında ise belirli bir kabalaşma görülür.

Bunun gibi dönemler, geçiş dönemleri, düşünmek için özel bir fırsat sunar: Eski standartlar kısmen kuşkulu hale gelmiştir, daha sağlam yenileri henüz mevcut değildir. İnsanlar, davranışlarının idaresinde kararsızlaşır. Toplumsal durumun kendisi, “davranışı” akut bir sorun haline getirir. Bu tür evrelerde -ve belki de yalnız bu tür evrelerde- insanın bakışı, daha önceki nesillere davranışlarında gayet tabii görünen pek çok şeye açık hale gelir. Oğullar, babalarının düşünmeyi bırakmış olduğu pek çok noktada düşünmeye devam etmeye başlar; babalarının soru sormak için bir neden göremedikleri yerlerde nedenleri sormaya başlarlar: Niçin “insanın” burada böyle, orada

şöyle davranması gerekiyor? Neden filanca şey serbest, falanca şey yasak? Filanca adap ve falanca ahlak kuralının anlamı nedir? Uzun zaman boyunca nesilden nesile aktarılan usuller sorun haline gelir. Dahası aynı zamanda, artan hareket imkânları sayesinde, farklı kalıplarılarıdaki insanlarla daha sık karşılaşılması sayesinde, kendilerine daha mesafeli bakmaya başlarlar: Neden Almanya'daki davranış şeması İngiltere'dekinden farklı, neden İngiltere'de Amerika'dakinden farklı, neden bütün bu ülkelerde davranışın kalıpları Şarktakinden ya da daha ilkel topluluklardakinden farklı?

Yukarıdaki incelemelerde, bu soruların bazı yönlerinin çözümüne yaklaşmaya çalışıldı. Aslında bu incelemeler yalnızca, "ortada olan" sorunları ele alıyor. Tek bir kişinin bilgisi izin verdiği ölçüde bu soruları açıklamaya ve tartışmaların çapraz ateşi arasında, çok sayıdaki insanın işbirliği ile, daha ileriye uzanan bir yolu açmaya çalışıyorlar. Toplumumuzun, küçük yaştan itibaren şekillendirilen tekil kişiye bir tür ikinci tabiat gibi aşılana ve öncelikle gittikçe daha sıkı örgütlenen kudretli bir toplumsal denetim yoluyla onun içinde uyanık tutulan davranış şemaları, görüldü ki, genel insanlık amaçlarından ve tarihi olmayan amaçlardan hareketle değil, tarihsel olarak oluşmuş bir şey olarak, Batılı tarihin genel bağlamından hareketle, bu tarihin akışı içerisinde oluşan özgül ilişki biçimlerinden ve yeniden biçimlendirdikleri ve geliştirdikleri eklemlenme zorlamalarından hareketle anlaşılmalıdır. Bu şemalar, davranışımızın bütün idaresi gibi, genel olarak ruhsal işlevlerimizin yapıları gibi, çok katmanlıdır: Oluşumlarında ve yeniden üretimlerinde duygusal itkilerin payı, rasyonel itkilerin ve aynı zamanda güdü ve Ben -işlevlerinin payından daha az değildir. Uzun zamandır, toplumumuzdaki birey davranışının tabi olduğu düzenlemeyi asıl olarak rasyonel, yalnızca mantıklı akıl yürütmelere dayalı bir şey olarak açıklamak âdet olmuştur. Burada buna farklı bakıldı:

Görüldü ki,³⁰ rasyonelleşmenin kendisi ve onunla birlikte de

30 Bkz. yukarıda, s.380 vd., özellikle de s.155 vd.

toplumsal tabuların daha rasyonel biçimlendirilişi ve gerekçelendirilişi, *bütün* ruhsal meseleleri kapsayan dönüşümün yalnızca bir yüzüdür, güdü idaresinin rolü Ben'in ve üst-benin idaresinden daha az değildir. Gösterildi ki, psikolojik kendini idarenin motorunu, belirli bir yöndeki eklemlenme zorlamaları, ilişki biçimlerinin ve bütün toplumsal dokunun yeniden düzenlenişleri oluşturmaktadır. Bu rasyonelleşme mesela, işlev zincirlerinin muazzam bir farklılaşmasıyla ve fiziksel şiddetin organizasyonunda buna uygun bir değişimle el ele ilerler. Ön koşulu, yaşam standardında bir yükselme ve güvenliğin artması, fiziksel alt edilme ya da yok edilme [tehdit] karşısında daha fazla koruma ve böylelikle, şiddet tekelleri daha az istikrarlı ve işlev bölümü daha az olan toplumlarda tekil insanın varoluşuna çok daha güçlü ve daha sık nüfuz eden o düzenlenilemez korkuların patlak vermesine karşı daha fazla korumadır. Halihazırda bu tür daha istikrarlı şiddet tekellerinin varlığına ve şiddet kullanımının buna uygun olarak daha fazla öngörülebilirliğine öylesine alışmış ki, bunun davranışımızın ve ruhumuzun yapılanışı için taşıdığı önemin artık pek farkına bile varmayız. Kendi içimizde ve çevremizde korkunun gerilimi değişecek olsa, hayatımızda rol oynayan korkular birden hayli artsa ya da hayli azalsa ya da pek çok daha basit toplumda olduğu gibi ikisi birden bir fazlalaşıp, bir azalsa, bizim "akılcılığımız" adını verdiğimiz şeyin, davranışın bu görece uzak görülü, güdü denetimli ve farklılaşmış idaresinin, ne kadar çabuk erozyona uğrayacağını ya da çökeceğinin bilincinde bile değiliz.

Ancak bu bağlamlara kadar ilerlediğimiz zaman, davranışlar meselesine ve davranışın o sıradaki geçerli toplumsal buyruk ve yasaklarla düzenleniş sorununa erişme imkânını kazanırız. Korku gerilimi gibi tüm haz ekonomisi, her insan topluluğunda, topluluğun tabakalarının ve tarihsel evrelerinin her birinde farklıdır. Bir toplumun üyelerine koyduğu ve aştığı davranış düzenlemesinin kavranışı için rasyonel hedefleri, buyruk ve yasaklar için gösterilen gerekçeleri bilmek yetmez, düşünüşümüzde, bu toplumun üyelerini ve özellikle de bizzat yasakların bekçilerini davranışın bu düzenlenişine sevk eden kor-

kuların temeline kadar geri gitmek zorundayız. Bu yüzden davranışın bir uygarlaşma anlamındaki değişimlerini de ancak, korkuların yapılarındaki ve eklemlenisindeki hangi değişimle bağlantılı olduklarının farkına varmakla daha iyi kavrayabiliriz. Bu değişimin yönü yukarıda kabaca çizildi:³¹ Bir insanın başka bir insan karşısında kapıldığı dolaysız korkular bir dereceye kadar azalır; dolaylı ya da içselleştirilmiş korkular onlara oranla artar; ve her ikisi de daha istikrarlı hale gelir; korku ve panik dalgaları artık .o denli sık olarak, hızla yükselip sonra aynı hızla yeniden düşmezler, önceki evrelere kıyasla küçük bazı oynamalarla birlikte genellikle ortalama bir seviyede seyrederek. Bu söz konusu olduğunda, aynı zamanda davranış -pek çok dalga ve karşı dalga içerisinde- “daha uygar” bir nitelik kazanır. Her yerde olduğu gibi burada da, korkuların yapıları, insanların toplumsal eklemlenmelerine dayalı olarak birbirlerine uyguladıkları zorlamaların ruhsal karşılığından başka bir şey değildir. Korkular, toplumun yapısının bireysel ruhsal işlevlere aktarıldığı bağlantı yollarından -en önemlilerinden- birini oluşturur. Davranışın uygarlaşmacı değişiminin olduğu gibi korkuların da motorunu, tekil insana etki eden toplumsal zorlamalardaki çok belirli bir değişim, bütün ilişkiler dokusunun ve onun içerisinde de özellikle şiddetin örgütlenmesinin, özgül bir yeniden yapıları oluşturur.

Birbirlerine karşı davranışlarını düzenleyen buyruk ve yasaklar ve bunlara uygun olarak da onları hareket ettiren korkular insanlara sıklıkla sanki insanın dışındaki bir şeymiş gibi görünmüştür ve görünmektedir. Akışı içerisinde yasakların ve korkuların olduğu ve yeniden biçimlendiği tarihsel bağlamların derinlerine indikçe, kendimizi kavramamız açısından olduğu gibi davranışımız için de hiç önemsiz olmayan bir bilgi, düşünen kişiye kendini dayatır; *insanları hareket ettiren korkuların ne denli insan tarafından yaratılmış oldukları kendini daha açıkça gösterir*. Elbette haz duyma imkânı olduğu gibi korku duyma imkânı da, insan doğasının değişmez bir donanımıdır. Ama

31 Bkz. yukarıda, s.330 vd., s.359 ve 417 vd.

tekil insanın içinde için için yanan ya da alevlenen korkuların şiddeti, türü ve yapısı, hiçbir zaman tek başına insan doğasına bağlı değildir, en azından daha farklılaşmış toplumlarda öyle değildir, ayrıca yalnızca, ortasında yaşadığı doğaya da bağlı değildir; bunlar nihayetinde daima başka insanlarla ilişkilerinin tarihi ve güncel yapılanışı tarafından, insanın toplumunun yapısı tarafından belirlenir; ve onunla birlikte değişirler.

Davranışların düzenlenmesinin ve toplumsal buyruk ve “tabu” tablolarının oluşturduğu tüm o sorunların vazgeçilmez anahtarlarından bir tanesi fiilen buradadır. Yeni yetişmekte olan insan, davranışlarının düzenlenişine hiçbir zaman, başka insanlar tarafından üretilen korkular olmaksızın ulaşmaz. Nasıl ki insanın insanlığı, yaşantısında yeterince sevinç ve haz olmadıkça tam anlamıyla olgunlaşmazsa, insanlar tarafından üretilen bu tür korkuların manivelası olmaksızın da, genç insan -hayvanından, insan adını hak eden bir yetişkin canlı oluşmaz. Yaşı daha büyük insanların küçük çocukta bilinçli ya da bilinçsiz olarak yarattığı korkular onun içine siner ve artık kısmen az ya da çok kendi kendine yeniden üretilirler. İster doğrudan bedensel şiddet yoluyla, ister reddetmeyle, gıda ve hazzın kısıtlanmasıyla yaratılsınlar, çocuğun yoğrulabilir ruhu korkularla öyle işlenir ki, yetişme sürecinde giderek kendi başına o sıradaki standarda göre davranabilecek hale gelir. Ve nihayet, insan tarafından yaratılmış korkular yetişkini de hâlâ içten ve dıştan etkisi altında tutar. Utanç hisleri, savaş korkusu ve Tanrı korkusu, suçluluk duyguları, cezalandırılma ya da sosyal itibarını kaybetme korkusu, insanın kendi kendisinden duyduğu korku, kendi güdülerine yenik düşme korkusu, bütün bunlar insanın içinde doğrudan ya da dolaylı olarak başka insanlar tarafından yaratılırlar. Kuvvetleri, biçimleri ve tekil insanın ruhsal bütçesinde oynadıkları rol, içinde yer aldığı toplumun yapılanışına ve onun içindeki kaderine bağlıdır.

Hiçbir toplum, bireysel güdü ve yoğun duyguların kanallize edilmesi, bireysel davranışın çok belirli bir düzenlenişi olmaksızın varolamaz. Bu türden hiçbir düzenleme, insanlar birbirlerine zorlama uygulamaksızın mümkün değildir ve her zorla-

ma, zorlananın içinde şu ya dabu türden bir korkuya dönüşür. Bu konuda kendini kandırmaktan kaçınmak gerekiyor: İnsani korkuların insanlar tarafından sürekli üretilmesinin ve yeniden üretilmesinin kendisi, insanların herhangi bir biçimde birlikte yaşadıkları ve ister çalışma hayatında, ister toplu beraberlikte, ister aşk oyununda, birden fazla insanın istek ve eylemlerinin birbiriyle kesiştiği her yerde kaçınılmaz ve vazgeçilmezdir. Ama insanların davranışını *bugün* kalıplandıran buyruk ve korkuların zaten basit bir şekilde ve asıl olarak insanın ortak yaşantısının bu en temel zorunluluklarını “amaçladığına”, çok sayıdaki insanın isteklerinin düzgün dağılımlı dengelenişi ve toplumsal işbirliğinin işler halde tutulması için gerekli olan zorlamalarla ve korkularla sınırlı olduklarına inanmak ve kendini inandırmaya çalışmak doğru değildir. Davranış tablolarımız, birlikte yaşama biçimlerimiz gibi, toplumumuzun yapısı gibi, çelişkilerle ve orantısızlıklarla doludur. Günümüzde tekil insanın tâbi olduğu zorlamalar ve bunlara karşılık düşen korkular, nitelikleriyle, kuvvetleriyle ve yapılarıyla, yukarıda sözü edilen toplumsal binamızın özgül eklemlenme zorlamaları tarafından, onun düzey farklarıyla ve içinden geçen muazzam gerilimlerle epeyce belirlenir.

Hangi hareketlerin ve tehlikelerin içinde yaşadığımız biliniyor. Bunların yönünü belirleyen eklemlenme zorunluluklarından da yukarıda söz edildi. Bugün tekil insanın yaşantısına sürekli korkular sokan şey, sırf işbirliğinin zorlamasından çok daha fazla, bu türden zorlama, gerilim ve düğümlenmelerdir. Rekabet mekanizmasının zorlamasıyla birbirleriyle daha büyük egemenlik bölgelerinin hâkimiyeti için çekişen devletler arasındaki gerilimler, bireylerde kendilerini çok belirli tıkanmalarda ve kısıtlamalarda dışa vurur; tekil insanı daha fazla çalışma baskısına ve derinlemesine bir güvensizliğe sokarlar. Bütün bunlar, yani hayatın dolaysız tehdit altında oluşu kadar yoksunluklar, huzursuzluk ve iş yükü de korkular üretir. Ve çeşitli egemenlik birimleri arasındaki gerilimler için benzer bir durum söz konusudur. Bir yandan aynı tabakadan insanların düzenlenemez, tekelsiz rekabet mücadeleleri, öte yandan çe-

şitli tabaka ve gruplar arasındaki gerilimler, bunlar aynı şekilde tekil insanlarda sürekli bir huzursuzlukla, çok belirli yasak ya da kısıtlamalarla etkisini gösterirler; ve bunlar da özgül korkularını yaratır: alt tabakalarda hâkim olan, işten çıkarılma korkusu, daha güçlü olanların insafına terk edilmişliğin öngörülemezliği, açlık ve sefalet sınırına düşme korkusu, orta ve yüksek tabakaların hayatında çok büyük bir rol oynayan sosyal düşüş korkuları, malvarlığının ve bağımsızlığın azalması, yüksek prestijini ve yüksek konumunu kaybetme korkuları. Yukarıda görüldü ki,³² özellikle de bu türden korkular, ayırt

32 Bkz. yukarıda s.357 vd., s.369, s.375-377, s.408 vd, bununla ilgili karş. E.C. Parsons, *Fear and Conventionality*, a.y. s. XIII: "Âdetlere bağlılık, korku dolu bir ruh haline dayanır..." ve s.73: "Sofra adabı, öyle sanırım ki, en belirgin sınıf ayrımlarımızdan birisidir." Yine orada alıntılanan: W. James, *Principles of Psychology*, New York 1890, s.121: "Dolayısıyla alışkanlık, toplumun muazzam volan kayışı, onun en değerli muhafaza edici gücüdür. Bizi düzenin sınırları içerisinde tutan ve zenginliğin çocuklarını yoksulların haset dolu ayaklanmalarından kurtaran, yalnızca odur. En zorlu ve itici hayat yollarının, bu yollarda yürümek üzere eğitilmiş olanlar tarafından terk edilmesini yalnızca o önler."

Bu çalışmanın çözümüne katkıda bulunmaya çalıştığı daha genel soru da, Amerikan sosyal biliminde uzun zamandan beri sorulmaktadır. Örneğin, W. G. Sumner, *Folkways*, Boston 1907, s.418: "Bu yüzden etnografyacılar inceledikleri halklar için kınayıcı ya da aşağılayıcı sıfatlar kullandıklarında, bizim incelemek istediğimiz en önemli soruyu atlamış olurlar; yani, bakirlik standartları, kodları ve fikirleri, nezihlik, haysiyet, ar duygusu vs. nedir ve nereden gelir? Etnografik olgular bu sorunun cevabını içerir, ama ona ulaşabilmemiz, olguların boyanmamış anlatımına bağlıdır." Bunun sadece yabancı ve daha basit toplumların incelenmesi için değil, kendi toplumumuzu ve tarihini incelerken de geçerli olduğunu söylemeye gerek bile yok.

Bu çalışmanın üzerinde durduğu sorun yakın zamanda, sorunun çözümüne buradakinden farklı yollardan ulaşılmaya çalışılmakla birlikte, özellikle berrak bir şekilde Ch. H. Judd, *The Psychology of Social Institution*'da (New York 1926) ifadelendirilmiştir (s.276):

"Bu bölümde, uygar insanların bildiği türden kişisel duyguların, içerisinde duyguların yeni bir yön kazanmış olduğu bir evrimin ürünleri oldukları kanıtlanmaya çalışılacaktır... Bu uyarlanmanın araçları ve yolları, içlerinden bazılarını önceki bölümlerde tarif ettiğimiz kurumlardır. Oluşması sırasında her kurum, etkisi altına giren tüm bireylerde, bu kuruma uygun bir davranış tarzı ve duygusal tutum geliştirmiştir. Yeni davranış tarzı ve yeni duygusal tutum, kurumun kendisi yaratılmadan önce mükemmelleştirilemezdi. Bireylerin kurumsal şartlara uyum sağlama gayreti, isabetli bir şekilde, tamamiyle yeni bir grup zevk ve hoşnutsuzluklar şeklinde tanımlayabileceğimiz şeye yol açar."

Her iki ciltte de alıntılardaki tüm vurgulamalar yazara aittir.

edici, miras alınmış ya da miras bırakılabilir bir prestiji kaybetme korkusu, ta günümüze kadar, hâkim davranış kodlarının biçimlenişinde belirleyici pay sahibi oldu. Özellikle bu korkuların ayrıca yüksek ölçüde içselleştirilme eğiliminde olduğu da gösterildi; bu tür tabakaların tekil üyelerinde sefalet, açlık ya da dolaysız bedensel tehlike korkusundan çok daha fazla bunlar, yetiştirilme tarzına bağlı olarak, güçlü bir üst-benin baskısı altında başkaları tarafından uygulanan denetimden bağımsız olarak da onu otomatik olarak bağlı tutan içsel korkular halinde pekişir. Baba ile annenin, çocuklarının kendilerinin ya da hatta daha yüksek bir tabakanın davranış standartlarına ulaşp. ulaşmayacağı, ailenin prestijini sürdürüp sürdüremeyeceği, artırıp artıramayacağı, kendi tabakası içindeki eleme mücadelelerinde kendini kanıtlayıp kanıtlayamayacağı yolundaki sürekli kaygıları ve bu türden korkular burada çocuğu küçük yaştan itibaren kuşatır; hem de, yükselmeye istekli orta tabakalarda, üst tabakalarda olduğundan çok daha fazla. Bu türden korkuların, çocuğun küçüklüğünden itibaren tâbi olduğu düzenlenişte, ona konan yasaklardaki payı hiç de az değildir. Ana babada da belki yalnız kısmen bilinçli, hatta kısmen otomatik işleyen bu korkular sözlerle olduğu kadar jestlerle de çocuğa aktarılır. Yetismekte olan çocuğun davranışlarını ve algılayışını sürekli belirli sınırlar içerisinde tutan, mesela onu istese de istemese de belirli bir utanma ve mahcubiyet algılama standardına ya da özgül bir konuşma tarzına ve özgül adaba bağlayan o iç korkuların ateş çemberinin oluşmasına sürekli katkıda bulunurlar. Cinsel yaşama konan buyruklar ve onu böylesine yüksek ölçüde kuşatan otomatik korkular bile, kesinlikle yalnızca, birlikte yaşayan çok sayıdaki insanların isteklerinin düzenlenmesinin ve dengelenmesinin temel zorunluluklarından kaynaklanıyor değildir; bunların kaynağı yine epey önemli ölçüde, toplumsal birliğimizin üst ve özellikle orta tabakalarının içinde yaşadıkları yüksek gerilim baskısıdır; bunlar da ana baba ve eğiticilerin davranışlarıyla çocuğa daha küçüklüğünden itibaren etki eden, mülkiyet fırsatlarının ve yüksek prestijin kaybedilmesi, toplumsal alçalma, zorlu re-

kabet mücadelesi içindeki şansın azalması korkusuyla sıkı ilişki içerisinde. Ve kimi zaman ana babanın bu zorlamaları ve korkuları tam da önlemeyi amaçladığı şeye yol açsa da, yetişen çocuk bu türden körlemesine aşılanmış korku otomatizmleri yüzünden belki de bu rekabet mücadelelerini başarıyla yürütemez, yüksek sosyal prestiji sürdüremez hale getirilse de, sonuç ne olursa olsun, toplumsal gerilimler ana babanın jestleriyle, yasaklarıyla ve korkularıyla daima çocuğa yansıtılır. Tekel fırsatlarının ve sosyal prestijin miras bırakılabilir niteliği, ana babanın çocuk karşısındaki tutumunda dolaysızca ifade bulur; ve çocuk bunları henüz bilmeseyse bile, bu niteliğin ve prestijin içinde bulunduğu tehlikeleri, beşerî örgünün tüm gerilimlerini hissetmek zorunda kalır.

Dolaysızca ana babanın sosyal konumuna bağlı bu dışsal korkular ile yetişen kişinin iç korkuları, yani korku otomatizmleri arasındaki bu bağlantı elbette burada gösterilebileceğinden çok daha genel anlama sahip bir fenomendir. Ancak bugün mümkün olduğundan daha uzun nesil zincirleri boyunca gözlem yapılabildiği ve düşünülebildiği zaman, birbirini izleyen nesillerin kalıplanışındaki tarihsel değişimi olduğu gibi tekil kişinin ruhsal yapılanışını da, daha tam olarak kavramak mümkün olacaktır. Ama bu kadarıyla bile bir şey yeterince belirgin hale geliyor: İçinde yaşanan zamanın seviye farklılıklarının, baskı koşullarının ve gerilimlerinin tekil ruhun eklemlenişine ne kadar derinlemesine etki ettiği.

Bu tür gerilimlerin ortasında yaşayan, kendi suçları olmaksızın birbirlerine karşı borçtan borca sürüklenen insanlardan, birbirlerine -görünüşe bakılırsa insanların bugün sıklıkla inandığı gibi- “uygar” davranışın bir son ve zirve noktasını oluşturan bir tarzda davranmaları beklenemez. Davranışın pek çok yüzyıl boyunca giderek bizim standardımıza doğru değişmesine, eklemlenme zorlamalarından oluşan koca bir manivellalar sistemi yol açar. Aynı zorlamalar bugün yeterince hissedilir bir şekilde, davranışın bizim standardımızın ötesine geçen yeni değişimlerine doğru işliyor. Tıpkı toplumsal eklemlenme tarzımız gibi, davranışımızın tarzı, zorlamalarımızın, buyruk-

larımızın ve korkularımızın düzeyi de nihai bir nokta, hele bir zirve noktası olmaktan çok uzaktır.

Mesela sürekli savaş tehlikesini ele alalım. Savaşlar, bir kez daha başka bir şekilde söyleyelim, yalnızca barışın tersi değildir. Tarihin şimdiye kadarki akışı içinde görece küçük toplulukların savaşları, nedenleri yukarıda gösterilen bir kaçınılmazlıkla, daha büyük toplulukların pasifize olmasının kaçınılmaz basamakları ve araçları arasındadır. Elbette toplumsal yapının hassaslığı ve böylelikle de savaşçı boşalmaların tüm taraflar için beraberinde getirdiği risk ve sarsıntı, işlev bölümü olgunlaştıkça, rakiplerin karşılıklı bağımlılığı arttıkça, daha fazla büyür. Bu yüzden içinde yaşadığımız bu zamanda, devletler arası eleme mücadelelerini riski ve tehlikesi daha az başka şiddet araçlarıyla yürütme eğiliminin arttığı hissediliyor. Ama eskiden olduğu gibi içinde yaşadığımız günlerde de, eklemelenme zorlamalarının bu tür çatışmaları, dünyanın daha büyük bölümlerini kapsayan şiddet tekellerinin oluşmasını ve böylelikle, tüm dehşet ve çarpışmaların sonunda, bunların pasifize olmasını dayattığı yeterince belirgindir. Ve dediğimiz gibi, kıta çapındaki gerilimlerin arkasında ve kısmen de içlerine örülü halde, bir sonraki basamağın gerilimlerinin de şimdiden belirmeye başladığı görülüyor. Devlet ittifaklarının dünyayı saran bir gerilim sisteminin, çeşitli türlerdeki devletler üstü birimlerin, ilk ana çizgileri görülüyor; bunlar tüm dünya çapındaki eleme ve hâkimiyet mücadelelerinin ilk hareketleridir, dünya çapındaki bir şiddet tekelinin, dünyanın siyasi bir merkezi kurumunun oluşmasının ve böylelikle de tüm dünyanın pasifize olmasının ön koşuludur.

Ekonomik mücadelelerin durumu da farklı değil. Serbest ekonomik rekabet de yalnızca tekелci bir düzenin tersinden ibaret değildir. O da aynı şekilde, sürekli olarak kendi ötesine, o karşısına doğru yöneliyor. Bu açıdan bakıldığında da, içinde bulunduğumuz zaman içerisinde ne kadar çok sayıda yapısal bakımdan benzer kısmi çöküşler gerçekleşse de, mutlak bir son ve zirve noktası teşkil etmekten çok uzaktır. Bu bakımdan, hükme bağlanmamış gerilimlerle, süresi anlaşılamayan,

seyrinin ayrıntıları öngörülemeyen, tamamlanmamış eklem-
lenme süreçleriyle doludur ve bunların yalnızca yönü belirlen-
miştir: serbest rekabetin sınırlanması ya da kaldırılması veya
organize olmayan tekелci mülkiyetin, ki aynı şeyi ifade eder,
sona erdirilmesi eğilimi; bu fırsatlar üzerindeki tasarrufu bir
üst tabakanın miras bırakılabilir ve özel göreviyken giderek
toplumsal ve kamusal olarak denetlenebilir bir işlev haline ge-
tiren, insan ilişkilerindeki değişim. Ve burada da daha günü-
müzdekilerin örtüsü altında bir sonraki basamağın gerilimleri,
bir yanda tekел idaresinin yüksek ve orta düzey işlevleri, “bü-
rokrasi” ve öte yanda geri kalan toplum arasındaki gerilimler,
gelişlerini haber veriyor.

Ancak bu devletler arası ve devletler içi gerilimler hükme
bağlandıktan ve aşıldıktan sonra, uygarlaşmış *olduğumuzu*
haklı olarak söyleyebileceğiz. Kendini bireysel başarıyla değil
de mülkiyet ve prestij araçlarıyla aşağı gruplardan ayırt etme
gereği, ancak o zaman, tekел kişiye üst-ben halinde aşılınmış
olan davranış tablosundan, kişisel değil de kişiselliğinden ba-
ğımsız olarak miras alınmış bir üstünlüğün işareti olma işle-
vinden ve davranışını belirleyen zorlamalardan çıkarılabilir.
İnsan ile insan arasındaki ilişkilerin düzenlenişi ancak o za-
man, toplumsal işlevlerin yüksek farklılaşmasını, önkoşulu iş-
levlerin artan paylaşımı olan yüksek yaşam standardını, eme-
ğin yüksek semereliliğini sürdürmek için gerekli olan buyruk
ve yasaklarla sınırlanabilir; ancak o zaman kendi kendini zor-
lamalar, insanların mümkün olduğunca sorunsuz ve korkusuz
beraber yaşayabilmesi, çalışabilmesi ve haz alabilmesi için ge-
rekli olan kısıtlamalarla sınırlanabilir. Ancak insanlar arasın-
daki gerilimlerin, beşerî örgünün yapısındaki çelişkilerin
hafiflemesiyle, insanların içindeki gerilim ve çelişkiler de hafif-
leyebilir. Tekел insanın ruhunda, o kadar sıkça “mutluluk” ve
“özgürlük” gibi büyük sözlerle yücelttiğimiz o optimum den-
geyi bulması ancak o zaman istisna değil de kural haline gele-
bilir: *bir yanda toplumsal görevleri ve sosyal varoluşunun tüm
gerekleri ile öte yanda kişisel eğilim ve ihtiyaçları arasında daha
kalıcı bir denge ya da hatta ahenk.* Ancak insanlar arası ilişkile-

rin yapılanışı, her tekil insanın varoluşunun temelini oluşturan insanlar arası işbirliği, ortak görevlerin çok halkalı zincirinde el ele çalışan herkes için en azından bu dengeyi bulmanın mümkün olabileceği özellikte olduğu zaman, ancak o zaman, insanlar daha haklı olarak uygarlaşmış *olduklarını* söyleyebilecekler. O zamana kadar en iyi ihtimalle uygarlaşma sürecindedirler. O zamana kadar kendileri hakkında her defasında şöyle demek zorundalar: “Uygarlık tamamlanmış değil. Henüz oluşma yolunda.”

- Abbé Gedoy, Nicolas: "De l'urbanité romaine", *Œuvres Diverses* içinde, Paris: de Bure 1745, s. 171-227.
- "A Booke of Precedence", Frederick J. Furnivall (der.): *Queene Elizabethes Achademy. A Booke of Precedence, etc. with Essays on Italian and German Books of Courtesy* içinde, Londra: K. Paul, Trench, Trübner 1869, s. 13-28 (Early English Text Society, Extra Series, Nr. 32).
- Albèri, Eugenio: *Reilazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato*, raclcote, annotate, ed edite da Eugenio Albèri, Bd. I, Floransa: Tipografia All'Insegna di Clío 1839.
- Albèri, Eugenio: *Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo decimosesto*, raccolte ed illustrate da Eugenio Albèri, Cilt. IV, Floransa: Societa editrice Fiorantina 1860.
- Allen, Percy Stafford: *The Age of Erasmus. Lectures Delivered in the Universities of Oxford and London*, Oxford: The Clarendon Press 1914.
- Andresen, Ludwig/Stephan, Walter: *Beiträge zur Geschichte der Gottorffer Hof- und Staatsverwaltung v. 1544-1659*, Cilt I, Kiel: Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte 1928 (Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, derleyen: Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, Cilt XIV).
- anonim: *La civilité françoise pour l'instruction de la jeunesse, enseignant leur devoir, tant à l'égard de Dieu, du prochain, que d'eux-mêmes, et pour se bien conduire dans toutes sortes de compagnies*, Liège: J. F. Bassompierre 1714.
- anonim: *La civilité honnête pour les enfants, qui commence par la manière d'apprendre à bien lire, prononcer et écrire, revue et corrigé*, Caen o. D. (British Museum'a göre yaklaşık 1780).
- anonim: "De generibus ebriosorum et ebrietate vitanda" (Rede gehalten in Erfurt), in: Freidrich Zarncke (der.): *Die deutschcen Universitäten im Mittelalter. Beiträge zur Geschichte und Charakteristik derselben*, erster Beitrag, Leipzig: I. D. Weigel 1857, s. 116-154.
- anonim: *The Habits of Good Society. A Handbook of Etiquette for Ladies and Gentlemen. With Thoughts, Hints, and Anecdotes Concerning Social Observances; Nice Points of Taste and Good Manners; and the Art of Making One's-Self Agreeable*, Londra: J. Hoëg and Sons 1859.
- anonim: *The Habits of Good Society. A Handbook of Etiquette for Ladies and Gentlemen. With Thoughts, Hints, and Anecdotes Concerning Social Observances; Nice Points of Taste and Good Manners; and the Art of Making One's-Self Agreeable*, değiştirilmemiş ikinci baskı, Londra: J. Hogg and Sons 1890.

- Aquin, Thomas von: *De regimine Judaeorum*, Bd. XIX, Roma Nüşası [Aquin, Thomas von: *De regimine principum ad regem Cypri, et: De regimine Judaeorum ad ducissam Brabantiae*, in: *Politica Opuscula Duo*, Joseph Mathis'in edisyonu, Taurino (Italya): PH. Marietti 1820].
- Aronson, Alexander: *Lessing et les classiques français. Contribution à l'étude des rapports littéraires entre la France et l'Allemagne au 18e siècle*, Montpellier: Imprimerie de la Manufacture de la Charité (Pierre-Rouge) 1935.
- Ault, Warren O.: *Europe in the Middle Ages*, New York/Boston vd.: D. C. Heath 1932.
- "Autres Contenances de table", Frederick J. Furnivall (der.): *The Babees Book* içinde, Kısım II, Londra: N. Trübner 1868, s. 16-20 (Early English Text Society, Original Series, Nr. 32).
- Barrow, R. H.: *Slavery in the Roman Empire*, Londra: Methuen 1928 [New York: The Dial Press 1928].
- Barth, Johann Christian: *Die galante Ethica, in welcher gezeigt wird, wie sich ein junger Mensch bey der galanten Welt, sowohl durch manierliche Wercke, als comp-laisante Worte recommandiren soll. Allen Liebhabern der heutigen Politesse zu son-derbaren Nutzen und Vergnügen ans Licht gestellet*, vierte Auflage, Dresden/Leip-zig: G. Leschen 1731.
- Basin, Thomas: *Histoire des règnes de Charles VII et de Louis XI*, yayımlayan Quic-herat, Cilt I, Paris: JW. Renouard 1855.
- Bauer, Max: *Das Liebesleben in der deutschen Vergangenheit*, Berlin: P. Langensche-idt 1924 (Sammlung kulturgeschichtlicher Werke, yayımlayan Kurt Langensc-heidt).
- Bell, Daniel: *The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in The Fifties*, New York: Collier Books 1961.
- Berney, Arnold: *Friedrich der Große, Entwicklungsgeschichte eines Staatsmanens*, Tübingen: J. C. B. Mohr (P. Siebeck) 1934.
- Berthold v. Regensburg: *Deutsche Predigten*, yayımlayan Pfeiffer ve Strobl, Cilt I, Viyana: W. Braunmüller 1862.
- Bezold, Friedrich v.: "Ein Kölner Gedenkbuch des XVI. Jahrhunderts", a.y., Aus *Mittelalter und Renaissance. Kulturgeschichtliche Studie* içinde, Münih/Berlin: R. Oldenbourg 1918, s. 153-164.
- Bibliotheca Erasmiiana. Répertoire des œuvres d'Erasmus*, I. série, Gent: Université de Gand 1893.
- Bloch, Marc: *Rois et serfs. Un chapitre d'histoire capétinne*, Paris: E. Champion 1920.
- Bloch, Marc: *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, Oslo vd.: H. Asc-hehoug, W. Nygaard vd. 1931.
- Bloch, Marc: "Problèmes d'histoire des techniques", *Annales d'histoire économique et sociale* içinde, Cilt IV (Paris: A. Coulin 1932) Nr. 17, s. 482-486.
- Bogardus, Emory S. (der.): *Social Problems and Social Processes. Selected Papers from the Proceedings of the American Sociological Society 1932*, Chicago: Uni-versity of Chicago Press 1933.
- Bömer, Aloys: "Anstand und Etikette nach den Theorien der Humanisten", *Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur und für Pädagogik* içinde, Yıl 7, Cilt XIV (Leipzig: B. G. Teubner 1904), s. 223-242; 249-285; 330-355; 361-390.

- Bömer, Aloys: "Aus dem Kampfe gegen die Colloquia familiaria des Erasmus: die Dialoge des Iohannes Morisouts", *Archiv für Kultergeschichte* içinde, Cilt IX (Leipzig/Berlin: B. G. Teubner 1911), s. 1-72 [Tıpkıbasımı: Vaduz: Klaus Reprint Ltd. 1965].
- Boncivino da Riva: "De le zinquanta cortexie da tavola" (13. Jh.), Frederick J. Furnivall (der.): *Queene Elizabethes Achademy. A Booke of Precedence, etc. with Essays on Italian and German Books of Courtesy* içinde, Kısım II, Londra: K. Paul, Trench, Trübner 1869, s. 16-31 (Early English Text Society, Extra Series, Nr. 32).
- Bossert, Helmuth Th./Willy F. Storck (der.): *Das Mittelalterliche Hausbuch*, nach dem Originale im Besitze des Fürsten von Waldburg-Wolfegg-Waldsee im Auftrage des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft, Leipzig: E. A. Seemann 1912.
- Bouhorus, Dominique: *Remarques nouvelles sur la langue françoise*, Paris: S. Mabre-Cramoisy 1676.
- Brandes, Georg Morris Cohen: *Voltaire*, Almanca çevirisi, Cilt I, Berlin [Çevirenler E. Stein ve E. R. Eckert, Cilt VI, dördüncü baskı, Berlin: E. Reiss 1923].
- Brantôme, Pierre de Bourdeille, Seigneur de: *Grands Capitaines François, Œuvres complètes de Pierre de Bourdeille, Seigneur de Brantôme* içinde, publiées d'après les manuscrits avec variantes et fragments inédits pour la Société de l'Histoire de France par Ludovic Lalanne, Cilt IV, Paris: Mme V. J. Renouard 1868.
- Breysig, Kurt: *Entstehung des Christentums- Jugend der Germanen, Kulturgeschichte der Neuzeit. Vergleichende Entwicklungsgeschichte der führenden Völker Europas und ihres sozialen und geistigen Lebens* içinde, Cilt II: *Alterthum und Mittelalter als Vorstufen der Neuzeit. Zwei Jahrtausende europäischer Geschichte im Überblick. Ein universalgeschichtlicher Versuch*, 2. Yarı, Berlin: G. Bondi 1901.
- Brinkmann, Hennig: *Entstehungsgeschichte des Minnesangs*, Halle (Saale): M. Niemeyer 1926 (Buchreihe der Deutschen Vierteljahresschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte, Cilt VIII).
- Brunot, Ferdinand: *Le mouvement des idées et les vocabulaires techniques, Histoire de la langue française des origines à 1900* içinde, ouvrage couronné par l'Académie des Incriptions et Belles-Lettres, Premier Grand Prix Gobert (1912), Cilt VI: *Le XVIIIe siècle*, Kısım I, Paris: A. Colin 1930.
- Bunel, Guillaume: *Œuvre excellente et à chascun désirant soy de peste préserver*, yeni basımı: 1513 tarihli bir nüşhaya dayanarak Ch. J. Richelet, Paris: Techener 1836.
- Byles, Alfred Thomas: "Medieval Courtesy Books and the Prose Romances of Chivalry", Edgar Prestage (der.): *hialrly. A Series of Studies to Illustrate Its Historical Significance and Civilizing Influence* içinde, Bölüm VIII, Londra: K. Paulh, Trench, Trubner & Co./New York: A. A. Knopf 1928, s.183-206.
- Byrne, Eugene H. *Genoese Shipping in the Twelfth and Thirteenth Centiuries*, Cambridge (Mass.): The Mediaeval Academy of America 1930 [Tıpkıbasımı: New York 1970].
- Cabanès, Augustin S.: *Mœurs intimes du Passé*, 1. série, dördüncü baskı, Paris: A. Michel o. D. (British Library'nin kestirimine göre: 1910).
- Cabanès, Augustin S.: *Mœurs intimes du Passé*, 2. série: *La vie aux bains*, ikinci baskı, Paris: A. Michel o. D (British Library'nin kestirimine göre: 1910).
- Callières, François de: *Des mots à la mode et des nouvelles façons de parler, avec des observations sur diverses manières d'agir et de s'exprimer. Et un discours en vers*

- sur les mêmes matières, quatreième édition, augmentée de plusieurs mots nouveaux d'une lettre sur les mots à la mode, La Haye: A. Troyel 1693.
- Callières, François de: *Du bon et du mauvais usage, dans les manières de s'exprimer. Des facons de parler borgeoises. Et en quoy elles sont différentes de celles de la cour*, suivant la copie, à Paris: C. Barbin 1694.
- Callières, François de: *De la science du monde, et des connoissances utiles à la conduite de la vie*, Brüksel: J. Leonard 1717.
- Calmette, Joseph L.: *La société féodale*, üçüncü baskı, Paris: A. Colin 1932 (Collection Armand Colin Nr. 32, Section d'Histoire et Sciences économiques).
- Calmette, Joseph L.: *Le monde féodal*, Paris: Les Presses universitaires de France 1934.
- Calviac, C.: "Civilité. Extrait de la civilité d'Erasmus imitée en français par C. Calviac en 1560 (année 1530)", Alfred Franklin (der.): *La vie privée d'autrefois* içinde, Cilt VI, Paris: Plon 1889, s. 194-203.
- Cartellieri, Alexander: *Philipp II. August und der Zusammenbruch des angevinischen Reiches*, Leipzig: Dyksche Buchhhandlung 1913.
- Casa, Giovanni della: *Galateo of Manners and Behaviours*. A. Renaissance Courtesy-Book, I. E. Spingarn'ın bir Giriş'iyle, Londra: G. Richards 1914 (The Humanists Library, yayımlayan Lewis Einstein, Cilt VIII).
- Casa, Giovanni della: *La Galatée*, premièrement composé en Italien par I. de la Case, et depuis mis en François, Latin, Allemand, et Espagnol, beş dilden yapılan basım, Cenevre: J. de Tournes 1609.
- Casa, Giovanni della: *La Galathée, où la maniere et fasson comme le gentilhomme se doit gouverner en toute compagnie*, traduit d'Italien en François par lean Peyrat Sarladoys, Paris: I. Keruer 1562.
- Caxton, William: *Caxtoon's Book of Curteyse*, printed at Westminster about 1477-8 A. D., yayımlayan Frederick J. Furnivall, Londra: N. Trübner 1868 (Early English Text Society Extra Series, Nr. 3).
- Chambers, R. W. (der.): *A Fifteenth Century Courtesy-Book*, Londra: K. Paul, Trench, Trübner 1914 (Early English Text Society, Original Series, Nr. 148) [Tıpkıbasım: London v.d. 1962].
- Cohn, Egon: *Gesellschaftsideale und Gesellschaftsroman des 17. Jahrhunderts. Studien zur deutschen Bildungsgeschichte*, Dr. E. Ebering (der.): *Germanische Studien* içinde, H. 13, Berlin: E. Ebering 1921 [Tıpkıbasım: Nendeln (Lichtenstein): Kraus Reprint Ltd. 1967].
- Cohn, Willy: *Das Zeitalter der Normannen in Sizilien*, Dr. Sebastian Hausmann (der.): *Bücherei der Kultur und Geschichte* içinde, Cilt VI, Bonn/Leipzig: K. Schroeder 1920.
- "Contenance de table", Frederick J. Furnivall (der.): *The Babees Book* içinde, Kısım II, Londra: N. Trtbnar 1868, s. 6-8 (Early English Text Society, Original Series, Nr. 32).
- Cordier, Mathurin: *Colloquiorum scholasticorum. Libri Quatuor. Ad pueros in sermone Latino paulatim exercendos (Nuper recogniti, et multò quàm antea et politiores et ornatiores)*, Kitap II, Colloquium 54, Paris: Ex officina Gabrielis Buonij, in clauso Brunnello, sub signo D. Claudij 1568.
- Coulton, George G.: *Social Life in Britain. From the Conquest to the Reformation*, Cambridge: Cambridge University Press 1919.

- Courtin, Antoine de: *Nouveau traité de la civilité qui se pratique en France, parmi les honnestes gens*, seconde edition, corrigé et augmentée (sur la Copie imprimée à Paris), Amsterdam: J. le Jeune 1672.
- Denecke, Arthur: "Beiträge zur Entwicklungsgeschichte des gesellschaftlichen Anstandsgefühls", *Programm des Gymnasiums zum beiligen Kreuz* içinde, Kısım I, Dresden: Lehmann 1891.
- Denecke, Arthur: "Beiträge zur Entwicklungsgeschichte des gesellschaftlichen Anstandsgefühls", *Zeitschrift für Deutsche Kulturgeschichte* içinde, Dizi 3, Cilt II (Berlin: H. Lüstenöder 1892) H. 2, s. 145-205.
- Dixon, Campbell: "Children Bored by Sex Films. Strong Liking for Action Pictures", *The Daily Telegraph* 12. Februar 1937, s. 10.
- Dopsch, Alfons: *Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit, vornehmlich in Deutschland*, Weimar: H. Böhlau Nachfolger 1912.
- Dopsch, Alfons: *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung aus der Zeit von Cäsar bis auf Karl den Großen*, Kısım II, değiştirilmiş ve genişletilmiş ikinci basım, Viyana: L. W. Seidel 1924.
- Dryden, John: *Almanzor and Almahide, or the Conquest of Granada by the Spaniards*, *The Works of John Dryden* içinde, now first collected, illustrated with notes, historical, critical and explanatory, and a life of the author by Sir Walter Scott, Cilt IV, ikinci baskı, Edinburgh: A. Constable 1821.
- Dümmmler, Ernst: *Die letzten Karolinger: Konrad I, a.y.: Geschichte des ostfränkischen Reiches* içinde, Cilt III, Berlin: Duncker und Humblot 1865.
- Dupin, Henri: *La courtoisie au moyen âge, d'après les textes du XIIe et du XIIIe siècle*, Paris: A. Picard 1931 [Tıpkıbasımı: Cenevre: Slatkine 1973].
- Dupont-Ferrier, Gustave: "Les origines et le premier siècle de la chambre ou cour des aides de Paris", *Revue historique* içinde, Cilt CLII (1932a), s. 193-212 [Tıpkıbasımı: Nendeln (Liechtenstein): Kraus Reprint Ltd. 1967].
- Dupont-Ferrier, Gustave: *Études sur les institutions financières de la France à la fin du moyen âge*, Paris: Firmin-Didot 1932b.
- Dupont-Ferrier, Gustave: *La formation de l'état français et l'unité française. Des origines au milieu du XVIe siècle*, Paris: A. Colin 1934.
- Durrieu, Paul: *Les très belles heures de Notre-Dame du Duc Jean de Berry*, Paris: Société Française de Reproductions de Manuscrits à Peintures 1922.
- Ehrismann, Gustav: *Geshchichte der deutschen Literatur bis zum Ausgang des Mittelalters*, Kısım 2: *Die Mittelhochdeutsche Literatur*, Münih: C. H. Beck 1935.
- Elias, Norbert: "Die Gesellschaft der Individuen" (1939) [*Die Gesellschaft der Individuen* içinde, yayımlayan Michael Schröter, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1987, s. 15-98].
- Erasmus, Desiderius von Rotterdam: "Adolescentis et scorti", a.y.: *Colloquia* içinde, cum notis, tertia parte auctoribus, et indice nov. accurante com. Schrevelio, Lugd. Batavorum: Apud Franciscum Hackium 1655, s. 228-232.
- Erasmus, Desiderius von Rotterdam: *Colloquia*, cum notis, tertia parte auctoribus, et indice nov. accurante com. Schrevelio, Lugd. Batavorum: Apud Franciscum Hackium 1655.
- Erasmus, Desiderius von Rotterdam: "De utilitate colloquiorum", a.y.: *Colloquia* içinde, cum notis, tertia parte auctoribus, et indice nov. accurante com. Schrevelio, Lugd. Batavorum: Apud Franciscum Hackium 1655, s. 662-677.

- Erasmus, Desiderius von Rotterdam: "Diversoria", a.y.: *Colloquia, cum notis, tertia parte auctoribus, et indice nov. accurate com.* Schrevelio, Lugd. Batavorum: Apud Franciscum Hackium 1655, s. 221-227.
- Erasmus, Desiderius von Rotterdam: "Proci et puellae", a.y.: *Colloquia içinde, cum notis, tertia parte auctoribus, et indice nov. accurate com.* Schrevelio, Lugd. Batavorum: Apud Franciscum Hackium 1655, s. 162-175.
- Erasmus, Desiderius von Rotterdam: *De civilitate morum puerilium*, per D. Erasmus Roterodamum Libellus, ab autore recognitus, et novis scholiis illustratus, per Gisbertum Longolium Ultraiectinum, Köln: J. Gymnicus 1530.
- Erasmus, Desiderius von Rotterdam: *La civilité puérile*, traduction nouvelle, texte latin en regard, précédé d'une notice sur les livres de civilité depuis le XVIe siècle par Alcide Bonneau, yayımlayan Alcide Bonneau, Paris: I. Liseux 1877.
- [Erasmus, Desiderius en Rotterdam: *Opera omnia, emendatiora et auctiora, ad optimas editiones, praecipue quae ipse Erasmus pestremo curavit, summa fide exacta, doctorumque virorum notis illustrata*, yayımlayan Jean Leclerc, Kısım I, Leiden: Vonder Aa 1703-1706, reprograf. Tıpkıbasımı: Londra: Gregg 1962].
- Fontane, Theodor: *Ein Sommer in London*, Dessau 1852 [*Gesammelte Werke içinde, ikinci dizi: Gedichte - Autobiographisches - Briefe - Kritiken - Nachlaß, Cilt IV: Aus England und Schottland*, 1854'te Dessau'da Katz Biraderler tarafından yayımlanan nüshanın yeni basımı, Berlin: T. Fontane & Co. 1900].
- Franklin, Alfred: *Les Soins de la toilette. Les Savoir-Vivre*, a.y.: *La vie privée d'autrefois. Arts et métiers, modes, mœurs, usages de Parisiens de XIIe au XVIIIe siècle d'après des documents originaux ou inédits içinde*, Cilt I, Paris: Plon 1887.
- Franklin, Alfred: *Les Repas*, a.y.: *La vie privée d'autrefois. Arts et métiers, modes, mœurs, usages de Parisiens de XIIe au XVIIIe siècle d'après des documents originaux ou inédits içinde*, Cilt VI, Paris: Plon 1889.
- Franklin, Alfred: *La civilité, l'étiquette, la mode. Le bon ton du XIIIe au XIXe siècle*, Cilt II, Appendix, ikinci baskı, Paris: E.-P. Frères 1908.
- Franklin, Alfred: *Paris et les Parisiens au seizième siècle. Paris physique - Paris social - Paris intime*, Paris: E.-P. Frères 1921.
- Freudenthal, Margarete (Gred) Sallis: *Gestaltwandel der städtischen, bürgerlichen und proletarischen Hauswirtschaft unter besonderer Berücksichtigung des Typenwandels von Frau und Familie, vornehmlich in Südwestdeutschland zwischen 1760 und 1933*, Doktora Tezi, Frankfurt am Main, Würzburg: Triltsch 1934.
- Friedrich der Große [Büyük Friedrich]: *De la littérature allemande; des défauts qu'on peut lui reprocher; Quelles en sont les causes; et par quels moyens on peut les corriger*, Heilbronn: Gebrüder Henninger 1883 (*Deutsche Litteraturdenkmale des 18. und 19. Jahrhunderts*, yayımlayan Bernhardt Seuffert, Bd. XVI).
- Furnivall, Frederick J. (der.): *The Babees Book*, Londra: N. Trübner 1868 (Early English Text Society, Original Series, Nr. 32).
- Furnivall, Frederick J. (der.): *Queene Elizabethes Achademy. A Booke of Precedence, etc. with Essays on Italian and German Books of Courtesy*, Londra: K. Paul, Trench, Trübner 1869 (Early English Text Society, Extra Series, Nr. 8).
- Furnivall, Frederick J. (der.): *Child-Marriages, Divorces, and Ratifications etc.*, Londra: K. Paul, Trenvh, Trübner 1897 (Early English Text Society, Original Series, Nr. 108).
- Garland, Johannes von: *Morale scolarium*, 1241 [*Morale Sclolarium of John of Gar-*

- land (Johannes de Garlandia), a Professor in the Universities of Paris and Toulouse in the Thirteenth Century, with an Introduction on the Life and Works of the Author, together with Facsimiles of Four Folios of the Bruges Manuscript by Louis John Paetow, Berkeley: University of California Press 1927 (Memoirs of the University of California, Cilt IV, Nr. 2/History Cilt I, Nr. 2)].
- Ginsberg, Morris: *Sociology*, Londra: T. Buterworth 1934 (Home University Library of Modern Knowledge).
- Gleichen-Rußwurm, Alexander von: *Die gothische Welt. Sitten und Gebräuche im späten Mittelalter*, Stuttgart: J. Hoffmann 1922.
- Glixelli, S.: "Les Contenances de Table", *Romania. Recueil trimestriel consacré à l'étude des langues et des littératures Romanes* içinde, Yıl 50., Cilt XLVII (Paris: E. Champion 1921) s. 1-40.
- Goethe, Johann Wolfgang von: *Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit* [Goethes Werke, Saksonya grandüşesi Sophie'nin emriyle yayımlanmış Weimarer basımı içinde, Cilt XXVIII, I. Kısım, Weimar: H. Böhlau 1890].
- Goethe, Johann Wolfgang von: *Die Leiden des jungen Werther* [in: *Goethes Werke*, Saksonya grandüşesi Sophie'nin emriyle yayımlanmış Weimarer basımı içinde, Cilt XIX, I. Kısım, Weimar: H. Böhlau Nachfolger 1899].
- Goethe, Johann Wolfgang von: *Goethes Gespräche* [Gesamtausgabe, yayımlayan Fedoard Frhr. v. Biedermann, Cilt III: *Vom letzten böhmischen Aufenthalt bis zum Tode Karl Augusts. 1823 September bis Juni 1828*; ve Cilt IV: *Vom Tode Karl Augusts bis zum Ende. 1828 Juni bis 22. März 1832*, gözden geçirilmiş ve önemli ölçüde genişletilmiş ikinci baskı, Leipzig: F. W. v. Biedermann 1910].
- Goldenweiser, Alexander: "Social Evolution", Edwin R. A. Seligman/Alvin Johnson (der.): *Encyclopedia of the Social Sciences* içinde, Cilt V, Londra: Macmillan (ABD'de basılmıştır) 1931.
- Gracian, Baltasar de: *L'homme de cour*, traduit de l'espagnol par le sieur Amelot de la Houssaie, avec des Notes, Paris: la Veuve - M. & J. Boudot 1684.
- Grimm, Jacob ve Wilhelm: *Deutsches Wörterbuch*, Cilt IV, Kısım II: "H-J", gözden geçiren Moriz Heyne, Leipzig: S. Hirzel 1877.
- Groethuysen, Bernhard: *Origines de l'esprit bourgeois en France*, Cilt I: *L'Eglise et la Bourgeoisie*, ikinci baskı, Paris: Gallimard 1927 (Bibliothèque des Idées).
- Großes vollständiges Universal-Lexikon aller Wissenschaften und Künste*, Leipzig/Halle: J. H. Zedler 1736 [Tıpkıbasımı: 1961].
- Hampe, Karl: "Abendländisches Hochmittelalter", Walter Goetz (der.): *Propyläen-Weltgeschichte. Der Werdegang der Menschheit in Gesellschaft und Staat, Wirtschaft und Geistesleben* içinde, Cilt III: *Das Mittelalter bis zum Ausgang der Staufer 400-1250*, Berlin: Propyläen 1932, s. 297-604.
- Hanotaux, Gabriel Albert Auguste: *Études historiques sur le XVIe et le XVIIe siècle en France*, Paris: Hachette et Cie 1886.
- Hartlieb, Jacob: "De fide meretricum", 1500 yılı civarında Heidelberg'de yapılmış konuşma, Friedrich Zarnkce: *Die deutschen Universitäten im Mittelalter. Beiträge zur Geschichte und Charakteristik derselbe* içinde, ilk kitap, Leipzig: I. D. Weigel 1857, s. 67-87.
- Haskins, Charles Homer: *The Renaissance of the Twelfth Century*, Cambridge: Harvard University Press 1927.

- Haskins, Charles Homer: *Studies in Mediaeval Culture*, Oxford: Clarendon Press 1929.
- Hauser, Henri: "Comptes rendus critiques. G. Dupont-Ferrier: *La formation de l'état française et l'unité française*", *Revue Historique* içinde, Yıl 54, Cilt CLXI (Paris: Felix Alcan 1929), s. 381-383 [Tıpkıbasımı: Vaduz: Kraus Reprint Ltd. 1965].
- Hawkins, Francis: *Youth's Behaviour, or Decency in Conversation amongst Men Composed in French by Grave Persons for the Use and Benefit of their Youth, now newly into English by Francis Hawkins, the fourth edition, with the addition of twenty-five new precepts (which are marked thus*)*, Londra: W. Wilson for W. Lee 1646.
- Herder, Johann Gottfried: *Herders Briefwechsel mit seiner Braut (April 1771 bis April 1773)*, *Herders Nachlaß: Ungedruckte Briefe von Herder und dessen Gattin, Goethe, Schiller u. a.*, içinde, yayımlayan Heinrich Düntzer ve Ferdinand Gottfried von Herder, Cilt III, Frankfurt am Main: Meidinger 1856-57 [Tıpkıbasımı: Hildesheim/New York: G. Olms 1976].
- Hermann, Conrad: *Philosophie der Geschichte*, Leipzig: F. Fleischer 1870.
- Héroard, Jean: *Journal de Jean Héroard sur l'enfance et la jeunesse de Louis XIII ((1601-1628), extrait des manuscrits originaux et publiée avec autorisation de S. Exc. M. le Ministre de l'Instruction publique par MM. Eud. Soulié et Ed. de Barthélemy*, Cilt I, Paris: Firmin Didot Frères, Fils et Cie 1868.
- Hettner, Hermann: *Geschichte der englischen Literatur im 18. Jahrhundert von der Wiederherstellung des Königthums bis in die zweite Hälfte des achtzehnten Jahrhunderts. 1660-1770, Literaturgeschichte des 18. Jahrhunderts* içinde, Kısım I, Braunschweig: Vieweg und Sohn [gözden geçirilmiş ikinci baskı, 1865].
- Hintze, Otto: *Wesen und Verbreitung des Feudalismus, Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse* içinde, Yıl XCIV (Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften in Kommission bei W. de Gruyter 1929/ Nr. 20.
- "Hofleute", Jacob ve Wilhelm Grimm: *Deutsches Wörterbuch* içinde, Cilt IV, Kısım II: "H-J", gözden geçiren Moriz Heyne, Leipzig: S. Hirzel 1877, Spalte 1688.
- Hoffmann, Albert von: *Politische Geschichte der Deutschen*, Cilt I, Stuttgart/Berlin: Deutsche Verlagsanstalt 1923.
- Hopton, Ralph/Balliol, Anne: *Bed Manners. How to Bring Sunshine into your Nights*, illustrated by Evelyn Cockayne, Londra: Duckworth 1936.
- Huizinga, Johan: *Herbst des Mittelalters. Studien über Lebens- und Geistesformen des 14. und 15. Jahrhunderts in Frankreich und in den Niederlanden*, Alıncası T. J. Mönckeberg, München: Drei Masken 1924b.
- Hyma, Albert: *The Youth of Erasmus*, Ann Arbor: University of Michigan Press 1930 (University of Michigan Publications: History and Political Science, Cilt X).
- Imbart de la Tour, Pierre: *Les origines de la réforme*, Cilt I: *La France moderne*. Paris: Hachette 1905.
- Jacqueton, Gilbert: *Documents relatifs à l'administration financière en France de Charles VII à François Ier (1443-1523)*, Paris: A. Picard 1891.
- James, William: *The Principles of Psychology*, Cilt I, New York: H. Holt and Company 1890.

- Jodl, Friedrich: *Die Culturgeschichtechreibung, ihre Entwicklung und ihr Problem*, Halle: C. E. M. Pfeffer 1878.
- Judd, Charles Hubbard: *The Psychology of Social Institutions*, New York: Macmillan 1926.
- Kern, Fritz: *Die Anfänge der französischen Ausdehnungspolitik bis zum Jahr 1308*, Tübingen: J. C. B. Mohr 1910.
- Kirn, Paul: "Das Abendland vom Ausgang der Antike bis zum Zerfall des karolingischen Reiches", Walter Goetz (der.): *Propyläen-Weltgeschichte. Der Werdegang der Menschheit in Gesellschaft und Staat, Wirtschaft und Geistesleben* içinde, Cilt III: *Das Mittelalter bis zum Ausgang der Staufer 400-1250*. Berlin: Propyläen 1932, s. 1-150.
- Kirn, Paul: *Politische Geschichte der deutschen Grenzen*, Leipzig: Bibliographisches Institut 1934.
- Knight, Melvin M./Harry Elmer Barnes/Felix Flügel: "To the End of the Middle Ages", *Economic History of Europe* içinde, Kısım I, Londra: G. Allen & Unwin Ltd. 1930, s. 3-256.
- Köbner, Richard: "Die Eheauffassung des ausgehenden deutschen Mittelalters", *Archiv für Kulturgeschichte* içinde, Cilt IX (Leipzig/Berlin 1911) Nr. 2, s. 136-198 [Tıpkıbasımı: 1965].
- Kolb, Georg Friedrich: *Geschichte der Menschheit und der Kultur*, Pforzheim: D. Finck 1843.
- Kolb, Georg Friedrich: *Culturgeschichte der Menschheit, mit besonderer Berücksichtigung von Regierungsform, Politik, Religion, Freiheits- und Wohlstandsentwicklung der Völker. Eine allgemeine Weltgeschichte nach den Bedürfnissen der Jetztzeit*, Leipzig: A. Felix [ikinci baskı, 1872].
- Kretschmayr, Heinrich: *Geschichte von Venedig*, Cilt III: *Der Niedergang*. Stuttgart: F. A. Perthes 1934 (Geschichte der europäischen Staaten, Bd. 35).
- Kulischer, Alexander und Eugen: *Kriegs- und Wanderzüge. Weltgeschichte als Völkerbewegung*, üç haritayla birlikte, Berlin/Leipzig: W. de Gruyter & Co. 1932.
- Laborde, Léon E. de: *Le palais mazarin et les grandes habitations de ville et de campagne au dix-septième siècle*, Paris: A. Franck 1846.
- La Bruyère, Jean de: *Les caractères, Œuvres de La Bruyère* içinde, yayımlayan G. Servois, Cilt II und Cilt III, Kısım I, Paris: Hachette 1922.
- La civilté française pour l'instruction de la jeunesse, enseignant leur devoir, tant à l'égard de Dieu, du prochain, que d'eux-mêmes, et pour se bien conduire dans toutes sortes de compagnies*, Liège: J. F. Bassompierre 1714.
- La civilté honnête pour les enfants, qui commence par la manière d'apprendre à bien lire, prononcer et écrire*, revue et corrigé, Caen o. D. (British Library'nin kestirimiyle au 1780).
- "La maniere de se contenir a Table", Frederick J. Furnivall (der.): *The Babees Book* içinde, Kısım II, Londra: N. Trübner 1868, s. 3-5 (Early English Text Society, Original Series, Nr. 32).
- La Mésangère, Pierre Antoine Lebourg de: *La voyageur à Paris. Tableau pittoresque et morale de cette capitale* (anon.), Cilt II, Paris: An Ve 1797.
- Lamprecht, Karl: *Neueste Zeit. Zeitalter des subjektiven Seelenlebens*, a.y.: *Deutsche Geschichte* içinde, Cilt VIII, 3. Kısım, Cilt I, I. Yarı, Freiburg im Breisgau: H. Heyfelder 1906.

- La Roche, Sophie de: *Geschichte des Fräulein von Sternheim* (1771), yayımlayan Kuno Ridderhoff, Berlin/Leipzig: B. Behr, F. Feddersen 1907.
- La Salle, Jean Baptiste de: *Les règles de la bienséance et de la civilité chrétienne*, divisées en deux parties, pour l'Instruction de la jeunesse, Rouen: F. Oursel 1729.
- La Salle, Jean Baptiste de: *Les règles de la bienséance et de la civileté chrétienne, de-versees en deux parties, à l'usage des écoles chrétiennes des garçons*, Rouen: L. Dumesnil 1774.
- Lavissee, Ernest: *Louis XIV. La Fronde. Le Roi. Colbert* (1643-1685), a.y. (der.): *Histoire de France depuis les origines jusqu'à la Révolution*, Cilt VII, Paris: Hachette 1906.
- Lavissee, Ernest: *Louis XVI* (1774-1789), a.y.(der.): *Histoire de France illustrée depuis les origines jusqu'à la Revolution*, Cilt IX, Kısım I, Paris: Hachette 1910.
- Lefebvre des Noettes, Richard-Joseph-Éduard-Charles: *L'Attelage. Le cheval de Selle à travers les âges. Contribution à l'histoire de l'esclavage*, Paris: A. Picard 1931.
- Lefebvre des Noettes, Richard-Joseph-Éduard-Charles: "La 'nuit' du moyen âge et son inventaire", *Mercure de France* (série moderne), içinde, Cilt CCXXXV (Paris: Mercure de France 1932) s. 572-599.
- Lefebvre des Noettes, Richard-Joseph-Éduard-Charles: *De la marine antique à la marine moderne. La révolution du gouvernail. Contribution à l'étude de l'esclavage*, Paris: Masson 1935.
- Lehrs, Max (der.): *Der Meister mit den Bandrollen. Ein Beitrag zur Geschichte des ältesten Kupferstiches in Deutschland*, Dresden: W. Hoffmann 1886.
- Lehuteur, Paul: *Philipp le Long, Roi de France* (1316-1322). *Le mécanisme du gouvernement*, Paris: R. Sirey (Société Anonyme) 1931.
- Lessing, Gotthold Ephraim: "Briefe aus dem zweiten Teil der Schriften" (1753) [Gotthold Ephraim Lessing's *Sämmtliche Schriften* içinde, yayımlayan Karl Lachmann, Cilt I, Franz Muncker tarafından gözden geçirilmiş ve genişletilmiş üçüncü baskı, Leipzig: Göschen 1890].
- Lessing, Gotthold Ephraim: "Briefe die neueste Literatur betreffend", Kısım I, 17. Mektup [Gotthold Ephraim Lessing's *Sämmtliche Schriften* içinde, yayımlayan Karl Lachmann, Bd. VIII, Franz Muncker tarafından gözden geçirilmiş ve genişletilmiş üçüncü baskı, Leipzig: Göschen 1892, s. 41-44].
- Levasseur, E.: *La population française. Histoire de la population avant 1789 et démographie de la France comparée à celle des autres nations au XIXe siècle*, Précédée d'une introduction sur la statistique, Cilt I, Paris: A. Rousseau 1889.
- Lewis, C. S.: *The Allegory of Love. A Study in Medieval Tradition*, Oxford: The Clarendon Press 1936.
- Lichtenberg, Georg Christoph H.: *Georg Christoph Lichtenbergs Aphorismen*, el-yazmalarına dayanarak yayımlayan Albert Leitzmann, H. 3: "1775-1779", Berlin: B. Behr 1906 (Deutsche Literaturdenkmale des 18. und 19. Jahrhunderts, Nr. 136).
- Lipset, Seymour Martin: *Political Man. The Social Bases of Politics*, New York: Doubleday 1960 [Londra vd.: Heinemann 1960].
- Longnon, Auguste: *Atlas historique de la France Depuis César jusqu'à nos jours*, planches et texte explicatif des planches, troisième livraison, Paris: Hachette 1889.

- Longnon, Auguste: *La Formation de l'unité française. Leçons professées au collège de France en 1889-1890*, yayınlayan H.-François Delaborde, avec préface par Camille Jullian, Paris: A. Picard 1922.
- Lot, Ferdinand: *Les derniers Carolingiens. Lothaire, Louis V, Charles de Lorraine. 954-991*, Paris: Emile Bouillon 1891 (Bibliothèque de l'école des hautes études, sciences philologiques et historiques, quatre-vingt-septième fascicule).
- Lot, Ferdinand: *La fin de monde antique et le début du moyen age*, avec quatre cartes et trois planches hors texte, Henri Berr (der.): *L'évolution de l'humanité* içinde, Cilt XXI, Paris: La Renaissance du Livre 1927.
- Löwe, Adolf: *The Price of Liberty. A German on Contemporary Britain*, Londra: yayınlayan L. ve V. Woolf at the Hogarth Press 1937.
- Löwenthal, Leo: "Zugtier und Sklaven", *Zeitschrift für Sozialforschung* içinde, Yıl II (Paris: F. Alcan 1933) H. 2, s. 198-212 [Tıpkıbasımı: Münih: dtv Taschenbuch 1980].
- Lowie, Robert Harry: *The Origin of the State*, New York: Harcourt, Brace and Co. 1927.
- Lowie, Robert Harry: *Are We Civilized? Human Culture in Perspective*, Londra: G. Routledge & Sons 1929.
- Luchaire, Achille: *Histoire des institutions monarchiques de la France sous les premiers Capétiens (987-1180)*, Cilt II: *Notes et appendices*, Paris: A. Picard 1883.
- Luchaire, Achille: *Louis VI le gros. Annales de sa vie et de son règne (1081-1137)*, avec une introduction historique, Paris 1890 [Tıpkıbasımı: Brüksel 1964].
- Luchaire, Achille: *Histoire des institutions monarchiques de la France sous les premiers Capétiens (987-1180)*, Cilt I ve II, 2. baskı, Paris: Alphonse Picard 1891.
- Luchaire, Achille: *Les Premiers Capétiens (987-1137)*, Erneste Lavis (der.): *Histoire de France depuis les origines jusqu'à la Révolution* içinde, Cilt II, Kısım II, Hachette 1901.
- Luchaire, Achille: *Louis VII., Philippe Auguste, Louis VIII (1137-1226)*, Erneste Lavis (der.): *Histoire de France depuis les origines jusqu'à la Révolution* içinde, Cilt III, Kısım I, Paris: Hachette 1901.
- Luchaire, Achille: *La société française au temps de Philippe Auguste*, Paris: Hachette 1909.
- Luchaire, Achille: *Les communes françaises à l'époque des Capétiens directs*, gözden geçirilmiş yeni baskısı ve Louis Halphen'in Giriş'iyle, Paris: Hachette 1911.
- Macleod, William Christie: *The Origin and History of Politics*, New York: J. Wiley & Sons/ Londra: Chapman & Hall 1931.
- Magendie, Maurice: *La politesse mondaine et les théories de l'honnêteté, en France, au XVIIe siècle, de 1600 à 1660*, iki cilt, Paris: Alcan/PUF 1925.
- Mangan, John Joseph: *Life, Character and Influence of Desiderius Erasmus of Rotterdam. Derived from a Study of his Works and Correspondence*, Cilt II, Londra: Burns, Oates & Washbourne 1927.
- Mann, Margaret: *Erasmus et les débuts de la réforme française 1517-1536*, Paris: Librairie Ancienne H. Champion 1934 (Bibliothèque Littéraire de la Renaissance; Nouv. Série, Cilt XXII).
- Mannheim, Karl: "Die Bedeutung der Konkurrenz im Gebiete des Geistigen", *Verhandlungen des Sechsten Deutschen Soziologentages vom 17. bis 19. September*

- 1928 in Zürich içinde, Tübingen: J. C. B. Mohr (P. Siebeck) 1929), s. 35-83
(Schriften der deutschen Gesellschaft für Soziologie, I. Dizi: Verhandlungen
der Deutschen Soziologentage, Cilt VI).
- Mannheim, Karl: *Ideologie und Utopie*, Bonn: F. Cohen 1929 (Schriften zur Philo-
sophie und Soziologie, yayımlayan Karl Mannheim, Cilt III).
- Mannheim, Karl: *Ideologie und Utopie*, Frankfurt am Main: Schulte-Bulmke 1931.
- Mannheim, Karl: *Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus*, Leiden: A. W.
Sijthoff 1935.
- Mannheim, Karl: *Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowled-
ge*, Londra: K. Paul, Trench, Trubner 1936 (International Library of Psycho-
logy, Philosophy and Scientific Method).
- Mariéjol, Jean H.: *Henri IV. et Louis XIII (1598-1643)*, Erneste Lavis (der.): *Histo-
ire de France depuis les origines jusqu'à la Révolutio* içinde, Cilt VI, Kısım II, Pa-
ris: Hachette 1905.
- Mauvillon, Eléazar de: *Lettres françoises et germaniques ou reflexions militaires, lit-
teraires, et critiques sur les François et les Allemands*, Londra: F. Allemand 1740.
- Ménage, Gilles: *Dictionnaire étymologique, ou origines de la langue françoise*, no-
uvelle édition, revue et augmentée par l'auteur, Paris: J. Anisson 1694.
- Merker, Paul: "Tischzuchten", a.y./Wolfgang Stämmeler (der.): *Reallexikon der de-
utschen Literaturgeschichte* içinde, Cilt III, Berlin: W. de Gruyter 1928/29, s.
370-373.
- Merker, Paul/Wolfgang Stämmeler (der.): *Reallexikon der deutschen Literaturgesch-
ichte*, Cilt III, Berlin: W. de Gruyter 1928/29.
- Merton, Robert K.: *Social Theory and Social Structure*, New York: The Free Press of
Glencoe/ London: Collier-Macmillan [1967].
- Meyer, Friedrich Johann Lorenz, Domherr: *Skizzen zu einem Gemälde von Ham-
burg, von dem Verfasser der Darstellungen aus Italien, mit Kupfern*, Cilt I, H. I
-3, Hamburg: F. H. Nestler 1801.
- Meyers Konversationslexikon. *Ein Nachschlagewerk des allgemeinen Wissens*, Cilt
XVII, tümüyle gözden geçirilmiş beşinci baskı, Leipzig/Viyana: Bibliographisc-
hes Institut 1897.
- Mignet, François Auguste Marie: "Essai sur la formation territoriale et politique
de la France depuis la fin du quinzième siècle jusqu'à la fin du seizième. Mé-
moire lu à l'Académie des Sciences Morales et Politiques, dans les séances des
21 et 28 Juillet et 4 Aout 1838", a.y.: *Notices et Mémoires historiques* içinde, Cilt
II (Paris: Paulin 1843), s. 153-239.
- Mirot, Léon: *Les insurrections urbaines au début du règne de Charles VI (1380-
1383). Leurs causes, leurs conséquences*, Paris: A. Fontemoing 1905 .
- Mirot, Léon: *Manuel de géographie historique de la France*, Paris: A. Picard 1929.
- Montaigne, Michel de: *Essais*, Kitap I, Bölüm 1-25 [texte établi et présenté par Je-
an Plattard, Paris: F. Roches 1931 (Les Textes Français, Collection des Univer-
sités de France, hg. von der Association Guillaume Budé)].
- Moras, Joachim: *Ursprung und Entwicklung des Begriffs Zivilisation in Frankreich
(1756-1830)*, Hamburg: Roman dilleri ve kültürü semineri, 1930 (Hamburger
Studien zu Volkstum und Kultur der Romanen, Cilt VI).
- Morisotus: *Johannis Morisoti colloquiorum libri quatuor. Ad constantinum filium. Ei-
usdem, libellus de Parechemate, contra Cicironis calumniatores, cui adjectus est eo-*

- rum, quae conscripsit, operum Catalogus, Basel: Joan, Orporinum (British Library'nin kestirimiyle: 1549).
- New vermehrtes Trincier-Büchlein: Wie man nach rechter Italienischer auch itziger Art und Manier allerhand Speisen zierlich zerschneiden/ und höflich fürlegen, soll, alles mit zugehörigen neuen Kupfferstücken gezieret, Rinteln: P. Lucius 1650.
- News Review, Nr. 35.
- Nietzsche, Friedrich: *Die fröhliche Wissenschaft* ('la gaya scienza') [Nietzsche's Werke içinde, I. Bölüm, Cilt V, Leipzig: C. G. Naumann 1900].
- Nietzsche, Friedrich: *Jenseits von Gut und Böse. Zur Genealogie der Moral* (1886-1887) [Nietzsche's Werke içinde, I. Bölüm, Cilt VII, Leipzig: C. G. Naumann 1900].
- "Obscurities of Ox-Roasting", *The Times*, 8. Mai 1937, s. 15.
- Ogburn, William Fielding: *Social Change with Respect to Culture and Original Nature*, Londra: G. Allen & Unwin Ltd. 1923.
- Olearius, Paul: "De fide concubinarum", 1500 dolaylarında Heidelberg'de yapılmış konuşma, Friedrich Zarncke (der.): *Die deutschen Universitäten im Mittelalter. Beiträge zur Geschichte und Charakteristik derselben* içinde, birinci kitap, Leipzig: I. D. Weigel 1857, s. 88-102.
- Orléans, Elisabeth Charlotte, Herzogin von: *Correspondence complète de Madame Duchesse d'Orléans née Princesse Palatine, mère du régent* [traduction entièrement nouvelle par M. G. Brunet, accompagnée d'une annotation historique, biographique et littéraire du traducteur, Bd. 1, Paris: Bibliothèque-Charpentier E. Fasquelle 1904].
- Parodi, D.: "L'honnête homme et l'idéal moral du XVIIe et du XVIIIe siècle", *Revue Pédagogique* içinde, Cilt LXXVIII (Paris: Delagrave 1921) H. 2, s. 79-99 (makalenin devamı: H. 3, s. 178-193 ve H. 4, s. 265-282).
- Parsons, Elsie Worthington Clews: *Fear and Conventionality*, New York/Londra: G. P. Putnam's Sons 1914.
- Parsons, Talcott: *Essays in Sociological Theory* (1949 ve 1954), gözden geçirilmiş baskı, New York: The Free Press of Glencoe/Londra: Collier-Macmillan 1964.
- Parsons, Talcott: *Social Structure and Personality*, New York: Free Press of Glencoe vd./Londra: Collier-Macmillan 1964.
- Parsons, Talcott: *Societies. Evolutionary and Comparative Perspectives*, Englewood Cliffs: Prentice Hall 1966.
- Parsons, Talcott/Neil Joseph Smelser: *Economy and Society. A Study in the Integration of Economic and Social Theory* (1957), dördüncü baskı, Londra: Routledge & K. Paul Ltd. 1966.
- Peters, Iva Lowther: "The Institutionalized Sex-Taboo", Melvin M. Knight/Iva Lowther Peters/Phyllis Blanchard (der.): *Taboo and Genetics. A Study of the Biological, Sociological and Psychological Foundation of the Family* içinde, Kısım II, Londra: K. Paul, Trench, Trubner & Co./New York: Moffat, Yard & Co. 1921, s.109-207.
- Petit-Dutaillis, Charles: *Études sur la vie et le règne de Louis VIII (1187-1226)*, Paris: E. Bouillon 1894 (Bibliothèque de l'Ecole des Hautes Etudes, Cilt C1).
- Petit-Dutaillis, Charles: *Charles VII, Louis XI et les premières années de Charles VIII*, Erneste Lavis (der.): *Histoire de France depuis les origines jusqu'à la Révolution* içinde, Cilt VI, Kısım II, Paris: Hachette 1902.

- Petit-Dutaillis, Charles: *Documents nouveaux sur les mœurs populaires et le droit de vengeance dans les Pays-Bas au XV. siècle. Lettres de rémission de Philippe le Bon*, Paris: H. Champion 1908 (Bibliothèque du XVe siècle; Nr. 9) [Tıpkıbasım: Cenevre 1975].
- Petit-Dutaillis, Charles: *La monarchie féodale en France et en Angleterre. xe-xiiiie Siècle*, avec deux cartes hors du texte, Henri Berr (der.): *L'Evolution de l'humanité* içinde, Cilt XLI, Paris: La Renaissance du Livre 1933.
- Petrusevski, D. M.: "Strittige Fragen der mittelalterlichen Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte", *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* içinde, Cilt LXXXV (Tübingen: Verl. der H. Lapp'shen Buchhandlung 1928) Nr. 3, s. 468-490.
- Pirenne, Henri: *Les villes du moyen âge. Essai d'histoire économique et sociale*, Brüksel: M. Lamertin 1927 [Türkçesi: *Ortaçağ Kentleri*, çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, 2. baskı].
- Pirenne, Henri: *Economic and Social History of Medieval Europe*, Londra: K. Paul, Trench, Trubner 1936.
- Prestage, Edgar: *Chivalry. A Series of Studies to Illustrate Its Historical Significance and Civilizing Influence*, Londra: K. Paul, Trench, Trubner & Co./New York: A. A. Knopf 1928.
- "Pyjamas or Shirts?", *The People* 26. Juli 1936, s. 9.
- Quennel, Marjorie ve C. H. B.: *A History of Everyday Things in England*, Cilt I: 1066-1499, Londra: B. T. Batsford 1931.
- Quesnay, François: *Tableau économique* [Berlin: Akademie Verlag 1965].
- Rabelais, François: *Gargantua. Pantagruel* [texte établi et présenté par Jean Plattard, Paris: F. Roches 1929].
- Ranke, Leopold von: *Französische Geschichte, vornehmlich im sechzehnten und siebzehnten Jahrhundert*, Cilt II, Stuttgart/Tübingen: J. G. Cotta'scher Verlag 1854.
- Ranke, Leopold von: *Zur venezianischen Geschichte*, Leopold von Ranke's sämtliche Werke içinde, Cilt LXLII, Leipzig: Duncker & Humblot 1878.
- Raumer, Karl von: *Die Erziehung der Mädchen*, genişletilmiş ikinci baskı, Stuttgart: S. G. Liesching 1857.
- Raumer, Karl von: *Geschichte der Pädagogik vom Wiederaufblühen klassischer Studien bis auf unsere Zeit*, Kısım I, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş üçüncü baskı, Stuttgart: S. G. Liesching 1857.
- Regnault, Henri: *La condition juridique du bâtard au moyen âge*, Pont Audemer 1922.
- Rhodes, Hugh: "The Booke of Nurture and Schoole of good Manners for Man and for Chylde", Frederick J. Furnivall (der.): *The Babees Book* içinde, Kısım I, Londra: N. Trübner 1868, s. 71-81 (Early English Text Society, Original Series, Nr. 32).
- Richelieu, Armand Jean du Plessis, Herzog von: *Mémoires authentiques du maréchal de Richelieu (1725-1757)* [publ. d'après le manuscrit original pour la Société de l'Histoire de France par A. de Boislisle, Cilt XCIV, Paris: Société de l'Histoire de France 1918].
- Richelieu, Armand Jean du Plessis, Herzog von: *Politisches Testament und kleinere Schriften* [Übersetzung von Frieda Schmidt, derleyen Wilhelm Mommsen'in

- sunuşuyla, Berlin: R. Hobbing 1926 (Klassiker der Ploitik, yayımlayan Friedrich Meineke ve Hermann Onden, Cilt XIV)].
- "Roasting an Ox", *The Times*, 14.05.1937, s. 13.
- Rostovtsev, Mikhail I. (Rostovtzeff, Michael): *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford: The Clarendon Press 1926.
- Rudeck, Wilhelm: *Geschichte der öffentlichen Sittlichkeit in Deutschland. Moralthistorische Studien*, Jena: H. Cstenoble 1897.
- Russel, John: "Boke of Nurture", Frederick J. Furnivall (der.): *The Babees Book* içinde, Kısım I, Londra: N. Trübner 1868, s. 115-199 (Early English Text Society, Original Series, Nr. 32).
- Ryle, Gilbert: *The Concept of Mind*, Londra: Hutchinson 1949.
- Sacchi de Platina, Battista: *Platynæ de honesta voluptate: et valitudine... libler primus* (-decimus), labore & diligentia laurentii presbyteri d Aquila, nec no Sibyllini Umbri: Venetiis, Kitap VI, Nr. 14, 1475.
- Sahler, Léon: *Montbéliard à table. Étude historique et économique. Tableaux de mœurs épulaires et bachiques de l'ancien Comté de Montbéliard*, Montbéliard: Société Anonyme d'imprimerie Montbéliardaise 1907 (Memoires de la Société d'Émulation de Montbéliard, Cilt XXXIV).
- Sand, George: *Mauprat* [nouvelle édition, Paris: M. L. Frères 1969].
- Schäfer, Karl: "Wie man früher heiratete", *Zeitschrift für deutsche Kulturgeschichte* içinde, Yeni Dizi (3), Cilt II (Berlin: H. Lüstenöder 1892) H. I, s. 32-41.
- Scheidt, Kaspar: *Friedrich Dedekinds Gröbianus* (Worms 1551), Halle (Saale): M. Niemeyer 1882 (Neudrucke deutscher Litteraturwerke des 16. u. 17. Jahrhunderts, Nr. 34 ve 35).
- Schramm, Johannes: "Monopolium der Schweinezungft", Erfurt'ta 1494'te yapılan konuşma, Friedrich Zarncke (der.): *Die deutschen Universitäten im Mittelalter Beiträge zur Geschichte und Charakteristik derselben* içinde, birinci kitap, Leipzig: I. D. Weigel 1857, s. 103-115.
- Schultz, Alwin: *Deutsches Leben im XIV. und XV. Jahrhundert*, ilk yarı cilt, Viyana/Prag: F. Tempsky/Leipzig: G. Freytag 1892.
- Seager, F.: "Schoole of Vertue", Friedrich J. Furnivall (der.): *The Babees Book* içinde, Kısım I, Londra: N. Trübner 1868, s. 333-335 (Early English Text Society, Original Series, Nr. 32).
- Sée, Henri: *Französische Wirtschaftsgeschichte*, Georg Brodnitz (der.): *Handbuch der Wirtschaftsgeschichte* içinde, Cilt I, Jena: G. Fischer 1930.
- "S'ensuivent les Contenances de la Table", Frederick J. Furnivall (der.): *The Babees Book* içinde, Kısım II, Londra: N. Trübner 1868, s. 8-14 (Early English Text Society, Original Series, Nr. 32).
- Sieber, L(udwig) (der.): "Inventarium über die Hinterlassenschaft des Erasmus vom 22.7.1536, nach L. Sieber mitgeteilt von J. Mähly", *Zeitschrift für Kulturgeschichte* içinde, Cilt IV (Weimar: E. Felber 1897), s. 434-441.
- Siebert, Johannes: *Der Untergang des Abendlandes. Umrisse einer Morphologie der Weltgeschichte*, Cilt I: *Gestalt und Wirklichkeit*, Münih: Beck 1920.
- "Stans puer ad mensam", Friedrich J. Furnivall (der.): *Queene Elizabethes Academy. A Booke of Prevedence, etc. with Essays on Italian and German Books of Courtesy* içinde, Londra: K. Paul, Trench, Trübner 1869, s. 56-64 (Early English Text Society, Extra Series, Nr. 8).

"Stans puer ad mensam", Frederick J. Furnivall (der.): *The Babees Book* içinde, Kısım II, Londra: N. Trübner 1868, s. 112 (Early English Text Society, Original Series, Nr. 32).

St. Victor, Hugo von: "De institutione novitiarum" [Fransızca çevirisinden parçalar için bkz.: Alfred Franklin (1889) s. 151-159. Veya: St. Victor, Hugo von: "De insitutione novitiarum", *In hoc libro contenta opera Hugonis de Sancto Victore, de institutione novitiorum* vd. içinde, yayımlayan J. Clichoteveus, Paris: H. Stephanus 1506].

St.-Simon, Louis de Rouvroy, Duc de: *Memoiren*, Ferdinand Lotheißen'in çevirisi., açıklayıcı notları ve Girişi'yle, Cilt I ve II, Berlin/Stuttgart: P. Spemann 1884 ve 1885.

St.-Simon, Louis de Rouvroy, Duc de: *Mémoires*, nouv. éd. par A. de Boislisle, Cilt XXII, Paris: Hachette 1910.

Stölzel, Adolf: *Die Entwicklung des gelehrten Richtertums in den deutschen Territorien. Eine rechtsgeschichtliche Untersuchung mit vorzugsweiser Berücksichtigung der Verhältnisse im Gebiet des ehemaligen Kurfürstentums Hessen*, Cilt I, Stuttgart: J. G. Cotta 1872 [Tıpkıbasım: Aalen: Scientia Verlag 1964].

Sumner, William Graham: *Folkways. A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores and Morals*, Boston: Ginn & Co. 1907.

Tannhäuser('a atfedilerek): "Die Hofzucht", Johannes Siebert: *Der Dichter Thannhauser* içinde, Halle (Saale): Niemeyer 1934, s. 194-203.

Teggart, Frederick John: *Theory of History*, New Haven/London/Humphrey/Milford: Yale University Press, Oxford University Press 1925.

Teske, Hans: *Thomasin v. Zerclaere. Der Mann und sein Werk*, Heidelberg: C. Winter 1933 (Germanische Bibliothek, Kısım 2, Cilt XXXIV).

"The Babees Book", Frederick J. Furnivall (der.): *The Babees Book* içinde, Kısım I, Londra: N. Trübner 1868, s.1-9 (Early English Text Society, Original Series, Nr. 32).

"The Boke of Curtasye", Frederick J. Furnivall (der.): *The Babees Book* içinde, Kısım I, Londra: N. Trübner 1868, s. 297-327 (Early English Text Society, Original Series, Nr. 32).

The Habits of Good Society. A Handbook of Etiquette for Ladies and Gentlemen. With Thoughts, Hints, and Anecdotes Concerning Social Observances; Nice Points of Taste and Good Manners; and the Art of Making One's-Self Agreeable, Londra: J. Hogg and Sons 1859.

The Habits of Good Society. A Handbook of Etiquette for Ladies and Gentlemen. With Thoughts, Hints, and Anecdotes Concerning Social Observances; Nice Points of Taste and Good Manners; and the Art of Making One's-Self Agreeable, değiştirilmiş ikinci baskı, Londra: J. Hogg and Sons 1890.

The Spectator, Cilt V (1807) Nr. 373.

Thompson, James Westfall: "German Feudalism", *American Historical Review* içinde, Cilt XXVIII (Londra: Macmillan and Co. 1923) s. 440-474.

Thompson, James Westfall: *An Economic and Social History of the Middle Ages (300-1530)*, New York/Londra: The Century Co. 1928.

Thompson, James Westfall: *Economic and Social History of Europe in the later Middle Ages (1300-1530)*, New York/Londra: The Century Co. 1931.

- Thompson, James Westfall: *The Dissolution of the Carolingian Fisc in the Ninth Century*, Berkeley: University of California Press 1935 (University of California Publications in History, Cilt XXIII).
- Treusch von Buttler, Kurt: "Das tägliche Leben an den deutschen Fürstenhöfen des 16. Jahrhunderts" *Zeitschrift für Kulturgeschichte* içinde, Cilt IV (Weimar: E. Felber 1897), s. 1-41.
- Turgot, Anne Robert Jacques: *Œuvres de Turgot*, nouvelle édition classée par ordre de matières avec les notes de Dupont de Nemours, augmentée de lettres inédites, des questions sur le commerce, et d'observations et de notes nouvelles par MM. Eugène Daire et Hippolyte Dussard, iki cilt, Paris: Guillaumin 1844 [British Library nüshası].
- Turgot, Anne Robert Jacques: *Œuvres de Turgot et documents le concernant*, avec biographie et notes par G. Shcelle, Cilt I, Paris: Alcan 1913.
- Vaissière, Pierre de: *Gentilshommes campagnards de l'ancienne France. Études sur la condition, l'état social et les mœurs de la noblesse de Province du XVIe au XVIIIe siècle*, Paris: Perrin et Cie 1903 [2 1925].
- Viолlet, Paul: *Histoire des institutions politiques et administratives de la France*, Paris: Ancienne Maison L. Larose et Forcel 1898 (Société du Recueil Général des Lois et des Arrêts et du Journal du Palais).
- Voltaire, François Marie Arouet de: "Discours sur la Tragédie" (1730), *Œuvres Complètes de Voltaire* içinde, Cilt II, Paris: Garnier Frères 1877, s. 301-389 [Tıpkıbasım: Nendeln (Liechtenstein): Kraus Reprint Ltd. 1967].
- Voltaire, François Marie Arouet de: "Zaire" (1732), *Œuvres Complètes de Voltaire* içinde, Cilt II, Paris: Garnier Frères 1877, s. 533-620 [Tıpkıbasım: Nendeln (Liechtenstein): Kraus Reprint Ltd. 1967].
- Voltaire, François Arouet de: *Siècle de Louis XIV*, *Œuvres Complètes de Voltaire* içinde, yayımlayan Louis Moland, Cilt XIV, Paris: Garnier Frères, 1878 [Tıpkıbasım: Nendeln (Liechtenstein): Kraus Reprint Ltd. 1967].
- Vuitry, Adolphe: *Études sur le régime financier de la France. Avant la Révolution de 1789*, nouvelle serie, Cilt I ve II, Paris: Guillaumin et Cie 1878.
- Wallach, Richard: *Das abendländische Gemeinschaftsbewußtsein im Mittelalter*, Leipzig/Berlin: B. G. Teubner 1928 (Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters und der Renaissance, yayımlayan W. Goetz, Cilt XXXIV) [Tıpkıbasım: Hildesheim: H. A. Gerstenberg 1972].
- Watson, John B.: *Psychology Care of Infant and Child*, Londra: G. Allen & Unwin Ltd. 1928.
- Watson, John B.: *Psychology from the Standpoint of a Behaviorist* [gözden geçirilmiş üçüncü baskı, Philadelphia/Londra: J. B. Lippincott Comp. 1929].
- Weber, Marianne: *Ehefrau und Mutter in der Rechtsentwicklung. Eine Einführung*, Tübingen: J. C. B. Mohr 1907.
- Weber, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft*, yayımlayan Marianne Weber, Tübingen: J. C. B. Mohr 1922 (Grundriss der Sozialökonomik).
- Wechssler, Eduard: *Das Kulturproblem des Minnesangs. Studien zur Vorgeschichte der Renaissance*, Cilt I: *Minnesang und Christentum*, Halle (Saale): M. Niemeyer 1909.
- Weil, Hans: *Die Entstehung des Deutschen Bildungsprinzips*, Bonn: F. Cohen 1930 (Schriften zur Philosophie und Soziologie, yayımlayan Karl Mannheim, Bd. IV).

- Werke, Hans von: "Monnaie, lingots où marchandises? Les instruments d'échange au XIe et XIIe siècles", *Annales d'Histoire Economique et Sociale* içinde, (Paris: A. Colin September 1932) No. 17, s. 452-468.
- Weste, Richard: "The Booke of Demeanor and the Allowance and Disallowance of Certain Misdemeanors in Companie" (takriben 1619), Frederick J. Furnivall (der.): *The Babees Book* içinde, Londra: N. Trübner 1868, s. 289-296 (Early English Text Society, Original Series, Nr. 32).
- Wolzogen, Caroline von: "Agnes von Lilien", bazı alıntılar için bkz.: Felix Bober-tag (der.): *Erzählende Prosa der klassischen Periode* içinde, Kısım II: *Johann Heinrich Jung. Karoline Pichler. Johann Heinrich Pestalozzi. Johann Heinr. Dan. Zochke. Karoline von Wolzogen, vd.*, Berlin/Stuttgart: W. Spemann 1886 (Deutsche National-Litteratur, historisch kritische Ausgabe, yayımlayan Joseph Kürschner, Cilt CXXXVII).
- Woodward, William Harrison: *Desiderius Erasmus Concerning the Aim and Method of Education*, Cambridge: Cambridge University Press 1904.
- Wright, Thomas: *The Homes of other Days. A History of Domestic Manners and Sentiments in England from the Earliest Known Period to Modern Times*, Londra: Trübner 1871.
- Zappert, Georg: "Über das Badewesen in mittelalterlicher und späterer Zeit", *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* içinde, Cilt XXI (Vienna: Hof- und Staatsdruckerei 1859) [Tıpkıbasım: Graz 1971], s. 3-166.
- Zarncke, Friedrich: *Der deutsche Cato. Geschichte der deutschen Übersetzung im Mittelalter unter dem Namen Cato bekannten Distichen bis zur Verdrängung derselben durch die Übersetzung Sebastian Brandts am Ende des 15. Jahrhunderts*, Leipzig: G. Wigands Verlag 1852.
- Zarncke, Friedrich (der.): *Die deutschen Universitäten im Mittelalter. Beiträge zur Geschichte und Charakteristik derselben*, birinci kitap, Leipzig: I. D. Weigel 1857.
- Zimmern, Alfred: *Solon and Croesus, and other Greek Essays*, Oxford: Oxford University Press/Londra: Humphrey Milford 1928.
- Zimmern, Alfred: *The Greek Commonwealth. Politics and Economics in Fifth-Century Athens*, gözden geçirilmiş beşinci baskı, Oxford: Oxford University Press 1931 [Tıpkıbasım: Oxford vd.: Oxford University Press 1969].
- Zirkklaria, Thomasin von: *Der walshe Gast des Thomasin von Zirclaria*, dilsel ve tarih-sel açıklamalarla ilk kez yayımlayan Dr. Heinrich Rückert, Quedlinburg/Leipzig: G. Basse 1852 (Bibliothek der gesamten deutschen National-Literatur, Kısım I, Cilt XXX) [Tıpkıbasım: Berlin: W. de Gruyter 1965 (Texte des Mittelalters, hg. von Karl Stackmann)].
- Zöckler, Otto: *Askese und Mönchstum*, Cilt I, Frankfurt am Main: Heyder und Zimmer 1897.

Norbert Elias'ın, modernleşme sürecine ilişkin literatürün klasiklerinden olan *Uygarlık Süreci*'nin ikinci cildi, konusunun daha genel düzeyde bir tarihsel yorumuna yoğunlaşmaktadır. Elias, başyapıtının bu cildinde, uygarlık sürecinin Ortaçağ boyunca *sosyo-oluşumunu*, yani, uygar davranış kalıplarının oluşumuna zemin hazırlayan siyasal, iktisadî ve toplumsal dönüşümleri ele alıyor. Bu dönüşümün ana unsurlarını özetlersek: Vergi ve güç tekelinin oluşması... Böylelikle devlet yapılarının merkezileşmesi... Saraylı toplumu içinde gelişen "kibarlığın", "nezih/iyi toplum"un yaygınlaşarak "halka inmesi"... Şiddeti ve "yoğun duyguları" kontrol altına almaya dönük davranışın, "kendini tutma" alışkanlığının kökleşmesi... Bu arada kadınlara davranışın yavaş yavaş "barbarlıktan" uzaklaşması... Kitapta sözkonusu edilen değişimlerin anlatımında "yavaşlık" sıfatının çok sık kullanıldığı dikkat çekectir. Elias, modernleşme sürecinin ve uygarlaşmanın, yavaş yavaş ilerleyen bir süreç olduğunu özellikle vurgular. Aynı zamanda, bitimsiz, belki de tamamlanmayacak bir süreç olduğunu ve bu sürecin henüz erken bir aşamasında bulunduğumuzu da...

İLETİŞİM 812
POLİTİKA
DİZİSİ 38

ISBN 975-05-0045-8

9 789750 500459